

ЗВОРНИК

РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА

UDK 06.055.2(497.11)
ISSN 0350-7262

**ЗБОРНИК РАДОВА
НАРОДНОГ МУЗЕЈА
LI/LII**

**NATIONAL MUSEUM
JOURNAL
LI/LII**

**RECUEIL DES RAVAUX
DU MUS E NATIONAL
LI/LII**

ЧАЧАК, 2021/2022.

НАРОДНИ МУЗЕЈ ЧАЧАК / NATIONAL MUSEUM ČAČAK

Главни и одговорни уредник

Делфина РАЈИЋ

Уредник

Др Милош ТИМОТИЈЕВИЋ

Редакциони одбор

Др Милоје ВАСИЋ, Др Радомир ПОПОВИЋ, Др Гордана ЈЕРЕМИЋ,
Делфина РАЈИЋ, Др Милош ТИМОТИЈЕВИЋ

Секретар редакције

Др Милош ТИМОТИЈЕВИЋ

Лектор и коректор

Слободан НИКОЛИЋ

Превод на енглески језик

Ксенија ДУЊИЋ

Превод на француски језик

Елизабет ЈОВАНОВИЋ

Фотографија на корици

Заставица испред јеванђеља по Марку, Каранско јеванђеље, 1608.
(Ризница Манастира Никоља, снимео Саша Савовић)

Лого зборника

Весна СТАНИСАВЉЕВИЋ

Графичка припрема

„Артера” доо, Чачак

Штампа

„Артера”, Чачак

Издавач

Народни музеј Чачак
Цара Душана 1, Чачак
www.cacakmuzej.org.rs

Тираж

300

САДРЖАЈ / CONTENTS / TABLE DES MATIÈRES

М. А. Никола МИНОВИЋ / Nikola MINOVIĆ, MA / Nikola MINOVIC, M.A.....	7
ПРОИЗВОДЊА ПИВА КАО РАБОТА ЗАВИСНОГ СТАНОВНИШТВА BEER PRODUCTION AS AN OCCUPATION OF THE DEPENDENT POPULATION LA PRODUCTION DE BIÈRE COMME BESOGNE DE LA POPULATION VASSALE	
Др Жарко ВОЈНОВИЋ / Žarko Vojnović, PhD / Zarko VOJNOVIC, Dr.....	27
БИБЛИОТЕКА МАНАСТИРА ГРАБОВЦА У ХВИИ ВЕКУ (ПРЕМА ИНВЕНТАРУ ИЗ 1787) LIBRARY OF THE GRABOVAC MONASTERY IN THE 18TH CENTURY LA BIBLIOTHÈQUE DU MONASTÈRE DE GRABOVAC AU 18ÈME SIÈCLE	
Добрило АРАНИТОВИЋ, Небојша ЦВЕЈИЋ / Dobrilo ARANITOVIC, Nebojša CVEJIC / Dobrilo ARANITOVIC, Nebojša CVEJIC.....	57
ЖЕНЕ У ПРОТОКОЛУ ШАБАЧКОГ МАГИСТРАТА (1808-1812) WOMEN IN THE PROTOCOL OF THE ŠABAC MAGISTRATE (1808-1812) LES FEMMES DANS LE PROTOCOLE DU MAGISTÈRE DE SABAC (1808-1812)	
Др Радомир Ј. ПОПОВИЋ / Radimir J. POPOVIĆ, PhD / Radimir J. POPOVIC, Dr.....	73
ИЗВЕШТАЈ О ПРИКУПЉЕНОМ ПОРЕЗУ И АРЕНДАМА У ЧАЧАНСКОМ ОКРУЖИЈУ ЗА ЂУРЂЕВСКО ПОЛУГОЂЕ 1837. ГОДИНЕ REPORT ON COLLECTED TAXES AND RENTS IN THE ČAČAK DISTRICT FOR THE SUMMER SEMESTER 1837 LE COMPTE RENDU SUR L'IMPÔT RECUEILLI ET LES FERMAGES DANS LA CIRCONSCRIPTION DE CASAK DURANT LE PREMIER SEMESTRE DE DJURDJEVO DE L'ANNÉE 1837	
Драгана БОЖОВИЋ / Dragana BOŽOVIĆ / Dragana BOZOVIC.....	87
БОРАВАК ПОРОДИЦЕ НАДЕЖДЕ ПЕТРОВИЋ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ОД 1869. ДО 1879. ГОДИНЕ STAY OF THE FAMILY OF NADEŽDA PETROVIĆ IN THE ČAČAK REGION FROM 1869 TO 1879 LE SÉJOUR DE LA FAMILLE DE NADEZDA PETROVIC DANS LA RÉGION DE L'ANNÉE 1869 À 1879	
Братислав Н. СТОЈИЉКОВИЋ, др Снежана Д. ШАРБОХ, Зоран П. ПАЈИЋ / Bratislav N. STOJILJKOVIĆ, Snežana D. ŠARBOH, PhD, Zoran P. PAJIC / Bratislav N. STOJILJKOVIC, Snezana D. SARBOH Dr, Zoran P. PAJIC.....	113
ЏОН ФРЕНКЛИН ГРИН: ЗАБОРАВЉЕНИ БАЛТИМОРСКИ ПРОНАЛАЗАЧ И КОРЕСПОНДЕНТ НИКОЛЕ ТЕСЛЕ JOHN FRANKLIN GREEN: THE FORGOTTEN BALTIMORE INVENTOR AND CORRESPONDENT OF NIKOLA TESLA JOHN FRANKLIN GREEN: L'INVENTEUR OUBLIÉ DE BALTIMORE ET CORRESPONDANT DE NIKOLA TESLA – À L'OCCASION DES 165 ANNÉES DE LA NAISSANCE DE NIKOLA TESLA	
Др Светислав Љ. МАРКОВИЋ, Братислав Н. СТОЈИЉКОВИЋ / Svetislav LJ. MARKOVIĆ PhD, Bratislav N. STOJILJKOVIĆ / Svetislav Lj. MARKOVIC, Dr Bratislav N. STOJILJKOVIC.....	143
НИЖА ПРИВАТНА ГИМНАЗИЈА У ИВАЊИЦИ (1923–1925) LOWER PRIVATE GYMNASIUM IN IVANJICA (1923–1925) LE LYCÉE PRIVÉ POUR CLASSES DÉBUTANTES À IVANJICA (1923-1925)	

Др Ратомир МИЛИКИЋ, Бојан ПАЈИЋ / Ratomir MILIKIĆ, Dr, Bojan PAJIC / Ratomir MILIKIĆ, Dr, Bojan PAJIC... 173	
ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКЕ ФАЛЕРИСТИКЕ: НЕКЕ ОД СТРАНИХ МЕДАЉА ПОСВЕЋЕНЕ СРБИМА ОД ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА ДО ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА	
SECONDARY EDUCATION IN IVANJICA STARTED A HUNDRED YEARS AGO	
L'ÉDUCATION DES LYCÉENS D'IVANJICA FUT ENTAMÉE IL Y A PLUS DE CENT ANS	
Др Немања ДЕВИЋ, Горан ДАВИДОВИЋ, МА Дејан ЂЕРИЋ / Nemanja Dević, PhD, Goran DAVIDOVIĆ, Dejan ĐERIĆ, MA / Nemanja DEVIC, DR., Goran DAVIDOVIC, Dejan DJERIC, M.A..... 189	
„А ДЕРОКА МЛАДОГ КАПЕТАНА...”: СМРТ И ЛЕГЕНДА КАПЕТАНА ЈОВАНА ДЕРОКА	
„DEROK THE YOUNG CAPTAIN ...”: DEATH AND LEGEND OF CAPTAIN JOVAN DEROK	
„A.DEROK DU JEUNE CAPITAINE...”: LE DÉCÈS ET LA LÉGENDE DU CAPITAINE JOVAN DEROK	
Др Милутин ЖИВКОВИЋ, Др Раде РИСТАНОВИЋ / Milutin ŽIVKOVIĆ, PhD, Rade RISTANOVIĆ, PhD / Milutin ŽIVKOVIĆ, Dr., Rade RISTANOVIC, Dr..... 207	
КОМАНДА ЈУЖНЕ СРБИЈЕ ЈВУО 1942. ГОДИНЕ: ПРИЛОЗИ ИСТРАЖИВАЊУ. КАДРОВСКА ПОЛИТИКА, ЛОГИСТИКА, ОБАВЕШТАЈНО-ПОЛИТИЧКИ РАД, ДИВЕРЗИЈЕ, ГУБИЦИ У ЉУДСТВУ	
COMMAND HEADQUARTERS OF SOUTHERN SERBIA (KJS) OF THE JVUO IN 1942: CONTRIBUTIONS TO THE RESEARCH. HUMAN RESOURCES POLICY, LOGISTICS, INTELLIGENCE AND POLITICAL WORK, DIVERSIONS, HUMAN LOSSES	
LE COMMANDEMENT DE LA SERBIE DU SUD DE LA JVUO (ARMÉE YOUGOSLAVE EN PATRIE) EN 1942: COMPLÉMENTS AUX RECHERCHES. POLITIQUE DES CADRES, LOGISTIQUE, TRAVAIL DE RENSEIGNEMENTS POLITIQUES, DIVERSIONS, PERTES HUMAINES	
Мирослав ПУРИЋ / Miroslav PURIĆ / Miroslav PURIC..... 231	
ЕКОНОМСКА ШКОЛА ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ (школска 1959/1960 – 1964/65. година) (први део)	
GORNJI MILANOVAC SCHOOL OF ECONOMICS (SCHOOL YEAR 1959/1960 – 1964/65) (FIRST PART)	
LE LYCÉE DE SCIENCES ÉCONOMIQUES DE GORNJI MILANOVAC (ANNÉES SCOLAIRES 1959 – 1964/ 65) (1ÈRE PARTIE)	
Мина ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ / Mina JELESIJEVIĆ / Mina JELESIJEVIC..... 287	
ДОМАЗЕТСКИ БРАК – ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ МАТРИЛОКАЛНЕ БРАЧНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ	
MATRILOCAL („DOMAZET“) MARRIAGE – BASIC FEATURES OF MATRILOCAL MARITAL UNION	
LE MARIAGE DU GENDRE QUI RÉSIDE DANS LA DEMEURE DE SON ÉPOUSE – CARACTÉRISTIQUES PRIMORDIALES DE LA COMMUNAUTÉ MATRIMONIALE	
Др Милош ТИМОТИЈЕВИЋ / Miloš TIMOTIJEVIĆ, PhD / Milos TIMOTIJEVIC, DR..... 299	
КОШАРКА У ЧАЧКУ 1940-1951.	
BASKETBALL IN ČAČAK IN 1940-1951	
LE BASKET-BALL À CASAK 1940-1951	
Стефан НОВИЧИЋ / Stefan NOVIČIĆ / Stefan NOVICIC..... 343	
ЈУГОСЛАВИЈА/СРБИЈА НА ЖЕНСКИМ КОШАРКАШКИМ ПРВЕНСТВИМА ЗА МЛАЂЕ КАТЕГОРИЈЕ (1965-2021)	
YUGOSLAVIA / SERBIA AT JUNIOR WOMEN'S BASKETBALL CHAMPIONSHIPS (1965-2021)	
LA YOUGOSLAVIE / LA SERBIE AU CHAMPIONNAT DE BASKET-BALL FÉMININ POUR LES PLUS JEUNES CATÉGORIES (1965-2021)	
Небојша ЦВЕЈИЋ / Nebojša CVEJIĆ / Nebojsa CVEJIC..... 371	
ЗБОРНИК РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ 1969-2020.	
JOURNAL OF THE NATIONAL MUSEUM IN ČAČAK 1969-2020	
LE RECUEIL DES TRAVAUX DU MUSÉE NATIONAL À CASAK 1969-2020	
Делфина РАЈИЋ / Delfina Rajić..... 377	
ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У 2021. ГОДИНИ	

94:[338.45:663.4(497.11-89)"04/14"(093.2)

М.А. Никола МИНОВИЋ
историчар, Чачак
mnikola2702@gmail.com

ПРОИЗВОДЊА ПИВА КАО РАБОТА ЗАВИСНОГ СТАНОВНИШТВА (ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ РАДНИХ ОБАВЕЗА И СВАКОДНЕВНОГ ЖИВОТА У СРПСКИМ ЗЕМЉАМА СРЕДЊЕГ ВЕКА)

АПСТРАКТ: *Примарна интениција њи йисању овој чланка била је да буду йриказане работје зависној сѣановнишѣва у вези са узоејем йољойривредних кулѣура йошребних за йроизводњу йива. У нарочишој сфери инѣтересовања била су задужења работника у вези са добијањем йошвовој йроизвода, дакле йива, које је било у уйошреби у срѣским земљама средњеј века. Истина, сачувани извори срѣске йисане заосѣавишѣине врло су шѣури йо йишњању речене йеме и обухваѣају йериод од једној века. Йѣак, из свеѣа чешири йодајка у манасѣирским йовељама може се сѣворишѣи уйошшѣена слика о йроизводњи йива као работѣи зависној сѣановнишѣва. Поред свеѣа, биће украјѣко речи о шавернама и йивницама као месѣима конзумаѣје йива на йлу срѣских средњовековних земаља.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *средњи век, срѣске земље, йиво, хмељ, слаг, жишарице, работје велике и мале, манасѣирске йовеље, мейохије, зависно сѣановнишѣво, меройси, ййови, шаверне, йивнице.*

На тлу српских средњовековних земаља у употреби је било неколико алкохолних пића која су махом била продукт домаће радиности.¹ Међу њима своје место је нашло пиво, једно од најстаријих пића које је људски род произвео.²

Због значаја које је пиво имало у средњем веку, владари из династије Немањић су приликом даривања својих задужбина нашли за сходно да, издајући повеље, међу редове пергаментна или папира запишу неколико података који су се односили на работе које

се доводе у везу са производњом поменутог пића, а које су дуговане феудалном господару (световном или духовном).³

Реч је о ванредним обавезама које су махом биле извршаване само у једном периоду у години када је летина била зрела, пожњевена и спремна за употребу.⁴ Прецизније речено, када су сви састојци за производњу пива работницима били на располагању.

[1] О врстама алкохолних пића која су била заступљена у средњем веку видети у даљем делу текста.

[2] Почетак производње пива везује се за период старог века. Пиво је прављено у древном Египту, на Старом истоку, али свакако и у Европи. Што се тиче ове теме исцрпно видети у: Ian S. Hornsey, *A history of beer and brewing* (Cambridge: The Royal Society of Chemistry, 2003), 32-282; Max Nelson, *The barbarian's beverage: a history of beer in ancient Europe* (London: Routledge, 2005).

[3] За исправе које садрже податке важне за ову тему прочитати наставак чланка.

[4] Што се тиче времена сазревања летине, као и работа које су морале бити извршене након тога погледати: Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији* (Београд: Службени лист СЦГ, 2004)², 97-106; Никола Миновић, „Земљорадничке работе зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)”, *Зборник радова Народној музеја XLIX* (2019), 32-37. Постоји одступање од ове тврдње, јер су зависни становници на поседима Грачанице три пута годишње производили пиво. Међутим, на осталим метохијама то је чињено једном у години. О наведеном проблему видети у даљем делу текста.

Производња пива као таква не јавља се у документима дословце као работа, али се срећу обавезе које је било потребно обавити, а које су падале на терет зависног становништва, што упућује да је реч о работи, односно феудалном оптерећењу. Чак се ни на једном месту децидирано не каже да су изречене обавезе у вези са прављењем пива, али се помиње припрема слада и хмеља, што се могло чинити само за производњу овог пића.⁵

Међутим, пре него што се упустимо у главну тему овог рада, требало би рећи да је практично немогуће и замислити изучавање *рабоша великих и малих* без детаљне анализе законодавних одредби из повеља српских владара и властеле издатих средњовековним манастирима и црквама.⁶ Разлог

[5] Овом темом бавио се Стојан Новаковић пре више од једног века. Резултати до којих је дошао, поред осталог, биће коришћени на овом месту. Стојан Новаковић, „Пиво у Србији у XIII и XIV веку”, *Глас СКА* 86 (1911), 151-166. Након рада Стојана Новаковића о казаној теми није детаљније писано, осим узгред, у склопу шире тематике везане за алкохолна пића у целини.

[6] Повеље су за средњовековне људе представљале чврсте гаранције записане на пергаменту или папиру. Неретко, у помоћ су зазивани Христ, Богородица, а такође и многобројни свеци који су, барем на духовном плану, били гаранти записаног. Што се тиче световног дела, за утаначене одредбе старали су се владари, властела и њихови наследници. Није згорег поменути још и то да за период владавине Немањића, као и доба након нестанка ове светородне династије, повеље представљају можда и најважније изворе за многе аспекте средњовековног друштва. О повељама погледати: Раде Михаљчић, „Повеље”, у: *Лексикон српској средњеј века*, приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 529-532. Српске средњовековне повеље записиване су на пергаменту и папиру. Пергамент је био материјал за писање прављен од животињске коже (најчешће јагњеће, али и козије, телеће, зечије, срнеће, свињске итд.) свеприсутан у Европи од VIII до XIII столећа, све док га у XIII веку није заменио папир (у неким крајевима Европе пергамент је коришћен до средине XIV века). Детаљније о пергаменту видети у: Viktor Novak, *Latinska paleografija* (Beograd: Naučna knjiga, 1980), 53-69; Jakov Stipišić, *Pomoćne povjesne znanosti u teoriji i praksi: latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija, rječnik kratica* (Zagreb: Školska knjiga, 1985), 14-17; Ђуро Тошић, „Пергамент”, у: *Лексикон српској средњеј века*, 506-507; Ирена Шпадијер, „Живот са књигом”, у: *Приватни животи у српским земљама средњеј века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Clío, 2004), 449-451; Џон Брадли, *Илуминирани рукописи* (Београд: Утопија, 2006), 9-12. Што се тиче папира, реч је о материјалу који је масовно ушао у употребу код Европљана (укључујући и Србе) тек у XIII веку. Од тог периода кренуло је да потискује пергамент из употребе. За папир прочитати: Viktor Novak, *Latinska paleografija*, 70-73; Jakov Stipišić, *Pomoćne povjesne znanosti u teoriji i praksi: latinska paleografija, opća diplomatika*,

томе је чињеница да у средњовековним документима, која су настала махом из пера монаха, али и учених световњака, није било места за теме које су се тичале зависног становништва и њиховог живота и рада. Зато је данас врло тешко, готово неизводљиво у потпуности реконструисати свакодневни живот нижих слојева друштва, укључујући и њихове радне обавезе о којима ће бити речи у овом рукопису.

Није згорег поменути да је завидан број *рабоша великих и малих* падао на плећа зависног становништва у српским земљама средњег века.⁷ Између осталих, и неколико радних обавеза у вези са узгојем пољопривредне културе познате као хмељ која је, уз слад, била главни састојак за производњу пива.

Пре него што се усредсредимо на главно питање овог чланка, ваљало би размотрити један важан сегмент, а то је када су Словени (наравно и Срби) у своју исхрану сврстали алкохолно пиће од житарица. Нема сумње да постоје барем два могућа одговора на ову недоумицу.

Ипак, до једног од потенцијалних решења могуће је доћи заобилазним путем, ишчитавањем ромејских извора. У спису који је проишао из пера Приска,⁸ писца који је живео у V веку, налази се помен пића које је прављено

.....
kronologija, rječnik kratica, 17-19; Ђуро Тошић, „Папир”, у: *Лексикон српској средњеј века*, 491.

[7] За радне обавезе зависног становништва и значење термина *рабоше велике и мале* видети: Милош Благојевић, „Работе велике и мале”, у: *Лексикон српској средњеј века*, 609; Исти, *Српска државност у средњем веку* (Београд: Српска књижевна задруга, 2011), 248-252. Што се тиче појединих работа прочитати: Никола Миновић, „Војска” као работа зависног становништва”, *Зборник радова Народне музеја XLVI* (2016), 27-36; Исти, „Тврди град”: Градозиданије и градобљуденије као работе зависног становништва”, *Зборник радова Народне музеја XLVII* (2017), 7-21; Исти, „Риболов и лов као работе зависног становништва (према манастирским повељама)”, *Зборник радова Народне музеја XLVIII* (2018), 7-21; Исти, „Земљорадничке работе зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)”, 25-40; Исти, „Земљорадничке работе зависног становништва у српским земљама средњег века (2. део)”, *Зборник радова Народне музеја L* (2020), 51-70.

[8] О Приску, историчару ране епохе Ромејског царства, прочитати: *Византијски извори за историју народа Југославије*

од јечма, а називано је *камон*. Прецизније, Приск је записао следеће: *По селима су нам сиремали храну, месѿо жиѿа ѿросо, месѿо вина медос (медовину), како се ѿамо зове. И слуѿе, које су нас ѿраѿиле, са собом су носиле ѿросо и ѿиѿе, које се добија од јечма. Варвари ѿо (ѿиѿе) називају камон* (прим. аут.).⁹

Дакле, из наведеног дела текста извучи се закључак да су народи Балкана (на тлу данашње Војводине) још у V веку правили пиѿе од житарица, тачније јечма, за које се може претпоставити да је била нека варијанта пива. Додуше, Приск у свом спису не помиње који народ је живео у селима кроз које је византијско посланство пролазило, али на основу анализе извора може се посумњати да је реч о Словенима који су обитавали на тлу данашње Војводине у доба хунског владара Атиле.¹⁰

Такође, цитат јасно показује да је пиѿе од житарица (јечма) сматрано за мање вредно од вина, а како се чини и од медовине (*медоса*), јер је Приск апострофирао да су га конзумирали слуге, групација која се налазила при дну друштвене лествице како у антици, тако и у средњем веку.¹¹

.....
I, уредник Георгије Острогорски (Београд: Византолошки институт САН, 1955), 7-8.

[9] Цитирани део Присковог текста, као и разматрање о ком народу извор говори, погледати: Исто, 14-15. Што се тиче термина варвари уопштено: Сима Ђирковић, „Варвари”, у: *Лексикон српској средњеј века*, 67-68.

[10] За историју Хуна у доба Атилине владавине видети: Џон Багнел Бјури, *Варварска инвазија на Европу: Германи и Римско царство 375-575*, превео и приредио Александар Узелац (Београд: Утопија, 2010), 88-105.

[11] О слугама, али такође и робовима и колонима у позној антици, као и раном средњем веку, прочитати: А. Н. М. Jones, „The Roman Colonate”, *Past&Present* (1958), 1-13; Ramsay MacMullen, „Late Roman Slavery”, *Historia: Zeitschrift fur Alte Geschichte* (1987), 359-382; Cam Grey, „The Origo of the Late Roman Empire”, *The Journal of Roman Studies* 97 (2007), 155-175; A. J. B. Sirks, „The Colonate in Justinian's Reign”, *The Journal of Roman Studies* 98 (2008), 120-143; Youval Rotman, *Byzantine Slavery and the Mediterranean World* (Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press, 2009); Kyle Harper, *Slavery in the late Roman world, AD 275-425* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011); Hannah Basta, „Slaves, Coloni, and Status Confusion in the Late Roman Empire”, *Journal of the National Collegiate Honors Council - Online Archive* (2017), 47-75; Gordan Maričić, Željka Šajin, „The Status of the Coloni in the Mining District of Vipasca

Уколико се има у виду речени податак из V века, може се узети као једна од могућих опција, додуше, уз добру дозу опреза, да су Јужни Словени (укључујући и Србе) по доласку на Балкан од староседелаца преузели вештину справљања алкохолног пиѿа од житарица.

Наравно, постоји велика вероватноћа да су они још у својој прапостојбини познавали напитака мање или више сличан пиву. На тај закључак упућује непобитна чињеница да су и остале скупине Словена правиле алкохолна пиѿа од житарица.¹² Али не само Словени, већ су сви, или готово сви европски народи којима је примарна грана привреде била земљорадња и који су гајили житарице попут пшенице, јечма, овса, ражи, проса (укључујући евентуално и хмељ) знали за производњу алкохолног пиѿа од тих састојка.¹³ Због свега изнетог склони смо да другу

.....
in View of the Provisions of the *Lex Metallis Dicta*”, *Starinar* LXIX (2019), 287-296.

[12] Поређења ради, Руси су још у средњем веку имали пиѿе донекле слично пиву, које је такође прављено од житарица, тачније од ражи, а било је безалкохолно или благо алкохолно. Свакако, реч је о квасу. Такође, Руси су у средњем веку пили и пиво. Георгије Вернадски, *Кијевска Русија*, превео Урош Миливојевић (Београд: Утопија, 2013), 328. И у Скандинавији је у средњем веку међу тамошњом популацијом пиво било на изузетној цени. Није се могла замислити гозба код Северњака (Нормана, Викинга) без конзумирања пива, као и медовине. John Haywood, *Viking. The Norse Warrior's (Unofficial) Manual* (London: Thames&Hudson Ltd, 2013), 6, 27-28. Поред мушкараца, и жене у Скандинавији су уживале у пиву, али и медовини. О реченом исцрпно у: Michael J. Enright, *Lady with a mead cup: ritual, prophecy, and lordship in the European warband from La Tene to the Viking Age* (Blackrock, Co. Dublin: Portland, OR: Four Courts Press, 1996). За простор данашње Холандије у средњем веку постоји интересантан рад: Richard W. Unger, *A history of brewing in Holland 900-1900* (Leiden; Boston; Koln: Brill, 2001), 1-69. Наравно, са наведеним народима, као и литературом о истим, попис није коначан. Напротив! Али сматрамо да је непотребно ићи превише у ширину у вези са овим питањем.

[13] Какав је значај пиво имало у Европи у средњем веку говори податак да су у Енглеској за производњу хлеба и пива употребљавани готово једнаки делови летине. Пиво је, поред вина, било главно алкохолно пиѿе енглеских сељака у средњем веку. Наиме, Англосаксонци су били пивопоје, а речено пиѿе правили су од житарица које су сами гајили. Истина, након што су Нормани (војвода, касније краљ Виљем Освајач) освојили добар део британског острва, ситуација се изменила, јер су они махом пили вино. Сидни Пеинтер, *Историја средњеј века (284-1500)*, превели Чедомир Антић и Небојша Порчић (Београд: Клио; Бања Лука: Глас српски, 1997), 113-114, 257; Ian S. Hornsey, *A history of beer and brewing*, 282-284; Philip Slavin, *Bread*

теорију узмемо као извеснију, мада се ни прва тврдња не може потпуно одбацити. Ипак, све горе изречено остаје на нивоу претпоставки и пуког нагађања и не може се до краја разрешити.

У српским земљама у позном средњем веку прављено је пиво које је готово свуда било домаћи производ.¹⁴ Трошило се у знатним количинама, нарочито јер је у унутрашњости српских земаља гајење винове лозе било скромно све до XIV века.¹⁵ Вино није било увек и свуда доступно, пре свега јер није у свим пределима гајена винова лоза. С друге стране, због лоших путева није било могуће лако га допремити.¹⁶ То је још један од разлога зашто је пиво имало значајну улогу код свих категорија средњовековног становништва.¹⁷

.....
and ale for the brethren: the provisioning of Norwich Cathedral Priory, 1260–1536 (Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 2012).

[14] Стојан Новаковић, „Пиво у Србији у XIII и XIV веку”, 153; Момчило Спремић, „Пића”, у: *Лексикон српској средњеј века*, 517-519; Исти, „Јело и пиће”, у: *Привајни живоиш у српским земљама средњеј века*, 132.

[15] Милош Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, у: *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004), 210; Исти, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 88. Да винова лоза није масовно сађена у унутрашњости српских земаља до позног средњег века сведочи оснивачка повеља манастира Хиландара. Наиме, први ктитор манастира, монах Симеон (бивши велики жупан Стефан Немања), приликом даривања своје задужбине је, између осталог, нашао за сходно да посебно нагласи како је посадио два винограда у околини Призрена, које је касније покљонио Хиландару. У документу је било записано: *И два винограда ѿуије насагих*. Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века* (Београд: Српска краљевска академија, 1912), 384. Што се тиче Приморја, ситуација је била нешто повољнија, јер је клима више погодовала узгоју винове лозе. О питању распрострањености винове лозе на тлу српских средњовековних земаља видети у: Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 107-108; Синиша Мишић, *Српско село у средњем веку* (Београд: Еволута, 2019), 151-158; Никола Миновић, „Земљорадничке работe зависног становништва у српским земљама средњег века (2. део)”, 54.

[16] Вином је доста трговано у средњем веку, јер је свуда било тражена роба. Уколико је допремано са Приморја, то је чињено у јарећим мешинама. Такође, могло се преностити и у бурадима. Момчило Спремић, „Јело и пиће”, у: *Привајни живоиш у српским земљама средњеј века*, 130. Није немогуће да је пиво било предмет трговине широм српских земаља, али и даље, и то на исти или врло сличан начин као вино.

[17] Стојан Новаковић, „Пиво у Србији у XIII и XIV веку”, 164. Поред вина и пива, алкохолно пиће које је доста конзумирано

Додуше, било је периода и када је производња пива могла бити смањена или, пак, потпуно прекинута. Не треба сметнути са ума да је средњовековно становништво живело у константном страху од глади.¹⁸ Заправо у средњем веку није било деценије без гладне године. Због тога не постоји генерација која барем једном, али свакако више пута, није упознала погубност ове пошасте. Она је, уз кугу, у средњем веку била главни узрок негативних демографских кретања.¹⁹ Само једна неродна година или временска непогода могли су у гроб да пошаљу велики број људи.²⁰

Илустрације ради, веома суров, али истовремено изузетно сликовит опис глади у Европи оставио је Рудолф Глабер, писац родом из Бургундије, који је стварао у XI веку.²¹

.....
у средњем веку на тлу српских земаља била је медовина. Њу су пили не само Срби, већ и остали становници Балкана, али и други европски народи. Тако су Руси правили неколико врста медовине – слатку, суву, љуту. Додуше, у изворима се не јављају подаци на који је начин медовина справљана, али се зато могу пронаћи помени да се трговало тим пићем. О медовини више у: Michael J. Enright, *Lady with a mead cup: ritual, prophecy, and lordship in the European warband from La Tene to the Viking Age*; Момчило Спремић, „Јело и пиће”, у: *Привајни живоиш у српским земљама средњеј века*, 131-132; Георгије Вернадски, *Кувевска Русуја*, 328; John Haywood, *Viking. The Norse Warrior's (Unofficial) Manual*, 27.

[18] О глади уопштено погледати: Радивој Радић, „Глад”, у: *Лексикон српској средњеј века*, 114-115.

[19] За кугу најосновније видети: Душанка Динић-Кнежевић, „Куга”, *Лексикон српској средњеј века*, 339-340.

[20] Žorž Dibi, *Vreme katedrala: umetnost i društvo 980–1420*, preveo s francuskog Zoran Stojanović (Beograd: Nolit, 1989), 22-23; Žan Delimo, *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka): opsednuti grad*, preveo s francuskog i predgovor napisao Zoran Stojanović (Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003), 229-236; Радивој Радић, „Глад у српским земљама XIII–XV века (Историографски покушај)”, у: *Из Цариграда у српске земље: сјугује из византијске и српске историје* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003), 93-95; Isti, *Strah u poznoj Vizantiji, 1180–1453* (Beograd: Evoluta, 2014)², 125-132. За страх од куге и смрти у позном средњем веку: Јохан Хојзинга, *Јесен средњеј века*, с немачког превео Страхиња К. Костић (Нови Сад: Матица српска, 1991), 183-200; Žan Delimo, *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka): opsednuti grad*, 145-170; Радивој Радић, *Strah u poznoj Vizantiji, 1180–1453*, 95-101, 327-347.

[21] У делу *Historiarum libri V ab anno incarnationis DCCCC usque ad annum MXLIV* записао је: *У наредно време ѿочео је цео свеиш да ѿаиши ог лаги и несрећа се навила над цео љугски рог. Наиме, ѿемперѿура ваздуха је била ѿлоко несносна да ниједан сезонски усев није родио, а жетѿва је била слаба и збој ѿојлава... Сѿраино је какве су се све врѿше љугских мана ѿјавиле. Авај! Куку! Оно за ѿишо се некага јегва мојло чуиш: дивља глaд наинала је људе*

Ни српске земље током векова нису биле поштеђене глади, па је тако вредан запис у другој половини XIV века оставио инок Исаија.²² После Маричке битке учени светогорски монах забележио је следеће: *Јер ѿаква ѿлад би ѿо свим крајевима, каква не би од ѿосѿанка свѿша, ни ѿѿшом ѿаква, Хрѿсѿе милосѿивѿи, да буде. А оне које ѿлад не ѿѿуби, ове доѿушѿењем божѿјим вуци ноћу и дању најдагајући ждераху. Авај, јаган ѿризор би да се види! Осѿа земља од свих добара ѿусѿа: и људи, и сѿоке, и друѿих ѿлодова.*²³

Ако се све написано има у виду, јасан је значај житарица у прехрани средњовековног становништва. Због тога се водило рачуна о њиховој равномерној потрошњи како у доба берићета, тако још више у време оскудице и глади. Ваља рећи још и то да су залихе житарица коришћене пре свега за исхрану, а један део је остављан за наредну сетву.²⁴ Узимајући у обзир све горе изнето, количина житарица која је трошена за производњу слада није могла бити неограничена, већ тачно одређена.²⁵

Владарски прописи који су се односили на узгој састојака неопходних за справљање пива јављају се у свега четири документа – у повељама манастира Св. Богородице

.....
да јегу људско месо... (Кратка биографија Рудолфа Глабера налази се у: Милош Антоновић, *Наравни извори за историју Европѿе: средњи век* (Београд: Утопија, 2009), 153-154; 227-228.

[22] Подробније о иноку Исаији и његовом раду: Ђорђе Трифуновић, *Лѿсац и ѿреводиѿац инок Исаија* (Крушевац: Багдала, 1980), 7-56.

[23] Љубомир Стојановић, *Сѿари срѿски зајѿиси и најѿѿиси III* (Београд: Српска краљевска академија, 1905), 43. За нешто другачији превод видети: Ђорђе Трифуновић, *Лѿсац и ѿреводиѿац инок Исаија*, 85-86.

[24] Молош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 105-106; Никола Миновић, „Земљорадничке работе зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)”, 36-37.

[25] О реченом проблему видети напомену број 42 у овом раду, као и одговарајући део у основном тексту. На овом месту згодно је поменути и то да Срби у средњем веку нису у својој исхрани могли да употребљавају кукуруз, јер је та биљка пореклом из Мексика, а у Европу је стигла тек након великих географских открића. Fernan Brodel, *Mediterran: prosotor i istorija*, preveo s francuskog Svetimir Jakovljević (Beograd: Centar za geopoetiku, 1995), 11.

Бистричке, Бањске, Грачанице и Дечана.²⁶ Иако нема сачуваних података за световна властелинства, не треба сумњати да је зависно становништво имало обавезу да припрема пиво за своје феудалне господаре.²⁷

Први сачувани запис који се доводи у везу са производњом пива налази се у повељи коју је краљ Стефан Владислав 1242. године издао манастиру Св. Богородице Бистричке.²⁸ Између осталог, владар је наредио меропсима: *...и слад сѿѿљу колико је ѿребе... Божићу да гају хмеља ѿо уборку.*²⁹ Као што је већ речено, хмељ је биљка неопходна за производњу пива.³⁰ Поред ње, потребан је и слад који је

[26] Упркос чињеници да се работе у вези са производњом пива помињу у распону од нешто више од једног еона, нема места сумњи да је владала иста или слична ситуација како пре XIII века (тачније, од пре 1242. године када је краљ Стефан Владислав издао повељу манастиру Св. Богородице Бистричке), тако и после XIV столећа (прецизније, након периода између 1343. и 1345. године, када је вољом краља Стефана Душана састављена Трећа дечанска хрисовуља).

[27] Због оскудности извора који би сведочили на који начин је функционисало феудално добро српске средњовековне властеле, принуђени смо да повлачимо паралеле са манастирским метохијама. Не треба изгубити из вида да је свега неколико повеља издатих световним лицима (властели великој и малој) претекло до данашњег дана. Неупоредиво више исправа састављених за средњовековне цркве и манастире сачувано је од заборавља. Како изречено није основна тема овог чланка, навешћемо повељу издату властеличићу Иванку Пробишттовићу као пример документа проишао из царске канцеларије Стефана Душана, а у којој су сачувани неки занимљиви подаци корисни за изучавање теме *работѿе велике и мале* на световним имањима. Владимир Алексић, „Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробишттовићу”, *Сѿари срѿски архив 8* (2009), 69-80.

[28] О краљу Стефану Владиславу и српским земљама у доба његове владавине видети: Драгослав Срејовић и др., *Историја срѿског народа I. Од најсѿаријих времена до Маричке бићке 1371* (Београд: Српска књижевна задруга, 1981), 310-314; Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића* (Београд: Вајат, 1989), 86-88; *Краљ Владислав и Србија XIII века: научни скуп* (Београд: Историјски институт, 2003).

[29] Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици срѿских држава средњеј века*, 590.

[30] О начину на који је гајен хмељ мало се зна, осим да се сејао као вишегодишња биљка на невеликим површинама названим хмељѿшта. Хмељ је спадао и у индустријске биљке (али само условно), јер није коришћен искључиво у људској исхрани, већ и за прераду, тј. у индустријске сврхе. Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 88. Може се претпоставити да је на широком простору сејана ова индустријска биљка. Примера ради, у Хуму, је сасвим сигурно, гајена наведена пољопривредна култура. Синиша Мишић, *Хумска земља у средњем веку* (Београд: DBR International Publishing, 1996), 192. То важи и за поседе четири манастира на којима је

добитан углавном од свих врста житарица.³¹ Дакле, из цитираног дела документа следи да су меропси са манастирске метохије били у обавези да припреме слад и да донесу свој хмељ у количини од једног уборка.³² Све то требало је да ураде пре Божића, јер су због прослављања једног од два највећа хришћанска празника у манастиру трошене веће количине него што је то обично био случај.³³

Следећи податак налази се у хрисовуљи краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Бањска издатој у периоду између 1313. и 1316. године.³⁴ *Свешти краљ*³⁵ је овим

.....
прављено пиво, нарочито за имање Св. Богородице Бистричке и Грачанице, у чијим повељама се децидирано помиње хмељ.

[31] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 88. Анализирајући средњовековне повеље, извучи се као закључак да је у српским земљама од житарица гајена пшеница (јара и озима), а затим оvas, јечам и просо. Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, 414, 649, 650; Раде Михаљчић, *Закони у сџарим српским исјравама, љавни љройиси, љреводи, уводни љексјтови и објашњења* (Београд: САНУ, 2006), 141, 152, 156, 161, 169. Термини *јара* и *озима* односили су се на пшеницу, јер манастири нису били заинтересовани за сејање јечма. О житарицама сејаним на тлу српских земаља у средњем веку погледати: Сима Ђирковић, *Срби у средњем веку* (Београд: Идеа; Глосаријум; Службени гласник, 1995), 66; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 81; Никола Миновић, „Земљорадничке работe зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)”, 30.

[32] Уборак је био шупља мера чија је запремина износила 22,77 литара. Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 49; Сима Ђирковић, „Мерење и мере у средњовековној Србији”, у: *Работњници, војници, духовници. Друштва средњовековној Балкана* (Београд: EQUILIBRIUM, 1997), 152; Исти, „Мере и тегови”, у: *Лексикон српској средњега века*, 392-396.

[33] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, 590; Милош Благојевић, „О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века”, у: *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004), 183. Не треба пренебрегнути чињеницу да је монасима у време поста била прописана врло строга исхрана, па је било забрањено конзумирање алкохола, осим у тачно одређеним данима, када су могли да попију по чашу вина. Због тога је након окончања поста дозвољавана нешто слободнија употреба алкохола. Наравно, и тада у ограниченим количинама. Даница Поповић и Богдана Ђукић, „Живот у монашкој заједници”, у: *Приватни животи у српским земљама средњега века*, 547-549.

[34] О краљу Стефану Урошу II Милутину прочитати: Михаило Динић, „Однос краља Милутина и Драгутина”, *Зборник радова Византолошкој инстџиуџа 3* (1955), 49-82; Драгослав Срејовић и др., *Историја српској народа I. Од најсџаријих времена до Маричке бишке 1371, 437-497*; Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 106-142; Влада Станковић, *Краљ Милуџин (1282-1321)* (Београд: Фреска, 2012).

[35] Наследници краља Стефана Уроша II Милутина су свог претка називали *Свешти краљ*. Илустрације ради, његов унук,

документом одредио: *слаг Сџефанову дне која мейхоџија љрави џа да ља и донесе и оџочи; и свак да донесе џри кабла љшенице*.³⁶ То је значило да су становници тачно одређених манастирских поседа били у обавези да припреме слад, да га донесу у манастир, а затим и да га оточе, тј. да га сипају у неку посуду (буре или казан).³⁷ Уз то, требало је да донесу и три кабла пшенице.³⁸ Све су то били у обавези да заврше до празника Св. Стефана (трећи дан Божића), манастирског патрона. У исправи није наглашено које су категорије становништва биле у обавези да извршавају ове работe, мада се може претпоставити да су то били меропси, јер су управо они имали да обављају ове обавезе на метохијама остала три манастира за које су сачувани подаци у вези са наведеним оптерећењима. Поред тога, меропси су били земљорадници, а сејали су разне врсте пољопривредних култура, укључујући и оне потребне за производњу пива.

Не би требало занемарити два анализирани податка који упућују да су зависни становници манастира Св. Богородице Бистричке и Бањске морали да доносе састојке за производњу пива у време испред или непосредно након Божића. Из тога се може извући закључак да је у том периоду трошена већа количина пива, па су подложници правили то пиће до Божића (као на поседима Св. Богородице Бистричке) или после тог празника, у време прослављања Св. Стефана (што је био случај на Бањској метохији), када су старе залихе биле попијене, па су работници били у обавези да справљају нову количину.

.....
цар Стефан Душан, наредио је да у хрисовуљи издатој Хиландару 2. V 1355. године буде забележено: *...и видев хрисовуље гедо царсџва ми, свешџао краља*. Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, 430; Влада Станковић, *Краљ Милуџин (1282-1321)*, 142-144.

[36] Раде Михаљчић, *Закони у сџарим српским исјравама, љавни љройиси, љреводи, уводни љексјтови и објашњења*, 143.

[37] Стојан Новаковић, „Пиво у Србнији у XIII и XIV веку”, 154.

[38] Кабао је био шупља мера чија је запремина износила 17,08 литара. Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 49; Сима Ђирковић, „Мерење и мере у средњовековној Србији”, у: *Работњници, војници, духовници. Друштва средњовековној Балкана*, 149; Исти, „Мере и тегови”, у: *Лексикон српској средњега века*, 392-396.

Неколико година након што је издао исправу Бањској, краљ Стефан Урош II Милутин је повељом манастиру Грачаници из 1321. године прописао: *мероѿах га цеѿи слад; ѿриѿуѿи ѿоѿишње и га ѿа охмелѿи. Ако цркви буде ѿребало више слаѿа, га ѿа ѿоѿи охмелѿи.*³⁹ Грачанички меропси били су дужни да цеде слад и да га доносе три пута годишње у манастир, а такође и да га охмелје. За разлику од претходна два, овим документом је било прописано да је поп, ако се јави потреба за вишком слаѿа, био дужан да припреми додатну количину. Међутим, ово је важило само у посебним ситуацијама, када је износ слаѿа који су давали меропси био недовољан, па су се онда попови укључивали у процес производње пива.⁴⁰

Тачно предвиђена количина слаѿа и хмелја падала је на терет радника. Количина, истина, није записана, али се са сигурношћу може претпоставити да је била позната заинтересованим странама. Међутим, уколико би се појавила потреба за већим количинама, онда су производњу на себе преузимали попови. Уочљива је жеља владара у овом случају да заштити зависно становништво од претераних обавеза и давања за манастир.⁴¹ Сходно томе, он је сматрао да је потребно да своју намеру унесе у документ. Истина, на грачаничкој метохији меропси су, барем што се тиче работа у вези са производњом пива, били радно оптерећенији него на осталим поседима, јер су потребне

састојке прерађивали три пута годишње, што није био случај на имањима манастира Св. Богородице Бистричке, Бањске и Дечана, где су феудални подложници, како се чини, то радили једном у години.

Ипак, релативна сажетост ове одредбе не наговештава због чега је све то било потребно чинити у три маха. Може бити да су грачанички меропси одређену количину хмелја и слаѿа доносили и прерађивали три пута годишње како се у манастиру не би правили беспотребни вишкови, за разлику од осталих који су тај посао чинили одједном. Није немогуће да се пиво из одређених разлога кварило (рецимо, уколико би предуго стајало на непогодном месту), па је управо због тога процес допремања састојака, а затим и производње, обављан три пута годишње.

Анализирани податак Грачаничке повеље упућује на закључак да је потрошња пива била велика, нарочито у појединим ситуацијама, рецимо за време важних хришћанских празника, када се дешавало да у посету манастиру дође владар или неки црквени великодостојник, и то са пратњом која је могла бити бројна. Нема сачуваних помена да су попови на некој другој манастирској метохији имали као работу производњу пива.⁴² Додуше, такво стање у средњовековним исправама не чуди, ако се има у виду да су попови махом били ослобођени многих работа и давања према владарима и феудалним господарима.⁴³

[39] Раде Михаљчић, *Закони у сѿарим срѿским исѿравама, ѿравни ѿроѿиси, ѿреводи, уводни ѿексѿови и објашњења*, 149.

[40] Марија В. Копривица, „Попови и протопопови српске цркве у средњем веку” (докторска дисертација, Филозофски факултет, 2011), 122.

[41] На овом месту ваља застати и размотрити још једну недоумицу. Образложење горе изнете тврдње може бити то што су работе у вези са производњом пива биле ванредне, односно нису обављане током читаве године, него само када је летина била зрела и када су на располагању били састојци неопходни за прављење пива. Из тога се може извући посредан закључак, додуше, уз доста опреза, да су све набројане обавезе спадале у мале работе у оквиру *работѿа великих и малих* и да је њихов значај био секундаран у односу на нека много већа, тежа и важнија оптерећења која се, уосталом, чешће и са више образложења јављају у писаним изворима, односно у манастирским исправама.

[42] Марија В. Копривица, „Попови и протопопови српске цркве у средњем веку”, 122.

[43] Попови нису били ослобођени свих работа према поседницима имања на којима су живели. То се нарочито односило на попове који нису поседовали баштине. Најбоља потврда овим исказима налази се у Душановом законнику. Први српски цар је 31. чланом прописао права и обавезе парохијског свештенства са баштинским поседима, односно без њих. Царевом вољом било је записано: *И ѿоѿови башѿиници га имају своју башѿинску земљу и га су слободни, а осѿшали ѿоѿови који немају башѿине, ѿима га се гају ѿри ѿиве закониѿе и га је кайа ѿоѿовска слободна. Ако ли више узме од ѿе земље, га работѿа црквама ѿо закону. Душанов законик*, приредио Ђорђе Бубало (Београд: Завод за уѿбенике; Службени гласник, 2010), 160. Многим законским одредбама записаним у повељама било је одређено да попови извршавају поједине обавезе. Рецимо, на метохији манастира Св. Арханђела код Призрена попови

У све три хрисовуље које су издате манастиру Дечани (краљева Стефана Уроша III и Стефана Душана)⁴⁴ било је прописано: *меројашка работја: чийице жијојребљеније. Слад да њрипремају, и њо сва села којима иууман зайоведи.*⁴⁵ У цитираном исказу први пут се у процесу производње пива среће работа добро позната из писаних извора као *жијојребљеније*. Обављајући ово оптерећење, радници су требали жито од ђубрета, другог семена и ситних, рђавих зрна.⁴⁶ Поред овога, сва села којима би игуман то заповедио морала су да припремају слад.

Додуше, за разлику од претходних исправа, овом је било прописано да игуман манастира има право да, према свом

.....
су били дужни да ору. Тачније, у хрисовуљи за гробну цркву цара Стефана Душана стоји пропис: *А који се њојови налазе у целој области Арханђеловој... и о орању, и о другој работји као што је закон у Сјуденици у Свејој Симеона*. Синиша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Свејоарханђеловска хрисовуља* (Београд: Историјски институт, 2003), 143. Додуше, ово је једини сачувани податак да су попови били у обавези да ору манастирску земљу. Марија В. Копривица, „Попови и протопопови српске цркве у средњем веку”, 121; Никола Миновић, „Земљорадничке работе зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)”, 29. Без жеље да се превизише шири прича, јер то и није основна тема овог рада, ваља само нагласити да из свега реченог следи закључак да су попови били ослобођени појединих, али свакако не свих работа.

[44] За краља Стефана Уроша III видети: Драгослав Срејовић и др., *Историја српског народа I. Од најстаријих времена до Маричке бишке 1371, 497-510*; Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића, 142-151*; Смиља Марјановић-Душанић, *Свеиш краљ: кулј Сћефана Дечанској* (Београд: САНУ; Балканолошки институт; Сlio, 2007). Што се тиче првог српског цара Стефана Душана, о њему је заиста доста писано у домаћој историографији, тако да ћемо навести само неке радове: Драгослав Срејовић и др., *Историја српског народа I. Од најстаријих времена до Маричке бишке 1371, 511-565*; Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића, 155-179*; Божидар Ферјанчић – Сима Ђирковић, *Сћефан Душан, краљ и цар (1331-1355)* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005); Дејан Јечменица, *Сћефан Душан и Дубровник* (докторска дисертација, Филозофски факултет, 2012); Исти, *О времену увођења младој краља Сћефана Душана у управне надлежности у Зети* (Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2013); Исти, „Свадба краља Стефана Душана”, *Сјудује историје Иларион I* (2017): 45-56.

[45] Раде Михаљчић, *Закони у сјарим српским исјравама, ѡравни ѡройиси, ѡреводи, уводни ѡексјови и објашњења*, 153.

[46] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији, 105*; Момчило Спремић, „Пића”, у: *Лексикон српској средњеј века, 517-519*; Исти, „Јело и пиће”, у: *Привајни живои у српским земљама средњеј века, 132*; Никола Миновић, „Земљорадничке работе зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)”, 36; Синиша Мишић, *Српско село у средњем веку, 150-151*.

нахођењу, одреди која ће села припремати слад. Дакле, овај терет падао је на читаво насеље, без обзира којој су категорији зависних људи становници одређеног села припадали и у ком су броју у дотичном живели. Међутим, на овом месту се може изрећи констатација да је игуман одређивао да слад припремају управо она села где се становништво претежно или у потпуности бавило земљорадњом.⁴⁷

Упркос чињеници да су подаци из повеља врло оскудни у вези са процесом производње пива, може се у најкраћим цртама претпоставити на који је начин исти текао. Зависно становништво (тј. меропси) имали су обавезу *жијојребљеније*.⁴⁸ Очишћене житарице су квасили да би се изазвало клијање и преобраћење житног скроба у шећер или слад. Он се затим сушио и млео, а онда водом заваро у пивну ширу која се потом кувала, а додаван јој је хмељ који је пићу давао мало горак укус и спречавао да се квари.⁴⁹ Ово се у повељама назива *охмељавање*.⁵⁰ Затим се

[47] Да су постојала села у којима је живело становништво које се није бавило претежно, или пак само земљорадњом, сачувани су јасни писани документи. Не улазећи превизише у детаље, биће наведено само неколико примера. У повељи цара Уроша од 15. VII 1363. године која се тичала замене поседа између кнеза Војислава Војиновића и челника Мусе (жупе и града Звечана за жупу и град Брвеник) налази се попис села и заселака Брвеничке жупе, на основу кога се може утврдити да су се становници речених насеља бавили разним занимањима, која нису имали много или чак уопште додирних тачака са земљорадњом. Тако се у поменутој царској исправи налазе: *...село ловачко Сјражино... и село ѡсјељешѡка Грабовница... село ѡсјељешѡка Кућно... село сјаничко Сјаси... село ѡкарско Јабланица... село сјаничко Орахово... село злајарско Луково... село Долац ѡсјељешѡка Дубила... село ѡсјељешѡка Поцести... село ловачко Драјодане... село коњушарско Крајиши*. Марко Шуница, „Повеља цара Уроша о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе”, *Сјари српски архив 2* (2003): 145-146.

[48] Видети напомене 46 и 47, као и одговарајућа места у основном тексту.

[49] Стојан Новаковић, „Пиво у Србији у XIII и XIV веку”, 153; Момчило Спремић, „Пића”, у: *Лексикон српској средњеј века, 517-519*; Исти, „Јело и пиће”, у: *Привајни живои у српским земљама средњеј века, 132*.

[50] Раде Михаљчић, *Закони у сјарим српским исјравама, ѡравни ѡройиси, ѡреводи, уводни ѡексјови и објашњења*, 149; Стојан Новаковић, „Пиво у Србији у XIII и XIV веку”, 153; Момчило Спремић, „Пића”, у: *Лексикон српској средњеј века, 517-519*;

пиће хладило, а додавањем пивског квасца изазивано је врење. Тим чином био је завршен процес производње пива.⁵¹

О коришћењу квасца на тлу српских земаља у средњем веку сачуван је посредан, али врло драгоцен податак. Наиме, у извору се не помиње децидирано квасац, већ *кисели хлеб* који је добијан тако што је брашну и води додаван квасац. Хрисовуљом цара Стефана Душана за манастир Св. Арханђела код Призрена било је прописано: *А мерџик хлебни и вински, као шџо је узаконио свейџи краљ у Бањској; и да се даје кисели хлеб* (прим. аут.) *свима једнако; у среду и у њеџак, и у њонедељак, једном дневно хлеб, а вино изјуџра и увече; а у њосџе сваки дан једном, осим субоџе и недеље, и да је увек џрџеза; ако ли се који сџарац нађе болесџан, да му се даје мерџик, као и на џраџези.*⁵² Дакле, из овога следи да је у српским земљама у исхрани употребљаван хлеб којем је додаван квасац, па не треба доводити у сумњу да је квасац могао бити коришћен и у производњи пива, иако о томе не постоје јасна писана сведочанства.

Разуме се, не може се знати да ли је, што је случај данас, постојало више варијанти пива, као што јесте више врста вина. Ипак, могуће је наслутити да није било општеприхваћеног рецепта, већ је на свакој метохији, властелинству, области или чак држави било у употреби пиво са одређеним посебницама.⁵³ Да речено

.....
Исти, „Јело и пиће”, у: *Приваџни живоџ у срџским земљама средњеџ века*, 132.

[51] Стојан Новаковић, „Пиво у Србији у XIII и XIV веку”, 153; Момчило Спремић, „Пића”, у: *Лексикон срџскоџ средњеџ века*, 517-519; Исти, „Јело и пиће”, у: *Приваџни живоџ у срџским земљама средњеџ века*, 132.

[52] Сениша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Свешџоар-ханџеловска хрисовуља*, 141.

[53] У једном акту насталом у Руану 1409. године извесни Жан ле Моније и његова жена Жана су се *џредали* сину Тасену и снахи Перети са читавим имањем, али су заузврат тражили да им буде обезбеђено *све шџо џреба када једу и џију*. Између осталог, посебно је наглашено да морају добијати *џалон ражаног џива дневно*. Дакле, у овом интересантном запису децидирано је истакнуто да је пиво морало бити ражано и то у износу од једног галона, што сведочи да је на простору Нормандије (северна Француска) у XV веку прављено пиво од поменутих врста житарице. Доминик Бартеlemi и др., „Уређење приватног простора”, у: *Исџорија џриваџноџ живоџа 2. Од феудалне*

није само ствар пуког нагађања, може бити поткрепљено простом чињеницом да је на укус, боју, мирис пива утицао слад, односно житарица од које је он прављен. Наиме, у српским земљама у исхрани је коришћено неколико врста житарица (пшеница, оvas, јечам, раж, просо) од којих је могао бити справљан слад.⁵⁴ Дакле, у зависности од ког типа житарица је он био направљен, доброно је могао да зависи састав, односно укус, боја и мирис пива.

Једно од најважнијих питања у вези са производњом пива јесте које су то све групације средњовековног становништва биле у обавези да се баве реченом радњом. На основу података похрањених у манастирским исправама, може се са сигурношћу рећи да је ово феудално оптерећење падало на плећа меропаха, најбројније скупине зависних људи.⁵⁵ То и не чуди толико уколико се има у виду да су се они бавили земљорадњом, тако да су на својим, али и на поседима господара, производили све или, пак, већину потребних састојака.

.....
Евроџе до ренесансе, приредили Филип Аријес и Жорж Диби (Београд: Сlio, 2001), 376.

[54] Стојан Новаковић, *Законски сџоменџици срџских држава средњеџ века*, 414, 649, 650; Раде Михаљчић, *Закони у сџтарим срџским исџравама, џравни џроџиси, џреводи, уводни џексџџови и обџашења*, 141, 152, 156, 161, 169; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 81; Никола Миновић, „Земљорадничке работе зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)”, 30.

[55] Меропси су били најбројнија категорија зависног становништва у српским земљама средњег века. Једно од најважнијих феудалних оптерећења за ову групацију људи била је производња житарица, односно земљорадничке *рабоџе велике и мале*. Наравно, број њихових обавеза ту није престајао, већ су меропси имали сџјасет других намета према владару и феудалном господару (световном или духовном). Детаљније о меропсима, као и њиховим радним обавезама у: Милош Благојевић, „Меропах”, у: *Лексикон срџскоџ средњеџ века*, 396-397; Исти, „Закон светог Симеона и светог Саве”, у: *Немањџи и Лазаревиџи и срџска средњовековна државност*, 200-215; Исти, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 38, 39, 44, 155, 156, 291-301, 309-312, 314, 317, 321, 327; Исти, *Мероџи и оџроци – баџџинџици и џосадниџи у Грбалском рукоџису Душановог законика* (Београд: САНУ, 2004), 21-60; Срђан Шаркић, „Правни положај меропаха у средњовековној Србији”, *Зборник радова Правноџ факулџетџа у Новом Саду XLIV 2* (2010): 23-36.

Поред меропаха, познато је да су и попови у изузетним ситуацијама морали да се укључе у процес производње. Додуше, то је важило само за оне који су живели на поседима манастира Грачанице.⁵⁶ Није познато да ли је ова групација људи била дужна да прави пиво на метохијама осталих манастира.

Постоји, додуше, могућност да су се чланови монашког братства укључивали у процес справљања пива, баш као што је то чињено у манастирима у Западној Европи.⁵⁷ Уосталом, сваки вид рада, па и производња пива, био је у складу са бенедиктинским правилом *ora et labora*.⁵⁸ Међутим, иако ово звучи примамљиво и врло могуће, речена реконструкција се може разматрати са великом дозом опреза и резерве због непостојања писане заоставштине која би је неоспорно потврдила.

Ваља претпоставити да су и жене узимале учешће у производњи пива. Ова опција постаје извеснија ако се има у виду да је таква ситуација владала у неколицини средњовековних држава. Наиме, у XIV веку жене су активно учествовале у справљању реченог пића. Барем је то био случај у Енглеској и Немачкој.⁵⁹ Не треба губити из вида да су жене имале удела у многим делатностима, често помажући својим мужевима у раду, па је међу многобројна задужења могло спадати и прављење пива.

Надасве, и власници таверни (крчми, гостионица) могли су да учествују у процесу производње реченог алкохолног пића.

[56] Видети напомену број 40 и цитирани део извора у основном делу текста.

[57] О реченој теми погледати: Caroline Wallace, Sarah Wood, Jessica Deahl, *Trappist beer travels: inside the breweries of the monasteries* (Atglen, PA: Schiffer Pub. Ltd., 2017); Daniel Hibbs, *To Gladden the Heart: Brewing and the Monastic Tradition* (Baylor University: Phd, 2018); Benjamin Louviere, *Beer and Spirit: A Confluence of Medieval Traditions in Brewing and Monasticism* (Iowa City: University of Iowa, 2020).

[58] „Моли се и ради.”

[59] Душанка Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку* (Београд: САНУ, 1974), 10; Александра Фостиков, „Жена – између врлине и греха”, у: *Приватни живој у српским земљама средњеј века*, 331. За подручје Енглеске у периоду од 1300. до 1600. године погледати: Judith M. Bennett, *Ale, beer, and brewers in England: women's work in a changing world, 1300–1600* (New York: Oxford University Press, 1996).

Додуше, они су били у незавиднијем положају у односу на све остале, јер су махом живели у урбаним срединама, па готово сигурно нису поседовали имања на којима су могли да узгајају житарице и хмељ од којих је настајало пиво.⁶⁰

На основу расположивих извора не може се са сигурношћу утврдити на који је начин чувано и где је држано пиво. Истина, посредним путем, ишчитавајући повељу манастира Св. Богородице Бистричке и Бањску хрисовуљу, извлачи се закључак да је пиво сипано у одређене посуде посебно намењене за то. Прецизније, у документима стоје одредбе: *...и слад сийљу колико је ѿребе...*,⁶¹ односно *...га ѿа и донесе и ошочи*.⁶² Елем, становници поседа манастира Св. Богородице Бистричке, као и бањске метохије, морали су прво донети слад у манастир, а затим га и сипати (оточити) у посуде које су коришћене у те сврхе. Међутим, како су исте изгледале, не можемо знати са потпуном сигурношћу.⁶³

[60] О овом питању прочитати у даљем делу текста.

[61] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 590.

[62] Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим српским исјравама, ѿравни ѿроиси, ѿреводи, уводни ѿекѿови и објашњења*, 143.

[63] Захваљујући ликовним представама (фрескама) сачуваним на зидовима цркава, данас нам је познато како су изгледале посуде намењене за држање и чување вина. Узимајући то у обзир, може се претпоставити да је пиво, баш попут вина, чувано у земљаним посудама, јер је производња истих била приступачна широком слоју људи, укључујући наравно и феудалне подложнике. Такође, није искључено да је пиво држано у бурадима и казанима. Поред свега, поменимо да је у Дечанима око 1340. године насликана фреска посвећена *Свагби у Кани*, на којој је приказано неколико земљаних ђупова у којима је чувано вино. Речену фреску погледати у: Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 193. Приказ средњовековних обеда насликаних на зидовима неколицине манастира дочарава савременом оку из чега су људи тог прохујалог времена пили на светковинама. Додуше, махом је из кичица зографа остало забележено дегустирање вина, али може се основано претпоставити да је из истих или сличних сасуда конзумирано и пиво. На пример, сцена *Свагба у Кани Галилејској* (Грачаница, око 1320. године) приказује светковину која је обилувала јелом и пићем. Наравно, иако је реч о визуелној представи текста из Библије, средњовековни сликар је дочарао изглед гозбе из свог периода. Поменути сцену видети у: Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 129. О посудама у којима су чувана и служена пића у средњем веку погледати: Весна Бикић, „Кухиња и трпеза: посује у свакодневном животу”, у:

Такође, нема сачуваних писаних сведо-чанстава на којим местима су држане залихе пива. Ипак, могуће је повући паралелу са вином и његовим чувањем, па на тај начин посредно закључити где је могло стајати пиво. Наиме, у Дечанима је постојао подрум у којем је чувано вино, што је познато на основу дела хрисовуље који гласи: *...а мерѿик вински исклесак у мрамору и ѿризидак крај вратиа ѿодрума*.⁶⁴ С друге стране, вино које је припадало Св. Арханђелима налазило се у утврђењу изнад манастира, у Вишеграду, а место где је држано називано је *виница*. Тачније, вољом цара Стефана Душана било је записано: *...изнађосмо Граг Ђорњи на Пшианама, Вишегра... да је жиѿница, и виница, и месѿохранилициа црквена*.⁶⁵ Дакле, на основу два поменути извора јасно је на који је начин чувано вино у манастирима. То наводи на закључак да су исто тако, или врло слично, пажене и манастирске залихе пива.

Поред свега, ваља приметити да је пиву придаван далеко мањи значај у односу на вино, па отуда и неупоредиво мањи број спомињања работа у вези са његовом

.....
Приватни живој у српским земљама средњеј века, 139-160 (и тамо наведене изворе и литературу).

[64] Раде Михаљчић, *Закони у сѿарим српским исѿравама, ѿравни ѿройиси, ѿреводи, уводни ѿексѿови и објашњења*, 164. У которским кућама подруми су (као и приземни магацини) коришћени за пословне делатности. Између осталог, употребљавани су и за чување и продају вина. Потврду изреченог могуће је наћи у документу насталом из спора у Котору тридесетих година XIV века између извесног Драгимана и свештеника Албанина, опата и ректора Св. Ивана и Марка. Наиме, поменути Драгиман је врата од куће отворио наспрам портала цркве Светог Ивана. Спор је решен тако што је Драгиману дозвољено да има отворена врата на погрешном месту, али их је могао користити само приликом продаје вина из свог подрума, а за то је морао да даје цркви Св. Ивана за празник патрона четири врча доброг уља. *Kotorski spomenici: druga knjiga kotorskih notara god. 1329, 1332-1337*, urednik Antun Mayer (Zagreb: JAZU, 1981), br. 861, 926, 1370; Валентина Живковић, „Котор – модел касносредњовековног града”, у: *Приватни живој у српским земљама средњеј века*, 91.

[65] Синиша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Свешћо-арханђеловска хрисовуља*, 120. О Вишеграду, утврђењу које се налазило изнад манастира Св. Арханђела код Призрена: Синиша Мишић, „Вишеград”, у: *Лексикон прагова и ѿрѿова средњовековних српских земаља – ѿрема ѿисаним изворима*, редактор Синиша Мишић (Београд: Завод за уџбенике, 2010), 73 (са цитираним изворима и литературом).

производњом него што је то случај са вином.⁶⁶ Исто важи и за место чувања тих пића.⁶⁷

Што се тиче конзумирања реченог напитка, већ је укратко било говора. Наиме, уочено је да је на поседима одређених манастира (Св. Богородице Бистричке и Бањске) производња пива била увећана у време око великих хришћанских празника (Божића и Св. Стефана, патрона Бањске). Дакле, за те светковине у посету су каткада долазили угледни гости, попут владара, црквених великодостојника, властеле велике и мале, који су са собом водили бројну пратњу различитог значаја и друштвеног положаја. У таквој ситуацији у манастирима је, поред вина које је било неизоставно, сасвим сигурно конзумирано и пиво, па отуда већа потреба за поменутим пићем.

Поред манастира, пиво је могло бити конзумирано и на панађурима (привременим трговима).⁶⁸ Како су неки манастири поседовали залихе пива направљене од стране зависног становништва, уколико су се јављали вишкови, исте су могли изнети на тржиште, односно на панађуре локалног карактера.⁶⁹

[66] Сувишно је говорити о важности коју је вино имало у средњем веку. Пре свега, сматрано је за најотменије пиће. Вино је, заједно са хлебом, компонента светог Причешћа. Момчило Спремић, „Пића”, у: *Лексикон српској средњеј века*, 517-519; Исти, „Јело и пиће”, у: *Приватни живој у српским земљама средњеј века*, 128; Снежана Божанић, „Виногради у пограничном систему српског средњовековног друштва: економски, правни, и религиозни карактер”, *Сѿоменици Истѿоријској архива „Срем” 9* (Сремска Митровица, 2010): 90; Никола Миновић, „Земљорадничке работе зависног становништва у српским земљама средњег века (2. део)”, 57-58.

[67] За значај који је пиће од житарица (јечма) имало у раном средњем веку (тачније, у V столећу) видети напомене број 8, 9, 10 и 11 у овом раду, као и прикладна места у главном делу текста.

[68] Више података о панађурима у: Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици српских држава средњеј века*, 167, 335, 504, 611, 615, 620, 635, 640, 657, 658, 661, 670, 692, 698, 718, 719, 770; Сима Ђирковић, „Панађур”, у: *Лексикон српској средњеј века*, 488-489.

[69] Питање је да ли су баш сви манастири били у могућности да продају пиво, јер не може се знати да ли су им остајали вишкови. На тај закључак посредно упућује део одредбе из повеље за Грачаницу, где је било записано: *Ако цркви буде ѿребало више слада, да ѿ ѿој охмели*. Раде Михаљчић, *Закони у сѿарим српским исѿравама, ѿравни ѿройиси, ѿреводи, уводни ѿексѿови и објашњења*, 149. Дакле, на основу овог података могло се десити да количина слада коју су правили зависни

На основу извора добро је познато да су манастири на панађурима организованим на својим метохијама имали право прече продаје разних намирница (вина, хлеба, меса).⁷⁰ Због тога ваља оставити као могућност да је исти случај био и са продајом пива. Не треба изгубити из вида да су се на тим панађурима, организованим у близини манастира за време прославе неког црквеног празника, окупљале велике масе људи. Због тога су чак биле подизане и привремене крчме као места где су продавани храна и пиће.⁷¹ Разуме се, подизање крчми унутар *свешћених црквених њивора*, односно у *дому Божјем*, било је строго забрањено, већ је то чињено на пристojној удаљености од цркве, односно манастирског комплекса.⁷²

..... становници подложни манастиру у неким ситуацијама није била довољна, па су онда ту обавезу на себе преузимали попови. Наравно, чини се да ово ипак није била редовна појава, већ повремена. Ипак, уколико се све ово има у виду, тешко да су манастири били у стању да продају своје залихе пива. Међутим, како се овај податак јавља само у документу издатом Грачаници, могуће да је ситуација на осталим метохијама била потпуно другачија и да су други манастири били у прилици да једну количину пива изнесу на тржиште.

[70] Као пример биће узет податак сачуван у повељи манастира Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља, за који је краљ Стефан Урош II Милутин заповедио: *И њостави краљевство ми њанаџир, и на сем њанаџири да се њродаје црквно вино, и хлеб, и месо, и ин ништо да не њродаје без њуменова блајословљенија. Ко ли се обрешџе њродав, да њлаџи 12 њерџер и да му узме цркв вино и хлеб и месо. Такожде и у всех мейхохијах Свеџаџо Георџија да не мейхеа ништо вина унесџи*. Стојан Новаковић, *Законски сџоменици срџских држава средњџе века*, 611. Дакле, владар је овом наредбом заштитио манастир и његово право прече продаје вина. Додуше, било је допуштено да се, уз сагласност игумана, може продавати вино које није припадало манастиру, али само уз адекватну надокнаду у новцу.

[71] Станоје Бојанин, „Средњовековна светковина између приватног и јавног“, у: *Приваџни живоџ у срџским земљама средњџе века*, 266-267.

[72] У Номоканону (Законоправилу) налази се превод Трулског 76. правила: *Сџасиџељ и Боџ наш наредџ: не чини од дома Божјеџ дом џрџовине, односно немоџ куџоваџи ни ѡродаваџи у њему. Тоџа раџи, није дозвољено унуџар свешћених црквених њрџивора крчму њоставиџи, односно вино ѡродаваџи и храну на ѡродају излаџаџи, и ниједну друџу куџоѡродају чиниџи. Ако се ѡак коухаџи да на џкавн начин зџрешџ, да се одлучџ. /Законѡправџло или Номоканон свеџоџ Саве: Иловички ѡреџс 1262. ѡдине, приредџо Миодраг М. Петровић (Горњи Милановац: Дечје новине; Историјски институт САНУ; Републички завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу; Народна библиотека Србије, 1991), л. 156а: из Трулског 76. правила/; Станоје Бојанин, „Средњовековна светковина између приватног и јавног“, у: *Приваџни живоџ у срџским земљама средњџе века*, 267.*

Пиво је, као и вино, конзумирано у тавернама (гостионицама, крчмама). Према которском Статуту, вино је могло да се продаје само у тавернама, а *tabernarius* је у истим радио за власника вина.⁷³ Иако нема података за пиво, претпостављамо да је ситуација била иста или, пак, врло слична. Као крчмарице су радиле и жене, па је тако од заборава сачуван помен крчмарице Милославе из XIV века, која се овим послом бавила скупа са својим мужем.⁷⁴

Таверне су у средњовековним градовима биле омиљена места за окупљања шароликог света. У њима се одвијао врло живахан свакодневни живот становника града, јер се у њих одлазило због пића и дружења.⁷⁵ Увек предузимљиви Дубровчани су и у овом послу налазили прилику да зараде, тако да су у Сребреници отварали гостионице,⁷⁶ али и пивнице (*pivniza*), где су се, како се чини, точиле разне врсте алкохолних пића, укључујући наравно и пиво. Речене пивнице су се налазиле у власништву угледних грађана Републике Св. Влаха, тако да су они, нема места сумњи, од њих остваривали значајну добит.⁷⁷ Треба имати у виду да је Сребреница била значајно рударско место, са великим бројем становника за поимање средњег века, тако да је број муштерија могао бити знатан. Због тога су у граду отворане пивнице,

[73] Валентина Живковић, „Котор – модел касносредњовековног града“, у: *Приваџни живоџ у срџским земљама средњџе века*, 91.

[74] Ристо Ковијанић, *Коџорски меџаљони* (Београд: Књижевне новине; Удружење „Вељко Влаховић“, 1980), 71-72; Валентина Живковић, „Котор – модел касносредњовековног града“, у: *Приваџни живоџ у срџским земљама средњџе века*, 91.

[75] У једном документу из 1435. године помиње се Радосав, брат Вукашина гостионичара (*tabernar*). Такође, јавља се и Стојна, жена Радета гостионичара. Десанка Ковачевић-Којић, *Средњовековна Сребреница XIV-XV вијеџ* (Београд: САНУ, 2010), 63, 117, 139, 216.

[76] У гостионице се није свраћало на ноћивање, већ само на пиће. Исто, 117, 156.

[77] Помиње се у тестаменту дубровачког властелина Андрије Бобаљевића из 1469. године *pivniza nostra*, односно пивница која је припадала њему и Јакову Водопији. Како се чини, домаћи термин *pivniza* временом се усталио у дубровачким изворима, што се може приметити на основу овог примера. Исто, 117.

гостионице, као и свратишта (станишта) за одмор људи и стоке.⁷⁸

При крају самосталности српских средњовековних земаља, за време освајачких подухвата султана Мехмеда II,⁷⁹ спроведен је 1455. године попис *Vilayet-i Vlk*, односно области освојене од породице Бранковић (од деспота Ђурађа, сина Вука Бранковића).⁸⁰ У документу произашлом из тог чина сачувани су помени крчмара, па је тако до нас дошао податак о крчмару Радивоју.⁸¹ Поред њега, наведен је извесни крчмар Ђурко, који је обитавао у селу Злашница.⁸² Такође, пописан је и Витомир, који је био син крчмара чије име није записано.⁸³

[78] Александра Фостиков, „Сребреница”, у: *Лексикон прагова и шрџова средњовековних српских земаља – љрема љисаним изворима*, 277-281. У писаној заоставштини од заборава је сачуван Лазар Михаилов који се као *stazionar* (стањанин у српским изворима) бавио држањем свратишта, односно коначишта, места где су људи могли да преноће и оставе своју стоку и робу. Преноћишта нису постојала само у Сребреници, већ и у другим градовима у Босни. Примера ради, у подграђу Перина на Дрињачи помињу се у првој половини XV века два *aldberga*, преноћишта за људе и стоку. Десанка Ковачевић-Којић, *Средњовековна Сребреница XIV-XV вијек*, 24, 63, 66, 117.

[79] Што се тиче емира Мехмеда II Освајача и Османског царства у доба његове владавине исцрпно видети: Франц Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, с немачког превео Томислав Бекић (Нови Сад: Матица српска, 1968); Никола Ватен, „Успон Османлија (1451-1512)”, у: *Истџорија Османској царствџа*, приредио Робер Мантран (Београд: Clío, 2002), 93-123; Halil Inalđžik, *Osmansko carstvo: klasično doba 1300-1600*, prevela Milica Mihajlović (Београд: Уторија, 2003), 34-45.

[80] О животу и владавини деспота Ђурађа Бранковића: Момчило Спремић, „Бранковићи – обласни господари Косова”, у: *Прекинућ усџон: српске земље у љозном средњем веку* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005), 127-139; Исти, „Бранковићи у историји и предању”, у: *Прекинућ усџон: српске земље у љозном средњем веку*, 329-344; Исти, „Деспот Ђурађ Бранковић и Мачванска бановина”, у: *Прекинућ усџон: српске земље у љозном средњем веку*, 91-105; Исти, „Деспот Ђурађ Бранковић и краљ Алфонс Арагонски”, у: *Прекинућ усџон: српске земље у љозном средњем веку*, 371-387; Исти, *Десџој Ђурађ Бранковић и његово доба* (Београд: Српска књижевна задруга, 1994); Исти, *Ђурађ Бранковић, 1427-1456* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006); Јованка Калић, *Срби у љозном средњем веку* (Београд: Завод за уџбенике, 2012), 162-201.

[81] Крчмар Радивој живео је у селу Штитарица које је припадало Вучитрну. *Oblast Brankovića: opširni katastarski popis iz 1455. godine*, приредили Hamid Hadžibegović, Adem Handžić i Ešref Kovačević (Sarajevo: Orijentalni institut, 1972), 31.

[82] Поменуто село било је тимар Николе, Степана и Првенка, синова Оливера, који су на том поседу били стариници, а заједнички су га уживали. Због тога је један од њих годишње био дужан да учествује као чебелџија у војном походу. Исто, 204.

[83] Витомир је обитавао у селу Лубница. Исто, 259.

У сумрак српске Деспотовине, док је државом још увек владао деспот Ђурађ Бранковић, записан је још један занимљив податак. Поменути владар је 6. септембра 1456. године скупа са сином и наследником Лазаром⁸⁴ издао повељу грачаничком митрополиту Венедикту.⁸⁵ У документу је забележено: *И у месћу љосџодствџа ми у Руднику Пивничџишће*.⁸⁶ Дакле, деспот Ђурађ и његов син Лазар су митрополита Венедикта економски збринули, дајући му уз цркву Браћевшницу и извесне поседе, укључујући *љивничџишће* у Руднику, где се, готово извесно, точило пиво, а могуће и производило. На тај начин је прималац дарова могао да убира значајне приходе од истог, јер је Рудник био велико рударско насеље. Такође, како се чини, био је поприлично насељен живљем, пре свега домаћим, али исто тако и страним.⁸⁷

Сви наведени подаци, иако усамљени и малобројни, показују да је ова привредна грана постојала широм српских земаља у позном средњем веку, од Приморја (Јотора), преко Босне (Сребренице), затим Рудника у време Деспотовине, па све до области Бранковића (села Штитарица, Злашница и Лубница).

Пића су, радо и често испијана у градовима, како због алкохола, тако и због чињенице да вода у великим центрима (нарочито рударским, попут Рудника и Сребренице)

[84] За деспота Лазара Бранковића видети: Владимир Ђоровић, „Женидба деспота Лазара”, *Глас СКА* 156 (1933), 145-159; Момчило Спремић, „Бранковићи у историји и предању”, у: *Прекинућ усџон: српске земље у љозном средњем веку*, 329-344; Петар Роџан, „Прилог биографији деспота Лазара Бранковића”, *Истџоријски часоџис* 56 (2008), 183-190; Јованка Калић, *Срби у љозном средњем веку*, 202-205; Момчило Спремић, „Деспот Лазар Бранковић”, *Зборник прагова Визанћџолошкој инстџићушћџа* L (2013), 899-912.

[85] Стојан Новаковић, *Законски сџоменџици српских држџава средњеј века*, 755; Момчило Спремић, *Десџој Ђурађ Бранковић и његово доба*, 437; Десанка Ковачевић-Којић, *Средњовековна Сребреница XIV-XV вијек*, 117.

[86] Стојан Новаковић, *Законски сџоменџици српских држџава средњеј века*, 755.

[87] О средњовековном насељу Рудник детаљније: Владета Петровић, „Рудник”, у: *Лексикон прагова и шрџова средњовековних српских земаља – љрема љисаним изворима*, 245-247 (са коришћеним изворима и литературом).

није била завидног квалитета, поготово ако није било извора свеже пијаће воде.⁸⁸ То је чак могло да утиче и на укус. Ако се речено има у виду, не треба посебно наглашавати значај који су имале таверне и производи служени у њима у свакодневном животу средњовековних људи.

Међутим, да би пиво било доступно у оваквим објектима, власници су морали да га набаве, јер, из очитих разлога, у градовима није било могуће узгајати састојке потребне за производњу овог пића. Евентуално, поседници таверни су куповали састојке и сами справљали речени напитака од слада и хмеља.⁸⁹ Такође, није згорег поменути да је један од основних састојака пива била вода, па је њена свежина и чистоћа додатно доприносила његовом квалитету, што је у граду било мање вероватно.⁹⁰

[88] До нас нису допрли подаци који би говорили о загађености воде у великим градским центрима на тлу српских земаља у средњем веку. Међутим, сачуван је један интересантан податак из прве половине XV века који сведочи о загађености ваздуха у Сребреници, тако да исти на леп начин показује да су средњовековни људи примећивали погоршање услова живота који су изазивала разнолика загађења. Наиме, становници Сребренице су се између 1432. и 1435. године пожалили деспоту Ђурађу Бранковићу да је одређени број њихових суграђана умро од последица отровних испарења из топоница. Због тога су захтевали од свог господара да се поменуте иселе даље од дела града намењеног за становање. Иако је сачуван само овај извор, нема сумње да је ситуација била иста или врло слична у осталим рударским центрима. Сима Ђирковић – Десанка Ковачевић-Којић – Ружа Ђук, *Старо српско рударство* (Београд: Вукова задужбина; Нови Сад: Прометеј, 2002), 57-58; Јелена Мргић-Радојичић, „Средњовековни човек и природа”, у: *Приватни животи у српским земљама средњега века*, 182. За питање да ли је у српским земљама средњег века било бриге о животnoj средини погледати: Срђан Шаркић, „Може ли се говорити о заштити животне средине у средњовековној Србији? (Поводом члана 123 Душановог законика)”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLVIII 1* (2014), 45-52. О историји животне средине постоји интересантан рад: Jelena Mrgić, *Zemlja i ljudi: iz istorije životne sredine zapadnog Balkana* (Београд: EQUILIBRIUM, 2013).

[89] Погледати напомену број 61, као и одговарајући део основног текста.

[90] Разуме се, вода је била главно пиће средњовековних људи. Најчешће је допремана у посудима са извора или бунара, који су према српској средњовековној терминологији називани зденци, студенци или кладенци. Због неизрецивог значаја воде насеља су у средњем веку махом подизана крај река. Детаљније погледати: Момчило Спремић, „Јело и пиће”, у: *Приватни животи у српским земљама средњега века*, 128; Синиша Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњега века* (Београд: Утопија, 2007), 70-71.

Било како било, пиво је као алкохолно пиће могло да утиче и на здравље људи. Дакако, реч је о пијанству, коме су се, како се чини, средњовековни људи често предавали. Да није реч о нагађању, сведочи и Душанов законик, где је 166. чланом било наређено: *Пијаница ако однекуд иде и најадне која, или њосече, или окрвави, а не усмрти, њаквом њијаници да се око извади и рука одсече. Ако ли њијан њоцеја (коме одећу), или му кају скине или грују срамоју учини, а не окрвави, да ја бију, да се удари 100 њија шћайовима и да се баци у ѡамницу; и њошом да се изведе из ѡамнице и да се њоново бије и да се њуси.*⁹¹ Да проблеми са пијаницама нису били чести, цар не би нашао за сходно да нареди уношење у Законик читавог једног члана који је прописивао казне за разне преступе изазване пијанством. Дакле, ово питање је доброно оптерећивало средњовековни живаљ, па је из тог разлога цар Стефан Душан казнама санкционисао преступе пијаница.

Због тога што је проблем прекомерног уноса алкохолних пића био очит, средњовековни људи су, у складу са својим могућностима и знањем које су поседовали, прописивали одређене начине трежњења.⁹² Тачније, постојао је савет да се за трежњење од пијанства три пута узме оцат. У Ходошком зборнику је записано: *О уйивајушћи се. Да сркај оцај ѡришћи и исћрезнић се.*⁹³ Поред овог, постојао је рецепт против главобоље изазване пијанством, а гласио је: *Аише кћо вина њијеј мнојо и ѡлавоју болић. Лисћије бршљаново расћлк и соком ѡех њомазуј ѡлаву.*⁹⁴ Такође, средњовековни људи имали су савет и за оне који нису врше желели да се опијају, а речени је гласио: *Аише кћо хошћей не*

[91] Душанов законик, 213.

[92] Реља В. Катић, *Српска средњовековна медицина* (Горњи Милановац: Дечје новине, 1990), 47-48; Радивој Радић, „Болезни и лечење”, у: *Приватни животи у српским земљама средњега века*, 408.

[93] Реља В. Катић, *Медицински сјиси Ходошкој зборника: избор* (Београд: Народна библиотека Србије; Горњи Милановац: Дечје новине, 1990), 17; Исти, *Српска средњовековна медицина*, 47-48.

[94] Исто.

*уйиваџи се, да изпризујеџи нашије срдце куџус'н корен и миџдали џорки џеџи.*⁹⁵

Када се све изречено узме у обзир, може се претпоставити да је пиво било широко распрострањено пиће у средњем веку, због тога што су земљорадничка домаћинства имала састојке који су били потребни за његову производњу, а постоји велика вероватноћа да је већина знала и технику прављења. Меропси на метохијама манастира Св. Богородице Бистричке, Бањске, Грачанице и Дечана имали су као обавезу да доносе неопходне састојке за прављење пива, али и да учествују у производњи, дајући на тај начин манастиру готово пиће. Изузетак је грачаничко властелинство, где је поп био дужан да охмелји извесну количину слада, ако би се за то указала потреба. Иако су сачувана само четири документа која говоре о овој теми, нема сумње да је пиво могло бити произведено на свим манастирским феудалним добрима, а такође и на световним имањима. На овај начин су зависни становници правили пиво и за личну употребу.

Извори и литература

Објављени извори:

Алексић Владимир. „Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу”. *Сџари срџски архив 8* (2009), 69-80.

Антоновић Милош. *Нараџивни извори за исџорију Евроџе: средњи век*. Београд: Утопија, 2009.

Византиџски извори за исџорију народа Јуџославије, џом I, уредник Георџије Острогорски. Београд: Византолошки институт САН, 1955.

Душанов законик, приредио Ђорђе Бубало. Београд: Завод за уџбенике; Службени гласник, 2010.

Закономправило или Номоканон свеџоџ Саве: Иловички џреџис 1262. џодине, приредио Миодраг М. Петровић.

[95] Реља В. Катић, *Медицински сџисци Ходошкџоџ зборника: избор*, 17; Исти, *Срџска средњовековна медицина*, 47-48; Радивоџ Радич, „Болести и лечење”, у: *Приваџни живџоџ у срџским земљама средњеџе века*, 408.

Горњи Милановац: Дечје новине; Историџски институт САНУ; Републички завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу; Народна библиотека Србије, 1991.

Катић Реља В. *Медицински сџисци Ходошкџоџ зборника: избор*. Београд: Народна библиотека Србије; Горњи Милановац: Дечје новине, 1990.

Kotorski spomenici: druga knjiga kotorskih notara god. 1329, 1332-1337, urednik Antun Mayer. Zagreb: JAZU, 1981.

Михаљчић Раде. *Закони у сџарим срџским исџравама, џравни џроџиси, џреводи, уводни џексџови и обџашњења*. Београд: САНУ, 2006

Мишић Синиша, Суботин-Голубовић Татјана. *Свеџо-арханђеловска хрисовуља*. Београд: Историџски институт, 2003.

Новаковић Стојан. *Законски сџоменици срџских држава средњеџе века*. Београд: Српска краљевска академија, 1912.

Oblast Brankovića: opširni katastarski popis iz 1455. godine, priredili Hamid Hadžibegović, Adem Handžić i Ešref Kovačević. Sarajevo: Orijentalni institut, 1972.

Стојановић Љубомир. *Сџари срџски заџисци и наџџиџисци III*. Београд: Српска краљевска академија, 1905

Шуица Марко. „Повеља цара Уроша о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе”. *Сџари срџски архив 2* (2003), 143-166.

Литература:

Бабингер Франц. *Мехмеџ Осваџач и њеџово доба*, с немачког превео Томислав Бекић. Нови Сад: Матица српска, 1968.

Багнел Бјури Џон. *Варварска инвазија на Евроџу: Германи и Римско царсџтво 375-575*, превео и приредио Александар Узелац. Београд: Утопија, 2010.

Бартелими Доминик и др. „Уређење приватног простора”, у: *Исџорија џриваџноџ живџоџа 2. Од феудалне Евроџе до ренесансе*, приредили Филип Аријес и Жорж Диби. Београд: Clio, 2001, 351-444.

Basta Hannah. "Slaves, *Coloni*, and Status Confusion in the Late Roman Empire". *Jurnal of the National Collegiate Honors Council – Online Archive* (2017), 47-75.

Bennett Judith M. *Ale, beer, and brewsters in England: women's work in a changing world, 1300-1600*. New York: Oxford University Press, 1996.

Бикић Весна. „Кухиња и трпеза: посуђе у свакодневном животу”, у: *Приваџни живџоџ у срџским земљама средњеџе века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић. Београд: Clio, 2004, 139-160.

Бојанин Станоје. „Средњовековна светковина између приватног и јавног”, у: *Приваџни живџоџ у срџским земљама средњеџе века*, приредиле Смиља

- Марјановић-Душанић и Даница Поповић. Београд: Слио, 2004, 246-279.
- Брадли Џон. *Илуминирани рукописи*. Београд: Утопија, 2006.
- Благојевић Милош. „Закон светог Симеона и светог Саве”, у: *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, 191-246.
- Благојевић Милош. *Земљорадња у средњовековној Србији*. Београд: Службени лист СЦГ, 2004²
- Благојевић Милош. *Мероиси и ојроци – баштинници и њосадници у Грбаљском рукопису Душановој законика*. Београд: САНУ, 2004.
- Благојевић Милош. „О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века”, у: *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, 175-189.
- Благојевић Милош. *Србија у доба Немањића*. Београд: Вајат, 1989.
- Благојевић Милош. *Српска државност у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга, 2011
- Божанић Снежана. „Виногради у пограничном систему српског средњовековног друштва: економски, правни, и религиозни карактер”. *Сјоменица Историјској архива „Срем”* 9 (2010), 87-99.
- Brodel Fernan. *Mediteran: prostor i istorija*, preveo s francuskog Svetomir Jakovljević. Београд: Centar za geoetiku, 1995
- Ватен Никола. „Успон Османлија (1451–1512)”, у: *Историја Османској царства*, приредио Робер Мантран. Београд: Слио, 2002, 93-123.
- Вернадски Георгије. *Кијевска Русија*, превео Урош Миљивојевић. Београд: Утопија, 2013.
- Grey Sam. “The Origo of the Late Roman Empire”. *The Journal of Roman Studies* 97 (2007), 155-175.
- Delimo Žan. *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka): opsednuti grad*, preveo s francuskog i predgovor napisao Zoran Stojanović. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003.
- Dibi Žorž. *Vreme katedrala: umetnost i društvo 980–1420*, preveo s francuskog Zoran Stojanović. Београд: Nolit, 1989.
- Динић Михаило. „Однос краља Милутина и Драгута”. *Зборник радова Византјолошкој инстјиуша* 3 (1955), 49-82.
- Динић-Кнежевић Душанка. *Положј жена у Дубровнику у XIII и XIV веку*. Београд: САНУ, 1974.
- Enright Michael J. *Lady with a mead cup: ritual, prophecy, and lordship in the European warband from La Tene to the Viking Age*. Blackrock, Co. Dublin: Portland, OR: Four Courts Press, 1996.
- Jones A. H. M. “The Roman Colonate”, *Past&Present* (1958), 1-13.
- Живковић Валентина. „Котор – модел касносредњовековног града”, у: *Привајни живој у српским земљама средњеј века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић. Београд: Слио, 2004, 80-110.
- Inaldžik Halil. *Osmansko carstvo: klasično doba 1300–1600*, prevela Milica Mihajlović. Београд: Утопија, 2003.
- Јечменица Дејан. *О времену увођења младој краља Стефана Душана у ујравне надлежностји у Зеји*. Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2013.
- Јечменица Дејан. „Свадба краља Стефана Душана”. *Сјудије историје Иларион* 1 (2017), 45-56.
- Јечменица Дејан. *Стефан Душан и Дубровник*. докторска дисертација, Филозофски факултет, 2012.
- Калић Јованка. *Срби у њозном средњем веку*. Београд: Завод за уџбенике, 2012.
- Катић Реља В. *Српска средњовековна медицина*. Горњи Милановац: Дечје новине, 1990.
- Ковачевић-Којић Десанка. *Средњовековна Сребреница XIV–XV вијек*. Београд: САНУ, 2010.
- Ковијанић Ристо. *Кошорски медаљони*. Београд: Књижевне новине; Удружење „Вељко Влаховић”, 1980.
- Копривица Марија В. „Попови и протопопови српске цркве у средњем веку”. докторска дисертација, Филозофски факултет, 2011.
- Краљ Владислав и Србија XIII века: научни скуп*. Београд: Историјски институт, 2003.
- Лексикон прагова и шрјова средњовековних српских земаља – љрема љисаним изворима*, редактор Синиша Мишић. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Лексикон српској средњеј века*, приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић. Београд: Knowledge, 1999.
- Louviere Benjamin. *Beer and Spirit: A Confluence of Medieval Traditions in Brewing and Monasticism*. Iowa City: University of Iowa, 2020.
- MacMullen Ramsay. “Late Roman Slavery”. *Historia: Zeitschrift fur Alte Geschichte* (1987), 359-382.
- Maričić Gordan, Šajin Željka. “The Status of the *Coloni* in the Mining District of Vipasca in View of the Provisions of the *Lex Metallis Dicta*”. *Starinar LXIX* (2019), 287-296.
- Марјановић-Душанић Смиља. *Свети краљ: кулј Стефана Дечанској*. Београд: САНУ; Балканолошки институт; Слио, 2007.
- Миновић Никола. „Војска” као работа зависног становништва”. *Зборник радова Народној музеја XLVI* (2016), 27-36.

- Миновић Никола. „Земљорадничке работе зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)”. *Зборник радова Народне музеја XLIX* (2019), 25-40.
- Миновић Никола. „Земљорадничке работе зависног становништва у српским земљама средњег века (2. део)”. *Зборник радова Народне музеја L* (2020), 51-70.
- Миновић Никола. „Риболов и лов као работе зависног становништва (према манастирским повељама)”. *Зборник радова Народне музеја XLVIII* (2018), 7-21.
- Миновић Никола. „Тврди град”: Градозиданије и градобљуденије као работе зависног становништва”. *Зборник радова Народне музеја XLVII* (2017), 7-21.
- Мишић Сениша. *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*. Београд: Утопија, 2007.
- Мишић Сениша. *Српско село у средњем веку*. Београд: Еволута, 2019.
- Мишић Сениша. *Хумска земља у средњем веку*. Београд: DBR International Publishing, 1996.
- Mrgić Jelena. *Zemlja i ljudi: iz istorije životne sredine zapadnog Balkana*. Београд: EQUILIBRIUM, 2013.
- Мргић-Радојичић Јелена. „Средњовековни човек и природа”, у: *Привајни живој у српским земљама средњег века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић. Београд: Слио, 2004, 163-182.
- Nelson Max. *The barbarian's beverage: a history of beer in ancient Europe*. London: Routledge, 2005.
- Novak Viktor. *Latinska paleografija*. Београд: Naučna knjiga, 1980.
- Новаковић Стојан. „Пиво у Србији у XIII и XIV веку”. *Глас СКА 86* (1911), 151-166.
- Пеинтер Сидни. *Историја средњег века (284–1500)*, превели Чедомир Антић и Небојша Порчић. Београд: Слио; Бања Лука: Глас српски, 1997.
- Поповић Даница, Ђукић Богдана. „Живот у монашкој заједници”, у: *Привајни живој у српским земљама средњег века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић. Београд: Слио, 2004., 525-551.
- Радић Радивој. „Болести и лечење”, у: *Привајни живој у српским земљама средњег века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић. Београд: Слио, 2004, 394-418.
- Радић Радивој. „Глад у српским земљама XIII–XV века (Историографски покушај)”, у: *Из Цариграда у српске земље: студије из византијске и српске историје*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003, 91-110.
- Radić Radivoj. *Strah u poznoj Vizantiji, 1180–1453*. Београд: Evoluta, 2014.²
- Рокаи Петар. „Прилог биографији деспота Лазара Бранковића”. *Историјски часопис 56* (2008), 183-190.
- Rotman Youval. *Byzantine Slavery and the Mediterranean World*. Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press, 2009.
- Sirks A. J. B. “The Colonate in Justinian’s Reign”. *The Journal of Roman Studies 98* (2008), 120-143.
- Slavin Philip. *Bread and ale for the brethren: the provisioning of Norwich Cathedral Priory, 1260–1536*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 2012.
- Спремић Момчило. „Бранковићи – обласни господари Косова”, у: *Прекинућ усјон: српске земље у јошном средњем веку*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 127-139.
- Спремић Момчило. „Деспот Ђурађ Бранковић и краљ Алфонс Арагонски”, у: *Прекинућ усјон: српске земље у јошном средњем веку*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 371-387.
- Спремић Момчило. „Деспот Ђурађ Бранковић и Мачванска бановина”, у: *Прекинућ усјон: српске земље у јошном средњем веку*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 91-105.
- Спремић Момчило. *Десјоћ Ђурађ Бранковић и његова доба*. Београд: Српска књижевна задруга, 1994.
- Спремић Момчило. „Деспот Лазар Бранковић”. *Зборник радова Византолошкој инститиуи L* (2013), 899-912.
- Спремић Момчило. *Ђурађ Бранковић, 1427–1456*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- Спремић Момчило. „Јело и пиће”, у: *Привајни живој у српским земљама средњег века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић. Београд: Слио, 2004, 113-138.
- Срејовић Драгослав и др. *Историја српској народа I. Од најстаријих времена до Маричке бишке 1371*. Београд: Српска књижевна задруга, 1981.
- Станковић Влада. *Краљ Милућин (1282–1321)*. Београд: Фреска, 2012.
- Stipišić Jakov. *Pomoćne povjesne znanosti u teoriji i praksi: latinska paleografija, orča diplomatika, kronologija, rječnik kratica*. Zagreb: Školska knjiga, 1985.
- Трифунковић Ђорђе. *Лисац и преводилац инок Исаија*. Крушевац: Багдала, 1980.
- Ђирковић Сима. „Мерење и мере у средњовековној Србији”, у: *Рабојници, војници, духовници. Друштва средњовековној Балкана*. Београд: EQUILIBRIUM, 1997, 135-168.
- Ђирковић Сима. *Срби у средњем веку*. Београд: Идеа; Глосаријум; Службени гласник, 1995.
- Ђирковић Сима, Ковачевић-Којић Десанка, Ђук Ружа. *Старо српско рударство*. Београд: Вукова задужбина; Нови Сад: Прометеј, 2002.

- Ђоровић Владимир. „Женидба деспота Лазара”. *Глас СКА 156* (1933), 145-159.
- Unger Richard W. *A history of brewing in Holland 900–1900*. Leiden; Boston; Koln: Brill, 2001.
- Ферјанчић Божидар. Ђирковић Сима. *Стефан Душан, краљ и цар (1331–1355)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- Фостиков Александра. „Жена – између врлине и греха”, у: *Приватни живој у српским земљама средњеј века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић. Београд: Слио, 2004, 323-366.
- Harper Kyle. *Slavery in the late Roman world, AD 275–425*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Haywood John. *Viking. The Norse Warrior's (Unofficial) Manual*. London: Thames&Hudson Ltd, 2013.
- Hibbs Daniel. *To Gladden the Heart: Brewing and the Monastic Tradition*. Baylor University: Phd, 2018.
- Хојзинга Јохан. *Јесен средњеј века*, с немачког превео Страхиња К. Костић. Нови Сад: Матица српска, 1991.
- Hornsey Ian S. *A history of beer and brewing*. Cambridge: The Royal Society of Chemistry, 2003.
- Шаркић Срђан. „Може ли се говорити о заштити животне средине у средњовековној Србији? (Поводом члана 123 Душановог законика)”. *Зборник радова Правној факултету у Новом Сагу XLVIII 1* (2014), 45-52.
- Шаркић Срђан. „Правни положај мерапаха у средњовековној Србији”. *Зборник радова Правној факултету у Новом Сагу XLIV 2* (2010), 23-36.
- Шпадијер Ирена. „Живот са књигом”, у: *Приватни живој у српским земљама средњеј века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић. Београд: Слио, 2004, 447-470.
- Wallace Caroline, Wood Sarah, Deahl Jessica. *Trappist beer travels: inside the breweries of the monasteries*. Atglen, PA: Schiffer Pub. Ltd., 2017.

**BEER PRODUCTION AS AN OCCUPATION OF THE DEPENDENT POPULATION
(A contribution to the history of feudal duties and everyday life in the Serbian lands
of the Middle Ages)**

Beer, that is, a drink made from hops and cereals, was a widespread alcoholic beverage in the Serbian lands of the Middle Ages. After all, that was the case throughout Europe. Due to the obvious importance of beer, the dependent population was obliged to provide the feudal lord with all the necessary ingredients for its production, i.e. malt and hops. In addition, they were obliged to make the mentioned drink. The truth

is that written data have been preserved in only four medieval charters for the monasteries of Virgin Mary of Bistrica, Banjska, Gračanica and Dečani. However, one can reasonably assume that beer also used to be produced on other monastic estates, but also on secular estates, because the ingredients necessary for its production were available to a wide population of farmers.

Nikola MINOVIĆ, MA

**LA PRODUCTION DE BIÈRE COMME BESOGNE DE LA POPULATION VASSALE
(complément aux devoirs féodaux et de l'existence quotidienne dans les pays serbes
du Moyen-Âge)**

La bière, c'est-à-dire la boisson d'houblon et de céréales, fut vastement une boisson alcoolique vastement répandue dans les pays serbes du Moyen-Âge. Par ailleurs, ce fut aussi le cas dans l'Europe entière. En raison de l'importance évidente que la bière possédait, la population vassale fut dans l'obligation d'amener les ingrédients indispensables à sa production au seigneur féodal, c'est-à-dire le malt et le houblon. De plus, ils durent aussi faire cette boisson évoquée. En

vérité, les données écrites sont gardées dans à peine quatre chartes moyenâgeuses pour les monastères: Ste Vierge de Bistrik, de Banjsko, de Gracanica et de Decani. Toutefois, on peut supposer avec détermination que la bière fut fabriquée aussi sur les autres propriétés des monastères, mais de même aussi sur les terres des seigneurs saints, puisque les ingrédients nécessaires pour la production furent accessibles à la vaste population agricole.

Nikola MINOVIC, M.A.

027.6:271.222(497.11)-523.6(439)"17"

Др Жарко ВОЈНОВИЋ
Народна библиотека Србије
stevlovi@gmail.com

БИБЛИОТЕКА МАНАСТИРА ГРАБОВЦА У XVIII ВЕКУ (ПРЕМА ИНВЕНТАРУ ИЗ 1787)

АПСТРАКТ: Рад се бави излездом библиотеке манастира Грабовца у XVIII веку. Најпре су изнесена најстарија сведочанства о њој, од почетка XVII века, на основу Лешојиса манастира Грабовца, због чега је нарочита пажња обрађена на књиге из тог столећа које се још увек налазе у манастирској библиотеци. Начињен је покушај описати њеној развоја од почетка деценије XVIII столећа, при чему су разматрани начини њеној формирања и појављивања, од дарова појединца, преко наслеђивања личних монашких библиотека (Арсенија Теофановића, Софронија Кириловића, Генадија Стефановића), до пресељења у Грабовца једног дела библиотеке манастира у Српском Ковину у осмој деценији осамнаестог века. Учени су и неки развојно-идејно-историјски процеси, од којих је најважнија русификација. На основу архивске документације показано је и како је део библиотеке оштећен по рукојолопању Арсенија Теофановића за епископа. Пошто се уз рад објављује и инвентар библиотеке из 1787. године као архивски документ првог реда, даћа је и анализа његове структуре која говори о томе како су сами монаси доживљавали своју библиотеку. Од посебне је важности покушај јачања идејно-историјског наслеђивања наслова књига према подацима из инвентара, као и анализа садржаја која показује духовна кретања у манастиру. Начињено је поређење са савременим стањем библиотеке, на основу чега је илустрирана и њена судбина кроз векове.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Манастир Грабовац, библиотека, XVIII век, инвентар 1787, поклона, наслеђивање, русификација, идејно-историјско.

Манастир Грабовац¹ један је од ретких манастира на подручју некадашње Карловачке митрополије² за који се тачно знају време и околности настанка. Захваљујући

Лешојису манастира Грабовца,³ који је вредно вођен од краја XVI века, зна се да су га основали монаси далматинског манастира Драговића, који су се због немаштине и глади преселили у јужну Угарску и по дозволи будимског везира, а по жељи тамошњих православних хришћана, почели 1587. године подизати цркву.⁴ Подразумева се да су за потребе богослужења и пре тога морали имати са собом бар најнужније књиге, пошто су дошли још

[1] Манастир, посвећен сабору светог Архангела Михаила (8/21. новембар), налази се поред истоименог села (мађ. Grábóc), неколико километара југозападно од мађарске вароши Сексарда, 45 километара ваздушном линијом од најближег дела данашње границе Србије. У селу одавно нема више ниједног Србина, а последњи монах упокојио се 1974, да би манастир поново некако оживео тек крајем XX века.

[2] Грабовац још увек нема своју потпуну студију. У најскорије време ипак би требало да се о њему појави монографија Ксеније Голуб на мађарском језику, а надамо се да ће брзо бити преведена и објављена и на српском. То је разлог зашто је нисмо могли у довољној мери консултовати при писању овог рада.

[3] Овај драгоцен документ први је објавио Владимир Крисић, „Манастир Грабовац у Будимској епархији”, у: *Лешојис Матице српске*, бр. 127-128 (1881).

[4] Исто, 127 (1881), 61.

1585. пребивајући код тамошњих српских домаћина који су их „са сузама” молили да остану јер су „оскудевали у свештеницима”,⁵ у време још увек недовољно стабилне црквене организације Пећке патријаршије у тим крајевима. Тим пре су, добивши место за подизање цркве, морали имати барем основне литургијске књиге које свакако, иако данас непознате, чине зачетак манастирске библиотеке. Прву поуздану вест о књигама дугујемо такође *Лейојису*, а он нам говори о општем стању у то прво време постојања Грабовца, то јест о оскудици која је тада владала. Српски монаси су је у XVII и XVIII веку традиционално превазилазили одласцима у Русију како би се снабдели богослужбеним предметима и књигама које су тамо добијали на дар и које су се могле у то време наћи само тамо. Грабовачки монаси се ту могу сматрати готово пионирима, јер једно од најранијих путовања на православни Исток припада управо њима. Већ 1600. године у Русију се запутио јеромонах Герасим, вративши се са даровима, између осталог и у виду књига, 1602:

Въ лѣто штъ бытіа зрі (7110), а штъ рождѣства Хрїстова „лхв (1602) послати прежде на два лѣта Герасимъ іеромонахъ, тогда прїнде штъ московске земље и принесе штъ чюдоту оукрашенїа црковнаа, кннги и одежды и прочїа.⁶

Нажалост, данас у грабовачкој библиотеци (која се чува у Српском музеју у Сентандреји)⁷ није сачувана ниједна од књига које је Герасим овом приликом донео, а које би данас сигурно биле међу најстаријим руским књигама (сигурно су биле штампане) пристиглим међу Србе. Иако не знамо о којим се књигама радило, са великом

сигурношћу може се рећи да су биле богослужбене. Богослужење је било императив, начин живота манастира, питање верског, а потом и културног идентитета: стога су се сва богослужбена места, а на првом месту манастири, морали по сваку цену опскрбити основним литургијским књигама без којих је монашки живот, у смислу очувања пуноће типика, немогућ.

Ово прво време постојања новоустројеног манастира и живота некадашњих драговићких монаха у њему, обележено је извесном упоредношћу: наиме, живот у Драговићу се упркос свему настављао, јер нису сви монаси одмах дошли у Угарску. Тек 1619. стижу и остали, због чега Драговић остаје пуст. Податак о овој коначној сеоби важан је и за повест о грабовачкој библиотеци, јер су том приликом са собом понели „утвари црквоне са евангелијем кованим в Сарајеве лета от битија 7119 (=1611)”, са којима игуман „јеште пренесе и књиги с прочими утварми”.⁸ Грабовачка библиотека проистиче тако из два извора: један су књиге донете 1602. из Русије, а други су драговићке. Сеобе целокупних библиотека нису никаква реткост у српској историји: оне су углавном изазиване ратовима, због којих су се монаси, да не би страдале њихове ризнице, међу њима и библиотеке, селили заједно с њима, најчешће на север, ван домаћаја војних сукоба.⁹ Сеоба драговићке библиотеке представља изузетак, јер, као што видимо, није изазвана ратним насиљем.¹⁰ Међутим, ни ове књиге (а највероватније се радило углавном о рукописима), као ни оне руске, данас нису сачуване, или барем не можемо, за оне рукописе који се и данас налазе у грабовачкој збирци, а којима писар и место настанка нису познати,

[5] Исто.

[6] Исто, 62.

[7] Већ годинама стручњаци Библиотеке Матице српске каталогски обрађују библиотеку манастира Грабовца (заједно са књигама које су у манастир стизале све док је био у функцији), што ће бити довршено у најскоријој будућности. Ту ће бити објављени и сви записи на које у овом тексту указујемо.

[8] Исто, 63-64.

[9] Више о томе: Жарко Војновић, *Српске манастирске библиотеке до краја XVIII века* (Панчево: Градска библиотека, 2019): 140-153 (поглавље „Принудне миграције манастирских библиотека”).

[10] Ипак ни Драговић на крају неће бити изузетак: пред рат 1991. године његове књиге су превентивно пренете у безбеднији манастир Крка, где се и данас налазе.

са минималном извесношћу казати да потичу из драговићке сеобе.

Постоји још само један податак о књигама везан за XVII век: године 1663. тадашњи игуман Василије, у великој схими Стефан, дао је у оближњем селу оковати једно јеванђеље¹¹ како би га достојно припремио за литургијску употребу.

Почетак XVIII века обележен је неочекиваним страдањем манастира у време крваве Ракоцијеве буне, јер су га „ребеланти“ 1703. спалили и опљачкали. Ризница Грабовца, а с њом и библиотека, тада бивају евакуисани у Срем, у манастир Шишатовац, чиме и њега стиже зла коб старих српских књижница – страдање и избеглиштво. Како бележи манастирски летописац, игуман Георгије са братијом успео је понети само „мало нешто от утвареј црковних и књиг“¹², из чега производи закључак да није сва библиотека спасена, па ју је, судећи према томе, по повратку 1715. године¹³ требало обнављати.

Подробније и поузданије вести о манастирским библиотекама на подручју Хабзбуршке империје јављају се у изворима из XVIII века, тачније тек од његове четврте деценије, од времена митрополита Викентија Јовановића, који је успео пописати значајан део Карловачке митрополије.¹⁴ Међутим, Грабовац није ушао међу манастире чији су инвентари тада састављани (или у најмању руку за то немамо историјске потврде), због чега нам недостају архивски подаци те врсте

о изгледу и развоју његове библиотеке у првој половини тог столећа. Понешто се ипак да закључити на основу записа сачуваних на самим књигама, а највише на основу инвентара, од којих је најсадржајнији онај из 1787, који уз ову студију овде и објављујемо.

На првом месту, како бисмо дошли до информација које ће помоћи да се одговори овом задатку, треба одговорити на питања која се тичу начина пристизања књига у манастир у ово време. Специфичност XVIII века је русификација српских библиотека, двоструко мотивисана, најпре нуждом, а потом и програмским опредељењем карловачких митрополита: од XVII века нове књиге могле су се додати искључиво из Русије, да би од времена Викентија Јовановића само такве биле сматране литургијски исправним.¹⁵ Русификација се у грабовачкој библиотеци да приметити на први поглед: што се тиче њеног богослужбеног језгра, оно је, не рачунајући нешто српских рукописних и раних штампаних књига из којих се више није служило, стопроцентно руског порекла. И тзв. „књиге за читање“ – оне које не учествују у богослужењу, али служе за образовање монаха, попут делâ (мало) руских теолога – искључиво су тог порекла. То је већ тековина самог почетка XVII века, тј. Герасимовог корпуса књига донесеног 1602. из Русије. Иако од тих издања нема нити једне књиге сачуване, знатан је број нешто млађих штампаних у том столећу на подручју данашње Русије и Украјине. Најстарија је међу њима Златоустова *Књига о свешћенству*, објављена у Љвову 1614. године (сл. 1), за којом хронолошким редом долазе *Поученија Аве Доротеја* (Кијев, 1628; сл. 2). Од московских књига најстарија сачувана је Златоустов *Марјариј* (1642), уз који ваља поменути и зборник беседа Светих Отаца, познат у науци под конструисаним именом *Зборник њревода Еѣифанија Славинецкој* (1665),

[11] В. Красић, 64.

[12] Исто, 67.

[13] Исто, 72. Летописац овде јасно каже да су при повратку донели са собом назад оно што је преостало од пљачке, између осталог и „књиге старе црковне“.

[14] Максим Ратковић је 1733. као егзарх пописао манастире северног дела данашње централне Србије, од 1718. до 1739. под влашћу Хабзбурга (Максим Ратковић, „Извештај“, у: *Гласник Српској ученој друштва*, бр. 56 (1884), а архијакон Викентије Стефановић, будући београдски митрополит и пећки патријарх, парохије Сремске архидијецезе (Димитрије Руvara, *Српска митрополија карловачка око љовине XVIII. века* (Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија, 1902). Административно су обрађени и фрушкогорски манастири, али документација о томе није сачувана.

[15] Ж. Војновић, *Српске манастирске библиотеке до краја XVIII века*, 228-245.

који се у старим манастирским инвентарима увек води под именом Григорија Богослова, чије беседе сачињавају први и највећи део књиге. Из XVII века је и чувена *Вечера душевна Симеона Полоцког* (Москва, 1683), као и дело (мало)руског теолога Антонија Радзивиловског *Венец Христѿв* (Кијев, 1688). Осим ових, до данас сачуваних, у инвентару има још неколико наслова за које можемо претпоставити да потичу из XVII века: на првом месту неко неименовано дело Кирила Транквилина, највероватније његово изузетно код нас популарно *Учишљено јеванђеље*. Исто се односи и на *Синојсис*, историографско дело Инокентија Гизеља. Имајући у виду да су све ове небогослужбене књиге руске (ту убрајамо и територију данашње Украјине), тим пре су и богослужбене морале бити из истог извора: међу њима је, колико се дало утврдити, најстарији један кијевски служабник из 1628. године (сл. 3).

Летимичан преглед књига овог времена без двојбе сведочи о снажном замаху русификације грабовачке збирке. Иако у већини случајева немамо директних потврда како су се и у које време ови наслови нашли у манастиру, са великом извесношћу се, на основу овог узорка, може говорити о савремености и актуелности ове библиотеке. Оно што је, са становишта традиције, представљао класичан садржај монашких књижница, попут Златоустових дела у разним облицима, као и беседа Светих Отаца, допуњавано је делима нове теолошке мисли словенског православног света. Настојећи, дакле, да богослужбени фонд одржавају на функционалном нивоу, Грабовчани – а ту пре свега морамо имати у виду игумане, чија нам имена нажалост до краја 17. века нису позната – активно чувају заједничко православно предање Истока, али се укључују и у савремену теолошку мисао (при чему изостављамо питање њеног квалитета и компатибилности са тим предањем). Ова околност је изузетно важна због чињенице да Срби (и уопште цео православно Балкан, донекле са изузетком Грка) у то време

оскудевају у могућностима формалног образовања, због чега ни интелектуални аспект духовног живота није могао одмаћи даље од покушаја конзервирања ранијих достигнућа. Чувајући и унапређујући везе са руским истоком, могло се барем живим одржавати настројење ка очувању традиције монашке просвећености, за коју је пресудан управо био тај руски извор, то јест постојање неколико издавачко-штампарских центара који су били кадри произвести књига у довољном броју да се њима у нужди снабдевају и православна браћа у Отоманској и Хабзбуршкој империји.

Подсетимо ипак на чињеницу да простор данашње Мађарске није традиционални простор јурисдикције Српске цркве. Она се ту ширила са османским освајањима, а проблем њене укоренености у том првом периоду огледа се у постојању само два манастира: Грабовца и онога у Српском Ковину ниже Пеште. Насупрот изворним српским просторима Патријаршије, премреженог манастирима, угарски предели северно од данашње мађарске границе остаће само на том броју манастира, па ће носилац живота Православне Цркве бити убудуће систем парохијских цркава. Стога, урођено поверење православних према манастирима као средиштима нарочите духовне концентрације, окренуће се према Грабовцу у још већој мери, па ће ова обитељ у сваком смислу морати поднети повишен терет традиционалне одговорности. По природи ствари, ако монашко образовање великим делом проиходи из састава монашких библиотека, то ће и грабовачка збирка постати ослонац православности великог дела Угарске. То се одлично види по односу православних хришћана који спадају у центрипеталну зону манастира, теоретски неограничену. Овде на уму имамо пре свега приложништво као традиционални вид духовно-материјалне комуникације мирјана са манастиром.

Нажалост, за највећи број књига немамо никакве поуздане информације на који су начин могле доспети у манастир. Ипак,

довољно их је да бисмо, на основу мањег узорка, могли о томе казати нешто више. Један од основних начина набавке књига била је куповина. Манастири су често од својих средстава, која су непосредно зависила од стања њихове економије, куповали потребне књиге, па се често о томе на њима остављала евиденција у виду записа на маргинама. Извесно је и да су Грабовчани на овај начин дошли до једног броја књига, али из неког разлога то нису на овај начин бележили. Треба претпоставити да су барем неке од оних које су у току XVIII века потписане као манастирско власништво, доспеле у Грабовац овим путем. Претпоставка је реална, јер је постојао освештан обичај да се књиге добијене као поклон и евидентирају писмено као такве, а такође и да оне које су биле у личним монашким библиотекама носе потписе некадашњих својих власника. Методом елиминације долази се до закључка да је део књига без таквих информација у ствари купљен од манастирског новца.

Време о којем је реч обележено је великом скупоћом књига. Манастири, уколико нису у потпуности економски сасвим стабилни, тешко успевају да се снабдеју свим литургијским предметима, укључујући и књиге, због чега – а то је део општег предања – у помоћ прибегава верни народ. Као што се манастирима, ради вечног литургијског спомена, даривају иконе, земља, новац..., даривају се и књиге. Оне су свештени предмет истог нивоа као и икона. Углед књиге у православном свету посведочен је небројеним хиљадама примера њиховог поклањања богослужбеним средиштима, на првом месту манастирима. Наравно, горенаведени економски смисао приложништва ни из далека не исцрпљује ту традицију: она је на првом месту ипак сотириолошки мотивисана. Део грабовачке библиотеке своје порекло има управо у жељи православних из његове орбите да се својом жртвом есхатолошки преко њега вежу за вечни живот, који за њих почиње већ на том месту. О томе има сасвим

извесних података. Једно „толкованије” јеванђеља Теофилакта Охридског (Москва, 1703, сигн. Гр 6) поклонио је житељ Новог Сада („Шанца Петроварадинског”) Стојко Гавриловић 1739. године. Један општи минеј (Москва, 1743, Гр 107) Грабовцу је даровао 1744. године Николај Богдановић за помен свом оцу Богдану из села Пардањ; запис о томе саставио је грабовачки јеромонах Кирил. *Зерцало јуносџи*, штампано у Санкт-петербургу 1745, поклонио је као свој примерак неки Будимир Авакумовић, незнано кад (Гр 699; сл. 4). Запис на Златоустовим беседама на посланице апостола Павла (Москва, 1709, Гр 18/2) говори о дародавцу овако: „Сію кннгу ѿкѣпи г(о)лѣ(по)жѣ Грозда Миншковца и положи ю въ Монастырѣ Грабовцѣ за души прѣставлшнхѣ своихъ родителей шца Радована и матери Кѣнца и господина Минхана и сына еѣ Ішана на вечни споменѣ.” Стари љвовски антологион (1638, Гр 32) поклонио је неки Ђурађ Новаковић за своје покојне родитеље и своју супругу, а један московски зборник беседа (1700, Гр 34) такође је од неког господара Никодима приложен за душе преминулих сродника. Футожанин Ненад Томић приложио је два московска пролога (Гр 35, 36) 1738. године. Као што се види, неки од дародаваца не потичу из непосредне близине манастира, што значи да његова гравитациона моћ није била мала. То је најбоље сведочанство о угледу Грабовца у време сиромашно непосредним подацима који би о томе посведочили. Наравно, манастирима су књиге редовно даривали и монаси и то често онима у којима су примили постриг. Грабовцу је тако московски пентикостар из 1731. (Гр 38) поклонио 1736. егзарх Симеон Димитријевић, брат будимског владике Василија Димитријевића.

Давни је обичај да монаси временом стварају, у складу с могућностима и интересовањима, личне библиотеке. Обичај је био и да после њиховог упокојења оне остају манастиру, па су се опште збирке умножавале и из тог извора. Не треба сумњати да

је и у Грабовцу био исти случај. Својеручни потписи на које наилазимо сведоче нам о томе, па за неке од њих можемо без сумње рећи да се радило о грабовачким монасима (без обзира на недостатак егзактних података о њима). Песме Василија Тредјаковског, свакако нетипична литература за просечног калуђера, остале су манастиру од монаха Дионисија Стефановића (Гр 599), а *Дијалогизам* из 1786. био је у власништву јеромонаха Данила (Гр 123). У сваком манастиру увек се издавају појединци књигољупци, чије библиотеке расту више од других квалитетом и квантитетом, постајући после важан део опште збирке. У Грабовцу као пример можемо узети Генадија Стефановића, игумана крајем 18. и почетком 19. века, чија је збирка књига по његовој смрти (или барем њен део) остала у наслеђе манастиру, што јасно закључујемо по његовим сопственичким потписима нађеним на неколико књига.¹⁶

Можда најзанимљивији део грабовачке библиотеке потиче из сличног извора: то су такође књиге из личних збирки, до којих манастир, међутим, долази обрнутим током: ако смо горе имали увид у књиге наслеђене од умрлих житеља ове обитељи, сад ћемо видети и оне које су у њу донели или као искушеници при ступању у манастир (мада је и то на неки начин „посмртно“ наслеђе, узмемо ли да монах примајући завете, јеванђелски речено, умире за свет), или се радило о монасима који су из манастира одлазили на школовање, па би своје универзитетске књиге касније доносили са собом и предавали их за општу ползу. Илустративан је свакако случај Арсенија Теофановића, будућег игумана и епископа. Његова заоставштина двојака је: то су како рукописне, тако и штампане књиге. Арсеније Теофановић се најпре школовао у

Новом Саду код Дионисија Новаковића.¹⁷ Он је дошао у манастир 1719, па је на школовање отишао већ као монах.¹⁸ У општој несташици уџбеника, обичај је био да се предавања записују или да се преписују штампани приручници. Своје рукописе, који су на тај начин настали у Новом Саду, он је при повратку у Грабовац приложио манастиру. То су, данас сачувани и пригодно названи, *Увод у логику и филозофију*, *Филозофски сјиси*, *Увод у ошћу филозофију и мейафизику*, *Крајак курс из логики* и *Алџебра и иријономейрија*.¹⁹ Потом је 1745. отишао на универзитет у Хале, како се да закључити и из својеручног записа на једној од његових књига. То је *Methodus studii theologici* (Хале 1723, Гр 728) Августа Хермана Франкеа коју је, како каже тај запис, добио од управника Орфанотрофеума Августа Готхилфа Франкеа, сина аутора ове књиге (сл. 5).²⁰ Тих његових студентских књига има још неколико: *Vocabularium biblicum Novi testamenti* (Гр 669) Јохана Кнола, *Oratoria Хијеронима Фрејера* (Гр 717), Лангеов *Clavis hebraei codicis* (Гр 727) и Цицеронове епистоле (Гр 732). Треба имати на уму да их је морало бити и више, а о томе ћемо се укратко осведочити кад будемо говорили о његовом одласку на трон костајничких епископа. Описани случај можемо допунити и примером Софронија Кириловића, још једног будућег грабовачког игумана и епископа, такође студента у Халеу, одмах после Теофановића.²¹

[17] То изричито пише и на једној од његових школских књига: Надежда Р. Синдик, Мирослава Гроздановић-Пајић и Катарина Мано-Зиси, *Ојис рукойиса и сјарих шћамјаних књџа Библиошке Срјске православне ејархије будимске у Сеншандреји* (Београд: Народна библиотека Србије; Нови Сад: Матица српска, 1991), бр. 49.

[18] Мита Костић, „Српски студенти на универзитетима у Халеу, Лајпцигу и Гетингену у XVIII веку”, у: Мита Костић, *Културно-историјска раскрсница Срба у XVIII веку* (Загреб: Просвјета, 2010), 156.

[19] Н. Синдик, нав. дело, бр. 46-50. Његових је рукописа морало бити и више; индикативан је недостатак граматика, без којих се школовање није ни могло замислити.

[20] *Neue deutsche Biographie*, 5 (Berlin: Duncker und Humbolt, 1961), 325.

[21] Његове књиге данас су у грабовачкој библиотеци под сигнатуром Гр 664 (*Interpres graecus linguae*, Јена 1709), Гр 724 (Бухнерово дело *Epistolarum partes tres...*, Франкфурт 1707), Гр

[16] Њему је припадао један данас врло оштећен *Ејишом* Дионисија Новаковића (Гр 159), руско издање Библије у пет томова (Гр 98/1-5), четири тома веома популарних беседа Гедена Криновског (Гр 600), књига проповеди Илије Мињатија (Гр 600/1), један *Дијалогизам* (Гр 122), као и *Собрание разных йлезних лекарств* (Гр 605). Међутим, ове књиге нису ушле у инвентар сачињен 1787, јер тада нису биле опште власништво.

Ова два врло образована монаха значајно су обогатила манастирску библиотеку, свакако више него што данас на основу сачуваних података можемо устврдити.

Овде се ради о догађајима из средине XVIII века. Како је тада изгледала грабовачка библиотека можемо закључивати само овако, на посредан начин, јер за сада нису нађени документи који би о томе тачније проговорили. На срећу, записи на књигама знатно надомештају недостатак манастирских инвентара, који у ово време још нису били годишња обавеза манастира Карловачке митрополије, него су рађени повремено, углавном при примопредаји настојатељске дужности, због чега их је сачувано веома мало из овог периода. Обичај бележења власништва на књигама омогућује нам да донекле ипак пратимо развој манастирских збирки, као и да осмотримо однос монаха према њима. Уређење административног пословања још није било на потребном нивоу, па се треба запитати на који је начин манастир утврђивао своју покретну имовину. Један од тих начина, коме дугујемо много тога што знамо о њиховим књигама, спада већ у историју библиотекарства. Као што су се на књигама остављали приложнички записи, као што су сами монаси потписивали своје књиге, тако су их потписивале и манастирске власти, углавном на два начина. Први се тиче обзнањивања набавке: наводи се где је књига купљена, у време којег игумана и надлежног епископа, за колико новца, чему обавезно следи и тачан датум. Ако се тај тренутак не забележи, касније се на књигама оставља запис који их просто евидентира као власништво манастира. Тиме се сматрало да је на књигу ударен пуноважан печат. Грабовачки монаси углавном су бирали овај други пут. Важан догађај, с те тачке гледишта, јесте одлука Арсенија Теофановића да манастирску библиотеку систематски обради бележењем података

939 (Јохана Бодикера *Grund-Saetze der deutschen Sprachen*, Берлин 1701), Гр 940 (Зандхагенова *Harmonia der vier Evangelisten*, Берлин 1724).

о власништву на књигама. Тог 12. јуна 1750. године он их је (лично или не) потписао по истој формули, уз мање или више измењен ред речи, континуирано на доњим маргинама првих листова: „Сїя кнїга Монастира С(вя)тоАрх(а)гг(е)лскагw Общежителнагw Грабовца суцагw во Епархїи Будимскои бли|зл рѣкы Шарвиза полд|писаса при Игуменѣ Арсенїи Теофановичѣ лѣта Г(оспо)дня 1750го М(ѣ)с(я)ца Іунїа 12. дне.” Наравно, ово није било прво бележење власништва, али јесте свакако прво доследно. То ће наставити и његов наследник Михаил Станковић, а пракса ће се продужавати и касније, до краја века. Међутим, тада ће већ бити и других административних инструмената, прописаних од митрополитâ (којима су то опет заповедиле државне власти), од којих је најважније инвентарисање манастирске имовине, у оквиру којег су се обавезно бележиле и библиотеке. Инвентар Грабовца из 1787, чији део, који се односи на књиге, овде обелодањујемо, типичан је пример пописа књига састављаних на подручју Карловачке митрополије.

Пре но што пређемо на проучавање његове форма и садржаја, поменимо и један занимљив догађај у којем учествује манастирска књижница, догађај с великим утицајем на њу, а главни јунак је опет Арсеније Теофановић. Године 1751. он је постављен за костајничког и зринопольског епископа. Полазећи у ту врло сиромашну епархију, са манастиром је, у присуству будимског владике Дионисија Новаковића, склопио уговор о позајмљивању „себи на службу” појединих богослужбених предмета, међу њима и књига, као и различитих „домашњих ствари” (иначе је манастирску имовину начелно било забрањено износити). Договор је гласио да ће све то бити враћено Грабовцу по његовој смрти, или ће бити надокнађено новцем, због чега је уз сваку ставку тог пописа била назначена цена. Списак књига је двојак: на њему су, уз Нови Завет, богослужбене књиге (псалтир с послодовањем, требник, октоих шестодневник, празнични и општи минеј), вероватно

за дворску капелу, али и велик број књига наведених као „инојазичне“. Наглашавајући да је у манастиру провео већ 31 годину и да нема ништа своје, он је осим ових изабрао и значајан број књига на рускословенском, немачком, латинском, грчком и јеврејском језику. Оне су углавном богословског садржаја, али има и доста језикословних, као и неких из природних наука. Осим што нам открива интересовања новог епископа, као и оно чиме је намеравао да се између осталог бави у својој новој улози пастира Цркве, овај списак показује и шта је све у том тренутку било у грабовачкој библиотеци. Наводимо га стога што се велика нестала већина ових књига у њој више не налази:

Леџиконъ библическїй немецкїй
 Өешлогїа лѳторанска догматическа
 Сїнониѳмї
 Рѳководженїе ко латинскоѳм јзыкѳ
 Леџиконъ латинѳ немецкїй
 Гешграфїа Хибнерова
 Новїй завѳтъ немецкїй
 Катихисиса три славенска
 Пяť книгъ Мѳѳсеѳѳѳмї еѳреиски
 Граматики еѳреискїя двѳ
 Риторика латинска
 Разговоръ тѳрскїй съ хр(и)стїаниноѳм
 Леџиконъ Шеверїеѳмї греколлатинскїй
 Волфїева Онтологїа
 Реторика Хейнекѳїева
 Вокаблларїѳмї греческїй Новагѳ завѳта
 Прокоповичеѳи Лѳкѳбраѳїи
 Грамматїка греческа халска
 Корнели Неполсї
 Белїеве грамматїке двѳ немецкїя
 Херменевтика сакра
 Часослоѳлї греческїй
 Колегїа философска и өешлогическа
 Лангїи Колокѳѳа три книги
 Книгъ различниѳмї 9 послатиѳмї изї
 Академїи
 Алваръ единъ
 Грамматїка Ренїева латинска

Проповѳди Франкїеви на немецкїй
 Цѳла опера Златоѳстоѳа греколлатинскїй
 Хисторїа мисїѳнароѳлї лѳторанскиѳлї²²

Број ових књига свакако је већи од четрдесет, а највероватније и педесет („цела опера Златоустова греколлатинска“ састоји се од дванаест томова фолио формата). Откуд оне у манастиру? Одговор се намеће сам по себи. Као што се види, велик број њих спада у класичну универзитетску литературу оног доба, како теолошку, тако и хуманистичку. Ту је, на првом месту, мноштво за оно доба стандардних граматика, лексикона и језичких приручника без којих се није могла у целој Европи изводити нпр. настава латинског језика, аутора попут Јоакима Лангеа, Јохана Ренијуса и Мануела Алвареса (у складу са схватањем језикословља као темеља свих наука), а затим и неки уџбеници реторике. Налазимо и књигу проповеди халског професора старије генерације А. Х. Франкеа, као и најзначајнијег теолога-философа тог доба и простора Кристијана Волфа и нешто дела евангелистичке теологије. Од православног дела понео је са собом неименоване „славенске катихисисе“, највероватније Могилино *Православно исїоведанїе вере*, и неко од дела најважнијег теолога петровске епохе Теофана Прокоповича. Биће, у ствари, да су многе од ових књига стигле са Теофановићем из Халеа, а могуће да је неке донео отуд и Софроније Кириловић. Да ли је нови епископ хтео да се лично бави науком или, што је вероватније, да отвори какву школу у својој епархији, не можемо рећи. Нажалост, није му било суђено да своје знање тамо и примени, јер је напречац умро, већ у првој половини 1753. године. Тада је направљен инвентар ових грабовачких ствари заједно с књигама и испоставило се да их је само дванаест враћено у Грабовац, од чега су пола биле богослужбене. Изгледа да је некога веома занимао онај научни део Теофановићеве

[22] Архив Српске православне Епархије будимске, кутија Манастир Грабовац, 12/1751.

збирке, што околности чини веома сумњивим. Ипак, загонетку разрешују други историјски извори. По праву наслеђивања личне имовине умрлих епископа (иако она у овом случају није била лична), Теофановићеву је преузео митрополит Павле Ненадовић, па су се нашле у Митрополијској библиотеци у Карловцима,²³ данашњој патријаршијској. На овај начин је грабовачка библиотека знатно осиромашена, али је ипак, како се види из овом тексту приложеног инвентара, остала за своје време значајна. Убрзо је опет почела нарастати и то делом из једног неочекиваног извора.²⁴

Осма деценија XVIII века била је за манастире Карловачке митрополије умногоме трагична. У склопу од бечког Двора наметнуте реформе српског црквено-аутономног живота, дошло је до укидања појединих мањих манастира, који по процени државних власти нису сами себе могли издржавати.²⁵ Под удар те одлуке доспео је и манастир у Српском Ковину (мађ. *Rácskeve*), који је 1777. претворен у парохијску цркву.²⁶ Монаси укинутих манастира расељавали су се у друге (то се збивало и са делом манастирске имовине, па тако и с књигама). Из Српског Ковина је

због тога један број књига пренет у Грабовац. О томе сведоче власнички записи на делу његове библиотеке. То су нпр. Златоустове беседе на посланице апостола Павла у два тома (Москва, 1709, Гр 17/1, 17/2), које су у ковински манастир стигле као прилози арадских хришћана грчког порекла, потом *Камен вере* Стефана Јаворског (Кијев, 1730, Гр 22) и два тома чувеног дела Чезара Баронија о црквеној и грађанској историји (Москва, 1719, Гр 23/1, 23/2), прилози арадског епископа Исаије Антоновића, који је постриг примио управо у Српском Ковину, а у Грабовац је одатле стигао и један московски *Пајтерик* (Гр 31). Све ове књиге потписао је својеручно ковински игуман Исаија Стефановић, из чије је личне библиотеке у Грабовац стигао Поликарповљев *Лексикон шпрејазични* (Москва, 1704, Гр 594а). Несретну судбину овог манастира његова библиотека је барем мало ублажила, настављајући свој активан живот у једином преосталом манастиру Будимске епархије.²⁷

Но, православне књиге нису међу најстаријима у Грабовцу. Околност да су у њему боравили високообразовани будући епископи попут Теофановића и Кириловића свакако је придонела да се у манастирској збирци коначно нађу и вредније књиге западног порекла које су они вероватно сусретали или барем чули за њих у време свог латинско-немачког школовања, и то оне које су биле антикварног карактера, о чему говори најбоље њихова старост: између осталог, налазимо чак и палеотипе, што није типично чак ни за манастире Карловачке митрополије. Један од њих који је и данас у библиотеци, а којег смо препознали у инвентару из 1787. године под насловом

[23] Милан Петров, „Прилог историји српских библиотека у XVIII веку”, у: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* бр. 1-2 (1969): 98. Овде се налази списак свих преузетих књига на латинском (није тешко препознати наслове које смо горе навели).

[24] Записи у књигама сведоче да је у Грабовцу и раније постојала пракса позајмљивања манастирских књига монасима који су на неко време одлазили из манастира. Кад је, рецимо, јеромонах Данил 1742. био у Футогу, дато му је да са собом понесе и једно Могилино *Православно исјоведанье вере*, како пише на поткоричном листу (Гр 134), а кад је потом 1749. отишао на парохију у Ђур, такође је понео из манастира једну књигу, што је на њој овековечио својим потписом (сл. 8). На књизи Кристофа Целарија *Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis* (Мерзебург 1709, Гр 725; сл. 9), означеној 1745. као манастирско власништво, потписује се 1748. у Халеу новопечени студент Софроније Кириловић, што значи да ју је добио од манастира на кориштење.

[25] Исидора Точанац Радовић, „Реформа Српске православне Цркве у Хабзбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740-1790)” (докторска дисертација, Београд, Филозофски факултет, 2014), 144-158.

[26] Славко Гавриловић, „Пет докумената о манастиру Ковину из XVIII века”, у: *Сенџандрејски зборник*, 4 (Београд: САНУ, 2015): 73.

[27] Поменуте књиге биле су у Српском Ковину још 1774. године, како сведочи инвентар манастира из те године сачуван у Архиву Будимске епархије (кутија Збирка инвентара, Српски Ковин). Тада је, по рачуну пописивача, тамо било укупно 90 књига и три престопа јеванђеља. Овде нису урачунате грчке књиге, којих је свакако било, како видимо из инвентара сачињеног 1784. и оног из 1796. где има само 66 српских књига (ову разлику у књигама можемо вероватно тумачити селидбом у Грабовац), али и 36 грчких.

„Урбаній Граматика греческа”, јесте дело *Institutiones in linguam Graecam grammaticae* Урбана Болцанија, штампано у Базелу 1539. године (Гр 655; сл. 6). У ову групу спада и франкфуртско издање псалтира на грчком из 1545, забележено у овом инвентару као „Чалтирѣ Греческїй малїй ѿбветщатѣ (= остарео)” (сл. 7). Уз још неколико сличних западних издања из овог раздобља, која везују и потписи њихових првих власника на латинском језику (што значи да су вероватно куповане по европским антикварницама, а то би свакако био сјајан доказ библиофилства неких наших образованих монаха), ове књиге чине грабовачку библиотеку једним од лепших бисера у сазвежђу наших манастира.²⁸

Не може се рећи засигурно кад је настао први грабовачки инвентар. Најстарији нама познат потиче из 1770. и налази се у поменутом *Лейойису* (Гр 52), а не као посебан документ, како је било опште правило. Крајње је небрижљиво састављен: у њему су књиге подељене на шеснаест потпуно произвољних група, од којих свака садржи између једног и двадесет наслова, пореданих и спојених без икакве логике. Прва међу њима казује да манастир има „два круга цела књиг служаштих в цркви”, а последња да је у њему, поред свих побројаних, још и 145 књига „малих и великих”. Ова последња информација, за историчара књиге помало и комична, сакрива нам, због лености пописивача, важна обавештења која би нам могла разрешити значајне недоумице. Инвентар књига из 1787, напротив, много је солидније заснован.

Овај документ настао је због обавезе годишњег инвентарисања покретне и непокретне имовине свих манастира Митрополије и сличан је по структури инвентарима осталих манастира последње четвртине

[28] Томе доприноси и књига која је свакако раритет у српским библиотекама: Нови Завет штампан у Ураку код Тибингена 1563. „на садашњем опћеном и разумном хрватском језику” и то „с циркулическим слови” (= ћирилицом!), како кажу његови протестантски преводиоци Антон Далматин и Стипан Конзул Истријанин (Гр 58; сл. 10).

XVIII века, од којих је досад само мали део објављен. Према расположивим подацима, манастири нису добијали детаљнија упутства за пописивање својих библиотека, због чега ни пракса није била сасвим уједначена. Инвентар о којем је овде реч спада у оне у којима је присутна функционална и језичка подела. Најпре су побројане „књиге црковне”, што је функционални критеријум: овде се ради искључиво о богослужбеним књигама. Њихово називање „црквеним” открива нам једну важну ствар – оне су се због богослужења налазиле у самој цркви, што опет значи да су све остале књиге наведене у инвентару биле физички одвојене од њих. Иако не знамо где су ове друге тачно могле стајати (свакако у некој од просторија конака, можда у настојатељевој канцеларији, каква је пракса била у неким другим манастирима), овај податак је од великог значаја за историју националних библиотека, јер сведочи о функционалној диференцијацији унутар манастирских збирки: од првобитног фонда – а то је увек богослужбено језгро – одвајају се књиге које не учествују у богослужењу и којих временом бива знатно више, толико да задобијају посебну просторију, која се већ тада у неким манастирима назива „библиотека”. Иако то није тековина XVIII века (наши стари манастири попут Хиландара, Пећке патријаршије, Студенице, Дечана..., морали су имати стотине рукописних књига, можда и много више, које због тога нису могле стајати у цркви), овде имамо прва документована сведочанства о активном односу ове врсте према манастирској збирци књига. Други део библиотеке, онако како ју је у то време видео вероватно игуман манастира, садржи „књиге поучителне”. Именовањем овог сегмента жели се подвући оно што смо управо истакли, а што илуструје конкретну улогу манастирске библиотеке: осим богослужбеног фонда, постоји увек у манастирима и збирка књига које служе, како је овде речено, за поуку, односно за читање ван богослужења, било колективно, било

индивидуално.²⁹ Општи поглед на овај део збирке открива нам да се ту ради искључиво о књигама на ћирилици, од којих је највише оних богословског и верско-поучног карактера, праћених делима опште културе (језикословље, историја...). Карактеристично је да су штампане књиге, све до једне, руске – све су, тако рећи, конфесионално и културно исправне. Зато је у тај број било могуће укључити и онај франкфуртски псалтир на грчком, придодат на сам крај овог низа. Као да се подразумевало да књиге за поуку могу бити само овог порекла.

Унутар овог корпуса постоји још једна недовољно наглашена подела коју бисмо могли назвати формалном. Наиме, у манастиру се у то време налазио и један број рукописних књига небогослужбеног карактера, од којих су неке до данас сачуване. Из српских књига, штампаних као и рукописних, одавно се већ није служило, али није сметало да се и даље читају; чини се да су кроз цео XVIII век, упркос потпуној русификацији целокупне православне литературе, још увек у извесној мери били популарни средњовековни зборници, чији је шарени карактер могао надокнадити све оно што се није могло наћи у руским књигама.³⁰ Грабовачка збирка је осим тога садржала и новије рукописе, очигледно преписе штампаних дела новије, руске теолошке мисли, као и српске школске уџбенике, попут *Пројегује* Дионисија Новаковића, уз неке које смо већ помињали. Овај рукописни фонд је ипак само

делимично, како се може видети, одвојен као подгрупа „поучителних” књига.

Последња подела овог инвентара је језичка, тачније – подела по писму. У тој групи, названој „књиге латинске”, налазе се не толико дела на латинском језику, колико она штампана или писана латиницом. Овим се у ствари желела нагласити њихова раздвојеност од православног – српског, руског, грчког – корпуса, пописаног у прве две групе. Чини се да је ово, у ствари, била права мотивација пописивача: иако и у овој групи можемо наћи доста књига „поучителних”, све оне су неправославног порекла, па су као такве дате засебно, без обзира на функцију. Има их и римокатоличких и протестантских, на латинском, немачком и мађарском језику, чак и на јеврејском, чешком, оновременом хрватском... Има их и на грчком, и то делâ Светих Отаца које убрајамо у православне, попут Епифанија Кипарског. Међутим, чињеница да су штампана на неправославним просторима, приређена од неправославних теолога, као и да имају латинске наслове, учинила је да не буду уврштена међу поучителна.

Ова је скупина по карактеру најразуђењенија, а оно што је чини специфичном јесте да њен садржај није традиционално монашки, са домаће, православне тачке гледишта. То је једна од великих новина које доноси XVIII век – мноштво дела овог порекла пристиже као последица саживота у средњој и западној Европи, на првом месту школовања у европским универзитетским центрима, о чему смо овде већ дали основне податке. У Грабовцу је био један број монаха који су ова дела или користили на студијама или су били кадри да их читају у манастиру. Многа од њих представљају сам врх интелектуалне мисли оног доба на европским просторима, а нека су била саставни део свих бољих личних библиотека, о чему се лако можемо уверити на основу идентификације понекад веома нејасних ставки овог инвентара.

[29] Поделу на богослужбене и књиге „за читање”, која суштински у најширем смислу одговара манастирским збиркама, изнео је пре више од једног века Н. К. Николски: Николай Константинович Никольский, *Ближайшія задачи изучения древне-русской книжности* (Санктпетербург: Общество любителей древней письменности, 1902), 6-7.

[30] То се односило и на богослужбене књиге, јер у руским није било служби српским светитељима, па је тако Грабовца имао, како се види из инвентара, рукописну службу кнезу Лазару, и не само то, него и своју варијанту србљака, познатију као *Србљак Анџонија Грабовачкој* (в. Н. Синдик и др., *Опис рукописа ... у Сенџандреји*, бр. 28). Њега ипак не препознајемо у инвентару о којем је овде реч; она два примерка „Правила сербским просветитељем” која се у њему помињу, сигурно су штампани србљаци из Римника или Венеције.

Наведимо на крају и можда највећу занимљивост ове групе: као што се види, књиге у њој нису бележене у оригиналу, него ћирилицом, и то на неколико начина. Тамо где је било могуће, навођени су општи називи, што је нарочито видљиво код граматика и лексикона. Неке се наводе описно, разумљивим српским или интернационалним еквивалентима („библија”, „географија”, „предике”...). Негде су наслови преводњени на српски (тако је нпр. дело *Neu-vermehrte Grund-Sätze der deutschen Sprachen* постало „Основаније немецког јазика”). Тамо, међутим, где инвентариста није умео – или хтео – преводити, наслови су исписивани фонетски, тј. онако како се чита, без обзира на оригинални језик наслова (нпр. „Парадис Гертлаин”, „Фундаментa штили кулциорис”, итд.). У највећем броју случајева давало се и име аутора, што је знатно олакшавало идентификацију. Очигледно да је пописивача збуњивала околност да се инвентар саставља српски (он би рекао „славјански”) и да у оквиру њега треба пописивати и латиничне књиге на неколико језика, па је прибегавао и дословној примени правописа који је био у тадашњој књижевној употреби, тако се на крају фонетизованих латинских или немачких речи које се завршавају сугласником обавезно додавало „дебело јер”, што изазива понекад и непланирани језичко-хумористички ефекат (нпр. књига *Gradus ad Parnassum sive novus synonymorum, epithetorum, phrasium poetarum, ac versuum thesaurus* описана је као „Парназусъ Синониморумъ”).

Грабовачка библиотека, онако како је приказује инвентар из 1787. године, са својом 261 књигом спада у веће, али не и највеће манастирске библиотеке свог доба.³¹ Међутим, квантитет није оно на шта треба

[31] Бездин је, рецимо, 1783. године имао 345 књига, према инвентару који се данас налази у Архиву Српске православне Епархије темишварске: Жарко Војновић, „Библиотека манастира Бездина према инвентару из 1783. године”, у: *Темишварски зборник* (Нови Сад: Матица српска, 2018): 95-116.

обратити првенственој пажњу,³² већ квалитет. Њен садржај, који смо у основним цртама показали, јасно сведочи о променама до којих долази у XVIII веку, а које се неминовно одражавају на монаштво Карловачке митрополије, па преко њих и на манастирске библиотеке. Русификација, започета већ почетком XVII, у XVIII веку добија свој пуни замах,³³ да би се, кад се интелектуално настројенији монаси упуте на школовање на европским универзитетима, појавило све више књига неправославне провенијенције на неколико језика, пре свега латинском и немачком. Они би потом врло често постајали и епископи, што се у неким манастирима претварало у својеврсну традицију. На другом полу, насупротив њима, стоје мањи манастири, без монаха са високим образовањем, што се одражавало и на њихове библиотеке, у којима се могао наћи много мањи број књига небогослужбеног карактера. Профил библиотеке Грабовца, чак и кад не бисмо знали ништа о његовим житељима, јасно би нам открио њихове интелектуалне и духовне капацитете и стремљења. Широки распон од најважнијих стваралаца класичне патристике и аскетике (Јован Златоусти, Григорије Богослов, Јефрем Сиријски, Ава Доротеј), преко нових и то најзначајнијих руских теолога XVII и XVIII века (Петар Могила, Стефан Јаворски, Симеон Полоцки, Димитрије Ростовски, Теофан Прокопович...), као и дела световне литературе у руским преводима (Чезаре Баронио, Мавро Орбин, Франсоа Фенелон...), која говоре да нови тип просвећености налази много присталица у српској средини, па све до класичних библијских и теолошких

[32] Нестајање књига из манастира опште је место српске културне историје. Овде објављени инвентар сведочи да је то случај и са Грабовцем (нпр. нема нити једног од тадашња 24 минеја). Са друге стране, знатан је број књига из XVII и XVIII века које се данас налазе у његовој библиотеци, али у инвентару просто не постоје. Није лако рећи да ли су у манастир доспеле касније или просто због нечега нису забележене, тим пре што неке од њих имају запис о манастирском власништву из тог периода.

[33] Зачуђује ипак потпуно одсуство нових српских књига које се штампају у Венецији и Бечу у другој половини XVIII века.

приручника западног порекла, дела западног богословља, а поред њих и античке и савремене хуманистике,³⁴ чине Грабовац једним од важнијих центара српског монаштва Карловачке митрополије који је свој утицај и на овај начин могао ширити надалеко.

Извори:

Архив Српске православне Епархије будимске, кутија Манастир Грабовац, 12/1751.

Архив Српске православне Епархије будимске, кутија Манастир Грабовац, б.б. 1787.

Архив Српске православне Епархије будимске, кутија Збирка инвентара, Српски Ковин

Литература:

Војновић Жарко. „Библиотека манастира Бездина према инвентару из 1783. године”. *Темшварски зборник*. Нови Сад: Матица српска, 2018, 95-116.

Војновић Жарко. *Српске манастирске библиотеке го краја XVIII века*. Панчево: Градска библиотека, 2019.

Гавриловић Славко. „Пет докумената о манастиру Ковину из XVIII века”. *Сендандрејски зборник* 4 (2015), 73-81.

Костић Мита. *Културно-историјска раскрсница Срба у XVIII веку*. Загреб : Просвјета, 2010.

Красић Владимир. „Манастир Грабовац у Будимској епархији”, *Летопис Матице српске* 127 (1881), 58-79.

Никольский Николай Константинович. *Ближайшія задачи изучения древне-русской книжности*. Санкт-петербург: Общество любителей древней письменности, 1902.

Петров Милан. „Прилог историји српских библиотека у XVIII веку”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 1-2 (1969), 95-106.

Максим Ратковић. „Извештај”, *Гласник Српскојученој друштва* (1884), 199-285.

Руварац Димитрије. *Српска митрополија карловачка око њоловине XVIII века*. Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија, 1902.

Синдик Надежда Р, Гроздановић-Пајић Мирослава, Мано-Зиси Катарина. *Опис рукописа и старих штампаних књига Библиотеке Српске православне епархије будимске у Сендандреји*. Београд: Народна библиотека Србије ; Нови Сад: Матица српска, 1991.

Точанац Радовић Исидора. *Реформа Српске православне Цркве у Хабзбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740-1790)*. докторска дисертација, Београд: Филозофски факултет, 2014.

Neue deutsche Biographie, 5. Berlin : Duncker und Humbolt, 1961.

[34] Због оваквог састава, наше манастирске библиотеке на подручју Карловачке митрополије биле су једина места, у недостатку јавних и националних библиотека (њих тад уосталом није ни могло бити), у којима се самоучки могло стећи добро образовање у складу са савременим потребама, због чега су оне, пошто су монаси у то доба још увек део националне елите, биле веома важне. Наравно, то не значи да су сви ондашњи монаси на тај начин и с тим циљем своје манастирске библиотеке и користили. То је увек била потреба мањине, као и данас, али је важно истаћи и овај образовни капацитет наших манастира XVIII века, смештених северно од Саве и Дунава. Јужно, у изворној Србији, стање манастирских библиотека је још увек онакво какво је било и у XVII веку, због посвећености, пре свега, очувању голе егзистенције, што је манастирске збирке сводило углавном на нешто богослужбених књига намењених одржавању прописаног богослужбеног круга и то онолико колико се због неизвесности живота под османском окупацијом могло.

Манастир Грабовац, инвентар 1787.³⁵

Инвентар се објављује у оригиналу, уз покушаје идентификације која је двојака. На основу прегледа библиотеке утврђено је које се књиге са овог пописа и данас налазе у њој. У том случају су испод инвентарске јединице навођени, под звездом, потпуни подаци о књизи – аутор, наслов, место и година издања, а иза свега тога дата је и данашња сигнатура. За оне које нису нађене, или барем препознате, дат је покушај идентификације у угластим заградама, при чему је, ако су књиге руске, опис даван савременом ћирилицом; уколико су књиге неправославног порекла, наслови су давани у оригиналу; у оба случаја навођена су прва издања, колико је било могуће утврдити, што не значи, наравно, да су баш та издања била у манастиру. Ако је идентификација несигурна, у угласту заграду је напред додавана још једна угласта заграда са знаком питања. Код богослужбених књига није чињен покушај идентификације нити поређења са данашњим стањем, јер њихов инвентарски опис даје исувише мало података који би помогли да се она изврши иоле тачно, без обзира што је много старих књига те врсте и данас сачувано у грабовачкој библиотеци. Код рукописних књига које и данас постоје у библиотеци, а чији су наслови конструисани, синтагмом „Опис рукописа...” упутили смо на дело *Опис рукописа и старих шћамјаних књига Библиоџеке Српске православне епархије будимске у Сенџандреји*, према којем су ти наслови и дати, заједно са каталожним бројем јединице на коју се односе.

Инвентаріумъ всѣхъ вещей движимихъ и недвижимыхъ общежителнаго С(вя)то-Архаггелскаго М(о)н(ас)тиря Грабовца 1787 лѣта, последнѣгъ Декемврѣа устроенъ, якоже слѣдуетъ

Книгъ Ц(е)рковныхъ
Еданъ кругъ Мінеовъ тѣпа Московскаго половныхъ [= 12]
Еданъ detto Мінеовъ тѣпа Римническаго [= 12]
4 комада Октоиха
1 Ев(ан)г(е)ліе велико тѣпа Московскаго ѡковано сребромъ позлащено и каменми украшено
1 Ев(ан)г(е)ліе рукописное старо ѡковано сребромъ и позлащено
1 detto рукописное старо ѡковано сребромъ и позлащено
1 Ев(ан)г(е)ліе тѣпа Московскаго старо неѡковано
1 Апостолъ на велико коло тѣпа Московскаго
1 Тестаментъ или Новій Завѣтъ detto
1 Требникъ на велико коло detto старъ
6 detto на малое коло старихъ
1 Фалтирь велики с' возслѣдованіемъ на велико коло
6 detto малихъ
2 detto велика с' толкованіемъ половна
1 Часословъ на велико коло Кіевскій
4 detto на мало коло вѣнска
1 Служебникъ на велико коло Кіевскій

[35] Архив Српске православне епархије будимске, кутија Манастир Грабовац, б.б. 1787.

2 detto на среднѣ коло Московскій
2 detto на малое коло
4 комада Прологов на 12 м(ѣся)цей
1 Тупиконъ на велико коло старъ
1 Новій Завѣтъ у 2. части в' зеленомъ паргаментѣ у футроли
1 detto на две части такожде разположенъ
1 detto на среднѣ коло
Два Трїода велико постна на велико коло
1 detto на малое коло старъ
1 пентикостарїонъ на велико коло
1 detto на малое коло
4 комада Минеовъ Общаковъ на малое коло
1 Їрмологїа на среднѣ коло
1 Полуставъ Московскій на 3. части раздѣле н у футроли
Єдна detto на малое коло
1 Книга с' Канони Богородични на повечерїахъ
2 Книге Правила Сербскимъ Просветителемъ
3 detto Правила с(вя)тому Николаю
4 detto Молитвослововъ
1 Библіа на велико коло
1 detto на среднѣ коло расположена на три части
Книгъ Поучителнихъ
1 Благовѣстникъ на велико коло *Теофилакт Охридски, <i>С(вѣ)щенное еѵ(а)г г елїе еѣ толкованїемъ</i> , Москва, 1703. (Гр 6)
4 комада Бесѣди Златоустови *Јован Златоуст, <i>Бесѣды свѣдѣчъ ... Толкованїе на четъренадесѣтъ посланїй с(вѣ)таго Ап(о)ст(о)ла Павла</i> , Москва, 1709. (Гр 17/1, 2; Гр 18/1,2)
2 detto Григорїа Назїанзина *[Зборник превода Епифанїа Славинецког], Москва, 1665. (Гр 13; Гр 14)
1 Транквилїонъ стари [Кирил Транквилион Ставровецки, <i>Евангелїе учишельное</i> , Рохманово 1619] (Гр 60)
2 Книге Н(е)д(ѣ)лнопоучителнїя <i>Сѵ(а)г г елїе оучителное воокр(е)с сное</i> , Москва 1707. (Гр 7); исто, Москва, 1724. (Гр 8)
1 Сборникъ на велико коло *Сборникъ сестъ Собранїе словъ прѣбоучителныхъ, Москва, 1700. (Гр 34)
2 Книге Маргарита єдинъ новъ а 2ги старъ *Јован Златоусти, <i>Маргаритъ</i> , Москва, 1641. (Гр 25); исто, Москва, 1764. (Гр 27)

2 detto Камень вѣры *Стефан Јаворски, <i>Камень вѣры праволюбнокадолическіа восточныа ц(є)ркве</i> , Москва, 1729. (Гр 20); исто, Кијев, 1730. (Гр 22)
1 detto Вечера душевная detto *Симеон Полоцки, <i>Вечера д(ѡ)шєвнаа</i> , Москва, 1683. (Гр 16)
1 detto Вѣнецъ Хр(іс)товъ detto *Антоније Радивиловски, <i>Вѣнецъ Хр(іс)товъ</i> , Кијев, 1688. (Гр 24)
1 detto Бесѣда Златоустова на Дѣянїя detto *Јован Златоуст, <i>Бесѣды на дѣанїа св(в)а)т(с)ыхъ ап(о)ст(о)ловъ</i> , Кијев [1624] (Гр 10)
1 detto Розыскъ detto *Димитрије Ростовски, <i>Розыскъ</i> , Москва, 1755. (Гр 28)
1 detto Патерикъ detto *Патерикъ св(в)т(с)ыа Отчєнникъ, Москва, 1759. (Гр 31)
1 Ефремъ detto *Книга св(в)а) год(о)д(о)днихъ труд(о)въ Прєподобнаго о(с)т(с)ца нашего Ефрема Сурїна, Москва, 1701. (Гр 15)
1 detto Поученїе Синодалное detto *Собранїе разныхъ поученїй на всѣ востр(є)сїные и праздничны дни, Москва, 1779. (Гр 9)
1 detto Поученїе повседневное detto на цѣлій годъ * Книга св(в)а) Краткихъ поученїй в главнѣйшихъ сп(а)сительныхъ догматахъ вѣры..., Москва, 1781. (Гр 39)
4 detto Лезикона на среднѣ коло ѿ трехъ языковъ *Фјодор Поликарпов, <i>Лексіконъ трехъязычный сирѣчь Реченїй славенскнхъ, елнногреческнхъ и латїнскнхъ сокровище</i> , Москва, 1704. (Гр 594а, Гр 594б)
2 detto Златоустов ѿ С(вя)щенствѣ *Јован Златоуст, <i>Книга ѿ св(в)а)щенствѣ</i> , Львов, 1614. (Гр 92)
2 detto Історїѿграфїа ѿ Славенскому Народѣ *Мавро Орбин, <i>Книга історїѿграфїа ѿочайїа имене, славы и разшіренїа народа славянскоїо...</i> , Санктпетербург, 1722. (Гр 595, Гр 595б)
2 части книге Баронїй *Чезаре Баронио, <i>Дѣанїа ц(є)рковнаа и гражданикаа</i> , Москва, 1719. (Гр 23/1, Гр 23/2)
1 detto Руно орошенное *Димитрије Ростовски, <i>Руно орошенное</i> , Чернїгов 1702. (Гр 74)
1 Книга Пращица на среднѣ коло *Питирим, епископ, <i>Пращица противъ восточныхъ расколнчєикихъ</i> , Москва, 1752. (Гр 30)
1 detto Целларїусъ Троязичнїй *Кристоф Целаријус, <i>Крайкоя латїнскоя лексіконъ съ російскимъ и нѣмецкимъ ѿеводомъ</i> , Санктпетербург, 1746. (Гр 700)
1 detto Авва Дорошеа на среднѣ коло *Ава Доротеј, <i>Поченїа д(ѡ)шєполезна различна</i> , Кијев, 1628. (Гр 94)
1 detto Зерцало богословїя [Кирил Транквилион, <i>Зерцало боїословїа</i> , Почајев, 1618]

1 detto detto юности *Юности чесное зеркало, Санктпетербург 1745. (Гр 699)
6 detto Катихисиса Московскихъ *Петар Могила, <i>Православное исповѣданіе вѣры</i> , Москва, 1709. (Гр 114, Гр 117, Гр 146), Москва 1743. (Гр 113, Гр 115), Москва 1744. (Гр 116); Санктпетербург 1740. (Гр 134)
8 комада Грамматикахъ Московскихъ
1 detto Грамматика Немецка и Славенска *Стефан Вујановски, <i>Нѣмецкаа грамматїка</i> , Беч, 1772. (Гр 178)
1 detto Алфавитъ Д(у)ховный *Исаија Копински, <i>Алфавитъ Д(у)ховный</i> , Черњигов, 1743. (Гр 110)
1 detto Богомисліе [Јохан Герхард, <i>Боѣмыслие в пользу ѿравоверным</i> , Черњигов, 1710]
1 detto Совѣтъ Премудрости [Мишел Буто, <i>Совѣты премудрости или Собрание ѿравил Соломоно-Сираховых...</i> , Москва, 1760]
1 detto Сгнописъ [Инокентије Гизель, <i>Синоисис или Крайкое собрание ой разных лейѿойисцев, о начале славяно-российскаѿо народа</i> , Кијев, 1674]
2 части Василїа Тредїаков[с]каго Пѣсней *Василиј Тредїаковски, <i>Сочинения и ѿредовы</i> , 2, Санктпетербург, 1752. (Гр 599)
1 detto W разоренїи Іерусалима и Константинополя [Исїорїа о разоренїи ѿследнем свяїаѿо ірада Іерусалима ... вїорая о взїиши славнаѿо сїѿоличнаѿо ірада іреческаѿо Консїанїиноѿоля, Москва, 1713]
1 detto Истинная Политика [Франсоа Фенелон, <i>Исїинная ѿѿлїїка знаїных и блаѿородных особ</i> , Санктпетербург, 1737]
1 detto Апофѣегмата [Беѿаш Будни, <i>Аѿѿѿеїмаїа</i> , Москва, 1711]
1 detto Номоканонъ Лв(ов)скїй [Номоканон, Львов, 1646]
1 detto Номоканонъ рукописнїй *Номоканон, середина 17. века (Опис рукописа..., бр. 14; Гр 14)
1 detto Поученїе неделное рукописное
1 detto Сер[б]ская Исторїа с' фигурами
1 detto Толкованїе Блаженствъ Евангелскихъ *Теофан Прокопович, <i>Хрисїовы о блаженсївах ѿроїведи ѿѿлкованїе</i> [Санктпетербург, 1724] (Гр 124)
1 detto W Таинствахъ Рукописная *О светим таїнама, середина 18. века (Опис рукописа..., 22; Гр 22)
1 detto W Вѣрѣ рукописная
1 detto томъ Проповѣдей Гедеоновихъ [Гедеон Криновски, <i>Собрание разных ѿѿучїїельных слов</i> , Санктпетербург, 1755-1759]

1 detto Минятовихъ Проповѣдей *Илија Мињати, <i>Поученія</i> , Санктпетербург, 1759. (Гр 600/1)
1 книга рукописна ω Бл(а)женствахъ
1 detto нравоучителная по Азъ Буцѣ рукописная
1 detto ω Бл(а)женствахъ Толкованіе рукописное
8 комада книгъ рукописнихъ
a./ Составъ благоустроеннаго ученія ωтроковъ на вопросы
b./ Правило рукописное Княза Лазара Сербскаго
c./ книга ω Архіереа над' мертвимъ чтомая
d./ Правилное ωбученіе чина граматическаго (одговарају: Гр 25, Гр 36, Гр 37)
e./ Риторика рукописная
f./ Пропедіа рукописная
g./ Епистоліа посланая с' небесъ у Јерусалиму *Епистола Христова с' неба, пре 1777. год. (Опис рукописа..., 20; Гр 20)
g./ [Гј. h] Апофѣегмата рукописная *Бењаш Будни, Апофтегмата (Опис рукописа..., 23; Гр 23)
1 книга Ап о (сто)лѣ и Ев(ан) г (е)ліе в' дни неделнїа и пра з ни ч (ная) раздѣлена стара
1 Фалтирѣ Греческїй малїй ωбветщатъ *Ψαλτηριον Δαβιδ, Франкфурт 1545.
Книгъ Латинскихъ
1 Библија двоязична на велико коло у 3. тома немец. и лат. * <i>Biblia sacra Vulgatæ editionis...</i> , Констанца, 1770. (Гр 52/1-3)
1 detto на среднѣ коло немецка стара
2 тома Епифанїа на велико коло греко латино
1 Библија токмо с' фигурами на велико коло * <i>Historiae celebriores Veteris Testamenti iconibus representatae...</i> , Нирнберг, 1712. (без сигн.)
1 detto маѣарска стара
1 Меѡафизика Волфїова у 5. комада *Christian Wolf, <i>Philosophia prima sive ontologia</i> , Франкфурт, 1730. (Гр 711); <i>Cosmologia generalis</i> , Франкфурт, 1737. (Гр 712); <i>Psychologia empirica</i> , Франкфурт, 1738. (Гр 713); <i>Psychologia rationalis</i> , Франкфурт, 1740. (Гр 714); <i>Philosophia moralis sive ethica</i> , Хале, 1750. (Гр 718)
1 Дикціонарѣ латинскїй и шокачкїй
1 рукописна Философїа *Филозофски списи, препис А. Теофановиѣна, између 1735. и 1745. год. (Опис рукописа..., 47; Гр 47)
1 хорватска тестаментна новаго Завѣта * <i>Први дел новогѡ тештаментѡ...</i> , Тибинген, 1563. (Гр 58)
1 Дикціонарѣ парижкаго Папе *Ferenc Páriz-Pápai, <i>Dictionarium latino-hungaricum</i> , 1, Левоча, 1708. (Гр 722)

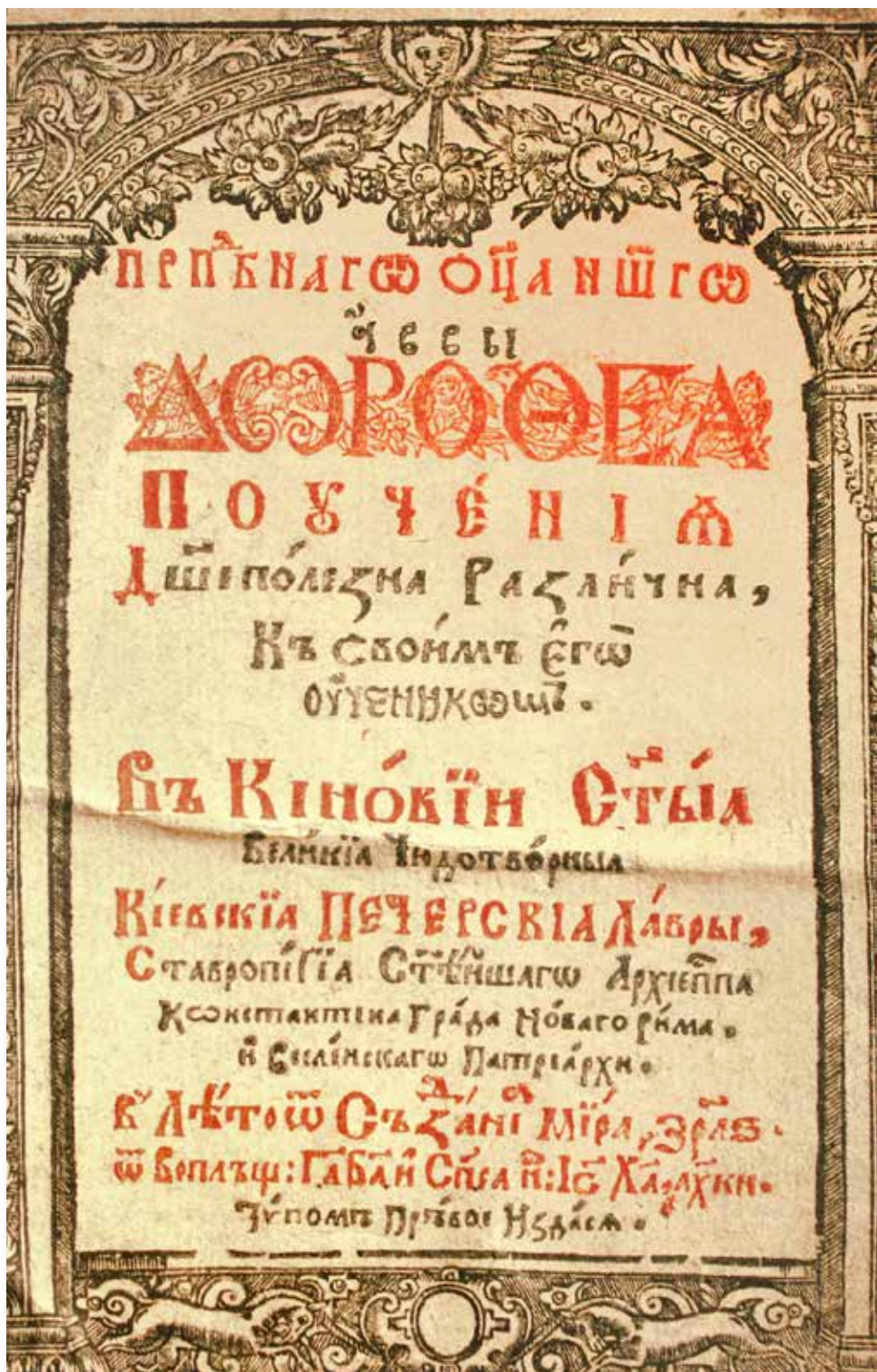
1 Дикціонарь тогождъ Папай *Ferenc Páriz-Párai, <i>Dictionarium latino-hungaricum</i> , 2, Левоча, 1708. (Гр 722/Пв)
1 Августа Хермана Предике на немецкомъ языку *August Hermann Francke, <i>Sonn- Fest- und Apostel-Tags-Predigten</i> , 1734. (Гр 942)
1 Лангова Граматика [Joachim Lange, <i>Lateinische Grammatica</i> , Берлин, 1705]
1 Дикціонарь латинскій и шокачки Іоанна Белостенца *Ivan Belostenec, <i>Gazophylacium : seu illyrico-latinorum onomatum aerarium</i> , Загреб 1740. (Гр 715)
1 Теоологіа Францишка Будей *Johann Franz Buddeus, <i>Institutiones Theologiae dogmaticae</i> , Лајпциг, 1723. (Гр 710)
1 Бревіаръ *Eutropii Breviarium Historiae Romanae, Нирнберг 1779. (Гр 850)
1 Теоологіа Моралисъ Францишка Будей *Johann Franz Buddeus, <i>Institutiones Theologiae moralis</i> , Лајпциг, 1719. (Гр 709)
1 Парназусъ Синониморумъ *Paul Aler, <i>Gradus ad Parnassum sive novus synonymorum, epithetorum, phrasium poeticarum, ac versuum thesaurus</i> , Трнава 1729. (Гр 729)
1 Леѣиконъ греко латинскій в' Новомъ Завѣтъ *Georg Pasor, <i>Lexicon Graeco-Latinum in Novum Domini nostri Jesu Christi Testamentum</i> , Херборн, 1632. (Гр 658)
1 Шпизеровъ Леѣиконъ [Theodor Spieser, <i>Novum lexicon universale latino-germanicum et germanico-latinum</i> , Базел, 1700] (Гр 723)
1 Хибнерова Географіа *Johann Hübner, <i>Kurtze Fragen aus der neuen und alten Geographie</i> , Лајпциг, 1735. (Гр 943)
1 Уснованіе немецкогъ языка Іоанна Бодикера *Johann Bödiker, <i>Neu-vermehrte Grund-Sätze der deutschen Sprachen im Reden und Schreiben</i> , Берлин, 1701. (Гр 939)
1 Новій Завѣтъ греко-латинскій *Evangelia et epistolae graeca et latina, Беч, 1637. (Гр 697)
1 Баблинова (!) Верисимиліа [Bohuslav Balbín, <i>Verisimilia humaniorum Disciplinarum</i> , Праг, 1666]
1 Хармоніа 4 Евангелистовъ и Апостоловъ *Caspar Hermann Sandhagen, <i>Kurtze Einleitung zur Harmonie der vier Evangelisten und der Geschichte der Apostel</i> , Берлин, 1724. (Гр 940)
1 Іакоби Веллери Грамматика гречески *Jacob Weller, <i>Grammatica graeca nova</i> , Лајпциг, 1725. (Гр 667)
1 Іоанна Кнола Вокабуларіумъ Библикумъ *Johannes Knoll, <i>Vocabularium biblicum Novi Testamenti</i> , Лајпциг, 1735. (Гр 669)
2 части Хибнерове Географіе *Johann Hübner, <i>Vollständige Geographie</i> , 1, Хамбург, 1748. (Гр 944/1); <i>Vollständige Geographie</i> , 2, Хамбург, 1748. (Гр 944/2);

1 Иоанна Давида Михаила Жидовска граматика [Johann David Michaelis, <i>Hebräische Grammatik</i> , Хале, 1745]
1 Епистоле Цицеронове *Marcus Tullius Cicero, <i>Epistolarum ad diversos (familiares vulgo vocant) libri XVI</i> , Лајпциг, 1735. (Гр 732)
1 Теологија Фридерика Кенигъ *Johann Friedrich König, <i>Theologia positiva acroamatica</i> , Росток, 1711. (Гр 726)
1 Историја Аристотелева Анималіумъ *Aristotelis <i>de Historia animalium disciplinam</i> , Венеција, 1553. (Гр 657/3)
1 Поезисъ Хиронома Посмате
1 Ораціе Оома Ланзе
1 Иоанн Арднъ (!) Парадисъ Гертлаинъ [Johann Arndt, <i>Paradiß Gärtlein</i> , Магдебург, 1612]
1 Алвари Граматика [Manuel Alvares, <i>De institutione grammatica</i> , Лисабон, 1572]
1 Аристотелева Логика, Реторика и Поета *Aristotelis <i>omnem logicam, rhetoricam, et poeticam disciplinam continens...</i> , Венеција, 1551. (Гр 657/1-2)
1 Маѣтіасъ (!) Белъ за Фалтыръ [Matthias Bel, <i>Ethica Davidico-Salomonea, sive Psalmi Davidis, Salomonis Proverbia, & Ecclesiastes</i> , Лајпциг, 1724]
1 Иоакума Ланге Діалогъ [Joachim Lange, <i>Dialogi</i> , Берн, 1771]
1 Пропозиціа Дамнате [[?] <i>Propositiones damnatae et decreta...</i> , Милано, 1745.]
1 Философіа раціоналисъ Баѡ Маистери [Friedrich Christian Baumeister, <i>Institutiones philosophiae rationalis</i> , Виртемберг, 1735]
1 Фондамента Штили Кулціорисъ *Johann Gottlieb Heinecke, <i>Fundamenta stili cultioris</i> , Лајпциг, 1743. (Гр 733)
1 Сенчигешъ Историја [[?]William Stanyhurst, <i>A' halandó testben szenvedő halhatatlan Istennek Szentséges Historiája</i> , Братислава, 1727]
1 Хибнерова Библическа Істориа [Johann Hübner, <i>Zweymal zwey und funffzig Auserlesene Biblische Historien</i> , Хамбург, 1714]
1 Жидовскій и латинскій Фалтыръ *Liber Psalmorum, Утрехт 1688 (Гр 845)
1 Принципіа *Manuel Alvares, <i>Principia seu rudimenta grammatices</i> , Трнава, 1739. (Гр 733/1)
1 Грамматика реформатска
1 Ключъ Иоакума Ланге жидовской книги *Joachim Lange, <i>Clavis hebraei codicis</i> , Хале, 1721. (Гр 727)

1 Лубинусъ трилингвисъ [Eilhard Lubin, <i>Lubinus trilinguis</i> , Нирнберг, 1670]
1 Новый Завѣтъ на тоцкомъ языцѣ * <i>Nowý Zákon</i> , Братислава, 1775. (Гр 839)
1 Георгіусъ Пазорисъ Мануале Нови Тестаментъ [Georg Pasor, <i>Manuale Novi Testamenti</i> , Херборн, 1624]
1 Августуса Хермана Франга Меѳодусъ *August Hermann Francke, <i>Methodus studii theologici</i> , Хале, 1723. (Гр 728)
1 Маѳезисъ рукописнѣй *Алгебра и тригонометрија, препис А. Теофановића, друга четврт 18. века (Опис рукописа..., 50; Гр 50)
1 Иоаннисъ Бухлери Тезаурусъ Епистоларумъ *Johann Buchler, <i>Thesaurus conscribendarum epistolarum...</i> , Трнава, 1733. (Гр 847)
1 Анастасіа Фрайлингуса Теоологіа [Johann Anastasius Freylinghausen, <i>Grundlegung der Theologie</i> , Хале, 1703]
1 Стефана Вечей Географіа [Vecsei István, <i>Magyar Geographiájá</i> , Нађкарољ, 1757]
1 Институціонумъ либеръ лингве греке Варлама Јером. [Варлаам Ляцевский, <i>Institutionum linguae graecae</i> , Братислава, 1746] (Гр 739)
1 Корнеліусъ Непосъ *Cornelius Nepos, <i>De vita excellentium imperatorum</i> , Лајпциг 1737. (Гр 848)
2 Епистоле Индостанска к' Римскимъ и Акта Ап(осто)лска [Pauli Apostoli Epistola ad Romanos in linguam indostanicam translata ; Acta Apostolorum in linguam Indostanicam translata, Хале, 1749]
1 Седеціашъ Кешервешзотикъ
1 Августа Бухнера Епистоле *August Buchner, <i>Epistolarum partes tres</i> , Франкфурт, 1707. (Гр 724)
1 Фраери Шраторіа *Hieronymus Freyer, <i>Oratoria in tabulas compendiaras redacta</i> , Хале, 1745. (Гр 717)
2 Хаинрика Каленберна Реллаціе *Johann Heinrich Callenberg, <i>Relation von einer Weitern Bemühung Jesum Christum...</i> , Хале, 1750. (Гр 945)
1 Иоанна Хаинрика Михаела Жидовска граматика [Johann Heinrich Michaelis, <i>Erleichterte Hebräische Grammatica</i> , Хале, 1702]
1 Урбаній Граматика греческа *Urbano Bolzanio, <i>Institutiones in linguam Graecam grammaticae</i> , Базел, 1539. (Гр 655)
1 Логика Арсеніа Теофановича рукописна *Увод у логику и филозофију, препис А. Теофановића, између 1735. и 1745. год. (Опис рукописа..., 46; Гр 46)
1 Атлазъ Иоанна Хомана велики
1 Атлазъ мали Хомановъ

Слика 1

Слика 2

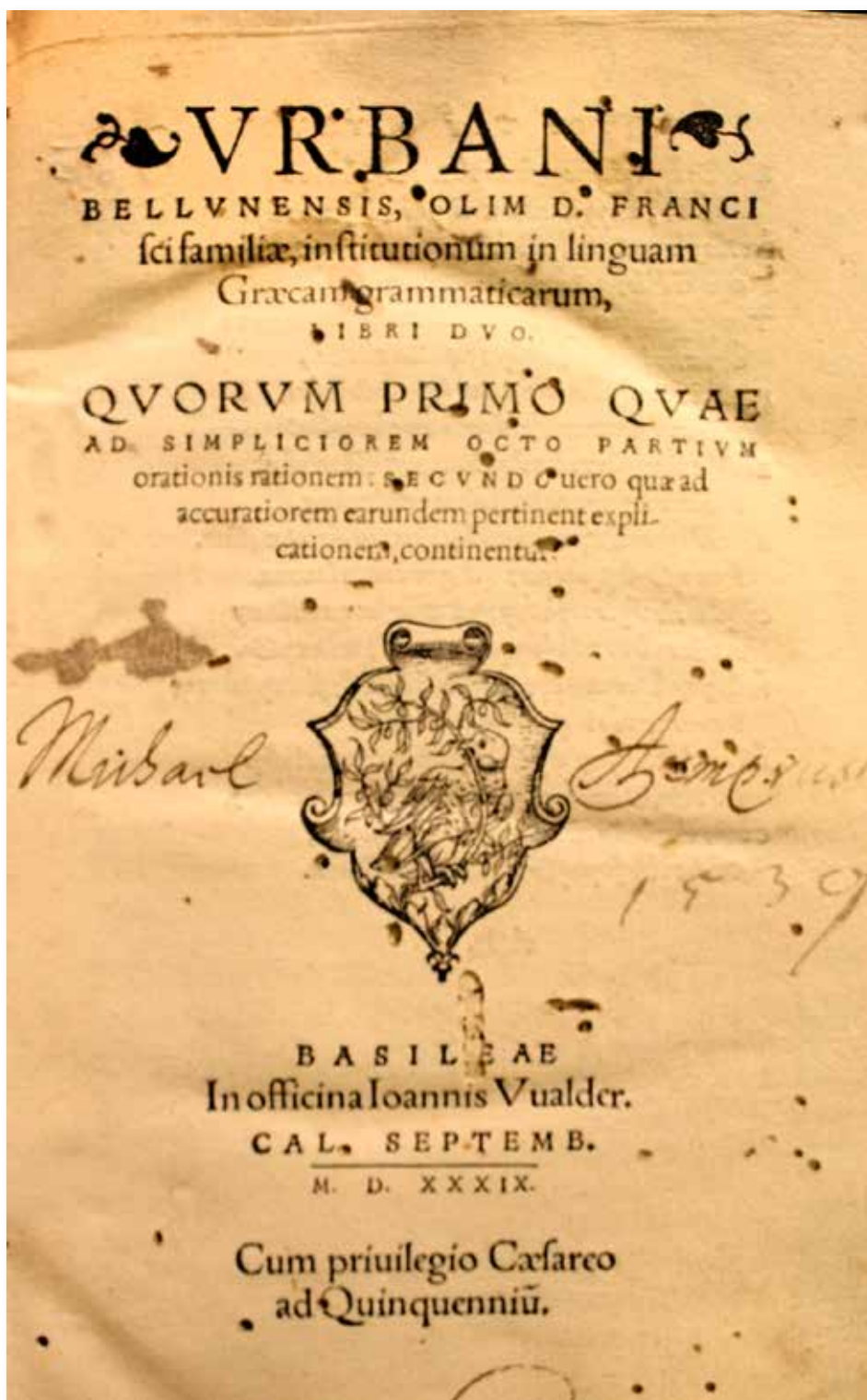
Слика 3

пъ книгъ Бож. Писан
то есть Алаихмовна
іа книжка, и 38 книгъ сію Архангела
и баше сущіа на Мтира Грабовца
Приложена в выше именованог
М. П. Грб.

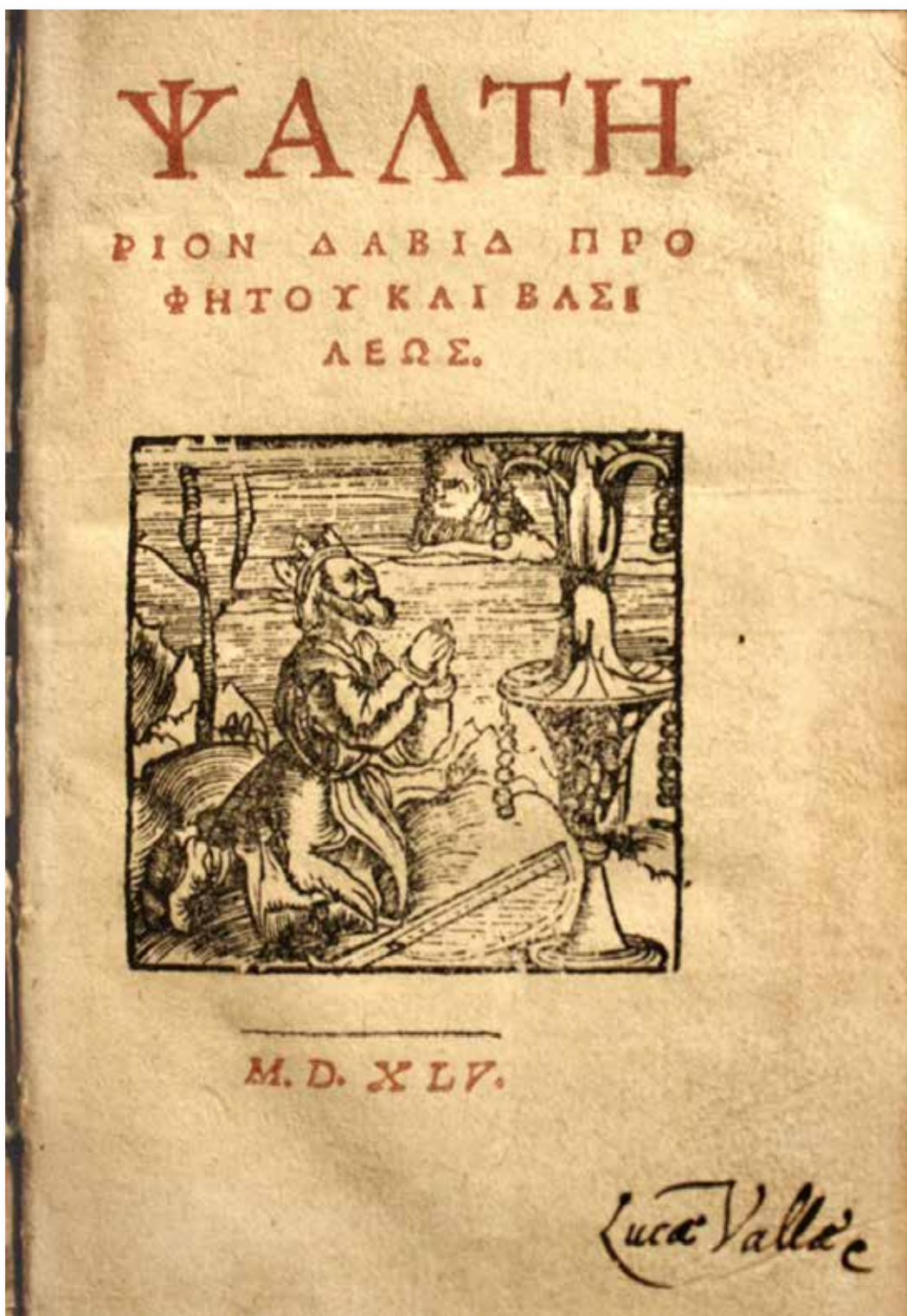
Слика 4

Днѣ Аѳетъ фрн
Аѳетогин диктѣ и др
но проредна директ
барошамі сію книгъ
ѣта приидѣтѣ ошо
мѣ фрнѣтѣ фрнѣтѣ
таѣтѣ таѣтѣтѣ
1745. В хало Маск
курсею, іо фрнѣтѣ
тнѣ солеттѣтѣтѣтѣтѣ
1010
Арсеніѣ Грбано
и др.

Слика 5

Слика 6

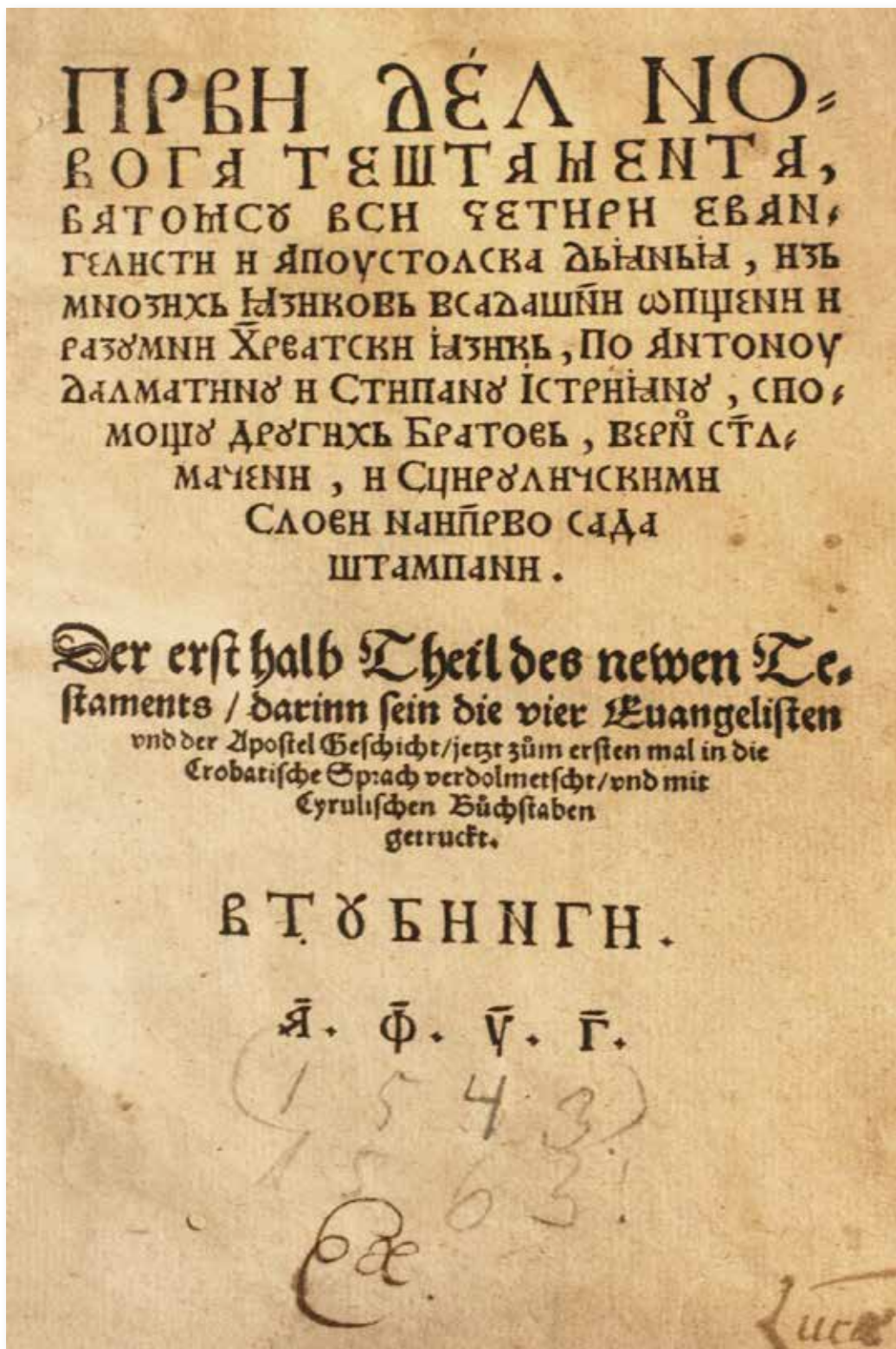
Слика 7

Изъ
Книга Монастија С. А.
Полонца воше. Писа. . .
пострига рѣного франца
Доро монаха лѣта 1749
Августа 22 дня .
Съ . . .
цѣна 1 Р. 50 .

Слика 8

LATINITATIS
PROBATAE & EXERCITAE
LIBER
MEMORIALIS,
NATVRALI ORDINE DISPOSITVS;
Synchronus in Aristoteli
fine vlla memoriae defatiga-
tione Notitia Vocabulorum non solum capi fa-
cillime, sed feliciter etiam repeti ac
Hieronymus conservari possit, de laboribus
SERENISSIMIS AVSPICIIS
ET SACRO MANDATO
Ano 1748 in Aula 7mo Halle
VSVM SCHOLARVM EPISCOPATVS
MERSEBVRGENSIS CONSCRIPTVS
a
CHRISTOPH. CELLARIO,
GYMNASII MERSEB. RECTORE,
EDITIO SEPTIMA, AVCTOR & EMENDATOR.
Accedit
INDEX GERMANICVS.
*Cum Privil. Potentiss. Reg. Polon. & Boruss.
Electorum Sax. & Brandenburg.*
MERSEBVRGI.
Sumpt. GEORG. CHRIST. FORBERGERI, MDL
Anno M DCC IX.

Слика 9

Слика 10

LIBRARY OF THE GRABOVAC MONASTERY IN THE 18TH CENTURY (ACCORDING TO THE INVENTORY FROM 1787)

The paper deals with the appearance of the library of the Grabovac monastery in the 18th century. It first presents the oldest testimonies about it, from the beginning of the 17th century, on the basis of the *Annals of the Grabovac Monastery*, which is why we have paid special attention to books from that century that are still kept in the library of the monastery. We have made an attempt to describe its development from the fifth decade of the 18th century by observing the way its collections were created and filled, which included gifts made by individuals, inheritance of personal monastic libraries (which belonged to Arsenij Teofanović, Sofronije Kirilović, Genadi Stefanović and finally moving of one part of the library monastery in Serbian Kovin to Grabovac in the eighth decade of that century. We have also

noticed some processes related to its development and identity, the most important of which is Russification. According to the archives' documentation, the paper shows how a part of the library was alienated after the ordination of Arsenij Teofanović as a bishop. Since the paper also publishes the inventory of the library from 1787 as one of the most important archives' documents, there is an analysis of its structure, which shows how the monks themselves felt about their library. Of particular importance is the attempt to precisely identify the titles of the books according to the data from the inventory, as well as the analysis of the content, which shows the spiritual movements in the monastery. The paper makes a comparison with the current state of the library and thus illustrates its destiny through the centuries.

Žarko Vojnović, PhD

LA BIBLIOTHÈQUE DU MONASTÈRE DE GRABOVAC AU 18ÈME SIÈCLE (SELON L'INVENTAIRE DE 1787)

Cette étude concerne l'apparence de la bibliothèque du monastère de Grabovac au 18ème siècle. Les plus anciens témoignages la concernant furent d'abord sortis du début du 17ème siècle, d'après les *Annales du monastère de Grabovac*, en raison desquelles une attention particulière fut effectuée des livres de ce siècle qui se trouvent encore dans la bibliothèque du monastère. Une tentative de description fut réalisée de son évolution de la cinquième décennie du 18ème siècle, d'après laquelle sont prises en considération les manières de formation et de remplissage, les cadeaux de particuliers, à travers l'héritage de bibliothèques monacales personnelles (Arsenije Teofanovic, Sofronije Kirilovic, Genadije Stefanovic jusqu'au déménagement à Grabovac d'une partie de la bibliothèque du monastère dans le Kovin serbe dans la huitième décennie du siècle. On constata aussi des processus de

développement d'identité, desquels le plus important fut la russification. D'après la documentation archivistique, il fut démontré comment une partie aussi de la bibliothèque fut aliénée, après l'ordination d'Arsenije Teofanovic pour évêque. Puisqu'en dehors de cette étude fut édité aussi l'inventaire de la bibliothèque de l'année 1787, comme document archivistique de premier rang, une analyse de sa structure fut aussi donnée, qui parle du fait comment les moines mêmes réagirent à leur bibliothèque. D'une importance particulière fut la tentative exacte d'identification véritable des titres des livres suivant les données de l'inventaire, tout comme l'analyse du contenu, qui montre les cours spirituels dans le monastère. On effectua la comparaison avec l'état constaté alors de la bibliothèque, d'après quoi fut illustrée aussi sa destinée à travers les siècles.

Zarko VOJNOVIC, Dr

930.25:347.993(497.11)"1808/1812"(093.2)
316.662-055.2(497.11)"1808/1812"(093.2)

Добрило АРАНИТОВИЋ

библиотекар-саветник
у пензији, Шабац
dobrilo.aranitovic@gmail.com

Небојша ЦВЕЈИЋ

историчар, Шабац
nebojsacvejic@gmail.com

ЖЕНЕ У ПРОТОКОЛУ ШАБАЧКОГ МАГИСТРАТА (1808-1812)

АПСТРАКТ: „Прошколо Шабачкој мајистраша“ грађоцен је извор за формирање целовите слике живоша из доба Првој српској устјанка. Вођен је од 1. ајрила 1808. ња до фебруара 1812. јодине. „Прошколо“ омојуђава увид у свакидашњи живош, љивредне, обичајне и релијјске љраксе и схвајтања српској народа за време Првој српској устјанка. У самом „Прошколу“ чак се 90 љројоколарних бројева односи на жене.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Прошколо Шабачкој мајистраша, жене, законодавсајво, Први српски устјанак*

Прошколо овај, који се шјамјом обзнајује, један је од најзнаменијјих љисмених докумената из времена Карађорђева. Иста је Прошколо један једини ове врсте љисмени сјоменик из времена љрвој српској ослобођења. У њему се налазе мноји јодаци, који ће моћи дојринети да се расветле јдеоји шјадањи дојађаји. У њему налази се обавештења о шјоме, како је наше ојћечество било устјројено (уређено), у љрво време своје слободе. У њему има занимљивих јодашака о народном живошју, народним обичајима, који су јосјали у народу јо нужди, у којој се народ шјада налажаше. У истјоме Прошколу најјосле, осим остјалој, налазе се мноји јодаци, врло занимљиви за нашу домаћу јурисјруденцију зашјо, шјо из љих јодашака увиђамо, како је наш народ јо нека љравна љишјања сасвим друкчије и угесео љрема својим љриликама, разумевао и решавао.¹

Протоколи су врста службених записника и састоје се од одлука и решења уставновъ, као и извода примљених и одаслатих аката. У административну праксу Србије у 19. веку протоколи су уведени по угледу на хабсбуршку администрацију. Наиме, Срби из Аустријске монархије имали су од Првог српског устанка до средине 19. века видног удела у организовању администрације, школства и судства у Србији.²

Шабачки магистрат, као градски и нахијски суд за Шабац и Шабачку нахију, формиран је крајем 1807. године и био је подељен на суд и полицију.³ Његова надлежност обухватала је Шабачку нахију са кнежинама: Мачва, Поцерина, Тамнава и Посавина. Магистрат је решавао грађанске парнице, кривичне спорове и прекршаје, утврђивао међе између села, издавао пасоше и прогонио хајдуке. Такође, водио је рачуна о прикупљању пореза и снабдевању војске храном. У Шапцу је вршио контролу пекара, механа, касапница, кантаре, водио је рачуна о ценама пољопривредних

[1] *Прошколо Шабачкој мајистраша* (Београд : Српско учено друштво, 1868), [6]

[2] *Прошколо и рејсјар Шабачкој мајистраша од 1808. до 1812. јодине*, приредео Радомир Ј. Поповић (Београд : Историјски институт, 2010), 7. /Даље: *Прошколо и рејсјар Шабачкој мајистраша*/

[3] *Прошколо и рејсјар Шабачкој мајистраша*, 14.

производа и одржавању чистоће у вароши⁴. Магистрат је био надлежан и за парничаре ван Шабачке нахије, ако се штета догодила на територији поменуте нахије.⁵

Као и у другим судовима у Србији, и у Шабачком магистрату суђено је према обичајном праву. Приликом суђења углавном је примењиван усмени поступак. Докази на суди били су признање, заклетва, јемство, сведоци, писани документи, признање и жребање путем коцке. Специфично доказно средство био је свод за кривична дела крађе стоке или у споровима о својини. Прописане казне за прекршаје биле су телесна казна, новчана казна, затвор, прогонство и шиба.⁶

Протокол одсликава збивања из свакидашњег живота, из привредне, обичајне и религијске праксе. Појединац би, у случају да се не повинује правилима, бивао санкционисан. Прихватање норми обичајног права, права својине и религијске светиње, нешто је што се само по себи подразумевало.⁷

Магистрат је постојао до јесени 1813. године и слома Првог српског устанка. На рад Магистрата до 1813. године одлучујући утицај имао је војвода Лука Лазаревић, носилац највише војне власти у Шабачкој нахији.

Пројокол Шабачкој мајисџрајџа вођен је од 1. априла 1808. до фебруара 1812. године. Садржи 881 уписан деловодни број. По два пута су грешком уписане нумере 44 и 794 те је, узевши ово у обзир, број евидентираних чланова за толико већи.⁸

У оригиналу *Пројокола*, како напомиње приређивач Никола Крстић, уочавају се различити рукописи. Белешке су водили

људи који су истовремено и писари Магистрата, али и писари попа Луке Лазаревића, команданта Шабачке нахије (Јован Јово Манојловић и Лазар Теодоровић). Поред та два бележника, у *Пројокол* је белешке додавао и секретар Магистрата, Димитрије Константиновић (Костић).⁹

Рукопис овог *Пројокола* однео је неко из Магистрата у време пропасти Првог српског устанка. Након 1815. године *Пројокол* се поново нашао у Шапцу, где је чуван у Суду Окружја шабачког до 1856. године. Тада је на одређено време, у циљу проучавања, дат Друштву српске словесности, да би наредне 1857. године био предат Народној библиотеци. У бомбардовању 6. априла 1941. године рукопис је изгорео заједно са целокупним фондом библиотеке.¹⁰

Једна од категорија становништва која се помиње у *Пројоколу*, јесу и жене. Кроз 90 чланова који се односе баш на њих, добија се јасна слика односа спрам слабијег пола у време првог дела Српске револуције. Патријархална средина и ратне неприлике не стављају жене у потчињен и неповољан положај, него, како се из *Пројокола* може видети, штити њихова права и праведно се односи према њима.

На самом почетку *Пројокола*, прворазредног извора за обликовање потпуније слике живота из доба Првог српског устанка, може се видети да нема несклада између реалности и идеала.¹¹ Члан 19 (од 11. априла 1808), из пера знаменитог Луке Лазаревића, брани интересе и поново удате удовице и њеног детета које остаје сироче, а које је наследник очевог дома и иметка.¹² (**№ 19.** Дне 11. априла. *Присуђено у Мајисџрајџу Шабачком њрид кмешови[ма]*

[4] *Пројокол и рејисџар Шабачкој мајисџрајџа*, 15.

[5] Славко Богојевић, „Правосуђе у Подрињу у XIX веку”, у: *Право, правда и правосуђе Подриња*, ур. Златија Ђукић Вељовић (Шабац : Окружни суд у Шапцу, 2000), 57.

[6] *Пројокол и рејисџар Шабачкој мајисџрајџа*, 15.

[7] Добрило Аранитовић, „Животна свакодневица према Протоколу Шабачког магистрата”, у: *Први српски усџанак у књиџама 1804-1813*, ур. Драган Бараћ (Београд : Народна библиотека Србије, 2004), 201.

[8] *Пројокол и рејисџар Шабачкој мајисџрајџа*, 11.

[9] *Пројокол и рејисџар Шабачкој мајисџрајџа*, 9; Радомир Ј. Поповић, *Димитрије Костић (Константиновић) - усџанчки џисар и миџровачки џрџовац*, Споменица Историјског архива Срем 10, Сремска Митровица, 2011, 45-54.

[10] *Пројокол и рејисџар Шабачкој мајисџрајџа*, 7.

[11] Д. Аранитовић, „Животна свакодневица према Протоколу Шабачког магистрата”, 200.

[12] Исто, 199.

мајисџрајуалним – 1-во жена Јована ѿочившега Мајије Меленџића захџевала ѿо смрџи Мајијиној када се угала, да оно шџо је иза Мајије оџало мала, да она може свом друџом мужу однеџи. Тако смо ми ѿронашли кмеџови Мајисџраја Шабачкога: за џај узрок, шџо [је] она с ѿокојним Мајијом родила деџе мушко од 5 ѿодина, којему је име Меленџије, да од мала она са својим мужем, кому је име Јован Ађимовић из Орашца, ѿрими и мал и деџе до 15 ѿодина, и ѿосле ѿеџнаесџ ѿодина, ако оно деџе одусџаџи усџе од очу[х]а свога, и на очевину своју иџи узџе у село Белобабу, џако очу[х] и маџи њеџова како је ѿоџисаџо џако најџрај ѿоџиуно да даду, а ѿриџлог да оџџане Јовану очу[ху] и маџери њеџовој, и да се из џога одева и [х]рани докле деџе не дорасџе, џо јесџ до 15 ѿодина. Башџина и виноџрад да је за џо време деџињега сџрица да ѿа само чува и с њега узима род, до деџињега [х] 15 ѿодина, и ѿосле да да деџеџу ако у[з]живи. Такођер за башџину, џо јесџ шџиве ѿолу ѿлода и рода да је сџрица деџињега Уроша Меленџића а ѿола деџиња. А ако би случајно деџе умрло и маџи џако ѿоџисаџи [мал] манасџиром да ѿреда за душу свију. А шџиве и башџина сџрицеви да уживају и ако би деџе умрло само мал маџери да заосџане шџо је с ѿрвим мужем сџекла. Од мала ѿрими жена, маџи деџиња, 8 оваца, 2 коња, 6 ко[мада] марве, 2 коџла, и у њима 4 оке бакра, један ваџраљ, седам ко[мада] свиња, један џиџањ, једна моџика, једна сикира, једне вериџе, кућа и вајаш, и онај џемел, на ком месџу нико власџи нема ѿравиџи ново, али кућу само оѿрављаџи може да не кисне, а ново ниѿошџо; а најѿосле када деџе дорасџе и доживи, онда је власџан од свога домазлука и очевине. Дуџ да се из ѿола башџине исџлађује, дуџа више захџело се није: 1 ѿрош и 20 ѿара.

Лука Лазаревић, Ком[анданџ] Шабач[ки]).¹³

Ради очувања породичних и брачних односа, суд је својим пресудама изрицао строге казне за кривична дела прељубе,

силовања, крађе девојке, одустанка од склапања брака и брачне свађе.¹⁴

Покушај силовања забележен је у Проџоколу, а извршилац је кажњен: **Но 135.** 12. маја. 1808. Јован Сремчевић за дело, шџо је насилсџивоао на Пеџра Јолџаза жену Милицу и хоџео срамоџу да учини у време ноџи, заџо добива 50 баџина у чарџији.¹⁵

Крађа девојке - отмица, као варијанта склапања брака супротна обичајима такође је кажњавана: **Но 717.** 15. фебруара. Пресуђено Кузману Марковићу из Боџосавца, шџо је оџео исџрошену девојку Јовану, шџер Теодора Бојиновића, и заџо ми за ѿраво нађосмо, за оваково ѿресџуџленије ударџи 75 баџина у дваџуџ, а девојку ѿвраџиџи оџеџ и даџи Ивану Комићу из Цуљковића, коју [ју] је исџросио.¹⁶ По тадашњим обичајима, обећање девојке момку био је чврст доказ да ће брак бити закључен.¹⁷

Са друге стране, за разлику од отмице која је била кривично дело, „бежање” девојке у наручје свог будућег мужа био је легалан начин закључивања брака: **Но 185.** 28. маја. Пријавили се 2 младенци, који именем зову се: момак Васиљ Ђермановић из Мрђеновца, коме ѿрибеџла девојка Василија, Ваљевске на[х]ије, из села Вуконе. Ми нашли за ѿраво венчаџи се и ѿроџи оѿравили ѿисменем нашим.¹⁸

Патријархално друштво са формираним нормама понашања на свој начин је штитило брачне односе. Брак је најчешће престајао смрћу брачног друга, док је развод брака дозвољаван у изузетним случајевима.¹⁹ Бележени су и поремећени брачни односи који су били узрок за развод брака: **Но 338.** 25. августа. Дође суду Сџанко Тодоровић с њеџовом женом Аном, [с] којом није могао

[14] Славко Богојевић, „Правосуђе у Подрињу у XIX веку”, у: *Право, ѿрава и ѿравосуђе Подриња*, ур. Златија Букић Вељовић (Шабац : Округни суд у Шапцу, 2000), 63.

[15] *Проџокол Шабачкога мајисџраја*, 22.

[16] *Проџокол Шабачкога мајисџраја*, 175.

[17] С. Богојевић, „Правосуђе у Подрињу у XIX веку”, 63.

[18] *Проџокол Шабачкога мајисџраја*, 31.

[19] С. Богојевић, „Правосуђе у Подрињу у XIX веку”, 68.

[13] *Проџокол Шабачкога мајисџраја*, 3-4.

живиши, и збој ње шрећи ред долази на суд, и двајуи збој ње у кули био је. Тако ми за право нађосмо да се расшану, али он да се не може жениши, а она удаваши, неіо л[и] свако о себи да живи, и деше мушко да осшаје код Сшанка, који јој даде на јуш 10 іроша.²⁰

Брак је основ породице која је основна ћелија друштва, економске и друштвене заједнице, па се као такав не може произвољно ни склопити, а ни раскинути.²¹ Петра из Свилеуве, за своје лоше понашање према мужу, добила је казну: **№ 406.** 24. октобра. Пресуђено Пешири из Свилеуве, која се шерала са мужем, и хошела се с њиме расшусиши. Али смо ми нашли да је она крива, а он није крив; шіоіа ради осудисмо; њојзи 25 камџија, и са мужем да мора осшаши, и од данас да нема кавжиши се с мужем својим, неіо л[и] у миру да живе.²²

У једном брачном спору, насталом због претпоставке да први муж више није жив, суд је пресудио како је могао и како је схватао појмове права и правде. Притом, постојала је свест да ће пресуда изазвати поремећаје у породичним односима, те да ће довести до велике патње актера и зато издаје додатне забране:²³ **№ 93.** 2. маја. Сава Томић из села Заблаћа ошшаша жену Марију, рождену у на[х]ји Шабачкој, селу Вранској, узрока ради овоіа како следујеш; да је удаша била за Пешира Милешіа ірвовенчанім браком, и од насилсшвија шурскоіа 1793. лейа іоменуши Пешир іреселио се у Мишровицу; и Цесарија с насилсшвијем јеіо у фрајкор гала и жена у Мишровици осшала, и іоврашила се на своје ошчесшво у Србију из узрока шіоіа, шііо іоменуши Пешир 7 лей[а] и іол задржао се на војски; она іосле њеіовоі одхода іодину и іол удала се, 1808. Сіоменуши Пешир Милешіш 26. айрила ослободио се, из Цесарије у ошчесшво своје срећно

іоврашио се, и у село Мешковић на свој фундуш дошао, и за ірвовенчаноі друіа оіоменуо се, и захшвао своіа друіа, Марију, нашраі од іоменушіоі Саве, и Марија, својеволно іресшала је за ірвоіа мужа у ірисусшвију Госіодара Илије Марковића совјешника на[х]ји Шабачке. Са іоменушиім Савом 4-ро деце родила, шіо јесш 2 мушке и 2 женске, које најсшарије женско јесш од 11 іодина; 2-је млаћи мушки: једно 9 іодина а друіо 6 іодина; најмлаће, које је на сиси, женско, узима іоменуша Марија себи. А іоменушо шроје заосшаша код оца Саве. Девојку, коју је Марија одвела Сави, да води нашраі Пеширу. Највећма заірећује се да ни іо кој[и] начин Марија, децу која осшашају код Саве [не] іримамљива, јербо ће іод велику кашшіиу доіасшш. И ако би се од које іод кавіа заіочела се шіако ће кашшіиу шршшш. Марија ни іод који начин за іол іодине да деци не иде, ако се чује, биће кашшшіована. Најсшарија девојка, која иде с машшром, носи собом 20 аршина беза и њене сшвари. А Марија носи 2 іубера, 1 іросширашју и ірочије обуваће сшвари, од іокушсшва нишшш, нишш каіод шшш да има од ірвоіа до іоследњеіа исшражшш. Ако би се шрефило да би један друіоме сас речма досаћивали, који би іреузроковао, онај да има кашшшш шршшш у Шабачком маісшрашју.²⁴ За разлику од данашње праксе, где се деца поверавају мајци, код ранијег правног схватања деца су поверавана оцу.

Извршење казне примењивало се као одмазда и за почиониоца кривичног дела, али и за чланове породице. Пример је казна прогонства и конфискације имовине жене Петра Прелића (хајдук Прело), који је познат као убица војводе Милоша Стојићевіћа Поцерца: **№ 136.** 13. маја. Даша књиа: обзнањено буди свим кмешшвом, да имаду из целе на[х]ји исшшрашшш Прелића жену из Варне и мал да јој дође сав у беілук овамо у Шабац.²⁵

Прошшкол Шабачкоі маісшрашш одсликава и потоњим покољењима пружа слику морала, тежњи и настојања да се у ратном

[20] Прошшкол Шабачкоі маісшрашш, 64.

[21] Д. Аранитовић, „Животна свакодневица према Протоколу Шабачког магистрата”, 205.

[22] Прошшкол Шабачкоі маісшрашш, 84.

[23] С. Богојевић, „Правосуђе у Подрињу у XIX веку”, 69.

[24] Прошшкол Шабачкоі маісшрашш, 14.

[25] Прошшкол Шабачкоі маісшрашш, 23.

времену, а у првим назнакама слободе након дугог турског ропства, среде и уреде држава и друштво. Веома је важно да жена као стуб породице није занемарена, нити су јој нарушена права, већ је, напротив, у датим околностима и поштована и уважавана.

Сви овде пописани чланови *Прошокола* наведени су онако како су их писари оригинално убележили. Поштован је хронолошки принцип да би се сачувала аутентичност изворног текста.

ЧЛАНОВИ ПРОТОКОЛА КОЈИ СЕ ОДНОСЕ НА ЖЕНЕ

Но 19. Дне 11. априла. Присуђено у Магистрату Шабачком прид кметови[ма] магистратуалним – 1-во жена Јована почившега Матије Мелентића захтевала по смрти Матијиной када се удала, да оно што је иза Матије остало мала, да она може свом другом мужу однети. Тако смо ми пронашли кметови Магистрата Шабачкога: за тај узрок, што [је] она с покојним Матијом родила дете мушко од 5 година, којему је име Мелентије, да од мала она са својим мужем, кому је име Јован Аћимовић из Орашца, прими и мал и дете до 15 година, и после петнаест година, ако оно дете одустати усте од очу[х]а свога, и на очевину своју ићи узхте у село Белобабу, тако очу[х] и матери његова како је пописато тако натраг потпуно да даду, а приплод да остане Јовану очу[ху] и матери његовој, и да се из тога одева и [х]рани докле дете не дорасте, то јест до 15 година. Баштина и виноград да је за то време детињег стрица да га само чува

и с њега узима род, до детињи[х] 15 година, и после да да детету ако у[з]живи. Такођер за баштину, то јест шљиве полу плода и рода да је стрица детињег Уроша Мелентића а пола детиња. А ако би случајно дете умрло и матери тако пописати [мал] манастиром да преда за душу свију. А шљиве и баштина стрицеви да уживају и ако би дете умрло само мал матери да застане што је с првим мужем стекла. Од мала прими жена, матери детиња, 8 оваца, 2 коња, 6 ко[мада] марве, 2 котла, и у њима 4 оке бакра, један ватраљ, седам ко[мада] свиња, један тигањ, једна мотика, једна сикира, једне вериге, кућа и вајат, и онај темељ, на ком месту нико власти нема правити ново, али кућу само оправљати може да не кисне, а ново нипошто; а најпосле када дете дорасте и доживи, онда је властан од свога домазлука и очевине. Дуг да се из пола баштине исплаћује, дуга више захтело се није: 1 грош и 20 пара.

Лука Лазаревић,
Ком[андант] Шабач[ки].

Но 30. 16. априла. Дат пасош Петру Тарани и његовој жени у Н[ахији] Руднику.

Но 36. 17. априла. Писато под Но 1. у Магистрат Румски за Петра Белогуза што је дужан 330 гроша Исаилу из Церовца и за Настасову жену.

Но 38. 17. априла. Присуђено жени Иконији покојнога Глигорије из Придворице за виноград, који је Вук Чуругџија хтео узети без питања судејскога за његов најам што се погодио да девет година служи, и да од

свашта исе, то јест од марве, узме, и сада Вук захтева, да виноград узме од детета; али пронађосмо да Вук право нема да виноград узме: јербо дете живо има, и Вук погодбу и службу обдржао није, нити је дослужио. И покојни Глигорије као милостиви човек дао је нешто, и по смрти сведоче кметови: да је 20 гроша прико рачуна њина дужан остао и да више *илаке* нема Вук ни у чему.

Но 40. 18. априла. Дат пасош Митру Јанковићу и Ђурђији жени: да иду у Београд да Ђурђија сина види.

Но 71. Дне 28. априлија. Пресудили јесмо како смо разделили сна[х]у Марију, која [је] удата била за Јеремију Шевића у Грушићу, да имаде девер Пантелија све на себе примити и сна[х]и да даде 7 грош[а] и 10 пар[а] и за брата свога вас дуг теглити, и ко томе јошт сна[х]и једну кошницу ро[ј]ић да даде.

Но 78. Дне 1. маја. Пресуђено Ђурђу Боивићу из села Предворице и Љубици из Драгојевца: да плати Ђурђа Љубици 10 гроша; до мале Госпојине термин.

Но 85. 1. маја. Пресудили јесмо Анђели[ји] Глигорија Јевтића из Салаша делибаше, за краву њену, да има[ју] платити, што су заклали, Михаило Марковић и Живан Врачарић и Павао Росић, да имаду од данас до 8-г маја 35 гроша да плате.

Но 93. 2. маја. Сава Томић из села Заблаћа отпушта жену Марију, рођену у на[х]ији Шабачкој, селу Вранској, узрока ради овога како следујет; да је удата била за Петра Милетића првовенчаним браком, и од насилствија турскога 1793. лета поменути Петар преселио се у Митровицу; и Цесарија с насилствијем јего у фрајкор дала и жена у Митровици остала, и повратила се на своје отечество у Србију из узрока тога, што поменути Петар 7 лет[а] и пол задржао се на војски; она после његовог одхода годину и пол удала се, 1808. Споменути Петар Милетић 26. априла ослободио се, из Цесарије у отечество своје срећно повратио се, и у село Метковић на свој фундуш дошао, и за првовенчаног друга опоменуо се, и захтевао свога друга, Марију, натраг од поменутог Саве, и Марија, својевољно престала је за првога мужа у присуствију Господара Илије Марковића совјетника на[х]ије Шабачке. Са поменути Савом 4-ро деце родила, то јест 2 мушке и 2 женске, које најстарије женско јест од 11 година; 2-је млађи мушки: једно 9 година а друго 6 година; најмлађе, које је на сиси, женско, узима поменута Марија себи. А поменуто троје заостаје код оца Саве. Девојку, коју је Марија одвела Сави, да води

натраг Петру. Највећма запрећује се да ни по кој[и] начин Марија, децу која остају код Саве [не] примамљива, јербо ће под велику каштигу допасти. И ако би се од које год кавга започела се тако ће каштигу трпити. Марија ни под који начин за пол године да деци не иде, ако се чује, биће каштигована. Најстарија девојка, која иде с матером, носи собом 20 аршина *беза* и њене ствари. А Марија носи 2 губер, 1 простираћију и прочије обуваће ствари, од покућства ништа, нити кадгод шта да има од првога до последњег истражити. Ако би се трефило да би један другоме сас речма досађивали, који би преузроковао, онај да има каштигу трпити у Шабачком магистрату.

Но 101. 4. маја. Дат пасош удовици Јовани из села Рибари у Београдску на[х]ију; иде у Остружницу и натраг доћи намерна.

Но 111. 6. маја. Закључено да Глигорија Јеремића жену нико не дира. Да с миром у својој кући стајати може и децу воспитавати.

Но 125. 1806 лета, 20. јула. Прејави суду Јована Алексе Јоцановића жена из села Краћани [Скраћани] за похарно [похару] од Николе Арсеновића још у оно време; данас у Магистрату на Николин тал припада 60 гроша, и данас 9. маја 1808. подмирио јест Јовани и она примила.

Но 131. 11. маја. Дошла суду жена Станица из Дубља, на Саву из Добрића, што је украо кобилу Станици. И мора Сава платити 45 гроша, до 28. маја без одговора.

Но 132. 11. маја. Дошла жена Бојана из Јаловика, Радишина ћи, на Лазу Ивковића синовца из Звезда за виноград. И суд суди, и пресуди, и Бојана плати по суду 9 гроша, а виноград остаде Лазин како је суд пронашао.

Но 134. 11. маја. Добили су каштигу што су сватови беспутно девојку одвели: Стеван Мирјанин, Димитрије Томин и Стеван Исаиловић, од Петра ковача, по 15 батина.

Но 135. 12. маја. 1808. Јован Сремчевић за дело, што је насилствовао на Петра Јолпаза

жену Милицу и хтео срамоту да учини у време ноћи, зато добива 50 батина у чаршији.

№ 136. 13. маја. Дата књига: обзнањено буди свим кметовом, да имаду из целе на[х] ије истерати Прелића жену из *Варне* и мал да јој дође сав у беглук овамо у Шабац.

№ 159. 18. маја. Дошла суду Инђија и тужила брата свога Димитрија Веселиновића из Слеччевића за земљу крчевину. Тако ми нашли да имаде Димитрије својој сестри од те крчевине дан орања дати, докле је жива да имаде с чим да се [х]рани, а после смрти своје сестре Инђије опет да наследи њен брат Димитрије Веселиновић исту земљу, после Димитрија да његови синови наследе. Старији Јован, а млађи Иван, а најмлађи Милисав.

№ 167. 22. маја. Дошла суду Милица Марка Чатомиров[ића] из *Баговинаца*, тужила *Ранђију* Исаије Вуковића жену из Новог Села. Тако Ранђија заклела се за коња да је намирена и још Милица да врати 1 котао стари од 3 оке Ранђији.

№ 182. 28. маја. Ивана Ковића жена тужила Пантелију Дрезгића из Дубља. Тако ми пресудили и добро стали за Дрезгића да има до 1-во[г] јунија 1808. к суду доћи и наплатити се.

№ 185. 28. маја. Пријавили се 2 младенци, који именем зову се: момак Васиљ Ђермановић из *Мрђеновца*, коме прибегла девојка Василија, Ваљевске на[х]ије, из села Вуконе. Ми нашли за право венчати се и проти оправили писменем нашим.

№ 202. 2. јунија. Дошла суду Јанока, жена из села Лојаница, тужила Митра и Николу Јуришића из Јаловика за 50 гроша. Тако Јанока судом примила од горе речени[х] момака 50 гроша; од данас нема ништа тражити.

№ 218. 5. јунија. Из села Бродића, Зворничке на[х]ије, дошла суду удовица Сава Василијева, која је тужила Илију из Мајура г. Луке; гонили се за кобилу и сикиру. Тако су данас судом пристали и за право нашли, да има Илија жени Сави платити јоште 14 гроша и сикиру да врати натраг жени, и 15

дана рока остављено да плати; и данас подмирио сасвим дуг свој.

№ 225. 8. јунија. Дошла суду Хановка, Михаила Бабића сна[х]а из Лојаница; тужила Радована Поповића за крмачу. Тако смо нашли за право, што је крмачу убио, да врати опет крмачу истовет[н]у.

№ 228. 9. јунија. Из села Рибара дошла суду Риста удовица и тужила Димитрија Љубичића за крмке, који вреде 44 гроша [и] 20 пара. Тако Митар дао 23 гро[ша] и 15 пара. Јошт остаје Митар гроша 21 и 5 пара давати Ристи, и тако обећава до 14-г јунија да јој дâ јечма за оне паре, пошто му цена буде новоме.

№ 232. 10. јунија. Шапчанин Јован Ђонлић дошао суду и тужио своју Марију, покојнога Симе Лозничанина газдарицу, за подељену трговину ортачку вересију. Тако још пређе било суђено, како једна тако друга страна да има вересију скупљену делити. Тако како год облигација гласи Марије удовице јошт од 1805. септембра 23-г. Тако уведено данас втори крат. Сума гласи удовици 2519 гроша и 20 пара.

№ 236. 11. јунија. Из Сува Села дошла суду Марија Јанкова и тужила је све село што јој се крава украла. Тако све се заклеше, и најпосле и кметови узеше на душу. Советовали све село да имаду за њену краву старост имати и траг гледати куда је крава.

№ 243. 17. јунија. Дошла је суду Јованка Маринковића из Драгојевца и тужила Гају трговца сас митровачке скеле, што јој марву шћерао још у бежанију од Турака. Данас пресудили да Гаја Јованки мора 1 вочића, 1 краву са телетом купити и јој у руке дати до Петрова дна.

№ 254. 22. јунија. Из Петловаче Ивана Милутина Алексића жена тужила јесте туфегџије слугу Матеју, Мићина сина из Прњавора, за 6 гроша. Тако Јефта платио за слугу и да има одслужити Матеја газди своме.

№ 302. 18. јулија. Мијаило Пандур тужи Радована Јовановића жену Марију, шабач[ког] житеља, што га је ударила кад су му кметови

заповедили, и досудисмо: да има добити 25 камџија. Тако плати шрофа 12 гроша.

Но 324. 7. августа. Маринко Божић из Кујавице тужи своју сна[x]у Стану (што је била за Петром) за земље и виноград, али је раздељен био Маринко за живота Петрова, и нема ништа у тој земљи тражити, него л[и] Стана да подели са њезиним синовцем Пуром, који с њоме седео јест у кући нераздељен. Тако Стана да узме виноград што га је до данас радила, а Пура други, а Стана да покоси ливаду сву што је оградила, а на пролеће нек огради или Пури прода проше.

Но 327. 11. августа. Станица Петра Костантиновића, жена из Добрића Долњег, тужи Митра Исаиловог са Мајура за кошуљу да је познала код њега, и досудисмо: да кошуљу жени даде, а он нека тражи од кога је купио.

Но 328. 11. августа. Марија Крсмана вдова тужи Јована Јовановића из Шапца за дуг 200 гроша, који [је] дала његовој жени у зајам, кад је у [x]апсу био код Турака у Јањи, и искупили га, и жена његова дала хаљину у залогу, и ми му сада пресудисмо: хаљине што су у залози да се продаду, и жена да се намири.

Но 338. 25. августа. Дође суду Станко Тодоровић с његовом женом Аном, [с] којом није могао живити, и због ње трећи ред долази на суд, и двапут због ње у кули био је. Тако ми за право нађосмо да се растану, али он да се не може женити, а она удавати, него л[и] свако о себи да живи, и дете мушко да остаје код Станка, који јој даде на пут 10 гроша.

Но 339. 25. августа. Судисмо Павлу Ешке-рићу и В. Марковој кћери из Брдарице, коју Паво као тетак њезин облежао јест; и први крат ухваћени кад су лагали на девојкиног оца Марка и попа Јанка да су отели од њи[x] 500 дуката, ту су обадвоје каштиговани били по 200 батина. Преко тога нису се хотели смирити, него л[и] Павао је отишао о Илину, и одвео је на по пута Ваљева, ту су опет врат ломили, а трећи пут најмио је таљиге Паво из Шапца и отишао по њу у Брдарицу, и одвео

је ноћу од оца и матере, и хтео је с њоме у Цесарију пребећи, али таки отац њезин осети и јави нам. Тога ради осудисмо, девојка да иде кући, и нико да јој зле речи за то не говори, а Павла да пошаљемо у Београд на робију.

Но 343. 26. августа. Свидетелство. Ми долу подписати тога ради дајемо именутој жени Јелени Радосављевој, зашто се удала за Радосава, када је вдова остала од покојног Јефте, и Радосав дошао на земљу Јефтину у село Заблаће, и ту сваку службу са сељаци(ма) чини вилајету. Тога ради од данас да нема у њега и у његову жену нико задевати, нити земљу нити баштину тражити. Бољега ради уверења потврђујемо нашим мурем.

Но 344. 26. августа. Станија, жена Јована, тужила Пантелију Николића из Вукошића за њезину очевину покојног Игњата, који Пантели[ји]н стриц био јест, и његов отац још после живи, и он кад је умрео, Станија тражила своју очевину од Пантелије код кметова у Вукошићу, и кметови дадоше јој у казану да има испек док траје, од воденице један ред, један суд од 4 товара. И сада нађосмо да јој даде Пантелија још једну тенџеру, једну мотику винограда, које јој дао отац, још трећи тал баштине 6 орана земље, те да јој кметови потпуне кад дођу кући, једну кацу.

Но 352. 31. августа. Пресудисмо жени Сави Пантелијиној из Букора и Мићи Јефтићу, деверу њезином. Терали се за деобу. Тако ми нађосмо за право, да марву на полак разделе пред кметови[ма], башту на три тала, а она пола прима винограда, Мићи земља остаје, ми Мићи и Гаји усев ове године почелаума.

Но 354. 1. септембра. Јован Јаковљевић из Пејиновића тужи стрину своју за баштину. Ми му за право нађосмо: да треће исе даде од свега а марву су пређе разгодили, а од данас да нема ни једно од другога ништа тражити.

Но 376. 18. септембра. Патролац из Затрке каштигован био јест са 10 батина, што није мирно ишао патролом, него пред неке удовице кућу врата с чаповом препречио.

№ 385. 21. септембра. Марија Крсмановица, Шапчанка, тужи Јована Јовановића, кад је био у Зворнику под (х)апсом, и она његовој жени узајмила јест 200 гроша, да га испусти из [х]апса. И Јован верова њојзи да је узајмила, и данас да јој није другојачије могао исплатити. Досудисмо: да се продају његове ствари, које [је] она у залози имала:

- 1 Антерија нова, јоли-кумаш.
- 1 Џубе чојано женско.
- 1 Џубе мушко постављено лисицом.
- 1 Тепелук сребрн.
- 1 Пар алалек[а].
- 43 Аршина беза.
- 1 Кошуља.

№ 394. 26. септембра. Пресуђено Тодору Терзићу из Метковића, да му [је] слободно се венчати са Смиљаном Мардарије [?] пасторком. Али она сада неће да се с њиме венча под ники начин, а пређе да му се обећала. Тако сада пресудисмо сваком 35 батина, девојци што се обећала да ће за њега поћи, а сада натраг удара, а њему што је њу без питања одвео у туђу на[х]ију.

№ 396. 28. септембра. Соса усопшаго Мијаила Стојановића из Зворника тужи Јована Томића Шапчанина за 120 гроша, који дужан бијаше по облигацији. Али је Јовану и Ненаду Тркићу исплатио 84 гроша, како они кажу, да је њезин син за [х]рану дужан остао. Тако одбисмо и наплатисмо 36 гр[оша], кој[е] исплатио јест и сиси преасмо.

№ 398. 13. октобра. Пресуђено Анђелији Филиповој из Војча и Андрији Филиповићу, коју Анђелију на суд терао јест за дедовину. Али су пређе кметови судили, да Анђелијина своја очевина, а дедовина Андријина јест. Она добије пол[а] винограда, пол[а] баште, пол[а] казана, и да за душу даде. Тако и данас ми не кваримо, него како што је пресуђено тако и остаје.

№ 406. 24. октобра. Пресуђено Петри из Свилеуве, која се терала са мужем, и хотела се с њиме распустити. Али смо ми нашли

да је она крива, а он није крив; тога ради осудисмо; њојзи 25 камџија, и са мужем да мора остати, и од данас да нема кавжити се с мужем својим, него л[и] у миру да живе.

№ 417. 23. новембра. Пресуђено покојнога Гаје жени са скеле митровачке, што је дућан држао, па трговцима дужан био, и другојачије нису могли наплатити, него тога ради по ивентаријуму од 18. новембра 1808. свршеном предали смо еспапа њезинога 595 гр[оша] [и] 4 паре Јанку Васићу и Митру Николићу, житељом шабачким, и да они њезиним кредитором исплату, то јест Нићи Костићу 14 гр[оша] [и] 8 пара, Јанку Васићу 36 гр[оша], Митру Николићу 25 гр[оша] [и] 20 пара, Лази Костићу 193 гр[оша], Миливоју 72 гр[оша] [и] 10 пара, Настасу 8 гр[оша], Митру Кучи 4 гр[оша], Каралази 100 гр[оша], Скелеци [ји] 10 гр[оша], Румби 70 гр[оша], Павлу Лозници 7 гр[оша] [и] 24 паре. Сума свега дуга 540 гр[оша] [и] 22 паре. На које доплатише Гаје вдови Павлији 57 гр[оша] [и] 22 паре. И термин остависмо до Ђурђева дана да исплате свим кредитором.

№ 425. 14. децембра. Пресуђено вдови Јовани покојнога Мијаила [Ружичића] Оберкнеза из Метковића Поцерског, што је остала после његове смрти дужна код Симе Каонца, Шапчанина, 66 гр[оша] [и] 20 пара. И данас пресуђено јест: да иста вдова усопшаго Мијаила Оберкнеза има са сином својим Павлом исплатити горњи[х] 66 гр[оша] [и] 20 пара до чисте недеље 1809. без сваког одговора, у чему било.

№ 444. 22. децембра. Дође суду Станко Васић, житељ шабачки. Тужи жену именом Стану покојнога Глише Раданића, што је код њега седела 5 месеци. Вели да је с њоме погодио 6 гроша на месец, а она вели да је није погодио тако. Пресудисмо: да она има платити по 4 гроша на месец, које чини 20 гроша. Дала му је 10 гр[оша]. Још да даде 10 гр[оша]. Више да се немаду терати.

№ 454. 15. јануара. Пресуђено Аници, супруги усопшаго Митра Станкића, прекодринца, коју тужи Станиша Матић,

прекодринац, сада житељ шабачки, за 400 гроша, који усопши Митар дужан остао јест Станиши за кадифу. Тако данас пресуђено јест Аници да исплати Станиши, но да нема новаца. Тако преценисмо 1 токе, 1 цубе, 1 антерију за 250 гр[оша] који Станиши дадо-смо, а рест 150 гроша да гледају када Шарих дође да наплату од њега, зашто је покојни Митар њему дао кадифу.

Но 469. 22. јануара. Пресуђено Марији Андријиној жени, из Орашца, коју тужи Митар Благојевић из Орашца за јечам, што му је дужна. Тако данас пресудисмо и наплатисмо 3 гроша од Марије Андрији[не].

Но 472. Даје се од С[лавног] М[агистрата] Ш[абачког] именутом Ранку Чолићу из Трбушца, да га слободно без сваке сумње, сваки свештеник венчати може са девојком Маријом, ћерком Мијаила, која својевољно за њега полази, и пред С[лавним] М[агистратом] Ш[абачким] сама усмено казала јест, да без сваке силе и зла, добровољно за њега полази. Тога ради потврђујемо муром.

25. јануара, 1809.
у Шапцу

Но 477. [26 јануара]. Заповест издата по наредби Високославног Правитељствујучшег Совјета Народња, да од данас свака жена има дукате с врата скинути, а друге да није нипошто мет[н]ула, зашто ако се код које на врату нађу, [х]оће се с врата скинути и у беглук узети. И ако би баш који вољу имао да дукате жени на врат метне, тај сваки да има онолико у касу положити.

Друго, који су остали за тапије дужни, преправни нека буду с парама, зашто ћеду који дан доћи који ћеду наре купити.

26. јануара, 1809.
у Шапцу.

Но 484. 1. фебруара. Пресуђено Ивану Ковићу, житељу шабачком, кога тужи Павлија усопшаго Гаје, која њега тужи за дуг, који дужан остао јест на скели митровачкој. Тако пресудисмо: да плати Иван 20 гр[оша]

Павлији без сваког одговора, зашто је дужан 37 гр[оша], и они[х] 17 одбисмо.

Но 502. 20. фебруара. Пресуђено Кумрији, вдови усопшага Стевана Милутиновића, коју тужи Рако Обрадовић, Шапчанин, за 11 гроша: да иста Кумрија, вдова, исплати Раки 11 гроша.

Но 507. 22. фебруара. Пресуђено Миловану Мијаиловићу из Слеччевића, кога тужи Цвеја Симић са мајура г. Луке Лазаревића, к[оманданта] н[ахије] ш[абачке], што је припросио девојку Анђелију Андрије из Мујезинова салаша. Ми данас пресудисмо и за право нађосмо: да Милован од девојке и дар натраг прими, а девојка да буде Цвејина. Од данас и један на другога да немају мрзити, него да у љубави живу.

Но 508. 24. фебруара. Пресуђено Грујици Гавриловићу, Грујици Николићу из села Бокора [Букора], што су жену, именом Данојлу, из Бокора из пушке убили. Зато нађосмо данас за право, њим[а] каштигу 35 батина, будући да они нису убили него л[и] Тадија, и тај овде није био, него л[и] док се уфати хоће му се судити. А друго, иста жена одавно је смрт заслужила, будући је толико реди Турке на збегове хотела навести, друго и човек нећеде прије [= да терети] убице, и кметови села дошли јесу, и осведочавају, да нико неће парнице чинити, веле да је свако зло код ње било.

Но 530. 17. марта. Дошао суду Вук Бердовић из Кожуара, Ваљевске на[х]ије, који се оженио 1-вог јануара 1809. из села Крнуле, и узео сестру Луке Лекића, у тој женидби млада Крунија трефила се од Радојице Марковића, комшије, трудна, за које Вук после свог венчања осетио, и отерао жену своју Крунију браћама. Тако ми данас судом саставили смо, и примио своју жену, а кривац Радојица да му да 1 вола, 1 краву, 4 свиња за каштигу, и брат девојачкин Луко да врати сав трошак које момак потрошио и у кућу девојачку подавао, и Радојица 50 батина шрофован.

Но 534. 22. марта. Дошли суду Милован Михајловић из Слеччевића, који је просио

кћер Андреје из Братића, именован Анђелију, после је дара [цура] учинила пишманлук, и некте за Милована поћи, већ пошла за Цветина Симе Пучаревића из Мајура господарева [Луке Лазаревића]. И ми пресудисмо: да девојачки отац мора Миловану пола трошка вратити, и пред нами ова 2 младенца јесу се помирила и пољубили; остала Анђелија девојка Цветкова.

№ 559. 24. априла. Дође к суду Митар Јевтић, који је одвео девојку именован Станију, без знања њезиног оца Баје Станковића из Миокуса; са њим су дошли кметови Марко Враштановић и Белио Николић, такођер из Миокуса. Тако ми испитасмо вишеименоване кметове и девојке, да није какво насилство или том подобно с девојком учињено. Но они се под[х]ватају да тога ништа није. Тако ми пресудисмо: да се они т[о] је[ст] Митар са Станијом венчати може, и положи Митар уречени[х] 12 гроша овде пред нама да се у девојачку кућу положи.

№ 564. 4. маја. Дође к суду Марија, супруга Теше Гавриловића, житеља шабачког, и тужи Влајка Мијаиловића, житеља шабачког, за 110 гроша, што му је позајмила. Тако пресудисмо: да Влајко у својој кући даде 2 собе под кирију, и кирију Марија да узима од Ђурђевадна, докле горња сума новаца не измири се Марији.

№ 571. 21. маја. Дође к суду Јован Николић, житељ шабачки, и тужи Косану усопшаго Тодора Ковача из Брасина, Зворничке на[х] ије, за њеки ђердан, што је Јовану Ковачу у наручје дао, кад се женио, и Ковач умро а ђердана није вратио нити платио. Зато ми пресудисмо: да мора Косана, супруга Тодорова, исти онај ђердан Јовану повратити. Које је и совршено овде пред нама.

№ 573. 26. маја. Дође к суду Љубица, супруга Николе Пантелића, из Јеленче, Шабачке на[х]ије, и тужи Стевана Грбића, што је њу тукао кад је преко његове баште прелазила. Но будући да је вишеименована Љубица Стевана сваким злим речима ружила,

тако пресудисмо: да Стеван прими 15 батина, а Љубица 6 батина. Ако би опет завадили се, и једно другом какове хрђаве речи говорили, више ће примити. Пут пак на воду остављамо, да иду на воду куда су и до сад ишли, а Никола Пантелић да начини прелазе.

№ 587. 4. јулија. Дође к суду Арсен Ракић из Новог Села, Шабачке на[х]ије, и прејави да је једна девојка, по имену Марија, шћи Јакше почившаго и сестра Михаила Јакшића из Слепчевића, сама за њега дошла. Тако ми по остром испитиванију кметова Вука Маринковића из села Слепчевића, Шабачке на[х]ије, и Живка Ракића из Новог Села, да какова сила учињена није, такођер и по испитиванију вишеименоване девојке Марије, и ничто таково не обретше, допустисмо да се могу венчати.

№ 610. 26. новембра. Дође к суду г. Иван Кнежевић, кнез прекодрински, и Максим Симатовић, и прејавише се за неки ред воденични, што је Марија, вдова из Попова, по смрти синова њезини[х], горе именованом Максиму предала пред поредовницима. Но на прошеније њеки[х] њезини[х] сродни[ка] хотела је одузети. Поредовници пак не примају рођаке њезине. И тако ми пресудисмо: да Максим опет држи ред воденички, како што је и држао, а сродни[ци] Марије вдове да се не мешају у воденицу.

№ 619. 31. јануара. Дође к суду Ђура Петровић, Лозничанин, житељ шабачки, и прејави Јована Симића, [врача] из Ваљева, што је девојку Калену овди испросио, и одгађајући од Митровадне до Петровадне годину дана задржао, и није хтео водити. Зато [што се] он изговарао да је проп[а]о, и не има трошка ко тому потребити, а не како што су сказали, да је другу испросио девојку: зато му ми остависмо ваду сада до Ђурђевадна. Ако ли би он преварио, то да му се имаду одузети оне хаљине, које [је] дао правити, и девојци за њену дангубу дати.

№ 633. 7. марта. Дошла к суду Ђука, супруга Јована Братића, и донела једну малу

пушку, коју је Арсен Петровић за дуг у залог дао. И тако будући, да Арсен није мог(а)о свој дуг 10 гроша платити, продадосмо пушку за 10 гроша.

Но 645. 18. марта. Дошла суду Стана почившега Петра Црногорчевића, из Амајма супруга, и прејавила свога братучеда Николу Станаревића, за њено пол[а] казана, што је њојзи од оца Трифка Станар[евића] изостало, и овај Никола хтео је преотети. Но ми, како је и турску суд судио, пресудисмо: да они овај казан на поле држе.

Но 665. 6. маја. Дошла к суду Ружица, почившаго Миливоја Лукића из Крнула супруга, и прејавила свога синовца Филипа Алексића, такођер из Крнула, да је њојзи сву сермију преграбио, коју је њен почивши муж Миливој њојзи и њезиним синовом Урошу и Ђурђу, које је она из првог свог дома довела, оставио, које по својој чистој совести, и нашем точном испитанију, показа Гаја Глигорић из Крнула. Тако ми пресудисмо: да Филип Алексић, којего јеште отац оделит био је, поврати све што је год одузео од Ружице, и њезини[х] синова, како ти прво: 100 ока вина, 150 ока ракије, 9 комади свиња, 5 оваца, 10 гр[оша], и то још преко свега да даде што је волове прод[а]о, једног коња даде Ружици што је прод[а]о њезина, и из куће њене да се пресели Филип у своју кућу. И ливаду што је прод[а]о Филип да поврати, од 350 ока жита да да Филип Ружици, за сада, 60 ока за кусур до новог [жита] да Ружица пречека.

Но 669. 12. маја. Дошле к суду две сестре, Стана из Слепчевића, супруга Маринкова, и Кумрија, супруга Мијаила Тешића из Липолиста, обадве шћери Боје почившаго из Липолиста, и прејавиле свога својака Марка Савића из Богосавца, што је њи[х]ов отац Бојо старости ради преселио се к својему трећему зету Марку Савићу, и код њега и престадио се, и све што је им[а]о код вишеименоватог свог зета оставио т[о] је[ст] 3 матори[х] говеда, и 3 свиња, и један котлић од 10 ока, и 30 гроша готови[х] новаца. Но мало потом представила

се и шћи почившаго Боје, Јела, супруга Марка Савића. Тако [је] Марко Савић, које за опело старца свога Боје, тако и за Јелино, супруге своје, потрошио 116 гроша. Но две заоставше кћери, Стана и Кумрија, тражиле очевину свога оца Боје не гледајући на трошак што је Марко Савић на погребеније тела потрошио. Тако ми пресудисмо: да Марко да они[х] двоје свиња својим свастима, и више ништа оне да не имаду тражити од Марка.

Но 677. 3. јунија. Дошла к суду Бојана из Радовашнице манастира и прејавила Николу Лукића из Звезда за дуг 143 гроша, што је ост[а]о дужан од купљени[х] 4 вола пре 7 година. Тако ми пресудисмо: да Никола без никаквога изговора од данас до Светога Петра т[екућег] л[ета] платити мора. Ако ли до реченог времена не плати, да му се прода од мала, што они[х] новаца засећи може, и да се Бојани исплати.

Но 678. [?] јунија. Дош[а]о к суду Сима Слепчевић из Прова и прејавио свога старца Петра Нинковића, такожде из Прова, с ким је заједно у једној кући седио, да му је попречивао да га убије, и друго којешта на њега говорио, и своју шћер а Симину жену на њега напустио, те га је срамотила. Тако ми призвасмо Петра Николића, Симинова старца, и жену Симину, и у присуствију њи[х]ови[х] сеоски[х] кметова Беље Узуновића и Лазара Николића испитасмо и нађосмо: да и код једне и код друге стране много фалишно било јест. Но Симо опет овди пред нами подмири се са својим старцем Петром и обешћа се да ће га као свог оца слушати и радити. Старац пак обешћа се да ће од оваке претње престати, својој баби зафт дати, и своју шћер, а Симину жену, код свог човека што скривила буде, не бранити. Тако закључено, који би ово своје обешћање преступио, да мора најоштрије каштигован бити.

Но 695. 26. августа. Отпуштају се у присуствију г. Луке Лазаревића, команданта шабачког, апсеници Живко Стевановић и Ђурица Перић, из Шеварица, који су чрез

9 недеља у [х]апсу лежали, што су девојку отимали. Тако ми пресудисмо: да Живко Стевановић, као жењен, и Ђурица девер, да прими сваки по 50 батина. И закеше се да ће у напредак, своје старије добро слушати, и ни у какво зло дело ступити. Ако ли би пак најмање што скривили, зарекоше се, да ће се суду предати на смрт.

№ 700. 29. августа. Дошла к суду Живана, кћи почившаго Марка Милутиновића из Десића, и прејавила свога стрица Луку Милутиновића, такожде из Десића, да јој је одузео очевину, премда је исти Марко од брата свога Луке 12 година оделит био. Тако ми пресудисмо: да Лука очевину Живани Марковој шћери, без никакова изговора које поврати, које исплати, како ти, прво: од овде продати[х] свиња 37 гроша, шесторо матори[х] свиња, 1^{1/2} говече маторо, да једне мале пушке 5 гроша, од једне куће 10 гроша, од једне мотике винограда да ће исплатити 20 гроша, од шљива 30 гроша, од њеки[х] 40 гроша, што је мађија дечина однела 20 гр[ша] које свега чини у готову, кромје стоке, 122 гроша. То без никаква изговора, које у готовом новцу да исплати, које у марви да изда.

№ 701. 11. септембра. По тестаменту почившаго Томе Тркића, наплати се Јаков Тркић са Јованом, супругом почившаго Томе, и плати 400 гроша, и више ни она ни деца Томина од Јакова тражити не имаду, које она и сопственим особитим писмом Јакову датом засведочава се долупотписатим сведетељима.

№ 704. 13. јануара. Дош[а]о к суду Живан Станојев из Свилеуве, и тужи г. Теодосију Стојановића из села Скупљена, да му је са жене прошастого лета, када је о Петровудне к манастиру Каонском дете болесно носила, скинуо подбрадник који се састојао из 35 гроша. Тако данашњим даном плати Теодосија Живану у суду 35 гроша, и подмирише се, а Теодосије остаје у [х]апсу до даљег извиденија.

№ 707. 19. јануара. Дош[а]о к суду Мојсило Којић из Риђака и прејавио своју снаху

Љубицу, почившаго Гаврила Којића супругу, да му да полу његова трећег брата Васе Којића, који је био 9 година оделит од Мојсила и без деце умро. Тако ми за право нађосмо: да се почившем Васи све од његова мала што се по закону заоведа изда, и потом Мојсило и снаха Љубица заоставши мал по пола да поделе. Но будући да је снаха Љубица до сада 2 даће издала, тако ми за право нађосмо: да Мојсило Љубици једно онајбоље крме даде, и 20 ока вина у име трошка за две даће што је Љубица потрошила, и у трећу даћу још једног овна да да, Љубица даде нож свом деверу Мојсилу, и један пиштољ оста њојзи, и руво остаје Љубици. Њи[х] обоје согласно дадоше 2 телца сестри Василији.

№ 716. 15. фебруара. Дош[а]о к суду Павле Чаркацић из Прњавора и тужи се да му је украђена женска каница и подбрадњак и на њима 59 гроша [и] 18 пара. И он жали на Анђелију, шћер Јевте Терзије из Прњавора. Тако ми смо призвали кметове и сељаке, и како смо набоље знали испитивали. Но они сви један за другога појемчише се, развје за шћер Јевте Терзије Ангелију. Но отац Ангелијин Јевто за своју шћер закле се формално.

№ 717. 15. фебруара. Пресуђено Кузману Марковићу из Богосавца, што је отео испрошену девојку Јовану, шћер Теодора Бојиновића, и зато ми за право нађосмо, за оваково преступленије ударити 75 батина у двапут, а девојку повратити опет и дати Ивану Комићу из Цуљковића, који [ју] је испросио.

№ 722. 24. фебруара. Дошла к суду Марија, вдова, почившага Симе Ирижанина супруга, и прејавила Марка Радовановића скелецију, за башчу ортачку коју су имали. Тако ми пресудисмо: да гореименовата Марија, Марко и Мина ову ортачку башчу на три исета једнако поделе и више да се не терају, и кад би башчу заграђивали било, једнако на три исета да ограђују.

№ 728. 25. фебруара. Матеја Савић из Шеварица отпушта Лазара Кесеровића из

[x]апса, што га је у[x]апсила Јеца удовица почившаго Патуне за дуг 110 гроша, и Матија Савић полаже за сада 40 гроша и 30 пара, рест пак обећава се до 8 дана донети; ако не би донео, он ће пасти у [x]апс.

Но 729. 25. фебруара. Помири се Станија, почившаго Дамјана Николића из Бобовика супруга, са својим пасторком Глигоријом Дамјановићем из Бобовика, на овај начин: да Глигорије укаже својој маћији, како што му је отац његов Дамјан на свој[ој] смрти аманет оставио, једну краву, једну крмачу, једну кошницу, и да јој дâ 40 гроша готови[x] новаца, које [је] Глигорије све совршио. И тако ми за право налазисмо, да Станија, Глигоријина, никаде од Глигорије не померава се, а Глигорије ову своју маћију добро да пази, и никаквим злом на њу не наседа, и ако би по реду умрети било, да Глигорије маћију своју са[x]рани, како што наша црква доноси.

Но 730. 27. фебруара. Дошла к суду Теофана, шћи почившаго Петра Мијатовића из Дворова села, из преко Дрине, и прејавила се са Станком, бившом снахом почившаго Петра, с кога сином Вуком родила је сина Ивана, и терају се за воденицу што је по смрти Петра, Теофанина оца, и Станина свеakra остала на Дрини. Но будући да је Иваново исе код стрица Моје у Бељини остало, а отац случајно к свој[ој] шћери у госте дош[а]о, и приликом, кад су наши преко Дрине прелазили, овамо претерат, и код своје шћери Теофане умро, која је на њега, докле је боловао, 69 дана трошила, тако ми за право нађосмо: воденицу на четири тала поделити, и Теофани шћери једно исе за њен потрошак, опело и прочаја дати, и друго опет што јој очевине припада. Два пак заоставша исета дати Станином сину Ивану. И из ова два исета Иван да исплати Крсманији, својој стрини, 40 гроша, или са собом, ако Крсманија устражи, у исе да пусти.

Но 734. 3. марта. Дошла к суду Сингелија, почившаго Петра Белог супруга, и прејавила Јању, Јована Чамбасевића супруга, да јој је преотела башчу. Тако ми пресудисмо: да Јања

за ову годину посеје 3 леје лука и сабере, а убудушће да се у Сингелину башчу не меша, јербо ће бити њезина.

Но 750. 10. марта. Дошао к суду Гаврило Трифуновић из Пејиновића и прејавио Ружицу, почившаго Ивана Ивановића из Белотића супругу, што му је препродала виноград, који је, истина, био од дуга узет, но при том погођено, да до 5 године не продаје, а Гаврило да се стара да исплати дуг. Тако ми за право нађосмо: да Ружица мора виноград повратити и дати Гаврилу Трифуновићу, будући да је овај свој дуг потпунио, а Ружица оно заоставши[x] 23 гроша. Ружица да има тражити од Грујице, сина почившаго Мијаила Трифуновића.

Но 770. 22. марта. Дошла к суду Миљана, почившаго Гаврила Узуновића супруга, и пријавила Теодора Узуновића, свог девера из Прова, што није хтео подправо учинити свом синовцу. Тако ми пресудисмо, да вишеименовати Теодор мора сву своју сермију са својим синовцем половити, и тако да дâ 5 коња, пола воћа и старог и младог, кромје што је Теодор сам садио, 45 гроша од продатог коња, нож велики, по пола халат и 12 гроша и 30 пара готови[x] новаца. И они се подмирише.

Но 772. 8. априла. Дошла к суду Станица, шћи почившаго Трифуна Топаловића из Метковића, и прејавила своју снаху Сибинку, супругу почившаго Милована Топаловића, којег је Трифун вместо сина узео за очевину. Но будући да су кметови сеоски за право нашли шћери Станици Трифуновој дати од говеда 5, од свиња 11, од оваца једну, козе две, две кошнице, један виноград, трећи тал од башче, а исе Сибинкино остаје њезиним трима синовима: Вуку, Марку и Ивану.

Но 819. 15. јунија. Подмири се Јерина, супруга Радована Миливојевића из Врбића, Зворничке нахије, са Савом Михаиловићем из Градојевића, и Сава плати сада 66 гроша, и 25 гроша платио лекару. 106 гроша пак још да има без никаква изговора платити о светом

Илији. Ако ли би ова жена преко остављеног термина овамо у суд Саву тужити дошла, да има Сава сав њезин трошак платити.

Но 835. 8. јулија. Дошле к суду две сестре: Ружица и Марија, шћери почившаго Николе Томића из села Бошњака, и прејавиле да су раде своју очевину, т[о] је[ст] баштину и виноград продати. Но будући да је почивши Никола Томић вместо сина био узео Глигорију из Козарице, и премда је Глигорије [узет] на трећи тал баштине и винограда, и земља сва да је његова, то пресудисмо: да ове две вишеименовате сестре своје исе баштине и винограда продати могу. Трећи пак тал баштине и винограда да остане Петру, Глигоријину сину, и сва остала земља, кромје онога парчета земље Павит прозваног, које је почивши Никола Васиљу на смрти поконио. Тако ове две сестре продадоше своја два исета баштине Самуилу Бајићу из Бошњака за 300 гроша, и виноград Павлу Дмитривићу из Тавнића за 140 гр[оша]. Но будући да је исти Самоило брат овом детету, тако ми пресудисмо: детиње исе, баштине, винограда, и сва земља њему, да он до возраста детињег држи, и дете са хаљинама и другим потребним обдржава, потом све детету преда у руке.

Но 870. 23. новембра. Дошла к суду Анђелија, почившег Вилотије из Беле Реке супруга, и прејавила Стефана Љубинковића из Банова Поља, за казан ортачки, да јој није хтео давати испек на њезино треће исе казана за две године. Тако ми пресудисмо: да Стефан потпуни још 100 ока ракије Анђелији и опет

да држе ортачки казан, како што су и до сада, а Анђелија да прими на свој трећи тал испек.

Но 872. 26. новембра. Дошла к суду Отоманија, почившег Илије Крстића из Крнића супруга, и тужи свог девера Пантелију Крстића, такођер из Крнића, који, премда је 9 година од свог брата Илије одељен био, по смрти свог брата Илије преотео је сву сермију његова сина Петра двогодишњега, не питајући ни села, ни кметова своји[x], ни суда. Тако ми данас пресудисмо: да исти Пантелија мора повратити Петру, сину Илијину, све што је његова оца било. И тако мора дати од једног јунета два тала 10 гроша, 3 говеда, а вола што је прод[а]о 27 гр[оша], једну кожу од краве или 10 гроша, 3 свиња од века старог, 10 гроша, 500 ока вина новог и 141 ока ракије или 35 гроша. При том башту, виноград и њиве како су најпре поделили били.

Извори:

Пројокол и рејисџар Шабачкој мајисџрајџа, пр. Радомир Ј. Поповић. Београд: Историјски институт, 2010.

Пројокол Шабачкој мајисџрајџа. Београд: Српско учено друштво, 1868.

Литература:

Аранитовић Добрило. „Животна свакодневица према Протоколу Шабачког магистрата”, у: *Први српски усџанаку књијама 1804-1813*, ур. Драган Бараћ. Београд: Народна библиотека Србије, 2004.

Богојевић Славко. „Правосуђе у Подрињу у XIX веку”, у: *Право, џравда и џравосуђе Подриња*, ур. Златија Ђукић Вељовић. Шабац: Окружни суду Шапцу, 2000.

WOMEN IN THE PROTOCOL OF THE ŠABAC MAGISTRATE (1808-1812)

Protocols are a type of official minutes and consist of decisions and rulings of institutions, as well as of receipts of received and sent letters. They were created in the image of the Habsburg administration, because, in the revolutionary Serbia, Serbs from Austria were scribes, secretaries and teachers. The Šabac Magistrate, which served as the city and nahia court for Šabac and the Šabac nahia, was formed at the end of 1807 and was divided into court and police office. Its jurisdiction included the Šabac nahia with the following principalities: Mačva, Pocerina, Tamnava and Posavina. The magistrate resolved civil lawsuits, criminal disputes and misdemeanours, determined the boundaries between villages, issued passports and persecuted hajduks. It also took care of collecting taxes and supplying the army with food. In Šabac, it controlled bakeries, taverns, butchers and scales and took care of the prices of agricultural products and of maintaining the town clean. The magistrate was also in charge of litigants outside the nahia of Šabac, in case the damage occurred on its territory.

As in other courts in Serbia, in the Šabac magistrate the proceedings were conducted according to customary law. Verbal proceedings were generally used during

the trial. The evidence in court was: confession, sworn statement, warranty, witnesses, written documents, confession and throwing dice. A specific means of evidence was the denouncement for criminal acts of cattle theft or in property disputes. The prescribed penalties for misdemeanours were: corporal punishment, fine, imprisonment, persecution and flogging.

The protocol reflects events from everyday life, from economic, customary and religious practice and ways of understanding things. An individual is sanctioned in case he or she does not obey the rules. Accepting the norms of customary law, the authority of the family, property, moral and religious norms, is something that goes without saying.

The protocol of the Šabac magistrate is a valuable reading which allows us to obtain a complete picture of life from the time of the First Serbian Uprising. It was kept from 1 April 1808 to February 1812. *The protocol* expresses the context of everyday life, economic, customary and religious practices and perception. There are 90 articles that talk about women and attitude towards them, which have an important place in the *Protocol*.

DobriLO ARANITOVIC
Nebojša CVEJIC

LES FEMMES DANS LE PROTOCOLE DU MAGISTÈRE DE SABAC (1808-1812)

Les protocoles sont des genres de verbalisations officielles et sont formés de décisions et de solutions des institutions, tout comme des lettres réceptionnées et envoyées. Ils proviennent comme modèle de l'administration de Habsbourg, car dans la Serbie insurrectionnelle, les Serbes d'Autriche furent écrivains, secrétaires et maîtres. Le magistère de l'Autriche, comme Tribunal urbain et régional pour Sabac et sa région, fut formé fin de l'année 1807 et fut divisé en Tribunal et Police. Sa compétence comprenait la région de Sabac avec les principautés: Macva, Pocerina, Tamnava et Posavina. Le magistère résolvait les procès citadins, les différends contentieux criminels et les délits, détermina les démarcations entre les villages, délivra les passeports et poursuivit les haïdouks. De même, il faisait attention à la collecte des impôts et à l'approvisionnement de l'armée avec de la nourriture. À Sabac, il effectua le contrôle des boulangeries, des auberges, des boucheries, des balances, il faisait attention aux prix des produits agricoles et à l'entretien de la propreté en ville. Le Magistère fut également compétent autant pour les plaideurs hors de la région de Sabac, si les dégâts se déroulèrent sur ce même territoire, celui de la région de Sabac.

Tout comme dans divers tribunaux en Serbie, de même dans le Magistère de Sabac, il fut jugé suivant la justice habituelle. Lors du procès en général, la procédure

orale fut appliquée. Les preuves lors du procès furent: l'avœu, le serment, la caution, les témoins, les documents écrits, la reconnaissance et le tripot à travers les casinos. Le moyen de reconnaissance spécifique fut l'arc pour les flagrants délits de vols de bétail ou de leurs procès concernant la propriété. Les amendes prescrites pour les infractions furent: la punition corporelle, l'amende, la prison, la persécution et la verge.

Le protocole dépeint les événements de la vie quotidienne, de l'expérience économique, des coutumes et de la religion et de la manière de compréhension. L'individu, au cas où il ne se soumet pas aux codes du droit habituel, fut sanctionné. L'acceptation des norms du droit habituel, de l'autorité de la famille, de la propriété, des norms morales, des saintetés religieuses, est quelque chose qui s'implique automatiquement.

Le protocole du Magistère de Sabac est un texte précieux pour la formation de l'entière image de la vie de l'époque de la *Première insurrection serbe*. Il fut mené du 1er avril 1808, puis jusqu'en février de l'année 1812. *Le protocole* exprime le contexte des événements de la vie de tous les jours, de la pratique et des conceptions économiques, des coutumes et de la religion. Une place importante dans le *Protocole* même est occupée aussi par 90 membres qui parlent des femmes et de leurs relations envers elles.

DobriLO ARANITOVIC
Nebojša CVEJIC

336.2(497.11)"1837"(093.2)

Др Радомир Ј. ПОПОВИЋ
историчар
Историјски институт, Београд
radimir.popovic@iib.ac.rs

ИЗВЕШТАЈ О ПРИКУПЉЕНОМ ПОРЕЗУ И АРЕНДАМА У ЧАЧАНСКОМ ОКРУЖИЈУ ЗА ЂУРЂЕВСКО ПОЛУГОЂЕ 1837. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: У раду је кријички приређен извештај окружној суду у Чачку (Исправничество Округу Чачанској државној влади Кнежевине Србије (Главно казначесство) из септембра 1837. године. Документ се чува у збирци Поклони и ошкун Државној архиви Србије. У њему су приказани државни приходи у Чачанском округу за порески обрачунски период од маја до новембра 1837. године. У раду је указано на значај увођења новог пореског система у Кнежевину Србију 1835. године као преломног догађаја у коначном укидању феудалних односа у земљи. Приказана је и описана структура прикупљених државних прихода у Чачанском округу: порез, таксе на касарнице, ваге, скеле, механе и таксе на закуп државног земљишта (алије, суваши и закоси). Укупно је у Чачанском округу за Ђурђевско полуогође 1837. године прикупљено 234.827 гроша и 26 њара.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: порез, аренде, Чачанско окружење, Ђурђевско полуогође, 1837, Главно казначесство, извештај.

Порески систем успостављен у Србији половином 1835. године означио је крај османског феудалног поретка и успешан завршетак Српске револуције.¹ До Ђурђевског пореског полуогођа 1835. године српски сељак је био оптерећен феудалним обавезама према спахијама (спахијска главница, десетак од усева, порез на казан, воденицу, жир, сено, свиње, вино и кошнице), према турској држави – од 1833. године те обавезе је преузела српска држава (харач, султанска главница и чибук) – и, коначно, према српској држави (порез, свештенички порез, народни прирез). Један од захтева учесника Милетине буне који је усвојен на Сртењској скупштини у Крагујевцу 1835. године био је да се сва финансијска и натурална давања сједине у једин-

ствену пореску суму. Кнез Милош је 15. јула 1835. године² у циркулару окружним исправничествима прописао поступак прикупљања пореза. На основу пописа становништва из 1834. године састављени су изводи пореских обвезника за сваки срез у Србији. Спискови су из Крагујевца, престонице Србије, разаслати у седамнаест окружних исправничестава, одатле среским капетанима у сваком округу и на крају сеоским кметовима.³

Дакле, од Ђурђевског полуогођа 1835. године уместо 25 различитих пореских и феудалних ставки које су наплаћиване од

[1] Радош Љушић, *Тумачења Српске револуције у историографији 19. и 20. века* (Београд: СКЗ, 1992).

[2] Датуми у уводном делу чланка дати су по грегоријанском, а у тексту приређеног документа по јулијанском календару.

[3] Радош Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839* (Београд: САНУ, Посебна издања књига DLXX, Одељење историјских наука, књ. 12, 1986), 67; Радомир Ј. Поповић, „Циркулар исправничества шабачког среским капетанима о прикупљању Ђурђевског пореза 1835. године”, *Мешовића траћа Miscellanea XXXV* (2014), 81-92.

српских држављана, уведен је јединствен порез у висини од шест талира (шездесет гроша или два и по дуката).⁴ Половина те суме наплаћивана је о Ђурђевдану, а друга половина о Митровдану.⁵

Историчар Радош Љушић утврдио је да је финансијско оптерећење српског сељака увођењем обједињеног пореза 1835. године било једнако горе поменутиим феудалним и пореским обавезама.⁶ Међутим, предност новог пореског система била је у томе што је укинута шаренило пореских давања, а мана што није била уведена правичнија расподела према имовном стању пореских обвезника. Већ је Народна скупштина одржана о Спасовдану 1837. године у Крагујевцу расправљала о праведнијој расподели пореза. Неповољност новог пореског система била је и та што су натурална давања, која је сељак лакше подносио, замењена новчаним обавезама.⁷

Документ у прилогу овог рада, извештај Исправничества Округија чачанског Главном казначејству од 3. септембра 1837. године о прикупљеном порезу и арендама за Ђурђевско полугодиште (мај-новембар) 1837. године у Чачанском округију похрањен је у збирци Поклона и откупа Државног архива Србије, кутија 3, број 52. Документ је део већег предмета у којем се налази преписка Исправничества Округија чачанског са Управитељним совјетом Књажества Србије.⁸

[4] Просечне цене пољопривредних производа у Србији 1838. године, при чему је један грош вредео 40 пара, биле су: килограма пшенице 0,28 гроша, килограма екемецијског хлеба 0,31 грош, једног јагњета 17,5 гроша, једне краве 113 гроша, дебеле свиње 115 гроша, једне овчије коже 8 гроша (Лука Мркобрада, *Устџавобранишељска Србија кроз крешање цена и шривовину*, Београд: Задужбина Андрејевић, 2018, 102).

[5] Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 66-67.

[6] Исто, 70-71.

[7] Мита Петровић, *Финансије и устџанове обновљене Србије до 1842, I* (Београд 1901), 350-351.

[8] Документ показује да су у пословима око разрезивања и прикупљања пореза руководили Управитељни совјет и Главно казначејство. „Државна благајна имала је нарочити протокол „Порезорасполагателни“, у којем је према извршеном попису 1835. године од стране среских старешина, заводила округе, срезове редом са означеним фактичким бројем пореских лица која плаћају порез, као и бројем лица ослобођених од пореза,

Ми смо се определили да приредимо извештај које је Исправничество чачанско упутило Главном казначејству (државној благајни). У извештају Управитељном совјету, међутим, Исправничество је представило структуру прикупљених прихода у Чачанском округију за Ђурђевско полугодиште 1837. године: порез на 7.479 ½ пореских обвезника (по 3 талира) за пола године – 224.385 гроша; приходи од аренди касапнице чачанске за пола године – 750 гр. и 5 пара и аренда касапнице карановачке 751 грош и 10 пара; приходи од аренди кантара чачанског – 150 гроша и кантара карановачког 350 гроша; приходи од аренди скеле ковачке 666 гроша и 26 пара, скеле дљинске 100 гроша; приходи од такси на 80 механа у Чачанском округију по 30 гроша 2.400 гроша и на једну механу 15 гроша; приходи од закупа алија, сувата и закоса 5.259 гроша и 29 пара. Укупно је у Чачанском округију за Ђурђевско полугодиште 1837. године на име пореза и разних аренди прикупљено 234.827 гроша и 26 пара.⁹

Чачанско округије 1837. године чинило је пет срезова: Драгачевски, Подибарски, Самаилски (касније Карановаки), Трнавски и Студенички. Округије је било део Моравско-подринске војне команде којом је управљао Јован Обреновић.¹⁰ Среске старешине као носиоци полицијске и војне власти били су ангажовани на прикупљању пореза у свом срезу.¹¹ Исправничество чачанско као окружни судско-управни орган прикупљени порез из целог округа (уз пратеће извештаје)

и са одређеном сумом целокупног полугодишњег пореза, с којим је задужен цео округ“ (М. Петровић, *нав. дело*, 349).

[9] Државни архив Србије (даље: ДАС), Поклони и откупи (даље: ПО), 3-52.

[10] На платном списку Моравско-подринске команди налазили су се Гаврило Марковић ађутант Јована Обреновића и секретар Василије Симић (ДАС, Главно казначејство (даље: ГК), Протокол чиновнолатни 1835-1838, мкф, рол. бр. 4).

[11] У Срезу трнавском, Милосав Сокић и писар Лазар Трнавца; у Срезу драгачевском, Милован Недељковић и писар Милош Поповић; у Срезу самаилском, Ристо Јовановић и писар Мирко Димитријевић; у Срезу студеничком, Лазар Тошић и писар Арсен Николић; у Срезу подибарском, Сава Станојевић и писар Петар Ђорђевић (ДАС, ГК, Протокол чиновнолатни 1835-1838, мкф, рол. бр. 4).

упућивало је Главном казначејству и Управитељном совјету.¹²

Порез је био најважнија и највећа ставка државних прихода. У табели испод представљени су број пореских глава и сума,

изражена у грошима, прикупљеног пореза у Чачанском окружију од 1836. до 1838. године. Табела показује да је највише пореских обвезника у том окружију било управо у Ђурђевском полугођу 1837. године.¹³

Табела 1: Пореске главе и сума прикупљеног пореза у Чачанском окружију 1836–1838. године

	Број пореских глава (по 30 гроша)	Гроша
Ђурђевско полугодиште 1836.	6.777	203.310
Митровско полугодиште 1836.	6.922 1/2	207.675
Ђурђевско полугодиште 1837.	7.479 1/2	224.385
Митровско полугодиште 1837.	7.436	223.205
Ђурђевско полугодиште 1838.	7.424	222.720
Митровско полугодиште 1838.	7.323 1/2	219.705

Када се зна да је у Србији у Ђурђевском полугођу 1837. годину било уписано 127.149 пореских обвезника, од којих је на име пореза наплаћено 3.814.855 гроша, удео пореза прикупљеног у Чачанском окружију у укупној суми износио је 7,05%.¹⁴

Порез је због монетарног шаренила које је у то време владало у Србији сакупљан у османским и аустријским златним (аустријски дукат, полумамудија, суверин („соферин")), сребрним (талир, фундук, урубија, адлија, диреклија, слепак, алтилуц, рубља, талир орлаш, здрави цванцик, полуцванцик, ићилуц, бешлук, јузлук) и бакарним монетама (марјаш и грошић).¹⁵ Вредност свих монета у оптицаја срањивана је према турском грошу, званичној монети у Османском царству. Кнез Милош је после добијања хатишерифа 1833. године у тежњи да повећа

државне приходе, а да порез номинално не повећава, оборио вредност гроша и установио горњи, тзв. „чаршијски“, „први“, „цариградски“ и „порески“ или „други“, „долњи“, „ниски“ курс гроша. Први курс је везан за званичну вредност турског новца, док је порески обрачунаван у односу на аустријски талир.¹⁶

Приложени документ значајан је и због тога што је у њему пописано државно земљиште у Чачанском окружију: алије, сувати и закоси. Алије су ненасељени простори обрадивог или необрадивог земљишта између сеоских атара. Престанком феудалних односа алије су указом из 1833. године проглашене за државно земљиште које је корисницима давано под закуп, а приход од њих се сливао у државну касу. Истовремено, алије су служиле за насељавање досељеничког становништва и временом су заузеле

[12] Чиновници Исправништва чачанског 1837. године били су Димитрије Мацаревић, цели капетан, Милинко Ђорђевић, полукапетан, Јован Печеновић, секретар, Јован Нинић писар и практикант Јован Стевановић и Данило Динић (*Исто*).

[13] М. Петровић, *н. г.*, 466.

[14] М. Петровић, *н. г.*, 467.

[15] Исто, 532-533.

[16] Један порески грош вредео је као два чаршијска гроша, понекад и више. Будући да је трибут који је Србија давала Порти био одређен на 2,3 милиона гроша, умањењем његове вредности, државна каса је на име исплате трибута по званичном курсу, само у раздобљу од 1837. до 1842. била на добитку за преко седам милиона пореских гроша (М. Петровић, *н. г.*, 527-529); Л. Мркобрада, *н. г.*, 20-21.

и прешле у приватни посед.¹⁷ Посебне категорије државног земљишта које је издавано под закуп представљали су сувати (ливаде за испашу стоке) и закоси (планинске ливаде које су кошене).

Такса на држање механа установљена је у Србији пре 1830. године.¹⁸ У Чачанском окружију било је 1836. (99), 1837. (81), а 1838. године 63 механе. Такса за држање механе на годину дана износила је 30 гроша. Године 1837. само је од извесног Николе Јовановића Топала из Чачка због власниковог инвалидитета наплаћена такса од 15 гроша.

Продаја сировог меса подлежала је, такође, опорезивању. У Србији је тридесетих година 19. века било укупно 29 места, колико и варошких општина, у којима се продавало сирово месо, а од купаца касапница наплаћивана аренда. На име тзв. касапске аренде у Србији је 1837. године наплаћено 64.280 гроша и 17 пара. У Чачанском окружију наведена аренда је наплаћена од Радивоја Стефановића и Преше Илијића из Чачка и Стефана Новаковића из Карановца.¹⁹

Такса за пружање услуге мерења и држање ваге (кантара) у варошима наплаћивана је од купаца кантара. Средином тридесетих година 19. века у Србији је било укупно тридесет купаца кантара. У државну بلاгајну од кантарске аренде 1837. године слило се 30.713 гроша и 3 паре.²⁰ Закупци кантара и уједно касапнице у Чачку били су горепомнути Радивоје Стефановић и Преша Илијић, а у Карановцу Ђока Мојсиловић.

Извештај је саставио Јован Печеновић, секретар Исправничества Окружија чачанског. О њему се зна толико да је рођен у Новом Саду 1810. године, где је завршио гимназију. Попут бројних Срба из прека, у потрази за службом, дошао је у Србију 1834. године. Будући да је знао немачки и латински језик

ангажован је прво као писар, па секретар разних државних надлештава. Четрдесетих и педесетих година 19. века био је секретар окружних судова у Шапцу и Београду.²¹

Иако писан предвуковском азбуком, текст је састављен у духу српског језика, с минималном употребом русизама и словенизама, па су због тога наше интервенције биле минималне. Текст је транскрибован на савремену азбуку и прилагођен важећим правописним нормама, при чему се пазило да се очува његова изворност.

Исправничество Окружија чачанског – славному Главному казначејству народному
Н^о 2.243. 22. августа 1837. у Чачку²²

По претписанију високославанао Књажско-српског Управителног совјета под 4. јунија т. г. Н^о 1.994 (А) покупило је Исправничество ово, како овај ђурђевски данак на 7.479½ данак плаћајући глава наодећи се у Окружију овдашњем, по 30 гроша ниски на главу, свега 224.385 гроша, тако и све аренде као: полугодишњу аренду касапница, кантара, скела и меана и годишњу аренду алија, сувата и закоса, које се у окружију његовом наоде, које је наплаћене, и то прво данак, по приложеним нотама²³ пара срески старешина са генералном нотом исти пара приложеном под А, пошиље Исправничество по члену свом г. Димитрији Маџаревићу с одношењем овим славному Главному казначејству, с том дужном молбом, да оно о точном пријемању послати пара, Исправничество ово извести не пропусти.

К овому, по истому именованом члену свом пошиље Исправничество ово славному Казначејству по приложеном списку под Б полугодишњу аренду касапница, кантара, скела у суми 2.768 гроша и 1 пара.

[17] Р. Љушић, *н. г.*, 58–59.

[18] М. Петровић, *н. г.*, 383–384.

[19] Исто, 386.

[20] М. Петровић, *н. г.*, 386–387.

[21] ДАС, ПО, 89–4.

[22] ДАС, ПО, 3–52.

[23] Рачуница, списковима

По списку под В полугодишњу аренду меана у суми 2.415 гроша.

Под Г годишњу аренду алија, сувата и закоса наодећи се у окружију овдашњем у суми 5.259 гроша – 20 [пара]

свега у суми, без данка 10.442 гроша и 21 пара.

Као што нота исти пара под Д приложена сведочи службено исто умољавајући, да оно о точном пријимању исчислене суме аренде Исправничества квитирати²⁴ изволи.

На послетку, не изоставља Исправничество славному Казначејству и то до знања доставити, да је Његово Сијатељство, дивизиони генерал и војени Моравско-подрински командант, милостиви господар, Јован Т. Обреновић из истог данка своју полугодишњу плату састојећу се у 3.500 талира од Исправничества наплатити изволео, и то у 1.458 дуката цесарски и 8 гроша ниски пара, као што и квита његова овде у оригиналу под Е приложена засведочава.

Исправничества член, полукапетан, Милинко Ђорђевић
Исправничества секретар, Јован Печеновић.

Генерална нота пара од покупљеног овог полугодишењег Ђурђевског данка, сирјеч,²⁵ од Ђурђевдана до Митровадне текуће 1837. године на 7.479^{1/2} данак плаћајући глава наодећи се у Окружију чачанском, по 30 гроша, свега 224.385 гроша

Число ²⁶ монета	Наименованије монета ²⁷	Цена		Сума ниски	
		гроша	пара	гроша	пара
3.752 ½	дуката ћесарски	24	/	90.060	
4 ½	[дуката] у соферинима	23	/	103	20
520 ¾	игрмилука	10	/	5.027	20
109	полумамудија	13	/	1.417	
5	фундука	16	/	80	
59	урубија	4	/	236	
62	адлије	8	/	496	
4½	стамбола	12	/	54	
6	мисира	11	/	66	
1.4441/4	диреклије	10	12	14.875	31
20	талира крсташа	10	30	215	
19	слепака	9	/	171	
19½	рубљи	7	20	146	10
1609½	талира орлаша	10	/	16.095	
35.995	цванцика здрави	1	26	59.391	30
2.312	полуцванцика	/	33	1907	16

[24] Издати квиту, потврду; потврдити

[25] То јест

[26] Број

[27] Називи

7.498	цванцика бушени	1	24	11.996	32
1.543	полуцванцика	/	32	1.234	16
2.214	ићилука	5	/	11.070	
3.042	бешлука	2	20	7.605	
75	јузлука	6	/	450	
4693/4	алтилука	3	/	1.409	10
5	марјаша велики	1	5	5	25
3	грошића	/	7		21
/	у грошевима турским и ситним парама	/	/	91	9

Сума: 224.385

№ 2243.

22. августа 1837. у Чачку Исправничества член, полукапетан, Милинко Ђорђевић
Исправничества секретар, Јован Печеновић.

Нота пара од покупљени полугодишњи аренда, као меанске, кантара, касапница и скела и целогодишње аренде од сувата, алија, закоса находeћи се у Окружију чачанском ове 1837. године

Число монета	Наименованије монета	Цена		Сума ниски	
		гроша	пара	гроша	пара
197	дуката ћесарски	24	/	4.728	/
154	игрмилука	10	/	1.540	/
1/2	станбола	/	/	6	/
2	урубије	4	/	8	/
43/4	адлије	8	/	38	/
3	полумамудије	13	/	39	/
1/2	крсташа	/	/	5	15
11/2	слепака талира	/	/	13	20
1/2	грчког [талира]	/	/	2	/
28	талира орлаша	10	/	280	/
30	диреклија	10	12	309	/
718	цванцика небушени	1	26	1184	28
170	полуцванцика	/	33	140	10
315	цванцика бушени	1	24	504	/

104	полуцванцика	/	32	83	8
123	ићилука	5	/	615	/
9	јузлука	6	/	54	/
305	бешлука	2	20	762	20
53	стопарца	1	10	66	10
6	алтилука нови	3	/	18	
/	у турским парама	/		44	28
1	марјаш и ситни	/	/	1	2

Сума : 10.442 21

№ 2243.

22. августа 1837. у Чачку Исправничества член, полукапетан, Милинко Ђорђевић;
Исправничества секретар, Јован Печеновић.

Списак аренди

као кантара, касапница и скела

находећи се у Окружију чачанском од који је покупљена ова полугодишња т. ј. од
Ђурђева до Митровадне 1837. аренда

Наименованије		полугодишње		целогодишње	
		ниски			
Аренди	Арендатора	гроша	пара	гроша	пара
1. Касапнице чачанске	Радивоје Стефановић, Периша Илијић	1.500	10	750	5
2. [Касапнице] карановачке	Стеван Новаковић	1502	20	751	11
1. Кантара чачанског	Радивоје Стефановић, Периша Илијић	300	/	150	/
2. [Кантара] карановачког	Ђоко Мојсиловић	700	/	350	/
1. Скеле ковачке	Симо Молеровић, Величко Маринковић	1.333	12	666	26
2. [Скеле] дљинске	Милан Недељковић	200	/	100	/

Сума: 5.536 2 2.786 1

№ 2243.

22. августа у Чачку Исправничества окружија чачанског член,
полукапетан, Милинко Ђорђевић
Исправничества секретар, Јован Печеновић.

Списак

меана налазећи се у Окружију чачанском и наплаћене од арендатора ово полугодишње
т. ј. од Ђурђева до Митровадне текуће 1837. године аренде по 3 талира

Число меана	Име и презиме и место пребивања меанџија	ниски	
		гроша	пара
1.	Гајо Петровић из Чачка	30	/
2.	Симо Сврачковац [из Чачка]	30	/
3.	Павле Стевановић [из Чачка]	30	/
4.	Илија Станковић [из Чачка]	30	/
5.	Коста Јовановић [из Чачка]	30	/
6.	Васо Игњатовић [из Чачка]	30	/
7.	Спасоје Недељковић [из Чачка]	30	/
8.	Милован Буквић [из Чачка]	30	/
9.	Мартин Вукадиновић [из Чачка]	30	/
10.	Периша Илијић [из Чачка]	30	/
11.	Вукота Стојановић [из Чачка]	30	/
12.	Никола Јовановић [из Чачка]	15	/
13.	Милош Андрић [из Чачка]	30	/
14.	Вујо Станковић [из Чачка]	30	/
15.	Милан Кличанин [из Чачка]	30	/
16.	Коста Дмитровић [из Чачка]	30	/
17.	Луко Рајковић [из Чачка]	30	/
18.	Томо Томашевић [из Чачка]	30	/
19.	Ристо Ђенадић [из Чачка]	30	/
20.	Панто Хаџић [из Чачка]	30	/
21.	Марко Андоровић [из Чачка]	30	/
22.	Павле Нешковић [из Чачка]	30	/
23.	Милован Кличанин [из Чачка]	30	/
24.	Петар Бојић [из Чачка]	30	/
25.	Јелисавка удовица Тешића [из Чачка]	30	/
26.	Јанко Јанковић [из Чачка]	30	/
27.	Иван Трнавац [из Чачка]	30	/
28.	Вукашин Даниловић [из Чачка]	30	/
29.	Вида удовица Кандића [из Чачка]	30	/
30.	Мишо Бугарин [из Чачка]	30	/
31.	Дамјан Лончаревић [из Чачка]	30	/
32.	Вучић Мајсторовић [из Чачка]	30	/

33.	Ружица удовица п. Радована из Трнавe	30	/
34.	Ђоко Перуничих из Слатине	30	/
35.	Павле Петрових из Заблаћа	30	/
36.	Стеван Ерић [из Заблаћа]	30	/
37.	Радивоје Красо из Петњице	30	/
38.	Никола Милорадовић из Атенице	30	/
39.	Јоксим Дивљаковић из Марковца	30	/
40.	Петроније Величих из Каоне	30	/
41.	Јован Маринковић из Дљина	30	/
42.	Јаблан Коминац из Карановца	30	/
43.	Василије Бучанин [из Карановца]	30	/
44.	Јованче Станић [из Карановца]	30	/
45.	Вукоман Берберин [из Карановца]	30	/
46.	Ђорђе Пелцар [из Карановца]	30	/
47.	Пајо Црвчанин [из Карановца]	30	/
48.	Јевђеније Митрових [из Карановца]	30	/
49.	Јевђеније Самаилац [из Карановца]	30	/
50.	Мијаило Узун [из Карановца]	30	/
51.	Радосав Сувочешмак [из Карановца]	30	/
52.	Рајко Словић [из Карановца]	30	/
53.	Глишо Илижих [из Карановца]	30	/
54.	Милан Силистријевић [из Карановца]	30	/
55.	Милија Чотих [из Карановца]	30	/
56.	Ристо Сандих [из Карановца]	30	/
57.	Крсто Јованових [из Карановца]	30	/
58.	Јован Ђорђевић [из Карановца]	30	/
59.	Паун Кнежевић [из Карановца]	30	/
60.	Ђорђе Врањалија [из Карановца]	30	/
61.	Максим Барјактар [из Карановца]	30	/
62.	Миладин Мијаиловић [из Карановца]	30	/
63.	Вукмир Вукушићанин [из Карановца]	30	/
64.	Пајо Глиших [из Карановца]	30	/
65.	Јанко Бошњак [из Карановца]	30	/
66.	Ристо Ђилас [из Карановца]	30	/
67.	Ристо Крчових [из Карановца]	30	/
68.	Стеван Тупаљ [из Карановца]	30	/
69.	Коста Говчевић [из Карановца]	30	/
70.	Симо Јамалија [из Карановца]	30	/

71.	Панто Калуђеровић [из Карановца]	30	/
72.	Влајо Ранковић [из Карановца]	30	/
73.	Вук [Ранковић] [из Карановца]	30	/
74.	Пантелија Миличић [из Карановца]	30	/
75.	Гашо Павловић [из Карановца]	30	/
76.	Стојан Крстић [из Карановца]	30	/
77.	Паун Црномудан [из Карановца]	30	/
78.	Недељко Лешић из Самаила	30	/
79.	Мијаило Врећић из Мрсаћа	30	/
80.	Милоје Пазарац [из Мрсаћа]	30	/
81.	Милић Жељезничанин из Драгинића	30	/

Сума: 2.415

Примјечаније:²⁸ Од Николе Јовановића Топала из Чачка означеног под числом 12 наплаћено је само 15 добри гроша из узрока што је сакат у ногу и сасвим сиром.

Н° 2243.

21. августа 1837. у Чачку

Исправничества член,

полукапетан Милинко Ђорђевић;

Исправничества секретар, Јован Печеновић.

Списак

алија, сувата и закоса наодећи се у Окружију чачанском

Срез драгачевски

Текућа Н°	Наименованије			Име и презиме и место рођења арендатора	годишњу аренду	
	алије	сувата	закоса		ниски	
					гроша	пара
1.			Толишница	Обрад Пајовић и сељани села Каоне	580	
2.		Берберово поље		Гиле Црвчанин и Јевђеније Дмитро- вић из Карановца	537	20
3.		Рзиње		Лазар Спасојевић из Осаонице	160	
4.		Црна бара		Величко Вукојевић с ортацима из Студинога	260	20
5.		Субашина ливада		Милосав Зарић из Дубца	22	20
6.		Борова страна		Милутин Пуза из Петњице, Мило- сав Перуничкић из Слатине и Вукосав Симеуновић из Тавника	275	
7.			Ливада у селу Лиси	Богих Комадина, кмет села Лисе	25	

[28] Примедба

Срез подибарски

Текућа Н°	Наименованије			Име и презиме и место рођења арендатора	годишњу аренду	
	алије	сувата	закоса		ниски	
					гроша	пара
8.	Магалиница и добре стране			Симо Зарић из Кнића и Величко Љаљевић из Милочаја	560	

Срез самаилски

Текућа Н°	Наименованије			Име и презиме и место рођења арендатора	годишњу аренду	
	алије	сувата	закоса		ниски	
					гроша	пара
9.			Суве чешме, Исакље, трије стјене и Околац	Симо Матовић из Богутовца са сељанима својима	182	5
10.			Заглавци и један крај Крајске	Аксентије Марковић из Рође- вића и Стеван Новаковић из Карановца	180	
11.			Крајска	Стеван Новаковић из Карановца	180	
12.			Липље и Бјеле стјене	Мијаило Радојевић из Самаила	287	20
13.			Добри до, Превој и Кошариште	Никола Ћосовић из Пекчанице с 5 кућа сељана своји	185	
14.			Брезјак	Лазо Ђорђевић из Пекчанице	70	30
15.			Столни до	Петар и Васо Ћосовић из Пекчанице	170	20

Срез студенички

Текућа Н°	Наименованије			Име и презиме и место рођења арендатора	годишњу аренду	
	алије	сувата	закоса		ниски	
					гроша	пара
16.		Мекоте у Четерну		Тодор Коминац из Карановца	405	
17.	Бошњане			Милован Џода из Рудна	113	10
18.	Зимовник трнавски			Вукоман Станишић из Тржаве	60	
19.	Љута ливада код Кадијине воде			Сретен Ковачевић из Грајића	15	
20.	Ајдучко брдо			Петар Јанковић из Ајдучког брда	30	
21.			Јелен пољана у Радочелу	Петроније Милијићанин из Милијића с родбином својом	162	20
22.			Забрђе и Бле- кино брдо	Борисав Јанковић из Годовика	50	
23.	Бинићско поље			Петар Букара, Василије Радаковић и Иван Томовић с 15 кућа сељана села Бинића	35	
24.			Велика ливада	Радоња Стевановић с једним ортаком	45	
25.	Варево			капетан студенички Лазар Тошић	250	
26.			једна поло- вине Крчине у Радочелу	Јован Миленковић из До[л]ца ²⁹	152	20
27.			ливада у Добром долу	Петар Радојевић с 3 ортака	30	
28.	Дебели јасен у Чемерку			Милоје Поповић из Мрсаћа, Петроније Милетић из Врдила, Милош Сенићанин из Адрана, Лазар Спасоје- вић из Осаонице и Милоје Радунковић из Врдила	200	
29.	Власовско поље			капетан студенички Лазар Тошић и Миласав Вујанац из Гостирадића ³⁰	35	

Сума: 5.259 25

Примјечаније 1. Једна половина закоса „Крчине“у Рудну додана је по претписанију високославног Књажеско-српског Управителног совјета од 30. јунија 1837. године Н° 2.488

[29] У документу: Дооца

[30] Једно од четири засеока села Биоци у Срезу студеничком, Округу чачанском (*Речник географско-статистички Србије*, саставио Јован Гавриловић, Београд: Култура Књижевно-издавачка задруга, Историјски институт САНУ, 1994), 14.

А под баштину Вукоману Џоди из Рудна и зато се аренда од гроша 50, пара 20 ниски, наплатити забрањује.

Примјечаније 2. Закос Топлица по претписанију високославног Књажеско-српског Управитленог свјета од 12. јулија 1837. године Н° 2.820 А уступљена је Милосаву Вукомановићу из Богutowца, живећем на истој с 3 данак плаћајуће главе, под тим условијем, да обични десетак донде давати имају, докле они исти закос за себе не откупе, по чему се аренда годишња за Топлицу состојећа се у ниски 68 гроша и 15 пара одбија.

Примјечаније 3. По истом претписанију од 12. јулија т. г. Н° 2820 А плаћа на Катуншита и Красином брду насељени Мартин и Младен Милутиновић, Драгић, Милутин и Арсеније Мутановић обични десетак, докле исте алије за себе не откупе, који откуп определиће правитељство својим временом.

Н° 2243

22. августа 1837. у Чачку

Исправничества окружија чачанског член, полу
капетан, Милинко Ђорђевић

Исправничества секретар, Јован Печеновић.

Извори:

Државни архив Србије, Поклони и откупи, 3-52; 89-4
ДАС, Главно казначејство Протокол чиновноплатни
1835-1838, мкф. рол. бр. 4

Литература:

Љушић Радош. Кнежевина Србија 1830-1839. Београд: САНУ, Посебна издања књига DLXX, Одељење историјских наука, књ. 12, 1986.

Љушић Радош. Тумачења Српске револуције у историографији 19. и 20. века. Београд: СКЗ, 1992.

Мркобрада Лука. Уставобранитељска Србија кроз кретање цена и трговину. Београд: Задужбина Андрејевић, 2018.

Петровић Мита. Финансије и установе обновљене Србије до 1842, I. Београд 1901.

Поповић Радомир Ј. „Циркулар исправничества шабачког среским капетанима о прикупљању Ђурђевског пореза 1835. године”. *Мешовића траја Miscellanea XXXV* (2014), 81-92.

REPORT ON COLLECTED TAXES AND RENTS IN THE ČAČAK DISTRICT FOR THE SUMMER SEMESTER 1837

The paper critically interprets the report of the District Court in Čačak (*Ispravničestvo Okružija čačanskog*) to the State Treasury of the Principality of Serbia (Main Treasury) from 3 September 1837. The document is kept in the collection of Gifts and Purchases of the State Archives of Serbia, number 3–52. The state revenues collected in the Čačak district for the summer semester were as follows: personal taxes, paid by each adult man, taxes for keeping

butcher shops, scales, ferries and taverns, as well as taxes from the lease of state land (uninhabited estates, pastures and meadows). A total of 234,827 *groschen* and 26 *para* were collected in the name of taxes and various leases. The most important item of state revenues in the Čačak district was personal tax: out of 7,479 and one half of taxpayers, 224,385 *groschen* were collected. The share of personal tax in relation to other income was 95.5%.

Radomir J. POPOVIĆ, PhD

LE COMPTE RENDU SUR L'IMPÔT RECUEILLI ET LES FERMAGES DANS LA CIRCONSCRIPTION DE CACAK DURANT LE PREMIER SEMESTRE DE DJURDJEVO DE L'ANNÉE 1837

Dans cette étude de manière critique fut effectué le compte rendu du Tribunal de la région de Cacak (Rectitude de la circonscription de Cacak) du Trésor public du Royaume de la Serbie (Chaudronnier principal) du 3 septembre de l'année 1837. Ce document se trouve dans le recueil Cadeau et rachats des Archives publiques de la Serbie, numéro 3-52. Les revenus publics recueillis dans la circonscription de Cacak pour le semestre de Djurdjevo furent les suivants: impôt personnel, que payait chaque homme adulte, les taxes (fermages) pour

la maintenance des boucheries, des balances, des bacs, des auberges et des taxes de location de terres publiques (terres désertes, alpages et terrains inclinés). En tout, au nom des impôts et de diverses fermages furent recueillies 234.827 pièces de monnaie et 26 cents. L'élément le plus important des revenus publics dans la région de Cacak fut l'impôt personnel: de 7 479 et d'une moitié des imposables recueillies furent de 224.385 pièces de monnaie. La part de l'impôt personnel par rapport aux autres revenus remonta à 95,5%.

Radomir J. POPOVIC, Dr

929.52ПЕТРОВИЋ"18"(093.2)
929.52ЗОРИЋ"18"(093.2)

Драгана БОЖОВИЋ
историчар уметности
Уметничка галерија
„Надежда Петровић”, Чачак
draganagalery@gmail.com

БОРАВАК ПОРОДИЦЕ НАДЕЖДЕ ПЕТРОВИЋ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ОД 1869. ДО 1879. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: У раду су хронолошки обрађени догађаји из животова породица Петровић и Зорић током једанаест година животова у Чачку и његовој околини (1869-1879). Полазишће и основа истраживања су архивска грађа, експонати и документација из чачанских усџанова Међуошћинској историјској архива, Народној музеја и Уметничке галерије „Надежда Петровић”.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Петровићи, Зорићи, Чачак, Кошража, службовање, учишћел, учишћелка.*

Уводна разматрања

Достигнућа Надежде Петровић и њених сестара и браће резултат су њихових талената, склоности, образовања, напорног рада у областима које су их интересовале, као и жеља за напредовањем, али и наслеђа које чине достигнућа остварена у претходним генерацијама Петровића (породице са очеве стране) и Зорића (породице са мајчине стране). Како би се сагледала породична интелектуална баштина која је свесно и несвесно утицала на Надежду Петровић и осталу децу из породице, овај чланак прати Петровиће и Зориће од 1869. до 1879. године када је сликаркина породица живела у Чачку.¹

Милева (Зорић) Петровић и Димитрије Петровић интересантни су јавности преваходно као родитељи велике сликарке Надежде Петровић. Међутим, ако их посматрамо као припаднике генерација младих

рођених у Србији средином (50-их и 60-их година) XIX века, истовремено када и мноштво учених људи Србије који су покренули развој друштва и културе тадашње државе и од којих се формирала интелектуална елита која је крајем овог столећа Србији подарила велика достигнућа у многим областима друштва, науке, културе и уметности, постајемо свесни да су они део посебно важних генерација. Милева и Димитрије нису међу великанима рођеним у поменуто време², али представљају оне мале важне нити у миљеу људи са којима је долазио прогрес у Србију. Њихово одрастање, школовање, професионални напредак и обавезе, лепи догађаји, али и проблеми и тешкоће које живот носи, нису били јединствени, већ типични за тадашње младе људе у Србији. Зато Надеждине родитеље можемо с правом посматрати као представнике поменутих нових генерација,

[1] За разлику од монографије „Породица Надежде Петровић кроз 19. век”, у овом чланку се истраживање усмерава на Чачај и околину, без опсервација на српску државу и друштво и породицу Милетић из Мошорина из које потичу Надеждина баба Драгиња и њен брат, српски политичар и интелектуалац Светозар Милетић.

[2] Тада су рођени Јован Цвијић, Михаило Петровић Алас, Стеван Стојановић Мокрањац, Бранислав Нушић, Јаша Продановић, Љубомир Стојановић и Јован Жујовић.

а њихове животе праћењем сазревања и интелектуалног развоја тих генерација. Њихове животне приче тако постају једна друштвено-културно-породична матрица тадашње напредне породице која се развија током друге половине XIX века у Србији.

1869.

ПЕТРОВИЋИ

Београд

Професор [Стева] Тодоровић је задовољан Димитријевим достигнућима у сликарском занату, па хаџи-Максиму предлаже да пошаље сина на студије сликарства на академији у Минхену³, надајући се да ће му дати подршку као што је њему дао стриц када му је омогућио школовање на бечкој Ликовној академији у Бечу. Хаџи-Максим ипак не прихвата овај предлог, иако је то финансијски могао да поднесе. Тога се и Тодоровић сећао. [...] *мени је жао веома што ти не оде у Минхен, да свршиш живојисну академију, јер си јако даровит и наклоњен тој вештини.*⁴

Због неразумевања његових жеља и ставова настају несугласице са оцем и подстичу га на радикалан корак у планирању будућности. Он шаље молбу Министарству просвете за учитељску службу надајући се да ће му школовање у полугимназији и Реалци и трогодишње изучавање сликарства бити признати као довољна квалификација.

Чачак

На основу одлуке Министарства просвете од 26. новембра седамнаестогодишњи Димитрије Петровић постављен је у чачанској

*Реалцици*⁵ (Реална полугимназија) у звању учитеља *црџања*.

Чачанска *Реалцица* школске 1869/1870. успоставља рад после више година прекида. Поред Димитрија у њој раде још два наставника и сви улажу напоре да школа заживи и предају по неколико, често разнородних, предмета. Професор Милан М. Максимовић постављен је за управитеља или директора школе и предавача *српске грамаџике, немачкој језика, рачунице и ојшџеј земљойиса. Историју црквену и каџахизис* предавао је свештеник Сретен Поповић, уважавани грађанин активан у политичком животу, а Димитрије *џеомџријско* и „*слободно*“ *црџање* и *умеђе краснойиса*.

„*Слободно*“ *црџање* и *краснойис* тада припадају школским предметима у области вештина, а у Србији је било мало људи стручних за држања ове наставе јер у држави није било уметничких школа. Министарство просвете је, ипак, тражило стручне особе, тако да је већини предавача давало статус привременог учитеља јер су прихваћени на основу похађања приватних часова из сликарства и увида у ликовне радове. У ово време број средњих школа, а самим тим и потребе за предавачима, био је приметно већи него у претходном периоду. У свима се у наставном програму налази и *вешџина црџања*. То је била погодна околност да Димитријево знање из атељеа Стеве Тодоровића буде драгоцено и уважено за добијање службе, мада као и већина има статус привременог предавача.⁶

У току формирања школе Начелство је известило министра просвете *да је Ојшџина чачанска узела једну врло добру и удобну куђу за смешџај два разреда реалке, са једном собом за канцеларију и једном за џослужџиџеља, да су асџали, скамџе и џроче џоџребносџи за два разреда реалке наручени*

[3] Никола Кусовац, Милена Врбашки, Вера Грујић, Вања Краут, *Стеван Тодоровић 1832-1925*. (Београд: Народни музеј, Нови Сад: Галерија Матице српске, 2002), 53.

[4] Димитрије Петровић, предговор др Драгоје Тодоровић, *Раџне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска II, Борбе у Тојлици 1877-1878*. (Београд: Архив Србије, 1979), 210.

[5] Реалцице су се у Србији тих година оснивале као припремне школе за трећи разред новоосноване Реалке у Београду.

[6] Једино сликар Ђура Јакшић, који тада добија службу учитеља цртања у Јагодинској реалцици, нема привремени статус.

[...]⁷ У питању је изнајмљена једноспратна приватна кућа која се налазила у близини цркве (простор око данашње Економске школе). (сл. 1) Професор Милан М. Максимовић је, између осталог, известио министра да је [...] *наручио маје, ѓлоб, шештар, два лењира и ѓг*.⁸ Како *Реалчица* има тек први разред ову кућу користи заједно са Основном мушком школом. У њој нема просторија за учитељске станове, па је за становање наставника изнајмљена нека од оближњих кућа.

Реалчица је већ у октобру накратко прекинула рад због епидемије морбила (богиња), па је након тога вршено пелцовање деце.

1869.

ЗОРИЋИ

Београд / Винча

Министарство просвете 8. августа 1869. доноси званичну одлуку о постављењу Милеве Зорић за *учишељку* почетне X класе у Основној женској школи у Чачку.⁹ Иако ће јој стан бити службено обезбеђен, за започињање самосталног живота у новој средини потребне су финансије које њена породица која живи од очеве скромне учитељске плате не може да јој приушти. Припремајући се за одлазак у Чачак и грађење самосталног живота који изискује трошкове, Милева током августа упућује молбу Министарству просвете да јој на основу прве месечне плате исплати три дуката.¹⁰ Отац Павле покушава да помогне ћерки, па у свом обраћању Министарству моли: *Будући да она [ћерка Милева] долази у нејоизнајно место, ја нисам рад да у нужди коме досађује, и за кредиш моли, с ѓоја ѓримам ѓорњи дуї на се, и молим Минисѓарсїво*

[7] Бранко Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац 1866-1915*, друга књига, (Чачак: Историјски архив, 1969), 160.

[8] Исто, 161.

[9] Архив Србије (даље АС), Министарство просвете (даље МПс), Ф-V, р. 1098/1869.

[10] Молба од 12. августа 1869, АС, МПс, Ф-IX, р. 2238/1869.

да се ѓорња сума у ѓромесечним роковима од моје ѓлаше а 1# [дукат] месечно узима.¹¹ У наредна два месеца Павле отплаћује Милевин дуг (1 дукат почетком септембра, два крајем октобра 1869), а жеља да буде близу ћерке и даље је присутна, па још једном, у допису о овој отплати од Министарства тражи премештај, овог пута у конкретан град у коме је Милева добила службу – у Чачак или његову околину.¹²

Чачак

Милева почиње службовање у чачанској Основној женској школи која за собом има око петнаест година рада (основана је 1852, а почела са радом 1853. године). Смештена је у Владикином конаку епископа Никифора Максимовића пошто је епископија премештена у Карановац (данашње Краљево). Зграда се налази у близини цркве, у источном делу тада простране црквене порте иза олтара (простор на коме се данас налази зграда Гимназије) (сл. 2). Стан за учитељку налази се у школској згради. Владичански конак некада је била репрезентативна зграда и најлепши објекат старе балканске архитектуре у вароши (изграђен је 1837. године), али је у време када га користи школа доста ороноу и има неуредан простор. Просторије су веома мале и са ниским таваницама, па стога прилично мрачне.

Нова учитељка Милева једини је предавач у школи. За похађање првог разреда у школској 1869/1870. години пријављено је 30 девојчица, а сва четири разреда броје укупно 53 ученице. Пространа просторија коју школа користи за учионицу сада постаје тесна. Тадашње основне школе у Србији немају управитеље, па учитељи и учитељке сами воде рачуна о настави и условима за њено одржавање и са предлозима и сугестијама обраћају се властима у месту у коме службују, али и директно

[11] Молба од 14. августа 1869, АС, МПс, Ф-IX, р. 2238/1869.

[12] Допис од 30. октобра 1869, АС, МПс, Ф-VII, р. 1729/1869.

Министарству просвете. Милева покушава да колико може побољша услове за учење у интересу здравља ученица, па се обраћа Општинском одбору са предлогом да ученице раздвоји у два одељења. Ученице првог разреда би користиле постојећу учионицу у приземљу зграде, а 11 ученица другог, 3 ученице трећег и 9 ученица четвртог разреда биле би смештене у слободну просторију на спрату.¹³ Општински одбор о томе обавештава Министарство просвете, а увидевши да једна учитељка не може да држи наставу толиком броју ученица, нарочито аку буду смештене у два нивоа зграде, моли за запошљавање још једне раднице. Дописом од новембра месеца Министарство просвете је одобрило нови распоред ученица и дало дозволу за убрзано запошљавање још једне учитељке.¹⁴ Нова учитељка Марија Јанковић предаје ученицама првог разреда, а Милева другом, трећем и четвртом разреду.

У упутству Министарства просвете о поправци просторија школе и набавкама с краја ове године пише: *За женску школу нека оиштина набави икону Св. Саве, сунђер, две столице и нову мају Аустралије и велику мају Србије. На великој маји Јевроје нека удари пошребна дрвџа јоре и доле; нека набави чешку за чишћење и јајање, џезвицу од шенеће за воду. Пред школом нека начини вожђе за чишћење блати са обуће; нека оправи проход и нека нађе послужитељку за женску школу [...]*¹⁵

Милева Зорић и Димитрије Петровић одлазе из Београда који има око 25.000 становника и у коме се више него у осталој Србији осећа долазак модернизације. [...] слику сиромаштва њојову није јуржао Београд јерко чије се оријенталној изгледа јевлачила евројска глазура. Са својим хошелима, кочијама, одећом људи, уређењем кућа, немачким језиком,

[13] др Бранко Перуничкић, н. б., 133.

[14] Исто, 134.

[15] Исто, 136.

који се често чуо на његовим улицама, Београд је личио на аустријске градове.¹⁶

Дочекује их Чачак, мала варош са око 2.000 становника¹⁷, али међу којима је преко 600 особа писмено. Руски путописац Аполонович Ровински, који у то време (1868. године) пролази кроз ову варошицу, пише: *Улица је била сва избраздана и неравна. Али кућице су све биле беле, чисте и с високим димњацима, сличним минаретима. Пред сваком кућом је била баштина у бокору раскошних ружа, које су се подизале до кровова кућа. На великом штрју, око којега је било неколико већих кућа, налазила се велика црква, иакође бела, с неколико кулола, са архијектуром која је подсећала на шурске џамије. Оишти њојед је био иакав да су се бојаштво и ред учавали на јрви њојед. То је међушим било и стварно иако.*¹⁸

Чачак је главна варош Округа чачанског коме припадају срезови Трнавски, Драгачевски, Карановачки и Студенички, па су стога у њему смештени Окружно начелство и Окружни суд. Од 1859. године варош има телеграфску штацију (станицу)¹⁹, од 1860. фабрику пива, од 1868. болницу²⁰, а од 1867. траје изградња понтонског моста преко Западне Мораве. Почела је и градња бедема на Западној Морави подстакнута великом поплавом из 1864. године.

Простор испред цркве је главна чаршија (центар насеља) и ту се налази неколико репрезентативних зграда чија архитектура или неки њени елементи младе учитеље из Београда може да подсети на

[16] Латинка Перовић, предговор у: Павел Аполонович Ровински, *Зайиси о Србији 1868-1869*. (Нови Сад: Матица српска, 1994), 18.

[17] У попису становништва обављеном 1866. године евидентирана су 1922 становника који живе у 607 домова, међу којима је 650 писмених људи. (Радош Ж. Маџаревић, *Први грађани Чачка 1839-1914*, Чачак: Међуопштински историјски архив, 2012, 86)

[18] Павел Аполонович Ровински, н. г., 228, 229.

[19] Године 1867. набављени су стубови за подизање телеграфског вода који ће ићи до Карановца (Краљева).

[20] Налазила се у садашњој Обилићевој улици.

неке од објекти из престонице, као што су Конак господара Јована, Владикин конак и звоници цркве зидани између 1856. и 1858. године у тада, за ову архитектуру, актуелном подражавању барокног стила. Ту се налази и упечатљив високи дрвени обелиск на каменом постаменту – први јавни споменик у вароши постављен 1859. године у част поновног доласка на власт књаза Милоша Обреновића и годишњице Другог српског устанка.²¹ Порта цркве је велика (простира се до простора садашње Гимназије и делом садашње Улице Бате Јанковића). На њу се с једне стране надовезује имање манастира Сретење на коме се налазио низ ниских објеката.²² Са друге стране цркве су кућа и велико имање трговачке породице Тајсић које се простирало све до садашњег Института за воћарство. Улице нису јасно дефинисане и немају званична имена, али већи број сокака од 1855. године има калдрму.

Грађани се водом снабдевају из бунара који има свака кућа. Варошки бунар налазио се на простору испред садашње зграде Гимназије. Санитарни прегледи су показивали да је његова вода квалитетна, али је посебно цењена вода у бунару породице Тајсић, па су је многи мештани узимали за своја домаћинства.

Што се тиче друштвеног живота 1869. године, обновљено је *Чийшалишиџе*²³ које је тада једина библиотека у округу и има 72 члана. Варош има већи број кафана и механа. Од 1866. године одржавају се панађури 1. маја и 29. августа.²⁴

[21] Кнез Милош је 1860. посетио Чачак и одао почаст Боју на Љубићу.

[22] Данас је на том простору манастирска једноспратна зграда коју користе КУД „Абрашевић“ и Народни универзитет „Коста Новаковић“.

[23] Основано 1860. године.

[24] Организују се поводом обележавања празника Светог пророка Јеремије и Усековања главе Светог Јована Крститеља који су и дан-данас вашари у Чачку (по грегоријанском календару се обележавају 14. маја и 11. септембра).

1870.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

Реалчица за наставу изнајмљује кућу индустријалца Фердинанда Крена. Димитрије озбиљно схвата посао предавача у школи, али за наставу цртања нема учила. То надомешта пошиљка цртежа које су израдили ученици Београдске реалке на вежбама и чији је квалитет већ био признати, па су били тражени од стране других школа. Шестог фебруара из Београдске реалке послати су цртежи гимназијским реалкама у Зајечару, Крушевцу, Јагодини, Алексинцу, Ужицу и Чачку који је добио *34 комага цртежа*.²⁵ Тако је Димитрије као примере које ће показивати ученицима добио цртеже својих школских другова, а међу њима је можда било и његових и радова његовог друга Светозара Зорића као ученика који су могли пружити квалитетне радове јер су додатно усавршавали вештину цртања у школи Стеве Тодоровића.

Током година у чачанској *Реалчици* Димитрије повремено (када је потребно због недостатка наставничког кадра) постаје и предавач *рачунице, француској језика, калграфске, бојанике, црквене историје и минералогије*.²⁶ Свој сликарски таленат користи да израђује учила како би и себи и колегама олакшао наставу. Црта географске карте, саставља уџбеник за *земљопис* и слика уљаним бојама личности из српске историје, што му није било тешко после обуке у сликању портрета код већ поменутог Тодоровића.

Симпатије учитељке Милеве и учитеља Димитрија прерасле су у љубав. После пар месеци боравка у Чачку почиње њихов заједнички живот. Протокол венчаних чачанске цркве сведочи да су се 8. фебруара у Чачку венчали „женик“ Димитрије Петровић и

[25] *Двадесетипетогодишњица Београдске реалке 1890. год.* (Београд, 1890), 172.

[26] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *Чачанска гимназија 1837-1987*. (Чачак: „Чачански глас“, 1987), 478.

„невеста” Милева Зорић.²⁷ Кум при склапању брака био је Неша Орловић, помоћник у Чачанском окружном начелству.²⁸ (сл. 3) Иако су временски услови лоши, младенци зимски школски распуст користе да посете Димитријеву породицу у Београду.²⁹

Млади учитељи Милева и Димитрије напуштају одвојене службене станове и закупују заједнички стан. Не постоје сигурни подаци у којим кућама су становали током наредних година боравка у Чачку. У сваком случају станују на простору у близини школа у којима раде.³⁰

1870.

ЗОРИЋИ

Винча

Павле Зорић, отац Милевин, на крају школске 1869/1870. године у Винчи добија оцену *рђав* пошто је успех ученика веома лош. У јулу тражи премештај службе како би са супругом и ћерком Христином, која је завршила четврти разред основне школе, био ближи ћерки Милеви у почетним годинама просветне службе и брачног живота у Чачку. Жеља му се остварује јер добија службу у Драгачевском срезу који припада Чачанском округу.

Котража

Од јесени Павле службује у Основној мушкој школи у Котражи, једном од већих села у брдско-планинској области западне Србије

[27] Међуопштински историјски архив Чачак (даље МИАЧ), Збирка матичних књига (даље ЗМК), Матична књига (даље МК) венчаних цркве Светог Вознесења у Чачку, 1870.

[28] Службује у Чачку завршно са 1873. годином.

[29] У ратном „Дневнику догађаја”, описујући враћање из Топличког рата на наставне дужности у Чачак (11. фебруар 1878), Мита се присећа тог одласка у Београд: *Пун ми је био шако хрђав да нисам ни могао замислити да шакав може бити. Овакав ми је пућ био од њриликe од Тойоле до Шайорње 1870. год. кад сам са женом пућовао из Београда о ферију.* (Радивоје Бојовић, *приређивач, Рајни дневници*, Чачак: Народни музеј Чачак, 1996: 150)

[30] Постоје сећања чланова породице Гавровић да су Петровићи једно време живели близу њихове куће која се налазила на почетку садашње Обилићеве улице.

– Драгачеву. (сл. 4) У његовом средишту се налази извор минералне воде близу којег у овом периоду почиње зидање нове цркве.

Што се тиче образовања, Котража је прво насеље у Драгачеву које је по осамостаљивању Србије добило, додуше приватну, школу³¹ која је тада била и једина на ширем подручју које је последње три деценије без образовне установе. Павле службује у новооснованој државној школи која за собом има три школске године. Министарство просвете је њено отварање (са три разреда) одобрило 1867. године.³² Општина је за школу најпре уредила зграду Примирателног суда и закупила зграду за *тошовљење јела и њреноћишије ђака*.³³ На основу сачуваних извештаја из тог времена (из школске 1868/1869. и 1873/1874. године) она у просеку има око 40 ученика. За ову школску годину штампан је нови буквар, а учитељи су од Министарства просвете добили упутства о начину обраде букварске наставе која ће се одвијати по новом правопису.

Завршено је зидање школске зграде, у претходној години наређено од стране Министарства просвете због лоших услова у изнајмљеном простору. Школа и просторије за становање учитељу Павлу и његовој породици, супрузи Драгињи и ћерки Христини, пружају колико-толико задовољавајуће услове за живот. О изгледу нове зграде сведочи један допис претходног (и првог) учитеља Алексе Поповића. *Што се тиче школе, она је на врло лејом њоложенију месџа, истина мала, шако да нема више у дужину 15 сџоја*

[31] У питању је основна школа коју је организовао поп Илија Поповић. Основана је између 1822. и 1827, а затворена пре 1836. године. Била је смештена „у једној брвнари близу старе котрашке цркве у Чакаревићима [...] први учитељ звао се Максимилијан, по занимању калуђер.” [Др Драгоје Тодоровић, *Школство Драгачева у 19. веку* (Лучани: Самоуправна интересна заједница основног образовања, културе, физичке културе и информисања општине, 1988) 7] Годишње ју је похађало између 15 и 20 ученика. Плату учитеља и издржавање школе сносили су родитељи ученика.

[32] У сеоским школама наставу су могла заједно да прате мушка и женска деца, али девојчица је било ретко у школским клупама. Оне које су евидентирание као ученице најпре су биле ћерке учитеља.

[33] АС, МПС, Ф-VI, р. 1404/1869.

*а шако и у ширину, видно је добро, ђенџери су од сѣакла, имају три собе, две за учишеља и шо врло мале и једна љовећа за сѣавање ђака, којима је далеко ше не моју ићи кући [...]*³⁴

Учитељи који у ово време службују по српским насељима цењени су због свог образовања, али су и упечатљиве особе због особености које носе. Већином, као и Павле, долазе из Аустроугарске, те су приметни њихово другачије, савремено облачење, животне навике и обичаји, а вероватно је посебно примећен њихов *пречански* говор.³⁵ Без обзира на уважавање, скроман стан и тадашња учитељска плата од 100 талира годишње Павловој породици пружају веома скроман живот. Уз обављање учитељских дужности, Павле, колико је у могућности, помаже мештанима Котраже у поткивачким услугама и као *сѣоколекар*.

1871.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

У породици Петровић 2. марта рођено је прво дете – син који је на крштењу, обављеном 7. марта у чачанској цркви, од кума Неше Орловића добио име Драгутин.³⁶

Млада мајка Милева Петровић крајем ове године приуштила је себи успомену у виду фотографије. Судећи по посвети написаној на полеђини која гласи *За усѣомену 5. новембра 1871. љод. Чачак ваша сна Милева Пејровић*, фотографија је била намењена Димитријевим родитељима. Ако посвету прихватимо као веродостојну, она носи и податке драгоцене за историју српске фотографије о раду Алексе Мијовића, једног од фотографских пионира у Крагујевцу. Постављена је на картонску подлогу са

[34] АС, МПс, Ф-VI, р. 1404/1869.

[35] У Србији се он дефинише као „пречански“, али сами „пречани“ су међусобно разликовали сремски, банатски и бачки говор (који употребљава Павле).

[36] МИАЧ, ЗМК, МК рођених цркве Светог Вознесења у Чачку, 1871, р. бр. 28.

полеђином на којој су одштампани подаци о фотографу у декоративно решеном логотипу фирме, што указује да је Мијовић 1871. године имао фотографски атеље у Крагујевцу. То би кориговало досадашњи податак да је атеље формирао око 1873. године.³⁷ Такође, ако име Чачка у посвети не значи само место у коме Милева тада живи, него и место где је фотографија настала (мање је вероватно да Милева у новембру путује у Крагујевац), то би указало да је Мијовић као путујући фотограф, поред евидентираног рада у Ваљеву и Јагодини, радио и у овој вароши.

У држави се све већа пажња обраћа физичкој култури. Ове године у основне школе је уведено *шелесно вежбање*. У Чачку, у близини Западне Мораве, постављене су гимнастичке справе за вежбање војника, па су позвани и наставници чачанских основних школа и *Реалци* да са ђацима долазе на вежбу.³⁸ Димитрије, као наставник вештина којима тада припада и вежбање, ученике повремено подучава у овој области.³⁹ Стога је једна од првих сцена када дечаци у вароши бивају подучавани гимнастичким вежбама могла бити Димитријева демонстрација коришћења поменутих гимнастичких справа што му, после похађања наставе код сликара Стеве Тодоровића у Београду, који је уз сликање веома ценио гимнастичке вештине и укључивао ђаке у њих, није било ни стране ни тешко.⁴⁰

Димитрије купује књиге како би надоградио своје образовање, али их ставља и на располагање школи. Иако у Чачку постоји читалиште које за чланове обезбеђује већи број листова, може се претпоставити да је Мита претплатник на неке од актуелних

[37] Miroslav Aleksandrić, *Fotografi i fotografski ateljei u Srbiji 1860-1918*. (Београд: Фото-Музеј, 2012), 140.

[38] Горан Давидовић, Лела Павловић, *Историја Чачка : хронологија од љраисѣорије го 2000. љодине* (Чачак: Међуопштински историјски архив, 2009), 163.

[39] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *н. г.*, 149.

[40] Када се *шелесно вежбање* усталило, у чачанској Реалци предавала су га војна лица. Први наставник телесног и војничког вежбања био је пешадијски потпоручник Чедомир Пејовић који у школи ради од јесени 1882. године.

новина међу којима је, најпре, лист „Застава“ који води Милевин ујак Светозар Милетић, а у коме може да се информише о актуелној политици.

У чачанску *Реалчицу* долази професор Васа Филиповић да би вршио дужност заступника директора. Завршио је студије права и претходно службовао у Пожаревцу као судски писар и професор у полугимназији. У Чачку ће оставити значајан траг. *Пројресиван и хуман човек велике радне енергије усмерене на најпредак шире средине [...] Васа Филиповић је био узоран руководиолац реалчице и уз то врло виђена личност у вароши’ и шире.*⁴¹

Учитељке у ово време немају породилска одсуства. Службени станови су већином домакучионица и оне, уз негу деце, настављају рад у школама. Тако и Милева наставља ангажовање као предавач другог, трећег и четвртог разреда Основне женске школе. Њена породица повремено из Котраже долази у Чачак. Мајка Драга и сестра Христина пружају јој неопходну помоћ у нези малог сина. Отац Павле се дружи са зетом Димитријем и његовим пријатељима, мештанима Чачка.⁴²

Долазак Зорића из Котраже изискивао је пешачење од више сати преко Ртију, Криваче и Горачића. *Од Горачића њење се уз Јелицу јошово чипав сахаш. Пошио се на врх јоине, сипуша се кроз село Лозницу, и даље у Чачак. [...] Од Коштраже до Горачића 2 саша. Од Горачића до Чачка 2 саша. Пуш је досћа добар. Предео јланински, особито Јелица, која је јокривена шумом, и уз коју јуш у окукама води.*⁴³

1871.

ЗОРИЋИ

Котража

Павле улаже труд у одржавању квалитетне наставе у новој средини и на крају школске године од Министарства просвете добија оцену *врло добар*. Иако су се мештани

Котраже са великим ентузијазмом борили за оснивање школе, за похађање наставе ученици подносе многе жртве. Драгачево тада има школе у седам насеља⁴⁴, а посебно је тежак живот онима који долазе из околних села у којима нема наставе. Они у школама користе наменске собе за ноћење (свакодневно или током лоших временских услова). Пошто се услови нису брзо мењали, један опис из претходног периода (из *Извештаја о јучкој школи из 1851. године*) може послужити и за новију слику живота ученика у котрашкој школи. *Има случајева где су куће ученика јо више саћи од школе удаљене, јо чему кућама никако и не иду, нејо код школе обипавају и ране се. У сваком од села удаљеном училишћау има обично јо једна соба у којој деца обипавају. Ученицима доносе родипељи и кућани јреобуку и рану обично од недеље до недеље. По већој частји доносе им рану јриујовљену, шј. лебац умешен и уз то лука или сира и меса, како је кад време, јосно или мрсно. И овај је начин за децу здраво убишачан, јер лебац им се (особито леши јроја) ујаучи и ујлесниви, ја су сирочад јринуђена или онај јокварени лебац јестји, или кући оипићи.*⁴⁵ У школским собама где су ученици ноћили често није било ни доброг грејања, ни правих кревета, па је међу њима било највише болести и смртних случајева.

Павле у пролеће упућује молбу Министарству просвете за прелазак у школу у десет километара удаљеној Гучи, иако ни тамо услови нису довољно добри о чему сведочи обраћање гучанског учитеља Стевана Миладиновића који управо у ово време Министарству просвете шаље жалбу на лоше услове у школској згради и његовом стану и, затим, даје оставку. Павле, ипак, сматра да би му овај премештај пружио бољи живот [...] *нарочито збој тоја: што је јоменуша зграда мнојо јроспранија ше јако за мене као човека фамилијарној мнојо и удобнија, нејоли ова у којој*

[41] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *н. г.*, 48, 49.

[42] АС, МПС, Ф-VI, р. 53/1872.

[43] *Српске новине*, бр. 160, 22. јул 1874, 837.

[44] Школе се налазе у Горачићима, Гучи, Прилици, Миротсаљцима, Каони, Лиси и Котражи.

[45] Д. Тодоровић, *Школство Драгачева у 19. веку*, 43.

се сада налазим.⁴⁶ Занимљиво је да у молби нуди увођење недељне школе (описмењавање одраслих особа у нерадном дану, недељи), што представља иновативни предлог, али му жеља за прелазак није услышена.

1872.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

Димитрије се прилагодио новој средини и стекао пријатеље и познанике. Остало је упамћено да је радио слике покојника за успомену породицама и на молбу неких грађана, чак радио и њихове портрете у акварелу, кредом и бојама. Ликови му додуше нису свагда јачно одговарали оријенталу, али се свеш задовољавао и оним што му је он давао. Дабоме, да је то била несавршена, занатска уметност.⁴⁷

Милева, између осталог, ученицама Основне женске школе преноси своју љубав према историји и поезији. Развија њихово родољубље које и сама осећа као жена која је још у раној младости постала присталица Уједињене омладине српске и са романтичарским жаром прихватала актуелни патриотизам.

Марија Јанковић мења место службе, па на место предавача ученицама првог разреда долази Персида Милићевић из Београда, учитељка која припада првој генерацији девојака које су завршиле Вишу женску школу у Београду⁴⁸, па је вероватно била и Милевина познаница.

Нема података да су у чачанској Реалчици организовани излети и екскурзије, али се традиционално прослављао школски патрон Свети Сава. Пре јодне одржавано је бојослужење у Свирацимировој цркви, у школи

сечење колача са малим концертним програмом (реципације, каткад хорске јачке итд.) и природном беседом некој од наставника; јојодне је било јачко весеље, увече забава с ијранком за грађане на којој су убирани и леи добровољни ирилози за јомоћ сиромашним ђацима.⁴⁹ Свечано је било и на крају школске године када је читана „класификација ученика” и дељене награде најбољим ђацима у виду књига или похвалница.

1872.

ЗОРИЋИ

Котража / Чачак

Да Павлово службовање у брдовитом Драгачеву није лако сведочи нова молба за премештај коју Министарству просвете упућује по завршетку школске 1871/1872. године.⁵⁰ Опет тражи службу у Чачку где постоје два упражњена места. Као разлог наводи чињеницу да му у овој вароши живи ћерка. А јошто ми је кћи Милева још у мнојоме које чему неискусна, била би за њу, а јосредно и за народ од велике користи, да је још за неко време јод мојим родитељским ујутством.⁵¹ Занимљив је и следећи разлог премештаја: *Што је то жеља и самих тамошњих одличних грађана који ме јознају, и који би желели своју децу мојој настави и васпитању поверити.*⁵² Жељу да не борави више у једном самојном јорском месту као што је Котража објашњава следећим речима: *[...] ја не иштем то место [Чачак] само из чежње за живијом у вароши која је, узјред буди речено – веома нездраве климе, већ једино збој деце [...]*⁵³ Павле, ипак, још једну школску годину остаје у Драгачеву.

[46] АС, МПС, Ф. III, р. 62/1871.

[47] Алекса Станојевић, „Настава и наставници пре шездесет година”, *Успомена из чачанске и крајугевачке гимназије* (Београд, 1933), 9.

[48] Косара Цветковић, *Виша женска школа у Београду: Педагошкојошњица: 1863-1913.* (Београд, 1913), 154.

[49] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *н. г.*, 53.

[50] Молбу пише 13. јула из Крагујевца где вероватно борави код неког од пријатеља.

[51] АС, МПС, Ф-VI, р. 53/1872.

[52] Из наведене молбе Министарству просвете

[53] Из наведене молбе Министарству просвете

Милевина мајка Драга и сестра Христина, вероватно, и даље део времена проводе у Чачку како би јој помагале, иако се у вароши због пуно бара и влаге јављају опасне епидемије које прете житељима и новим становницима (службеницима) који често због здравствених тегоба напуштају ово место не боравећи дуго у њему. Ово поднебље, вероватно, не прија ни Драгином нежном здрављу и, можда, доприноси да она оболи. Крајем године, 26. новембра, она је, нажалост, преминула у Чачку⁵⁴ са само четрдесет година старости. (сл. 5)

1873.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

Повишена влажност коју Чачак има због подбарног терена не прија ни породици Петровић. Милева се почетком пролећа обраћа Министарству просвете тражећи премештају у Шабац.⁵⁵ Као разлог наводи своју, али и болешљивост мужа и детета (сина Драгутина). Наводи да је Шабац одабрала због чињенице да тамо има фамилију⁵⁶ која би јој помагала у домаћим пословима и гајењу деце, а она би имала више времена за науку. Министарство је одбија уз образложење да у Шапцу нема места.

Може се претпоставити да Димитрије и Милева пред рођење другог детета одлучују да потраже бољи и пространији стан, па вероватно током овог лета почињу да станују у кући у порти цркве коју им уступа прота Сретен Поповић⁵⁷, свештеник у чачанској цркви и Димитријев колега из *Реалнице*.

Доказ о почетку становања у овом стану може да буде портрет Сретена Поповића насликан Димитријевом кичицом (допојасна фигура). О ауторству и времену сликања протера Поповића сведочи потпис на полеђини слике: *Дим. Пејровић црџач, у Чачку 3. јуна 1873. године*.⁵⁸ Овај портрет чува се у Народном музеју у Чачку под називом *Портрет свештеника са црвеним појасом*. Димитрије га слика у маниру реализма. (сл. 6) Да се у овом периоду интензивно бави сликарством показује и то што црта портрет своје младе супруге Милеве (сл. 7). Такође, обавља и један нови и мање уобичајен задатак. Уздајући се у знање из сликања живописа добијено код Стеве Тодоровића, прихвата позив чачанске цркве да током лета обави *ојравку њеј комада икона, које се на целивање износе*.⁵⁹

Ове године, 29. септембра (11. октобра по грегоријанском календару), рођена је прва ћерка у породици Петровић. Свештеник Сретен Поповић чин крштења новорођенчета у чачанској цркви обавља 7. октобра (29. октобра по грегоријанском календару).⁶⁰ (сл. 8) Дотадашњи кум Петровића Неша Орловић ове године је завршио своје службовање у Чачку тако да је за кума позван Јездимир Чекић, члан Суда Округа чачанског. Кум на крштењу девојчици даје име Надежда. Истог дана уз Надежду је крштено још троје деце – девојчица Катарина и два дечака, Петар и Јовица.⁶¹

За сада нема сигурних података у којој кући у Чачку се Надежда родила. У једном од текстова констатација да се то десило *У дому Димитрија - Мише и Милеве Пејровић*,

[54] МИАЧ, ЗМК, МК Умрлих, црква Светог Вазнесења у Чачку, 1872, р. бр. 155.

[55] АС, МПс, Ф-III, р. 118/1873.

[56] Вероватно је у питању родбина из фамилије Зорић или Милетић.

[57] Урош Џонићу: Димитрије Мита Петровић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва Дођајаји са Јавора 1876*, друго издање, (Чачак: Народни музеј Чачак, 1996), 226.

[58] Радивоје Бојовић, „Портрет свештеника са црвеним појасом Димитрија Петровића”, *Зборник радова Народног музеја XXV* (1995), 133.

[59] Радивоје Бојовић, *н. г.*, 134.

[60] МИАЧ, ЗМК, МК рођених, црква Светог Вазнесења у Чачку, 1873, р. бр. 93.

[61] Катарина је рођена истог дана када и Надежда и ћерка је Видосаве и Симе Хаџића, чачанског трговца. Петар је син Лазара и Илинке Иконић из Чачка, а Јовица син Борђа и Добрице Павићевић из Црне Горе.

који се некад налазио у сниској, дворишној кућици где је сада Економски школски центар у Чачку [...] ⁶² може се прихватити као могућност, јер је на овој локацији тих година била изнајмљена зграда за *Реалчицу* и зграда за становање наставника, а у близини је и основна женска школа у којој Милева предаје, па су Петровићи могли живети на овом подручју.

1873.

ЗОРИЋИ

Котража

Оставши без супруге, Павле током лета пише молбу Министарству просвете за премештај у било које место близу Београда (предлаже Жарково, Велико Село или Вишњицу). ⁶³ Пошто Христина има 13 година, што је последња година старости за наставак школовања, као основни разлог за ову молбу наводи [...] *иа како ми је кћи дорасла за у Вишу женску школу, а мени је немојуће издржавати из далека [...]*. Молба му је услышана и, после три школске године одсуства, поново добија службу у Основној мушкој школи у Винчи.

Пред почетак нове школске године Павле и Христина напуштају Котражу. При одласку, објекат који им најдуже остаје видљив на хоризонту, ако повремено враћају поглед ка Котражи, јесте нова црква посвећена Светом великомученику Георгију. То је једнобродна грађевина без кубета, али са високом кулом-звоником на западној страни, у којој је, судећи по патрону, прва служба могла бити уприличена за Ђурђевдан, а Зорићи имати привилегију да буду међу мештанима присутним на том свечаном догађају.

[62] Радован М. Маринковић, Миле Мојсиловић, „Надежда Петровић, 1873-1973”, *Култура, лисћ Заједнице културе Чачак*, бр 15, Чачак, октобар-новембар 1973, 2.

[63] АС, МПС, Ф-VI, р. 78/1873.

1874.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

Уз негу мале деце, сина Драгутина и ћерке Надежде, Милева и даље предаје ученицама другог, трећег и четвртог разреда, што исцрпљује њен организам, а после смрти мајке и одласка сестре Христине и оца Павла у Београд, нема потпору породице. Планира да летњи распуст искористи за рехабилитацију и од Министарства просвете тражи одсуство јер је [...] *скоро девеш [месеци] слаба, иа ми је иошребна сада ио савешу лекарском бања, у којој иреба да се задржим иеш недеља*. ⁶⁴ Министарство даје одобрење и савет да одсуство тражи од *иолицјане власши*, али није познато да је Милева отишла у неку бању на опоравак.

На крају школске 1873/1874. године, ради оцене квалитета наставе, из *Реалчице* се шаљу ученички радови из краснописа и цртања Министарству просвете на преглед. После неколико дана радови су враћени, а оцена, коју је посебно ишчекивао учитељ ових предмета Димитрије, била је да су *радови у оишше задовољавајући, али иојединачно нису. Нека се ои сад боље иази и на иисање и на цршање*. Димитрије је вероватно више пажње посвећивао креативном цртању у односу на прецизно геометријско цртање, па се у допису налаже: *Цршање слободном руком заузимаће ишек чешвршину од оној времена, које је иройисано за вежбање у цршању*. ⁶⁵ Од нове школске године Димитрије успева да ђаке више заинтересује за геометријско цртање. ⁶⁶

Сходно закону, чачанска *Реалчица* ће од школске 1874/1875. године носити назив *Гимназијска реалка*. Током године почеће зидање зграде за школу.

Нова обавеза директора и наставника гимназија, полугимназија и гимназијских

[64] Молба од 3. јула 1874, АС, МПС, Ф-IX, р. 196/1874.

[65] АС, МПС, Ф-IX, р. 204/1874.

[66] Алекса Станојевић, *н. г.*, 10.

реалки за упис ученика у школску 1874/1875. годину је организовање пријемног испита. Испит обухвата *српски језик, рачун, земљопис Србије и историју*, па Димитрије, као учитељ *вештина*, нема испитивачке задатке, али се вероватно налази на услузи школи и својим колегама ако им затреба његова помоћ.

Димитрије током године примећује све чешћу појаву да продавци у Чачку као папир за увијање робе користе стара документа. У једном писму⁶⁷ он описује тренутке када са Милевом проучава стари папир у који му је пиљар увио купљени сир и цитира њене речи пуне усхићености јер је брзо закључила да се ради о важном спису.

*Па, Димитрије, зар не видиш како је то драгоцено? Па, то је неки стари документи још из Другој усџанка 1815. године. Видиш то дашуму, то се ише књазу Милошу. - И обоје ирошолковасмо то сџару „харџију“ забезекнуто гледасмо у њу са неким дубоким болом као на какву оскрнављену икону.*⁶⁸

Димитрије сазнаје да папири коришћени у трговинама потичу из архиве Среског начелства и креће у спасавање овог материјала.

[...] *секретар ме је извео на џаван судски, иде сам наишао на расџурене и разбацане сџаре харџије то целом џавану, а које су биле иокривене дебелим слојем ирашине.*

У рашчејрканој ирашине нашао сам неколико иисама, иисма од знајнијих лица још године 1819 и 1820 ујућена кнезу Васи Појовићу или јосјодар Јовану Обреновићу, а у јомили скинуће сџаре харџије за још иаљивање, два документија из Првој народној усџанка, ишо сам све узео себи. [...]

[67] Делови овог писма писаног 1874. године први пут су презентовани у књизи Мита Петровић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва Дојаћаји са Јавора 1876*. (Чачак: Народни музеј, 1955), у поговору Уроша Џонића *Мишљ Петровић (живој и рад)*.

[68] Преузето из: Мита Петровић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва Дојаћаји са Јавора 1876* (Чачак: Народни музеј Чачак, 1955), 246; Димитрије Мита Петровић, приредио Урош Џонић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва Дојаћаји са Јавора 1876*, друго издање (Чачак: Народни музеј Чачак, 1996), 233.

*Овде у овој јомили бачене харџије, као и на друјим оваквим џаванима и шујама, у избаченој иако исто сџарој харџији, коју ишешки и дебелу слојеву ирашине иокривају, налази се важна и драгоцена ираћа за нашу народну новију историју, а коју би иребало брижљиво сачуваши.*⁶⁹

Без обзира на значај ове грађе, Димитрије се суочио са незаинтересованошћу особља Начелства за ова документа, што подстиче његову наклоност ка очувању културног и историјског наслеђа. Иако само двадесетогодишњак, постаје озбиљан љубитељ старина и покушава да од уништења сачува разне предмете, а најпре постаје пасионирани сакупљач старих докумената. Супруга Милева му је велика подршка у томе.

Одлазак на таван чачанског Суда био је први корак у Димитријевом каснијем дугогодишњем похођењу разних кутака по српским кућама. *После ирајања то Чачку и околини, он иродужује ревносно јосао и то друјим месџима у Србији, иа ирелази и у Војводину. Пео се на џаване, силазио у иодруме, оглазио у забачена села, обилазио цркве и манасџире, иреџурао канцеларијске архиве, ирејлегао јомиле мемљиве харџије само да би иронашао ишо важно.*⁷⁰

Почетком јесени међу ученицима основне мушке школе и Реалке влада епидемија гушобоље. Помоћник Начелства чачанског шаље телеграм Министарству просвете у коме пита да распусте децу док не прође *ојасна болесџ иушобоља* и истиче: *До сада су иши смрџна случаја била а ироје се ојасно разболело*. Професор Васа Филиповић јавља о сличној ситуацији у Реалци, односно да је један ученик умро, а да су двојица болесна.⁷¹ Ученици су распуштени, а епидемија сузбијена после недељу дана. Школске зграде су пре наставка предавања опране и окречене.

[69] Исто, 233, 234.

[70] Исто, 235.

[71] Телеграми помоћника Начелства чачанског од 8. октобра и професора Васа Филиповића од 9. октобра 1874, АС, МПС, Ф-ХV, р. 444/1874.

Болести које владају током зиме вероватно су допринеле и тужном догађају у породици Петровић. Син Драгутин се разболео и 4. децембра подлегао болести.⁷²

1875.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

Подстакнут губитком детета Димитрије почиње да се залаже за напредак здравства, а нарочито за оснивање санитарне службе и пружање хитне помоћи деци. Такође, залаже се за побољшање хигијенских прилика по селима, а бори се против празноверица и за забрану надрилекарства.

Професор Васа Филиповић извештава министра просвете и Начелство Округа чачанског о потенцијалном проблему са школском зградом изнајмљеном од трговца Фердинанда Крена.

*Наг ѿом кућом ѿосѿоји велики ѿогрум на свод, који је ѿазда ѿо ујовору са Ојшѿином за своју ѿоѿребу задржао. Пре месец дана именовани је ѿазда смесѿио у једно оделење ѿогрума лед ѿако да друѿи разред и ѿрофесорска канцеларија ѿосѿоје наг ледом. Неки држе да ће овај лед шкодиѿи нарочиѿо у леѿо кад се сѿане ѿојиѿи, док међуѿим друѿи као и окр. инжињер ѿврде, да неће шкодиѿи, јер је свод дебео.*⁷³

Филиповић гаји наду да ће се школска зграда убрзо завршити, што се и остварило. На јесен се настава Чачанске гимназијске реалке одвија у сопственој новосаграђеној згради (данашња зграда управе Града Чачка). (сл. 9)

Наставу у другом разреду женске школе почиње да похађа Косара Цветковић, ћерка новог службеника у чачанском Суду Кузмана Цветковића. Девојчица Косара (рођена

у Горњем Милановцу 1868. године) касније ће постати врсни интелектуалац, жена која се, уз учитељску професију, успешно бавила писањем поезије, превођењем књижевних дела, израдом илустрација и др.⁷⁴

Да још није довољно заживело физичко васпитање у школама показује примедба дата учитељкама основне женске школе да не обраћају пажњу на телесно вежбање ученица.⁷⁵

1876.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

Десетог априла рођена је Милица, друга ћерка у породици Петровић. Чин крштења обавио је 18. априла свештеник Василије Вуковић.⁷⁶

Србија се припрема за рат са Турском ради ослобађања јужних крајева и осигурања пуне независности кнежевине за коју се још требало борити. Иако је последњи турски војник отишао 1867. године, Србија је политички још увек султанов вазал.

Због најаве рата 10. јуна прекинута је настава у *Чачанској реалци*. Новосаграђена школска зграда припрема се за смештај ратне болнице. За наредну школску 1876/1877. годину школа не уписује ђаке.

Наставници у зрелим годинама одлазе на војну дужност, а млади Димитрије добровољно се пријављује за рат. Пун је полета што има прилику да учествује у коначном ослобађању Србије. Његов полет је вероватно подстакнут још свежим личним сећањима из детињства у којима су слике суровости Турака током догађаја на Чукур-чесми и бомбардовања Београда 1862. године.

[74] Оливера Недељковић, „Косара К. Цветковић - живот преведен у књиге”, *Глас библиотеке*, 17 (2010), 129-164.

[75] Горан Давидовић, *Лела Павловић, н. г.*, 168.

[76] МИАЧ, ЗМК, МК рођених цркве Светог Вазнесења, Чачак, 1876, р. бр. 38.

[72] МИАЧ, ЗМК, МК умрлих цркве Светог вазнесења у Чачку, 1874, р. бр. 123.

[73] Бранко Перуничкић, *н. г.*, 212, 213.

У време Димитријевог одласка у рат Надежда има три године, а млађа ћерка Милица само два месеца. Милева ће се сама старати око двоје мале деце, а уз то наставити са одржавањем наставе у Основној женској школи јер она током рата не прекида рад. Супруг ће јој са ратишта слати скоро целе своје учитељске плате.

У Првом српско-турском рату Димитрије Петровић је распоређен на дужност комесара „пионирске чете“⁷⁷ Чачанске бригаде прве класе. Он себе види и као дивизијског цртача и белешника догађаја којима ће присуствовати свестан да ће бити важни за српску историју. Прве белешке пише већ 16. јуна када са војском полази из Чачка ка Ивањици. Описује усхићење које влада међу окупљеним народом који у рат испраћа Чачанску бригаду прве класе, Чачанску бригаду друге класе и две чете Пионирског одреда.

*Пошћо је чачанска бригада ѓромарширала кроз варош у седам часова, кренуле су и обе ѓионирске чете. Пред ѓионирима су на коњима јахали ѓошћоручник Сима Појовић и окружни инжењер Јустин Шћићовац, а ѓешице су насћуйили ѓошћоручник Јован Павлићевић и дивизиски црћач Мића Пећровић [...] Док смо ѓролазили кроз чачанске улице, исћраћале су нас ћомиле сћарих и младих жена, деце, ћа и сћараца, у чијим очима блисћаху сузе од радосне узбућеносћи [...] Тако ѓролазећи држали смо се за најсрећније шћо смо дочекали шћај свећи шћренућак у коме се и ми ѓојављујемо на бојишћу, кад се ошћочине ћосле шћолико ѓрохујалих векова 'Косовска ћокајка'.*⁷⁸

У Димитријевој забелешци о Чачку, који са војском гледа са обронака планине Јелице, преплићу се лирски опис и географски

подаци и истичу лепота вароши, импозантност грађевина и урбанистички развој.

Јавор – Рашка област

Почетак Првог српско-турског рата званично је објављен 18. јуна. Војници су, чекајући прве борбе, смештени у Ивањици. Борбе ће се одиграти око границе са Турском на линији Нови Пазар–Ивањица–Јавор.

У чачанској бригади Димитрије проналази неке од познаника. У њој се налази професор београдске Реалке Драгутин Плајер⁷⁹, постављен за казначеја (благајника) и касније за команданта муниционе колоне. У разговорима са њим Димитрије може да сазна каквих новости има у његовој бившој школи. У чачанској бригади друге класе налази се Живан Живановић, његов школски друг из теразијске полугимназије.⁸⁰

На Јавору среће Ђорђа Миловановића, друга из сликарске школе, и у белешкама описује њихов разговор из кога се види полет младог добровољца Димитрија што доприноси ослобођењу земље.

На враћима срећнем свој колећу Ђоку, који се беше изненадио, кад ме виде онако наоружаној са ћушком у руци.

- Забоћа, шћа је шћо од шћебе? Шћо си се шћи наоружао шћако, кад не мораш ћћи у бој?

- Ја идем својевољно - одћоворим му смећећи се.

- Шћа ћовориш, забоћа, како својевољно? Знаш ли да шћо није весеље? Тамо се ћине, сећи се жене шћвоје и шћвоје деце. Шћа ће радити, ако шћи ћоћинеш? Остћави се шћоћа, молим шће! [...]

- Не, браће Ђоко, овај шћренућак сам жељно очекивао још од дећињсћива. Кад сам ћа шћако срећно доживео, хоћу да будем ја јеган од шћих раденика на основу велике срћске зћраге. Ако ћоћинем, нећу бити сам, нишћи ће моја ћородица

[77] Пионири су, у ствари, представљали род војне инжењерије.

[78] Мита Петровић, *Раћне белешке са Јавора и Тоћлице 1876, 1877. и 1878, свеска ћрва, Доћаћаји са Јавора 1876*, Народни музеј (Чачак: Народни музеј Чачак, 1955), 7, 8; Димитрије Мита Петровић, приредио Урош Џонић, *Раћне белешке са Јавора и Тоћлице 1876, 1877. и 1878, свеска ћрва, Доћаћаји са Јавора 1876*, друго издање (Чачак: Народни музеј Чачак, 1996), 7, 8.

[79] Плајер је био професор у Београдској реалци од школске 1867/1868. године и предавао је више предмета међу којима су минералоћија, физика, механика, наука о маћинама. Од 1883. до 1894. године био је директор ове школе.

[80] Живановић је тада прекинуо студије педагогије и природних наука у Јени и као добровољца се одазвао држави.

*осїаїи сама. Но, шї буди шїако добар, шїе, ако бих ја ѿоїнуо, јави мојој жени [...]*⁸¹

Уз дужности комесара чачанских пио-нира, а касније и рудничких, Димитрије налази време да црта пејзаже из окружења на којима акцентује положај насеља и војних јединица, али они нису само штуре скице већ стрпљиво рађени крајолици са истакнутом атмосфером. То су већином једнобојни цртежи оловком на папиру, мада је било и богато обојених. (сл. 10) Ратне цртеже Димитрије је планирао да укомпонује у своје белешке. *Њеѿов оїис борби на Јавору и Тоїлици садржао је 37 црїежа ѿредела, ѿланова, ѿорїреїа и скица, коїи су данас већим делом изїубљени.*⁸²

Димитрије се озбиљно бави писањем белешки у којима се преплићу подаци о војсци и њеним положајима и кретањима, описи ратних похода и сликовити описи природе. У белешкама помиње многа села са овог подручја кроз која пролази или борави војска – Кушиће, Прилике, Катиће, Штавиље (Штавал), Горачиће, Ерчеге... Посебно су упечатљиве његове приче о људима и њиховим судбинама.

1877.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак / Крушевац

Први српско-турски рат завршио се 16. фебруара, па је породица Петровић већи део године на окупу. Србија, ипак, није спокојна, јер очекује нове сукобе са турском војском.

Током лета наступа кратак и редак период када је породица Зорић на окупу. У Чачак долазе Милевин отац Павле, сестра Христина и брат Светозар. Сусрет брата са сестрама фотографским апаратом забележили су

[81] Мита Петровић, *Раїне белешке са Јавора и Тоїлице 1876, 1877. и 1878, свеска ѿрва, Доїађаїи са Јавора 1876.* (Чачак: Народни музеј Чачак, 1955), 36, 37; Димитрије Мита Петровић, приредио Урош Цонић, *Раїне белешке са Јавора и Тоїлице 1876, 1877. и 1878, свеска ѿрва, Доїађаїи са Јавора 1876,* друго издање, Чачак (Чачак: Народни музеј Чачак, 1996), 36.

[82] Радивоје Бојовић, *н. г.*, 134.

путујући фотографи С. Стојановић и С. Јовановић.⁸³ (сл. 11) [Павле је од почетка 1874. године без учитељске службе и службеног стана, јер је оболео од катаракте, али му је операцијом у Бечу враћен вид тако да је са новим еланом започео 1877. годину.]

Светозар се, затим, враћа у Ваљево (где живи од пролећа 1876. године и ради као учитељ вештина у нижој гимназији, а током српско-турских ратова војно ангажован на изради муниције од олова у крупњакским рудницама), а Павле и Христина, иначе без сталне адресе становања, у наредном периоду остају у Чачку. Продужавају се тренуци када се Павле дружи са ћерком Милевом, зетом Димитријем и унукама, четворогодишњом Надеждом и једноипогодишњом Милицом. Павле сазнаје да учитељ у *Пријељини* планира да се запопи, па почетком септембра из Чачка пише нову молбу Министарству просвете⁸⁴, тражећи постављење у школи у овом месту⁸⁵, надајући се да ће добити позитиван одговор и остати у близини ћерке.

На јесен (21. октобра) Димитрије са Чачанском бригадом поново одлази на терен очекујући нове ратне активности. У време приправности за почетак рата (када је војска била стационарирана у Крушевцу) у својим забелешкама описује и тренутке опуштене атмосфере и славља. *Дође нам и 8. новембар, дан Св. Арханђела. Мноїи Чачани славе шїај дан и доїоворе се њих 6-7 крсно-имењака да ѿоруче заједно вечеру код Аврама ѿосїионичара и да ѿозову своје ѿријаїеље и ѿознанике на вечеру, у часї свої ѿаїрона. На шїој вечери било нас је ѿреко 30. После вечере, један од шїих крсно-имењака, Миленко Јечменић, беше се расїоложио и оїїоочео да ѿева, веселећи својим најбољим*

[83] Фотографски атеље су отворили у Крагујевцу у време српско-турских ратова и радили као путујући фотографи у оближњим местима (*Фоїѿографїа код Срба 1839-1989*, Београд, 1991, 34).

[84] Молба од 4. септембра 1877, АС, МПс, Ф-І, р. 192/1878.

[85] Школа у Прељини припадала је Округу рудничком и Срезу моравичком. Почела је са радом у фебруару 1870. године и у њој су наставу похађала и деца из околних насеља - Присловице, Соколића, Коњевића, Љубића и Балуге.

*Гласом све џосџе.*⁸⁶ Међу песмама се вероватно нашла и популарна *Са Овчара и Каблара* која је управо пред српско-турске ратове настала од стране српских досељеника из неослобођених крајева и била посвећена кнезу Милану Обреновићу. Месец дана после мобилизације Димитрије долази у Чачак на краће одсуство (од 20. до 23. новембра). Чачанска бригада 28. новембра креће из Крушевца преко Каоне и Шиљеговца ка граници. Првог децембра 1877. године званично почиње Други српско-турски рат који ће се одигравати у топличком крају. Чачанска бригада је краће време стационирана у Прокупљу, а затим у Куршумлији.

Павле не добија службу у Прељини, али како је крајем октобра Димитрије поново на ратишту, може се претпоставити да он и Христина остају у Чачку све до завршетка Другог српско-турског рата, односно до краја ове и на почетку наредне године. Тиме Милева има дружбенике, али и значајну помоћ у свакодневним обавезама око деце и кућних послова. Боравак у Чачку охрабрио је Павла да по повратку у Београд (1878) живи код Димитријевог оца хаџи-Максима.

Топлица

Димитрије у Другом српско-турском рату обавља дужност комесара Штабске коморе, а захваљујући примећеном сликарском таленту и образовању, добија и дужност дивизијског цртача. Ради за војску потребне скице положаја и геокарте, али наставља да ради и ликовно упечатљиве слике и цртеже пејзажа. Овакво ангажовање имали су и његови познаници, сликари Ђорђе Миловановић и Ђорђе Крстић, и учитељ цртања Стева Тодоровић, који је ангажован као цртач при генералштабу ради *снимања бојишта, бишака и уојшће бојних слика.*⁸⁷

[86] Димитрије Петровић, предговор др Драгоје Тодоровић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска II, Борбе у Тојлици 1877-1878.* (Београд: Архив Србије, 1979), 23, 24.

[87] *Двадесетийедогодишњица Београдске реалке 1890. год.* (Београд, 1890), 89.

Димитрије, као и у Првом српско-турском рату, пише „Дневник догађаја” који води од дана почетка рата до 26. фебруара 1878. Рукопис, у форми кратких дневних забелешки, има 28 листова.

У „Дневнику догађаја”, уз војне податке и приче, бележи и описује и мале приватне тренутке – слање писама, добијање *аманеша*⁸⁸ од супруге, размишљања о деци, сусрету са сликаром Тодоровићем, однос мештана Чачка према њему и пут до Чачак на завршетку рата.

На терену Топлице ради нове цртеже на којима описује терене и локације војске. Ратне цртеже рађене у оба рата планирао је да укомпонује у своје белешке. *Његов опис борби на Јавору и Тојлици садржао је 37 цртежа њредела, џланова, џорђређа и скица, који су данас у џлавном изђубљени.*⁸⁹

1878.

ПЕТРОВИЋИ

Топлица

Други српско-турски рат траје и током јануара. Димитрије је и даље на ратишту у Топлици. У „Дневнику догађаја” често помиње и јаку хладноћу због које ће последице осећати и неколико месеци касније. Завршетак рата наступа 5. фебруара. Српски војници почињу да се враћају својим породицама. Први су демобилисани просветни радници.

Чачак

Димитрије се кући појављује испијеног лица, неошишан и са дугом брадом, тако да га мала Надежда дочекује са подозрењем и плачом. У наредном периоду у дружењу оца са породицом настаје цртеж мале Надежде. (сл. 12) Такође, на једној фотографији, израђеној од стране неког од путујућих фотографа,

[88] Аманет је представљао пошиљку у којој се шаљу новац, роба, драгоцености, папири од вредности, рукописи и књиге.

[89] Р. Бојовић, *н. г.*, 134.

забележени су Димитрије, прота Сретен Поповић и проф. Тајсић⁹⁰, пријатељи који више нису у ратном окружењу, већ поново у мирној свакодневици. (сл. 13) Ипак, јак назеб из хладних ратних дана доприноси да он не буде спокојан. Током остатка године болује од тифуса и јаке упале плућа. *Тако је њешко боловао да се једном њронео ѓлас њо вароши и да је умро.*⁹¹

Димитрије током опоравка уобличава два текста на основу свог ратног дневника и шаље их новосадској „Застави“ са којом сарађује од почетка ових ратова. Текст „Борба на Топлици“ изашао је у „Застави“ у седам наставака у бројевима 60-66 (16-28. април 1878), а текст „Борба на Јавору“ у шест наставака у бројевима 74-79 (од 12. до 21. маја 1878). На крају оба текста потписује се као „Србин“.

„Заставу“, која је у власништву Милевиног брата Светозара Милетића, прима чачанска *Чишаоница*, али се може претпоставити да је и Димитрије био претплатник.

Са објављивањем ових текстова није ставио тачку на белешке са фронта. Наставља да их сређује, проверава, допуњује и преписује, а прикупља и оригинална документа из рата.

Војна болница је по завршетку рата одсељена из зграде *Чачанске реалке* која је, затим, прописно дезинфикована. По доласку наставника са ратишта предавања се одвијају од 23. марта и трају до краја јула како би се што успешније завршила ратом поремећена школска година.

С јесени, у школској 1878/1879. години, *Реалка* наставља рад са новим ентузијазмом. У школи има више новина, јер је Министарство

[90] Не зна се ко је на фотографији у напмени на полеђини записана као професор Тајсић. Може се претпоставити да је у питању особа из имућне фамилије Тајсић која се из Драгачева преселила у Чачак и живела на подручју близу чачанске цркве, на великом имању које се простирало од црквене порте до садашње парцеле Института за воћарство.

[91] Урош Џонић у: Мита Петровић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска њрва, Дођађаји са Јавора 1876*. (Чачак: Народни музеј Чачак, 1955), 239; Урош Џонић у: Димитрије Мита Петровић, приредио Урош Џонић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска њрва, Дођађаји са Јавора 1876*, друго издање (Чачак: Народни музеј Чачак, 1996), 226.

просвете одобрило формирање трећег разреда и упис женске деце, па школа постаје мешовита. Такође, набављена су нова учила међу којима се налази збирка за цртање од дванаест свезака која ће Димитрију олакшати предавања. У последњој школској години рада у Чачку, поред „*слободној цршања и краснойиса*“, предаје и *ѓомејѓрију са ѓомејѓријским цршањем*, а предавач је и у новооснованом женском одељењу.⁹²

Учитељица Милева ове године први пут може девојчице завршног разреда основне школе да упуту на школовање у варошку средњу школу. Пет њених ученица уписује *Чачанску реалку* и свих пет успешно завршава први разред.⁹³ Од ових ученица образовање ће наставити Катарина Недић која ће завршити и други и трећи разред школе.⁹⁴ Из двеју наредних генерација Милевиних ученица још је неколицина пионирки у наставку школовања у *Реалци*. То су Ангелина Недић, Атанасија Бербовић, Неранца Јовановић и Косара Цветковић. Међу њима каријеру учитељица градиће Неранца Јовановић, Атанасија Бербовић која прво запослење добија у краљевачкој Основној женској школи 1884/1885. године, и Косара Цветковић која ће службовати у Чачку као учитељица у Основној женској школи од 1886. до 1888. и у Основној мушкој школи 1893. године, а затим дуго година бити учитељица *цршања* у Вишој женској школи у Београду и постати значајна песникиња, илустраторка и преводилац.

Професор Васа Филиповић 9. јуна добија сина Филипа који ће током живота постати активни политички радник, један од оснивача и руководиоца Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста).

[92] Због службеног премештаја пропушта да у наредној генерацији Реалке буде учитељ посебно талентованим ђацима, будућим значајним интелектуалцима - Јакову Јаши Продановићу који ће постати писац и политичар и Косари Цветковић, будућој песникињи.

[93] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *н. г.*, 73.

[94] Исто, 551.

1879.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак / Београд

У пролеће Димитрије осећа коначно побољшање здравља и почиње да излази у краће шетње по црквеној порти. Енергије има и за наставак сакупљања старих списа и да почне озбиљну обраду те грађе. *На овоме њослу, њрво као насѡавник, а њосле као њорески чиновник, сѡално радим од 1879. ѡдине, досѡе-вајући: до ѡриваѡних лица, сељачких вајаѡа, масних јанѡика и чађавих завоја, у којима су још чувани сѡари докуменѡи наших заслужних ѡредака; за ѡим, до сѡарих архива разних судских и ѡполици[ј]ских наглеѡѡава, усѡанова, ѡлавних ценѡтралних уѡрава, цркава и мана-сѡѡира, до искуѡљених сѡарих докуменѡа, који се брижљиво чувају у архиви Акадѡмије Наука и Народне Библиѡеке.*⁹⁵

Милева током маја преживљава више здравствених проблема. Болује од запаљења плућа које је четврто по реду за време десетогодишњег боравка у Чачку. Због велике слабости организма лекар јој препоручује тромесечни опоравак, одлазак у село *на чист ѡвздух а заѡим на киселу воду.*⁹⁶ Министарству просвете се обраћа за одсуство, а из приложене „лекарске сведоѡбе“ чачанског општинског лекара др Кужеља сазнаје се и о још једном њеном здравственом проблему. *За време ѡменуѡе болесѡи ѡреѡрѡела је ѡ. Милева абортус близанаѡа од 5 месеѡи.*⁹⁷ Одсуство јој је одобрено, а ради опоравка породица Петровић током лета борави у Београду.

Здравствени проблеми – Димитријев хронички катар и Милевина хронична упала плућа са честим боловима у грудима, кашљем и грозницом – довољни су разлози за промену климе, односно одлазак из Чачка који и даље има пуно влаге због подбарног терена која

управо дисајним органима највише смета. Брижна Милева, не питајући супруга, тражи за њега и себе премештај службе. Министарство просвете има разумевања, те добијају нова радна места. Остају у истом, Чачанском округу, али службоваће у основним школама у оближњој вароши Карановцу.

Један од последњих његових задатака у чачанској *Реалци* је да буде члан комисије на годишњем испиту. Са тројицом колега дели обавезе и испитује ученике из области *геѡграфије, исѡорије цркве и минералоѡије.*⁹⁸

Карановац

Димитрије и Милева са ћеркама, шестогодишњом Надеждом и трогодишњом Милицом, селе се у Карановац крајем лета. На кочији (запрежним колима) која их вози налази се њихов скромни иметак – одећа, обућа, постељина, посуђе и књиге, смештени у дрвене сандуке и плетене корпе, и вероватно неки мањи комади намештаја (колевке, полице и сл.).

Од 27. септембра Димитрије почиње да ради као учитељ првог разреда у Основној мушкој школи са рангом VI класе. Школске 1879/1880. године школу похађа велики број ђака тако да, поред њега, предају још два учитеља – Сава Јовичић и Филип Лазаревић.

Милева службује у Основној женској школи као учитељка IX класе. Једини је предавач у школи и предаје ученицама сва три разреда. Број ученица је велики јер су те године уписане 32 првакиње и 7 „поновкиња“, 21 другакиња и 3 трећакиње. Иако се повремено шаљу молбе Министарству просвете да се прими још једна учитељка, Милева је једини предавач још наредне три школске године.

Нови учитељи Димитрије и Милева сада имају прилику да наставу одржавају у лепој новој згради, а док се не снађу у новој средини, можда станују у учитељском стану у старој школској згради. Посебну помоћ у

[95] Мита Петровић, *Финансије и усѡанове Србије до 1842. књѡа I* (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897), XIX.

[96] АС, МПС, Ф-VII, р. 114/1879.

[97] АС, МПС, Ф-VII, р. 114/1879.

[98] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *н. г.*, 64.

сналажењу у новој средини Петровићима пружа дугогодишњи учитељ Основне мушке школе Сава Јовичић (у школи радио од 1858. до 1888. године) који ће касније бити кум на крштењу све троје Петровићеве деце рођене у Карановцу (Владимиру, Зорки и Јелени).

Извори

Архивска грађа Међуопштинског историјског архива у Чачку, Архива Србије, Историјског архива Београда и Историјског архива у Краљеву

Документација Уметничке галерије „Надежда Петровић”, Чачак

Породична архива Милоша Коларжа из Београда

Штампа

Радован М. Маринковић, Миле Мојсиловић. „Надежда Петровић, 1873-1973”, *Култура, лисћ Заједнице културе Чачак*, бр 15, Чачак, октобар-новембар 1973.

Српске новине, бр. 160, Београд, 22. јул 1874.

Литература

Aleksandrić Miroslav. *Fotografi i fotografski ateljei u Srbiji 1860-1918*. Београд: Фото-Музеј, 2012.

Амброзић Катарина. *Надежда Петровић 1873-1915*. Београд: Српска књижевна задруга и Југославија-публик, 1978.

Аполонович Ровински Павел. *Зайиси о Србији 1868-1869*. Нови Сад: Матица српска, 1994.

Бојовић Радивоје. „Портрет свештеника са црвеним појасом Димитрија Петровића”. *Зборник радова Народної музеја Чачак XXV*. Чачак: Народни музеј Чачак, 1995.

Давидовић Горан, Павловић Лела. *Историја Чачка: хронологија од праисторије до 2000. године*. Чачак: Међуопштински историјски архив, 2009.

Двадесетогодишњица Београдске реалке 1890. год. Београд, 1890.

Кусовац Никола, Врбашки Милена, Грујић Вера, Краут Вања. *Стеван Тодоровић 1832-1925*. Београд: Народни музеј, Нови Сад: Галерија Матице српске, 2002.

Мацаревић Радош Ж. *Први трађани Чачка 1839-1914*. Чачак: Међуопштински историјски архив, 2012.

Недељковић Оливера. „Косара К. Цветковић - живот преведен у књиге”. *Глас библиотеке* 17 (2010), 129-164.

Перунички Бранко. *Чачак и Горњи Милановац 1866-1915*, друга књига. Чачак: Историјски архив, 1969.

Петровић Мита. *Финансије и усјанове Србије до 1842. књига I*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897.

Петровић Мита. *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва, Дојађаји са Јавора 1876*. Чачак: Народни музеј Чачак, 1955.

Петровић Димитрије. *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска II, Борбе у Тојлице 1877-1878*. Београд: Архив Србије, 1979.

Петровић Димитрије Мита. *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва, Дојађаји са Јавора 1876*, друго издање. Чачак: Народни музеј Чачак, 1996.

Рајни дневници, пр. Радивоје Бојовић. Чачак: Народни музеј Чачак, 1996. Станојевић Алекса. „Настава и наставници пре шездесет година”, *Успомена из чачанске и крајувачке гимназије*. Београд, 1933.

Стојковић Андрија Б. К., Ковачевић Бранко В. *Чачанска гимназија 1837-1987*. Чачак: „Чачански глас”, 1987.

Тодоровић Драгоје. *Школство Драгачева у 19. веку*. Лучани: Самоуправна интересна заједница основног образовања, културе, физичке културе и информисања Општине Лучани, 1988

Фотографија код Срба 1839-1989, Београд: Галерија Српске академије наука и уметности, 1991.

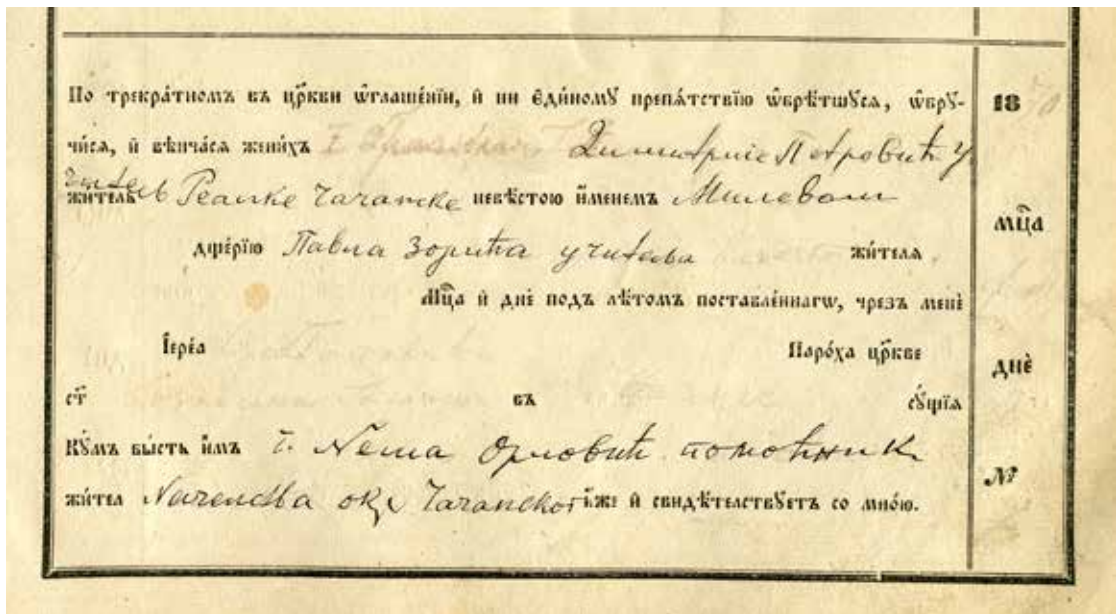
Цветковић Косара. *Виша женска школа у Београду: Педесетогодишњица: 1863-1913*, податкередила К. [Косара] Цв. [Цветковић]. Београд: Штампарија „Доситеје Обрадовића”, 1913.

Сл. 1 - Кућа у којој је смештена чачанска Реалчица у школској 1869/1870. години (др Андрија Б. К. Стојковић, др Бранко В. Ковачевић, *н. д.*, 46)

Сл. 2 - Добривоје Симић, Рушење Владикиног конака у Чачку, 1912, фотографија, Народни музеј Чачак

Сл. 3 - Део Протокола венчаних цркве у Чачку где је уписано склапање брака између Димитрија Петровића и Милеве Зорић 1870. године, МИАЧ (фотографисао Зоран Милошевић)

ЧАЧАНСКИ ОКРУГ.	
УЧИТЕЉИ :	
У Чачку, Милован Петровић, II. раз. III. класе.	У Карановцу, Сава Јовичић, III. и IV. раз. III. класе.
» Чачку, Радисав Таловић, I. раз. V. класе.	» Карановцу, Лука Петровић, I. раз. II. класе.
» Чачку, Лазар Тодосијевић, III. и IV. раз. VI. класе.	» Граццу, Марко Аѣмовић, X. кл.
» Рашици, Јован Поповић, IX. класе.	» Врдилима, Младен Марковић, VIII. класе.
» Студеници, Драгутин Јовановић, X. класе.	» Прилипцу, Јован Протић, IX. кл.
» Жежевици, Радосав Мајсторовић, IX. класе.	» Миросалцима, Јован Милосављевић, IX. класе.
» Заблаћу, Владимир Поповић, IX. класе.	» Гучи, Стева Миладиновић, IX. кл.
» Слатини, Владимир Перуничић, VIII. класе.	» Каони, Михаило Миловановић, X. класе.
» Ласцу, Никола Симић, VIII. класе.	» Горачићу, Димитрије Стефановић, X. класе.
» Карановцу, Тимотије Поповић, II. раз. IV. класе.	» Врби, Чедомиљ Мајсторовић, X. кл.
	» Жичи, Милан Младеновић, X. кл.
	» Котражи, Павле Зорић, X. класе.
	» Лиси, Живан Поповић, X. класе.

Сл. 4 - Павле Зорић у списку учитеља у Чачанском округу у школској 1870/1871. години у „Календару са шематизмом Књажества Србије“ из 1871, 103.

Сл. 5 - Рубрике из Протокола умрлих цркве у Чачку где је уписана Драгиња Зорић (редни број, име, број година и датум смрти и сахране), МИАЧ (фотографисао Зоран Милошевић)

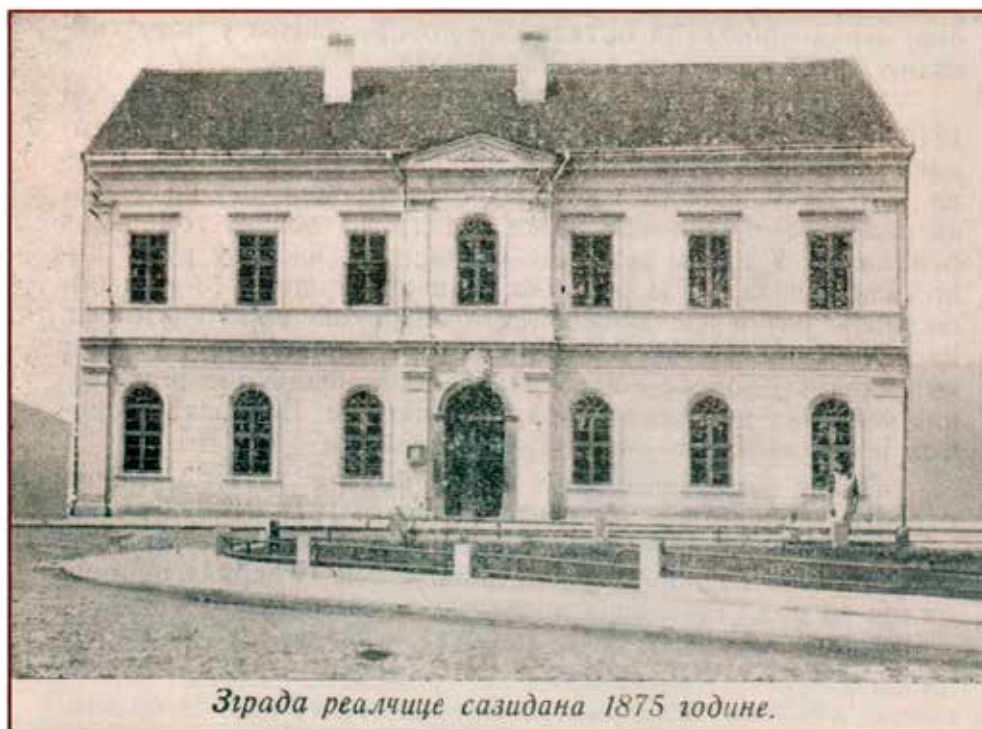
Сл. 6 - Димитрије Петровић, *Портрет свештеника са црвеним ђојасом*, 1873, уље на платну, 62,3x47,5 cm, Народни музеј Чачак, инв. бр. 330

Сл. 7 - Димитрије Петровић, *Милева*, 1873, цртеж оловком, документација Уметничке галерије „Надежда Петровић“

Сл. 8 - Рубрике из Протокола рођених цркве у Чачку где је уписана Надежда Петровић (редни број, датуми рођења и крштења, име, име кума и родитеља), МИАЧ (фотографисао Зоран Милошевић)

Сл. 9 - Зграда Реалне гимназије у Чачку изграђена 1875. године, МИАЧ

Сл. 10 - Димитрије Петровић, *Мучањ*, 1876, цртеж оловком у боји, 42x28,1 см, Народни музеј Чачак, инв. бр. И 2938 (фотографисао Мијодраг Тутуновић)

Сл. 11 - Атеље С. Стојановић и С. [Стојан] Јовановић, Милева Петровић са братом Светозаром и сестром Христином Зорић, 5. август 1877, Чачак, фотографија, Милош Коларж, Београд

Сл. 12 - Димитрије Петровић, *Мала Надежда*, око 1878, цртеж, оловка и креда у боји (Катарина Амброзић, *н. г.*, 15)

Сл. 13 - Аноним, Прота Сретен Поповић (у средини) са Димитријем Петровићем (лево) и проф. Тајсићем (десно), 1878, Чачак, фотографија, Милош Коларж, Београд

STAY OF THE FAMILY OF NADEŽDA PETROVIĆ IN THE ČAČAK REGION FROM 1869 TO 1879

The selected part of the book „Family of Nadežda Petrović through the 19th century” will satisfy the constantly present interests of the inhabitants of Čačak related to the time when Nadežda and her family lived in this city and its surroundings. It covers in detail and studiously the eleven years that the Petrović and Zorić family spent in the area of Čačak.

The parents of Nadežda Petrović were young teachers in the schools of Čačak. They founded and expanded their family in Čačak (three of their children were born here, including the future painter Nadežda). The book points out that the Zorić family also had connections with the Čačak area. It draws attention to lesser-known facts such as the teaching of Pavle Zorić in Kotraž (Dragačevo district) and the death of his wife Draginja, who died in Čačak, where she was buried.

The events that took place in the Petrović and Zorić families in this period prove that they consciously

participated in social life and that some of the activities of Dimitrij Petrović can be classified as pioneering actions for the Čačak region (and Serbia). He was the first teacher of *drawing* in the lower grammar school of Čačak and he introduced profane painting to the town with his drawings made both for the school and locals. His sketches of the position of settlements and military units and paintings of landscapes during his participation in the Serbian-Turkish wars, rank him among the first Serbian war painters. The task of „repairing” the icons for the church in Čačak can be considered as the first restoration work on works of art in this area. Activities related to rescuing old documents from the Čačak District Administration awakened his passion for collecting documents and made him a pioneer in the Serbian and Čačak archives. The connections of Nadežda Petrović with the city of Čačak relate to her first six years of life.

Dragana BOŽOVIĆ

LE SÉJOUR DE LA FAMILLE DE NADEZDA PETROVIC DANS LA RÉGION DE L'ANNÉE 1869 À 1879

Ici, la partie détachée du contenu du livre ”La famille de Nadezda Petrovic à travers le 19ème siècle” satisfaisait les intérêts présents en permanence des habitants de Cacak lié aux temps lorsque Nadezda séjourna dans cette ville et ses alentours. Elle éclaire en détail et studieusement onze ans que les Petrovic et les Zoric passèrent dans la région de Cacak.

Les parents de Nadezda Petrovic sont des jeunes maîtres dans la région de Cacak. À Cacak, ils formèrent et élargirent leur famille (ici naquirent trois de leurs enfants, parmi lesquels la future peintre Nadezda). Ce morceau de texte choisi montre aussi que la famille Zoric avait des liens avec la région de Cacak. Il accentue des faits moins connus comme l'est la nomination au poste de maître de Pavle Zoric à Kotraza (district de Dragacevo) et le décès de son épouse Draginja qui se déroula à Cacak, où elle fut enterrée.

Les événements qui dans les familles Petrovic et Zoric se déroulent dans cette période démontrent

qu'elles participent consciemment dans la vie sociale, tandis que la partie des activités de Dimitrije Petrovic peut être classée comme pionnière pour la région de Cacak (et la Serbie). Il fut le premier maître de *dessin* dans le lycée pour classes débutantes de Cacak, tandis que par les dessins effectués pour la classe et les citoyens, il intégra la peinture profane dans la ville. Par l'exécution de schémas de la position de l'agglomération et des unités militaires et des images de paysages au temps de la participation aux guerres serbo-turques, il est classé dans le groupe des premiers peintres serbes de guerre. Le devoir d'effectuer la ”réparation” des icônes pour l'église de Cacak peut être considérée comme première opération de restauration sur les œuvres d'art dans cette région. Les activités pour la sauvegarde des anciens écrits de la Préfecture de Cacak éveillèrent sa passion pour la collecte des documents et le classèrent dans les pionniers de l'archivisme serbe et de Cacak. Nadezda Petrovic fut liée à Cacak durant ses premières années d'existence.

Dragana BOZOVIC

**Братислав Н.
СТОЈИЉКОВИЋ**

Музеј Николе Тесле, Крунска
51, Београд
bratislav.stojiljkovic@tesla-
museum.org

др Снежана Д. ШАРБОХ

Завод за интелектуалну
својину Републике Србије,
Кнегиње Љубице 5, Београд
ssarboh@zis.gov.rs

Зоран П. ПАЈИЋ

независни истраживач,
Београд
zoran.pajic@gmail.com

001.894:929 Грин Џ. Ф.(044)
62:929 Тесла Н.(044)

**ЏОН ФРЕНКЛИН ГРИН: ЗАБОРАВЉЕНИ
БАЛТИМОРСКИ ПРОНАЛАЗАЧ И
КОРЕСПОНДЕНТ НИКОЛЕ ТЕСЛЕ**

Поводом 165 година од рођења Николе Тесле

АПСТРАКТ: Никола Тесла – чувени научник, инжењер и проналазач; Џон Френклин Грин – проналазач из Балтимора (држава Мериленд) у Сједињеним Америчким Државама. Међу мноштво бројним архивским документима у Теслиној заоставштини налази се дванаест писама која су двојица проналазача разменила, као и један узорак азбестине изолационе папира који му је Грин послао као потврду својих истраживања на таквој врсти материјала. С друге стране, сачувана су два независна истраживања база података Завода за патенте и животи Сједињених Америчких Држава, али и других земаља света. Прво истраживање се односило на Гринове патенте и обухватало је период од 1890. до 1925. године – деценију дуже него раздобље у којем се одвијала њихова каријера. Друго је било усредсређено на остварену патентну заштиту у области примене азбеста као изолационе материјала у америчкој електричној индустрији пре 1895, тј. пре првих сазнања о Гриновом савладавању у тој области технике и технологије, али и у годинама после тога, до почетка XX века. Циљ рада јесте да анализира сачувана архивска у Теслином музеју у Београду, као и остале доспеле изворе, и да тако сагледа именују њихове сарадње, дефинише карактеристике, али и да открије и предочи личну и пословну биографију Џона Ф. Грина, једног од бројних кореспондентских писмених научника, који су до данас остали непознати научној, стручној, али и широј јавности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Никола Тесла, каријера, заоставштина Николе Тесле, Музеј Николе Тесле, Џон Френклин Грин, патент, пословна веза, Завод за патенте и животи САД

Увод

Обележавање 165. годишњице рођења Николе Тесле (Смиљан, 10. јули 1856 – Њујорк, 7. јануар 1943), српско-америчког научника, инжењера и проналазача, визионара и творца

модерног техничко-технолошког доба, омогућава да се још једном укаже на његов немерљив допринос развоју људске цивилизације, али и да се неки нови и занимљиви

детали из његовог живота и рада расветле и представе не само научној и стручној, већ и широкој јавности.

Као и сваки великан, и Никола Тесла има свој стваралачки опус, али и аутентичан властити живот – занимљив и интригантан за бројне истраживаче најразличитих професија и усмерења. Његови изуми и открића представљају камен темељац нових научно-технолошких продора који започињу крајем XIX века, а без којих се наша свакодневница ни данас, почетком XXI века, не би могла замислити. Дуга листа од укупно 311 патената регистрованих у 27 земаља света сведочанство је Теслиног визионарства и креативности, али и преданости научноистраживачком раду оствареном у најразличитијим областима – од енергетике, радио-технике, бежичног управљања, технике осветљења, машинства и ваздухопловства, до примене високофреквентних и високонапонских струја у индустрији и медицини.

Захваљујући свом иноваторском дару, свестраном образовању и јединственој харизми био је у прилици да се упозна, сарађује и дружи са најразличитијим људима свога доба. Били су то угледни амерички и светски научници, професори, инжењери, архитекте, политичари, банкари, индустријалци, уметници, књижевници, новинари, али и обични, непознати људи. Један од њих био је и Џон Френклин Грин (John Franklin Green), проналазач из града Балтимора (Baltimore), држава Мериленд (Maryland), у Сједињеним Америчким Државама.

Артефакти (дванаест писама и узорак азбестног папира за електричну изолацију) који се чувају у научној заоставштини у Музеју Николе Тесле¹ у Београду

[1] Музеј Николе Тесле јединствена је институција науке и културе у свету и у целости је посвећен чувеном научнику, инжењеру и проналазачу. Основан је одлуком Владе ФНР Југославије 5. децембра 1952, а за јавност отворен 20. октобра 1955. године. За зграду Теслиног музеја одређена је бивша породична вила политичара и индустријалца Ђорђа Генчића,

јесу материјална потврда њихове сарадње. Циљ истраживања био је да се проуче сачувани музејски предмети, сагледа историја патентне заштите у вези са коришћењем азбеста као материјала за изолацију електричних проводника у Америци крајем XIX и почетком XX века, проучи и представи лична и пословна биографија Џона Ф. Грина, кореспондента Николе Тесле, као и да се дефинише карактер дугогодишње преписке између славног научника и америчког проналазача (данас готово непознатог), која је трајала скоро четврт века.

Преписка Николе Тесле и Џона Ф. Грина сачувана у научној заоставштини у Музеју Николе Тесле

У Теслиној архиви² налази се дванаест оригиналних докумената размењених са Џоном Ф. Грином у периоду од 16. марта 1895. до 19. новембра 1919. године. Седам писама послао је Грин, док је пет дописа упутио научник. Размењене поруке пословног су карактера. Уз Гринова писма нису сачуване поштанске коверте.

Прво Гриново писмо упућено је у Њујорк 16. марта 1895. године. Најпре је истакао да је непосредно пре своје намере да Тесли пошаље папир – изолациони материјал на којем је радио – чуо за пожар који га је заде- сио и нанео му велики губитак. Охрабрио га је да истраје у тешком тренутку и додао: „Надам се да нећете одустати, јер толико је тога пред свима нама.” Написао је да ће му, у одвојеној пошиљци, послати узорак свог листа папира израђеног од пречишћених азбестних влакана. Тврдио је да је то изолатор

..... смештена у Крунској улици, у самом центру Београда. Ово репрезентативно београдско здање, саграђено 1929. године по пројекту знаменитог српског архитекте Драгише Брашована, проглашено је за споменик културе 1987. године.

[2] На основу препоруке Међународног саветодавног комитета (International Advisory Committee), генерални директор Унеска Коиџиро Мацура (Koichiro Matsuura) донео је 16. октобра 2003. године одлуку о упису Архиве Николе Тесле у регистар „Памћење света” (Memory of the World).

MAY 14 54
MAY 14 54

#1234 40 Lafayette Ave
Baltimore Md 16th 95

Mr. Nicola Tesla
New York

MAY 14 1895

I have purposed sending you a paper I have been trying to make, and was on the eve of so doing when I heard of your fire and great loss. I feel like encouraging you and hope you will not give up, as there is so much ahead of us all. I send under separate cover a sheet of Paper made from purified Asbestos fibre. When I get over the ~~dogmatism~~ dogmatism of the Paper makers I can furnish a stronger Paper and water proof. I claim an Insulator that will not Carbonize. Will this when made interest you?

Yours truly John F. Green

Сл. 1 - Гриново писмо Тесли од 16. марта 1895. године

који се неће угљенисати, а да ће он моћи да обезбеди чвршћи, водоотпорни папир када буде успео да надјача неразумевање произвођача папира. Завршио је питањем: „Да ли би вас то занимало када буде било готово?”³

Писмо је испоручено у њујоршки хотел „Герлах” (The Gerlach), где је научник у том периоду живео. Тесла му је одговорио из своје хотелске собе, 18. марта исте године. У тексту писма, откуцаног на писаћој машини, каже се:

„Драги господине,

Пошиљка коју сте 16. марта послали примљена. Дубоко сам захваћан на израженом жаљењу.

Узорак вашег новог папира, који ме занима, још није стигао. Надам се да ћете имати успеха са својим проналаском.

Искрено ваш,
[Никола Тесла]”⁴

Занимљиво је, с историјског аспекта, подсетити се неких детаља у вези са пожаром који је погодио Теслу, наневши му ненадокнадив пословни и лични губитак, а што је тек споменуто у првим писмима. Наиме, рано ујутру, у среду, 13. марта 1895. године избио је велики пожар који је неповратно уништио Теслину лабораторију у Јужној петој авенији 33–35 (33–35 South Fifth Avenue) и на извесно време прекинуо његова научна истраживања у домену радија и примени високофреквентних и високонапонских струја у другим областима технике и технологије.⁵ У петоспратници, власништву госпође Матилде В. Брус (Matilda W. Bruce), Теслин научни атеље заузимао је комплетан трећи спрат, док су Гилис и Гејган (Gillis & Geoghegan), произвођачи монтажне парне опреме, изнајмили остатак зграде.

Тесла није био повређен, јер је у то време спавао у својој соби у хотелу „Герлах”. Када

је чуо вест о пожару, мало пре доручка, био је готово сломљен. Испрва није поверовао куриру. Када је схватио да је вест тачна, залупио је врата своје собе и остао у њој читав сат. Након тога се сјурио низ ступнице и отишао на место пожара, где је са жаљењем гледао ка трећем спрату. Касније се, заједно с једним ватрогасцем, попео на први спрат и бацио поглед на остатке свог вишегодишњег рада.⁶ Цео спрат, где су били смештени многобројни апарати и справе за научноистраживачки рад, као и неопходан материјал, сурвао се до друге етажне. Све је било уништено, целокупна опрема (мноштво мотора, различитих модела трансформатора и високофреквентних осцилатора, мерни уређаји), као и обимна документација (књиге, писма, белешке о експериментима). Нажалост, Теслина лабораторија није била осигурана. Процене губитка кретале су се и до милион долара, али је стварна штета била ближа износу од 80.000 до 100.000

[3] Заоставштина Николе Тесле, MNT, CI, 54А.

[4] Заоставштина Николе Тесле, MNT, CI, 55А.

[5] Džon O'Nil, *Nenadmašni genije. Život Nikole Tesle* (Београд: Metaphysica, 2006), 156-157.

[6] "His Laboratory and Work Ruined by Fire. Inventor Tesla's Loss", *New York Sun*, March 14, 1895, p. 5. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83030272/1895-03-14/ed-1/seq-5> (преузето 18. априла 2021)

долара.⁷ За разлику од научниковог радног простора, опрема Гилиса и Гејгана, као и комплетна зграда, били су осигурани.

О разореној лабораторији, трагедији несагледивих размера, када су у пламену нестале године Теслиног рада и истраживања, заустављајући га на прагу многих открића, пише и Чарлс А. Дејна (Charles Anderson Dana, 1819–1897), новинар и уредник њујоршког листа „Сан“ у кратком коментару објављеном дан касније. У уредничком тексту се наводи:

„Уништење радионице Николе Тесле и свих оних чудесних ствари у њој не представља само несрећу једног човека. То је несрећа за читав свет. Није нимало претерано рећи да се на прсте једне руке, или можда само на палац, могу избројати људи који су данас за човечанство важнији од овог младог човека.”⁸

У данима након пожара научник је долазио на згариште и са својим радницима спасавао шта се спасити може. Било му је изузетно тешко. Иако обесхрабрен и сломљеног духа, успео је да се подигне, прикупи нову енергију и крене испочетка. У том периоду он је све своје активности усмерио ка томе да пронађе одговарајући простор за нову лабораторију и набави неопходну техничку опрему и специјалне уређаје како би што пре могао да настави са прекинутим експерименталним истраживањима у више научних области. Лабораторију је отворио у улици Ист Хаустон⁹ 46–48 (46 & 48 East Houston Street), непосредно испод

[7] Mark Dž. Sajfer, *Čarobnjak: život i vreme Nikole Tesle. Biografija jednog genija* (Novi Sad : Stilos, 2006), 154-156; V. Bernard Karlson, *Tesla izumitelj električnog doba* (Novi Sad, Beograd : Akademska knjiga, Muzej Nikole Tesle, 2015), 216-217.

[8] New York Sun, March 14, 1895, p. 6. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83030272/1895-03-14/ed-1/seq-6> (преузето 18. априла 2021)

[9] У домаћој литератури често се наилази на погрешан изговор Хјустон, по угледу на град у Тексасу (Texas). Иако је изворна грађија идентична (Houston), изговор се разликује и у случају њујоршке улице гласи Хаустон.

Гринич Вилица, близу Кинеске четврти. Просторије су заузимале један од виших спратова индустријске зграде на северној страни улице. Одатле је 12. априла упутио писмо Грину. Известио га је да је примио пошиљку од 6. априла и пакет азбестног канапа. Захвалио је на пажњи коју му је проналазач из Балтимора упутио писменим путем и додао: „Ако се буде указала прилика, употребићу влакно у неком експерименту, у нади да ће тиме ваше мишљење о његовим особинама бити поткрепљено.”¹⁰

Анализирањем Теслиног текста видимо да је то био одговор на Гриново писмо које, из неког разлога, није сачувано.

Грин се поново обратио Тесли крајем новембра 1895. године. Писмо је послато на меморандуму партнерске фирме под називом „Азбестос Инсулејтинг Компани” (Asbestos Insulating Company) са седиштем у улици Саут Чарлс 23 (23 South Charles Street) у Балтимору. Он и Симан (Seeman), његов пословни партнер, били су продавци производа ове компаније. У понуди се налазио и азбестни папир за изолацију (asbestos insulating paper), Гринов проналазак, а што је било јасно назначено у заглављу меморандума. Писмо почиње речима: „Нешто ме тера да вам пишем овог јутра. Након сусрета с вама, видео сам господина Вестингхауса у Питсбургу и наишао на леп пријем код свих које сам упознао. Био сам у Одељењу за испитивање и сачекао док су тестирали лист мог папира. Издржао је тест униформности на 1800 волти [по милиинчу].”¹¹ У наставку текста Тесли је представио резултате са неколико тестирања обављених тог 21. октобра:

[10] Заоставштина Николе Тесле, MNT, CI, 56А.

[11] Заоставштина Николе Тесле, MNT, CI, 57А.

„1 лист	дебљине 0,0085 инча	Пробој на 1.800 волти
8 листова	0,065 инча	7.000 волти
1 третиран лист	0,012 инча	7.600 волти” ¹²

Извршено је пет или шест испитивања на појединачним листовима и сви су издржали 1800 волти по милинчу. Као доказ, приложио је узорак комада (третиран само шелаком) који је издржао 7600 волти по милинчу. Навео је да је господин Лонгмор (Longmore) купио 270 килограма његовог папира. „Нисам успео да им објасним принцип који сте сами изразили у нашем разговору и који сам неспорно доказао, а то је да ће арматура потпуно изолована мојим папиром, који има наведени униформни отпор под оптерећењем, расипати оптерећење и практично неће имати посебну слабу тачку”, казао је Грин и додао: „Веома сам нестрпљив да овим папиром преплавим тржиште.” Замолио је Теслу да размисли и да, ако уочи прилику, представи његов производ господину Вестингхаусу, како би он могао да „у потпуности схвати његову вредност при вишим напонима – и потребу за бољом изолацијом”.¹³

Теслин одговор уследио је два дана касније. У тексту писма се наводи:

„Драги господине,

Примио сам вашу пошиљку од 25. новембра.

Жалим што не могу да услышим вашу молбу из једноставног разлога што још увек нисам имао прилику да тестирам ваш папир и видим како тачно функционише.

Ви ћете свакако разумети колико сам тренутно заузет, али се надам да ћу ускоро успети да издвојим неколико тренутака за истраживање.

Искрено ваш,

[Никола Тесла]¹⁴

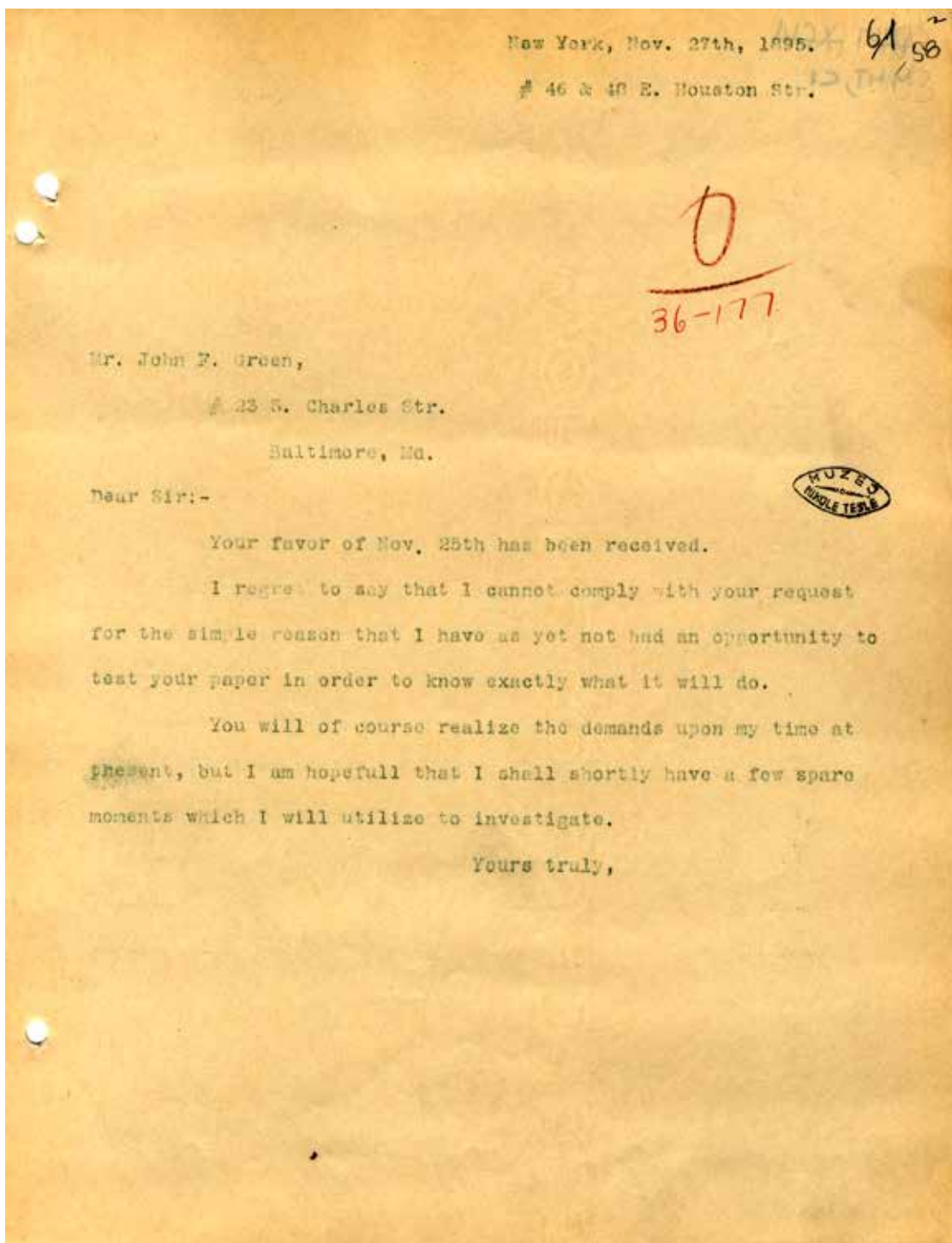
У Музеју Николе Тесле, поред размењених писама, чува се и узорак азбестног папира за електричну изолацију који је Грин послао Тесли. Нажалост, у том тренутку, Тесла није био у могућности да и сам изврши његово тестирање и тако се лично увери како функционише. Музејски артефакт под називом „Узорак азбестног изолационог папира” (инв. бр. Т:27.47) припада Збирци предмета из области хемијске технологије.¹⁵ Правоугаоног је облика, димензија 75 × 24 × 0,2 mm (дужина × ширина × дебљина). Површина предмета је храпава, на једној страни су остаци хартије за коју је био залепљен, а један угао је зарубљен.

[12] *Ibid.*

[13] *Ibid.*

[14] Заоставштина Николе Тесле, МНТ, С1, 58А.

[15] Збирку предмета из области хемијске технологије сачињава 60 различитих музејских артефаката и то: 24 узорка метала (бакар, гвожђе, челик, никл, алуминијум, елоксирани алуминијум, цирконијум, хром, олово), три металне посуде, две графитне посуде за топлење метала (једна некомплетна), две посуде од цирконијума, пет дрвених кутија са стакленим бочицама у којима је било фино уље за подмазивање хронометара, узорци праха (активни угаљ, венецијанско црвено), неколико узорака жица и шипки од челика и никла, као и аналитичка вага са припадајућим комплетом тегова.

Сл. 2 - Теслино писмо Грину од 27. новембра 1895. године

Сл. 3 - Узорак азбестног изолационог папира (инв. бр. Т:27.47)

Грин је писао Тесли у пролеће (22. маја) наредне године. Текст писма почиње честитком:

„Мој драги господине,

Међу честиткама које сте заслужили, дозволите да ја упутим једну на вашем успеху, о којем су известили јутрошње новине. Ваш рад за човечанство вратиће вам се истом мером.”¹⁶

У наставку текста је навео да се мучи да усврши свој изолациони папир и да га од потпуног успеха дели недостатак новца. Истакао је да може да разуме осећања која човек има када постигне успех као Тесла и зато писмо завршава речима:

„Нека ваша награда буде у складу са вашим жељама. Молим се да остварите и већа достигнућа.

Искрено ваш
Џон Ф. Грин”¹⁷

Пет дана касније Тесла је одговорио из своје нове лабораторије. У тексту писма, откуцаног на писаћој машини, наводи се:

„Драги господине,

Примио сам ваше љубазно писмо од 22. маја.

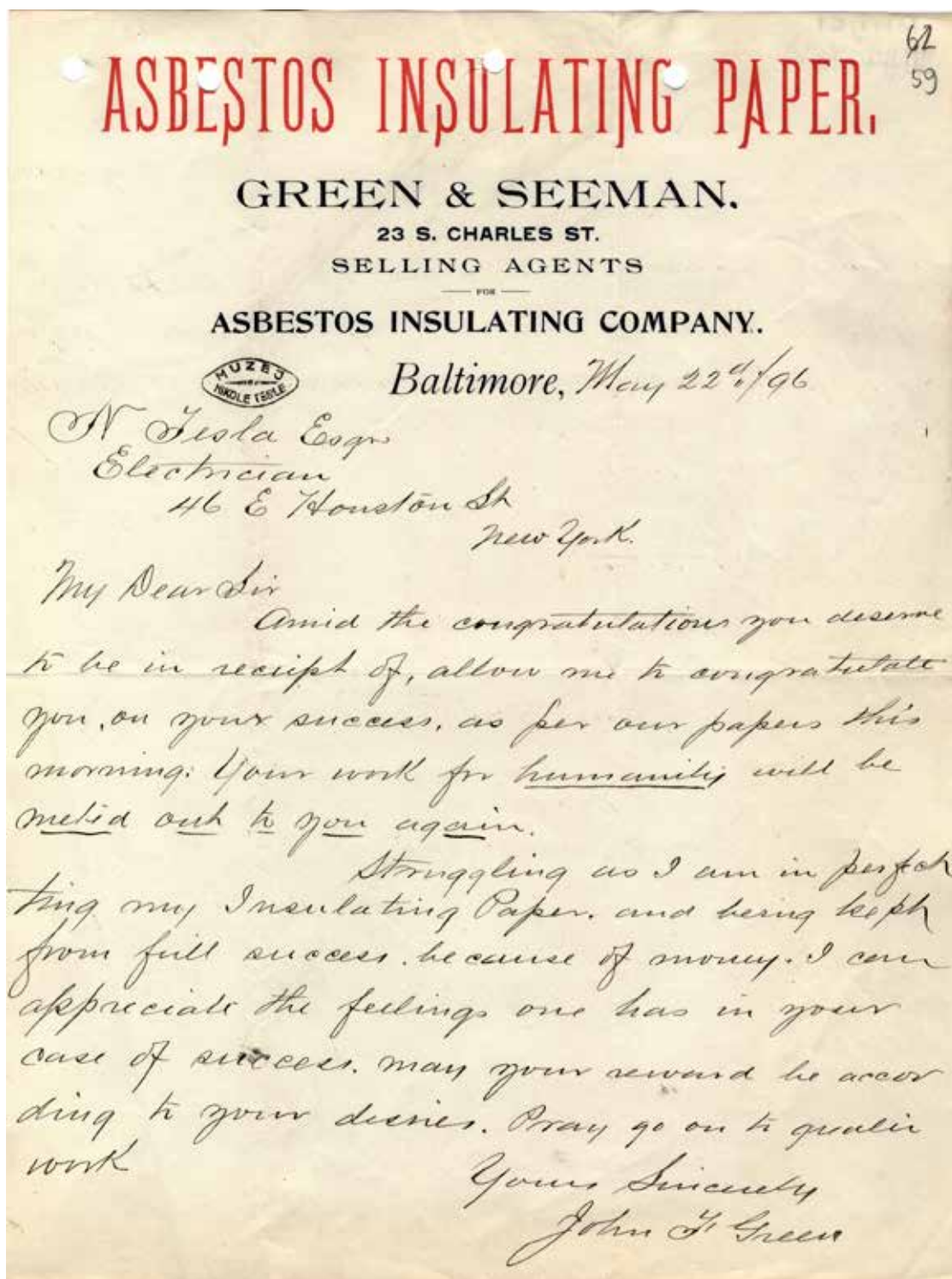
Веома сам захвалан на интересовању, али ваше су честитке донекле преурађене. Истина је да сам унео побољшања која сматрам врло вредним, али има још доста тога што треба урадити пре него што будем могао да пожњем плодове свога труда.

Врло искрено ваш,
[Никола Тесла]”¹⁸

[16] Заоставштина Николе Тесле, МНТ, С1, 59А.

[17] Ibid.

[18] Заоставштина Николе Тесле, МНТ, С1, 60А.

Сл. 4 - Гриново писмо Тесли од 22. маја 1896. године

Грин је упутио ново писмо Тесли 7. јуна 1902. године, у нади да ће га достављени узорак демагнетизованог азбестног папира и канапа (од чистог азбеста) заинтересовати и да ће им посветити пуну пажњу. Похвалио му се да је направио и продао око 9 тона папира и 225 кг канапа и да тражња расте. И поред тога, није успео да пронађе инвеститоре, па се и даље мучи да свој производ пласира на тржиште. Истакао је да је материјал издржао тест практичне употребе и додао: „Ви врло добро знате колико је тешко објаснити овакву материју.”¹⁹

Веровао је да му Тесла може помоћи у његовом даљем раду и истраживању, па му се обратио речима: „Да ли бисте га и ви тестирали и посаветовали ме којим путем да кренем?”²⁰

Проналазач је поново писао Тесли 1. септембра наредне године, али овога пута из Питсбурга у Пенсилванији (Pennsylvania), где се вероватно преселио због бољих услова рада и пословања. Писмо је написао на меморандуму своје нове фирме под називом „Питсбург Азбестос Ридакшен Компани” (Pittsburg Asbestos Reduction Company), са седиштем на адреси Вестингхаус билдинг (Westinghouse Building). На меморандуму је назначено да је његова компанија ексклузивни произвођач Гриновог демагнетизованог азбестног папира и Гринове ламиниране изолације.

Он најпре подсећа Теслу да се и даље налази у Питсбургу, где покушава да свој папир пласира на тржиште. Истакао је да нема довољно капитала, а ни паметних људи у окружењу који би посао извели како треба.

Из првих Гринових реченица може се закључити да је био у контакту са Теслом у претходном периоду. Судећи по речима „Као што ћете видети, и даље сам у Питсбургу”, Тесла је знао да се Грин преселио из Балтимора, лучког града на обали Атлантика, у Питсбург, где се почетком XX века убрзано развијала производња челика. Нажалост, њихове преписке из тог периода нема, што значи да иста или није сачувана или да не постоји, ако су међусобно комуницирали телефоном.

Навео је да је наставио с експерименталним истраживањима. Мерења је обавио у Вестингхаусовој фабрици и његов папир, дебљине 0,008 инча, издржао је 166 волти по милиинчу. Истакао је да је материјал постигао одличне резултате тамо где се користио за поправке. Поново је замолио чувеног научника да му помогне у промовисању производа. У вези с тим Грин каже:

„Да ли би сте могли да ми помогнете, посебно у приказивању његове користи у области електрицитета?

Биће ми драго да пружим било каква објашњења која су вам потребна.”²¹

Првих година XX века Тесла је наставио активности на пољу радија, у намери да комерцијално искористи изуме и открића обухваћена својим „Светским системом”. У том циљу, сарађивао је са Стенфордом Вајтом (Stanford White, 1853–1906), чувеним америчким архитектом и личним пријатељем, на пројектовању нове лабораторије са предајним торњем на Лонг Ајленду, у близини Њујорка. Градња светске радио-станице започела је 1901. године

[19] Заоставштина Николе Тесле, MNT, CI, 61A. Писмо је упућено из Балтимора, са адресе Норт Јуто 1041 (1041 North Eutaw Street).

[20] Ibid.

[21] Заоставштина Николе Тесле, MNT, CI, 62A.

према Вајтовим нацртима. Завршена је наредне године, при чему торањ, висине 167 стопа (51 метар), са сферном куполом пречника 68 стопа (око 21 метар), никада није добио свој првобитно замишљени изглед – бакарну куполу на врху. Дрвену конструкцију торња и проблем њене стабилности решио је В. Д. Кроу (W. D. Crow), један од Вајтових сарадника, касније много познатији као пројектант болница и других јавних објеката. Он ће обавити и надзор изградње торња. Током реализације Тесла се суочавао са бројним тешкоћама, а највећи проблем био је обезбеђивање потребних новчаних средстава.

Око 1905. нагомилани проблеми са повериоцима и судским пресудама приморали су га да затвори лабораторију и врати се Њујорк. Отворио је канцеларију у улици Бродвеј 165 (165 Broadway), с циљем да сам обезбеди неопходна финансијска средства не само за завршетак овог пројекта, већ и за нова истраживања у другим областима науке и технологије.²²

Крајем пролећа 1915. Грин шаље још једно писмо из Питсбурга. Текст започиње подсећањем Тесле на неке заједничке догађаје од пре две деценије. Навео је да му је писао након пожара у његовој лабораторији, да је од њега добио писмо препоруке за Џорџа Вестингхауса, али говори и о томе како га је посетио у Њујорку и са њим разговарао о азбестној изолацији из које ће касније уклонити честице гвожђа.

Истакао је да је непрестано усавршавао свој производ. До тада је направио око 35 тона у папиру, затим у облику канапа од чистог азбеста, а употребио га је и као филтер на разним возилима у облику ливене изолације. Такође, нашао му је примену и у рудницима угља. Грин је навео да је, у претходном периоду, добио позитивно мишљење о свом производу, при чему „топлота не делује штетно на њега”. Такво сазнање подстакло га је да размишља и о томе како да направи мотор који би био 20% мањи од тадашњих а притом задржао исту ефикасност.

И тада, као и годинама уназад, проналазач се налазио у незавидној материјалној ситуацији. Зато је замолио Теслу да га охрабри и посаветује у овом, за њега тешком тренутку. О томе он каже:

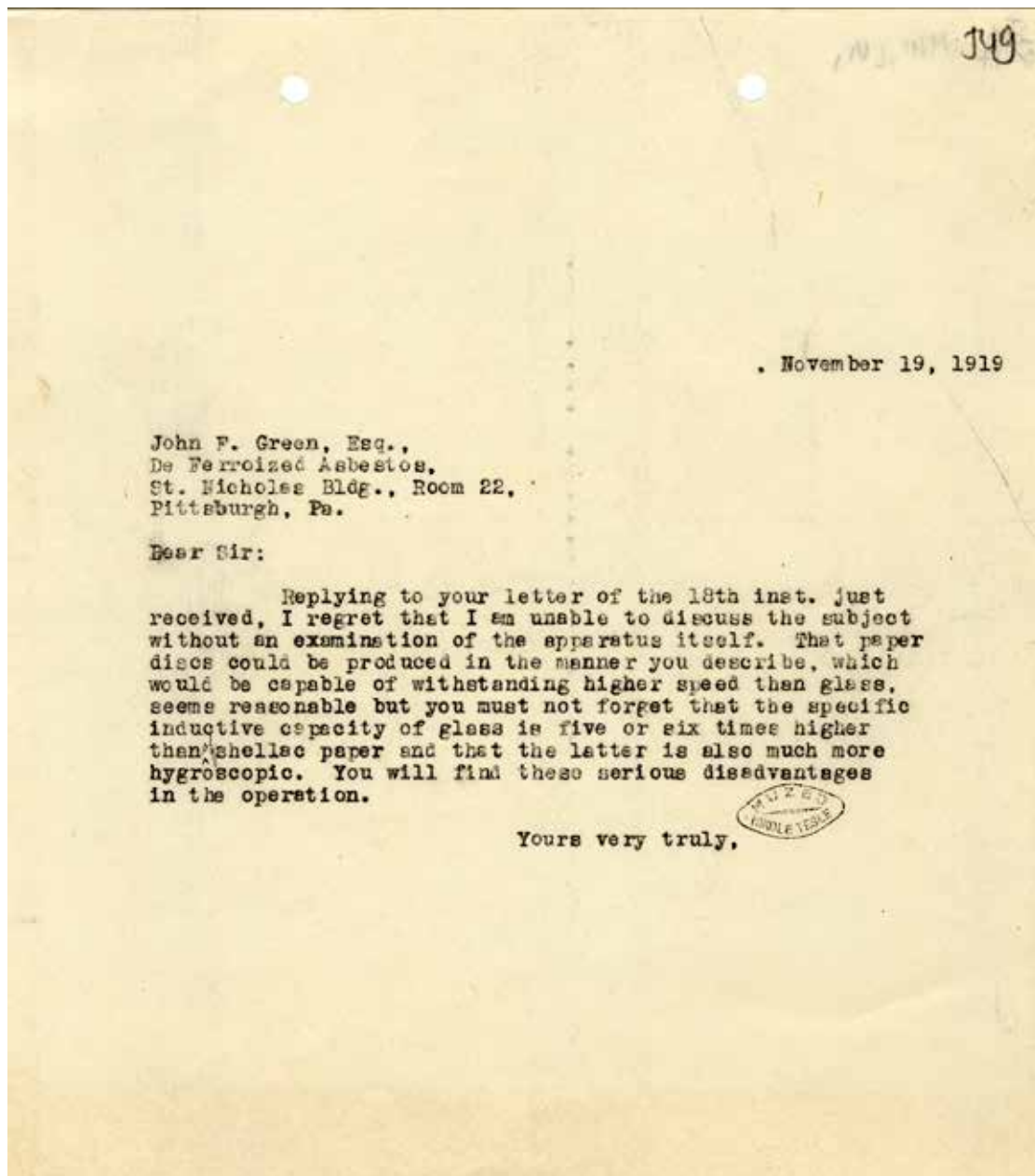
„Треба ми неко ко би ме финансијски подржао или преузео промоцију на себе, па вам пишем у нади да ми можете помоћи тако што ћете ме охрабрити или наћи начин да се извучем из овога. Ствар је вредна успеха и ја то могу да учиним, али схватам да не могу сам. Захваљујући вам унапред на пажњи и одговору,

Врло искрено ваш,
Џон Ф. Грин²³

Будући да Тесла није одговорио, Грин му се поново обраћа 18. новембра 1919. године. Најпре је упитао научника: „Можда се сећате да сам вам се обратио за помоћ пре неколико година, а сада узимам слободу да вас упитам за нешто што не умем да објасним”, а затим наставио: „Направио сам диск који треба да замени поломљени део у електростатичкој машини. Израђен је ламинирањем папира, при чему је као везиво употребљен шелак.”

[22] Зорица Циврић и Братислав Стојиљковић, *Теслин чудесни свет електрициитета/Tesla's Wonderful World of Electricity* (Београд: Музеј Николе Тесле, 2011), 39-41; Братислав Н. Стојиљковић и Зоран П. Пајић, „Пријатељство Николе Тесле и Стенфорда Вајта у светлу преписке сачуване у Теслиној заоставштини”, *Весник*, 45 (2018), 102.

[23] Заоставштина Николе Тесле, MNT, CI, 63A.

Сл. 5 - Теслино писмо Грину од 19. новембра 1919. године

Када је исти био монтиран и покренут заједно са другим дисковима, давао је, како су му други објаснили, „негативан набој уместо позитивног” и могао се вртети „већом брзином од стаклених [дискова] без савијања”. Замолио је Теслу да му помогне у решавању овог проблема. Обратио му се речима: „Да ли бисте могли да нађете времена да ми то објасните?”²⁴

[24] Заоставштина Николе Тесле, MNT, LVI, 548A.

Теслин одговор уследио је већ наредног дана. У тексту писма насловљеног на Џона Ф. Грина, „Дефероајзд Азбестос”(De Ferroized Asbestos), Сент Николас билдинг (St. Nicholas Bldg), Питсбург, наводи се:

„Драги господине,

Одговарајући на ваше писмо од 18. новембра које сам управо примио, жалим што не могу да говорим о томе без испитивања самог апарата. Тврдња да се папирни дискови могу произвести онако како сте ви описали – да издрже веће брзине од стаклених – звучи разумно, али не смете заборавити да је специфична индуктивна капацитивност стакла пет или шест пута већа него код шелакованог папира, као и да је потоњи знатно хигроскопнији. Видећете да су то озбиљни недостаци у пракси.

Врло искрено ваш,
[Никола Тесла]²⁵

То је било дванаесто, уједно и последње размењено писмо између балтиморског проналазача, касније становника Питсбурга, и чувеног научника, инжењера и проналазача, који је живео и стварао у Њујорку.

Табела 1 - Преписка између Николе Тесле и Џона Ф. Грина у периоду од 16. марта 1895. до 19. новембра 1919. године.

Ред. бр.	Датум настанка писма	Аутор писма	Прималац писма	Место настанка писма	Институција где се чува документ
1.	16. март 1895.	Џон Ф. Грин	Никола Тесла	Балтимор	МНТ
2.	18. март 1895.	Никола Тесла	Џон Ф. Грин	Њујорк	МНТ
3.	12. април 1895.	Никола Тесла	Џон Ф. Грин	Њујорк	МНТ
4.	25. новембар 1895.	Џон Ф. Грин	Никола Тесла	Балтимор	МНТ
5.	27. новембар 1895.	Никола Тесла	Џон Ф. Грин	Њујорк	МНТ
6.	22. мај 1896.	Џон Ф. Грин	Никола Тесла	Балтимор	МНТ
7.	27. мај 1896.	Никола Тесла	Џон Ф. Грин	Њујорк	МНТ
8.	7. јун 1902.	Џон Ф. Грин	Никола Тесла	Балтимор	МНТ
9.	1. септембар 1903.	Џон Ф. Грин	Никола Тесла	Питсбург	МНТ
10.	9. јун 1915.	Џон Ф. Грин	Никола Тесла	Питсбург	МНТ
11.	18. новембар 1919.	Џон Ф. Грин	Никола Тесла	Питсбург	МНТ
12.	19. новембар 1919.	Никола Тесла	Џон Ф. Грин	Њујорк	МНТ

[25] Заоставштина Николе Тесле, MNT, LVI, 549A.

Историја патентне заштите у вези са коришћењем азбеста као материјала за електричну изолацију у Америци крајем XIX и почетком XX века

Садржина сачуване преписке између двојице проналазача, Николе Тесле с једне и Џона Ф. Грина с друге стране, наметнула је потребу да се истраживање прошири и на област патентне заштите у Америци крајем XIX и почетком XX века. Требало је утврдити да ли је Грин заштитио свој проналазак, али и сагледати историју патентне заштите у вези са коришћењем азбеста као материјала за електричну изолацију, а што је и била област Гриновог вишедеценијског ангажовања и пословања. Истраживањем његових патената не само у Сједињеним Америчким Државама већ и у другим државама света, обухваћен је период од 1890. до 1925. године, деценију дужи него што је раздобље у којем се одвијала њихова преписка. Друго истраживање било је усмерено на остварену патентну заштиту у области примене азбеста као изолационог материјала у електроиндустрији до почетка XX века.

Важно је истаћи да је у Сједињеним Америчким Државама иноваторство од самог почетка било веома цењено, што јасно потврђује и чињеница да је њихов патентни систем успостављен међу првима у свету (још 1790. године).^[26] Претражено је неколико различитих база патентних докумената (EPOQUE и ESPACENET – базе Европског завода за патенте, DEPATISNET – база Немачког завода за патенте и жигове, као и база USPTO – Завода за патенте и жигове САД) ради проналажења и укрштања добијених резултата. Поред тога, претражена је и расположива непатентна литература, а првенствено одговарајућа стручна литература за назначене временске периоде. Додатно истраживање

извршено је због тога што изванредан број патентних списа још увек није скениран, библиографски обрађен и унет у базе патентних докумената, а што се може видети из доступног садржаја коришћених база.^[27]

Иако је азбест,^[28] као материјал изузетно отпоран на ватру и топлоту, човечанству био познат столећима, његова комерцијална употреба започела је тек у XIX веку.^[29] У Сједињеним Америчким Државама први патент за производ који је садржао азбест издат је 1828. године и односио се на кошуљицу цилиндра парне машине. После тога примена азбеста у области машинства проширује се на заптивке,

[27] EPO – Latest bibliographic coverage. <https://www.epo.org/searching-for-patents/technical/patent-additions.html> (приступљено 20. марта 2021)

[28] Азбест (грч. *ἀσβεστός*, *asbestos*, *неіорљив*), заједнички је назив за влакнасте врсте неких силикатних минерала које се употребљавају у техници као неорганска влакна. Сједињује више значајних својстава: отпорност према вишој температури, савитљивост, предљивост, несагорљивост, отпорност према неким једињењима, али и малу проводљивост звука, топлоте и електрицитета, што га чини незаменљивим за неке примене у техници. Постоје две главне врсте азбеста: амфиболни, с дељим, крхким нитима, и серпентински, с финим, танким нитима. По хемијском саставу то су магнезијумски силикати с већим или мањим примесама силиката гвожђа и калцијума. Био је познат већ у старом веку и сматрао се великом драгоцености. Марко Поло (XIII век) спомиње га у свом путопису, наводећи да су се у Азији од њега израђивале тканине. У доба Петра Великог отпочело је копање азбеста у Русији, али како у то време није било потражње за производом кратког влакна (какав се претежно добијао), ова грана рударства није се могла унапређивати. Модерна индустрија азбеста развила се у другој половини XIX века, с откривањем богатих налазишта у Канади, када је остварен велики успех с његовом применом у производњи заптивки. Такође, крајем 19. века изумљен је азбестни бетон (азбест-цемент) и патентиран поступак производње азбестно-цементних плоча, а 1924. године и поступак за израду азбестно-цементних цеви за високи притисак. Употребљавао се у хемијској и електроиндустрији, изградњи машина, грађевинарству, хемијским лабораторијама, али и где год је било потребно осигурати нешто од ватре или изоловати од топлоте. Данас, због штетности по здравље људи, у многим државама света је смањена или забрањена производња азбеста.

[29] "Asbestos". <http://www.madehow.com/Volume-4/Asbestos.html> (приступљено 24. маја 2021)

[26] The U.S. Patent System Celebrates 212 Years. <https://www.uspto.gov/about-us/news-updates/us-patent-system-celebrates-212-years> (приступљено 28. јула 2020)

лежајеве, филтере, али и друге техничке елементе. Крајем шездесетих година отпочела је и широка примена у грађевинарству. Нагли развој електротехнике, непуне две деценије касније, који је за последицу имао све веће коришћење електричне енергије, довео је до употребе азбеста као уобичајеног материјала за електричну изолацију.

Један од најстаријих патената у Сједињеним Америчким Државама у вези с оваквом применом потиче из 1881. године. То је био патент А. В. Корнвола (A. W. Cornwall) из Калифорније (California) под називом „Метод за изолацију електричних жица и каблова“ (Method of insulating electrical wires and cables), бр. US 245.352. Проналазач је предложио да се електрични проводници изолују обмотавањем или плетењем азбестних влакана око њих, а затим премажу азбестном бојом. Слично решење, годину дана касније, дао је Хенри Ц. Стронг (Henry C. Strong) из Чикага (Chicago), у држави Илиноис (Illinois). У његовом патенту „Изолација за електричне проводнике“ (Insulation for electrical conductors) бр. US 253.446 наведено је да се изолација (обмотана азбестна влакна) премазује мешом прашкастог азбеста и биљног уља. Такође, нагласио је да азбестна изолација омогућава јефтинију производњу електричних проводника, јер чини излишном галванизацију гвожђа од којег је проводник био израђен. Ново решење – примену ланеног уместо биљног уља – развио је Фредерик Џ. Неш (Frederick J. Nash) из Бруклина (Brooklyn), у држави Њујорк (New York). Патент под називом „Електрични проводник“ (Electric conductor), бр. US 447.897 одобрен му је од стране Завода за патенте САД 1891. године.

Поред азбестних влакана, за изолацију електричних проводника коришћен је и азбестни папир. И он се, попут азбестних влакана, обмотавао око њих. Типично решење за овакву врсту електричне

изолације описано је у патенту „Спроводник за електричне жице“ (Conduit for electric wires), бр. US 465.564, који је 1891. године одобрен Хенрију В. Џонсу (Henry W. Johns) из Њујорка (New York), у држави Њујорк.

Поред наведених употреба азбеста као изолационог материјала, било је покушаја да се његова физичка својства промене хемијском прерадом помоћу различитих једињења, као што су амонијум-сулфат, амонијум-хлорид или борна киселина. Пример заштите једног таквог поступка налазимо у патенту под називом „Метод за припремање азбеста ради изолације металних површина“ (Method of preparing asbestos for use as an insulation for metallic surfaces), бр. US 703.200 из 1902. године. Његов аутор био је проналазач Џон Ален Хини (John Allen Heany) из Филадельфије (Philadelphia), држава Пенсилванија (Pennsylvania).

Такође, предлагано је да се за изолацију електричних проводника не користи чист азбест, већ у смеси са другим састојцима. У том случају употребљавао би се азбест у облику праха. Завод за патенте САД заштитио је три оваква начина коришћења азбеста у периоду од 1882. до 1891. године. Носиоци заштићених права били су: Мердок Мекеј (Murdoch Mackey) из Лондона (London), Велика Британија (Great Britain), за патент „Производња изолационих једињења“ (Manufacture of isolating compounds), бр. US 268.034 (1882), Хенри Келог (Henry Kellogg) из Њу Хејвена (New Haven), држава Конектикат (Connecticut), у САД, за патент „Електрични изолатор“ (Electrical insulator), бр. US 315.633 (1885), као и компанија „Томсон-Хјустон“ (Thomson-Houston Company), такође из Конектиката, за патент под називом „Смеша за изоловање материјала“ (Composition for insulating material), бр. US 460.765 (1891).

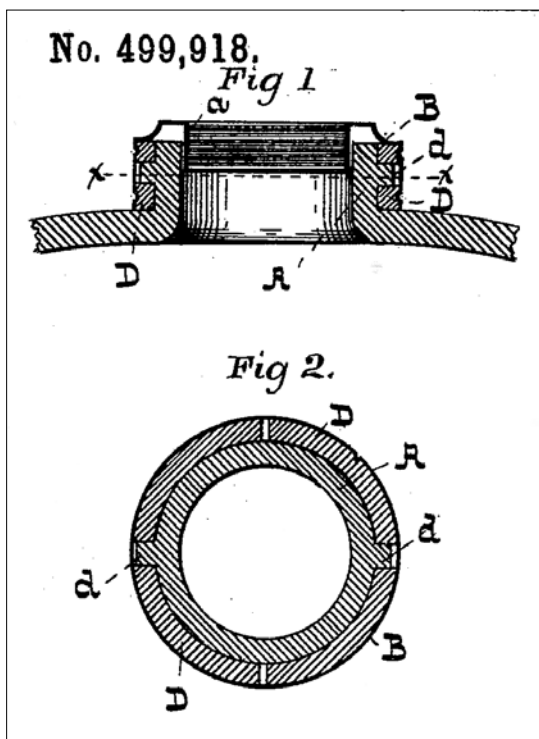
Табела 2 - Листа патената у вези са применом азбеста као материјала за изолацију електричних проводника у Америци крајем 19. века и почетком 20. века

Ред. бр.	Број патента	Датум подношења пријаве	Датум објављивања патента	Проналазач/ подносилац пријаве	Назив проналаска
1.	US 245.352	27.5.1881.	9.8.1881.	A. W. Cornwall	[US] Method of insulating electrical wires and cables.
2.	US 253.446	23.8.1881.	7.2.1882.	Henry C. Strong	[US] Insulation for electrical conductors.
3.	US 268.034	15.8.1882.	28.11.1882.	Mardock Mackey	[US] Manufacture of isolating compounds.
4.	US 315.633	17.10.1884.	14.4.1885.	Henry Kellogg	[US] Electrical insulator.
5.	US 315.954	17.12.1884.	14.4.1885.	Albert E. Little	[US] Underground conduit.
6.	US 346.965	29.8.1884.	10.8.1886.	Ernest P. Warner	[US] Armature for dynamo-electric machines.
7.	US 404.193	23.3.1889.	22.6.1889.	Henry W. Johns Jr.	[US] Insulated electrical wire.
8.	US 406.284	8.1.1889.	2.7.1889.	Henry W. Johns Jr.	[US] Insulated electrical wire.
9.	US 421.067	1.6.1889.	11.2.1890.	Stanley Charles Cuthberth Currie	[US] Art of making cores for electro-magnets.
10.	US 438.698	24.2.1890.	21.10.1890.	Anthony E. Menuez	[US] Insulating composition.
11.	US 447.897	13.5.1890.	10.3.1891.	Frederic J. Nash	[US] Electric conductor.
12.	US 460.765	5.8. 1889.	6.10.1891.	Thomson-Houston Company	[US] Composition for insulating material.
13.	US 465.564	1.4.1891.	22.12.1891.	Henry W. Johns	[US] Conduit for electric wires.
14.	US 477.732	12.3.1892.	28.6.1892.	Arthur V. Abbot	[US] Method of insulating electric conductor.
15.	US 568.683	24.6.1896.	29.9.1896.	Louis Honig	[US] Insulating compound.
16.	US 580.628	28.10.1896.	13.4.1897.	Frederick Gwilym Treharne	[US] Insulator and insulating conduit or tubing for electrical purposes.
17.	US 603.230	24.11.1896.	26.4.1898.	Sigmund Bergmann	[US] Lining for interior conduits.
18.	US 630.115	3.8.1898.	1.8.1899.	Emil Rueff	[US] Fireproofing and insulating compound and method of producing same.
19.	US 703.200	9.11.1901.	24.6.1902.	John Allen Heany	[US] Method of preparing asbestos for use as an insulation for metallic surfaces
20.	US 723.970	12.5.1898.	31.3.1903.	William M. Zitt	[US] Non-conducting covering.

Иако је азбест, због неких својих особина, имао ограничену примену у области изолације електричних проводника (што помиње и Грин), све више се примењивао не само у тој него и у другим областима технике и технологије крајем XIX и почетком XX века. Таквој експанзији умногоме су допринела друга својства (отпорност према вишој температури, савитљивост, предљивост, несагорљивост, отпорност према неким хемијским дејствима), прихватљива цена, али и чињеница да у то доба није било јасних сазнања о штетном утицају на људско здравље.

Гринови проналасци и патенти

Прикупљени патентни документи јасно су показали да је у наведеним временским периодима било активно више проналазача истог имена и презимена, али са различитим

Сл. 6 - Сегмент цртежа у саставу патента Најрава за спајање металних елемената са стакленим, порцеланским и земљаним судовима, бр. US 499.918

почетним словом средњег имена и из различитих земаља (САД, Велика Британија и Аустралија). Пронађен је само један патент одобрен Џону Ф. Грину из Балтимора, у Сједињеним Америчким Државама, али исти није био у вези с употребом азбеста као материјала за електричну изолацију (главни разлог кореспонденције са Николом Теслом). Важно је истаћи да је Џон Ф. Грин био уписан као други носилац патента, док је као први наведен Оскар Е. Грин (Oscar E. Green), његов најстарији син. Патент под називом „Направа за спајање металних елемената са стакленим, порцеланским и земљаним судовима” (Means for connecting metallic fittings to glass, china, or earthenware), бр. US 499.918, који су поднели 22. марта 1893, Завод за патенте САД одобрио је 20. јуна исте године. То је, у ствари, један погодно обликован еластични метални елемент који се умеће између њих ради бољег повезивања. У пријави аутори наводе: „Овај проналазак се односи на побољшана средства за спајање прстенастих делова пламеника лампи са стакленим резервоарима, металних основа поклопаца са шаркама на бокалима и на разне друге производе за причвршћивање танких металних чаура на круто грло, што ће у даљем тексту постати потпуно јасно.”

Патентни спис оверили су својим потписима оба проналазача и њихови патентни заступници Џорџ Х. Хауард и Вилијам Т. Хауард (George H. Howard & William T. Howard)³⁰ из Балтимора.

Резултати спроведеног истраживања (само један пронађени патент) указују на то да се Грин определио за другачију пословну стратегију од Николе Тесле. Он своје проналаске није штитио патентима, него их је чувао као пословну тајну.

[30] Џорџ Х. Хауард и Вилијам Т. Хауард имали су заједничку канцеларију у Балтимору на углу улица Волтер (Walter) и Холидеј (Holliday). Вилијам је имао и сопствену канцеларију у Нешенел фајер иншуранс компани билдингу (National Fire Insurance Company's Building) у Балтимору. Детаљније видети: *Roster of Registered Attorneys Entitled to Practice Before the United States Patent Office* (Washington: Government Printing Office, 1899), 37.

О патенту и пословној тајни – приказ њихових основних карактеристика

Појмови као што су *проналазак* и *патент* и данас се врло често користе као синоними. Међутим, њихова правна значења су различита. У патентном праву *проналазак* представља решење одређеног техничког проблема. Суштина његове дефиниције огледа се у томе да он мора имати техничку природу и припадати некој техничкој области, за разлику од других творевина људског ума, као што су естетске креације с једне, односно открића, научне теорије и математичке методе, планови, правила и поступци за обављање интелектуалних делатности, за играње игара или реализацију послова, рачунарски програми и слично, са друге стране.³¹

Други појам – *патент* – јесте право које стиче носилац патента. Међутим, он се не остварује аутоматски, самим настанком проналаска или обавештавањем јавности о истом, већ после спровођења управног поступка за признање патента, а који се покреће подношењем патентне пријаве надлежном државном органу. Сврха патента јесте да обезбеди заштиту проналаска. Она омогућава носиоцу патента искључива права, то јест имовинска права да израђује, користи и ставља у промет заштићени проналазак. Носилац патента има право да спречи свако друго лице да учини то исто без његове сагласности. Проналазач, поред имовинских, стиче и морална права да буде наведен као творац проналаска.

За искључива права стечена патентом од подносиоца се тражи да свој проналазак открије јавности достављањем његовог детаљног и тачног описа у поднетој пријави патента. Признати патент постаје доступан јавности његовим објављивањем у службеном гласилу.³²

[31] Снежана Шарбох, *Патенти Николе Тесле – ка коначној листи* (Београд: Музеј Николе Тесле, 2006), 49-50.

[32] *Проналазећи будућност – Увод у патенте за мала и средња предузећа* (Београд: Завод за интелектуалну својину,

Патент се одобрава само онда када проналазак задовољава законом дефинисане услове патентбилности. Да би се проналазак заштитио патентом, он мора да буде нов, да представља резултат стваралачког рада, али и да буде индустријски применљив. У појединим земљама света, као на пример у Сједињеним Америчким Државама, од проналаска се захтева да, уместо индустријске применљивости, буде користан.

Патентом се може заштитити производ или поступак, при чему појам производа има врло широко значење. У том случају под њим се подразумевају уређај, алат, машина, супстанца, смеша...

Међутим, патент има и одређене недостатке. Он је временски ограничен, па у већини земаља таква заштита обично траје двадесет година од датума подношења пријаве патента. Када проналаску истекне патентна заштита, од тог тренутка свако лице може слободно да га користи. Такође, значајно је истаћи да је патент територијално ограничен, односно да је у важности само у држави у којој га је одобрио њен надлежни орган. У свим другим земљама света, где исти проналазак није заштићен патентом, он се као такав може користити без било каквог ограничења.³³

Процеси у вези са добијањем, одржавањем и спровођењем права из патента могу бити компликовани и врло скупи. Такође, може се испоставити да патентирани проналазак није комерцијално исплатив из различитих разлога (висока цена производње, слаба потражња на тржишту и сл.), па у том случају за његовог носиоца трошкови стицања патента представљају финансијски губитак.³⁴

.....
2007) https://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf/pronalazeci_buducnost.pdf (приступљено 20. марта 2021). (Публикација је превод на српски језик издања Светске организације за интелектуалну својину под називом „Inventing the future: An introduction to patents for small and medium-sized enterprises“.)

[33] Шарбох, *Патенти Николе Тесле – ка коначној листи*, 49-50.

[34] *Проналазећи будућност – Увод у патенте за мала и средња предузећа* https://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf/pronalazeci_buducnost.pdf (приступљено 20. марта 2021)

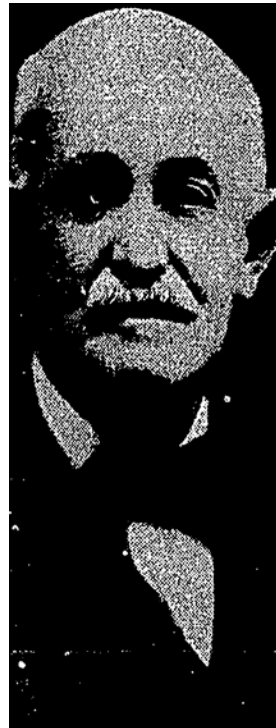
Пословна тајна, за разлику од патента, има тренутни ефекат и не укључује трошкове заштите код надлежног државног органа. Њено најзначајније својство јесте то да не захтева откривање проналаска у замену за остваривање заштите. Такође, заштита пословне тајне није временски ограничена. Најпознатији пример такве врсте заштите јесте рецепт за америчко безалкохолно пиће „Кока-Кола“ (Coca Cola), чији састав ни данас, 135 година од настанка, није познат.

Нажалост, и заштита проналаска пословном тајном има своје слабости. Она је ефикасна само у случају спречавања недозвољеног стицања, коришћења или откривања поверљиве информације. Међутим, ако на било који начин дође до њеног откривања јавности, тада је свако може користити без икакве накнаде. Исто тако, постоји опасност да неко од конкурената независним путем дође до истог проналаска, па да га онда заштити патентом и на тај начин оствари монопол над његовим коришћењем.³⁵

Зато је један од одлучујућих фактора при избору заштите проналаска његова врста, то јест сазнање да ли је то уређај, производ или поступак. Ако је проналазак уређај, тада постоји реална опасност да га конкуренти легално прибаве куповином на тржишту, па да онда путем реверзибилног инжењерства открију у чему се састоји пословна тајна: у конструкцији, употребљеним материјалима за израду појединих делова, сегмената или комплетних склопова, или је можда посредни нешто друго. Након таквих непобитних сазнања иста се може слободно користити. Са друге стране, уколико је проналазак нека врста производа, као што су хемијске супстанце или смеше, или је то одређени поступак (нпр. производња неког уређаја, његовог сегмента, готовог производа или нечег сличног), тада ће конкуренција имати знатно тежи и сложенији, ако не и немогућ задатак

да применом реверзибилног инжењерства схвати и јасно утврди каква је то пословна тајна садржана у њему.

Лична и пословна биографија Џона Ф. Грина

Сл. 7 - Џон Френклин Грин³⁶

Упркос опсежном истраживању разних писаних извора и база података, које је довело до откривања одређених биографских и пословних података о Џону Ф. Грину и његовој породици, неки аспекти његовог живота и стваралаштва остали су непознати. Разлоге за недоступност, а можда и непостојање, таквих трагова највероватније треба тражити у чињеници да ни сам Грин, а ни његово прегалаштво нису оставили значајнијег трага у историји америчке науке, технике и технологије тога доба.

[35] Ibid.

[36] "Oldest Confederate Veteran at Pikesville Home Dies at 87", Baltimore Sun, January 13, 1928, p. 24. Приватна архива.

Балтимор – Џон Френклин Грин рођен је у Балтимору, држава Мериленд, 1. фебруара 1840.³⁷ или 29. фебруара 1840. године,³⁸ од оца Џона Џ. Грина (John J. Green), свештеника, и мајке Мери А. Грин (Mary A. Green). О његовом раном животу и образовању нисмо успели ништа да сазнамо. Најранији подаци до којих смо дошли говоре о учешћу у америчком грађанском рату (1861–1865). Грин се борио на страни Конфедерације, као припадник чете Б 21. вирџинијског пешадијског пука, коју су већином чинили мушкарци из суседног Мериленда. У рату је био тешко рањен, тако да је морао да се повуче из активне службе. Десетог априла 1866. ступио је у брак са Мартом Џејн Илајасон (Martha Jane Eliason, рођена 27. новембра 1845. у Балтимору). Имали су седморо деце (три сина и четири ћерке), сви рођени у Балтимору:

- ◆ Оскар Илајасон Грин (Oscar Eliason Green, јануар 1867–11. децембар 1915)
- ◆ Артур Ванлир Грин (Arthur Vanleer Green, 1869–1871)
- ◆ Мини Грин (Minnie Green, рођена априла 1871)
- ◆ Лаура Алверда Грин (Laura Alverda Green, рођена априла 1873)
- ◆ Клара Меквеј Грин (Clara McVay Green, 1881–1892)
- ◆ Лусијен Ворнер Грин (Lucien Warner Green, 6. март 1886–7. јун 1910)
- ◆ Ајдевер Ворнер Грин (Idever Warner Green, 6. март 1886–26. децембар 1980)

Први пронађени запис о његовом стваралаштву јесте заједнички патент с Оскаром Грином под називом „Направа за спајање металних елемената са стакленим, порцеланским и земљаним судовима”, бр. US 499.918, који је Завод за патенте САД одобрио 20. јуна 1893. године.³⁹

[37] Ibid.

[38] Генеалогски подаци у вези са Грином и његовом породицом, ако није друкчије наведено, потичу из Ансестрија, највеће светске генеалогске базе.

[39] Оскару ће двадесет година касније (12. августа 1913) бити одобрен сличан патент под називом „Кућиште” (Вох), бр.

Из Гриновог првог писма упућеног Тесли у Њујорк 16. марта 1895. сазнајемо да живи у Балтимору на адреси Западна Лафајет авенија бр. 1234 (1234 West Lafayette Avenue).⁴⁰ Средином године, заједно са Чарлсом Торшом (Charles H. Torsch), Чарлсом Логаном (Charles W. Logan), Робертом Стјуартом (Robert Stewart) и Оскаром Грином оснива компанију под називом „Азбестос инсулејшен компани” (Asbestos Insulation Company). Фирма је званично регистрована у Вишем суду у Балтимору 19. јула 1895. у 14 часова и 55 минута, са почетним капиталом од 50.000 долара.⁴¹ Занимљиво је да назив фирме варира, па се у неким изворима (новински чланци, рекламе, два писма Тесли) наводи као „Азбестос инсулејтинг компани” (Asbestos Insulating Company). Из доступних извора сазнајемо да је Грин прво био председник, затим генерални директор, да би на крају обављао функције потпредседника и генералног директора.

У другој половини године основана је фирма „Грин и Симан”, са седиштем у улици Саут Чарлс бр. 23 у Балтимору. Они су били овлашћени продавци за „Азбестос инсулејтинг компани”, а најважнији (можда и једини) артикал био је управо Гринов азбестни папир за изолацију.⁴²

После неколико размењених писама уследила је и Гринова посета Тесли у Њујорку, у првој половини октобра исте године. Разговарали су о својствима Гринове азбестне изолације из које ће он касније уклонити честице гвожђа. Том приликом од Тесли је добио писмо препоруке за Џорџа Вестингхауса (George Westinghouse, 1846–1914),

US 1.069.940, којим се уносе побољшања у спајање поклопца са стакленим и порцеланским судовима.

[40] Иста адреса дата је у Градском именику Балтимора за 1899, што значи да се те године још увек води на истој адреси. Извор: *Baltimore City Directory for 1899, Volume XIII* (Baltimore: R.L. Polk & Co, 1899), p. 586. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hn4hdn&view=1up&seq=628&skin=2021> (приступљено 29. марта 2021)

[41] Baltimore City Superior Court Charter Record 1851–1881. <http://guide.msa.maryland.gov/pages/item.aspx?ID=CM716-44> (приступљено 14. септембра 2021)

[42] Заоставштина Николе Тесли, MNT, CI, 57A.

проналазача и индустријалца, његовог пријатеља и пословног сарадника, чија је компанија „Вестингхаус електрик енд мануфакчеринг компани“ (Westinghouse Electric and Manufacturing Company) изводила грандиозни пројекат хидроцентрале на Нијагари. Препорука му је отворила врата и омогућила да и чувеном америчком индустријалцу представи свој проналазак. Грин је посетио Вестингхауса у Питсбургу 21. октобра 1895. године. Био је лепо примљен, а у Одељењу за испитивање Вестингхаусове компаније тестирано је неколико узорака изолационог папира. Измерени резултати били су одлични. Бројчане вредности (дебљине листова – једног или више слепљених, напона струје) добијене тестирањем, опис начина третирања изолационог папира, као и друге техничке детаље балтиморски проналазач проследио је Тесли 25. новембра 1895. године. Послао му је и узорак папира који је издржао напон од 7600 волти по милиинчу, да га и он тестира и лично се увери у његов квалитет.

С обзиром на то да су резултати испитивања били позитивни, Грин је желео да свој проналазак представи потенцијалним купцима у Америци, чије би наруџбине омогућиле да отпочне с озбиљнијом производњом и продајом. Може се претпоставити да је то био разлог појављивања одговарајућих написа, најпре у локалним новинама, а касније и широм земље. Први чланак, под насловом „Електрични изолатор“, појавио се у „Балтимор сану“ 10. фебруара 1896. године.⁴³ Грин је навео да је сваки од постојећих изолатора добар за једну или две намене, али да ниједан није добар за општу употребу, јер има неку ману (није савитљив, није отпоран на воду, угљенише се). Азбест се није могао употребити за изолацију због мноштва примеса (гвожђе, бакар) које су проводиле струју. Он је пронашао начин да уклони све примесе и добије чиста азбестна влакна, за која је навео

да изгледају као „сирова свила“, а под микроскопом као „танке стаклене цевчице“. Такође је успео да направи и азбестни папир, чија се дебелина спуштала и до 0,23 mm и који је на тестовима показао изузетну отпорност на високе напоне и температуре. По Гриновом уверењу, поред тога што омогућава израду мањих и ефикаснијих машина, могао се користити и у друге сврхе, рецимо за производњу азбестног стакла које је много чвршће од обичног и бољих клизних лежачева, посебно у железничкој индустрији.

Из чланка у часопису „Електрикал енцинијер“, објављеног 26. фебруара и насловљеног „Гринов азбестни папир за изолацију“,⁴⁴ сазнајемо да се металне примесе из азбеста уклањају хемијским путем, а да се онда пречишћена влакна наносе на третирани папир, погодан за изолацију динамо-машина, конвертора и слично. Што се тиче даљих планова, компанија је радила на добијању водоотпорног и тањег папира (све до 0,15 mm) који би се користио за изолацију жица.

Преносећи текст из „Балтимор американа“ (Baltimore American), дневни лист „Њујорк тајмс“ у чланку под насловом „Азбестни папир за изолацију“ од 13. маја 1896.⁴⁵ наводи да је нови материјал на тестовима издржао напон наизменичне струје од 2000 волти по милиинчу, а након умакања у одређено једињење и сушења и свих 12000 волти по милиинчу. Наглашено је да његово откриће може наћи примену у производњи гуме (пошто је отпоран на вулканизацију), али и завоја, јер се такав завој, будући незапалив, може брзо и лако дезинфиковати у ватри чак и ако се претходно упрља.

За разлику од свих осталих извора, чланак под насловом „Нови изолациони

[43] "An Electric Insulator", Baltimore Sun, February 10, 1896, p. 10. <https://newspaperarchive.com/baltimore-sun-feb-10-1896-p-10> (приступљено 19. марта 2021)

[44] "Green's Asbestos Insulating Paper", Electrical Engineer, Vol. XXI, No. 408, February 26, 1896, p. 228. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015010784315&view=lup&seq=244&skin=2021> (приступљено 29. марта 2021)

[45] "Asbestos Paper for Insulating", New York Times, May 13, 1896, p. 5. <https://www.nytimes.com/1896/05/13/archives/asbestos-paper-for-insulating-a-baltimore-inventor-thinks-he-has.html> (приступљено 20. марта 2021)

материјал”, објављен у часопису „Електрикал ворлд” 3. априла 1897⁴⁶, износи другачије податке о производном процесу. У њему се наводи да се оксиди гвожђа уклањају магнетним сепаратором, а не хемијским путем. Истиче се, такође, да се листови азбестног папира могу под високим притиском пресовати у табле које су много лакше од постојећих производа сачињених од азбеста и гуме.

Најзад, чланак у „Американ електришену” од фебруара 1899, под насловом „Изолациони папир и табле од азбеста”,⁴⁷ наводи да се прерадом азбеста, поред честица метала, уклањају и друге примесе (песак, кречњак и магнезијум), које заједно могу чинити и 25% сировине. Сазнајемо и да табле дебљине 25 mm могу издржати напон од 24000 волти.

Остаје непознато где се у почетку тачно налазила Гринова компанија. Прва адреса за коју знамо јесте Фајделити билдинг (Fidelity Building) и потиче из рекламе у Градском именику Балтимора за 1899. годину.⁴⁸ Наиме, у XIX веку америчке фирме често су, уместо адресе, као седиште наводиле зграду у којој су се налазиле, уколико је она била опште позната, као и број канцеларије (у овом случају 810, што значи канцеларија 10 на седмом спрату, будући да се у Америци приземље рачуна као први спрат).⁴⁹

Сл. 8 - Фајделити билдинг у Балтимору (изворни облик, пре пожара)⁵⁰

Не знамо какви су били односи у фирми и како је пословала, али нешто није било у реду. Проблеми код Грина кулминирају 1900. године, како на приватном, тако и на пословном плану. Марта Грин 27. новембра подноси захтев Окружном суду да се њен муж Џон Ф. Грин принуди да плаћа алиментацију и да јој се одобри старатељство над двоје малолетне деце. Наводи да ју је муж напустио 15. октобра 1899. и да отад није слао новац за издржавање, иако је запослен као генерални директор „Азбестос инсулејшен компани” са годишњом платом од 1800 долара.⁵¹ Није познато какву је одлуку донео суд, али и ова вест довољно говори о стању у Гриновој породици.

Нешто раније, 10. априла, Грин је поднео захтев суду за раскид споразума о депоновању акција који је са Чарлсом Торшом и Оскарком Грином потписао након оснивања

[46] "A New Insulating Material", *Electrical World*, Vol. XXIX, No. 14, April 3, 1897, pp. 458-459. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015048964350&view=1up&seq=474&skin=2021> и <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015048964350&view=1up&seq=475&skin=2021> (приступљено 29. марта 2021).

[47] "Insulating Paper and Board from Asbestos", *American Electrician*, Vol. XI, No. 2, February 1899, p. 101. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015084518201&view=1up&seq=121&skin=2021> (приступљено 29. марта 2021)

[48] *Baltimore City Directory for 1899*, p. 1629. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hn4h4dn&view=1up&seq=1683&skin=2021> (приступљено 29. марта 2021)

[49] Грађевина се и дан-данас налази на углу улица Норт Чарлс (North Charles) и Вест Лексингтон (West Lexington). Подигнута је 1894. као седмоспратница и успела је да преживи велики градски пожар 7-8. фебруара 1904, који је за тридесет сати прогутао око 1500 зграда. У обнови је добила још седам спратова и данас представља једну од најстаријих пословних зграда у Балтимору.

[50] Приватна архива.

[51] "Weary of Marriage Tie", *Baltimore Sun*, November 28, 1900, p. 7. <https://newspaperarchive.com/baltimore-sun-nov-28-1900-p-7> (приступљено 20. марта 2021)

Сл. 9 - Атлантик траст билдинг у Балтимору (изворни облик, пре пожара)⁵⁶

фирме. Акције су депоноване код Ф. Ц. Симана (F. C. Seeman), суоснивача фирме „Грин и Симан“. Од укупно хиљаду акција, Торш је поседовао 240, Џон Грин 200, а Оскар Грин 79. Према наведеном документу, ниједан потписник није могао продати акције без пристанка друге двојице, док их Симан није могао пренети на купца без пристанка све тројице. Циљ споразума био је да контрола компаније остане у рукама оснивача. Торш је желео да прода све своје акције, а Џон Грин један део својих, док се Оскар Грин противио било каквој продаји.⁵² Џон је поднео и захтев за враћање 240 акција, али га је 11. јуна повукао, наводећи да су акције враћене.⁵³ Већ 19.

[52] "To Break a Pool", Baltimore Sun, April 11, 1900, p. 10. <https://newspaperarchive.com/baltimore-sun-apr-11-1900-p-10> (приступљено 20. марта 2021)

[53] "The Stock Returned", Baltimore Sun, June 12, 1900, p. 7. <https://newspaperarchive.com/baltimore-sun-jun-12-1900-p-7> (приступљено 20. марта 2021)

јуна суду подноси захтев за банкрот, наводећи да средства фирме, сада на адреси Вест малбери 408 (408 West Mulberry), износе 135 долара, а дугови 7905,29 долара.⁵⁴

У Градском именику Балтимора за 1901. годину појавила се реклама компаније која у том тренутку још постоји (бар на папиру). Грин се води као потпредседник и генерални директор, док је седиште у канцеларији 608 Атлантик траст билдинга (Atlantic Trust Building). У тексту рекламног огласа истакнуто је да је њихов главни производ азбестни изолациони папир који се неће угљенисати и који је најбољи материјал за ту намену на америчком тржишту. Такође, наведено је да су они једини произвођачи чистог азбестног влакна за изолацију.⁵⁵

На захтев Винтона Еморија Гарднера (Vinton Emory Gardner), бившег председника фирме, Други окружни суд у Балтимору 5. августа 1901. одређује адвоката Џозефа В. Бристора (Joseph W. Bristor) за стечајног управника. Гарднер је навео да је компанија потпуно несолвентна, да дугује закупнину за четири месеца и њему 312 долара на име заосталих плата, те да је у интересу (како поверилаца, тако и акционара) да буде угашена. У одговору компаније који је поднео Грин, сада у својству потпредседника и генералног директора, признају се сви наводи и пристаје се на предложено решење.⁵⁷

[54] "Business Troubles", Baltimore Daily Record, June 20, 1900, p. 1. <https://newspaperarchive.com/baltimore-daily-record-jun-20-1900-p-1> (приступљено 20. марта 2021)

[55] *Baltimore City Directory for 1901, Volume XV* (Baltimore: R.L. Polk & Co, 1901), pp. 103, 590, 1699. <https://books.google.com/books?id=1vRPrhJU-IC&pg=PA1699&lpg=PA1699> (приступљено 5. марта 2021). Именик је очигледно изашао почетком године, јер је зграда већ у априлу преименована у Јунион траст билдинг (Union Trust Building) по новом власнику. Грађевина је подигнута 1899, а изгорела је у великом пожару 1904. године. Међутим, захваљујући квалитетној градњи, метални костур је сачуван и зграда је 1905. обновљена. Постоји и данас и налази се на углу улица Фает (Fayette Street) и Чарлс (Charles Street).

[56] Приватна архива.

[57] "Business Troubles", Baltimore Daily Record, August 6, 1901, p. 1. <https://newspaperarchive.com/baltimore-daily-record-aug-06-1901-p-1> (приступљено 20. марта 2021)

Четрнаестог августа Бристор новинским огласом обавештава повериоце да могу поднети захтев за наплату дугова Другом окружном суду у Балтимору, закључно са 15. октобром исте године.⁵⁸ Три дана касније оглашава аукцијску продају демагнетизованог азбестног папира, око 3,2 тоне у ролнама широким 61 см и око 1,1 тоне у листовима димензија 61×91 см.⁵⁹ По свој прилици, аукција није успела, јер 8. јануара 1902. оглашава продају истих производа које сада детаљније описује. Тако сазнајемо да је папир у ролнама плаве боје и намењен изолацији подова, док је папир у листовима сив и погодан за све врсте електричне изолације. Овај пут на аукцију се износи и крунски драгуљ – „тајна формула за демагнетизовање азбеста“ – за коју се каже: „Ова формула налази се у трезору Банке гонича и механичара [у Балтимору], у тешкој коверти, запечаћена од стране судског службеника и позната само изумитељу и једном сведоку. Формула носи са собом ЕКСКЛУЗИВНО ПРАВО на демагнетизовање азбеста по наведеном поступку и једина је тренутно позната формула за ту намену. Формула се продаје запечаћена и неотворена, каква је била и када је положена у трезор.“⁶⁰ То је уједно и необорив доказ да је Грин свој проналазак штитио пословном тајном, а не патентом. Нажалост, таква одлука онемогућила је да у целини откријемо његов производни процес.

Почетком јуна 1902. Грин је писао Тесли у Њујорк. Из садржаја писма сазнајемо и то да је становао у улици Норт Јуто бр. 1041 (1041

North Eutaw Street).⁶¹ То је последња адреса за коју знамо у Балтимору, јер се у другој половини године сели у Питсбург.

Питсбург – Након пресељења Грин оснива нову компанију под називом „Питсбург Азбестос Ридакшен Компани“ (Pittsburg Asbestos Reduction Company). Фирма је регистрована 22. јануара 1903. у Харисбургу, главном граду Пенсилваније, с оснивачким капиталом од 100.000 долара.⁶² Поред њега, оснивачи су били и Чарлс К. Хил (Charles K. Hill), Џ. К. Х. Смит (J. Q. H. Smith), Х. Џ. Ван Тајн (H. C. Van Tine) и Џорџ Х. Филберт (George H. Filbert), сви из Питсбурга. Фирма је разматрала и могућност изградње фабрике у којој би се примењивао наведени производни процес.⁶³

Ради боље пословне комуникације, одштампан је и компанијски меморандум из којег видимо да је у питању ексклузивни произвођач Гриновог демагнетизованог азбестног папира и његове ламиниране изолације. На једном таквом меморандуму Грин је писао Николи Тесли 1. септембра 1903. године. У заглављу је, уз назив компаније, наведена и адреса – канцеларије 1118, 1119 и 1120 Вестингхаус билдинга (Westinghouse Building).⁶⁴ Фирма се у међувремену пребацила у канцеларију 404, па је Грин својеручно прецртао старе одштампане бројеве, а затим дописао нови. Такође, на дну странице, замолио је Теслу да му писма шаље на хотел на Седмој авенији у Питсбургу, где је тада становао.⁶⁵

[58] Baltimore Daily Record, August 14, 1901, p. 2. <https://newspaperarchive.com/baltimore-daily-record-aug-14-1901-p-2> (приступљено 20. марта 2021). Оглас је поновљен 21. и 28. августа.

[59] "Receiver's Sale of Demagnetized Asbestos Insulating Paper and Electrical Appliance", Baltimore Sun, August 17, 1901, p. 5. <https://newspaperarchive.com/baltimore-sun-aug-17-1901-p-5> (приступљено 20. марта 2021)

[60] "Receiver's Sale of Demagnetized Asbestos Paper, Electric Machine and the Secret Formulae for Making Demagnetized Asbestos, Known as Green's Process", Baltimore Sun, January 8, 1902, p. 5. <https://newspaperarchive.com/baltimore-sun-jan-08-1902-p-5> (приступљено 20. марта 2021). Оглас је поновљен 15, 22. и 29. јануара.

[61] Заоставштина Николе Тесли, MNT, CI, 57A.

[62] "Yesterday's Charter List", Altoona Morning Tribune, January 23, 1903, p. 4. <https://www.newspapers.com/newspage/57061374> (приступљено 19. марта 2021). Према подацима из привредног регистра Пенсилваније, улог оснивача износио је само 1000 долара, али сматрамо да се ради о штампарској грешци, имајући у виду да је за оснивање прве Гринове фирме издвојено 50.000 долара.

[63] American Manufacturer and Iron World, Vol. 72, No. 1, January 1, 1903, p. 18; Vol. 72, No. 2, January 8, 1903, p. 51. https://ingest-digitalarchives.powerlibrary.org/papd/islandora/object/papd%3Apcalo-imtj_59286 (приступљено 25. марта 2021)

[64] Вестингхаус билдинг подигнут је 1889. на углу Девете улице и Пен авеније у Питсбургу. Зграда је изворно имала осам спратова, а каснијом обновом добила је још три. Срушена је 1941. године у оквиру модернизације градског језгра.

[65] Заоставштина Николе Тесли, MNT, CI, 62A.

Сл. 10 Вестингхаус билдинг у Питсбургу⁶⁶

Година 1910. била је прилично бурна. Најпре је 3. маја Оскар тужио Џона Грина и друге,⁶⁷ мада не знамо због чега и ко су били остали тужени. Случај је окончан 3. октобра нагодбом.⁶⁸ Затим се најмлађа ћерка Ајдевер 9. маја у Балтимору удала за Едварда Гордона (1875–1954),⁶⁹ са којим ће добити ћерке Ајдевер Грин Гордон (Idever Green Gordon, рођена 15. децембра 1910. у Норфоку,

Вирџинија) и Марту Џејн Гордон (Martha Jane Gordon, 1913–1985). Само месец дана касније, 7. јуна, њен брат близанац и Гринов најмлађи син Лусијен извршио је самоубиство у Локуст поинту (Locust Point), лучком делу Балтимора. У том крају налазио се велики прихватни центар за емигранте, највећи после Њујорка и Филаделфије, па не чуди што је вест објављена у новинама немачке емиграције и што су сви који се помињу у чланку (очевитац, полицајац који је организовао потрагу, патолог) Немци. По изјавама сведока, Лусијен је током вожње трајектом у једном тренутку извукао бележницу из чепа и завитлао је у реку, а затим скочио преко ограде. Носио је плаво одело, смеђи прслук и црни шешир.⁷⁰

Џон Грин и даље активно промовише свој проналазак, па му 1. новембра 1911. у листу „Морисвил месенџер“ излази ауторски чланак о азбесту.⁷¹ Говорећи о предностима тог материјала, између осталог наводи да се ради на добијању азбестног дрвета, црепа, врата и прозорских оквира, као и незапаливог папира који би се користио за тестаменте, тапије, обвезнице и слично. Неколико година касније, 2. фебруара 1915, пред члановима Питсбуршког удружења електричара прочитао је свој рад „Азбест као изолатор“ (Asbestos as an Insulator), након чега је уследила дискусија.⁷² Из писма Тесли 9. јуна видимо да живи на новој адреси, Источна северна авенија 330 (330 East North Avenue).

Крајем године, 11. децембра, у вечерњим часовима, Оскар Грин умире од тифуса у 49. години. Из кратког новинског чланка⁷³ сазнајемо да је био ротаријанац

[66] <https://news.google.com/newspapers?id=3FgbAAA1BAJ&sjid=Z0wEAAA1BAJ&pg=608,4108089> (приступљено 14. октобра 2021)

[67] Baltimore Daily Record, May 4, 1910, p. 424. <https://newspaperarchive.com/baltimore-daily-record-may-04-1910-p-4> (приступљено 17. септембра 2021)

[68] Baltimore Daily Record, October 4, 1910, p. 332. <https://newspaperarchive.com/baltimore-daily-record-oct-04-1910-p-4> (приступљено 17. септембра 2021)

[69] Baltimore Sun, May 10, 1910, p. 8. <https://newspaperarchive.com/baltimore-sun-may-10-1910-p-8> (приступљено 16. септембра 2021)

[70] "Suchte Tod in den Wellen", Der Deutsche Correspondent, Baltimore, June 8, 1910, p. 5. <https://newspaperarchive.com/baltimore-der-deutsche-correspondent-jun-08-1910-p-5> (приступљено 17. септембра 2021)

[71] "Asbestos", Morrisville Messenger, November 1, 1911, p. 6. <https://www.newspapers.com/newspage/401891197> (приступљено 19. марта 2021)

[72] "Electrical Men Meet", Pittsburgh Post, February 3, 1915, p. 7. <https://www.newspapers.com/newspage/86528048> (приступљено 17. септембра 2021)

[73] Baltimore Sun, December 13, 1915, p. 5. (приватна архива)

и високорангирани члан масонске ложе и неколико масонских организација. Био је и сувласник фирме „Грин и Томас“ (Green & Thomas) која се бавила велепродајом стаклених посуда, а налазила се у улици Саут Чарлс број 33. За собом је оставио супругу Ану Меј (Anna May Green, мај 1868 – мај 1945) и сина Лироја (Leroy Seeman Green, рођен 15 децембра 1892. у Балтимору, умро 27. фебруара 1945. у Лос Анђелесу). Сахрањен је, као и Лусијен и касније Ана Меј, у породичној гробници на гробљу Маунт Оливет у Балтимору, при чему задња страна надгробног споменика носи масонске симболе (шестар, угломер и велико слово G).⁷⁴

Џон Грин је у овом периоду основао нову компанију под називом „Деферојзд азбестос“ (De Ferroized Asbestos), са седиштем у канцеларији 22 Сент Николас билдинга (St. Nicholas Building), који се налазио на углу Четврте авеније и улице Грант у Питсбургу. Почетком 1916. у познатом часопису „Сајентифик американ“ (Scientific American) излази кратка белешка о његовом проналаску који се сада представља под новим именом – влакнасти кварц (енг. fibrous quartz) или неферитни азбест (енг. deferroized asbestos).⁷⁵

Желећи да прошири употребу свог проналаска на друге области, 18. новембра 1919. Грин поново пише Тесли и пита га за мишљење у вези са коришћењем демагнетисаног азбестног папира за израду дискова електростатичке машине. У свом одговору Тесла га је подсетио на то да стакло као материјал има пет или шест пута већу специфичну индуктивну капацитивност него његов шелаковани азбестни папир, а који је уз то и знатно хигроскопнији. Закључио

Сл. 11 - Сент Николас билдинг у Питсбургу⁷⁶

је да му много више детаља по том питању може понудити тек након личног испитивања поменутог апарата.⁷⁷ То је био и крај њихове преписке.

Чикаго – Фирма је између краја 1919. и краја 1921. пресељена у Чикаго. У часопису „Електрикал рекорд“⁷⁸ помиње се новембра 1921. под називом „Деферојзд азбестос корпорација“ (De Ferroized Asbestos Corporation), на адреси Рејлвеј иксчејнд билдинг (Railway Exchange Building).⁷⁹ Што се тиче државних регистара, први пут се појављује у пореском извештају државе

[74] "L Warner Green", <https://www.findagrave.com/memorial/34426690/l-warner-green> (приступљено 11. октобра 2021)

[75] "A Non-Carbonizing Insulator", *Scientific American*, Vol. CXIV, No. 7, February 12, 1916, p. 173. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.31158007775728&view=1up&seq=187&skin=2021> (приступљено 20. марта 2021)

[76] <http://retrographer.org/photos/3277> (приступљено 10. јуна 2021)

[77] Заоставштина Николе Тесле, MNT, LVI, 548A; MNT, LVI, 549A.

[78] "A Non-Carbonizing Insulator", *Electrical Record*, Vol. XXX, No. 5, November, 1921, p. 366. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.c2533141&view=1up&seq=404&skin=2021> (приступљено 10. јуна 2021)

[79] Зграда од 16 спратова, која постоји и данас, подигнута је 1904. на углу Џексон булевар (Jackson Boulevard) и Јужне Мичиген авеније (South Michigan Avenue), а пројектант је био најпознатији чикашки архитекта Данијел Бернам (Daniel Burnham).

Илиноис за 1922. годину. Компанија је била активна још најмање две године. Помиње се у Годишњаку електроиндустрије за 1923.⁸⁰ и у Сертификованој листи домаћих и страних корпорација за 1924. годину⁸¹ на истој адреси – Западна северна авенија 1285 (1285 West North Avenue). Занимљиво је навести да је у потоњој публикацији, уместо Џона Ф. Грина, као председник наведен П. Г. Халивел (P. G. Halliwell), а као секретар Г. Т. Вотерс (G. T. Waters). Грин је тада имао 84 године и вероватно је про- дао компанију.

Пајксвил – Почетком 1926, нарушеног здравља, Грин се враћа у Мериленд и бива примљен у Дом војника Конфедерације у Пајксвилу (Pikesville), крај Балтимора. Ту ће и умрети природном смрћу 12. јануара 1928. године. Иза њега су остале три ћерке: Мини, која се око 1894. удала за Чарлса ван дер Вира (Charles van der Veer) и тада живи у Фениксу (Аризона); Лаура Алверда, која се 1919. удала за Френка И. Кларка (Frank I. Clark, ?1868–1946) и тада живи у Фичбургу (Масачусетс); и Ајдевер Ворнер, која живи с мужем у Норфоку (Вирџинија). Од осталих чланова породице, ту су била браћа Мелвин С. Грин (Melvin S. Green) и Елвуд А. Грин (Ellwood A. Green), као и сестра Фиби Ранкин (Phoebe Rankin).⁸³ Џон Грин је сахрањен на гробљу Маунт Оливет, у истој гробници са мајком, оцем и ћерком Кларом, која је умрла као дете, али на другој парцели у односу на Оскара и Лусијена.

[80] *EMF Electrical Year Book* (Chicago: Electrical Trade Publishing Company, 1923), p. 651. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uiug.30112062308587&view=1up&seq=651&skin=2021> (приступљено 10. јуна 2021)

[81] *Certified List of Domestic and Foreign Corporations for the Year 1924* (Danville: Illinois Printing Company, 1924), p. 343. <https://books.google.com/books?id=nSYjleUUvaUC&pg=PA343#v=onepage&q&f=false> (приступљено 20. маја 2021).

[82] <https://chicagology.com/goldenage/goldenage111> (приступљено 14. октобра 2021)

[83] "Oldest Confederate Veteran at Pikesville Home Dies at 87", *Baltimore Sun*, January 13, 1928, p. 24. (приватна архива)

Сл. 12 - Рејлвеј иксчејнд билдинг у Чикагу⁸²

Закључак

Истражујући преписку Николе Тесле и Џона Френклина Грина, као и друге артефакте из научникове заоставштине у Музеју Николе Тесле у Београду, настојали смо да сагледамо детаље његове сарадње с овим заборављеним проналазачем из Балтимора, односно један мали сегмент његовог живота који је до сада остао скоро непознат.

Из садржаја размењених писама јасно се може видети да је Грин континуирано пратио Теслин истраживачки рад и остварене научне резултате, али и детаље из његовог живота који су представљани у штампи тога доба. Такође, он је Тесли слао и узорке својих производа на бази азбеста. Очекивао је да ће их чувени научник испитати у некој од својих лабораторија и тако стећи сопствено мишљење, да би му потом својим саветима помогао у даљем истраживачком раду, али и у комерцијализацији истих. Сачувани узорак азбестног изолационог папира јасна је

потврда пријема Гринове пошилке. Међутим, због сплета чудних околности (губитка лабораторије и формирања нове), као и због заузетости другим пословима, Тесла примљене узорке није могао детаљно да истражи и тако помогне овом истраживачу. Због тога није дошло до конкретизације њихове сарадње.

Резултати спроведених истраживања омогућили су да се сагледа остварена патентна заштита у области примене азбеста као изолационог материјала у америчкој електроиндустрији од 1881. до почетка XX века, али и да се открије и представи лична и пословна биографија Џона Френсиса Грина, једног од многобројних кореспондената Николе Тесле, а чија се преписка налази у научној заоставштини.

С обзиром на то да је пронађен само један Гринов патент (невезан за употребу азбеста као материјала за електричну изолацију), као и бројни написи о његовом раду и пословању објављени у америчкој дневној и стручној штампи тога доба, јасно је да се он определио за другачију пословну стратегију од Николе Тесле. Грин своје проналаске није штитио патентима, него их је чувао као пословну тајну.

Данас је, због штетности по здравље људи, у многим државама света смањена или забрањена производња и употреба азбеста. Међутим, крајем XIX и почетком XX века научна гледишта била су другачија, па Гринова идеја о азбесту као изолационом материјалу није остала без одјека. У поменутом Годишњаку електроиндустрије за 1923. годину, поред његове фирме наведено је још шеснаест компанија које производе азбестни папир. Осим једне канадске, све остале биле су америчке и налазиле су се на источној обали Сједињених Држава (Пенсилванија, Илиноис, Њујорк, Охајо, Њу Џерзи), где је било и главно налазиште (у Вермонту).

Спроведено истраживање доприноси бољем разумевању историје примене азбеста

као материјала за електричну изолацију у Америци крајем XIX и почетком XX века и открива нове детаље из животних прича чувеног научника и једног данас непознатог проналазача. Објављивање ексклузивних артефаката из Теслине заоставштине (дванаест архивских докумената и један технички предмет) допринос је широј научној заједници и једна нова, полазна тачка за све оне истраживаче, а пре свега историчаре науке и технологије, који ће у будућности обрађивати и проучавати сличне теме.

Извори и литература

Заоставштина Николе Тесле. Музеј Николе Тесле, Београд.

Baltimore City Directory for 1899, Volume XIII. Baltimore: R.L. Polk & Co, 1899.

Baltimore City Directory for 1901, Volume XV. Baltimore: R.L. Polk & Co, 1901.

Karlson, V. Bernard, *Tesla: izumitelj električnog doba.* Novi Sad: Akademska knjiga; Beograd: Muzej Nikole Tesle, 2015.

Certified List of Domestic and Foreign Corporations for the Year 1924. Danville: Illinois Printing Company, 1924.

EMF Electrical Year Book. Chicago: Electrical Trade Publishing Company, 1923.

O'Nil, Džon, *Nenamršni geniје. Život Nikole Tesle.* Beograd: Metaphysica, 2006.

Проналазећи будућности – Увод у истраживање за мала и средња предузећа. Београд: Завод за интелектуалну својину, 2007.

Roster of Registered Attorneys Entitled to Practice Before the United States Patent Office. Washington: Government Printing Office, 1899.

Sajfer, Dž. Mark, *Čarobnjak: život i vreme Nikole Tesle. Biografija jednog genija.* Novi Sad: Stilos, 2006.

Стојиљковић, Братислав Н. и Зоран П. Пајић. „Пријатељство Николе Тесле и Стенфорда Вајта у светлу преписке сачуване у Теслиној заоставштини”, *Весник*, 45 (2018): 83–110.

Циврић, Зорица и Братислав Стојиљковић, *Теслин чудесни свет електрицијетета/Tesla's Wonderful World of Electricity.* Београд: Музеј Николе Тесле, 2011.

Шарбох, Снежана. *Истраживање Николе Тесле – ка коначној листи.* Београд: Музеј Николе Тесле, 2006.

JOHN FRANKLIN GREEN: THE FORGOTTEN BALTIMORE INVENTOR AND CORRESPONDENT OF NIKOLA TESLA

On the occasion of the 165th anniversary of the birth of Nikola Tesla

Nikola Tesla - famous scientist, engineer and inventor; John Franklin Green - inventor from Baltimore (Maryland) in the United States. Among the many artefacts in Tesla's legacy there are twelve letters exchanged by the two inventors, as well as a sample of asbestos insulation paper sent to him by Green to confirm his research on this type of material. On the other hand, two independent searches of data bases of patent documents were conducted in the Patent and Trademark Office of the United States of America and in some other countries in the world. The first research concerned Green's patents and covered the period from 1890 to 1925 - a decade longer than the period in which their correspondence took place. The second research focused

on the achieved patent protection in the field of asbestos as an insulating material in the American electrical industry before 1895, that is, before the first knowledge of Green's work in that field of technique and technology, but also in the years after that, until the beginning of the 20th century. The aim of this paper is to analyse the preserved artefacts in the Tesla Museum in Belgrade, as well as other available sources, and to understand the background of their cooperation, to define the character of their acquaintance, but also to discover and present the personal and professional biography of John F. Green, one of the many correspondents of the famous scientist, who have remained unknown to the scientific, professional and general public until today.

Bratislav N. STOJILJKOVIĆ
Snežana D. ŠARBOH, PhD
Zoran P. PAJIĆ

JOHN FRANKLIN GREEN: L'INVENTEUR OUBLIÉ DE BALTIMORE ET CORRESPONDANT DE NIKOLA TESLA – À L'OCCASION DES 165 ANNÉES DE LA NAISSANCE DE NIKOLA TESLA

Nikola Tesla – savant célèbre, ingénieur et inventeur; John Franklin Green - inventeur de Baltimore (état de Mariland) dans les États-Unis. Parmi les nombreux artefacts de la succession de Tesla se trouvent douze lettres que deux inventeurs échangèrent, dont un des exemplaires de papier d'isolation en asbeste que Green lui envoya comme preuve de ces expérimentations sur cette sorte de matériel. D'un autre côté furent effectués deux recherches indépendantes des bases de documents brevetés par l'Institut des brevets et des sceaux des États-Unis, mais aussi des autres pays dans le Monde. La première recherche se rapporte sur les brevets de Green et comprend la période de l'année 1890 à l'année 1925 – une décennie plus tard que la période de temps dans laquelle se déroula leur correspondance. La deuxième recherche fut concentrée sur la protection de

brevet réalisée dans le domaine d'utilisation d'asbeste comme matériel d'isolation dans l'industrie électrique américaine avant 1885, c'est-à-dire avant les premières prises de conscience sur la puissance créatrice de Green dans ce domaine de la technique et de la technologie, mais aussi dans les années suivantes jusqu'au début du 20ème siècle. L'objectif de cette étude est d'analyser les artefacts conservés dans le Musée de Tesla à Belgrade, tout comme les autres sources disponibles et d'observer les dénominateurs de leur collaboration, de définir le caractère de leur connaissance, mais aussi de découvrir et de présenter la biographie personnelle et de gestion de John F. Green, un des correspondants les plus nombreux du célèbre savant, qui restèrent jusqu'aujourd'hui inconnus au public scientifique, expert et vaste.

Bratislav N. STOJILJKOVIC
Snezana D. SARBOH, Dr
Zoran P. PAJIC

373.5.091(497.11)"1923/1925"(093.2)

**Др Светислав Љ.
МАРКОВИЋ**

Факултет техничких наука,
svetislav.markovic@vstss.com

**Братислав Н.
СТОЈИЉКОВИЋ**

Музеј Николе Тесле, Београд
bratislav.stojiljkovic@tesla-
museum.org

НИЖА ПРИВАТНА ГИМНАЗИЈА У ИВАЊИЦИ (1923–1925)

АПСТРАКТ: У Ивањици, варошици са мало више од хиљаду сџановника, у јесен 1923. године ошворена је Нижа приватна гимназија. Она је под тим именом радила свега 15 месеци, да би почетком 1925. године Указом Александра I Карађорђевића, краља Срба, Хрватца и Словенаца, била подржављена. С обзиром да су у њу прешли сви ђаци и наставници Више основне школе која је тада зашворена, гимназија је од почетка имала сва четири разреда. За крајко време своја постојања успела је да изнедри једну генерацију малих мађуранаца – прве средњошколце у Моравичком срезу. Радила је у згради која је тридесет година раније направљена у центру вароши са идејом да се у њој ошвори гимназија. Зграда је и данас трађевински понос града на Моравици.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Ивањица, Нижа приватна гимназија, рад школе од 1923. до 1925. године*

УВОД¹

После више неуспешних покушаја и четвородеценијског залагања иницијатива за отварање средње школе уродила је плодом – у Ивањици је 1920. године установљена Виша основна школа. Свој образовно-васпитни рад започела је са једним разредом, два искусна и проверна учитеља и 49 уписаних ученика. Активно и континуирано деловање мештана Ивањице и околних вароши и села у наредном периоду, као и подношење бројних молби од стране њихових представника у општинским, среским и окружним

државним институцијама у вези са отварањем гимназије у њиховом граду неспорно је допринело да надлежне просветне власти у Београду донесу позитивну одлуку по том питању почетком школске 1923/1924. године. Указом Александра I Карађорђевића, краља Срба, Хрвата и Словенаца, од 25. октобра 1923. године, а на основу члана 7 Закона о средњим школама, отворена је приватна четвороразредна Гимназија коју је срез Моравички морао да издржава о свом трошку.² С обзиром да су се сви ученици дотадашње Више основне школе изјаснили да пређу у новоотворену

[1] Ауторски текст је резултат нових истраживања, али и логичан наставак спознаја представљених од стране истих аутора у оквиру рада „Ивањичко средњошколско образовање зачето је пре сто година“ објављеног у педесетом броју Зборника радова Народног музеја у Чачку 2020. године.

[2] *Ошварање школа, Укази Њ. В. Краља Александра I, Средња настава, Службени гео, „Просветни гласник“, Београд, год. XL, бр. 12, децембар 1923, 263.*

просветну институцију, Гимназија је имала ђаке у сва четири разреда.

Отварање и просветни рад Ивањичке гимназије заснивао се на Закону о средњим школама у Краљевини Србији са изменама и допунама од 4. јула 1912. године. Законом је било прописано да се средње школе могу уређивати као гимназије, реалне гимназије и реалке. Потпуна средња школа имала је осам разреда, а непотпуна шест или четири (сваки разред је трајао годину дана). Прва четири разреда средње школе чинила су нижи, а друга четири виши течај. Такође, њиме су прецизиране многе битне одреднице у вези са оснивањем и радом гимназија: свака средња школа имала је своју област; општина у којој се отварала државна средња школа била је дужна да уступи грађевинско земљиште за школску зграду, финансирање изградње, а одржавања и поправке зграде обезбеђивала је цела школска област; школа је морала имати одговарајући печат са државним грбом и именом завода (установе), као и неопходан школски намештај, књижницу за наставнике и ученике, кабинете, лабораторије и потребна учила. У средњу школу су се могли уписати ученици који су са „добрим успехом“ завршили четврти разред основне школе, односно они који су у уписној години навршавали 10 до 13 година. При упису ученика у ма који разред државне средње школе плаћало се на име њихове школарине³ за сваки разред нижег течаја по двадесет динара (за виши течај 40) уколико су им родитељи измиривали више од 100 динара годишњег пореза, док су они чији је порез износио од 30 до 100 динара плаћали половину школарине, као и родитељи са више од двоје деце у средњим школама. Сиромашни ученици (чији су родитељи имали пореска давања мања од 30 динара) врло доброг учења и примерног

владања били су ослобођени овог плаћања. Ни у једном разреду нижег течаја није смело да буде више од 50 ђака. Успех ученика се класификовао оценама: одличан (5), врло добар (4), добар (3), слаб (2) и рђав (1); владање: примерно (5), врло добро (4), добро (3) и лоше (2); вредноћа: похвално (5), марљиво (3) и немарљиво (2). Ученици са завршеним четвртим разредом су, уколико би желели да наставе са својим образовањем у средњој школи, полагали нижи течајни испит, а они са завршеним осмим виши течајни испит. У средњим школама су могли предавати: директори, професори, редовне наставнице (само у женским и мешовитим школама), супленти (само у мушким школама) и помоћнице, предметни учитељи и учитељице, учитељи и учитељице вештина, привремени учитељи и учитељице. За директора у непотпуној средњој школи могао је бити постављен професор са најмање осам година службе у том звању. Суплент (помоћница) је био свршени студент филозофског или техничког факултета Велике школе или неког страног универзитета или политехнике. Уколико суплент у року од пет година не положи професорски испит⁴ он би се тада отпуштао из наставничке службе. У потпуној средњој школи могло је бити највише 12 професора, у шесторазредној осам, а у четвороразредној шест. Почетком школске године одређивани су по један наставник за пословођу (водио је записнике на седницама Наставничког већа, сређивао и бринуо о школској архиви и помагао директору у обављању административних послова) и књижничара (уређивао и руководио школском књижницом). Школског лекара је именовано министар просвете, а његове дужности су биле да на почетку и на крају школске године прегледа све ученике, бесплатно лечи сиромашне ђаке, ученицима даје потребне хигијенске поуке, води статистику о њиховом здравственом

[3] Предвиђено је било да се од прикупљене школарине набављају учила и књиге за ученичку књижницу, све школске и канцеларијске потрештине, али и да се даје ученичко благодетељање (стипендије) сиромашним ђацима који су показали одличан успех и примерно се владали.

[4] Право на професорски испит имали су они кандидати који су провели најмање две године као супленти у некој средњој школи.

Јестаственица (Биологија)	3	2	/	/
Физика	/	/	4	/
Хемија са минералогијом	/	/	/	4
Хигијена	/	/	/	1
Писање	2	2	/	/
Цртање	2	2	2	2
Певање	2	2	/	/
Гимнастика	2	2	2	2
Свеџа	29	33	24	25

ПРВА ГОДИНА РАДА НИЖЕ ПРИВАТНЕ ГИМНАЗИЈЕ У ИВАЊИЦИ (1923/1924)

Већ 24. новембра 1923. године заседала је Скупштина Моравичког среза са само једном тачком дневног реда – издржавање Гимназије. Једногласно је усвојена одлука да се замоли министар просвете за помоћ у вези са издржавањем приватне четвороразредне гимназије у Ивањици било у новцу, било у наставничком особљу. За њено финансирање био је одређен износ од 160.000 динара у скупштинском буџету за 1924. годину. Планирана новчана средства прикупила би се прирезом од грађана. Молбу упућену надлежном министру потписали су срески начелник Светозар Поповић и председник Среске скупштине Радојица М. Јеремић.⁹

Одмах по оснивању средње школе формиран је нови Школски одбор који су незванично звали *Гимназијски одбор*. Председник првог гимназијског Школског одбора био је чувени ивањички трговац Радојица М. Јеремић. Он се Министарству просвете обратио писмом 29. новембра 1923. године: *Школски одбор њивајне ђимназије у Ивањици,*

[9] У то доба Скупштина Моравичког среза имала је председника и 19 посланика. Председник је био Радојица М. Јеремић, а посланици Арсеније Богдановић, Сретен Богићевић, Гаврило Бошковић, Рајко Вуловић, Милутин Гавриловић, Михаило Димитријевић, Владимир Ивановић, Владимир Јовановић, Јеврем Јовичинац, Мирко Каралић, Чедомир Крунић, Славко Маринковић, Милан Марић, Тихомир Миловановић, Миљко Милошевић, Момир Палибрк, Милун Стамболић, Љубомир Станић и Владимир Стефановић.

*изабран од сџране среске скујшџине, моли минисџра џросвеџе да изволи досадашњим насџавницима овдашње Више основне школе у којој је био џошџуно засџујџен џимназијски џроџрам одобриџи да исџи осџану и у џимназији на раду до краја ове школске џодине, џџ. до јуна 1924. џодине.*¹⁰ Написао је да су дотадашњи наставници Више основне школе, за које предлаже да наставе са својим радом и у Гимназији: Радул Перишић¹¹, учитељ, Драгомир С. Поповић¹², са завршеним филозофским факултетом, Петар С. Јокановић¹³, учитељ и Владимир Николајевић¹⁴, свршени матурант и свршени ђак Војне академије у Русији. За остало наставно особље, како је наведено у његовом писму, Одбор је расписао

[10] Архив Југославије, Београд, 66/1592/1705. /У том периоду министар просвете био је Милош Трифуновић./

[11] Радул Перишић (1868–1927), дугогодишњи учитељ и управитељ Основне (од 1890. до 1904) и Више основне школе (за све време њеног постојања, 1920–1923) у Ивањици, основних школа у Мочиоцима, Вичи, Радановцима (код Косјерића, 1904–1905), Приликама (од 1905. до 1910) и Шумама (1910–1911. и 1919–1920).

[12] Драгомир С. Поповић Драги (2. август 1899 – 18. фебруар 1986), професор у ивањичкој Вишој основној школи и Нижој гимназији (од 1. марта 1923. до 14. јула 1925, директор од 1. октобра 1924. до 17. марта 1925), гимназијама у Београду (Друга мушка гимназија, 1925) и Чачку (од 6. септембра 1925. до 1945), Техничкој (1949–1954) и Економској школи у Чачку (1954–1962).

[13] Петар С. Јокановић (14. новембар 1886 – ? 1967), учитељ и школски надзорник.

[14] Владимир Д. Николајевић (13. јула 1896 – ?), наставник Више основне школе и Основне школе у Ивањици.

конкурс и оно је требало да буде изабрано до 15. децембра исте године.¹⁵

Од пријављених кандидата Гимназијски школски одбор је предложио Министарству просвете да за директора ивањичке Гимназије именује Владимира М. Радивојевића, професора Четврте београдске гимназије, а за наставницу госпођицу Винку Јевђовићеву¹⁶, наставницу Гимназије у Косовској Митровици. Њихов предлог је упућен 21. децембра 1923, а министар је потврдио избор Јевђовићеве за привремену предметну учитељицу 2. јануара наредне године.¹⁷ Она је 12. јануара разрешена дужности у Косовској Митровици, а на нову дужност у Нижој приватној гимназији у Ивањици ступила је 18. јануара 1924 године.¹⁸

Школски надзорник Милисав Арсовић известио је 30. децембра 1923. Министарство просвете да је дотадашња управа Више основне школе извршила њену ликвидацију, па се сходно њиховој донетој одлуци истом Министарству стављају на располагање наставници ове институције: Радул Перишић и Драгомир С. Поповић, стални учитељи, и Владимир Николајевић, привремени учитељ. У ивањичкој Нижој основној школи била су попуњена готово сва радна места. Без наставника је остало само четврто одељење, јер је њиховом учитељу Божидару Нешковићу одлуком од 31. октобра 1923. одобрено шестомесечно боловање. Надзорник је сугерисао да Радула Перишића и Драгомира С. Поповића треба оставити да раде

[15] Поред Радојнице М. Јеремића, председника Школског одбора, писмо је потписао и деловођа Драгомир С. Поповић, наставник Гимназије.

[16] Винка Јевђовић, професор, у ивањичкој Нижој приватној гимназији радила од 1923. до 25. августа 1925. године (дошла је из Косовске Митровице). Завршила је Филозофски факултет у Београду, одсек ботаника.

[17] Архив Југославије, Одлука министра просвете С. Н. Бр. 25939.

[18] *Разрешења, Прейииси Госјодина Минисџра ѝросветѝе, Средња наџава, Службени гео, „Просветни гласник”, Београд, год. ХLI, бр. 1, јануар 1924, 16. /Министар просвете је својим претписом С. Н. Бр. 466 од 12. јануара 1924. разрешио Винку Јевђовићеву, привремену предметну учитељицу Гимназије у Косовској Митровици/*

у новоотвореној гимназији до краја текуће школске године, јер иста није имала довољно наставника. Тим пре, јер је Драгомир С. Поповић са завршеним филозофским факултетом намеравао да остане наставник Гимназије, док би Николајевић заменио Нешковића (у четвртој одељењу), а могао би истовремено хонорарно да предаје француски језик у Гимназији. На тај начин би се решиле све кадровске потребе у обе ивањичке просветне институције.

У надлежном Министарству се расправљало о његовом предлогу и закључено је да Закон о чиновницима не дозвољава да се учитељи народних школа преведу у сталан рад у новооснованој приватној гимназији. Они су могли бити само хонорарни гимназијски наставници „од часа”. Препоручено је да се што пре изврши избор наставника расписивањем конкурса. Ако се зна да је препорука Министарства послата у Ивањицу 24. јануара 1924, а да је предлог Гимназијског школског одбора за избор кандидата отпремљен месец дана раније, онда то јасно потврђује каква је била комуникација на релацији Ивањица–Београд, односно како су међусобно сарађивала два одељења (за основно и за средње образовање) у надлежном српском Министарству.

У тексту извештаја председника Школског одбора новоотворене просветне институције достављеног Министарству просвете 27. јануара 1924. наведено је да су се по објављивању Указа о отварању приватне четвороразредне гимназије у Ивањици сви ученици дотадашње троразредне Више основне школе уписали у новоотворену приватну гимназију и тако продужили своје школовање. Овим чином уписивања ивањичка Виша основна школа је престала да постоји 30. децембра 1923. године.

Наређењем Министарства просвете од 18. јануара 1924. године Владимир Николајевић је одређен да предаје у основној школи и да води одељење Божидару Нешковића

Штамбилъ Ниже приватне гимназије у Ивањици

(одобрено му је шестомесечно одсуство због лечења), док су Радул Перишић и Драгомир С. Поповић продужили са радом у новоотвореној приватној гимназији.

Гимназијски школски одбор је 29. јануара 1924. године известио министра просвете да Ивањичка гимназија још није добила директора. Очекивали су да министар потврди избор директора као и дотадашњих наставника ликвидиране Више основне школе који су наставили рад у новоотвореној гимназији. Предложено је да се Радул Перишић, Драгомир С. Поповић и Владимир Николајевић по могућству задрже у Ивањичкој гимназији до краја школске године, јер су пристали да раде у њој без хонорара, а као државни наставници са платом коју су до тада уживали.¹⁹

Нова кадровска решења потврдио је и извештај Одељења за средњу наставу Министарства просвете од 11. фебруара 1924. у коме је наведено да је Владимир Николајевић, дотадашњи учитељ Више основне школе, упућен у основну школу, као и Петар С. Јокановић²⁰, а да још није распоређен наставник Радул Перишић.

[19] Извештај су потписали Радојица М. Јеремић, председник Гимназијског школског одбора, председник Среског одбора (потпис је нечитак) и Винка Јевђовићева уместо пословође.

[20] Одлуком министра просвете С. Н. Бр. 2889 од 21. јануара 1924. године потврђен је избор Петра С. Јокановића, учитеља, за хонорарног наставника у Нижој приватној гимназији у Ивањици.

Иначе, министар просвете је својом одлуком С. Н. Бр. 25940 од 25. децембра 1923. године (на основу члана 7 Закона о средњим школама) потврдио избор Владимира М. Радивојевића²¹, професора у пензији, за директора Ниже приватне гимназије у Ивањици.²² Нажалост, нису нам познати разлози због којих је Радивојевић више од месец дана каснио са преузимањем директорске функције.

Новопостављеном директору Гимназије, одмах по преузимању дужности, обратили су се занимљивим дописом његови ученици. У тексту се каже:

Пошћо су се ђаци ове гимназије, ђо ђредлоју ї-ђице Винке Јевђовићеве, насћавнице ове школе, задужили да оснују једно „Дилетанћско друшћво“, ђо најучћивије молимо ућравитћелја школе да одобри оснивање ове корисне усћанове.²³

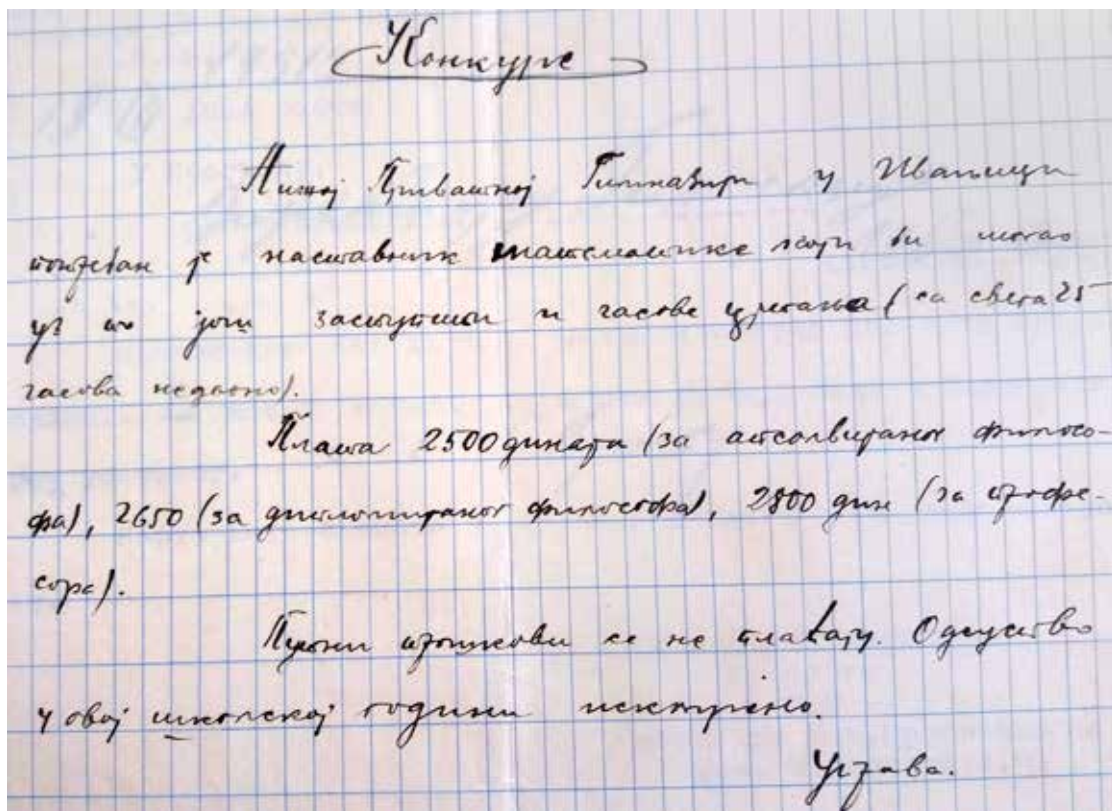
Ученички допис, оверен таксеном марком, од 8. фебруара 1924. године потписала је и „Управа“ коју су сачињавали Радивоје Перишић, потпредседник, Недељко Стефановић, секретар, и чланови Цветко Велимировић,

[21] Владимир М. Радивојевић, професор и директор (од фебруара 1924. до 1. октобра 1924) ивањичке Ниже гимназије у школској 1923/1924. години. Пре доласка у Ивањицу био је професор Четврте београдске гимназије.

[22] Историјски архив Ужице, Нижа државна гимназија Ивањица 1923–1930, општа акта.

[23] Историјски архив Ужице, Нижа државна гимназија Ивањица 1923–1930, општа акта.

Потпис Владимира М. Радивојевића, првог директора Гимназије

Текст расписаног конкурса за пријем наставника математике

Радивоје Рашковић и Дара Салевић. Није познато каква је била судбина ђачке иницијативе. Да ли је једно такво ђачко друштво основано? Ко су били његови чланови? Да ли је и како радило? Какве је драмске представе припремало? Да ли их је и када извело на „позоришној сцени“? Постављена питања, нажалост, засад остају без јасног одговора. Ипак, њихова иницијатива недвосмислено потврђује значај оснивања Гимназије не само због њеног образовно-васпитног, већ и културно-забавног деловања у граду на Моравици.

С циљем да се кадровски појача Ивањичка гимназија је расписала конкурс за пријем једног наставника математике 9. априла 1924. године.²⁴ Конкурс је био отворен десет дана.

[24] Текст конкурса је гласио: *Нижој Приватној Гимназији у Ивањици потребан је наставник математике који би морао уз и још засиђујући и часове црјања (са свега 25 часова недељно). Плаша 2.500 динара (за аисолвираног филозофа), 2.650 (за*

Јавило се укупно пет кандидата: Јован Ј. Марков, дипломирани инжењер из Београда (завршио Хемијско-металуршки факултет у Петрограду), Светозар Васиљевић, апсолвент Техничког факултета, из Ваљева, Живојин Миљковић, апсолвент Техничког факултета, из Параћина, Павле Шавикин, наставник Гимназије у Куманову, завршио шест семестара на Универзитету у Одеси, и Јово Сикимић, апсолвент Филозофског факултета, из Београда (за њега је напоменуто да тражи одсуство у јуну). Одлуку да је Светозар Васиљевић²⁵ примљен потписали су

.....
дипломираног филозофа), 2.800 динара (за професора). Пушњи аитиови се не благају. Одсуство у овој школској години искључено. /Историјски архив Ужице, Нижа државна гимназија Ивањица 1923–1930, општа акта/

[25] Светозар Васиљевић, привремени предметни наставник Ниже гимназије у Ивањици од 22. априла 1924. до 16. октобра 1928. године. Рођен је 6. новембра 1895. у Ваљевоу. У Ивањицу је дошао као студент технике. Пре тога је радио као учитељ у Врелу код Ваљева (од 14. децембра 1922. до 3. фебруара 1923),

Светозар Васиљевић

председник Школског одбора Радојица М. Јеремић, директор Гимназије Владимир М. Радивојевић, пословођа Драгомир С. Поповић и члан Одбора Гаврило Бошковић 22. априла 1924. године.²⁶

Седмог маја 1924. године промењен је фамилијаз (школски служитељ). Нови је био Милорад Рајовић, али са знатно већом платом – 800 динара (почетна плата његовог претходника била је 300 динара 1921. године).

Владимир М. Радивојевић, директор Ниже приватне гимназије, први свој извештај о раду институције послао је Министарству просвете 20. маја 1924. године, по завршетку прва два школска тромесечја. Известио их је да је Ивањичка гимназија смештена у приземљу школске зграде, где постоје четири учионице (за сваки разред по једна) и једна

.....
па у Основној школи у Лопатању код Осечине (до 1. септембра 1923). Потом је био писар у суду општине ваљевске, одакле је дошао у Ивањичку гимназију. Био је њен директор од 6. новембра 1925. до фебруара 1926. године. Из Ивањичке гимназије премештен је у Ваљево (16. октобра 1928). Преминуо 21. новембра 1985. у Ваљеву, где је и сахрањен. У Ивањици се оженио са Љубицом Јелић (кћерком трговца Грујице) и са њом је добио кћерку која је преминула као беба.

[26] Историјски архив Ужице, Нижа државна гимназија Ивањица 1923–1930, општа акта.

канцеларија. На горњем спрату исте зграде, која је својина општине ивањичке, радила је основна школа. Хигијенски и други услови у комплетном објекту били су добри. У свом извештају је навео да су прво тромесечје школске 1923/1924. завршили наставници Више основне школе 21. децембра 1923, а у другом су радили квалификовани наставници чији избор је потврђен од стране министра просвете.

Рад у другом тромесечју завршен је 5. априла 1924. године. Директор је истакао да је у трећем тромесечју школа добила још једног квалификованог наставника, Светозара Васиљевића²⁷, свршеног техничара, који предаје математику у свим разредима и слободоручно цртање, док је за хонорарну наставницу женског ручног рада узета г-ђица Олга Миленковић²⁸, учитељица рада овдашње Радничке школе. Тако су у трећем школском тромесечју били заступљени сви предмети.²⁹

У настави су коришћени само уџбеници које је Министарство просвете одобрило. Од учила школа је располагала физичким картама свих континената, као и картом Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, али и математичким наставним средствима. Нажалост, кабинети за физику, хемију, зоологију и ботанику нису поседовали потребна учила.

Према достављеном извештају директора сазнајемо да је на почетку школске 1923/1924. године било десет ученика више него што је записано у летопису Више основне школе – 152 (130 дечака и 22 девојчице). У први разред уписана су 43 ђака (37 дечака и шест девојчица), у други 51 (45 дечака и шест девојчица), у трећи 28 (21 дечак и седам девојчица) и у четврти 30 (27 дечака и три девојчице). На почетку другог тромесечја било

[27] Архив Југославије, Београд /Одлуком министра просвете С. Н. Бр. 9816 од 29. маја 1924. године Светозар Васиљевић је именован за привременог предметног учитеља Ниже приватне гимназије у Ивањици/

[28] Олга Миленковић, учитељица Радничке школе у Ивањици. У Ивањичкој гимназији хонорарно је предавала женски ручни рад 1924. године.

[29] Архив Југославије, Београд, 66/1592/1705.

Табеларни преглед статистичких података и
успеха ученика Ниже приватне гимназије у Ивањници за тромесече
школске 1923/24 године

№ сл. број	Наименовања	у I полу			у II полу			у III полу			у IV полу			Укупно		
		Успешно	Успешно	Успешно	Успешно	Успешно	Успешно	Успешно	Успешно	Успешно	Успешно	Успешно	Успешно	Успешно	Успешно	Успешно
I Бројно стање - ученици																
1.	Уписано у почетак школске г.	37	6	43	45	6	51	21	7	28	27	3	30	130	22	152
2.	Послије из друге школе	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	Протиснута школа	-	-	-	-	-	1	1	2	1	1	2	2	2	2	4
4.	Напустила школу	1	-	1	11	-	11	1	-	1	-	-	-	13	-	13
5.	На крају I тромесечја	36	6	42	34	6	40	19	6	25	26	2	28	115	20	135
II По успеху је било:																
1.	Одлични	5	-	5	3	-	3	6	-	6	4	-	4	18	-	18
2.	Врло добри	7	5	12	2	3	5	2	1	3	7	1	8	18	10	28
3.	Добри	20	1	21	-	1	1	6	1	7	5	-	5	31	3	34
4.	Слаби	4	-	4	29	2	31	5	4	9	10	1	11	48	7	55
III По вредности је било:																
1.	Позвални	9	5	14	3	-	3	7	-	7	7	-	7	26	5	31
2.	Марљиви	25	1	26	6	6	12	8	6	14	13	1	14	52	14	66
3.	Немарљиви	2	-	2	25	-	25	4	-	4	6	1	7	37	1	38
IV По владану је било:																
1.	Арметни	29	6	35	26	6	32	17	5	22	21	2	23	43	10	112
2.	Врло добри	4	-	4	6	-	6	1	1	2	5	-	5	16	1	17
3.	Добри	3	-	3	2	-	2	1	-	1	-	-	-	6	-	6
4.	Лоши	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Нижа Приватна Гимназија
среза Моравичког
Бр. 61
20. маја 1924 год.
— у Ивањници —

Директор,
Влад. М. Радевојевић

Табеларни преглед бројног стања и успеха ученика Ниже приватне гимназије на крају првог тромесечја 1923/1924. године

је 42 првака (36 дечака и шест девојчица), 40 другака (34 дечака и шест девојчица), 25 трећака (19 дечака и шест девојчица) и 28 четвртака (26 дечака и две девојчице) – укупно у сва четири разреда 135 ученика (115 дечака и 20 девојчица). У наредном периоду пришла су два ученика (у други и четврти разред), тако да је на крају трећег тромесечја школа бројала укупно 137 ученика (117 дечака и 20 девојчица). Они су по оствареном успеху рангирани као: 19 одличних, 35 врло добрих, 31 добар и 52 слабих. Први разред је завршило 40 ученика, јер је један напустио школовање, а два су понављала. Било је чак девет одличних ђака (Стоја Дамњановић, Милоје Дилпарић, Милинко Кушић, Драгољуб Поповић, Милован Радовић, Зорка Радојевић, Добрила Стамболић, Петар Стамболић и Радивоје Чкоњевић). Код другака је коначан успех био знатно лошији, јер је 12 ученика напустило школовање, а четири понављало.

Разред је завршило 36 ученика, међу којима су три била одлична (Милош Главинић, Славко Петровић и Душан Поповић). Два трећака су се исписала, а један је напустио школу, па их је 25 завршило разред. Међу њима било је пет одличних ученика (Добривоје Комадинић, Вукашин Константиновић, Венијамин Маринковић, Илија Пејовић и Михаило Томашевић), девет врло добрих и 11 добрих. Један ученик четвртог разреда је прекинуо даље школовање, а други се исписао, док је осталих 29 четвртака успешно завршило разред и стекло услов да полажу малу матуру. Четворица су остварила одличан успех на крају школске године (Спасоје Гвозденовић, Радивоје Перишић, Милан Пурић и Недељко Стефановић), а било је и 10 врло добрих и 15 добрих. Разредни старешина првацима била је Винка Јевђовић, другацима Светозар Васиљевић, а трећацима и четвртацима Драгомир С. Поповић.

Табела 2. - Бројно стање ученика (дечака и девојчица) по тромесечјима у сва четири разреда ивањичке Ниже приватне гимназије у школској 1923/1924. години

Разред	Прво тромесечје (на почетку школске године)			Друго тромесечје (на почетку тромесечја)			Треће тромесечје (на крају школске године)		
	Укупно	Дечака	Девојчица	Укупно	Дечака	Девојчица	Укупно	Дечака	Девојчица
I	43	37	6	42	36	6	42	36	6
II	51	45	6	40	34	6	41	35	6
III	28	21	7	25	19	6	25	19	6
IV	30	27	3	28	26	2	29	27	2
<i>Свега</i>	152	<i>130</i>	<i>22</i>	135	<i>115</i>	<i>20</i>	137	<i>117</i>	<i>20</i>

У јуну 1924. године први пут у историји ивањичког образовања требало је да се организује полагање нижег течајног испита. Управа Ниже приватне гимназије доставила је 20. маја исте године предлог надлежном министру у вези са реализацијом течајног испита. У међувремену, Ивањичани су се активно и свеобухватно припремали за његово организовање. О њиховим активностима које су првенствено за циљ имале

смањивање великих финансијских трошкова, сведочи сачувано писмо Гаврила Бошковића, председника Ивањичке општине, упућено његовом куму Анти Радојевићу³⁰, народном посланику у Скупштини Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 24. маја 1924. године.

[30] Антоније Анта Радојевић (Ивањица, 1884 – Ивањица, 1982), грађевински инжењер, народни посланик у Скупштини Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (од 1921) и министар саобраћаја у Влади Краљевине СХС (1925).

Господину
Директору Приватне Гимназије
Ивањичка

Пријављујем се за полагање нижег течајног испита
пред одређеном државном комисијом.

Прописану таксу прилажем.

21. јуна 1924 год.
Ивањичка

Уздиш:
Цветко Велимировић
уџ. и др. гимназије

Пријава за полагање нижег течајног испита Цветка Велимировића, ученика четвртог разреда
Ивањичке гимназије од 21. јуна 1924. године

У тексту писма он објашњава да по члану 50. Закона о средњим школама ученици приватних гимназија могу полагати нижи течајни испит (малу матуру) у својој школи само пред комисијом коју ће одредити Министарство просвете, али тада целокупан трошак њеног ангажовања и рада мора да плати школа. Изразио је своју забринутост, јер би све то могло коштати и преко пет хиљада динара ако би се одредило више чланова комисије и ако би исти били из Београда (у том случају трошкови ангажовања по једном члану износили би око хиљаду динара). Навео је да су у појединим приватним гимназијама ученици полагали малу матуру само пред министарским изаслаником (за Ивањичку гимназију то је био Лазар Трипковић, начелник одељења за средњу наставу у Министарству просвете) и без других чланова испитне комисије. Замолио је кума да се ангажује и помогне им да исто тако буде и у Ивањници, односно ако се мора формирати комисија да тада у њој буде што мање

чланова и да они буду из Пожеге, Ужица и Чачка, како би ивањичку општину све то што мање коштало.³¹

У складу са одредбама члана 50. Закона о средњим школама³² министар просвете је формирао комисију 6. јуна 1924. године. Комисију за полагање нижег течајног испита у ивањичкој Нижој приватној гимназији сачињавали су: председник – Владимир М. Радивојевић, директор гимназије, и четири члана – Јован Топаловић, професор Ужичке гимназије, испитивач из историје и земљописа, Милун Радовић, суплент Ужичке гимназије, испитивач из математике, Миленко Стевовић, професор Чачанске гимназије,

[31] Архив Југославије, Београд, 66/1592/1705.

[32] Члан 50 Закона о средњим школама из 1911. године гласи: Ученици који уче у приватним средњим школама дужни су полајати нижи течајни испит у државним школама, ако желе продужити даље школовање. За овај се испит не плаћа ни њака држави, ни наирада члановима испитног одбора. Но, ако уирава које приватне средње школе прими на себе трошкове за чланове комисије, министар просвете ће одредити комисију пред којом ће ученици полајати нижи течајни испит у својој школи.

испитивач из француског језика, и Драгомир Пурић, суплент Чачанске гимназије, испитивач из српског језика. Надлежни министар је одредио директора Радивојевића за његовог изасланика за контролисање рада исте школе.³³ У достављеном решењу прецизирано је да се нижи течајни испит мора извршити почев од 23. јуна па најдаље до 3. јула ове године. Пуџини шрошак, дневнице и хонорар за испитише илашиће иривајна гимназија у Ивањици из својих средстава. О иредњем се извештаваће ради знања, с тим да 22. јуна увече будеше у Ивањици, како би испит могао почети 23. јуна.³⁴

Директор Ниже приватне гимназије у Ивањици известио је надлежно Министарство 4. јула 1924. године да је комисија за полагање нижег течајног испита у Ивањичкој гимназији формирана у складу са одлуком министра просвете од 6. јуна исте године. Комисија је отпочела са радом 23. јуна, а комплетан посао је завршила 1. јула. Четврти разред је завршило свих 29 ученика који су на тај начин стекли услов да полагају нижи течајни испит. У поднетом извештају наведено је да је од 29 пријављених кандидата-ученика завршни испит положило њих 16: Цветко Велимировић, Милисав Гвозденовић, Спасоје Гвозденовић, Боривоје Јеремић, Радоје Јовановић, Анка Караклајић, Благоје Павићевић, Михаило Перишић, Радивоје Перишић, Милан Пурић, Михаило Пурић, Вељко Радојевић, Радивоје Рашковић, Милан Ристић, Радослав Спасовић и Недељко Стефановић, а да ће у августу полагати још тројица: Бранко Јеремић и Миодраг Шолајић (француски језик) и Слободан Стамболић (математика), али и да 10 кандидата није положило испит: Милорад

Гавриловић, Михаило Гиздавић, Радојко Дрндаревић, Татомир Ђоковић, Радомир Курћубић, Жарко Лазовић, Момир Масларевић, Михаило Поледица, Живана Радвановић и Даринка Салевић. Нижи течајни испит полагао се по следећем наставном плану и временском распореду: из српског језика писмени испит³⁵ 23, а усмени 25. јуна; из историје и земљописа усмени испит 27. јуна; из француског језика усмени испит 29. јуна и из математике усмени испит 1. јула.³⁶

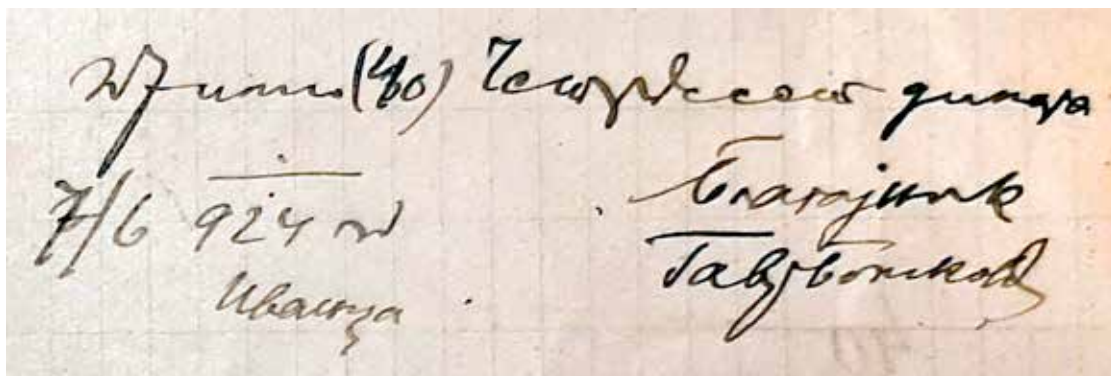
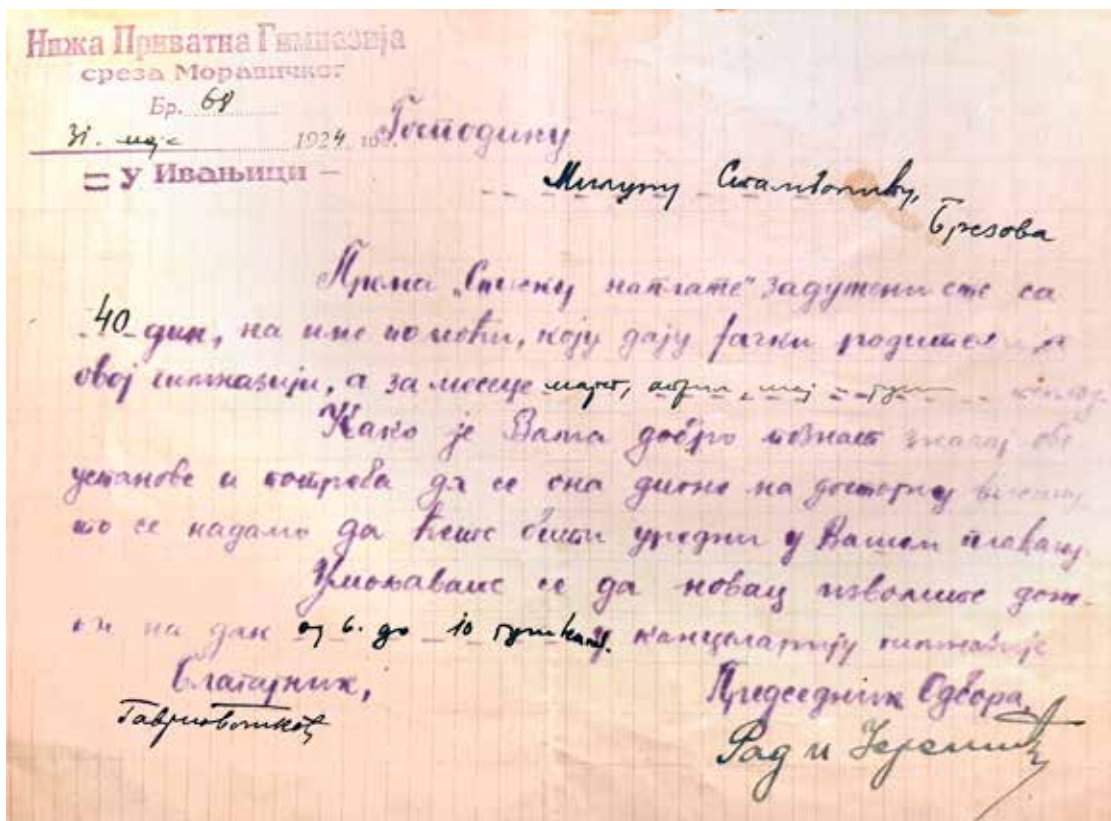
Неколико деценија Моравичани су се упорно и срчано борили да се у њиховом среском месту отвори средњошколска установа, што ће се потврдити оснивањем Више основне школе са занатлијско-трговачким правцем средином 1920. године. После завршавања ове школе ученици, који су желели наставити са образовањем, могли су прелазити у наредни разред гимназије. Убрзо Ивањичани добијају и приватну гимназију. Али од тог тренутка почињу и њихови велики проблеми са финансирањем школе. Среска финансијска управа у Ивањици почетком фебруара 1924. године известила је гимназију у Ивањици да јој је одобрена помоћ од десет хиљада динара. У писму министру просвете датираним првог јула 1924. године председник Школског одбора је навео да је сиромашно грађанство Моравичког среза с радошћу поздравило оснивање приватне гимназије у Ивањици, али подмирење свих њених потреба није могло бити задовољено, јер то иремаша снају овој краја и његовој ситановништва. Осим тога, школа није била у стању да заснује кабинет, нити је имала збирке потребних наставних учила. У току године искрсле су извесне ишребе које нису биле иредвиђене, а иреше да изведу буџет из равнотеже. Због сиромаштва половина ученика са мале майуре није могао ишћи ни до

[33] Интересантно је навести да је министар просвете одредио Лазара Трипковића, начелника средње наставе у Министарству просвете, за свог изасланика на нижем течајном испиту и за прегледање целокупног рада ивањичке школе 14. маја 1924. године. Међутим, он је своју одлуку променио већ 20. маја, када је исте задатке поверио Владимиру М. Радивојевићу, директору Гимназије. /Историјски архив Ужице, Нижа државна гимназија Ивањица 1923–1930, општа акта/

[34] Архив Југославије, Београд, 66/1592/1705.

[35] Тема писменог задатка из српског језика била је *Описати најлепши гопаћају живишу*.

[36] Записник рада на нижем течајном испиту Ниже приватне гимназије у Ивањици /Историјски архив Ужице, Нижа државна гимназија Ивањица 1923–1930, општа акта/

Захтев Радојице М. Јеремића, председника Школског одбора, упућен Милуну Стамболићу, оцу ученице Добриле, за измирење дуговања „на име родитељске помоћи“ у износу од 40 динара (прва страна) и потврда да је родитељ уплатио своје дуговање (друга страна)

најближе државне гимназије да полажу нижи истрајни испити, већ је морала бити доведена државна комисија (по члану 50. Закона о средњим школама) која ће коштавати до 15.000 динара. Како се више не може рачунати на ма какве жртве од стране грађанства, а како и сама предвиђена сума не би могла задовољити

све многобројне потребе, а овако окрњена ће и још мање моћи, по Одбор ове гимназије најучинивије моли Министарство просвете да помоћне нашу гимназију са сумом бар од 100.000 динара. Молбу су потписали председник Школског одбора Радојица М. Јеремић, пословођа Драгомир С. Поповић и чланови

Гаврило Бошковић, Михаило Г. Димитријевић и Тихомир Миловановић.³⁷

Важно је истаћи да су у финансирању Ивањичке гимназије, поред општинског, среског и окружног буџета, учествовали и ђачки родитељи својим уплатама на месечном нивоу. Њихово месечно задужење износило је 10 динара по ученику, што недвосмислено потврђује сачувани допис председника Школског одбора упућен Милуну Стамболићу, оцу ученице првог разреда Добриле.³⁸

Током школске 1923/1924. године у Нижој приватној гимназији у Ивањици предавали су:

1. Владимир М. Радивојевић, директор са 32 године службе, претходно пензионисан као професор Четврте београдске гимназије, са завршеним филозофским факултетом, одсек за српски језик са књижевношћу; предавао је српски језик у другом разреду, земљопис у другом, трећем и четвртном, историју у четвртном и гимнастику у свим разредима;
2. Драгомир Поповић, суплент, са једном и по годином службе; и он је имао завршен филозофски факултет, одсек за српски језик са књижевношћу; предавао је француски језик у другом, трећем и четвртном разреду, српски језик у трећем и четвртном, математику у трећем и четвртном и историју у трећем разреду;
3. Винка Јевђовић, привремена предметна наставница³⁹ са једном и по годином службе, свршени филозоф на одсеку

ботаника; предавала је српски језик у првом разреду, математику у првом и другом, зоологију у првом, ботанику у другом, земљопис у првом, физику у трећем и хемију у четвртном разреду;

4. Светозар Васиљевић, привремени предметни учитељ, апсолвент технике са два месеца службе; предавао је математику и цртање у свим разредима;
5. Радул Велашевић, лекар, хонорарни наставник са пет месеци службе; предавао је хигијену у четвртном разреду;⁴⁰
6. Драгољуб Милутиновић,⁴¹ свештеник, хонорарни наставник са пет месеци службе; предавао је веронауку у сва четири разреда и певање у другом и трећем разреду;⁴²
7. Радул Перишић, учитељ, хонорарни наставник; предавао је писање у првом и другом разреду.⁴³ Свршетком школске године престао је да ради у овој школи. Али, како није било наставника за предмете писање и гимнастика, Школски одбор је замолио министра просвете да одобри Перишићу да буде наставник и следеће школске 1924/1925. што је министар и учинио.⁴⁴
8. Олга Миленковић, хонорарна наставница, истовремено и учитељица ручног рада овдашње Радничке школе; предавала је женски ручни рад.

[37] Архив Југославије, Београд, 66/1592/1705.

[38] У тексту дописа од 31. маја 1924. каже се: *Господину Милуну Стамболићу, према „Списку најлаше“ задужени сте са 40 динара на име помоћи, коју дају ђачки родитељи за месеце март, април, мај и јун текуће године. Како је Вама добро познај значај ове услове и пошреба да се она дају на годишњу вису, што се надамо да ћете бити уредни у Вашем плаћању. Умољаваше се да новац извољите донети на дан од 6. до 10. јуна у канцеларију Гимназије. Допис су потписали председник Школског одбора Радојица М. Јеремић и благајник Гаврило Бошковић. На његовој полеђини је писмена потврда да је новац примљен. /Допис се налази у збирци докумената и фотографија Милунке и Миодрага Стамболића/*

[39] Изменама и допунама Закона о средњим школама од 4. јула 1912. године уведено је звање привременог предметног учитеља за апсолвенте филозофије.

[40] Архив Југославије, Београд /Одлуком министра просвете С. Н. Бр. 2887 од 21. јануара 1924. године потврђен је избор Радула Велашевића за хонорарног наставника хигијене у Нижој приватној гимназији у Ивањици/

[41] Драгољуб П. Милутиновић, свештеник, хонорарни наставник веронауке, у ивањичкој Нижој гимназији предавао од 1923. до 1926. године. Богословију је завршио у Сремским Карловцима (1921). Он је извео Јосипа Броза Тита из окупираних Београда (1941).

[42] Архив Југославије, Београд /Одлуком министра просвете С. Н. Бр. 2886 од 21. јануара 1924. године потврђен је Милутиновићев избор за хонорарног наставника веронауке у Нижој приватној гимназији у Ивањици/

[43] Архив Југославије, Београд /Одлуком министра просвете С. Н. Бр. 2888 од 21. јануара 1924. године потврђен је избор Радула Перишића за хонорарног наставника у Нижој приватној гимназији у Ивањици и *што само до краја ове школске године/*

[44] Архив Југославије, Београд, 66/730/1186.

У првој години рада Ивањичке приватне гимназије коришћени су уџбеници које је за извођење наставе препоручило Одељење за средњу наставу Министарства просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.⁴⁵

Табела 3. - Списак уџбеника коришћених у образовно-наставном процесу у Нижој приватној гимназији у школској 1923/1924. години⁴⁶

Предмет	Аутор	Назив уџбеника
Веронаука	Јосиф Стојановић	<i>Хришћанска наука</i> (I разред) <i>Хришћанска наука – обредословље</i> (II) <i>Хришћанска наука – катихизис</i> (III) <i>Историја српске цркве и Историја хришћанске цркве</i> (IV)
Српски језик	Љубомир Стојановић Војислав Јовановић и Милош Ивковић	<i>Српска грамаџика</i> за I, II, III и IV разред <i>Српска читањка</i> за I, II, III и IV разред
Математика	Франц Мочник (<i>Мочникови уџбеници</i> у преводу Стевана Давидовића)	<i>Аритметика</i> за први разред средњих школа <i>Аритметика</i> за други разред средњих школа <i>Аритметика</i> за трећи и четврти разред средњих школа <i>Геометрија</i> за први и други разред средњих школа <i>Геометрија</i> за трећи и четврти разред средњих школа
Француски језик	Милош Тривунац Павле Поповић	<i>Француска читањка са грамаџиком и речником</i> , део 1 и део 2 <i>Француска грамаџика</i>
Земљопис	Тодор Радивојевић	<i>Основи земљописа</i> (I разред) <i>Ваневројски континенти са земљописном читањком и атласом</i> (II разред) <i>Европа без Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца</i> (III разред) <i>Балканско полуострво и земље Срба, Хрватска и Словенаца</i> (IV разред)
Историја	Станоје Станојевић Миленко Вукићевић	<i>Историја српског народа са прељедом хрватске и словеначке историје</i> (III разред) <i>Историја Срба, Хрватска и Словенаца</i> (IV разред)
Физика	Милан Д. Дукић	<i>Физика</i> (III разред)
Хемија	Драгутин К. Антић	<i>Хемија са минералогијом</i> (IV разред)
Хигијена	Владимир С. Станојевић	<i>Хигијена</i> (IV разред)

За остале предмете нису били наведени називи уџбеника и њихови аутори.

[45] *Допис Министарства просвете Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца, Одељење за средњу наставу, СН Бр. 7348, од 24. јула 1924. године у Београду, Службени део*, „Просветни гласник”, год. XXI, бр. 6 и 7, Београд, јуни и јули 1924. године, 108-123. /Важно је навести да је надлежно Министарство, а по одобрењу Главног просветног савета препоручивало уџбенике за коришћење у школском наставном програму. То потврђује „Списак уџбеника који се могу употребљавати у свима средњим, грађанским и стручним школама Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца” публикован у *Службеном листу*, двоброј 6-7 из 1924. године. Одељење за средњу наставу, Министарства просвете Краљевине СХС објавило је свој допис са списком препоручених уџбеника упућен директорима свих средњих, грађанских (виших пучких, девојачких, нижих трговачких) и стручних школа у држави. Они су били дужни да по пријему дописа одмах писмено одговоре и тако потврде да су добили наведени списак и „наређење”./

[46] Историјски архив Ужице, Нижа државна гимназија Ивањица 1923–1930, општа акта.

ДРУГА И ПОСЛЕДЊА ГОДИНА РАДА НИЖЕ ПРИВАТНЕ ГИМНАЗИЈЕ (1924/1925)

Начелник Моравичког среза Светозар Поповић упутио је писмо Министарству просвете 21. августа 1924. године. Написао је да је грађанство овог среза удаљено од свих културних центара, без икаквих комуникација, посве сиромашно, и због тога принуђено да емигрира, али да је упркос томе *одувек осећало њошребу једне њросветне усшанове у својој средини где би млади добили васишшање и образовање*. Навео је да се после бројних молби из овог среза, *најзад изишло неколико у сусрећ указом Њ. В. Краља од 25. окшобра 1923. године ошворена је у Ивањици нижа ѡривашна Гимназија која је ѡала на шереш издржавања срезу Моравичком*. Иако сиромашни, грађани овог среза прихватили су са одушевљењем отварање гимназије коју су морали сами издржавати и *среска скуишшина своширала је у своје буцешу суму од 145.000 динара за њено издржавање*. Међушим, овом сумом је *ѡрекорачена сшоба ошшерећености за чије је одобрење надлежан минисшар финансија ше је буцеш морао ићи Државном Савешу на одобрење и враћен је шек ѡре месец дана*. С обзиром да су економске прилике у Моравичком срезу биле тешке, а принос те године слаб, *шје је реализација ове суме доведена у ишшање, а како ни само ова сума није довољна шје је ошшанак ове шмназије доведен у ишшање*. Због тога је срески начелник замолио министра просвете да Ивањичка гимназија *ѡређе у државне руке а одбор са своје сшране се обавезује да ће ѡружшш све ѡрешходне услове за ѡочешак рада као: зшраду коју даје ошшшина ивањичка, намешшјај и учила и све друш шшје услов да шмназија ѡсшане државна*. Текст писма завршио је констатацијом да је на крају претходне школске године било 137, а да ће наредне имати *160 до 170 ученика*.⁴⁷

Ресорни министар Антон Коросец обавестио је среског начелника да се не може удовољити његовој молби, јер *Минисшарсштво ѡросветше нема буцешске мошћности ни ѡшшребно насшавничко особље*.⁴⁸

И поред негативног одговора, утицајним Ивањичанима није недостајало амбиција и мотивације да наставе са својим активношћима и тако покушају да изнађу решење за акутни проблем финансирања прве средње школе у њиховом месту. То се јасно може видети из текста писма председника Среске скупштине Радојице М. Јеремића упућеног министру просвете у коме га моли да се *ѡривашна шмназија срезу моравичкој у Ивањици узме у државне руке*. Међутим, министар просвете својим актом бр. 19221 од 15. септембра 1924. одбија његову молбу с образложењем да нема средстава у буцету, али ни слободног наставног особља. Иако је одговор био негативан, Јеремић се поново обратио Министарству просвете наводећи да и поред свих напора које је у стању учинити овај срез, *Гимназија се у идућој 1925. години неће моћи одржати без какве ѡмоћи*. Истакао је познату чињеницу да је Моравички срез један од најсиромашнијих и додао да је Школски одбор обезбедио наставно особље, али да нема новчане могућности да их исплаћује на време. Због тога је замолио Министарство просвете да *не дошсшш ѡрошасш једне кулшурне усшанове за коју се овај срез шшoliko жршшвовао, да у своје буцешу за 1925. годину ѡредвиди суму од 200.000 динара као ѡмоћ нашој среској шмназији, и да шш суму одобрш као сшалну годиншњу субвенцију*. Навео је и да је непосредни порез за цео срез 69.000 динара, а да ће срески буцет расхода за 1925. годину износити 550.000, што чини преко 800% непосредног пореза. У њиховом одговору достављеном директору гимназије

[47] Архив Југославије, Београд, 66/730/1186.

[48] Архив Југославије, Београд, 66/1592/1705.

још једном је поновљено *да Министарство просвете не може одобрити приватној гимназији никакву помоћ, иошћо у буџету за ње школе нису предвиђена финансијска средства*.⁴⁹

На почетку нове школске 1924/1925. године у сва четири разреда Ивањичке гимназије уписано је 148 ученика, међу којима је било 124 дечака и 24 девојчице. У првом разреду било је 45 ученика (39 дечака и шест девојчица), у другом 40 (34 дечака и шест девојчица), у трећем 35 (30 дечака и пет девојчица) и у завршном, тј. четвртном, 28 (21 дечак и седам девојчица). Сваки разред имао је по једно одељење.

Кадровских промена у школи није било. Радивојевић, директор Ивањичке гимназије, известио је Министарство просвете 11. септембра 1924. године о томе како су распоређени предмети запосленим наставницима:

- Владимир М. Радивојевић, професор и директор, предавао је српски језик у другом разреду, земљопис у другом, трећем и четвртном и историју у четвртном разреду;
- Винка Јевђовић, привремена предметна наставница, предавала је српски језик у првом разреду, зоологију у првом, ботанику у другом, земљопис у првом, физику у трећем и хемију у четвртном разреду;
- Драгомир С. Поповић, суплент, предавао је француски језик у другом, трећем и четвртном разреду, српски језик у трећем и четвртном разреду;
- Светозар Васиљевић, привремени предметни учитељ, предавао је математику и цртање у сва четири разреда;
- Радул Велашевић, лекар, хонорарни наставник, предавао је хигијену у четвртном разреду;
- Драгољуб Милутиновић, свештеник, хонорарни наставник, предавао је веронауку у сва четири разреда и певање у другом и трећем разреду.

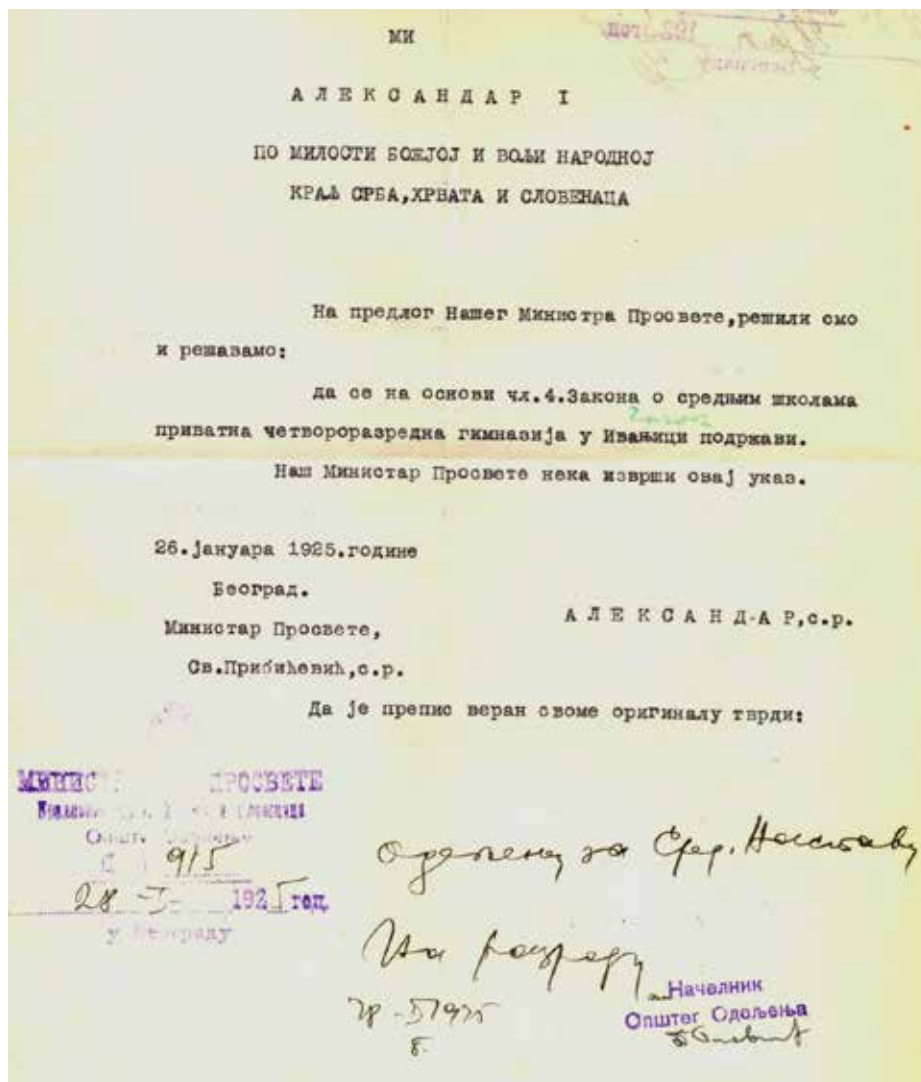
Није било наставника за гимнастику, писање и женски ручни рад.

Могло се наслутити да ће и у школској 1924/1925. години Нижа приватна гимназија имати озбиљних проблема како са финансирањем свог рада и деловања, тако и са обезбеђивањем наставничког особља. Нови велики проблем појавио се већ на почетку школске године када је директор Владимир М. Радивојевић поднео оставку, а коју му је 1. октобра 1924. уважио Школски одбор. Њега је, за време одсуства, на тој функцији замењивао Драгомир С. Поповић, па је зато одлучено да он настави да је обавља до избора и именовања новог директора.

У том периоду Ивањичка гимназија је била и центар културних дешавања у варошици на Моравици. Тако је у октобру 1924. године Министарство просвете обавестило школу да 6. новембра сви ученици треба да присуствују предавању посвећеном Браниславу Нушићу, славном српском комедиографу. На исти начин (посредством Просветног одељења Рашке области) организовано је и предавање о словеначким песницима Францу Прешерну и Антону Мартину Сломшеку у првој половини децембра.

Из извештаја Драгомира С. Поповића, заступника директора, упућеног Министарству просвете у вези са стањем у школи у првом тромесечју школске 1924/1925. сазнајемо да се настава одвијала уредно, али да нису били заступљени извесни предмети: географија у другом, трећем и четвртном и историја у трећем разреду. Разлог за то јесте наставник који је одбио да дође у Ивањицу, иако се претходно договорио са гимназијским Школским одбором. Поповић је навео да је током првог тромесечја школу напустио један ученик четвртог разреда, па је на почетку другог тромесечја остало укупно 147 гимназијалаца (123 дечака и 24 девојчице). Њихово бројно стање било је: у првом разреду 45 ученика (39 дечака и шест девојчица), у другом 40 (34 дечака и шест девојчица), у трећем 35 (30 дечака и пет девојчица) и у четвртном 27 (20 дечака и седам девојчица).

[49] Архив Југославије, Београд, 66/730/1186.

Препис Указа краља Александра I Карађорђевића да се Ивањичка приватна четвороразредна гимназија подржави

Многобројне иницијативе Ивањичана да им се помогне у вези са финансирањем њихове гимназије или да се иста узме у државне руке ипак су наишле на разумевање у надлежном српском министарству почетком наредне године. Његово величанство краљ Александар I Карађорђевић на предлог министра просвете, а на основу члана 4. Закона о средњим школама, одлучио је да се Приватна четвороразредна гимназија у Ивањици подржави. Краљ ујединитељ је

наредио: *Наш министар просвете нека изврши овај указ.* На основу краљевог указа уследила је одлука министра просвете Светозара Прибићевића од 26. јануара 1925. године којом је Приватна гимназија у Ивањици подржављена.⁵⁰ Сутрадан, на Савиндан, 27. јануара 1925. године министар просвете је послао телеграм Великом жупану у Чачак са наредбом о Указу краља.⁵¹ Тако је Нижа четвороразредна

[50] Архив Југославије, Београд, 66/1592/1705.

[51] Архив Југославије, Београд, 66/205/464.

Разпоред часова
од 18. марта до краја године 1924/5.

	Понедељник				Уторак				Среда				Четвртак			Петак			Субота					
1. Др А. Попарић	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃
2. Поповић	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃
3. Јевђевић	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃
4. Даничић	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃
5. Јел. Миловановић	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃
6. В. Милутиновић	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃
7. Перковић	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃	I ₃	II ₃	III ₃	IV ₃

Ивањица, 18. марта 1925.
 а) *Јел. Милово*
 б) *Јел. Милово*
 в) *Јел. Милово*

... *Јел. Милово*
Др А. Попарић

Недељни распоред часова за наставнике у периоду од 18. марта до краја школске 1924/1925. године

приватна гимназија у Ивањици преиначена у државну средњошколску институцију. Од свог отварања, 25. октобра 1923, па до подржављења, 26. јануара 1925. године, Приватна гимназија у Ивањици је радила укупно петнаест месеци.

На основу ове одлуке требало је поставити директора школе. Такође, недостајао је и наставник за историју и земљопис са 15 часова недељно уколико нови директор не би могао предавати ове предмете. Са оваквим кадровским решењем образовни процес би се одвијао по плану, јер би већ запослени наставници остали у служби, али сада у државној гимназији. Министар просвете је својом одлуком С. Н. Бр. 5161 од 17. марта 1925. поставио за директора Ивањичке гимназије др Анта Попарића⁵², дотадашњег професора гимназије у Зајечару.⁵³

[52] Анте Попарић, директор и професор Ниже гимназије у Ивањици од 17. марта до 6. новембра 1925. године. Дошао је из Зајечарске гимназије. Премештен за професора Гимназије у Карловцу.

[53] Архив Југославије, Београд, 66/730/1186.

Пре директора Попарића у Ивањичку гимназију су дошли Јелица Миловановић⁵⁴, апсолвент филозофије, и срески лекар Иван Ивековић⁵⁵, који је у Ивањици заменио др Велашевића. Директор школе др Анте Попарић обавестио је Министарство просвете у вези са распоређивањем предмета запосленим наставницима у трећем тромесечју школске 1924/1925. године. Навео је да су у Ивањичкој гимназији предавали ови наставници:

- др Анте Попарић, професор са две године и 10 месеци службе; предавао је историју и земљопис;
- Драгомир С. Поповић, суплент, професор југословенске књижевности, имао је две године службе; предавао је српски и француски језик;
- Винка Јевђевић, суплент, професор ботанике и зоологије, имала је две године и 10 месеци службе; предавала је јестаственицу и хигијену;

[54] Њено службовање у ивањичкој Гимназији потврђено је одлуком министра просвете С. Н. Бр. 3979 од 4. марта 1925. године.

[55] Постављен је одлуком министра просвете С. Н. Бр. 13361 од 10. новембра 1924, а разрешен 21. маја 1926. године.

Потпис др Анта Попарића, првог доктора наука који је предавао у Ивањичкој гимназији

- Светозар Васиљевић, апсолвент грађевинске технике, имао је 10 месеци службе; предавао је математику и цртање;
- Јелица Миловановић⁵⁶, којој је овде било прво радно место, апсолвент филозофског факултета, одсек за хемију и физику; предавала је хемију, физику и историју;
- Радул Перишић, учитељ у основној школи; хонорарно је предавао гимнастику;
- Драгољуб Милутиновић, свештеник; хонорарно је предавао веронауку и певање;
- Иван Ивековић, срески лекар; хонорарно је предавао хигијену.
- Помоћни радник (фамилијаз) у школи био је Милорад Рајовић.

Поред наведених наставника, решењем Министарског Савета за наставника у Ивањичкој гимназији постављен је и Михаило Могаричев⁵⁷, суплент, који се у Ивањици задржао нешто више од месец дана (од 24. фебруара до 27. марта 1925. године), па је премештен у Пљеваљску гимназију, а потом у Пожешку⁵⁸. Још краће се у варошици на Моравици задржао привремени предметни учитељ Царева Филев⁵⁹, од 14. до 31. марта

1925. године, када је поднео оставку на државну службу.⁶⁰

На крају школске 1924/1925. године, од 45 уписаних првака два су напустила школу, четири понављала, а њих 39 је успешно завршило разред. Било је 10 одличних (Вучић Вучићевић, Мићо Вучићевић, Драгојло Гавриловић, Александар Главинић, Лепосава Ђокић, Лепосава Максимовић, Војин Поповић, Радмила Поповић, Војин Станковић и Жарко Шолајић), 11 врло добрих и 18 добрих ђака. Најлошији успех остарен је у другом разреду, где је од 40 уписаних чак 11 ученика понављало, а 29 завршило: четири одлична (Милоје Дилпарић, Зорка Радојевић, Добрила Стамболић и Радивоје Чкоњевић), осам врло добрих и 17 добрих. У трећем разреду је девет ученика понављало, а 26 завршило: три одлична (Милош Главинић, Славко Петровић, Душан Поповић), три врло добра и 20 добрих. Понављача није било у завршном, четвртном разреду. Један се у међувремену исписао, а осталих 26 ученика је успешно завршило школу. Било је по шест одличних (Војислав Јеремић, Вукашин Константиновић, Венијамин Маринковић, Илија Пејовић, Драгољуб Поповић и Михаило Томашевић) и врло добрих, као и 14 добрих ђака. Сваки разред је чинио једно одељење. Разредни старешина првацима била је Винка Јевђовић, другацима Јелица Миловановић, трећацима Светозар Васиљевић, а четвртацима Драгомир С. Поповић.

[56] Јелица Шолајић (девојачко Миловановић, отац Стојан), апсолвент филозофског факултета (1925), рођена 1. априла 1897. године у Раљи. Као учитељица је радила од 1922. године. У ивањичкој Нижој гимназији предавала физику и хемију (1924–1926). Ту се удала за Божидара Шолајића, столара, и напустила службу. После паузе од 19 година поново је постала наставник физике, хемије и биологије у Непотпуној гимназији у Ивањици (од 15. маја 1945. до 1952). /Архив Србије, МПС, досијеа просветних радника, Ф, XIII, 47/

[57] Михаило Могаричев, суплент, у ивањичку Нижу гимназију премештен 24. фебруара 1925. године. Из Ивањице је премештен у пљеваљску Гимназију 27. марта исте године, а потом у Пожешку гимназију. У Ужичкој гимназији предавао је математику и физику школске 1922/1923. године.

[58] Постављен одлуком министра просвете С. Н. Бр. 32108, а разрешен одлуком С. Н. Бр. 6025.

[59] Царева Филев, привремени предметни учитељ, у ивањичку Нижу гимназију премештен 14. марта 1925, а 31. марта исте године поднео је оставку на државну службу.

[60] Постављен је одлуком министра просвете С. Н. Бр. 4384, а разрешен одлуком С. Н. Бр. 6195.

Табела 4. - Бројно стање ученика по тромесечјима у сва четири разреда Ниже гимназије у Ивањици у школској 1924/1925. години

Разред	Прво тромесечје (на почетку школске године)			Друго тромесечје (на почетку тромесечја)			Треће тромесечје (на крају школске године)		
	Укупно	Дечака	Девојчица	Укупно	Дечака	Девојчица	Укупно	Дечака	Девојчица
I	45	39	6	45	39	6	43	37	6
II	40	34	6	40	34	6	40	34	6
III	35	30	5	35	30	5	35	30	5
IV	28	21	7	27	20	7	26	19	7
<i>Свеџа</i>	148	124	24	147	123	24	144	120	24

Ђаци другог разреда са наставником Светозаром Васиљевићем у учионици⁶¹

Мала матура се полагала од 15. до 20. јуна 1925. године пред комисијом у саставу: др Фран Тућан⁶², научник, универзитетски професор и изасланик Министарства просвете, др Анте Попарић (испитивач за историју и

земљопис), Драгомир С. Поповић (испитивач за српски и француски језик) и Светозар Васиљевић (испитивач за математику). Као и претходне године нижи течајни испит полаган је из српског језика (писмено⁶³ и усмено), историје и земљописа, француског језика и математике (усмено). Услов да полажу годишњи испит стекао је 31 ученик

[61] Фотографија се налази у збирци докумената и фотографија Милунке и Миодрага Стамболића.

[62] Фран Тућан (26. 10. 1878, Дивуша код Двора на Уни – 22. 7. 1944, Загреб), минералог–петрограф, академик (члан Југославенске академије знаности и уметности), универзитетски професор, доктор наука. По њему је један минерал назван *тућаниј*.

[63] Тема писменог задатка из српског језика била је *Удобру се не йонеси, а у злу се не йонизи*.

четвртог разреда (25 дечака и шест девојчица). Међу њима је било пет „приватних ученика”. Међутим, на нижем течајном испиту се појавио само 21 матурант и сви су га успешно положили. Те школске 1924/1925. године у Ивањичкој гимназији матурирали су: Милорад Вујовић, Раденко Вуловић, Цветко Гвозденовић, Татомир Ђоковић, Војислав Јеремић, Вукашин Константиновић, Жарко Лазовић, Венијамин Маринковић, Момир Масларевић, Душан Мићић, Илија Пејовић, Милисав Перишић, Ђорђе Петровић, Драгољуб Поповић, Миливоје Поповић, Живана Радовановић, Михаило Томашевић, Богдан Ђурчић, Миленко Ђурчић, Марија Шолајић и „приватни ученик” Добривоје Комадинић. Нижи течајни испит поново је организован 26, 27. и 28. августа 1925. за ученике који нису полагали у јуну. Комисија је била у истом саставу, изузев др Туђана, који није дошао. На испиту се појавило осам ученика, од којих су га четири успешно положила: Цвета Ђоковић, Душан Јеремић, Андријана Нешовановић и Видосав Глигоријевић („приватни ученик”).⁶⁴

Важно је навести и то да је у истој школској години по одобрењу Наставничког савета у ивањичку Нижу приватну гимназију било уписано и 20 ученика који су приватно похађали један од четири разреда. О њима, њиховим именима и презименима и личним подацима, сазнајемо из *Уписнице приватних ученика Гимназије* сачуване у архиви Основне школе „Милинко Кушић” у Ивањици. Приватно уписани ђаци били су различитог старосног доба – од вршњака редовних ученика, па до педесетогодишњака. Најстарији међу њима био је Ђурђе Мирчевић (рођен 1870. године) из села Дубраве. Те школске 1924/1925. године матурирали су Видосав Глигоријевић (1906) из Ариља, Драгомир Ђорђевић (1891) из Претока код Крагујевца, Добривоје Комадинић (1907) из Лисе, Владимир Луковић (1890) из Бедине

Вароши и Радомир Парезановић (1907) из Братљева.

Тако су ивањички гимназијалци завршили школску 1924/1925 годину, започевши је у Нижој приватној гимназији, а окончавши је у подржављеној образовној институцији.

Из мемоара Петра Стамболића: Ивањичке ђачке године (1923–1927)

Због значаја не само за историју ивањичког средњошколског образовања у трећој деценији XX века, већ и за проучавање начина и стила живота људи тога доба на подручју Моравичког Старог Влаха, преносимо део текста необјављеног рукописа Петра Стамболића⁶⁵, народног хероја и истакнутог поли-

[65] Петар Стамболић (отац Милан, мајка Анђелија), политичар, народни херој, председник Председништва СФРЈ, рођен је у Брезови 29. јуна / 12. јула 1912. године. Основну школу је завршио у Брезови (1923), Нижу гимназију у Ивањици (1927), потпуну гимназију у Чачку (1931), а агрономију на Пољопривредно-шумарском факултету у Земуну. За време студија активно је учествовао у напредном студентском покрету, оснивању студентских удружења и раду са радничком омладином. Као студент примљен је у СКОЈ (1933) и КПЈ (1935), био је делегат на Петој земаљској конференцији КПЈ у Загребу (1940), а више пута је хапшен и протериван из Београда. Био је члан Универзитетског комитета КПЈ, а од 1938. радио је у Обласном комитету за западну Србију. У току рата био је партијски радник у Јагодини и Смедеревској Паланци, секретар Главног НОО за Србију (1941), члан Главног штаба НОП одреда Србије (у Босни, 1942), партијски руководица у Београду (крајем 1942. и 1943), командант главног штаба НОВ Србије (1944) и члан Председништва АВНОЈ-а. После рата постао је секретар Главног народноослободилачког одбора Србије, а затим секретар АСНОС-а, стални посланик у скупштинама Србије (1946–1958) и Југославије (1945–1967), министар финансија и потпредседник Владе НР Србије (1945–1948), министар пољопривреде у Влади ФНРЈ (1948), председник Владе Србије (1948–1953) и Народне скупштине Србије (1953–1957), али и председник Савезне народне скупштине (1957–1963), председник Савезног извршног већа (1963–1967) и председник Извршног већа Србије (1978–1982). Био је члан ЦК СКЈ од Петог до 12. конгреса СКЈ и секретар ЦК КП Србије (1948–1957). После смрти Јосипа Броза Тита био је Председник Председништва СФРЈ Југославије (1982–1983) и члан Председништва (од 1974). Такође, биран је за члана Председништва Савеза одбора ССРН и Савета Федерације. Аутор је неколико публикација: *Израђања и задаци народно-ослободилачке власице у Србији* (Окружни одбор НОФ, Чачак, 1945), *Нека ишана социјалистичкој преобрабаја наше пољопривреде* (Задружна штампа, Загреб, 1950), *Дело и значај Савезне народне скупштине* (Београд, 1958), *Југославија у међународној подели рада* (Седма сила, Београд, 1966), *Светозар Марковић у свом времену и данас* (Светозарево, 1975). Носилац је највиших државних одликовања, међу којима су и Орден народног хероја (27. новембра 1953), Орден народног

[64] Записник рада на нижем течајном испиту Ивањичке гимназије. /Историјски архив Ужице, Нижа државна гимназија Ивањица 1923–1930, општа акта/

тичара, родом из овог краја. То је Петрово сећање на његове ђачке дане проведене у Ивањици где се школовао, најприје у Нижој приватној четвороразредној гимназији, а затим у подржављеној четвороразредној Гимназији у периоду од 1923. до 1927. године. Стамболић је мемоаре написао седамдесетих година 20. века⁶⁶, а захваљујући љубазности и разумевању његове родбине један њихов сегмент је представљен научној, стручној, али и широј јавности:⁶⁷

ИВАЊИЦА – ЧАРШИЈА. Први њућ сам њрекорачио „границе“ села кад ми је било једанаест њгодина – крајем јуна 1923. њгодине о Видовдану. Тада се у Ивањици мојло добићи њунокрвно сименњалско њовече из Немачке на име рајне одињете. Ишао сам са сњрицем Вучићем, који је њада имао 25 њгодина. Добили смо јуницу сименњалске расе, „швајцаркињу“, која није мојла да се навикне на храну у нашем селу, или је ми нисмо знали нењовањи.

Био је њо друњи свей – ваљани бели њућ од Прилика до Ивањице, њросњрана равница са бујном њправом, у којој се Грабовица улива у Моравицу. Никада до њада ниње нисам видео њолико њоље. А Ивањица – „велика“ варош, мноњ њуди и друкчије одевени од нас у Брезове.

Друњи њућ сам оњишао у Ивањицу у сейњем-бру исње њгодине када сам се уњисао у њрви разред Гимназије. Одлуку да ме њошаље у школу у Ивањицу мајка је донела њоњио су је на њо нањоворили мој учињељ и кум Милосав Тењић и неки наши роњаци. Исње њгодине из Брезове смо њошли у њимназију у Ивањицу нас њроје: Добрила

.....
ослобоњења, Орден заслуга за народ I реда, Орден братства и јединства I реда, Орден за храброст. Са супругом Јудитом добио је сина Михаила и књрке Ивану и Вињњу. Преминуо је у Београду 21. септембра 2007, где је кремиран, а посмртни остаци сахрањени су у његовом родном селу Брезови.

[66] Први део необјављеног рукописа Петра Стамболића односи се на Брезову (46 страна), други на Ивањицу (44 стране), а трећи на Чачак (36 страна) – укупно 126 страница. Део о Ивањици садржи пет поглавља: *Чарњија* (1–14 стране), *Свешњеници* (14–18), *Школа и школовање* (18–30), *Моји друњови* (30–34) и *Из њолињичкој живоња* (34–44). Овде је представљен само део поглавља *Чарњија* (1–5 стране) и поглавља *Школа и школовање* и *Моји друњови* – укупно 21 страница рукописа.

[67] Копија рукописа налази се у збирци докумената и фотографија Милунке и Миодрага Стамболића.

Сњамболић, Обрен Сњишовић и ја.⁶⁸ На дан уњиса у њимназију, њућ од Брезове до Ивањице, Добрила и ја смо њрешли њешке исњред Милуна, Добрилиноњ оца, и моњ сњрица Вучића, који су јашуњи на коњима све време нењио разњоварали.

Кад сам дошао у Ивањицу, у њимназију, било је њрошло само њей њгодина од завршейка рања. У њој „великој вароњи“ нисам осећао онакве њоследице рања као у селу – ни као у њрињама рањника. У Ивањици није било рањне сирочади. Веровањно да су они који су Ивањицу њознавали њре, за време и у њрвим њгодинама њосле рања, уњавали неке њромене. За мене се у Ивањици нињиња није мењало, иако се у ње чењири њгодине моњ школовања (од 1923. до 1927. њгодине), ињак њонешњо доњаћало. Није се скоро нињиња њрадило, ња је мени излњдало да је њаква каква је, вароњица сњворена једном за увек.

Сњаровлашка нањија је ослобоњена од Турака 1833. њгодине. Свечаносњ њрисајњдињења Србији одржана је 1834. њгодине у Приликама. Кнез Милош је одредио да се ново среско месњо њодињне на Грабовици – код Прилика – у близини данашње сњћелињске сњанице. Али, кањњан Симо Јаковић је имао земљу у Ивањици, узводно, ња је њу њодињнуња вароњица. Изњорела је чењрдесњих њгодина⁶⁹, њоњово сва, али је убрзо обновљена. На крају је уска долина која њолази од Шундерића њробља у Приликама и завршава на Лучкој реци, изнад Ивањице.

Не знам месњо са њолико извора као њињо их има Ивањица: код њуњрије, исњод Зечњвића куће (Оњанњарски), исњод куће Миљка Казака, код кланице, Кањавац, Зефина вода и један изнад елекњрињне њенњрале. Сви у обали Моравице. Сви, сем оноњ изнад њенњрале, били су урењени.

Ивањица је већ у њо време имала хидро-њенњралу на Моравици – давала је довољно сњрује за освейњљење и за вуновлањару. На њрњовима су били „ламњиони“ (велики мењални сњубови са јаким сњјалињама). њенњралу су њодињли

[68] Добрила је погинула као комесар партизанске чете 1942, а Обрен је 1937. године отишао у Шпанију, у рат. [напомена П. Стамболића]

[69] Мисли се на пожар из 1846. године када је цела Ивањица изгорела.

ивањички шрџовци и занашлије још 1911. године – само су две или три хидроцентрале подигнуте раније (у Зајечару и Ужицу).⁷⁰

Ивањица је била повезана са светом једним путем до Пожеје и једним до Гуче, који је био лош, са серијинама на Галонским странама, где су рабаџије чешвориле кола. Везу са Пожејом је одржавао поштански фијакер који је из Ивањице долазио пре сванућа. Гвоздене шине на шочковима и калдрма, кас коња по калдрми – и свако се морао будити, али нико се није на то љутио. Нико се у Ивањици није жалио на несаницу. Фијакер је могао да прими пет путника. Ако је неко ишао „у свет“, реџимо у Београд, онда се за то знало на неких 10–15 дана унапред. Фијакерист је био сшарији човек, увек у сељачком оделу.

Први аутомобил сам видео у Ивањици вероватно 1925. или 1926. године. Дошао је један инжењер, оженио се из Ивањице. Ми смо шрчали да видимо аутомобил, као што се деца данас кује око хеликоптера кад се спусте у Међуречје.

Зими је Ивањица била зашворена као шврђава. Само су петком долазили сељаци, и по највећем снеју, са коњима и нудили своје производе (сир, кајмак, сшоку). Из оближњих села сељаци са санкама и воловима довлачили су дрва. Трџовина сшоком је учинила да се варош брже развија. Најчешће су грађене мале куће као и у друћим касабима. Али је улица од „зелене њијаце“ до сшочне њијаце имала куће и на сшрај: доле радња, горе прџсторије за сшановање. Имала је шрџовачке радње, кафане, ошанчаре, њекаре, касанице, казанџије, браваре, бојаџије, сшоларе, коваче, шошкиваче, ашошеку. Кад су њекари кућили довољно брашна из Брушлијиној млина у Чачку, моћло се живеши додуже без везе са светом.

Имала је шода Ивањица једној, а некад и два лекара, среској начелника, и исаре, професоре и учишеље, свешшенике, касније судије, шорезнике... У доњем делу зшраде среској начелсшва налазио

[70] Ивањичани из локалпатриотских разлога истичу да је хидроцентрала на Моравици друга–трећа у Србији. Истина је да је седма, јер су пре Ивањице хидроцентрале подигнуте у Ужицу, Ваљево, Вучју код Лесковца, Краљеву, Сићевачкој клисури и Зајечару. Термоелектране су раније подигнуте у Београду, Крагујевцу и Шапцу.

се зашвор. Тамо сам ишао кад су у ашсу лежали хајдучки јашаци и сељаци из Брезове.

* * *

ШКОЛА И ШКОЛОВАЊЕ. У Ивањици су шрџовци–мешшани најпре ошворили „Вишу основну школу“ – која је касније мољакањем и уз шוליшчке ушшџаје и уцене шрерасла у Гимназију. Та школа је шовремено била у кризи са насшавним кадром.

Кад сам шошао у гимназију у Ивањицу, најпре сам ошшо недељу дана на Буковици код једне рођаке, Дарке. Дарка ми је савешовала да не чшшам мношо. Међуштим, кућо сам књије за шрви разред и шрочишао их за седам дана.

После сам шрешао да сшанујем код кафеџије Тика Салевића. Тико [Тихомир] Салевић је био кафеџија, демократи, шредседник Ошшшине – сшрџо човек, бојали су га се и жене и деца и грађани. Кафану је имао у Главној улици, а ја сам сшановао у друћој зшради у дворишшу, у малој кући са једном собом, са дрвеним кровом шрекривеним шиндром. Добовало је кад је шадала киша. У дворишшу је била калдрма и цвеће. Салевић је имао коња коћа су држали у шшшали шоред куће. Ја сам га чешшо водио на врело код кланице да га најојим. Једном сам шао са коња, ша су ме сушшрадан друћови задиркивали: „Петшар с коња к’о шорбица, окреће се Ивањица.“

Имао је две кшерке и сина. Дара је била три године сшарија од мене. Сшарији шаци из чешшвршој разреда шоворили су шреда мнош о шшој са симшашшјама. Живана је била млађа, веома лећа девојџица. Касније сам у Београду, док сам још био сшшуденш, шрочишао у неким илусшшрованим новинама да је Живана Салевић изабрана за „Мис шлаже“ Београда. Године 1944. ошшшла је са мужем, фудбалером у шаршизане.

Не знам зашшо сам се шреселио код баба Драје. Њена кућа је била ниска, са две мале собе. У друћој је сшановала баба Јованка, сшарица, држала је шаке. Драја је била из шознаше шородице из Горњеј краја, жена шрџовца Радисава Вуковића. Један Вуковић је био шосланик, ша су га – како је шричала Драја – ошшровали кафом. У време док

сам сџановао код баба Драје, они су били сиромашни. Њен син Раде је у Београду, касније, био шћровачки ѓо моћник, а кћи Цана се удала за једној ојанчара. Дрући син Љубо, имао је ѓадавицу. Куйовао је сџоку ѓејшком и клао, заједно са Милом Кушићем. Љубо је, иначе, волео да седи у кафани. Изјушра је ѓио неки лек. За две ѓодине само је једном, међушћим, добио ѓадавицу. Тада су ѓа донели, на рукама, кући. Није могао да ѓовори.

Баба Драја је волела да ѓојије ракије, знала је каква је ракија у којој кафани. Давала ми је ајошћкарски сџаклић од 200 грама и ја бих ишао и куйовао јој ракију. Морао сам кришћи сџаклић са ракијом ѓод сукненим кайушћом да комшије не виде. Волела ме је као сина. Доносио сам јој воду, сџруао и цѓао дрва. Воду сам носио са извора у шесћији или у ћују. У ѓролеће и јесен доносио сам киселу воду са вашаришћа. Сџара Драја је једном ѓала и сломила руку. Прала је веш у бојшћој кући Радојевића и шћу зараћивала. Радојевићи су имали велики дућан са ѓовећим дворишћем. Кад би ѓихов калфа водио коње на воду, Алаша и Пушћка, ја бих само луйнуо у ѓрозор и коњ би ѓоскочио, а калфа би ѓа умиривао, очиледно ѓоносан шћшо севају варнице исѓод кошћишћа. То се ѓонављало сваки дан и на моје и на калфино задовољшћиво.

У шћрећој и чејшћршћој ѓодини ѓреселио сам се код Влајса Пивљакловића, ѓекара. Тамо сам друћовао са ѓећовим калфом и шећршћом, ујознао сељаке из околине и раднике који су се шћу хранили, слушао од ѓих о свему и свачему. Њећова жена је боловала од шћуберкулозе. Влајсо је редовно чшћао новине и са мношћом честћо разћоварао о ѓолишћици. Говорио ми је шћако да је Никола Тесла ѓредложио краљу Милану да се најраве две оћромне сѓјалице – једна на Авали, а дрући на Руднику и да се освешћили цела Србија. Краљ ѓа је – ѓо шћој ѓричи – ѓрошћерао.⁷¹ У шћо време су умрли Никола

Пашић и Јован Цвијић, ѓа ми је Влајсо и о ѓима ѓричао. Сшћално ме савешћовао да чшћам новине. Влајсо је био шћих и ѓлеменишћ човек.

Влајсова жена Јела умрла је ѓодину дана ѓошћо сам ошћишао од ѓих. У исћо време умро је, шћакоће од шћуберкулозе, Радивоје Николић који је са мношћом сџановао. Радивоје је био син ѓензионисаној жангарма из Шареника. Ишао је да бере зеленику ѓо Глијечи да окишћи школу за Св. Саву. Пао је и ѓоврећио кук који му је ошћекао. А ѓшћак је умро од шћуберкулозе. Ја сам збој шћошћа сшћално мислио да ћу и ја умрешћи од шћуберкулозе. Кад сам 1931. ѓодине, чекајући да ућем у ѓимназију, на мајшћурски ѓисмени исћљунуо крв ошћш сам ѓомислио на шћуберкулозу. У Брезови сам сѓавао на ошћвореном ѓросћору, на доксајшћу, раћио шћешке физичке ѓослове, ѓа сам веровао да сам се шћиме одбранио од шћуберкулозе.

Влајсо је једном најравио шћшћај на који је ѓисаним словима урезао моје име. Ја сам муочи ѓешћка ѓомаћао да умеси хлеб и шћада сам заволео ѓекарски занашћ.⁷² У ѓекарници су се хранили ојанчарски радници, ѓа сам се шћако ујознао са ѓима и са ѓиховим условима живошћа. Влајсо је куйовао брашно у Чачку које су довлачили рабације ѓреко Гуче или Овчара. Био је шћу и један радник, Хрвајшћ, сѓолар, сѓарији човек, који је можда био комунисћа. Најаћао је Сшћјејана Раћића. Имћресионирао ме је ученошћу. У ѓекари сам ујознао и ојанчарској радника Тика Пивљакловића. Он би ме одвео у ѓећов сѓан, велику собу код кафане „Зелени венац” и шћраћио да му чшћам књију „Бојови су жедни”. „То је комунисћичка књића – рекао ми је – а и шћвој ѓрофесор Расулић је комунисћа.” Ја сам му чшћао, али ни он ни ја нисмо разумели, ни нашли шћшћа је шћу било комунисћичко. Пошћшћено и хумано је деловао лејушћкашћи радник

[71] Архивска документа и објављени новински написи у домаћој и страниој штампи јасно показују да је на позив делегације београдске опшћине и Инжењерског удружења Никола Тесла посетио Београд, престоницу Краљевине Србије у периоду од 20. до 22. маја / 1. до 3. јуна 1892. године. Приликом једине ѓегове посете Београду, у четврћак 21. маја / 2. јуна исте године, Теслу је примио млади краљ Александар I Обреновић (син Милана Обреновића), али и краљевски намесници и министри. У пратњи Андре Николића, министра просвете и црквених послова, славни научник је отишао у двор на

аудијенцију код српског краља који га је дочекао са великом ѓубазношћу и разговарао са ѓим читав сат, интересујући се за ѓегова истраживања и остварене научне резултате у области електротехнике. Указом краљевих намесника, на предлог Андре Николића, министра просвете, Никола Тесла је одликован Орденом Светог Саве другог степена. Тај орден је прво одликовање које је славни Србин добио за свој научни рад.

[72] Кад сам у новинама прочитао да је у Чачку направљена фабрика хлеба са производњом од 25.000 килограма дневно, ја сам рекао да је то други град, а не онај који сам знао. [напомена П. Стамболића]

Драмићанин Милораг. Касније сам се с њим, као са чланом Партије, сређао у Краљеву. Поинуо је као партизан. Међу ојанчарским радницима истицао се још њамајни Оцокољић.

Кад сам се уписао у први разред Ивањичке гимназије није било довољно наставника, па су, у почетку, у сва четири разреда, наставу држала два учитеља, Ивањичана – Радул Перишић и Перо Јокановић.

Радул Перишић је био старији човек, тојазнији, нижег раста, сјамен и строји држања, и живахних покрета. Ван школе је увек носио штак. Једно време је био и директор школе. Ишао је из разреда у разред, трдио ђаке, али увек најпре своје синове. Имао је шест синова који су се звали: Драгиша, Раде, Мирко, Баја, Воја и Периша. Кад сјане на враћа разреда, јасно и прешћећу прозвао би прво свој сина, који је био у том разреду, па друге. Он нам је веома импресионаван. На часовима гимнастике изводио нас је на пољану изнад црквице за Лучку реку, где је сада Дом културе и тамо смо имали „ејзерцир“: марширамо у корак и он у строју поред нас – лева, десна, лева, десна, налево крућ. Једино није било „лези“. Био је жесћок демократија. Једном су радикали ишли на збор, а он јасно довикне: „Иду лојови да њомажу лојове да још више лојови краду.“ Људи су га уважавали, пошћовали.

Радуловој сина Бају, који је био свешћеник у једном селу код Чачка, као партизана заклали су четници, а Периша је носилац „Сјоменице 1941“. Воја, официр, био је четник. Радул је имао и сина у Сједињеним Америчким Државама који се звао Драгиша. Тај је био уледна личност у администрацији. Био је министар финансија у једној од држава САД-а. После рата је још био жив и пријатељски се односио према нашој земљи.

Перо Јокановић је био млађи човек, симпатичан, веома образован, а у њоашању, „свилен“, мек. Чудно је како је он пристицао да председава Љошићевом збору у Ивањици.

Једно време је директор школе био Анђе Појара⁷³, необичан, њомало чудан и настран

човек. Пећком је ишао њо њијацу и пробвао кајмак код сељанки из чабрица.

Професор географије, а њосле и директор, био је Савовић, из Церовца код Крајевца. Доносио нам је Цвијићеве књиге и читао их. Био је резервни официр. Када сам ја итрао Милисаву у „Сумњивом лицу“, њојајмљивао ми је њејову официрску блузу. Рано је умро.

Свешћозар Васиљевић је био привремено предметни учитељ, веома строј и никад није устео да се приближи ђацима. Имао је обичај да вуче ђаке за уши. Кад би ме, на пример, срео на улици, сућрадан би ме вукао за уши: „Хвајаш ѡлубове, је ли?“ или би клећнуо ђака без икаквој разлоја. У ствари, био је добар човек. Оженио се сестром трговца Јелића.

Касније се број наставника њовећао. Најбоље се сећам Миросаву Расулића из Пећнице код Ваљева. Предавао нам је српски језик, хемију и физику. Био је млад, црномањаси, мршав и са бујном косом која му је ѡдала на чело, ѡа је сјално „забацивао“, болешћив и нервозан. Једном је на часу хемије ѡговорио о драјом камењу, ѡа је ѡменуо да је највећу дијаманћ био у круни руској цара. Догао је да су комунистички, као пракћични људи, пробвали дијаманћ да би пробали фабрике. Тада нисмо знали о њејовим ѡлоћичким ѡледима, осим да није био ни радикал ни демократија. Касније сам сазнао да је био ѡћушћен из службе као наш⁷⁴ симпатизер. Он је био један од рећких ивањичких инћелекћуалаца који је видео даље од свој ѡсла. После рата у једној књизи трозе Десанке Максимовић пробћицао сам да су га 1944. године заклали четници на цућу између Ваљева и Косјерића заједно са још двојцом ваљевских комуниста. Тај шекси ме је веома узбудио. Носио сам га у сећању збој шћоја шћо је био личност издвојена од свакидашћице и грућих људи у Ивањици. Волео је моје ѡисмене задатке. Једном нам је, у четврћом разреду, дао ѡисмени задатк на шћему „Косовка девојка“ – „ѡис ѡ слици“. Ја сам у шћом раду, ѡоред ѡсталој, најисао и следеће: „После боја на Косову су се мојле видећи и девојке како шраже браћу и мужеве“.

[73] Мисли на др Анта Попарића, директора Гимназије.

[74] комунистички

Он ме је исмејао због ње реченице – да су девојке истражиле мужеве – и дао ми двојку или тројку. Међутим, кад је следећи пут дао њему „Пијанац на улици“, док су други филозофирали о алкохолу и алкохолизму, ја сам једнославно описао Мићу Тршића, служишеља у полицији. Описао сам како је Мића изледао када се ујутро враћао из кафане, носио луч и довикивао баба Драги: „Пријо, идем да зајалим кућу, хоћу да зајалим, нека изтори, ја што моју, нико мени ништа не може!“ Ја сам то ледао иза завесе улашен, ја ми се дубоко урезало у сећање и није ми било тешко да у њисменом задатку све што напишем. Тај рад је Расулић прочиташа пред свим ђацима. Од тада сам увек имао добру оцену из њисмених задатака.

Кад смо једном Лазар Колишевски и ја били у руднику „Колубара“, на дневном коју дочекао нас је директор, мршав, црномањасни младић у њрљавом џемперу од ручно испредене вуне. Кад смо касније ручали у Лазаревцу, седео је преко њуша мене, сад у белој кошуљи. Уишао сам ја како се зове. Био је то Расулићев син. Сјријашељили смо се. Касније сам био код њега у Лазаревцу.⁷⁵

Андрија Мишковић је предавао историју. Био је млад, вишак, живахан, брзих покрета и сива лица, енерџичан. Говорио нам је о многим стварима. Са њим смо смели и да се нашалимо. Пишао је једном, на пример, зашто звона на цркви звоне, а Света Никачевић је хитро одговорио: „Зашто што Добро вуче за конојац“ (Добро је био црквењак). Имао је обичај да кроз прозор, за време часа, погледа на докато старе куће Курћубића, где се њовремено појављивала лепа девојка, једна од Рисиних кћерки.

Учишеље сам заборавио, сем Живана Мишковића⁷⁶, који ме је јуна 1927. године, кад сам био њовређен, обилазио у болници и доносио ми књије, између осталих и „Зимске вечери“ Милана Милићевића. Из ње сам на глас читао болесницима. Ту сам књију годину дана касније читао мочиоцима кирицијама који би зановивали у кући

Неше Драшковића у Јездини више Чачка. Говорило се о хајдуцима које су знали њихови очеви.

Винка Јевђевић је била биолог и она ми је била даљња рођака, ја ме је деда Ујрен једном одвео код ње – њознавао је добро њеног оца.

* * *

МОЈИ ДРУГОВИ. У Ивањици сам се највише дружио са Милинком Кушићем. Он је рано остао без оца и мајке. Кад су се његов отац и мајка узели – ниједно није имало осамнаест година, ја свештеник није хтео да их венча. Отац је био родом из села крај Ивањице – Рашчићи, а мајка из Свештице. Отац му је њоинуу у рају, а мајка умрла кад ја је родила. О Милинку се улавном стварао његов деда њо мајци. Милинко је био добар ђак. Расулић је волео њесму „Le coeur de Hjalmar“ коју је њрејевао један његов њријашељ. Тај њрејев је био бољи нећо онај који је био раније објављен. Кушић је имао најбољи изговор на француском и лејо је рецишовао. Једна ученица је рецишовала њревод. Био је међу нама најбољи ђумац – једном њшкривен њтрао је у сваком комаду који смо сѡремали. Са њим сам остао најбољи друг као и са његовим ујаком Драјољубом. Са Милинком сам често ноћу лушао, њо њољу где је сада болница. У што време се довлачио камен за неку зграду, ваљда болницу. Милинков ујак Драјољуб је касније њостао официр. Сада живи у Швајцарској као емигрант.

Од других ђака које сам боље њознавао био је њнтересанан и Добривоје Бојдановић. Био је „љуша сирѡиња“ из Сађавца. Његова мајка је ѡрала веш у ѡздинским кућама у Ивањици, а он је ѡродавао хлеб на вашарима. Остао је мален расѡом. Учио је добро. Касније, у Чачку, смо заједно становали. Остао је у неким мајлама. Једном је чак хтео да ме ѡужи да сам комуниста, али није могао јер је „ѡоштовао моју мајку“. После Чешке, 1938. године, ѡишао ја: „Шта сад Добривоје?“ А он: „Словени нису нашли облик власѡи који њима одговара.“ Из раја се враѡио у село са мишраљезом на коњу, ѡдрружио се чеѡницима и на крају раја био у ѡшабу Драже Михајловића, а ѡшом несѡао. Био је чудак. Гладовао је у Чачку, али је куйовао ново

[75] Владета Расулић је од 1986. године члан ЦК Србије. [напомена П. Стамболића]

[76] Живан Митровић, учитељ, у ивањичкој Основној школи радио од 1925. до 1926. године.

јефтино одело и у њему би ишао на иџранке у Соколски дом. У Гимназији, у мојој генерацији, он је чистио филозофску литературу.

Милоје Дилџарић је био нешто старији и био добар ђак. Враћу се у Буковик по завршетку школе. После рата ми је повремено слао поздраве. Милоје Дилџарић и његова Нада били су са нама.

Добрила [Стамболић] је била леђушкаста девојка, ситљива, скромна, најбољи ђак – његов од ње до краја школовања. Њу је са љубављу чувала и неговала њена шестерина Пола код које је становала све четвори године.

Симеончићан је био Дуле Салевевић, син чистица, мислим да се звала Милена. Дуле је имао изразити џумачки џаленаи и био најдуховитији ђак. Једном је дошао у Ивањицу нека забављачка група и у двористици школе су леђили џлакаше. Дуле је убедљиво рекао: „Ми не знамо да чистио.“ Човек је засмејао, и за мало није почео да чисти, па се сећу да су по ђаци и да се овај манију шали. Боловао је од туберкулозе. Осмео је у Ивањици и посетио комуниста. Последњих година је изледао јадно – неко та је увек ираћу до куће, а он је говорио: „Ено, тавранови надлеђу.“ Умро је 1936. или 1937. године.

Радосав Бојановић је иакође посетио комунист и он је умро од туберкулозе.

Кад смо ишли на екскурзију најчешће смо одлазили у Раћанску џећину. Носили смо храну, радска деца више хране. Ја и мој земљак Обрад, једино по што нам је наш тазда Влајсо сиремао. Професор Андрија Мишковић нас види усамљене, дође, седне, кобајати дели нашу храну, а сћало нам да буде са нама.

Када сада џледам фототрафије, навиру ми мисли о шоме како нас је рати раздео и ућућу у различите џравце. Милинко Кушић, Обрен Ситишовић, Добрила Стамболић, Милоје Дилџарић, Гвозден Ситишовић, Вукашин Бојановић, Радосав Бојановић, Дуле Салевевић и ја, из старијих разреда Венијамин Маринковић, посетили смо комунисту. Здравко Јеремић, Добривоје Бојановић, Михаило и Милан Пурић и Душан Мићућ и још неки посетили су у четнике.

Године 1941. Моравичка чета је формирана од радника и омладинаца из Ивањице. Моју слободно да кажем да у Србији – у варошима као што је била Ивањица – није пред рати било иако јаке омладинске организације.⁷⁷

Извори и литература:

Архивска грађа:

Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије

Међуопштински историјски архив Чачак, Начелство округа чачанског 1839–1922; Краљевска банска управа, Дринска бановина. Година 1929–1941, одељење Просвета

Историјски архив Ужице, Нижа државна гимназија Ивањица 1923–1930, општа акта

Архива и уписнице ученика: Више основне школе у Ивањици, Приватне гимназије у Ивањици, Државне гимназије у Ивањици /чувају се у архиви ОШ „Милинко Кушић“ у Ивањици/

Приватне архиве бивших ученика и наставника школе

Штампа:

„Просветни гласник“, Београд, 1880–1944.

Литература:

Димић Љубодраг, *Културна џолићика Краљевине Југославије 1918–1941*, том 1 (Београд: Стубови културе, 1996)

Ђокић Будимир, Глушчевић Миодраг, *75 година Пожешке гимназије* (Пожега: Гимназија „Свети Сава“, 1996)

Игњић Стеван, Радвановић Јован, Луковић Властимир, Марковић Љубомир, Бујошевић Милан, *Ивањица: хроника моравичког краја* (Ивањица: Републички одбор СУБНОР Србије – Четврти јул, Оштински одбор СУБНОР, 1972)

Игњић Стеван, Пашић Милутин, Лазовић Војислав, Кораћ Драгутин, *Ужичка гимназија 1839–1989* (Титово Ужице: Гимназија „Миодраг Миловановић Луне“, 1989)

Исић Момчило, *Основно школство у Србији 1918–1941*, књ. прва и друга (Београд: Институт за новију историју Србије, 2005)

Јововић Радојко, Милутиновић Милутин: *Век Училићеске школе у Крагујевцу (1871–1971)* (Крагујевац:

[77] Копија рукописа налази се у збирци докумената и фотографија Милунке и Миодрага Стамболића.

- Удружење пензионисаних просветних радника у Крагујевцу, 2009)
- Марковић Љубомир, *Моравички крај: фотомонографија* (Ивањица: Удружење просветних радника Општинске скупштине Ивањица, 1965)
- Марковић Љубомир, *Школе моравичког краја* (Ивањица: „Графичар” и Општинска заједница образовања, 1983)
- Марковић Светислав, „Виша основна школа у Ивањици 1920–1923”, *Изворник 29* (Чачак, 2014), 111-144.
- Марковић Светислав, „Записници са седница Наставничког већа и Школског одбора Више основне школе у Ивањици 1921–1923”, *Изворник 30* (Чачак, 2015), 99-122.
- Марковић Светислав Љ., Летић Ковиљка, *Сво осамдесет година основне школе у Ивањици 1836–2016* (Ивањица: Основна школа „Милинко Кушић”, 2017)
- Марковић Светислав Љ., Ковачевић Александар, *Ивањичка Гимназија 1920–2020* (Ивањица: Гимназија, 2020)
- Марковић Светислав Љ., Стојиљковић Братислав Н., „Ивањичко средњошколско образовање зачето је пре сто година”, *Зборник радова Народног музеја*, бр. 50 (Чачак, 2020), 125-151.
- Поповић Драгомир, *Своменица Чачанске реалне гимназије 1837–1937* (Чачак: Заједница дома и школе Чачанске гимназије, 1938)
- Протић Емилијан, *Летопис Гимназије ивањичке 1920–1995* (Ивањица: Гимназија, 1995)
- Ристић Милован, *Своари Владо ослобођења од Турака* (Београд: „Туристичка штампа”, 1963)
- Стојиљковић Братислав Н., Марковић Светислав Љ., Сјеклоћа Милер Ирена, „Прво одликовање додељено Николи Тесли”, *Изворник 33* (Чачак, 2017) 181-208.

LOWER PRIVATE GYMNASIUM IN IVANJICA (1923–1925)

In the autumn of 1923, the Lower Private Gymnasium was opened in Ivanjica, a town with a little more than a thousand inhabitants. It worked under that name for only 15 months, and at the beginning of 1925, by a Decree of Alexander I Karađorđević, the king of Serbs, Croats and Slovenes, it became a state owned school. Since all students and teachers of the Higher Primary School, which was closed at that time, were transferred

to the gymnasium, it had all four grades from the very beginning. In the short time of its existence, it managed to produce one generation of lower gymnasium graduates - the first high school students in the Moravica District. It worked in a building that was built in the centre of the town thirty years earlier with the idea of opening a gymnasium. The gymnasium building is still an architectural pride of the town on the Moravica river.

Svetislav LJ. MARKOVIĆ
Bratislav N. STOJILJKOVIĆ

LE LYCÉE PRIVÉ POUR CLASSES DÉBUTANTES À IVANJICA (1923-1925)

À Ivanjica, petite ville avec un peu plus de mille habitants, en automne de l'année 1923, fut ouvert le lycée privé pour classes débutantes. Elle exista sous ce nom à peine 15 mois, afin qu'au début de l'année 1925 par décret d'Alexandre I Karadjordjevic, roi des Serbes, des Croates et des Slovènes, elle fut soutenue. Étant donné que tous les élèves et instituteurs du Collège y passèrent, puisque celle-ci fut alors fermée, le lycée eut

depuis le début toutes les quatre classes. Elle réussit pour un temps court d'existence à engendrer une génération de petits bacheliers – premiers lycéens dans le canton de la Morava. Elle fonctionna dans le bâtiment qui fut durant trente années plutôt, bâti dans le centre de cette petite ville, avec pour idée qu'un lycée s'y ouvre. Le bâtiment du lycée est aujourd'hui même la fierté de cette ville sur la Moravica.

Svetislav LJ. MARKOVIC Dr
Bratislav N. STOJILJKOVIC

351.856.2(=163.41)(100)"18/19"
737.22(497.11-89)

Др Ратомир МИЛИКИЋ

историчар
Институт за савремену
историју Београд
rasamilikic@gmail.com

Бојан ПАЈИЋ
Мелбурн, Аустралија

**ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКЕ
ФАЛЕРИСТИКЕ: НЕКЕ ОД СТРАНИХ МЕДАЉА
ПОСВЕЋЕНЕ СРБИМА ОД ПОЛОВИНЕ XIX
ВЕКА ДО ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА**

АПСТРАКТ: У раду се анализирају одликовања (медаље, сјоменице) која су кроз историју емишлована ван граница српских земаља, а била су посвећена Србима и дешавањима у српској историји. Она су неретко била емишлована како би се помогло српском народу и побољшао његов улед, али и како би му се помогло у смућним временима, посебно у време Првој светској рата. Та одликовања су емишловале поједине стране земље (Француска) или удружења и појединци у њима уз државну дозволу (Велика Британија, Русија, САД...). Нека од одликовања која се дејално обрађују у раду њлод су дејалности српске емиграције или српској живља у Аустроугарској монархији, а посвојање неких је и до данашњих дана остало недовољно расветљено. У раду се њомињу, али нису дејалније обрађена, она страна одликовања (пре свега сјоменице) која се односе на поједина рајна дешавања на територији Србије, а која су додељивана сугарницима у рајним збивањима ѡрошив Србије, Јуославије и Црне Горе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: одликовања, фалеристика, Краљевина Србија, Краљевина Јуославија, Црна Гора

Када се сагледа историја фалеристике (науке о одликовањима) у Срба, може се уочити да су праћени савремени европски трендови. Иако су одликовања постојала и пре краја XVIII века и представљала значајну одлику племићког уређења европских држава, суштински, модеран систем одликовања установио је Наполеон Бонапарта кроз устројство француске „Легије части”, која је послужила као узор за већину европских и светских потоњих одликовања.¹ Она су неретко била доказ државности и један од њених главних атрибута како према сопственим држављанима, тако и у форми дипломатске активности тих земаља. Од XIX века и друге државе постепено уводе ту праксу која је означавала да суверен по свом нахођењу

одликује истакнуте појединце за ратне или цивилне заслуге. У демократским друштвима то се чини на предлог Владе.

Како је модерна историја Србије била нераскидиво повезана са Српском револуцијом, тако је и питање доделе одликовања било везано за она права и надлежности које је Османско царство пренело на младу, вазалну Кнежевину Србију. Нешто другачија правила су важила за Кнежевину Црну Гору, где се начело државности није заснивало на правним актима, већ на чињеници да је, иако међународно непризната, она била суштински одвојена од Османског царства, што је делимично могла да захвали свом географском положају и томе да османске трупе нису желеле да се трајно задржавају у тим негостољубивим планинским пределима. Зато историја фалеристике у српским земљама сеже до половине XIX века, али

[1] Међу најдеталнијом стручном литературом о Легији части издваја се: Michel et Béatrice Wattel, *Les Grand' Croix de la Légion d'honneur* (Paris, Archives & Culture, 2009).

само оних одликовања која су установиле српске земље, Србија и Црна Гора.² Другачија је историја фалеристике међу Србима у Хабзбуршком царству.

Прве медаље посвећене српским земљама биле су аустријске медаље у спомен на ратове са Османским царством на простору данашње северне Србије, Београда, те централне Србије и простора Косова и Метохије у ратовима од краја XVII до краја XVIII века. Постоји више стоних медаља емитованих као потврда победе аустријског оружја, али оне нису предмет овога рада.³ Иако је и по установљењу одликовања у обе српске земље, Црној Гори и Србији, највећи број одликовања (ордења, медаља, споменица...) био искован у иностранству, сама чињеница да су исковане ван граница српских земаља није допринела да та ковања буду посебан предмет овога рада. У питању су израде у бројним аустријским, француским, италијанским, швајцарским, немачким и руским радионицама које су током друге половине XIX века, а поједине све до периода након Првог светског рата, радиле за потребе Београда и Цетиња. Аутори су представили она одликовања која су емитовале стране земље или емигрантска удружења а да су посвећена Србима.

У српским земљама прво одликовање било је исковано 1841. године у Црној Гори (Сребрна медаља за храброст⁴ која је била додељивана за херојске подвиге у ратовима против Османског царства). Иако је Црна Гора додељивала одликовања и пре међународног признања (1878), она је и кроз њих заправо показивала дисконтинуитет

са Османским царством којем је формално припадала. Кнежевина Србија је са своје стране доста обазривије поступила и први орден (заправо у форми споменице) искован је 1865. године као део прославе пола века од Другог српског устанка.⁵ И тада се повела расправа које боје би морала да буде орденска врпца, па је она, иако је било предлагано да буде у боји Османског царства (зелена), на крају била црвена с белом и плавом ивицом.⁶ Спомен-крст се додељивао искључиво преживелим учесницима устанка, док је искована посебна медаља за породице оних који нису били међу живима.

Споменица је прерасла у одликовање када је краљ Милан Обреновић, по избијању рата са Османским царством (1876), донео одлуку да се успоставља класичан систем одликовања Кнежевине/Краљевине Србије, који ће се потом пренети и у Краљевину СХС/Југославију.⁷ Тиме су заживели ордени у српској државности. Уједињењем 1918. године, а посебно након проглашења Југославије, повећава се број и проширује међусобни однос одликовања која су обилато била додељивана за војне заслуге и заслуге према Краљевини. Као што смо навели, највећи део

[2] Драгомир Ацовић, *Слава и част* (Београд: Службени гласник, 2013); Dimitri Romanoff, *The Orders, Medals and History of the Kingdoms of Serbia and Yugoslavia* (Copenhagen: Balkan Heritage under the auspices of Ordenshistorisk selskab, 1996).

[3] Најбољи водич и каталог медаља са југословенских простора без сваке сумње је дело Наде Тодоровић Југословенске и иностране медаље (Београд: Народни музеј, 1964).

[4] Више о њој у видети у: Мила Пилетић, *Одликовања југословенских народа до 1941* (Београд: Војни музеј, 1987), 108-109; Душанка Маричић, *Одликовања* (Београд: Војни музеј, 1994), 22; Д. Ацовић, *Слава и част*, 83-84; Siniša Pogačić, *Order, Medals and Insignia of Montenegro* ([Zagreb]: Obol, 2005), 48-49.

[5] Одмах након Светоандрејске скупштине 1858. године емитовани су прва споменица и напрсни крст за свештена лица („за приврженост“). Споменица је била подељена свим учесницима Светоандрејске скупштине 1858. године, док је за свештенике израђен посебан напрсни крст у злату.

[6] Pavel Car, Tomislav Muhić, *Serbian and Yugoslavian Orders and Decorations from 1859 to 1941* (Vienna: Verlag Militaria, 2009), 21.

[7] У Краљевини Србији у времену Обреновића постојало је пет одликовања (у цивилној и војној номенклатури), уз Орден Црвеног крста, као и бројне медаље и споменице. То су били Орден Таковског крста, Орден Белог орла, Орден Светог Саве и Орден Милоша Великог. Поред њих постојао је и династијски Орден Светог кнеза Лазара који је имао својеврсну улогу краљевских регалија, јер су на њега имали право искључиво краљ и престолонаследник у обе владајуће династије. Након Мајског преврата 1903. године, Таковски крст замењује Карађорђева звезда, Орден Милоша Великог се укида, али се уводи већи број нових медаља (за храброст) и ратних споменица. У нову државу, Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Србија кроз свој суверенитет уноси и систем одликовања који, по природи ствари, носи искључиво обележја Краљевине Србије. Проглашењем Југославије и захваљујући тежњи краља Александра да створи југословенску нацију, 1929. године уводи се једино одликовање које је имало јединствене карактеристике заједничке државе – Орден Југословенске круне.

свих одликовања, све до пред Други светски рат, кован је ван граница како Србије, тако и Црне Горе. Као куриозитет ваља поменути да су прва одликовања искована у српским земљама наишла на извесне критике у јавности због свог слабијег квалитета. У Црној Гори било је то прво ковање (у злату) Медаље Обилића⁸, док је у Србији то била Споменица шездесетогодишњице Краљеве гарде 1898. године.⁹

Медаље које су посвећене српским земљама емитоване су ван њиховог простора из различитих побуда. Најчешће је у питању био један вид подршке дешавањима у тим земљама, пре свега током ратних времена, али је у појединим случајевима повод био и нешто другачији.¹⁰

Прва медаља која је у другој половини XIX века емитована поводом дешавања на овим просторима заправо је признање једне нове међународне организације, Међународног комитета Црвеног крста. Посвећена је првој ратној мисије те организације – рату са Османским царством 1876, када је на позив Кнежевине Црне Горе дошла трочлана хуманитарна мисија.¹¹ Она је учествовала у организацији медицинске помоћи на линији

[8] Milan Jovičević, *Crnogorska odlikovanja* (Cetinje : Muzeji, 1982), 23-29.

[9] Медаља је урађена у месингу. На аверсу је представа младог краља Александра Обреновића у левом профилу, око кога се налази кружни натпис: СПОМЕНИЦА НА ПРОСЛАВУ 60. ГОДИШЊИЦЕ КРАЉ. ГАРДЕ и шестокрака звездица која раздваја текст. На реверсу се налазе исписане године 1838. и 1898, између којих се налазе имена владара династије Обреновић: Кнез Милош, Кнез Милан, Кнез Михаило, Кнез Милан, Краљ Милан I, Краљ Александар I. Промер медаље је 35,11 милиметара. Калуп за медаљу је био нешто лошији, па је она пословично урађена у плитком рељефу.

[10] Аутори су намерно заобишли приватна ковања поводом владарских или принчевских венчања, јер нису била значајног, већ стриктно династичког карактера, па завређују посебно проучавање.

[11] Према доступним информацијама о раду Организације, прва посматрачка санитарска мисија упућена је још 1864. године током битке код Дипела, где је посматрала ратна дејства између пруске и данске војске. Како се то збило у априлу 1864, а Прва хашка конвенција је потписана 22. августа 1864. године, сматрамо да је прва званична војна мисија ове Организације могла да се одигра тек после њеног настанка и устројства, односно након потписивања Конвенције.

фронта током ратних сукоба у првој години рата и то је у наредним ратним дешавањима послужило као основа даљег рада МКЦК са седиштем у Женеви.

Интересантно је напоменути да ова међународна организација, која је отпочела са радом 1863. године под називом „Међународни одбор за помоћ рањеницима”, а променила име у „Међународни комитет Црвеног крста” 1876. године, још није имала сопствена признања. Зато је за прву организовану мисију у ратној зони војног сукоба Кнежевине Црне Горе и Османског царства 1876. године искоришћена медаља коју је нешто раније установио холандски краљ Вилем III. У питању је спомен-медаља на медицинску помоћ холандског Црвеног крста у Француско-пруском рату 1870–1871. године.

Медаља је искована у две варијанте за ношење (додељено је 208 примерака у бронзи и 57 примерака у белом металу), док је једна мања количина урађена у форми стоних медаља, од чега је један део припао управо Међународном комитету Црвеног крста у Женеви. Медаља је урађена у бронзи промера 42,5 милиметра, дебљине 4,5 милиметра и тежине 40,20 грама.¹² На аверсу се налази застава са крстом изнад кога је исписана година 1870, испод је исписано латиницом „JOB.XXVI.12”, на горњем ободу медаље цитат из Старог Завета из Књиге о Јову (24, 12) на латинском „Anima. Vulneratorum Clamavit” („И душе страдалих вичу”, код Ђуре Даничића: „И душе побијенијех вичу...”), а на доњем ободу је датум 22. август 1864. (када је потписана Прва хашка конвенција). На реверсу се налази грб Женеви испод кога је датум 26. октобар 1863. (када је основан „Међународни одбор за помоћ рањеницима”). На реверсу се налази и потпис гравера латиницом (С. де Врис из Хага), а на ободу се налазе грбови свих земаља које су учествовале у оснивању Међународног одбора: Холандија,

[12] Конкретна медаља се налази у приватној колекцији у Београду.

Данска, Шпанија, Француска, Хесе, Италија, Португал, Прусска, Витемберг, Саксонија, Аустрија, Баварска, Шведска и Норвешка (тада су били у персоналној унији), Велика Британија, САД, Египат, Русија, Швајцарска, Белгија и Баден.¹³ (Слике 1 и 2)

Кутија у којој је медаља додељена направљена је од дрвета, пресвученог црном лакираном кожом, где је у златотиску на горњој страни поклопца исписано француским језиком: „Mission au Montenegro 1867”. Унутрашњост кутије обложена је љубичастом свилом и сомотом, а на унутрашњој страни поклопца је исписано „Souvenir offert par le Comité International de la Croix Rouge a M. Frd. Ferriere”. Са доње стране кутије сам учесник мисије у Црној Гори 1876. др Ферије написао је на француском: „Ово ми је додељено у спомен на повратак из наше мисије у Црној Гори 1876. године.”¹⁴

Иако је током Српско-бугарског рата 1885. године са српске стране емитовано неколико медаља и споменица, то је исто урадила и новоформирана Кнежевина

Слика 1

Слика 2

Слика 3

Слика 4

Слика 5

Слика 6

[13] Видети више у: Jhr. GM Verspyk, *Het Nederlandsche Roode Kruis (1867-1967)* (The Hague : Nijkerk G.F. Callenbach, 1967).

[14] Др Фредерик Ферије (1848-1924), швајцарски лекар и хуманитарни радник који је био активан у раду МКЦК (био и потпредседник). Вреди напоменути да је нешто доцније био одликован и у Србији и то два пута Орденом Светог Саве, као и Медаљом краљице Наталије, што представља једну од ретких додела мушким лицима. Такође, у Првом светском рату одликован је и црногорским Орденом Данила. <http://archives-ferriere.nexgate.ch/genealogie/>, сајту пристуљено 29. априла 2021. године.

Бугарска, где се посебно истичу њихове званичне споменице рата, док су незваничне емитоване за бугарско учешће против Краљевине Србије у Великом рату.¹⁵ Како су у питању

[15] Међу њима се посебно истиче она коју су неслужбено урадили током рата припадници 9. бугарске дивизије. Она је урађена у плитком рељефу од белог метала пречника 30,5 милиметара, где је на аверсу приказан бугарски војник са пушком испред топа и застави и натпис 9. дивизија, а на реверсу

споменице рата за бугарске држављане, оне нису предмет пажње у овом раду. Исто се односи на неколицину ратних ознака за капе оних аустроугарских јединица које су учествовале на појединим ратиштима широм српских земаља (постоје бар две значке за борбе око Београда 1915, за заузимање Ловћена почетком 1916. године и сл.). Италија је такође, нешто касније, у Другом светском рату бар три незваничне медаље посветила заузимању простора Краљевине Југославије.

У медаље које су мање познате у широј јавности спада стона медаља мањег промера, тзв. жетонског типа, са ликом Милоша Обилића од Поцерине. Упоредивањем са доступном литературом, као и сличним, али не и истим медаљама жетонског типа у збиркама неколико музеја у Србији, идентификовали смо је и сврстали у богати опус Јована Петрова Бешлина.¹⁶ Иза Бешлина је вероватно стајала Уједињена омладина српска. Идентификацији су помогли и иницијали на аверсу медаље (Ј. П. Б.) који се налазе и на осталим његовим медаљама посвећеним цару Душану, кнезу Лазару, Светозару Милетићу и др. Сматра се да су серије коване у Нирнбергу, као и да су настале 1869–1870. године. Напомињемо да постоје извесне ликовне сличности са представом Обилића коју је на својој медаљи користило Академско певачко друштво *Обилић*, основано у Београду 1884. године.

Медаља је пречника 21 милиметар и урађена је од бронзе.¹⁷ На аверсу је представа лика Милоша Обилића са веома декоративним шлемом са змајем и перјем са стране, у левом профилу. Околу се налази натпис ћирилицом: „Милош Обилић од Поцерја”. Испод попрсја се налази сигнатура Ј. П. Б. (Јован Петров Бешлин), а на реверсу грб Кнежевине Црне Горе – двоглави орао са

штитом на грудима, у коме је представљен лав који левом руком држи орб (јабуку са крстом), а у десној скиптар. Ивице реверса окружује венац од ловоровог лишћа и трачица, на којима су исписане српске области: Зета, Стара Србија, Банат, Срем, Бачка/Босна, Херцеговина, Приморје, Хрватска, Славонија. На горњем споју венца налази се назив Црне Горе, а у дну венца Србија. (Слике 3 и 4)

За разлику од ње, медаља жетонског типа посвећена цару Душану описана је у литератури.¹⁸ И она је пречника 21 милиметара, израђена од бронзе. На аверсу је представа цара Душана са ловоровим венцем на глави, у полупрофилу оријентисаном налево. Околу се полукружно налази натпис на ћирилици: „Стеван Душан Силни Цар Српски”, а испод попрсја и сигнатура Ј. П. Б. (Јован Петров Бешлин). Реверс је истоветан као код претходно описане медаље. (Слике 5 и 6)

Доста је другачија представа стоне медаље коју је исти аутор посветио Светозару Милетићу. Та медаља је урађена у калају, промера је 44 милиметара и тежине 12 грама. Милетић је приказан у левом полупрофилу, са дугом брадом и разбарушеном косом, обучен у доламу са гајтанима. Око њега стоји ћирилицом „Др Светозар Милетић”, а испод бисте иницијали аутора Ј. П. Б. Реверс је у великој мери истоветан са описаним код претходне две медаље, али испод орла стоји девиза „Грб цара Душана” и на дну аверса година 1870.¹⁹ (Слике 7 и 8)

Такође је стручној јавности непозната и румунска пригодна споменица која је емитована приликом отварања Сипског канала и успостављања пловног пута кроз „Гвоздена врата” у Бердапу. Том догађају су 1896. године присуствовали аустроугарски цар Фрања Јосиф, румунски краљ Карол I и млади краљ Александар Обреновић. Спомен-медаља је

стоји натпис 1915–1917 и текст на бугарском о заузимању Србије и доласку дивизије до Охрида и Дојрана.

[16] Н. Тодоровић, *н. г.*, 21–22.

[17] Конкретне обе медаље се налазе у приватној колекцији у Аустралији.

[18] Н. Тодоровић, *н. г.*, 76.

[19] Иста медаља је описана и у Н. Тодоровић, *н. г.*, 77, где аутор појашњава исписану годину 1870, везујући је за Милетићеву затворску казну коју је те године издржао након пресуде мађарског суда. Конкретна медаља се налази у приватној колекцији у Аустралији.

урађена од цинка пречника 29 милиметра.²⁰ На аверсу се налазе ликови аустроугарског цара, румунског и српског краља без икаквог натписа. На реверсу је слабије читљив натпис на румунском језику (у коме се помињу Гвоздена врата) и датум 27. септембар 1896. Вероватно је била подељена учесницима овог догађаја и онима који су учествовали у његовој припреми, преваходно румунским држављанима, јер је на простору Србије и некадашње Аустроугарске готово непозната.²¹

Прва у групи медаља која је била посвећена српским земљама, а искована и намењена страним држављанима, била је серија медаља са ликовима владара у Првом балканском рату.

У питању је серија од четири споменице урађене у Прагу и које су имале исти реверс, а на свакој је аверс био различит, са представом једног од четворице владара. Медаља намењена Краљевини Србији била је израђена од позлаћене бронзе пречника 32 милиметра. На аверсу је лик краља Петра Карађорђевића у генералској униформи, одликовањима и са калпаком на глави. Натпис је на горњој половини аверса и пише „Петар I краљ Србије”. Испод попрсја са леве стране стоји потпис аутора Пихл, а с десне Прага. На реверсу је представа двоструког крста (какав се везује за ликовну представу Св. цара Константина и царице Јелене), око кога у четири поља пише литиницом: „IN HOC SIGNO VINCES”. (Слике 9 и 10)

Веома је слична и медаља намењена Краљевини Црној Гори. Израђена је од

[20] Ауторима је познат још један примерак ове споменице, урађен као стона медаља у сребру пречника 40 милиметара. <https://www.allnumis.com/medals-catalog/romania/commemorative/sip-channel-iron-gates-inaugurated-on-27-sept-1896-10613> (приступљено 11. јуна 2021)

[21] Конкретна медаља се налази у приватној колекцији у Београду.

Слика 7

Слика 8

позлаћене бронзе промера 32 милиметра. На аверсу је лик краља Николе Петровића Његоша у народном оделу, са одликовањима и народном капом са грбом на средини. Натпис је на горњој половини аверса и пише „Никола I Б. М. краљ Црне Горе”. Испод попрсја са леве стране стоји потпис аутора Пихл Прага. На реверсу је представа двоструког крста (какав се везује за ликовну представу Св. цара Константина и Јелене), око кога у четири поља пише литиницом „IN HOC SIGNO VINCES”.²² (Слика 11)

Српским успесима у балканским ратовима 1912–1913. сведочи и до данас недовољно разјашњени „Пастирски крст” 1912–1913. Његова функција није упитна и вероватно је требало да представља награду за војне свештенике у Балканском рату/ратовима. Кога је замислио и ко је требало да га додељује, мистерија је која за сада није одгонетнута. Сама идеја да се то одличје наручи код најпознатијег руског медаљара Фабержеа, који је посебно познат по својој сарадњи са руским двором, посебно је интригантна. Фабержеов квалитет израде накита и медаља далеко је превазилазио руске границе и овај мајстор је сматран за једног од најбољих јувелира у свету тог доба. Мало је изгледно да је Београдска митрополија СПЦ могла самостално тако нешто да изведе, посебно имајући у виду да је Српска црква била подељена на четири

[22] Обе медаље на сликама налазе се у приватној колекцији у Београду.

Слика 9

Слика 10

Слика 11

различита дела (у Србији, у Аустроугарској, у Црној Гори и до тада окупираним областима Османског царства). Такође је и велика непознаница колико их је уопште израђено и када су пристигли у Краљевину Србију.²³

На основу тога што аутори нису успели да пронађу нити једну фотографију бројних војних свештеника, којих је било неколико десетина по формацијском плану српске војске, може се претпоставити да тих неколико примерака за које се зна могу да представљају пробну серију која вероватно није ни била додељена.²⁴ Поједини војни свештеници су касније досегли неки од владичанских тронов, па чак и патријаршијски, али нико од њих није био одликован овим крстом, што је мало вероватно, ако се заиста и додељивао. Сами знакови били су урађени у највећем квалитету, од позлаћеног сребра. Аутори претпостављају да су они израђени или према поруџбини српског двора или као својеврсни поклон руског царског двора, на шта би могао да указује избор Фабержеа за израду овог крста.

Крст је урађен од сребра са позлатом, димензија 38 x 50 милиметара, дебљине

1 милиметар. На аверсу је крст окружен траком на којој се налази натпис на ћирици: „Архиер. Сабор / За Ратно Пастирство”. У центру крста налазе се овенчане лоровим венцем године 1912. и 1913, а из центра крста излазе сунчеви зраци. На реверсу крста налазе се три жига: жиг произвођача – Фабержеа, руска ознака за сребро типа „Кокошник” и грб Москве, где се налазила радионица у којој је крст израђен.²⁵ (Слика 12)

Поводом ратног савезништва Србије и Француске у Француској је од 1915. године отпочела снажна пропаганда у корист Србије, која је од првог дана рата подносила велике губитке, уз то наневши велики пораз Аустроугарској током ратних операција 1914. године. Ратне прилике с краја 1915. године, повлачење српске војске и народа ка Косову и Метохији, албанска голгота и одлазак на Крф, као и на Север Африке, те југ Француске, оставили су на француско јавно мњење снажан утисак. Познати француски сликари су у недостатку фотографија сачињавали цртеже, графике и плакате како

[23] Конкретни примерак се налази у приватној колекцији у Аустралији.

[24] О војном свештенству видети више у: Миљан Милкић, Верска служба у српској војсци у Првом светском рату (Београд : Медија центар „Одбрана”, 2016)

[25] Видети више у: Драгомир Ацовић, Верност и вера – Одликовања Православних и Дохалкидонских цркава, (Нови Сад : Студио „Бечкерек”; Београд : Хералдички клуб, 2019), 384. Овај крст је делимично описан и у: Д. Ацовић, Слава и част, 151, 154.

би те потресне сцене представили својој јавности. Већина новина и часописа у Француској обиловала је текстовима и ликовним представама из „Српске епопеје” или „Албанске голготе”, како су је француски медији прозвали. Како би се прикупила новчана помоћ за избегле Србе, установљен је и „Српски дан” 25. јуна 1916. у спомен на датум Косовске битке 1389. године. Том приликом направљена су и четири плаката (аутори: Стенлен, Шарл Фукере и Пјер Мурге), од којих су три била са ликовним представама, а четврти са текстом који је објашњавао на француском борбу српског народа од 1389. до 1916. године.²⁶

У свим школама Француске одржано је предавање о Србији и њеној праведној борби на савезничкој страни у рату. Чувени сликар и графичар Теофил Александар Стенлен израдио је не мање од петнаест графика са мотивима албанске голготе или призора из Србије, које су у тиражу од неколико стотина биле продаване као вид помоћи Србима избеглим ван своје отаџбине.²⁷ Стенлен је израдио и нацрт за медаљу Србије, која је својом мучном алегоријом исказивала страшну патњу српског народа. У питању је медаља од посребрене бронзе величине 51 милиметар, која на аверсу носи лик наге младе жене која је бајонетима

Слика 12/12а

разапета на дрвеним вратима на којима пише Србија.²⁸ На реверсу се налази натпис FRANCE/France/NE/M'ABANDONNE/PAS. (*Француска, Француска, не напуштај нас*). Медаљу је, по Стенленовом нацрту, излио у то доба познати израђивач медаља и вајар Овид Јенкес.²⁹

Поред ликовног материјала и неколико књига, па чак и стрипова који су публиковани 1916. године у Француској, а били посвећени Србима, начињено је и неколико картонских ознака. На њима су се налазили застава или грб Краљевине Србије, лик краља Петра или престолонаследника Александра Карађорђевића на српској тробојци и сл. Њихова намена била је прикупљање новчаних средстава за Србе. Исту намену имале су три исковане медаље посвећене Србији.³⁰

Прва међу тим медаљама била је знатно сложенија по облику и садржају и имала

[26] Ближе о „Српском дану” у Француској видети у: Душан Т. Батаковић, *Српски школски дан у Француској*, (Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2016).

[27] Видети више у: Ратомир Миликић, „Непокретно и покретно културно наслеђе Срба у Француској из два светска рата: помоћ Француске Србији кроз ликовну уметност 1914-1916. године и официјерски логор у Стразбуру (1944)”, *Зборник радова са међународног научног скупа Очување и заштита културно-историјској наслеђа Србије у иностранству* (Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2017), 312-327.

[28] Видети више на: <http://www.cruxforums.com/xf/threads/steinlens-crucified-serbia.4904/> (приступљено 24. априла 2021)

[29] Један примерак медаље „Разапета Србија” налази се од 1995. у њујоршком Метрополитен музеју.

[30] У Француској је од 1914. емитован већи број медаља чија је сврха била прикупљање новчаних прилога за набавку топова, помоћ сирочади и рањеницима и сл. Примерци ове три медаље налазе се у приватној колекцији у Београду, а поседује их и већи број музејских институција широм Србије.

Слика 13

Слика 14

Слика 15

Слика 16

је форму праве медаље. Њен аутор је био гравер Марсел Лордон. Медаља је била димензија 32 x 44 милиметра, у облику орла са спојеним крилима. На аверсу су били приказани портрети краља Петра и престолонаследника Александра, који су се налазили на грудном медаљону хералдичког симбола Краљевине Србије – крунисаног двоглавог орла. Испод њихових ликова је натпис: „GLORIEUX DEFENSEURS DE LA LIBERTE SERBE – СЛАВНИ ЗАТОЧНИЦИ СРПСКЕ СЛОБОДЕ 1914–1915”, као и „JOURNEE SERBE”. На реверсу медаље, на грудима орла стајао је медаљон са грбовима осам земаља савезница и натписом „GLOIRE AUX INTREPIDES HEROS SERBES”, као и годином 1916. Сама медаља носила се

о трачици у бојама српске тробојке. Постоје медаље израђене од жутог и белог метала. (Слике 13 и 14)

Друга медаља која се додељивала истом приликом била је кружног облика с равнокраким крстом који излази из тог круга. Израђена је од белог метала. Ту медаљу, величине 30 милиметара, потписао је познати француски гравер Арман Баргас. На аверсу медаље приказани су српски ратник и жена са дететом у наручју која се пробија кроз снег. Испод њих стоји натпис „GLOIRE AUX SERBES”, док су на реверсу представљени стилизовани грбови Француске и Србије уоквирени лаворовим венцем и годином 1916.³¹ (Слике 15 и 16)

Трећа медаља која је додељивана о том дану била је и најскромнија по изгледу и изради (од пресованог белог лима). Рад непознатог аутора, била је овалног облика и димензија 26 x 36 милиметара. Једнострана, носила се о трачици у бојама француске тробојке. На медаљи се налази представа жене на бојном попришту која левом руком држи штит са српским грбом. Око ње стоји натпис „JOURNEE SERBE 1916”. (Слика 17)

Поред описаних, наредне, 1917. године зарад прикупљања помоћи српској деци, у

Француској је направљена још једна медаља, где је на аверсу представљен профил средњовековног витеза са натписом „Oeuvre pour sauver les enfants serbes”, док је на реверсу

[31] Ова медаља је била веома квалитетне израде и унеколико је подсећала на медаље истог аутора које су израђене поводом Дана француских војника у рововима и на пригодне медаље поводом Дана Париза.

Слика 17

Слика 18

Слика 19

приказана античка богиња која држи лоровор венац изнад портрета краља Петра и регента Александра уз натпис „GLOIRE AUX INTREPIDES HEROS SERBES”. Ту медаљу израдио је у позлаћеној бронзи пречника 30 милиметара познати француски медалјар Тони Ширме (SZIRMAI). Урађена је и одговарајућа плакета – стона медаља већег формата.³² (Слике 18 и 19)

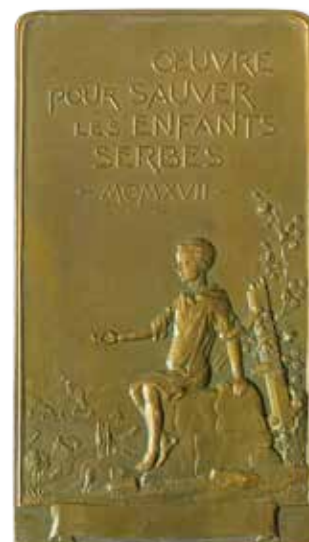
Била је израђена у три различита метала – жутом металу, сребру и бронзи. Правоугаоног је облика и димензија 70 x 40 милиметара. Тежина медаље израђене у бронзи износи 77,56 грама. На аверсу је представљена фигура мајке са марамом преко главе. У рукама држи једно мало дете, док се дечак и девојчица држе за њену хаљину. Оријентација свих ликова је из левог профила. У позадини се види сунце које залази за брежуљке обрасле вегетацијом. У левом углу налазе се иницијали аутора медаље латиницом: „TS” (Тони Сирмај). На дну медаље остао је испод ногу свих фигура празан простор за уписивање имена носиоца.

Слика 20

Слика 21

[32] Конкретна медаља се налази у приватној збирци у Београду, а плакета у приватној колекцији у Аустралији.

Слика 22

Слика 23

На реверсу је приказано дете које седи на рушевинама куће са десном испруженом руком. У позадини се виде брежуљци са кућама и црквом (персонификација разрушене Србије). На француском се налази натпис који у преводу гласи „За помоћ српској деци“, као и римским бројевима исписана година MCMXVII. И на реверсу је остављен простор за исписивање имена носиоца при дну. Ове медаље су често нумерисане и претпоставља се да су емитоване у малим серијама и додељиване значајнијим дародавцима помоћи српској деци у избеглиштву на југу Француске. Неколико примерака се чува у музејским институцијама у Србији и Француској, као и у приватним колекцијама.³³ (Слике 20 и 21)

Поред наведених, емитовано је још неколико медаља посвећених Србији широм Француске, у малим емисијама.

Једна од медаља из Великог рата искована је у Русији 1915. године. Израђена је у форми медаље за ношење у бронзи и промера је 24 милиметра у плитком рељефу. На аверсу медаље налазе се два српска војника, од којих је један у црногорској ношњи, који кундацима пушака убијају огромну

змију – аждају. Изнад њих се налази ћирилични натпис: „Бог чува Србију“ (са „I“ уместо слова „и“ у складу са старим руским правописом). На реверсу је представа некрунисаног двоглавог орла са српским грбом на штиту на грудима орла. Испод ногу орла је девиза: „Јунацима Србије и Црне Горе“, а на ободу око орла налази се натпис на руском у преводу: „Руска престоница словенским херојима“. На реверсу се налази на руском потпис медаљара: А. Жакар.³⁴ (Слике 22 и 23)

Једна од ретких медаља о којима постоји веома мало података јесте она искована у Великој Британији на крају Великог рата или одмах после њега.³⁵ У питању је медаља коју је додељивао Црвени крст Србије који је током рата, а након повлачења крајем 1915. године, наставио са радом у Лондону. Медаља је урађена од сребра промера 36 милиметара, по узору на већину британских медаља тог времена, и имала је носач врпце у облику пречаге, што је одлика већине британских медаља. На аверсу се налазе портрети краља Петра и регента Александра Карађорђевића, окружени лаворовим венцем над којим се налази круна. На дну лаворовог венца налазе се године 1914. и 1918, а испод венца је полукружно исписан текст на енглеском језику: „За услуге Србији током рата“. На реверсу се налази представа Ордена Црвеног крста Краљевине Србије (двоглави орао са круном на једнакокромом крсту који се налази и на штиту на грудима орла). На ободу реверса налази се натпис на енглеском језику: „Друштво српског Црвеног крста – Лондон“.

[33] <https://www.parismuseescollections.paris.fr/fr/musee-carnavalet/oeuvres/oeuvre-pour-sauver-les-enfants-serbes-1917#infos-principales> (приступљено 8. јуна 2021. године, као и у историјској збирци Народног музеја у Зајечару)

[34] Конкретна медаља се налази у приватној колекцији у Београду.

[35] На послератну доделу може да укаже и то да је Ратна медаља 1914–1918 Велике Британије емитована тек јула 1919. године у више од шест и по милиона примерака. Свакако, не може се одрећи велика сличност у спољном изгледу ове две медаље.

И САД су следиле европске савезнике у изради медаља за помоћ Краљевини Србији. Тако је 1917. године израђена медаља од бронзе (неке су са позлатом) промера 26 милиметара (у стоној и верзији за ношење на одећи) са представом средњовековног краља са круном, дугом косом која пада преко свечане одежде на којој је јасно видљив двоглави орао Немањића. Краљ у

рукама држи мач окренут наопако, тако да се моли пред накрсношћом у форми крста. На ободу је натпис на енглеском језику: „Србија се предаје само Богу”. Реверс је празан, са натписом „Gorham CO”. Аутор медаље била је Ана Колеман Лад, а произвела ју је компанија за израду медаља Горхам.

И убиство краља Александра у Марсеју 9. октобра 1934. године донело је израду пригодне споменице у Француској. Споменица је вероватно требало да буде посвећена самој државној посети југословенског краља, али је прерађена у спомен на његову погибију. Томе у прилог иде и чињеница да је искована у три различите верзије са извесним одступањима, пре свега у годинама живота владара и његовом титулисању (краљ ујединитељ и сл.). Аутор све три варијанте био је Андре Лаврилиер.³⁶

Медаља је била искована у сребру или бронзи и најприсутнија верзија има следећи изглед. Промера је 66 милиметара и на аверсу се налази лик краља Александра у униформи ђенаралштабног генерала са одликовањима на грудима и Орденом Карађорђевог крста са мачевима о врату. Испод његовог портрета налази се латинични натпис „Kralj Aleksandar. I. 1888-1934”, а на ободу аверса полукружно на француском језику „Александар I краљ Југославије”. На реверсу се налази стилизовани

Слика 24

Слика 25

грб Краљевине Југославије на двоглавом орлу (без круне), око орла је на француском језику натпис „Александар ујединитељ”, а на ободу се налазе у француској транскрипцији имена битака: Куманово, Брегалница, Цер, Кајмакчалан, Добро Поље. (Слике 24 и 25)

Свргнути краљ Никола Петровић Његош и Влада Краљевине Црне Горе у Италији након 1918. године емитовали су две споменице својим присталицама, од којих је један део учествовао у тзв. „Божићној побуди” 1919. године. Основна споменица израђена је у италијанским компанијама за израду медаља (једна од њих је и Краванцола) и урађена је у бронзи и разнобојном емајлу.³⁷ На споменици (41 x 46 милиметара) обострано је представљен државни грб Црне Горе, двоглави крунисани орао у позлати, на чијим прсима се налази грб лава на црвеној позадини, док се у канцама орла налазе шар и скиптар. Орао је окружен зелено емајлираним лаворовим венцем и црвено-плаво-белим емајлираним врпцама. Кроз венац пролазе позлаћени укрштени мачеви. Једина разлика у аверсу и реверсу јесте у томе што на аверсу постоји у надвишењу бело емајлирана трака са ћириличним натписом „За право, част и слободу Црне Горе”, а на реверсу се у надвишењу налази

[36] Д. Ацовић, *Слава и част*, 108, 111.

[37] S. Pogačić, *Order...*, 70.

Слика 26

Слика 27

црвено-плаво-бела емајлирана трака са натписом „25. XII 1918.“. Ова споменица се додељивала како следбеницима краља Николе, тако и појединцима који су му помагали у емиграцији до његове смрти 1921. године.³⁸ (Слике 26 и 27)

Уместо закључка

Фалеристика српских земаља и Срба развијала се упоредо са изградњом модерних српских држава. Исто тако, и појединци у српском народу у Аустроугарској су као вид еманципације почели да израђују незваничне медаље са српским мотивима. Пред Први светски рат то су урадили и појединци међу чешким народом у Аустроугарској као вид свесловенског покрета.

У Великом рату, пригодне споменице, као облик помоћи српском народу, емитоване су код свих великих савезника: у Француској, Русији, Великој Британији и САД, али не и у Италији, што је могло да укаже на потоње озбиљне политичке и територијалне несугласице две краљевине.

Проучавање фалеристике – науке о одликовањима и медаљама – иако многа само успутно задовољство и хоби,

[38] Конкретна примерак те споменице налази се у приватној колекцији у Аустралији.

може ипак, ако се стави у адекватан историјски контекст, да баци додатно светло на међународне прилике и положај Србије и Црне Горе у Европи. До сада непозната медаља о првој ратној мисији МКЦК у Кнежевини Црној Гори, а слична мисија је постојала и у Србији током ратова против Османског царства за ослобођење 1876–1878, може додатно осветлити и чињеницу да су обе српске

земље веома активно почеле да подржавају рад те организације од самих њених почетака.

Литература:

Ацовић Драгомир. Верност и вера – *Одликовања Православних и Дохалкидонских цркава*. Нови Сад : Студио „Бечкерек“; Београд : Хералдички клуб, 2019.

Ацовић Драгомир. *Слава и часић*. Београд : Службени гласник, 2013.

Батаковић Душан. *Т. Српски школски дан у Француској*. Нови Сад : Прометеј; Београд : Радио-телевизија Србије, 2016.

Wattel Michel et Béatrice. *Les Grand’Croix de la Légion d’honneur*. Paris, Archives & Culture, 2009.

Verspyk Jhr. GM. *Het Nederlandsche Rode Kruis (1867–1967)*. The Hague : Nijkerk G.F. Callenbach, 1967.

Jovičević Milan. *Crnogorska odlikovanja*. Cetinje : Muzeji, 1982.

Маричић Душанка. *Одликовања*. Београд : Војни музеј, 1994.

Миликић Ратомир. „Непокретно и покретно културно наслеђе Срба у Француској из два светска рата: помоћ Француске Србији кроз ликовну уметност 1914–1916. године и официрски логор у Стразбуру (1944)“, Зборник радова са међународног научног скупа *Очување и заштити културно-историјској наслеђа Србије у иностранству*. Београд : Институт за међународну политику и привреду, 2017, 312–327.

Милкић Миљан. *Верска служба у српској војсци у Првом свешком рају*. Београд : Медија центар „Одбрана“, 2016.

Пилетић Мила. *Одликовања југословенских народа до 1941*. Београд : Војни музеј, 1987.

Рogačić Siniša. *Order, Medals and Insignia of Montenegro*. Obol, 2005.

Romanoff Dimitri. *The Orders, Medals and History of the Kingdoms of Serbia and Yugoslavia*. Copenhagen :

Balkan Heritage under the auspices of Ordenshistorisk selskab, 1996.

Тодоровић Нада. *Југословенске и иностране медаље*. Београд : Народни музеј, 1964.

Car Pavel, Muhić Tomislav. *Serbian and Yugoslavian Orders and Decorations from 1859 to 1941*. Vienna : Verlag Militaria, 2009.

Contributions to the history of Serbian phaleristics: some foreign medals dedicated to Serbs from the middle of the 19th century to the first half of the 20th century

The article examines decorations and commemorative medals issued in foreign states regarding events or people in Serbia. In some cases, they were issued by private organisations and individuals to highlight Serbian history, assist Serbia through donations or to commemorate significant events. In some cases, the issue of these decorations was aimed at highlighting personages from Serbian history and in others, for example, during World War One, to raise funds for Serbian

wounded and refugees. Countries in which such issues were made include France, Britain, Russia and the United States of America. Some such medals were produced by the Serbian diaspora in foreign states, but others still require further investigation about their purpose and the identity of their issuers. Some decorations were issued by countries whose forces campaigned against Serbia, Montenegro and Yugoslavia, but these, whilst mentioned, are not the subject of this article.

**Ratomir MILIKIC, Dr
Bojan PAJIC**

Les contributions à l'histoire de la phaléristique serbe: certaines médailles étrangères consacrées aux Serbes de la moitié du XIXème siècle à la première moitié du XXème siècle

Dans cette étude, on analyse les decorations (médailles, mémoires) qui furent diffusées hors frontières des pays serbes, consacrées aux Serbes et événements dans l'histoire serbe. Elles furent le plus souvent diffusées afin de venir en aide au peuple serbe et améliorer son apparence, mais aussi afin de l'aider dans ces temps intrigants, particulièrement au temps de la Première guerre mondiale. Ces décorations qui furent diffusées par certains pays étrangers (France) ou associations ou de certains de leurs membres avec un permis national (Grande Bretagne, Russie, USA...). Certaines décorations

qui sont explorées en activité de manière détaillée sont le fruit des activités de l'émigration serbe ou de la population serbe dans la monarchie d'Autriche-Hongrie, tandis que l'existence de certains reste encore jusqu'à nos jours insuffisamment clair. Dans ce travail, on mentionna, mais ne furent pas avec détail exploitées les decorations étrangères (avant tout mémoires) qui se rapportent à certains événements guerriers sur le territoire de la Serbie et qui furent accordées à des adversaires durant les événements contre la Serbie, la Yougoslavie et le Monténégro.

**Ratomir MILIKIC, Dr
Bojan PAJIC**

355:929 Дероко Ј.
94(497.11)"1941"

Др Немања ДЕВИЋ

историчар, научни сарадник
Институт за савремену
историју, Београд
nemanjadevic4@gmail.com

Горан ДАВИДОВИЋ

историчар, архивски саветник
Међуопштински историјски
архив, Чачак
goran.davidovic@arhivcacak.
org.rs

МА Дејан ЂЕРИЋ

самостални истраживач, Ужице
djera031@gmail.com

„А ДЕРОКА МЛАДОГ КАПЕТАНА...”: СМРТ И ЛЕГЕНДА КАПЕТАНА ЈОВАНА ДЕРОКА

АПСТРАКТ: *Капетан Јован Дерок представља једну од кључних личности српској устаничкој покрећи и команде војно-чешничких одреда Југословенске војске у заједној Србији 1941, како у ослободилачкој борби, тако и током трајанској рати. Више савременика оставило је сећање о његовој изградној каријери, учешћу у Априлском рату и устанку 1941. године. О његовој биографији остале су одређене контроверзе које на основу новооткривене архивске траге покушавамо да разрешимо у овом раду. Поред тога, у раду се реконструише и ратна легенда о Јовану Дероку, његово „пошеривање“ из колективној памћења након 1945. и „повратак“ у историографију и сећање од 1990-их година.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Јован Дерок, немачка окупација, устаник, трајански рат, 1941, Југословенска војска, чешници, партизани*

Ко је био Јован Дерок: основне чињенице и скица за портрет

Преци Јована Дерока доселили су се у Београд из Дубровника 1850. године. Његов отац Владислав био је официр и војни дипломата, док му је мати Наталија потицала из породице Владана Ђорђевића, државника и председника Министарског савета Краљевине Србије 1897–1900. године.¹ Породица Дерок је, вођена Владислављевом војном

службом, период 1907–1912. провела углавном у Француској, где су им се и родила деца: синови Јован и Милан и кћи Јоланда. Јован Дерок се родио 20. априла 1912. у градићу Крезоу (Le Creusot) у Бургундији. Према службеним подацима из његовог персоналног војног досијеа, основну школу и два разреда лицеја завршио је у Француској, а потом шест разреда реалке у Љубљани – у слободној и увећаној отаџбини. Потом се одлучио да школовање настави уписом

[1] Рајко Голубовић, *Родослов породице Дероко* (Београд: [б. и.], 2004), 3-8; Milan Derok, *By the Pen, Sword and Dagger: biography of Captain Derok, a Leader of the 1941 Uprising in German occupied Serbia* (Paris: Ed. Marie-Renée Morin, 1997), 12-16; Сузана Рајић,

Владан Ђорђевић. *Биографија доузаној обреновићевца* (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 305, 309.

војне академије у Београду.² Победнички дух српског војника из Првог светског рата, али и породичне традиције (поред оца и стрица, узор му је био и ујак-официр Милан Ђорђевић, ослободилац и први управитељ Дубровника 1918)³ без сумње су утицали на избор животног позива шеснаестогодишњег младића. Од 1928. до 1931. године Јован Дерок је похађао 56. класу Ниже школе војне академије у Београду: завршио је као један од најбоље рангираних (13. у класи) питомца по свим параметрима.⁴

На крају школовања произведен је у чин артиљеријског потпоручника Југословенске војске. За место службе одређен му је Загреб, где ће се налазити на дужности водника 4. батерије 30. артиљеријског пука „Краљевић Томислав“. Напредовао је уобичајеном динамиком, са унапређењима на четири године: 1. октобра 1935. унапређен је у чин поручника, а 1. октобра 1939. у чин капетана II класе. У међувремену, током 1934. на Превлаци је завршио курс за гађање ваздухопловних циљева. Потом га 1934–1936. налазимо и на дужности водника у 4. противаеропланском дивизиону. Од 1936. до 1938. са успехом завршава и Вишу школу војне академије, да би се током 1939. на неколико месеци нашао на служби у Главном ђенералштабу. Наредних годину дана Дерок је провео као водник у 5. противавионском дивизиону у Краљеву, при чему је након активирања јединица због ратних збивања у Европи обављао више командних дужности, од водника до командира батерије. Године 1933. одликован је златном медаљом за ревносну службу, а 1940. медаљом за војничке врлине.⁵

Могло би се рећи да је управо 1940. година представљала прекретницу у каријери Јована Дерока. У 28. години живота и напону

животне снаге (вероватно је у то време и ожењен), млади официр објављује књигу у којој подвлачи значај герилског отпора у случају немачког напада на Југославију. Књига *Тојлички усџанак и оружани ошџор у окупираној ошџбини 1916–1918. џодине* објављена је у највећем успону нацистичке Немачке и непосредно након њеног заузимања Француске и у том смислу није говорила само о прошлости, већ је била врло актуелна.⁶ Дерок је скретао пажњу на „тајанствену снагу четничког ратовања“, али и слободарство читавог српског народа, на које се треба ослањати у идејама о отпору. Цитирајући Његоша, завршио је књигу драматичним речима усмереним ка будућности: „Име нам је остало неокаљано и чисто, остало је онако како је било пре Косова, како је било на Косову, и како је остало после њега. А ако буде требало, поново ће бити такво. Жилав је наш народ у усташању.“⁷ Суштински, у овој књизи изнесена су уверења овог официра која ће се од 1941. показати и у пракси.

Када се рат заиста приближио југословенским границама, капетан Дерок је по ратном распореду био одређен за командира 10. батерије 10. артиљеријског пука Босанске дивизије.⁸ Та дивизија је по отпочињању Априлског рата кренула на концентрацијски простор у рејону Винковаца, али због наступајућих околности (немачко напредовање, хрватске побуне) није стигла на предвиђену позицију; заустављени су недуго по преласку Саве и наређен им је повратак дубље у Босну.⁹ Код Брчког, где је успостављена линија одбране, Дерок се срео са пуковником Драгољубом Михаиловићем, што ће се испоставити као судбинско познанство. Потом је

[2] Војни архив (даље: ВА), Досијеи персоналних података официра Југословенске војске (дање: ДПП), К-148/542.

[3] С. Рајић, *н. г.*, 314–316.

[4] *Службени војни лист* (СВЛ), 1931. година, 1735.

[5] ВА, ДПП, К-148/542.

[6] Божица Младеновић, *Тојлички усџанак 1917*. (Нови Сад : Прометеј; Београд : Радио-телевизија Србије, 2017), 99.

[7] Јован Дерок, *Тојлички усџанак и оружани ошџор у окупираној ошџбини 1916–1918. џодине* (Београд : Просвета, 1940), 117.

[8] М. Derok, *н. г.*, 116–117.

[9] Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, knjiga 2 (Ljubljana : Partizanska knjiga; Beograd : Partizanska knjiga : Narodna knjiga; Titograd : Pobjeda, 1984), 349, 364.

учествовао у борбама са Немцима, али и са усташким побуњеничким снагама код места Гуње. Крајем априла 1941. се накратко појавио у породичном дому у Београду, да би потом отишао у непознатом правцу.¹⁰

Одисеја Јована Дерока наставила се и након капитулације војног врха и окупације земље. За реконструкцију његовог кретања важни су и записи Звонка Вучковића, који га је почетком маја затекао у Херцег Новом, на територији коју су окупирале италијанске снаге. Дерок је тада био у друштву неколицине официра који су планирали да продуже отпор окупатору и који су наду полагали у снаге око пуковника Михаиловића, за које се пронео глас да воде борбе у Босни. Последњи пут срили су се крај манастира Савина, где је Дерок исказао амбициозне замисли да уз италијанске лажне исправе пређе из Боке у Италију, а оданде у Француску, где би преко Пиринеја могао да се домогне Мадрида или Лисабона и ту успостави контакт са савезницима или неким органом југословенске владе у избеглиштву. Каснији развој догађаја показао је да му то није пошло за руком: на француско-италијанској граници (код Вентимиље) заробили су га карабињери, али је он ипак успео да им једног момента измакне и некако се поново пробије у Београд.¹¹

О учешћу Јована Дерока у акцијама националног покрета отпора 1941. сачувано је више детаља, пре свега из мемоарских дела његових сабораца. Поручник Јакша Ђелевић је био сведок његовог одласка из Београда на Равну Гору почетком септембра 1941. и описао је прве активности које је Дерок имао при штабу пуковника Михаиловића. Његова необична појава, достојанствено држање и чудно презиме код многих сабораца створили су утисак да се радило о Словенцу. Брзо је стекао Михаиловићеву наклоност, који га је већ истог месеца послао на терен и

одредио му командну дужност на подручју Љубићког среза.¹² У периоду зенита устанка против окупатора и сарадње војно-четничких и партизанских одреда, он је био задужен за вођење операција око Чачка; сва околна места већ су до тада била ослобођена. План за напад на Чачак постигнут је последњег дана септембра у Мрчајевцима, а као ударна снага предвиђен је Јелички војно-четнички одред под командом поручника Јована Бојовића, уз помоћ Чачанског НОП одреда. Након извршене мобилизације, за учешће у акцијама било је предвиђено око 2.000 устаника.¹³ Изјутра 1. октобра 1941. године регистровано је неколико сукоба на прилазима Чачку, али су се немачке снаге у оквиру стратегије прегруписавања већ налазиле у повлачењу. У град су победоносно умарширали најпре војно-четнички одреди, а пар сати касније и партизани.¹⁴ Одјек ослобођења Чачка био је велики и могло би се рећи да је улио значајно самопоуздање у устаничким редовима.

У првим данима након ослобођења Чачка капетан Дерок је био овлашћен од команде на Равној гори да, уз партизанског представника Ратка Митровића, учествује у координацији активности и подели власти у граду.¹⁵ Ту се задржао свега неколико дана, пошто је према инструкцијама требало да пође према новом жаришту борбе, око Краљева, где ће заузети врло важну дужност у устаничком штабу опсаде Краљева. Штаб који је објединио све устаничке снаге на том простору чинили су мајор Радослав Ђурић и капетан Дерок са стране четника и Момчило Радосављевић и Ратко Митровић као партизани. Са војним знањима и искуствима герилске

[10] М. Derok, *н. г.*, 118-119.

[11] Zvonimir Vučković, *Od otpora do građanskog rata* (London : [s. n.], 1984), 59-60, 107.

[12] *Преи Дражин ађушанић Јакша В. Ђелевић*, пр. Биљана Ђелевић (Виндзор : Б. Ј. Ђелевић, 1993), 70, 109.

[13] Коста Николић, *Историја Равногорској њокрејша*, књига 1 (Београд : Српска реч, 2014), 116.

[14] Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Заштањена прошлост. Историја равнатораца чачанској краја*, књига 1 (Чачак : Међуопштински историјски архив : Народни музеј; Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја; Краљево : Народни музеј, 2002), 194-208.

[15] Исто, 209-210.

борбе, официри су суштински руководили војним припремама: Ђурић је заузимао позицију команданта, а Дерок његовог начелника штаба.¹⁶

Интензивнији сукоби око Краљева регистровани су већ 4. октобра.¹⁷ Према сећању учесника борби, капетан Јован Дерок је у овим догађајима имао истакнуту улогу, не само кроз командне дужности у оперативном штабу, већ и кроз непосредне акције које је предводио. Капетан Миломир Коларевић, учесник борби и касније командант Златиборске бригаде ЈВУО, у својим необјављеним записима назива га „душом опсаде“. У више наврата укупчавао се у немачке телефонске везе и на немачком језику успевао да непријатеље наведе на криви траг; саставио је и раширио и летак „Хитлерове слуге“ на немачком језику којим је команда опсаде, помало наивно, рачунала да ће окупационе снаге навести на предају. У три наврата лично је са својим војницима вршио упаде у град, али је надмоћним снагама одбране био натеран у повлачење.¹⁸

У склопу припрема за нападе на град, капетан Дерок је у Матарушкој Бањи у првој половини октобра извршио и посебну обуку за 50-ак одабраних четника и партизана.

Они би потом, под његовом командом и по његовој замисли, извршили упад у Краљево са два камиона, као подршка дејствима два устаничка тенка и тако допринели слому окупаторских снага одбране. Ипак, извештен о Дероквим плановима, пуковник Михаиловић је изменио план акције и командну улогу над „тројанским коњем“ препустио поручнику Сими Узелцу.¹⁹ Ноћу 10/11, а потом и 14/15. октобра водиле су се велике борбе у ужем градском језгру Краљева; устаници су успели да заузму неколико стратешки важних тачака надомак града, а капетан Дерок се са делом снага, пошто је дигао у ваздух мост на Камиџору, пробио све до градског аеродрома. Ти догађаји остали су најдубље присутни у народној традицији у сећањима на опсаду Краљева. Ипак, напади нису успели, а последњи је стајао живота и већи број равногораца и њихових команданата, међу којима и поручнике Узелца и Јована Бојовића.²⁰ Од 15. октобра немачке власти у Краљеву прогласиле су ванредно стање и увеле у рад преки суд. Због губитака које су претрпели, започели су са спровођењем сурових одмазди (100 стрељаних Срба за једног убијеног немачког војника). У наредним данима, у масовним егзекуцијама стрељали су најмање 2.255 цивила.²¹

У међувремену се десило још нешто што је додатно ослабило снаге опсаде Краљева: партизанска команда је од 23. октобра потајно започела извлачење својих снага са бојишта и концентрисала их према Чачку, припремајући их за нови рат. Последње нападе на Краљево вршили су готово само четнички одреди и они су забележени 1. новембра, када су на Немце дејствовали и тенковима и артиљеријом.²² Неколико сачуваних писама Јована Дерока датирају управо из овог периода и говоре о примарном равногорском фронту

[16] *Књиџа о Дражи*, 1, пр. Радоје Кнежевић (Виндзор: Српска народна одбрана, 1956), 136; К. Николић, *н. г.*, 145.

[17] О новим научним погледима о борбама око Краљева више код: *Народни усџанак и борбе за Краљево 1941. године*, ур. Коча Јончић (Краљево: Историјски архив, Фонд за историју радничког покрета и НОБ-а Краљева и околине; Београд: Народна књиџа, 1985); Милош Тимотијевић: „Храбри партизани и 'зли' четници. Историографија Чачка о опсади Краљева 1941. године“, у: *Краљево октoбра 1941. године*, ур. Драган Драшковић, Радомир Ристић (Краљево: Народни музеј Краљево: Историјски архив Краљево, 2003), 277-299; Коста Николић, *Историја Равногорској оокрејша*, књиџа 1 (Београд: Српска реч, 2014); Драган Драшковић, Силвија Крејаковић, *Краљевачки октoбар 1941* (Краљево: Народни музеј, 2011); Силвија Крејаковић, *Иденитијетити жрпџава ситрељаних у Краљеву октoбра 1941* (Београд: Музеј геноцида, 2013).

[18] Приватна архива Миломира Коларевића (Лондон), *Сећања на Јована Дерока*, у поседу аутора – уступљена љубазношћу г. Радомира Коларевића из Краљева; *Освећљаване исџине: докуменити за џолиитичку и војну исџирију Чачка 1938-1941*, прир. Горан Давидовић и Милош Тимотијевић (Чачак: Народни музеј, Међуопштински историјски архив; Краљево: Народни музеј, 2006), 311-312.

[19] Приватна архива Миломира Коларевића (Лондон), *Сећања на Јована Дерока*, у поседу аутора.

[20] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, 259-261.

[21] С. Крејаковић, *н. г.*, 92.

[22] Venceslav Glišić, *Užička republika* (Београд: Nolit, 1986), 111; К. Николић, *н. г.*, 242-243.

против окупатора. Узалуд је 22. октобра тражио свеже снаге из обе војске, јер се опсада била „отегла а у позадини има пуно људи са оружјем, који би овде били неопходни“.²³ У исто време, капетана Богдана Марјановића, команданта четничке команде града Чачка, молио је да му прикупи млађе офицере „да дођу овамо да учествују – мало нас је па ја водим од бојне патроле до отсека опсаде – тешко је стићи свуда“.²⁴ Његови извештаји и ставови били су у складу са сликом коју су саборци и савременици оставили о њему, сећајући се 1941. године.

Када је главно бојиште српског ослободилачког покрета дефинитивно постало позорница раскола и унутрашњих сукоба, капетан Јован Дерок ће се као једна од централних личности устанка наћи међу кључним фигурама у првим данима грађанског рата. После повлачења партизанских снага из опсаде Краљева и четничко-партизанских сукоба у околини Ужица, рат се пренео у све локалне средине које су се до тада налазиле под заједничком управом. Мајор Радослав Ђурић, командант опсаде и уједно најстарији по чину међу равнгорцима у области Краљева, добио је 2. новембра од своје команде наређење о постепеном повлачењу војно-четничких одреда из залеђа града. Са тим одредима требало је кренути ка Чачку, заузети га и ослободити присуства комуниста. Сазнавши за његове планове (Ђурић је сам показао наређење партизанским командантима у Чачку), партизанске снаге су преузеле иницијативу и већ од 3. новембра започеле разоружавање и хапшење четника у граду. Након низа локалних инцидената, који су изазвали и прве жртве, мајор Ђурић се истог дана коначно одлучио на спровођење наредбе и започео је прегруписавање снага са Краљева према Чачку. Почетне сукобе две стране су током 5. новембра покушале да реше новим преговорима на локалном

нивоу, али се читава иницијатива завршила тек на размени заробљеника. Пошто је на Равној гори оцењено да партизани са дугим преговорима само желе да добију у времену док им не стигне појачање, војно-четничким јединицама наређено је да „енергично и брзо“ наступе према Чачку и када га освоје од партизана преузму одбрану од Немаца.²⁵

У четничким редовима у чачанском крају било је доста нејасноћа око тога ко све чини ланац команде и како је он тачно устројен, па је и свако ступање у акцију на овом подручју било лоше координисано. Та околност се пред одлучним и идеолошки прекаљеним партизанима показала као кључна инфериорност која ће допринети поразу равнатораца. Када је коначно и дошао моменат за напад, већина официра војно-четничких одреда на овом подручју настојала је да спречи проливање крви међу сународницима и земљацима које су делиле идеолошке разлике. Управо са таквим размишљањима и у тој улози налазимо првих новембарских дана 1941. и капетана Јована Дерока. Посвећен до последњег момента борби против окупатора, Дерок се од 3. новембра невољно нашао у покрету ка Чачку, на новом фронту и у борби против партизанских снага.²⁶ Већ после неколико дана, гине у једној од првих борби у грађанском рату на овом простору.

Погибија капетана Дерока: сукоб усмене традиције и докумената

Пред наступајуће сукобе са партизанима, капетан Дерок се својим војницима обратио прилично помирљивим тоном. По Станојлу Плазини, његова инструкција потчињенима била је следећа: „Ако се сретнете са партизанима и дође до потрзања оружја, не пуцајте у месо већ преко њих у вис. То су наша браћа која су заведена. Треба их

[23] Међуопштински историјски архив Чачак (даље: МИАЧ), Архивалије Четничког покрета ДМ (даље: ЧА), к. 1, 1301-7.

[24] МИАЧ, ЧА, 1301-14.

[25] Архив Србије (Железник), Ж-35, *Сјенографске белешке са сасјанка са Ђурићем одржаној 2. јула 1959. године у Београду*, 14; Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, 284-295.

[26] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, 296-298.

заплашити и они ће се предати.²⁷ Слично пише и Милка Баковић: „Војници и браћо, говорио је капетан Дерок, ми се нисмо овде попели зато да убијемо оне комунистичке мангупе. Наш је циљ да их заплашимо, да их разоружамо, па да се вратимо Краљеву и наставимо борбу против Немаца. [...] Немојте пуцати у месо и убијати их, већ само толико колико да их похватамо и разоружамо.“²⁸ Остаје отворено питање на какав успех су овакве снаге могле да претендују, поготово када се узме у обзир милитантност чачанских комуниста још из предратног периода додатно заострена у новембру 1941. Ипак, Дерокови последњи преговори са партизанима Средоја Урошевића (Љубићки батаљон Чачанског НОП одреда) у Мрчајевцима 4. новембра претворили су се напослетку у мањи оружани сукоб, у којем је група партизана разбијена и разоружана. У каснијим интерпретацијама, обе стране су за изазивање сукоба оптужиле своје конкуренте.²⁹

Током 5. и 6. новембра, пошто су последњи партизанско-четнички преговори у Чачку пропали, капетана Дерока лоцирамо у зони Прељине, као команданта десне нападне колоне равногорских снага, које ће одатле правцем Коњевићи–Љубић–Чачак дати допринос слому комунистичких снага на овом простору. За премоћ у борби требало је да им послужи артиљеријска полубатерија: радило се о четири топа система *Шнајгер* из 1912, који су као оштећени заплењени приликом уласка војно-четничких одреда у Чачак и који су касније оправљени и коришћени на бојишту код Краљева. Дероково везивање за те топове и код Краљева и код Чачка показале се као судбинско.³⁰ Седмог новембра са својим војницима био је на положајима на Љубићу, очекујући брзу партизанску капитулацију и

њихов пораз у Чачку. Међутим, био је лоше обезбеђен: страже у правцу Чемернице нису биле на својим местима и отуд је убрзо стигао први партизански напад. Уз премоћ топова и митраљеза четничких јединица тај напад је брзо одбијен.³¹

Показало се, ипак, да је напад из правца Чемернице и Прељине био само демонстративан. Главни удар на Дерокову јединицу дошао је с леђа, из правца Чачка. Напале су их снаге Љубићког партизанског батаљона, под командом Средоја Урошевића и Радована Јовановића, члана ОК КПЈ за Чачак и заменика команданта Чачанског одреда.³² Борба је била кратка, али оштра и партизански јуриш завршио се сукобом прса у прса. Већи број четника (наводно чак њих 30) био је избачен из строја, а њихова јединица потиснута је са стратешки важног положаја са Љубића, чиме је суштински одлучен и исход даљих борби око Чачка. Дошло се и до значајног војног плена: у руке партизана пали су четнички топови који је требало да буду њихов главни адут у борби. Било је и заплењених ствари које су створиле значајнији морални ефекат: „Видим да један комуниста претреса кожне бисаге на Дероковом коњу, из којих вади: пешкир, сапун, прибор за бријање и прибор за прање зуба. - Видите другови, каже тај комуниста, како свилени официри иду у рат?“³³ Ово није био и последњи успех чачанских партизана који су до тада заостајали у успесима у односу на своје саборце из околних округа. Захваљујући помоћи која им је дошла из Ужица, али и користећи још увек неустаљен командни ланац својих конкурентата, партизани су у наредним данима наставили да нижу успехе на овом бојишту и у потпуности разбили четнички обруч око Чачка.³⁴

[27] Stanojlo S. Plazina, *Sa Jelice planule varnice. Prilog za istoriju narodnog ustanka ravnogorskog pokreta u Dragačevu* (Melburn : „Poliprint“, 1974), 106-107.

[28] Милка Баковић, *Комунисти и наци-фашисти – они су исти* (Милвоки, 1983), 74.

[29] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, 296-297.

[30] Исто, 234.

[31] Приватна архива Миломира Коларевића (Лондон), *Сећања на Јована Дерока*, у поседу аутора.

[32] Јован Радовановић, *67 дана Ужичке републике* (Титово Ужице : Вести; Чачак : Чачански глас, 1983), 169.

[33] М. Баковић, *н. г.*, 77.

[34] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, 311-312.

Капетан Дерок је након борбе на Љубићу, истог дана, са мањим бројем људи гоњен према селу Ракова, где је блокиран на реци Чемерници. Ту је и погинуо. Његови последњи дани, у погледу датума, локације и начина смрти дуго су били непознаница. Детаљно тумачење у социјалистичкој историографији дао је Јован Радовановић 1961, о двадесетогодишњици устанка, у својој књизи *67 дана Ужичке републике* (друго издање 1972, треће 1983): „Четници су били укљештени са две стране. После кратке борбе почели су бежати. Велик број их је био брзо похванат, а топови су заплешени. Остатак четника је бежао према Чемерници. Љубићани су их јурили и хватали. С групом је бежао и капетан Дерок. Митраљески рафал га је стигао баш када је загазио у Чемерницу. Био је само рањен, па се вратио на обалу и почео псовати партизане који су наступали. И баш тада је пристигао Милутин Милошевић, шеснаестогодишњи партизан из Прислонице. Изненада је скочио на Дерока и у гушању га убио, отевши му притом пиштољ.”³⁵ За епоху у којој је ова прича испричана подвиг је био вишеструк: четничке снаге су потучене тако да је једног од њихових најбољих команданата могао да усмрти ни мање ни више но малолетни партизан и то у борби прса у прса. Из ове приче настао је читав мит, а наводе угледног хроничара револуције беспоговорно су преузимали и локални публицисти.

У хроници села Прислонице из 1977. убиство Јована Дерока слављено је као подвиг, а тај чин његовим егзекуторима приписан као заслуга. Према изнетој биографији Милутина Милошевића закључује се да он ипак није био 16-годишњак, већ 18-годишњак (рођен је 1923), и закључује се да „од Милутиновог метка гине капетан Дероко, један од највећих четничких зликоваца”. Ипак, у овој хроници помиње се и његов саучесник у убиству – Љубисав Милић Шуца, такође из Прислонице: „Борба против четника за

Шуцу је била пасија, па се против њих волео борити. [...] На самој реци (Чемерници), са Милутином Милошевићем и осталим друговима десеткује четнике, међу којима гине и четнички командант капетан Дерок.“ Оба млада партизана настрадаће у наставку рата: Милошевић у једној борби у околини Берана 1943, а Милић чак стрељан од самих партизана крај Нове Вароши 1942. године.³⁶ Касније ће се, ипак, показати да се радило о пукој партијској конструкцији која је свој израз нашла у локалној хроници револуције: ни Милић ни Милошевић, по резултатима досадашњих истраживања, нису били директни егзекутори капетана Дерока, нити је његова погибија изгледала како је описано.

У редовима српске политичке емиграције, односно у делу заграничне историографије и мемоаристике, јавила се и верзија о бруталној ликвидацији заробљеног Дерока, којој је претходило и свирепо злостављање и мучење ножем. Према нашем увиду, та верзија потиче од Сергија Живановића, односно некога од преживелих Дерокових сабораца који му је пружио такве детаље и тумачење. Живановић у својој књизи, која се бави судбином српског народа 1941, даје следеће податке о Дероковом убиству: „Имао је 38 убода камом. Затим су га бацили у р. Чемерницу.“ Таква верзија касније је некритички преузета и у неким домаћим публицистичким радовима, па се јавила и у историографији.³⁷ Сећајући се свог ратног друга, али и ослањајући се на другу верзију о погибији Јована Дерока до које је дошао у емиграцији, Звонимир Вучковић закључио је да је овај четнички командант био убијен метком у потиљак.³⁸

[36] *Прислоница, прилози за проучавање села* (Прислоница : Месна заједница, 1977), 140-142.

[37] Сергије Живановић, *Генерал Михаиловић и његово дело*, књига 1 (Чикаго : С. М. Живановић : Амерички институт за балканска питања, 1962), 73; Миломир Јовановић, *Злочини без казне* (Чачак: [б.и.], 2009), 87.

[38] З. Вучковић, *н. г.*, 146.

[35] Ј. Радовановић, *н. г.*, 169.

Поред тога, у постојећој литератури и мемоаристици постоје дилеме о датуму (7, 8. или 9. новембар) и локацији (шума Осоје, Љубић, река Чемерница, Прељина) погибије Јована Дерока. Решавају их недавно откривени историјски извори првог реда, које супротстављамо ранијим тезама и црпимо закључке на основу њих. Пре свега, црквена књига умрлих храма Светог Јоакима и Ане у Прељини садржи упис о погибији Јована Дерока; „капетан 2. кл. из Београда“ је дефинитивно убијен, односно „погинуо у борби против комуниста“ дана 7. новембра 1941. године.³⁹

О локацији и начину његовог убиства опширније говори раније непознато сведочење једног од партизана који су учествовали у егзекуцији. Према прецизном и по нашем мишљењу веродостојном исказу који је 28. јануара 1942. дао бивши (заробљени) партизански борац Живота Гвозденовић из Ракове приликом ислеђивања код српских власти у Чачку, Дерок је у селу Ракова стрељан као заробљеник-рањеник. „После завршене борбе са четницима, после које су се четници разбегли, једна патрола наше чете, а затим и први стрељачки строј, наишла је код обале реке Чемернице на рањеног капетана Дерока, који се противу нас борио са четницима. Када смо га нашли, Крупез Славко, који је тада био политички комесар наше чете, наредио нам је да га понесемо, пошто је Дерок био рањен у стомак. Из чете су се издвојили Ристановић Војислав и Комадинић Драго, па су понели капетана Дерока ка селу Ракови. Када смо дошли у Ракову, цела чета, са рањеним капетаном Дероком, свратила је у кућу сељака Милана Крупеза, који је неки рођак Славка Крупеза. После једног сата из куће је изашао Славко Крупез и позвао мене, Ристановића Војислава и Комадинића Драгу и наредио нам да капетана Дерока убијемо, пошто га је преки суд осудио на смрт. После овога саопштења Славка Крупеза, Ристановић

Војислав и Комадинић Драго ушли су у кућу, из које су изнели капетана Дерока, па смо сви пошли ка реци Чемерници у намери да наређење Славка Крупеза извршимо. Када смо дошли на ливаду Живка Мијаиловића, земљорадника из Ракове, која се налази одмах уз обалу Чемернице, Ристановић и Комадинић су спустили капетана Дерока на земљу, а затим га усправили. После овога сва тројица смо се одмакли од капетана Дерока и наперили пушке на њега. Пре него што смо опалили пушке, капетан Дерок нам је рекао: 'Немојте браћо да ме убијете', док му је Ристановић одговорио: 'Нама је Славко Крупез наредио да те убијемо, и ми то морамо учинити.' После овога сва тројица смо опалили пушке и капетана Дерока на месту убили. Када смо извршили ово, Ристановић је узео пушку капетана Дерока, а затим смо се сва тројица вратили у штаб чете. Када смо улазили у кућу, Ристановић је рекао партизанима: 'Убисмо ону џукелу Дерока', док су му неки од партизана одговарали: 'Алал ти вера.'⁴⁰ Са признатим делом убиства и доста описаних детаља о том чину, Гвозденовић ипак не наводи да је стрељању капетана Дерока претходило било какво мучење или да је дошло до каснијег масакрирања тела. Такву тезу не потврђују ни други извори на које ћемо се позвати.

Ова изјава, међутим, посебно добија на значају када се узме у обзир даљи ток истраге, а који се наслућује из сачуваних докумената. Наиме, недуго након саслушања Животе Гвозденовића, тачније 31. јануара 1942, срески начелник обавестио је среског лекара др Младеновића да је ноћ раније у притвору начелства „извршио самоубиство вешањем притвореник Ристановић Војислав, земљорадник из Ракове, који је притворен као активни партизан и учесник у убиству артиљеријског капетана Дерока Јована“. Лекар је потом позван да у ћелији изврши увиђај.⁴¹ Да ли је и на који начин Ристановић,

[39] Црквена књига умрлих храма Светог Јоакима и Ане у Прељини, уписи за новембар 1941. године.

[40] Историјски архив Београда (ИАБ), УГБ, СП-IV-282/20.

[41] ИАБ, УГБ, СП-IV-282/20.

којег је Ж. Гвозденовић именовано као једног егзекутора, сазнао да је проказан, па се одлучио да избегне тортуру и себи прекрати живот самоубиством, постојећи извори не говоре. Међутим, у локалној хроници револуције о њему се наводе криви подаци: да су га заробили четници, те предали Немцима, који су га потом обесили у затвору у Чачку у децембру 1941. (видљиво је, у односу на примарни извор, погрешно назначен и датум смрти). Важно је нагласити да су ова тројица партизана (Гвозденовић, Комадинић, Ристановић), као егзекутори капетана Дерока, за разлику од раније именованих остали забележени и у усменој традицији.⁴² На основу увида у спискове палих бораца у НОР-у из чачанског краја, закључујемо да ниједан од њих није преживео рат:

„РИСТАНОВИЋ Петра ВОЈИСЛАВ, земљорадник, рођен 1898. у Ракови; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га обесили у затвору у Чачку у децембру 1941.“⁴³

„ГВОЗДЕНОВИЋ Алексе ЖИВОТА, земљорадник, рођен 1920. у Ракови; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га отерали у Бањички логор; интерниран у Норвешку, где је страдао у логору Велстад 1942.“⁴⁴

КОМАДИНИЋ Миленка ДРАГОМИР Драго, земљорадник, рођен 1900. у Соколићима, борац Љубићког батаљона, после рата наставио службу у Озни. Убијен од остатака ЈВуО у Соколићима 3. октобра 1945.⁴⁵

Ни личност која се у цитираном исказу помиње као непосредни наредбодавац убиства капетана Дерока, Славко Крупеж (1912–1943), командир 2. љубићке чете Љубићког батаљона Чачанског НОП одреда,

није преживео рат. Овај пољопривредни инжењер из Ракове, предратни члан КПЈ и један од радикалнијих партизанских вођа у чачанском крају, погинуо је априла 1943. у борби против Немаца и муслиманске милиције у селу Коморани код Нове Вароши. Поред њега, у редовима партизанског покрета, живот је изгубило још десет чланова фамилије Крупеж из Ракове.⁴⁶ Ипак, одлуку о Дероковом убиству Крупеж тешко да је могао да донесе самостално. Судбина његових надређених из Љубићког батаљона била је различита: Радован Јовановић (доцније комесар Чачанског партизанског одреда) погинуо је 5. фебруара 1944. у борби против ЈВуО у селу Љутовници.⁴⁷ Средоје Урошевић, касније командант 2. пролетерске бригаде и 2. пролетерске дивизије, преживео је рат. Међутим, у његовим мемоарским забелешкама нема никаквих осврта који би открили детаље о убиству Јована Дерока.

Легенда о Дероку

Од његовог имена, порекла и живота, до ратних догађаја у којима је учествовао, судбина капетана Јована Дерока као да је била предодређена да инспирише настанак једне легенде. Саборци су о њему писали са неподељеним симпатијама, а уколико се радило о ривалској организацији, са видним поштовањем. Већ његов излазак на историјску позорницу у Априлском рату 1941. скреће пажњу да се радило о ванредној личности, о чему је посведочио капетан Миодраг Вуковић: „Дража је до поноћи лично прихватио јединице које су пролазиле преко моста и одмах их је распоређивао. Мене је пробудио тачно у поноћ, рекавши ми када наиђе нека комплетна јединица да га одмах пробудим јер му је потребна за борбу. Око три сата ујутру наишао је један артиљеријски дивизион

[42] Славко Томашевић, „Правда још не стиже“, *Полеги*, јун 1991, 35.

[43] Радисав Недовић, *Чачански крај и НОБ. Слободари на сјраишићима 1941-1945* (Чачак: Студио за нови дизајн; Чачак; Лучани; Горњи Милановац: Окружни и општински одбор СУБНОР-а, 2009), 122.

[44] Исто, 233.

[45] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, књига 3, 454.

[46] *Чачански крај у НОБ, љали борци и жрџиве* (Чачак: Центар за културу, 1977), 165.

[47] *Narodni heroji Jugoslavije* [Књ. 1], А-М (Београд: Partizanska knjiga: Narodna knjiga; Titograd: Pobjeda, 1982), 345-346.

са топовима и карама у потпуном реду. На челу дивизиона млади артиљеријски капетан Јован Дероко кога сам добро познавао. Пробудих одмах пуковника Михаиловића. Он устаде, изађе и рукова се са капетаном Дероком. Честитао је капетану на уредном повлачењу и довођењу јединице и упитао га како је успео у овом општем расулу. Капетан Дероко му је одговорио: 'Врло лако. Завео сам строгу дисциплину и успео сам да доведем скоро цео дивизион. Хрвате који су напустили батерије, заменио сам Србима.' Пуковник Михаиловић је наредио капетану Дероку да распореди своје батерије позади моста и да ујутру отвори ватру на Гуњу, удаљену 5 до 6 километара од Брчког коју су усташе заузеле и успоставиле власт.^[48] На основу ове епизоде, једине која говори о његовом учешћу у Априлском рату, може се закључити да је Дерок поверену дужност извршавао прецизно и храбро; ту је видљив и његов ентузијазам који је уочљив и у наставку рата.

Поручник Јакша Ђелевић га је први пут срео током првих дана организације отпора у Београду, а потом у септембру 1941. и на Равној Гори, пошто му је додељена командна дужност: „Ја сам га први пут видео у Београду за време конспиративног рада. Достојанственог изгледа, бледуњав, лепих манира и доста тих у говору, одавао је правога центлмена. Имао сам утисак да су многи могли да га надговоре и јачином гласа подвлаче своје аргументе, али то њему није сметало да сачека и мирно изнесе своје мишљење. У томе је умео бити упоран, а да никог не увреди. [...] Била је то велика вест и изненађење кад је Дероко био одређен да прими команду четничког одреда око Краљева, јер се то сматрало као велики и одговоран положај, а он је тек недавно дошао из Београда. Рецимо да је било и мало љубоморе, јер, сећам се, неко је од официра протурио причу о Дероку, како је он као 'девојка', 'мамин син' и да му је тешко

било да води батерију, а како ће тек водити народ где још нема дисциплине ни касарни и да је тешко да ће га одреди прихватити као команданта. Другим речима, зашто Дероко а не ја...“ По Ђелевићевом казивању, непосредно после његовог одласка на терен, „почеле су да стижу незваничне приче, преко курира или других са терена око Краљева, о чудима које Дероко лично тамо ствара, како разоружава Немце и да њима и само име Дероко утерује страх у кости. [...] Као што само у народу може бити, људи су заволели свог команданта и већ почели плести легенде о њему.“ Ипак, све извештаје команди подносио је скромно и самокритично.^[49]

Сличан опис потиче и из пера капетана (тада поручника) Звонка Вучковића: „О мом пријатељу Јовану Дероку, који је у опсади Краљева вршио све могуће дужности, од начелника штаба до нишанџије на топу и вође тројке, често су до нас стизали гласови. Дероко је због велике храбрости и ретке проицљивости постао легенда, не само у нашим, него и у партизанским редовима. Да би прикупио податке о непријатељу потребне за планирање офанзивних акција, он је са једном тројком ноћу упадао у Краљево и разоружавао усамљене непријатељске стражаре. Дању је, са мајором Ђурићем и партизанским вођама, израђивао план за предстојећи напад на варош и аеродром. Одмарао се једино кад би његове скијашке панталоне, од којих се никад није одвајао, нужно захтевале коју закрпу више.“^[50] Коначно, истим тоном пише и поручник Миломир Коларевић: „Рано изјутра на путу ка Кесеровићу у село Драгосињци, преко Мораве превезао нас је један сељак, скелеџија, из села Ратине. Када је сазнао да нас води Дерок он нас сврати на доручак код његове куће. Качамака с кајмаком и сада се сећам. А када му је Дерок рекао да нас увече чека код скеле и превезе натраг, он је одбио уцењујући Дерока да ако код њега не сврати

[48] Миодраг Вуковић, „Са пуковником Дражом Михаиловићем од 06. до 14. априла 1941.“, *Гласник СИКД Њејош*, св. 34 (1975), 43.

[49] *Први Дразин ађушанић*, 110.

[50] З. Вучковић, *н. г.*, 130.

на вечеру неће да га вози. Он је ту 'уцену' тако рекао као да би хтео да каже: ако не сврати на вечеру нити ће имати среће на дому нити ће му летина идуће године добро понети. 'Ја морам да угостим нашег највећег јунака – Дерока', тако на крају заврши. Свратили смо. Вечера је била добра – пасуљ са сланином и кувана ракија. Домаћин је био пун среће и ако су Немци пуцали на све стране. [...] Није марио, а то и рече: 'Е 'вала Вам, г. капетане, што сте ме почаствовали да будете мој гост, па макар Швабе сада дошле и све ово попалили'. Толико је Дерок био популаран.⁵¹

Мученичка смрт новембра 1941. дала је тој легенди само нову димензију. Упркос каснијим идеолошким наносима, савременици и са једне и са друге стране били су мишљења да је његовим убиством уклоњен један од најхрабријих бораца против окупатора и најодлучнијих противника грађанског рата. Поново ћемо се позвати на више њихових изјава. „Судбина је хтела да мој пријатељ, капетан Јован Дероко, буде прва жртва братоубилачке борбе. Погођен у потиљак, пао је лицем у Мораву човек који се од свију нас најодлучније залагао за сарадњу четника и партизана“, најексплицитније је изнео тај закључак Звонко Вучковић.⁵² „Дероко је био познат као један од наших официра који је с највише убеђења радио на зближавању четника и партизана“, сагласан је Младен Жујовић.⁵³ Са њима се, по запису у ратном дневнику, слагао и Ђорђе Ђоко Миловановић, један од партизанских вођа из Чачка, који је закључио да је Дероковом погибијом нестало један од последњих људи који је „мирио страсне

четнике и партизане“.⁵⁴ Коначно, и Павле Јакшић, током 1941. командант Краљевачког НОП одреда, у својим мемоарима (објављеним 1990) који по степену искрености и објективности ипак превазилазе многа дела његових сабораца, признаће приликом оцене догађаја у вези са опсадом Краљева да се „део четничких официра (мајор Ђурић, капетан Дерок) искрено залагао у борбама против Немаца“.⁵⁵ Куриозитет је да се, изузев код Јакшића, Дерок ретко где појављује у партизанској мемоаристици, чак и код оних аутора који су га морали знати и сретати. Конструкција партизанске публицистике, да је Дерок био „један од највећих четничких зликоваца“ потиче из каснијег периода – конкретно од формулација из 1977. године.⁵⁶ Хроника чачанског краја у рату и револуцији из исте године навешће да је Дерок био „један од највећих противника партизана“.⁵⁷ Прошлост је тада била све даља, неизвесност живота у новој држави све видљивија, па је позивање на славну *ејојеју* НОБ-а постало врло важан темељ, а тиме и стварање црно-беле слике о грађанском рату и непријатељима за које није остављен простор за било какво нијансирање.

Интересантно је како је на капетана Дерока и његову погибију гледала трећа страна у сукобима код Краљева и Чачка, односно каква је била перцепција немачких војно-полицијских органа. Њу назиремо на основу досијеа Јована Дерока из полицијске архиве БДС-а. Према сачуваној документацији, види се да су немачке безбедносне службе од јесени 1941. формирале Дероков досије, али да су подаци које су о њему тада поседовали били врло штурни. Тек по слому устанка, пошто га је један заробљени официр војно-четничких одреда показао на саслушању, Гестапо је имао целовитију слику.

[51] Приватна архива Миломира Коларевића (Лондон), *Сећања на Јована Дерока*, у поседу аутора. Дерок је по сећању савременика написао и неколико чланака за *Слободу или смрт*, централно гласило Равногорског покрета, које је уређивао Драгиша Васић [Милан Б. Матић, *Равногорска идеја у шћампи и ѱројаианди*, (Београд: Институт за савремену историју, 1995), 66-68]. „Васић се чудно како Дероко стигне и чланке да напише на време, поред борби, организације и другог. Исто тако му се свиђао и Дероков стил“ (*Први Дражин ађуианђ*, 110).

[52] З. Вучковић, *н. г.*, 146.

[53] *Зборник докумената из заосћавишћине Младена Ј. Жујовића*, приредила Теодора Жујовић, Врњачка Бања, 2004, 310.

[54] МИАЧ, Ратни дневници, Ђоко Миловановић, *Рајини дневник*, р. бр. 54.

[55] Pavle Jakšić, *Nad uspomenuma 1* (Beograd: Rad, 1990), 166.

[56] *Прислоница*, 141.

[57] *Чачански крај у НОБ*, 140.

На основу сумње да је Дерок „учествовао у илегалним активностима михаиловићеваца“, ноћу 31. децембра 1941. припадници Гестапоа упали су у његов породични стан у Палмотићевој 1-б. Према закључку са претреса, „тамо је пронађена само сестра капетана Дерока“. „Објаснила је да је њен брат, капетан Јован Дерок, убијен у акцији против комуниста. [...] Сестра капетана Дерока носила је жалобну одећу и њене изјаве делују веродостојно“, стајало је у закључку записника са претреса. Тиме је, како се констатије, „случај Дерок завршен“, а цео предмет почетком 1942. архивиран.⁵⁸

Конечно, Дерокова погибија болно је одјекнула и на Равној Гори и у најближем окружењу пуковника Михаиловића. „Дража је био врло задовољан Дероковим радом и подвлачио је да се квалитет официра у потпуности показује тек у тешким и специјалним ситуацијама и да је Дероко један од маркантних примера. Тешко му је пала Дерокова погибија као и свима нама“, записао је поводом овог догађаја један од официра из блиског Михаиловићевог окружења, поручник Јакша Ђелевић.⁵⁹ Сличне утиске изнео је и Драгослав Страњаквић: „Сећам се када сам, средином 1943, у једном разговору с Драгишом Васићем поставио питање који су, по њему, најтежи губици међу равногорским командантима које је он знао. Одговорио ми је без двоумице: Бошко Тодоровић, Јован Дероко и капетан Младеновић.“⁶⁰ Занимљив осврт, те прилог за реконструкцију портрета Дерока и значаја који је имао у раној фази развоја равногорске организације, даје и већ цитирани Миломир Коларевић: „Приликом једне вечере у селу Липову (Црна Гора) фебруара ’943. г. повео се разговор између шефа британске мисије пуковника Бели-а и Драже. [...] Пук. Бели је говорио о томе како би и Дража, као савезник, требао да спреми једну јединицу за послератну окупацију Немачке

(Тито још није избио на сцену у то време). На то је Дража одговорио: ’Ја по природи нисам осветољубив човек. Ако би до тога и дошло, ја бих имао само једног или двојицу од мојих људи за команданта те јединице који се не би светили Теутонцима и ако су они то заслужили, али ја не могу да престанем да мислим о једном идеалном човеку за тај положај, но он је, на моју велику жалост погинуо – а то је Јован Дерок.“⁶¹

Равногорске командне структуре до краја су сачувале успомену на свог трагично настрадалог официра, указујући му у више наврата признања за ратне заслуге: указом Врховне команде ЈВУО у јуну 1942. постхумно је одликован орденом Карађорђевог звезде са мачевима IV степена⁶², крајем 1943. једна летећа бригада Другог равногорског корпуса добила је име по њему⁶³, у пролеће 1944. уврштен је у списак палих старешина ЈВУО из Југославије које је недељом и празницима требало помињати на служби у црквама.⁶⁴ И одликовање и место у поменику Јована Дерока налазило се непосредно уз име поручника Симе Узелца, његовог саборца који је три недеље раније погинуо у сукобима са Немцима код Краљева. Тиме је створен својеврстан ратни „двојац“ који је симболизовао паралелну борбу ЈВУО на два фронта: против окупатора и против комуниста.

Ипак, поред свега набројаног, посебно признање и присуство у народној традицији исказало се песмом о Дероку. Она је можда и највише допринела да се име Јована Дерока сачува у успомени и пронесе кроз српски свет: официри који су у исто време и на истом месту једнако храбро гинули, попут капетана Душана Лаушевића и Петра Дејановића, а које народна песма није опедала, просто су протоком времена ишчезли из предања.

[58] ИАБ, БДС, Д-315.

[59] *Први Дражин ађушанџић*, 111.

[60] *Књија о Дражи*, 313.

[61] Приватна архива Миломира Коларевића (Лондон), *Сећања на Јована Дерока*, у поседу аутора.

[62] Војни архив (ВА), Четничка архива (ЧА), к. 9, док. 2/1.

[63] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, књига 2, 296.

[64] ВА, ЧА, к. 94, док. 23/2.

Позната песма спевана у народу која помиње капетана Дерока носила је назив „Са Краљева“. По једном од сведока, капетану Радославу Филиповићу, првобитни назив био је „С Камицора жива ватра сева“, по сећању на најтеже борбе у овом теснацу код Краљева октобра 1941. године. Била је популарна и певала се међу војницима у

пределу Западне Мораве већ крајем 1941. и почетком 1942. године.⁶⁵ Будући да је нема у првим штампаним равногорским песмарицама, изгледа да је испрва била више локалног карактера. Проширила се у Србији тек у другој фази рата. Према најранијем запису, песмарици Чегарског корпуса ЈВуО из 1944, текст песме био је следећи:

*Са Краљева жива вајра сева, да видимо кој јунака нема.
Нема Симе, нема нам Дерока, обадва су њојинула момка.
Нашеј Симу убили су Немци, њресекли ја мијраљески меци.
А Дерока храбра кајешана мучки уби банда њаршизана.
Сјавај Симо, наше мило дејте, Дражини ће њебе да осветите.
Сјавај Симо, наш њремили сине, њако Србин за слободу њине.⁶⁶*

У односу на прву верзију, у каснијим препевима видљиве су одређене измене и додаци. Када је снимљена у српској емиграцији у Чикагу почетком 1950-их година, израз „јунаци“ и „Дражини“ замењен је са „четници“, што је требало да појача идеолошки набој и нагласи термин са којим се део присталица овог покрета (поготово у емиграцији) идентификовао. Јован Дерок је у овој интерпретацији опеван као „млади капетан“, а он и Сима Узелац окарактерисани су као „два Дражина најбоља момка“. Наслов је промењен и такође појачан у „Над Краљевом жива ватра сева“.⁶⁷ Свака будућа верзија ове песме, што у емиграцији, што у Србији почетком 1990-их година, снимљена је на овај текст и тако се песма пренела кроз више генерација.

Важно је нагласити да у опевавању погибије два јунака, Узелца и Дерока, на освету позива само Узелчева мати: настала у превирањима на самом почетку грађанског рата, песма је изгледа још увек носила одређену наду да ће доћи до измирења две стране.

Мотив освете појавиће се и у песми о погибији Јована Бојовића, погинулог у борби са Немцима код Ратарске школе октобра 1941: „Код ратарских пустих њива, Бојовића реч је била: 'Освет'те ме браћо мила'“.⁶⁸ Ипак, комунистичка историја Дерока је сврстала у ред *народних њејријашеља*, једнако као и оне припаднике ЈВуО који су им били осведочени противници. Сећање на његово јунаштво било је непожељно у било ком официјелном догађају или публикацији који би се дотакли краљевачког октобра 1941. године.⁶⁹ До одређене рехабилитације његовог лика дошло је крајем 1990-их и почетком 2000-их година, када је његова историјска улога другачије вреднована у научној литератури, те када је једна улица у Краљеву (на коју се, симболично, с једне стране надовезује улица Јована Бојовића, а с друге Димитрија Туцовића) понела Дероково име. Недавно је, пак, песма „Над Краљевом жива ватра сева“ изазвала један политички инцидент⁷⁰ међу следбеницима наратива о партизанском покрету као једином носиоцу антифашистичког отпора у земљи 1941–1944, што је

[65] да; Крагујевац: Погледи, 2003), 128.

[66] Драгоје Тодоровић, *Равногорске ѡесме ошјора и лободје 1941-1945* (Београд: Trim soft trade, 1997), 82; Никола Кордић, *Кроз раг са Дражом* (Београд: Крагуј, 1998), 40.

[67] *Песме српских четника: Над Краљевом жива вајра сева* (5) *Pesme Srpskih Cetnika - Na Kraljevu Ziva Vatra Seva* - YouTube; приступљено октобра 2021. године

[68] Н. Кордић, *н. г.*, 40.

[69] Милош Тимотијевић, *'Храбри' ѡаршизани и 'зли' четници. Сшудје о Србији у Друојом свейском рашју 1941-1945* (Београд: Catena mundi, 2019), 55-57.

[70] „Па ви после гласајте за типа који пева четничке песме у кафани“, *Еспресо*, 16. 6. 2020. године.

показало важност истраживања контроверзних догађаја из 1941, али и реконструкције биографије Јована Дерока.

Где се налазе посмртни остаци капетана Јована Дерока?

У ратним условима, од гроба Јована Дерока створена је нека врста култног места за присталице Равногорског покрета. Он је првобитно био сахрањен на месту погибије крај реке Чемернице, да би у јануару 1942. био ексхумиран и свечано сахрањен на Љубићу. О томе је остало трага и у изворима; у црквеној књизи умрлих Светог Јоакима и Ане у Прељини налазимо упис/податак да је капетан Дерок 18. јануара 1942. сахрањен „код споменика Танаску Рајићу у Љубићу“. Опело је према црквеним књигама вршио прота Новица Милићевић „уз асистенцију 7 свештеника“.⁷¹ Читав догађај организовао је поручник Предраг Раковић, раније командант Љубићког војно-четничког одреда, тада легализован у оквиру оружаних снага генерала Недића у Чачку. Он је издејствовао одобрење за скуп код немачких власти, мада сачуване фотографије показују да су, после опела код цркве у Коњевићима, остаци капетана Дерока до Љубића пренесени околним сеоским путем, а не главним који иде паралелно са железничком пругом. Очигледно, радило се о некој врсти прећутног одобрења, које је за локалне равногоорце било важно, а за немачке власти потенцијално корисно јер би ујединило разне српске фракције у борби против комунизма. Чак се и на сахрани симболично појавио немачки ортскокомандант у Чачку, мајор Фрике, који је само који месец раније ратовао са Дероком и његовим четницима приликом борби код Краљева, а тада му одајући пошту као погинулом.⁷²

[71] Црквена књига умрлих Светог Јоакима и Ане у Прељини, уписи за јануар 1942. године.

[72] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, књига 2, 31; М. Дерок, *н. г.*, 197-200.

На ковчег капетана Дерока постављени су његова официрска шапка и војни бодеж, који су за ту прилику потајно прибављени од његове сестре из Београда.⁷³ Од њега се у име сабораца опростио извесни капетан Стаменко Димитријевић, који се у изворима не помиње као припадник равногорске организације – напротив, по реторици и терминологији коју је користио пре би се могло рећи да је био припадник Збора и добровољачких одреда: „Ти мили, и никад непрежаљени друже Јоване, што нам те из руку отеше крволоци и који те тако зверски преселише у вечност, рачунајући да ће твојом смрћу у нама утрти сваку вољу за даљу борбу, знај да нас је твоја смрт још више окрепила и очеличила и да смо са још већом вољом наставили борбу коју си тако волео јер си у њој био ненадмашан и у њој пао. Отели су те у најлепшој младости, у најлепшим годинама и у моменту када си извршивао најсветији задатак према Краљу, држави и нацији. Ти ниси једини који је из наше средине изгубио свој живот у овој крсташкој борби противу безбожника, крволока и страних плаћеника за спас српског народа. Има их пре и после, а биће их све дотле док не уништимо потпуно све оне који су заболи нож у леђа српском народу.“⁷⁴ Тиме је Дерокова сахрана испунила своју улогу: равногорски Пантеон добио је свог мученика, а немачке власти значајну антикомунистичку манифестацију.

Посебно значајна чињеница у овом догађају била је локација сахране, будући да су Дерокови посмртни остаци положени покрај споменика Танаску Рајићу. Тиме је све добило митски значај и симболику: како је прослављени ратник Првог и Другог српског устанка погинуо крај својих топова 1815, тако је 1941. живот изгубио и јунак „трећег устанка“. У налажењу континитета њихове борбе за слободу, обојица

[73] М. Баковић, *н. г.*, 119.

[74] ИАБ, УГБ, СР-IV-282/20.

су сахрањени један крај другог, а у сећању савременика је забележено да је нека врста спомен-обележја била подигнута и Дероку. На место вечног починка, поред сабораца, испратио га је и већи број његових познаника и поштовалаца из западне Србије.⁷⁵

Није познато на који начин је ово место егзистирало 1942–1944. године. Било каква политичка окупљања крај Дероковог гроба била су онемогућена после поновног одласка његових сабораца у илегалу (П. Раковић ће постати командант Другог равногорског корпуса и више се неће враћати у Чачак), а није потврђено ни да су на том месту надаље одржавани било какви даљи парастоси или верски обреди.

Промена политичких околности, коначно и промена власти до које је дошло крајем 1944. у Србији и чачанском крају, умногоме је изменила и однос према гробном месту Јована Дерока. Комунистичке снаге су током 1945. на више места уклониле спомен-обележја и поравнале гробове својих непријатеља у Чачку, а то је по свему судећи била и судбина посмртних остатака овог равногорског команданта. По писању локалне штампе, градски Народноослободилачки одбор Чачак је током 1945. у оквиру уређивања градског парка уједно и „очистио“ ову локацију од гробова немачких војника који су ту сахрањивани током окупације.⁷⁶ Али на том месту, поред немачких војника, крајем 1944. и почетком 1945. вршена су и стрељања и укопавања појединих „народних непријатеља“ од нових комунистичких власти.⁷⁷ Ни иза њих није остало никаквог белега, тако да се сматра да су и њихови посмртни остаци „очишћени“ приликом исте акције. Шта је то „чишћење“ тачно подразумевало – да ли само уклањање обележја са гробова или и ископавање посмртних

остатака и њихово пребацавање на другу локацију – данас је тешко рећи. Поставља се и питање да ли су у тој акцији, или у неком каснијем периоду током 1945–1946, уклањана и друга спомен-обележја непријатеља комунизма; у оквиру тог питања треба трагати и за одговором о судбини остатака Јована Дерока.

Према сећању неколицине савременика (Милка Баковић, Миломир Јовановић, Славко Томашевић), спомен-обележје на Дероковом гробу је недуго након успостављања комунистичких власти уклоњено.⁷⁸ Сви они наводе да су у исто време ископани и уклоњени/однети у непознатом правцу и Дерокови остаци. Томашевић наводи: „Сахрањен је у јануару 1942. код споменика Танаску Рајићу, а када су комунисти стигли из Босне 1945. године ископали су његово тело из гроба и бацили га, тако да се ни данас не зна где су му кости остале.“⁷⁹ Могло би се рећи да је ово било друго убиство Јована Дерока, бар у свести оног који су овај чин извршили, сматрајући да ће на тај начин уништити и свако сећање на њега. Ни у доступној архивској грађи ни у мемоаристици није сачувано више детаља о овом догађају, о примарној гробници, нити о даљој судбини гробног места капетана Дерока, што не говори само о (анти)вредностима комунистичке епохе, већ и о непромењеном духу времена који је дошао са увођењем више-страначја и демократским променама у земљи. Спомен-комплекс на Љубићу у више наврата је 1938–2008. мењао и проширивао своју меморијалну улогу. Данас се, уместо Јована Дерока, у њему налазе споменици и гробови војника Црвене армије, радника и железничара погинулих у редовима партизанског покрета и народног хероја Радомира Ђуракића.⁸⁰

[75] М. Баковић, *н. г.*, 118.

[76] „Плодан рад Градског одбора у Чачку“, *Слободни глас*, Чачак, 27. 10. 1945. године.

[77] Матична књига умрлих храма Светог Вознесења у Чачку, уписи за децембар 1944. године.

[78] М. Баковић, *н. г.*, 118; М. Јовановић, *н. г.*, 87.

[79] Славко Томашевић, „Правда још не стиже“, *Поједи*, јун 1991, 35.

[80] *Narodni heroji*, knjiga 1, 226-227.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Архив Србије (Железник), Мемоарска грађа

Војни архив (ВА), Досијеи персоналних података официра Југословенске војске

Војни архив (ВА), Четничка архива

Историјски архив Београда (ИАБ), Управа града Београда, Специјална полиција (СП)

Историјски архив Београда (ИАБ), Фонд немачке обавештајне службе и полиције сигурности (БДС)

Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), Четничка архива (ЧА)

Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), Ратни дневници

Приватна архива Миломира Коларевића (Лондон)

Црквена књига умрлих Светог Јоакима и Ане у Прљини

Матична књига умрлих храма Светог Вознесења у Чачку

Објављени извори:

Зборник докумената из заоставишине Младена Ј. Жујовића, пр. Теодора Жујовић (Врњачка Бања : Интерклима-графика, 2004)

Освећлавање истине: докумената за јолићичку и војну историју Чачка 1938-1941, пр. Горан Давидовић и Милош Тимотијевић (Чачак : Народни музеј : Међуопштински историјски архив; Краљево : Народни музеј, 2006)

Филиповић Радослав, *Рајни дневник 1942-1944*. (Чачак : Легенда; Крагујевац : Погледи, 2003)

Литература:

Баковић Милка, *Комунисти и наци-фашисти – они су исти* (Милвоки, 1983)

Голубовић Рајко, *Рогослов њорогице Дероко* (Београд : [б. и.], 2004)

Вуковић Миодраг, „Са пуковником Дражом Михаиловићем од 06. до 14. априла 1941.“, *Гласник СИКД Њејош*, св. 34, Чикаго, 1975.

Vučković Zvonimir, *Od otpora do građanskog rata* (London : [s. n.], 1984)

Glišić Venceslav, *Užička republika* (Beograd : Nolit, 1986)

Давидовић Горан, Тимотијевић Милош, *Зајамњена прошлост. Историја равнојораца чачанској краја*, књиге 1-3. (Чачак : Народни музеј : Међуопштински

историјски архив; Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја; Краљево : Народни музеј, 2002-2004)

Дерок Јован, *Тојлички усџанак и оружани ојђор у окупираној ојђабини 1916-1918. јогине* (Београд : Просвета, 1940)

Derok Milan, *By the Pen, Sword and Dagger: biography of Captain Derok, a Leader of the 1941 Uprising in German occupied Serbia* (Paris : Ed. Marie-Renée Morin, 1997)

Драшковић Драган, Крејаковић Силвија, *Краљевачки окјобар 1941*. (Краљево : Народни музеј, 2011)

Живановић Сергије, *Бенерал Михаиловић и његово дело*, књига 1 (Чикаго : С. М. Живановић : Амерички институт за балканска питања, 1962)

Jakšić, Pavle, *Nad uspomenuama* (Beograd : Rad, 1990)

Јовановић Миломир, *Злочини без казне* (Чачак : [б. и.], 2009)

Књига о Дражи, књига 1, пр. Радоје и Живан Кнежевић пр. Радоје Кнежевић (Виндзор : Српска народна одбрана, 1956)

Кордић Никола, *Кроз рај са Дражом* (Београд : Крагуј, 1998)

Крејаковић Силвија, *Игенјишети жрјшава сјрељаних у Краљеву окјобра 1941*. (Београд : Музеј геноцида, 2013)

Младеновић Божица, *Тојлички усџанак 1917*. (Нови Сад : Прометеј; Београд : Радио-телевизија Србије, 2017)

Народни усџанак и борбе за Краљево 1941. јогине, ур. Коча Јончић (Краљево : Историјски архив, Фонд за историју радничког покрета и НОБ-а Краљево и околине; Београд : Народна књига, 1985)

Narodni heroji Jugoslavije [Knj. 1], А-М (Beograd : Partizanska knjiga : Narodna knjiga; Titograd : Pobjeda, 1982)

Недовић Радисав, *Чачански крај и НОБ. Слободари на сјрајишјима 1941-1945*. (Чачак : Студио за нови дизајн; Чачак; Лучани; Горњи Милановац : Окружни и општински одбор СУБНОР-а, 2009)

Николић Коста, *Историја Равнојорској јокрејџа*, књига 1 (Београд : Завод за уџбенике, 2014).

Plazina Stanojlo, *Sa Jelice planule varnice. Prilog za istoriju narodnog ustanka ravnogorskog pokreta u Dragačevu* (Melburn : „Poliprint“, 1974)

Први Дражин ађушанј Јакша В. Ђелевић, приредила Биљана Ђелевић, Виндзор, 1994.

Прислоница, јрилози за јроучавање села, Прислоница, 1977.

Радовановић, Јован, *67 дана Ужичке рејублике* (Титово Ужице : Вести; Чачак : Чачански глас, 1983)

Рајић Сузана, *Владан Ђорђевић. Биојрафија јоузданој обреновићевца* (Београд : Завод за уџбенике, 2007)

Terzić Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, knjiga 2 (Ljubljana : Partizanska knjiga; Beograd : Partizanska knjiga : Narodna knjiga; Titograd : Pobjeda, 1984)

Тимотијевић Милош, Звонко Вучковић, *Рајна биографија (1941–1944), расправа о проблемима прошлости и садашњости* (Београд : Службени гласник, 2015)

Тимотијевић, Милош, „Храбри“ партизани и „зли“ четиници. *Студије о Србији у Другом светском рату 1941-1945* (Београд : Catena mundi, 2019)

Тодоровић Драгоје, *Равногорске ђесме ошћора и лободе 1941-1945* (Београд : Trim soft trade, 1997)

Чачански крај у НОБ. *Пали борци и жртве* (Чачак : Културни центар, 1977)

Спровод и сахрана посмртних остатака Јована Дерока, Ракова-Љубић, јануара 1942. године, лична архива породице Коларевић (Дејан Ђерић)

„DEROK THE YOUNG CAPTAIN ...”: DEATH AND LEGEND OF CAPTAIN JOVAN DEROK

Captain Jovan Derok represents one of the key figures of the Serbian revolutionary movement and the command of the military-Chetnik detachments of the Yugoslav Army in western Serbia in 1941, both during the fight for liberation and the civil war. Several contemporaries left memories of his pre-war career, participation in the April War and the uprising in 1941. There are still

certain controversies about his death, which we are trying to resolve in this paper on the basis of newly discovered archives' material. In addition, the paper reconstructs the war legend of Jovan Derok, his „expulsion“ from the collective memory after 1945 and the „return“ to historiography and memory as of 1990s.

**Nemanja DEVIĆ, PhD
Goran DAVIDOVIĆ
Dejan ĐERIC, MA**

„A.DEROK DU JEUNE CAPITAINE...”: LE DÉCÈS ET LA LÉGENDE DU CAPITAINE JOVAN DEROK

Le capitaine Jovan Derok représente une des personnalités clé du mouvement des unités militaires-tchetnicks de l'Armée yougoslave dans la Serbie de l'ouest en 1941, autant dans la lutte pour la libération que durant la guerre civile. Plusieurs contemporains laissèrent un souvenir sur sa carrière d'avant-guerre, sa participation à la Guerre d'avril et à la révolte de 1941. Concernant

son péril restèrent certaines contestations, que d'après la construction archivistique nouvellement découverte, on essaie de résoudre dans cette étude. En dehors de cela, dans cette étude, on reconstruit aussi les légendes guerrières sur Jovan Derok, son “bannissement” de la mémoire collective après 1945 et son “retour” à l'historiographie et au mémoire des années 1990.

**Nemanja DEVIC, Dr
Goran DAVIDOVIC
Dejan DJERIC, M.A.**

Др Милутин ЖИВКОВИЋ

научни сарадник
Институт за савремену историју,
Београд
mzivkovickv@gmail.com

Др Раде РИСТАНОВИЋ

научни сарадник
Институт за савремену историју,
Београд
raderistanovic@hotmail.com

355.48(497.11)"1942"

355.3(497.11)"1942"

94(497.11)"1942"

**КОМАНДА ЈУЖНЕ СРБИЈЕ ЈВУО 1942.
ГОДИНЕ: ПРИЛОЗИ ИСТРАЖИВАЊУ.
КАДРОВСКА ПОЛИТИКА, ЛОГИСТИКА,
ОБАВЕШТАЈНО-ПОЛИТИЧКИ РАД,
ДИВЕРЗИЈЕ, ГУБИЦИ У ЉУДСТВУ**

АПСТРАКТ: *Раг њовори о широкој лейези делайносѝи Горској шѝаба 110, ѝј. Команде Јужне Србије (КЈС), једној од најважнијих ѝела Јуѝословенске војске у оѝаѝбини (ЈВУО). Значај Горској шѝаба 110 ѝроисѝиѝао је из величине ѝериѝорије коју је ѝокривао – Косово и Меѝохија, Македонија, јужно Поморавље и Понишавље. Овде је ѝосѝојало неколико корѝуса и, барем формално, око 40 бриѝада. Просѝор је био виѝалан за функционисање окуѝационој и колаборационисѝичкој режима у Србији, а самим ѝим и Равноѝорској ѝокреѝа. Услед оѝишрносѝи ѝеме, оѝраничили смо се на неке асѝекѝе из 1942. ѝодине који су се одвијали на обавешѝајно-ѝолиѝичком, кадровском, лоѝисѝичком, диверзанѝском и војном ѝлану. Чланак је ѝисан на основу архивске ѝрађе ѝохрањене у Војном архиву у Беоѝраду, огабра-ној научној лиѝераѝури и ѝериодици из рајној времена.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *КЈС, ЈВУО, мајор Ђурић, ѝенерал Михаиловић, Горски шѝаб 110, Немци, Буѝари, Енѝлези, комунисѝи, железница*

Увод

Команда Јужне Србије настала је одлуком генерала Драгољуба Михаиловића 24. марта 1942. године.¹ Његова намера била је да ојача постојеће огранке Равногорског покрета на простору данашње јужне и југоисточне Србије, као и Македоније, те да их стави под јединствену команду. Овај задатак поверио је генералштабном мајору Радославу Ђурићу,² особи већ високо пози-

ционираној у номенклатури Равногорског покрета.³ Током јула и августа исте године ЈВУО је претрпела неколико удараца на југу Србије, уништењем Горских штабова 43 и 12. Наређење да прихвати њихове терене добио

[1] Коста Николић, *Исѝорија Равноѝорској ѝокреѝа 1941–1945*, књ. 1 (Београд : Српска реч, 1999), 218.

[2] Михаиловић је нешто раније на простор Топлице упутио и мајора Миодрага Палошевића, али он изгледа није испунио његова очекивања („Послао сам вас у Топлицу, ви сте дошли до Трстеника, други је дошао до Топлице, јер ви нисте могли тамо“). Раде Ристановић, Милутин Живковић, Милош Чорбић, *Радио-дејеше Јуѝословенске војске у оѝаѝбини 1941–1942* (Београд : Институт за савремену историју, 2021), 301.

[3] Ђурић је током 1941. био на месту заменика, па онда и заповедника Команде Београда. Од септембра излази на терен и долази на место команданта опсаде Краљева. Неколико пута је током јесени преговарао са представницима КПЈ. После краћег боравка на Равној Гори послат је у инспекцију трупа у источној Босни, где су се тада водиле огорчене борбе. Одатле је, почетком априла 1942, преузео заповедништво над Горским штабом 110. Немања Девић, *За ѝарѝију и Тиѝа: ѝарѝизански ѝокреѝ у Србији 1941–1944*. (Београд : Службени гласник : Институт за савремену историју, 2021), 304-305; Бојан Димитријевић, *Србија 1941*. (Београд : Catena mundi, 2021), 211-212; Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. (Beograd : Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), 168, 236, 269; Раде Ристановић, *Беоѝрадски равноѝорци. Јуѝословенска војска у оѝаѝбини и Равноѝорски ѝокреѝ у окуѝираном Беоѝраду 1941–1944*. (Београд : Институт за савремену историју, 2020), 92-93.

је мајор Ђурић, па се територија под његовом контролом знатно увећала. До септембра је на тај начин, уз осетну самосталност у раду, управљао равнгорским огранцима распо- ређеним на пространим територијама Јужног и Западног Поморавља, Понишавља, Косова и Метохије и делова Македоније.

У питању је била територија од најмање 41 среза⁴ или, како је Ђурић сам прибележио, простор „већи од две Србије“.⁵ КЈС је под својим окриљем имала три корпуса са 18 бригада⁶. Поред тога, још 17 бригада је остало ван кор- пуса, под директном Ђурићевом контролом.⁷ Територија Горског штаба 110 ипак ће до краја 1942. донекле бити умањена одлукама гене- рала Михаиловића.⁸

И поред тога, он је задржао свој значај. Прво, представљао је везу са Бугарском, Албанијом и Грчком. Друго, преко њега су ишле пруге Београд-Солун и Београд-Со- фија. Даље, покривао је територије које су од Југославије анектирале Бугарска и Албанија, на њему се налазио конкурентски четнички покрет Косте Миловановића Пећанца, док су и комунисти овде имали јака упоришта.⁹

[4] Милутин Живковић, Раде Ристановић, „Стварање Команде јужне Србије ЈВуО 1942. године – Територијални оквири и војна структура“, *Лесковачки зборник* 61 (2021), 352.

[5] ВА, Четничка архива (ЧА), кут(и)ја 288, ф(асцикла) 1, док(умент) 2, деп(еша) 68.

[6] Топлички, Косовски и Делиградски корпус су од стране ВК ЈВуО до јесени 1942. стављени под команду мајора Ђурића. М. Живковић, Р. Ристановић, *н. г.*, 352.

[7] Исто, 354.

[8] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 12; Исто, кут. 299, ф. 1, док. 16, деп. 2011.

[9] Током устанка 1941. партизани су на пример, 1. октобра ослободили Власотинце, а осам дана касније и Прокупље. Осло- бођени су, даље, 21. октобра Сокобања, 7/8. новембра Медвеђа и Лебане, а 5. децембра Блаце. До краја године партизани су формирали седам одреда – Врањски, Кукавички, Бабички, Топлички, Озренски, Сврљишки и Јабланички. Фебруара 1942. освојили су Куршумлију, док су у марту напали посаду СДС-а у Ражњу, али су били одбијени. У међувремену, против њих је покренута офанзива колаборационистичких снага Косте Пећанца и Милана Недића у Топлици и Јабланици. Током маја имали су још неколико сукоба са снагама СДС-а у околини Алек- синца, Сокобање и на обронцима Великог Јастрепца. Процена је говорила да их је у герили остало око 600. Током јуна су их по Јастрепцу прогнали Бугари, а током августа припадници СДС-а („Аћимовићева офанзива“) Новембра исте године и немачка војска их је напала у оквиру операције „Рудолф“, а која

Ниш је био велико саобраћајно чвориште, а самим тим и важан обавештајни центар. Локално српско становништво нашло се на удару како Бугара, тако и Арнаута са Косова и Метохије. Због свега тога, ВК ЈВуО показује посебно интересовање за деловање КЈС, као и за рад њеног заповедника мајора Ђурића.¹⁰

Кадровска политика и унутрашњи сукоби

Структура КЈС почивала је на људима који су долазили из више социјалних слојева. Предњачили су припадници демократски оријентисаног грађанства – лекари, трговци, банкарни, чиновници, индустријалци, професори, студенти, као и један део сеоског живља. Кичму Горског штаба 110 чинили су ипак официри југословенске војске. Но, у раду са њима Ђурић је наилазио на извесне проблеме. Михаиловићу су стизале инфор- мације да их у илегални има мало, а да они који су се налазили при СДС-у поседују „жељу за влашћу и положајима“, док им је рад за Равнгорски покрет био „споредна ствар“. Слабо су подносили и „теренске тешкоће“. Овакво стање показало се као тешко про- менљиво, с обзиром да је Ђурић писао ВК ЈВуО у истом тону („И поред свих настојања, молби, објашњења, па и наредби у име Врховне команде, елитни официри нису хтели да уђу у организацију“). Са друге стране, он је српски народ са овог простора високо ценио, закључујући да је био „национално високо изнад схватања“ поменутих легализованих официра.¹¹

је спроведена на простору Лесковачког округа. Поред свега тога, партизани су истрајавали. Немања Девић, *н. г.*, 330, 409-411, 421, 423; Небојша В. Стамболија, *Српска државна сџража 1941–1945*, необјављена докторска дисертација (Београд: [б.и.], 2021), 177-179; Милутин Живковић, „Ратни пут војводе сухопланинског Машана Ђуровића 1941–1943“, *Лесковачки зборник* 59, (2019), 313-314.

[10] И британски пуковник Вилијам Бејли је у овим разлозима видео значај КЈС, али и разлоге неуспеха мајора Ђурића да од КЈС изгради јачу организацију унутар ЈВуО. *Гласник српској историјско-културној друштва „Њеиош“* 30 (1973), 72.

[11] К. Николић, *н. г.*, 218-219.

Рад официра који су приступили КЈС није увек био на завидном нивоу. Знали су да га прате лични сукоби и интриге. Почетком августа ВК ЈВУО је обавештена да су „трвење и свађе између штабова 43 и 45 већих размера“ и да штете четничкој организацији у тим деловима Србије.¹² Генерал Михаиловић је целу ситуацију прокоментарисао укратко: „Чуда од болесних амбиција нам се стварају.“¹³ Ђурић је, међутим, наставио да рапортира о сличним стварима. Крајем септембра пријавио је да поручник Ратко Поповић на своју руку врши организацију у Топлици, која је већ била организована преко потпуковника Милутина Радојевића. Испоставило се да је радио на своју руку, мимо ВК ЈВУО. Жалио се затим и на неке омладинце.¹⁴

Почетком октобра мајор Драгутин Кесеровић, заповедник суседног Расинског корпуса, „разоружао“ је и „без саслушања и суочења“ осудио на смрт једног Ђурићевог официра. Кесеровић му је, ипак, поштедео живот.¹⁵ Истовремено је у Македонији, у прилепском крају, без овлашћења од Горског штаба 110, Миливоје Трбић постављао председнике општине. Водио је и преговоре са партизанима око Велеса и Прилепа.¹⁶

Током новембра мајор Ђурић је био принуђен да реши још један кадровски проблем. Наиме, због слабог рада и наводних веза са комунистима сменио је са места команданта Лесковачке бригаде судског поручника Петра Ширића. Када га је међутим позвао у свој штаб, овај је одбио да дође на рапорт и продужио је за Београд. Ширићева намера била је да оде код генерала Михаиловића и поднесе пријаву против рада мајора Ђурића.¹⁷ Онда је неко у децембру ликвидирао поручника

Раденковића, официра-инструктора кога је Ђурић послао на територију бившег Горског штаба 12. Ђурић је сумњао да су га убили локални равногорци.¹⁸

Због прострaнства које је покривала и аутономије коју је уживала КЈС, Ђурић је улазио у сукобе око надлежности са Михаиловићевим кључним људима у Србији, потпуковником Драгославом Павловићем и, касније, генералом Мирославом Трифуновићем. Почетком септембра он се жалио Михаиловићу да потпуковник Павловић издаје наређења за целу Србију, укључујући и његов рејон који му није био потчињен. Тиме је, по Ђурићевом мишљењу, правио „огромне заблуде и интриге“ на терену.¹⁹

Ни са његовим наследником, генералом Трифуновићем, Ђурић није имао боље односе. Прво је Трифуновић задржао његовог начелника штаба мајора Душана Мирића (кодно име „Голијат“) код себе у штабу, с обзиром да је Ђурић спремао дисциплински поступак против овог официра. Затим је крајем септембра на простор Понишавља послао мајора Виденовића, бившег команданта Горског штаба 45.²⁰ Нови спор на линији Ђурић-Трифунвић избио је током децембра. Тада је Трифуновић за главног обавештајног инспектора на југу Србије поставио инжењера Апостола Сотировића (шифровано име „Аристид“). С обзиром да је то учинио без консултације са КЈС, Ђурић је поново протествовао код Михаиловића. У међувремену, Сотировић је стигао до Пореча, те почео да издаје овлашћења за рад и да поставља нове команданте.²¹ Михаиловић је и овога пута пресудио у Ђурићеву корист, али није имао моћ да трајно спречи трвења између двојице команданата.

[12] Исто, кут. 294, ф. 1, док. 6, деп. 229.

[13] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 9, деп. 811.

[14] Исто, деп. 842.

[15] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 1, деп. 921.

[16] Александар Симоновски, *Миливоје Трбић (1913-1947)* (Скопје: Институт за национална историја, 2018), 54, 57, 60.

[17] ВА, ЧА, кут. 275 ф. 1, док. 22, деп. 3917-3920.

[18] Исто, деп. 840.

[19] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 1, деп. 697-702.

[20] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 13, деп. 1222, 1228.

[21] Исто, кут. 275, ф. 1, док. 22, деп. 4093-4095; Равногорски покрет напустио је већ наредне године и вратио се свом цивилном позиву. А. Симоновски, *н. г.*, 64-65.

Извори снабдевања

Активности Горског штаба 110 изискивале су позамашна материјална средства у којима је, углавном, Равногорски покрет оскудевао током целе окупације. Команда Јужне Србије снабдевала се средствима које је добијала од ВК ЈВуО, односно од савезника из ваздуха. Разне намирнице прикупљане су и са терена, од народа и симпатизера, пре свега храна, новац, обућа, одећа, итд.

Мајор Ђурић се са логистичким проблемима суочио чим је ступио на нову дужност.²² За помоћ се обратио генералу Михаиловићу, тражећи 300 албанских наполеона. Преко курира²³ му је, међутим, до краја маја послато само 70 (око 420.000 дин), уз савет да своје подухвате „што више снабдева са терена“ како централна благајна не би пропала („отишла у булу“). Ђурић је, иначе, рачунао да му је на месечном нивоу било потребно око 150 златних наполеона.²⁴

ВК ЈВуО је и у наредном периоду била важан финансијер КЈС. Половином јула њени курири су у Драгачеву примили још 200 наполеона, а три месеца касније и 500 златника са 150.000 лира.²⁵ Током новембра Михаиловић је подржао Ђурића са додатних 500.000 лира.²⁶ Ипак, то је било далеко од довољног за пространство које је покривао Горски штаб 110. Снабдевање преко курира повлачило је са собом и извесне тешкоће. Наиме, Ђурићеви људи су по новац морали да иду

чак у околину Гуче, тамо су чекали и по неколико недеља, а дешавало се да се некада врате празних руку.²⁷

Као и многе друге старешине ЈВуО и мајор Ђурић није имао другог избора него да се, у оваквој ситуацији, окрене савезницима за помоћ. Она је почев од новембра 1941. равногорцима пристизала на разна места широм Србије, али у ограниченом обиму.²⁸ Иако је психолошко-пропагандни ефекат неоспоран, не бисмо погрешили ако бисмо написали да је она била скромна, а њен дотур углавном лоше организован од стране Енглеза. Снабдевање КЈС овим путем је добар пример за то, с обзиром да су га обележили проблеми, иако је ова територија била, по Михаиловићевим речима, „у савезничким плановима (била - П. А.) једна од најважнијих“.²⁹

Горски штаб 110 је половином јуна обавештен да му долази савезнички авион у ноћи 21/22, али се исти није појавио иако су га четници по плану чекали и према инструкцијама обезбедили место за спуштање материјала.³⁰ Наредни енглески авион намењен КЈС је почетком септембра „залутао чак на Тимок“, те тамо спустио помоћ.³¹ Крајем октобра догодио се исти сценарио, што је Ђурића, који је авионе са људима на терену чекао данима, навело да резигнирано закључи како народ „губи веру у савезнике“.³² И Михаиловић је био сличног расположења.³³

[22] Крајем маја жалио се да су, иако је водио „највећу економију“, услови за његов рад и рад 20 официра које је имао у окружењу, „тешки“. Надређене је молио да му се пошаље храна, оружје, муниција, сигналне ракете, одећа и обућа. Неколико дана касније упозорио је и да му је благајна била готово исцрпљена. ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 2, деп. 68.

[23] Принцип је био такав да је Ђурић јављао Михаиловићу имена курира, после чега би му овај издавао преко радиograma налоге за подизање одређене своте новца. Курири су потврде носили са собом до места преузимања средстава. Исто, кут. 299, ф. 1, док. 3, деп. 134

[24] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 1; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 2.

[25] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 3, деп. 180; Исто, кут. 275, ф. 1, док. 19.

[26] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 14.

[27] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 4, деп. 275; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 4, деп. 207; Исто, кут. 294, ф. 1, док. 6.

[28] Б. Димитријевић, *н. г.*, 312-313.

[29] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 16.

[30] Ђурић је уредио један пропланак на планини Реткоцеру југозападно од Лебана (22 км) за пријем материјала из ваздуха. ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 2; Исто, док. 5, деп. 462.

[31] Ђурић се жалио да савезнички авион није реаговао на договорене знаке дате ватром и испалене сигналне ракете. Исто, кут. 299, ф. 1, док. 7, деп. 482; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 10, деп. 950.

[32] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 14., деп. 2259-2260.

[33] Ђурићу је отписао: „Нисам крив што нас стално изневеравају. На многа места су долазили, а код Вас никако. Тако нас завитлавају стално. Долазе, али сваки час мењају време. Све предузимам да и Вама дође... Необично ми је криво што код Вас ово не иде како треба.“ Исто, кут. 299, ф. 1, док. 12, деп. 1307.

Припадници КЈС су коначно дочекали савезничке авионе са помоћи у ноћи 9. децембра. И тада је дошло до неспоразума, с обзиром да је други авион прелетео зону бацања и расуо материјал километрима унаоколо.³⁴ Но, Ђурић је коначно био задовољан, што због примљене пошилике, што због подизања угледа Горског штаба 110 („Фала Богу, кад је једва једном и један дошао“).³⁵ Иако је прикупљање трајало данима, радило се о позамашној количини, поготово у новцу (Табела 1).³⁶

Команда Јужне Србије издржавала се и од донација четничких симпатизера међу грађанством. Тако је, на пример, један од браће Цекића, власника фабрике „Тигар“ у Пироту, понудио да финансира повезивање

равногораца са бугарском опозицијом.³⁷ На другој страни, мајор Ђурић је обавестио ВК ЈВуО крајем новембра да се извесни „трговац Антоновић из Ниша“ нуди да га финансира под „великом дискрецијом“.³⁸ Нисмо успели да утврдимо о коликим средствима се радило. Нишки обавештајни центар је од „имућних“ грађана прикупљао средства за борце у илегалу („новац, обућу и друге потребе“), као и за избеглице и сиромашне. Такође, они су преко контаката при СДС-у крали оружје, муницију и радио-станице из немачких магацина, прослеђујући их из Ниша даље на терен.³⁹ Равногорска организација у Скопљу ослањала се по овом питању на „угледног индустријалца“ Љубу Љубисављевића, који је снабдевао и четнике у Поречу (бавио се и организационим радом за ЈВуО).⁴⁰

Табела 1 - Количина примљеног новца од стране КЈС током периода април-децембар 1942. године

	Пайирни новац			Злајници		
	лире	леви	долари	наполеони	енглески	српски
Од ВК ЈВуО	650.000	-	-	280	-	500
Од савезника	-	5.000.000	3000	1000	2000	-
УКУПНО	650.000	5.000.000	3000	3780		

Обавештајни рад

У складу са карактером Равногорског покрета главни задатак КЈС био је рад на обавештајном плану. Будући разгранат, он је имао рукавце према немачком и бугарском окупатору, колаборационистичким

властима, организацији Косте Пећанца, као и немачким обавештајним структурама.⁴¹

Када је мајор Ђурић у пролеће дошао на југ Србије тамо је већ постојало неколико равногорских обавештајних пунктова. Издвајао се онај у Нишу, на чијем челу су били др Милан Шијачки и банкар Драгољуб Црвенић. Центар је почео да се гради још крајем јуна 1941. оснивањем прве две „тројке“, а под окриљем лекарске ординације др Шијачког.⁴² Убрзо је

[34] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 16.

[35] Исто, кут. 289, ф. 1, док. 3, деп. 3564–3565.

[36] Испорука је између осталог садржала: 5.000.000 лева, 3000 долара, 2000 енглеских златника и 1000 наполеона. Помоћ у оружју и муницији била је незнатна. Исто, кут. 299, ф. 1, док. 16, деп. 1975–1976, 2041–2042.

[37] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 16, деп. 3014.

[38] Исто, кут. 1, ф. 1, док. 1.

[39] *Гласник српској историјско-културној друштва 'Њејос'* 3, 1959, 18–19, 22.

[40] Александар Динчић, Дејан Антић, Организација војних формација Југословенске војске у отаџбини у Македонији (1941–1942), *Баштина* 41/2016, 223; А. Симоновски, *н. г.*, 51.

[41] Више о развоју, организационој структури и деловању обавештајне службе Југословенске војске у отаџбини у: Бојан Димитријевић, Раде Ристановић, „Равногорска обавештајна служба у окупираној Србији 1941–1944.“, у: *Војноисторијски гласник* 2 (2020), 136–164.

[42] У прву, „водећу“, ушли су Шијачки, Црвенић и потпуковник Жика Марковић, а у другу професор Војислав Денчић, хотелијер Ранђел Митић и још једно лице. Током 1943. последњу тројицу су ликвидирали Немци. Само је прва тројка одмах почела са обавештајним радом. Друга се активирала

овај обавештајни пункт успео да организује и тројке по „свим званичним институцијама и предузећима Ниша“. Град је био подељен на десет рејона. Сваки је имао свог старешину, као и свака улица која се налазила унутар њих. Иста структура је коришћена и при раду у другим градовима. Утицај нишког обавештајног штаба се проширио и међу омладином преко варошких и сеоских школа.⁴³

Иако је одмах ступио у сарадњу са њим,⁴⁴ мајор Ђурић није у потпуности био задовољан радом овог штаба. Крајем априла је писао генералу Михаиловићу да је капетан Рељић (к-т Горског штаба 43) у дотадашњем раду „био неопрезан“⁴⁵ да је Црвенић деловао „потпуно компромитовано“, а није био задовољан ни са мајором Виденовићем, командантом Горског штаба 45 („сувише бојажљиво ради“). Позитивну оцену је од Ђурића заслужио само др Шијачки, који је истовремено постављен за шефа обавештајно-пропагандне службе Горског штаба 110.⁴⁶ Шијачки ће се на овој дужности задржати до почетка септембра

.....
 после прогона прве, априла 1942, када је изабрана и трећа, резервна „тројка“. Шијачки је своје људе слао широм територије КЈС са лекарским дијагнозама како би окупаторској режиму завао траг. *Гласник српској историјско-културној друштва „Њеиош“* 1 (1958), 85-86; Убрзо је, међутим, могао да се ослони само на праве туберкулозне болеснике, у чијим су се становима и кућама по Нишу окупљали равногорски обавештајци. Исто, 3, 1959, 21, 26.

[43] Исто, 1, 1958, 86-87; Насупрот црвеним и црним одевним предметима које су деца облачили њихови екстремно лево и десно идеолошки опредељени родитељи, равногорци су инсистирали на ношењу шајкача током боравка у школским клубовима. Исто, 3, 1959, 18-19.

[44] Драгољуб Црвенић је донео прва већа средства за Ђурићев рад, тачније 80 златних наполеона и једну радио-станицу. ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 2.

[45] Потврду Ђурићеве процене видимо у податку да је Гестапо још у марту 1942. знао за постојање и локацију овог штаба. Александар Динчић, Подухват 9. бугарске и 717. немачке пешадијске дивизије на Великом Јастрепцу у августу 1942. године, *Караџић* 9/2017, 163.

[46] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 1, деп. 44; Исто, кут. 294, ф. 1, док. 6, деп. 397; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 4, деп. 171. Шијачки помиње и постојање Горског штаба 32, капетана Петка Булајића на Јастрепцу, формираног уз помоћ нишке равногорске организације новембра 1941. године. Штаб није дуго постојао. На подручју Пирота је такође постојала команда на челу са капетаном Мирком Ђирковићем, који је допао бугарског заробљеништва. *Гласник српској историјско-културној друштва „Њеиош“* 1, 1958, 87; Исто, 3, 1959, 23-24, 26.

1942, када му је Ђурић поверио организацију обавештајне мреже на подручју новоформираног Горског штаба 180.⁴⁷

Насупрот томе, односи између Црвенића и Ђурића су се погоршали. Наиме, током августа Црвенић је ухапшен и нашао се у затвору Гестапоа у Београду. Према одређеним индицијама запређено му је смрћу породице и он је, по Ђурићевом уверењу, пристао на сарадњу са Немцима. Ђурић је стога почетком септембра тражио одобрење од ВК ЈВУО да га ликвидира.⁴⁸ Генерал Михаиловић је одбацио ове оптужбе и поштедео Црвенићу живот, али га је склонио са терена Горског штаба 110.⁴⁹ У редовима ЈВУО Црвенић је остао све до 1945. када је погинуо у Босни.⁵⁰

За то време мајор Ђурић је наставио да развија обавештајни систем КЈС, надовезујући се на пређашњи рад нишког центра. Сваки срез је добио сопствену „пропагандно-обавештајну службу“ која је руководила политичком организацијом на терену. Даље је „свака општина имала руководне тројке и своје сеоске тројке, а ове мање тројке“. Ђурић је тражио да оне буду састављене од „најбољих, највреднијих и најугледнијих људи, политички некомпромитованих“, идеално, од официра и интелектуалаца. Поред обавештајних постојале су и омладинске, железничарске, радничке, занатлијске, терористичке и уредске тројке. Сви чланови тројки претходно су имали да прођу курс обуке при Ђурићевом штабу како би им рад био „једнообразан“.⁵¹ На тај начин равногорци су се инфилтрирали у Народну банку,

[47] Исто, 3, 1959, 26.

[48] ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 1, деп. 748.

[49] Михаиловић је од Ђурића тражио да „има вере“ у Црвенића, означивши га као једног од „најбољих људи“ обавештајне службе ЈВУО. Исто, кут. 299, ф. 1, док. 8.

[50] *Гласник српској историјско-културној друштва „Њеиош“* 1, 1958, 85.

[51] ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 1, деп. 1010-1011. Први такав курс Ђурић помиње крајем септембра за 30 официра, односно почетком октобра за још 20 интелектуалаца. Већину курсиста имао је намеру да ангажује на подручју Јастрепца. Исто, кут. 288, ф. 1, док. 10.

Управу монопола, пошту, телеграф, војну и општу државну болницу, те у „све сталешке организације и индустријска предузећа“.⁵² Почетком септембра Ђурић је од ВК ЈВУО тражио и да му се, ради „сузбијања окупаторске и партизанске пропаганде“, достави једна комплетна штампарија, те три гештетнера са матрицама, машћу и хартијом.⁵³

Мајор Ђурић се у обавештајном раду ослањао на више поверљивих лица. Поменимо капетана Ненада Митровића, који је од 1941. обављао посебне задатаке за Равногорски покрет. У наредном периоду он ће бити главни Ђурићев обавештајцац на линији Ниш-Београд. Имао је шифру „Густав“.⁵⁴ Друго лице које би требало истаћи је Милан Ивезић. По Ђурићевом увиду, он је био „добар обавештајцац“ који је носио кодно име „Хес“. Он му је служио као веза са Београдом (као и Командом Београд ЈВУО) и био његов поверљивији курир (преносио новац, разну опрему, радио-станице). Везу са полицијским органима у Нишу одржавао је, са друге стране, преко агента Стевана Лужаића (кодно име „Ђура“), шефа IV одељења Специјалне полиције (за сузбијање комунистичке акције). Радило се о Црвенићевом познанику који је одржавао и обавештајни систем у лесковачком крају. Ђурић га је посебно ценио.⁵⁵ Као поверљиви људи нишког обавештајног центра, односно КЈС, јављају се још и Петар Јанковић/Јовановић, капетан СДС Трифун Поповић, резервни поручник Станимир Раденковић, Драгослав Милошевић, инжењер Бора Наумовић, економ Жика Петровић, Микица Рајковић (сестрић Драгише Васића), гимназијалац Бобан Макотер, итд. Сам Ђурић је, иначе, имао шифровано име „Херман“, а у личној

преписци коју је водио са генералом Михаиловићем „Херман 23“.⁵⁶

Мајор Ђурић је окупљао и омладинце. У њих је полагао велике наде, као што су то чинили и комунисти. Крајем августа је од ВК ЈВУО за систем тројки хитно тражио „10-15 озбиљних... омладинаца - интелектуалаца“.⁵⁷ Тачно месец и по дана касније, 15 омладинаца на челу са студентом технике Богданом Милутиновићем, јавило се на рапорт мајору Ђурићу.⁵⁸ Међу њима су се, могуће, налазили унуци Николе Пашића. Ђурић их је све описао као „агилне и одушевљене присталице“ Равногорског покрета, које је желео да организује у један посебан омладински национални одбор за целу Југославију.⁵⁹ Иако је Михаиловић одбио да подржи овај пројекат, на територији КЈС је убрзо формиран Горски штаб 1001 Југословенске равноргорске омладине (ЈУРАО). Водио га је поменути Милутиновић са ослонцем на Ђурића.⁶⁰ Наведимо овде и студента Владу Јовановића, шефа Горског штаба 601, смештеног у Алексиначком срезу, његовог брата Миа (обојица погинули 1944), те ћаке Данка Анића и Бранислава Станковића из Алексинца, Бранка Трифуновића и Милета Ракића из Књажевца, Љубу Дидића, итд.⁶¹

Даље, као поверљиви људи на простору Македоније помињу се Миливоје Трбић,⁶²

[52] *Гласник српској исторјиско-културној друштва „Њеиш“* 3, 1959, 19.

[53] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 7, деп. 578-579.

[54] Генерал Михаиловић је о њему писао: „Густав је највернији наш човек, има специјалну мисију.“ Исто, кут. 299, ф. 1, док. 8, деп. 556.

[55] Исто, кут. 1, ф. 1, док. 1, деп. 3238; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 1, деп. 2557-2558.

[56] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 8; Исто, кут. 294, ф. 1, док. 6; Исто, кут. 299, ф. 1, док. 1, деп. 113; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 4; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 3; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 8, деп. 799; Исто, кут. 299, ф. 1, док. 4, деп. 416-417; *Гласник српској исторјиско-културној друштва „Њеиш“* 3, 1959, 18-19.

[57] ВА, ЧА, кут. 278, ф. 1, док. 10, деп. 332.

[58] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 8; Исто, кут. 299, ф. 1, док. 11, деп. 1097.

[59] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 14, деп. 2354.

[60] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 16, деп. 2824-2828; Исто, кут. 299, ф. 1, док. 14, деп. 1812.

[61] *Гласник српској исторјиско-културној друштва „Њеиш“* 3, 1959, 20-21; Зоран Стевановић, Небојша Прокић, Александар Динчић, *Делирадски корџус Југословенске војске у ошацибини на фойографији и докуменшима – доуна првој издања* (Алексинац: Центар за културу и уметност, 2011), 23.

[62] Рођен у селу Браилово код Прилепа 1913. године. Син чувеног војводе Василија Трбића. Избегао заробљавање у Априлском рату, после чега одлази у Београд, па у Крагујевац. Избегавача и немачке рације у октобру, бежи из вароши и напослетку, одлази у Ниш. Тамо се у марту 1942. срео са капетаном

лингвиста Божидар Видојевић, Војислав Сајковић, Велимир Темелковић, Василије Васиљевић, Стоило Иванковић, капетан Војислав Ђорђевић, Марко Лукић, Петруш Стефановић, итд. Последњи је одржавао и обезбеђивао курирске канале према Македонији. У Скопљу је био организован војни штаб са политичким одбором, којем су на челу били Божидар Видојевић, новинар Душан Арсић, резервни капетан Стеван Златић и други.⁶³ Обавештајну службу на територији Делиградског корпуса водио је Боривоје Петковић, учитељ из Ћићевца.⁶⁴

На основу свега наведеног, видимо да је КЈС имала добар капацитет за обавештајни рад, иако се, како је то писао др Шијачки, њиме углавном бавила „шака добронамерних родољуба“ без „основног искуства“ (за разлику од комуниста или окупатора). Равногорци су имали прецизни увид у распоред и кретање немачких, италијанских и бугарских трупа на терену Горског штаба 110.⁶⁵

.....
 Рељићем, а онда у мају и са мајором Ђурићем, док се овај са штабом налазио у Оруглици. Убрзо је послат у Македонију, у велешки, прилепски, кичевски и поречки крај да врши организацију ЈВуО. Ђурић га је снабдео новцем и печатима (бројеви 167-171), те упутно на Милутина Шћепановића и Петруша Стефановића. Трбић је имао чин резервног коњичког поднаредника, али су у његовом именовану пресудне ствари биле углед и богатство породице из које је потицао. А. Симоновски, *н. г.*, 45-50.

[63] А. Динчић, Д. Антић, *н. г.*, 219, 221-223.

[64] Група аутора, *Делиградски...*, 23.

[65] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 12, деп. 1171-1172. Да би указали на прецизност извештаја овог типа, навешћемо факсимиле неколико њих који се тичу распореда немачке и бугарске војске у Прокупљу и Куршумлији почетком октобра 1942. године: „Немаца има у Куршумлији 18, од којих 12 врше стражу, 6 прикупљања реквизиције жита. Из Прокупља упућено је 2 бтља из 16. пука, за Бугарску. Све остало је без промене. Прокупље је утврђено на исти начин као и Куршумлија. Даљи подаци следе. Подаци су добивени од пот. пуковника Радојевића. На дан 17-тог о.м. /октоб./ превезено је из Куршумлије у правцу Ниша 600 буг. војника, из 14. жељезног пука Добручеве дивизије. Војници су упућени без оружја, а оружје је превезено тек 18-тог о.м. У Куршумлији се налази 1 батаљон 14. жељезничког пука, 18 митраљеза система Шварцлозе и 50 пушкомитраљеза, систем Брно. Једна батерија од 4 оруђа, од којих 2 пољска 75 мм, 2 брдска 75 мм, непознатог система и 4 ровов. оруђа систем Шкода 81 мм. На свако оруђе има по 1000 метака, од који је по 500 код оруђа, а остатак чува се у коњским колима. Командант овог одреда је ђенералштабни потпуковник Владимир Николов. У варошима на угловима улица ископани су ровови за став стојећи, израђена митраљеска и

Колаборационистички одреди СДС-а били су попуњени њиховим присталицама, а бројне старешине Косте Пећанца придобијене за Равногорски покрет. Прикупљани су и подаци о потребама незбринутих породица, официрских и цивилних, акцијама комуниста, а по градовима и унутрашњости често је растуран пропагандни материјал ЈВуО.

Можда и највећи успех обавештајаца Горског штаба 110 било је прикупљање података са железничких праваца Београд-Скопље-Солун, Београд-Приштина и Београд-Софија. Они су затим прослеђивани ВК ЈВуО која их је слала савезничким командама. Ово је било од великог значаја током битке за Африку, јер је железнички правац Београд-Скопље-Солун био један од канала за снабдевање трупа сила Осовине. Прикупљање података на пругама било је директно наређење генерала Михаиловића.⁶⁶

Овим послом бавио се Железнички одсек при више пута помињаном обавештајном штабу у Нишу. Преко њега су сви припадници Удружења југословенских националних железничара и бродара са територије КЈС до јуна 1942. пришли на страну ЈВуО. Нишки штаб је стога понудио ВК ЈВуО да организује додатне обавештајне пунктове у важним железничким чвориштима широм Србије (Београду, Краљеву, итд.) и повеже их у јединствени систем. Обавештајци из Ниша били су спремни и да израде општи правилник за понашање на железницама за целу Југославију.⁶⁷ Пошто је Врховни железнички штаб ЈВуО већ постојао у Хомољу, Ђурићу је наређено да свој рад усклади са овим телом.⁶⁸ У сваком случају, генерал Михаиловић је био задовољан држањем Горског

.....
 пушкомитраљеска гнезда. У поседу ових ровова и у вођењу уличних борби бугарски војници вежбају се чешће. Куршумлија је утврђена типом пољске фортификације, са препрекама од бодљикаве жице на дрвеном кољу. Препреке су у 2 реда, висине 80 цм. Ширина 1 метар. Размак између редова 50 м. Утврђена је цела периферија. Посада је ноћу врло опрезна.“ Исто, док. 13, деп. 1304-1307.

[66] Група аутора, *Пагоу-гејеше...*, 949.

[67] Ва, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 2.

Табела 2 - Попис вагона са ратним материјалом који су прошли територијом КЈС⁷⁰

	Војска			Оружје			Муниција и војна спрема	Храна	Гориво	Сирова руда	Остало
	Немци	Бугари	Италијани	Оклопна возила, тенкови, авиони	Артиљерија	Камиони, аутом., мотори					
<i>Сейтембар</i>	496	570	390	48	151	318	1137	529	1034	291	521
<i>Октобар</i>	1357	81	679	159	20	598	1391	1615	866	2426	1852
<i>Новембар</i>	1251	189	327	136	156	651	1834	1297	1601	2734	1050
УКУПНО	3104	840	1396	343	327	1567	4362	3441	3501	5451	3423
	5340			2237							

штаба 110, пишући да његова „железничка организација ради одлично“⁶⁹

Највреднији су били подаци о проласку војске, оружја и другог ратног материјала кроз Ниш и друге градове на југу Србије, које је ВК ЈВуО периодично добијала. Шта су све равнороски обавештајци лоцирали на железницама видимо из Табеле 2. Само током периода септембар-новембар они су регистровали пролазак неколико стотина композиција са укупно 27.755 вагона натоварених разним потрештинама неопходним окупаторској ратној машини. Извештаји су били структурирани тако да су указивали на пролазак (дијаграм 1): војске (немачке,

бугарске и италијанске), оружја (оклопних возила, тенкова, авиона, артиљерије, камиона, аутомобила, мотоцикала), муниције и војне спреме (пешадијске, артиљеријске, авионске, морнаричке), хране (воће, поврће, житарице, дуван, конзервирана храна, пиринач, шећер, вино), горива (нафта, бензин, петролеј), сирове руде (угаљ, гвожђе, дрво) и других ствари (стока, грађевински и санитарски материјал, обућа, одећа, „бугарска трговачка роба“, железничке шине, индустријске и пољопривредне машине, итд). Уз попис вагона, обавештајци ЈВуО су слали и додатне информације о томе када је воз лоциран и у којем се правцу кретао, који је род војске у питању и да ли има рањеника међу њима, када су возови изненада променили смер кретања, да ли трупе имају опрему за борбе у пустињи, да ли је оружје у функцији или не, колико празних вагона и цистерни је прошло (они нису пописани у Табели 2), итд.

[68] Михаиловић му је крајем августа наредио да појача обавештајну службу на станици Ниш и створи још један јачи обавештајни пункт на некој станици до Врања. Исто, кут. 299, ф. 1, док. 4; Врховни железнички штаб налазио се код Петровца на Млави. Водили су га Симо Макарије и железнички чиновник Александар Васић (шифра „Калча“). Крајем августа ово тело је формирало своје подштабове 2, 3 и 4, који су покрили целу територију Србије. Последњи је био смештен у Нишу и покривао је територију: Ниш-Ђуприја-Грделица-Смедеревска Паланка-Зајечар-Прахово, Зајечар-Параћин-Ђуприја-Равна Река, Ниш-Дољевац-Куршумлија. Подштаб бр. 2 је био у Смедеревској Паланци, а онај бр. 3 у Чачку. Исто, кут. 278, ф. 1, док. 10, деп. 334–335, 365–368.

[69] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 8, деп. 769. Ђурић је током септембра/октобра организовао и обавештајни центар на прузи Београд-К. Митровица, а у долини Ибра. Исто, кут. 288, ф. 1, док. 9, деп. 622.

[70] Исто, деп. 621–622; Исто, док. 10; Исто, док. 13, деп. 1231–1235, 1249, 1259–1262; Исто, док. 10; Исто, кут. 278, ф. 1, док. 10, деп. 1525–1528, 1551–1552, 1579–1580; Исто, кут. 275, ф. 1, док. 22, деп. 3981–3988, 3998–4001, 4033–4036; Исто, кут. 276, ф. 1, док. 1, деп. 3307–3312, 3317–3122.

Дијаграм 1

Користећи контакте које је стекао док је био заповедник Команде Београд, мајор Ђурић је имао обавештајну мрежу и у престоници окупирани Србије. Поверљиве информације слали су му Милан Ивезић и Ненад Митровић, али и друга лица. На тај начин је Ђурић, на пример, дошао у везу са тзв. „Босанском групом“ која је нудила материјалну помоћ четницима за акције у Босни.⁷¹ Такође, преко њих је КЈС имала везу са породицама официра ЈВуО које су се налазиле у Београду. Истим каналима слата им је и материјална помоћ.⁷² Митровић је одржавао и контакте са равногорским организацијама по немачким логорима.⁷³ Из Београда су, а преко Ниша, ВК ЈВуО стизали извештаји о бројним планираним диверзијама окупаторских органа,⁷⁴ било је покушаја илегалне куповине оружја од Немаца (до које није дошло) и слично.⁷⁵

Горски штаб 110 је током лета успоставио контакте и са немачким обавештајним

[71] Чинили су је инжењер Никола Ђурић, помоћник министара саобраћаја у пензији, Душан Летица, министар финансија и др. Петар Зец, комесар Црвеног крста. У контакт са њом Ђурић је дошао преко „Хеса“. Михаиловић је прихватио сарадњу, али само преко централне касе, коју су у Београду водили равногорски оперативци Драгомир Томашевић и Лука Шпартал (други задужен искључиво за финансије), да не би било злоупотреба новца. Исто, кут. 299, ф. 1, док. 1, деп. 11; Исто, док. 4, деп. 293; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 3; Исто, док. 6, деп. 278; Р. Ристановић, *н. г.*, 221.

[72] У питању су биле породице неколицине официра, између осталих и генерала Михаиловића и Драгише Васића, као и мајора Милоша Глишића, потпуковника Душана Манојловића, „Урошевића, Лучића, Делевића“ и других. Сам Михаиловић је тражио да помоћ његовој породици не прелази величину његове редовне плате, па се може претпоставити да је тако било и са другима. ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 3, деп. 98–99; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 3; Исто, кут. 299, ф. 1, док. 4, деп. 476.

[73] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 3.

[74] Крајем јула у ВК ЈВуО су из КЈС стигли подаци о три нове ескадриле авиона на аеродрому у Земуну, а затим и да су Немци били припремили падобранце који ће подсећати на енглеске, да би их спустили у близину Михаиловићевог штаба и ликвидирали га. Неколико бивших југословенских официра је, наводно, истовремено било припремљено да се, у инсценираном бекству, пребаци у Турску, а одатле за Енглеску, не би ли тамо радили у немачком интересу. Половином августа обавештајци КЈС су јавили да су немачке афричке трупе у Топчидеру и да пљачкају возове који туда пролазе, одузимајући путницима храну и друге намирнице. Истовремено су стигле и вести о великим борбама партизана и Немаца у Срему. Исто, кут. 288, ф. 1, док. 4, деп. 35–37; Исто, док. 6, деп. 284–286.

[75] Исто, док. 6.

структурама. Ова „веза“ је ишла преко Ненада Митровића, а на др Јозефа Матла⁷⁶ (кодно име у равногорској структури „Ханс“), оперативца АБВЕР-а.⁷⁷ Наиме, током јуна „Густав“ је од стране Матла упитан да пронађе поверљиво лице које ће послати у Албанију да провери италијанске наводе о тамошњим побунама против фашистичког режима. АБВЕР је сумњао да је у питању варка која је требало да одложи слање италијанских дивизија на Источни фронт. Због овога су Митровић и Ивезић били у штабу код Ђурића, који их је послао у Косовску Митровицу да пронађу погодна лице за путовање у Албанију.⁷⁸ Генерал Михаиловић је, међутим, тражио да Митровић одигра двоструку улогу. Наредио му је да изради лажни извештај који би посејао неслогу између Италијана и Немаца, а у циљу слабљења њихових војних ефектива на Балкану.⁷⁹

Без обзира на исход ове обавештајне игре, др Матл је почетком јула преко мајора Ђурића тражио састанак са Драгишом Васићем.

[76] Рођен у Словенији 1897. године. Аустроугарски официр и професор славистике на Универзитету у Грацу током међуратног периода. Од стране АБВЕР-а заврбован као стручњак за етничко-верска питања на простору целе Југославије. Говорио је српски и албански језик. После окупације специјализовао се за односе са ЈВуО. Присуствовао је састанку између Михаиловића и немачких официра у Дивцима новембра 1941. године. Михаиловић га је описао као човека „способног да превари“. Криво га је за хапшење мајора Јездимира Дангића, а касније и мајора Павла Ђуришића. Са друге стране, још од првих дана окупације ухватио је везу са водећим муслиманским и албанским представницима на Косову и Метохији и Старој Рашки – Џафером Девом, Бајазитом Бољетинијем, Бедријем Пејанијем, Ахметом Дацом, Хасаном Звиздићем и другима. После капитулације Италије његов рад је умногоме допринео мирном преузимању власти од стране немачке војске на Косову и Метохији. Обавештајни рад затим наставља у Тирани. Био је задужен за прикупљање података са подручја северне и средње Албаније, јужне Италије, Црне Горе и Старе Рашке. Један од најзаслужнијих за стварање диверзантског одреда старорашких муслимана, тзв. „9. компаније“. Умро у Аустрији 1974. године. Милутин Живковић, *Сјара Рашка још италијанском окупацијом 1941–1943*, књ. 1, (Београд : Catena mundi, 2020), 400–401.

[77] Митровић је са пуковником Браниславом Пантићем у контакту са Матлом радио на организовању састанка генерала Михаиловића са Немцима 11. новембра 1941. у Дивцима. Н. Девић, *н. г.*, 295–296.

[78] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 3.

[79] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 3, деп. 69.

Користио је чињеницу да су Васићу жена и ташта биле у логору. Исту жељу је истим каналом поновио и крајем месеца.⁸⁰ Заузврат, „Ханс“ је равнгорцима прослеђивао информације о општем стању у другим деловима Југославије, али и Немачке, мада се они морају узети са великом резервом с обзиром на Матлову улогу током рата.⁸¹

Обавештајна служба КЈС агилно је радила и на подривању колаборационистичког система владе Милана Недића. Мајор Ђурић се крајем јуна похвалио генералу Михаиловићу да је са својим људима овладао њиме („потпуно сам их разбио и све придобио за нас“).⁸² Ово потврђује и др Шијачки, пишући да су припадници КЈС били инфилтрирани у Окружно и Среско начелство у Нишу, Управу полиције, али и сам „штаб СДС“.⁸³

Важну улогу у том подухвату имао је артиљеријски потпуковник СДС-а Живојин Р. Ђурић. О томе сведочи и исказ немачког агента Вере Пешић.⁸⁴ Када је био постављен за команданта Београдске области, КЈС је преко њега добила директну везу са неколико водећих представника колаборационистичке Владе: Миланом Аћимовићем, Илијом Параносом, Тасом Динићем, као и генералом Недићем.⁸⁵ „Херман“ је тражио да се Ђурић опрезно искористи и ради тога повеже са обавештајцима ЈВУО при Команди Београд („као такав може много да учини“).⁸⁶ Михаиловић је дозволио да се ови контакти продубе, али

је и упозорио на Ђурићев, наводно, дволични карактер.⁸⁷

Мајор Ђурић је преко Драгог Црвенића одржавао везу са адвокатом Душаном Илићем из Лесковца, бившим комитом, а тада поверљивом особом Недићевог министра Чедомира Марјановића. Шеф Горског штаба 110 се и састајао са Марјановићем, једном чак и у друштву са братом Димитрија Љотића, Јашом. Сва тројица су желели да преко њега дођу до генерала Михаиловића.⁸⁸ ВК ЈВУО је њихову намеру на време открила и осујетила.⁸⁹ Исто наређење генерал Михаиловић је издао мајору Ђурићу и када је у августу имао „на вези“ Драгомира Јовановића, управника града Београда.⁹⁰

Обавештајци КЈС су бележили велике успехе на пољу придобијања старешина и људства Косте Пећанца, подривајући тако ауторитет старог војводе на његовом матичном терену. Њихов прелазак на страну равнатора почео је током лета и јесени 1941, а наставио се током наредне године. На пример, заповедник Топличког корпуса потпуковник Милутин Радојевић почео је као војвода сталлашки у Пећанчевој организацији.⁹¹ Капетан

[80] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 1, деп. 11; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 4.

[81] Исто, кут. 278, ф. 1, док. 10, деп. 355.

[82] Нешто касније, готово исти коментар је дао и капетан Брана Петровић, заповедник Делиградског корпуса: „Она је под нашом апсолутном контролом... користим је за курирску службу, обавештајну, пренос и транспорт материјала.“ Група аутора, *Делиградски...*, 13.

[83] *Гласник српској историјско-културној групи* 'Њеиош' 3, 1959, 19.

[84] Венцеслав Глишић, Досије о Вери Пешић или како не треба писати историју обавештајца, *ВИГ 2* (2009), 183; Љубинка Шкодрић, Предраг Стојковић, „Вера Пешић, детињство и младост у лесковачком крају“, *Лесковачки зборник* 61 (2021), 302-303.

[85] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 2.

[86] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 1, деп. 17.

[87] Исто, док. 10, деп. 139. Живојин Ђурић је био интимно повезан са немачким агентом Вером Пешић, мада је она била у познанству и са Јорданом Кимићем. Касније се повезала са мајором Радославом Ђурићем. В. Глишић, *н. г.*, 182, 187; Да је зазор генерала Михаиловића био на месту, говори податак да је почетком 1943. почео да ради за немачку обавештајну службу. Љ. Шкодрић, *н. г.*, 303.

[88] Исто, кут. 299, ф. 1, деп. 15-16.

[89] Михаиловић је тражио од Ђурића да Илићу не открива ништа, сумњајући да он проверава да ли је немачки покушај атентата на њега успео. Исто, деп. 212. Половином маја немачки командоси су инсценирали хајку на једног њиховог човека преобученог у енглеског пилота. Наводно бежећи, он је једном сељаку на Голији дао пакет за генерала Михаиловића. У њему је била паклена машина. Смртоносна пошиљка је стигла до Михаиловића, али су је у последњем тренутку његови телохранитељи деактивирали без жртава. Милутин Живковић, *Између „Велике Албаније“ и окупиране Србије. Нови Пазар, Туџин и Ибарски Колашин (1941-1944)* (Лепосавић : Институт за српску културу, 2018), 171-172.

[90] ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 4; Бранислав Божовић, *Београд под комесарском управом 1941*. (Београд : Институт за савремену историју, 1998), 62-67; Р. Ристановић, *н. г.*, 56.

[91] Петар Миладиновић, Александар Динчић, *Расински кордош српских чейника Равне Горе* (Крушевац : П. Миладиновић : А. Динчић, 2011), 7.

Рељић и др Шијачки су сарађивали са војводом Драгославом Почековићем који је за равнаторце обављао и обавештајни рад.⁹² КЈС је на подручју Горског штаба 12 „наследила“ верност неколико Пећанчевих старешина, а преко мајора Добривоја Маринковића.⁹³

Као највећи успех Ђурић је истицао придобијање војводе реткоцерског Саве Миловановића (будућег заповедника II Јабланичке бригаде) и поготово војводе козјачког Јордана Кимића, команданта локалног граничног одреда. Он је имао везе и са равнаторцима у Кумановском и Кривопаланачком срезу.⁹⁴ Према сопственим речима, Ђурић се на њега у почетку свог илегалног рада доста ослањао, поготово док му се команда налазила у селу Оруглици код Лебана.⁹⁵

[92] Везу са ЈВуО војвода Почековић је платио животом, с обзиром да су га маја 1942. у борби убили немачки војници. ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 2, деп. 57; *Гласник српској историјско-културној друштва „Њеџош“* 3 (1959), 19.

[93] Димитрије Танасијевић (војвода моравски), поручник Живота Стефановић (војвода ражањски), Милан Дрљевић (војвода расински), Никодије Аранђеловић (војвода лесковички), Никола Поповић (војвода бовански) и Богосав Стојановић (војвода корвински). Милутин Живковић, Раде Ристановић, „Југословенска војска у отаџбини на простору Крушевачког округа током 1942. године“, *Жујски зборник* 11 (2021), 171-204.

[94] Родом из Куманова, унук војводе Киме. Добровољац у Првом светском рату. Бивши поручник 47. класе, који је због дисциплиноског прекршаја 1926. изгубио службу. Затим се бавио новинарством и књижевномешту. Уређивао је лист „Српско Косово“ у Скопљу. Пришао Кости Пећанцу и добио титулу војводе козјачког. Задатак му је био да организује снаге на потезу „од Козјака до Осоговских планина“. Убрзо се, међутим, развишао са Пећанцем. Под командом је имао око 200 људи. Ратовао је са комунистима у Лесковачком округу. Помагао је Драгом Црвенићу при курирској служби за КЈС, а једно време чувао и Ђурићев штаб. Општи закључак је био да су „људи и сва села уз њега јер је (био, П. А.) строг, а правичан“. Стога је Ђурић предложио ВК ЈВуО да му се врати чин и уједначи са вршњацима из класе („велики је Србин и врло поштен“). Он је, чак, имао намеру да остане код њега као начелник штаба Кимићевог одреда, али Михаиловић то није дозволио. Постоје индиције да су били у сукобу. У сваком случају, Кимићу је чин враћен половином јуна, када је истовремено унапређен у капетана II класе и добио наређење да организује снаге ЈВуО на Козјаку и Скопској Црној Гори. Његов одред (Оругличка бригада) је крајем јуна отишао за Македонију. Но, сарадња Ђурића и Кимића није била дугочерна. Војводу су у септембру ухаурили Бугари, а Немци послали у интернацију. Исто, кут. 288, ф. 1, док. 2, деп. 61, 68; Исто, кут. 299, ф. 1, док. 1, деп. 50, 249, 701-702; Исто, док. 8, деп. 550-554; А. Динчић, Д. Антић, *н. г.*, 217-221.

[95] *Гласник српској историјско-културној друштва „Њеџош“* 3, 1959, 24.

Контакти су још од 1941. постојали и са војводом оругличким Петрушом Стефановићем. Он је боравио на Равној Гори, где је добио овлашћења за рад у Македонији. Почетком 1942. Стефановић формира прве јединице Равногорског покрета у Македонији, а на територији Кумановског среза.⁹⁶

Поред тога, Горски штаб 110 је изгледа имао своје људе и у најближем окружењу Косте Пећанца. Информације које су им они прибављали са успехом су коришћење у пропагандни против Пећанца и њему лојалних команданата.⁹⁷ На пример, у децембру 1942. заробљено је, а потом обнародовано једно Пећанчево поверљиво писмо адресирано на генерала Милана Недића.⁹⁸ Такође, у једној депеши са краја септембра Ђурић пише да је Милан Пећанац, наводно, имао намеру да се стави у службу ВК ЈВуО,⁹⁹ вероватно желећи да то употреби у сврху пропаганде против његовог оца.

„Дипломатско-политички“ контакти

У овом сегменту рада настојаћемо да анализирамо најважније контакте које су равнаторци остваривали са различитим политичким и војним субјектима у земљи и иностранству, а преко КЈС. Због свог географског положаја она је имала задатак да врши обавештајно-пропагандни рад међу Арнаутима на Косову и Метохији, као и у Албанији. Ђурић је још током прве половине јула писао да је личном иницијативом организовао састанак са арнаутским првацима из Ѓњиланског среза („они су уз нас у великом

[96] Са њиме је у контакт први ступио капетан Павле Мешковић, кога је генерал Михаиловић као свог емисара послао у јужну Србију током лета 1941. године. А. Динчић, Д. Антић, *н. г.*, 215-216.

[97] Равнаторци су у јуну дошли до факсимила једног Пећанчевог споразума са Недићевом Владом, који је затим објављен у земљи и иностранству. Када је мајор Ђурић дознао да Пећанац у народу шири вести да су савезнички авиони упућени њему, одмах је штампао летке и обавестио становништво кога, у ствари, подржавају савезници. ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 2.

[98] Исто, кут. 276, ф. 1, док. 1.

[99] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 10.

броју, и потпуно су одани“), те да се преко њих повезао са присталицама краља Зогуа из Албаније. Спојила их је, наводно, обострана жеља за обновом монархија, односно непријатељство према Бугарима.¹⁰⁰ Михаиловић је поздравио ову иницијативу, с обзиром да је и са своје стране радио на вези са албанским првацима.¹⁰¹ Ђурићу је одговорено да је та веза била „веома потребна и корисна“, те да опрезно настави рад у том правцу,¹⁰² с обзиром да се на терену настављао прогон српског становништва од стране Арнаута (што се косило са Ђурићевим проценама).

Шта су конкретно четници КЈС имали да ураде, Михаиловић је саопштио Ђурићу крајем августа. Тражио је од њега да се повеже са албанским националистима које је водио пуковник Мухарем Барјактари, а преко Шерифа Липе, поручника италијанске војске у Приштини. Шифра распознавања били су иницијали „Ж.В.У. (Живела балканска унија)“. Ђурић је поступио по наређењу и писмо за Барјактарија до половине септембра оставио код Мире Новаковић, обавештајца ЈВуО из Приштине, која је била у контакту са Липом. У њему је ВК ЈВуО тражила од Барјактарија да поради на томе да Арнаути на Косову и Метохији и Старој Рашки престану са насиљем над Србима, као и да се окрену заједничкој борби против Италијана, а све са циљем стварања Балканске уније после рата. Ради разраде ових планова, Михаиловић је тражио састанак са Барјактаријевим делегатима.¹⁰³ Ђурић је истовремено дошао у контакт и са Италијанима на Косову и Метохији (дивизија „Пуља“), али је генерал Михаиловић

забрањено дубљу сарадњу (попут оне коју је имао Павле Ђуришић у Црној Гори).¹⁰⁴

У међувремену, Ђурић је самоиницијативно одржао састанак са арнаутским представницима Лаба, Дренице, Урошевца, Качаника и још једном Ђњилана. Резултат је било обустављање насиља над Србима у овим крајевима, мада се и ово мора узети са резервом. Арнаути су, наводно, желели да се ставе под команду генерала Михаиловића (уз право да постављају своје старешине), а не пуковника Бајрактарија. Ђурић је имао намеру да их групише у посебне арнаутске јединице при КЈС. На том послу су му као агитатори помагали бивши срески начелник Јагош Вукановић (касније командант Лапске бригаде) и његов брат Татомир Вукановић, етнолог и бивши кустос музеја у Скопљу.¹⁰⁵

Веза са Арнаутима ипак није функционисала како се очекивало. Михаиловић се у децембру жалио Ђурићу да и даље нема ваљаног контакта са Барјактаријем и другим вођама из Албаније, с обзиром да се поручник Липа показао неадекватним за улогу посредника. Стога је тражио да КЈС пронађе нове људе за тај посао.¹⁰⁶ Ђурић се прихватио задатка и крајем децембра, преко Команде Београд, у свом обавештајном центру окупио неколико интелектуалаца родом са југа. За везе са Албанијом одредио је др Душана Крстића, бившег конзулара из Тиране (кодно име „Матке“)¹⁰⁷ и Дарка Ђирковића,¹⁰⁸

[100] Ђурић је писао да Арнаути Бугаре „страшно мрзе због недела и присаједињују се“ стога акцијама Равногорског покрета против њих. Исто, кут. 288, ф. 1, док. 3.

[101] У то време трају преговори са Албанцима римокатолицима из северне Албаније. Један од њихових првака, Пренк Џаља, боравио је у августу у Колашину на разговорима са Павлом Ђуришићем. Тема је била заједничка сарадња против окупатора, али и против муслиманских оружаних снага око Плава и Гусиња и широм Бихора. М. Живковић, *Сјара Рашка...*, 232.

[102] ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 3, деп. 153.

[103] Исто, док. 5, деп. 499–503; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 9.

[104] Група аутора, *Рагоу-гејеше...*, 590; М. Живковић, *Сјара Рашка...*, 346–348.

[105] Ђурићев закључак је био да међу Арнаутима са простором КЈС Барјактари нема много утицаја. ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 12, деп. 1166–1170.

[106] Михаиловић је разиграно записао да је Липа „лопов“ и да је само „желео да се дочепара“ ВК ЈВуО. Исто, кут. 299, ф. 1, док. 15.

[107] Син свештеника, проте и истакнутог националног радника Серафима Крстића из Струге, бившег начелника среза, народног посланика и сенатора Краљевине Југославије, који се радећи за југословенску Владу у то време налазио у Каиру. *Senatori Kraljevine Jugoslavije. Biografski leksikon* (Beograd : Institut za savremenu istoriju : Društvo istoričara Srbije, „Stojan Novaković“; Zagreb : Hrvatski institut za povijest, 2016), 165–166.

[108] Син учитеља, комите и истакнутог националног радника Јована Ђирковића, вишеструког народног посланика

некадашњег секретара сената (кодно име „Донче“). Крстић је лично познавао Барјактарија и спремао се управо тих дана да крене у Албанију на сусрет са њим.¹⁰⁹ Да ли као последица тога или не, али делегати пуковника Барјактарија су се половином децембра обрели у Колашину, на преговорима које је Михаиловић желео. Сарадња са Албанцима је тако профункционисала и наставила да се развија током 1943. године.¹¹⁰

Генерал Драгољуб Михаиловић је на Бугарску гледао као на земљу са којом Југославија у послератном периоду има да оствари блиску сарадњу, а неопходно је нагласити да су унутар Равногорског покрета постојали и други људи који су се залагали за савез два народа.¹¹¹ Још једна дипломатска билатерала у којој је Горски штаб 110 имао значајну улогу била је управо она са бугарском опозицијом царској влади. Користећи своје предратне везе,¹¹² генерал Михаиловић је током прве половине 1942. остварио контакт са бугарским представницима у Каиру и Лондону – Георги Димитровим Геметом и Костом Тодоровим. И овде се залагао за Балканску унију, односно уједињење Бугарске и Југославије после рата. Британски планови били су краткорочнији. Они су желели да Михаиловић

Краљевине Југославије, преминулог 1928. године. *Полиџика*, 24. 5. 1928. године

[109] ВА, ЧА, лут. 289, ф. 1, док. 3, деп. 3837–3840.

[110] Они су, између осталог, Павлу Ђуришићу, Михаиловићевом делегату, пренели Барјактаријев став о грешкама Арнаута у Метохији и плавско-гусињском крају у односу према Србима, као и мишљење да су заслужили казну због њиховог држања. М. Живковић, *Сџара Рашка...*, 233. Барјактари је ускоро послао и сталне делегате код генерала Михаиловића, тзв. „Албанску мисију“ која се налазила стационарна у околини Берана. *Гласник српској исјоријско-културној групи* „Њеџиш“ 52, 1984, 47–48; Исто, бр. 70, 1993, 80.

[111] *Зборник НОР-а*, том XIV, књ. 1, 1–10; Branko Petranović, *Balkanska federacija 1943–1948*. (Šabac : Zaslona, 1991), 255–263.

[112] Михаиловић је 1935. био одређен за војног аташеа у Софији. Противећи се царској политици он се повезује са Земљорадничким савезом и „Звенарима“. Истичу се познаства са Дамјаном Велчевим и Нешом Тумангеловим. Сви Михаиловићеве контакти који су преживели до Другог светског рата представљали су могуће партнере за остваривање сарадње засноване на принципу „Балкан балканским народима“. Бојан Димитријевић, Коста Николић, *Бенерал Михаиловић. Биографија* (Београд : Институт за савремену историју, 2004), 66, 69–70.

повеже бугарске емигранте са официрском опозицијом Дамјана Велчева у Бугарској, а ради отпора пронемачкој влади.¹¹³ Поред КЈС на том послу је радио и засебни центар за везу са Бугарском у источној Србији.¹¹⁴

Прихватајући се и овог задатка, Горски штаб 110 је крајем августа јављао да је успоставио контакт са председником предратне Народне сељачке странке Драгољубом Јовановићем. Незадовољан сарадњом са комунистима, он се окренуо равнорцима за помоћ. Заузврат им је нудио своје везе са Бугарима, пре свега са сином Александра Стамболиског, Асеном. Генерал Михаиловић је одобрио овај контакт, уз коментар да Јовановић „може послужити одлично“. Ипак, није био одушевљен Асеном Стамболиским и наредио је да се тражи веза са другим бугарским првацима. За одржавање контакта са Драгољубом Јовановићем овластио је обавештајца „Густава“.¹¹⁵

Конкретни планови Михаиловића и Ђурића у вези са Бугарима били су да их приволе на формирање илегалних четничких одреда у Бугарској (за шта је ВК ЈВуО нудила средства), односно да преко њих утичу на бугарске војнике у Србији да прелазе у редове равнатораца и престану са злочинима над цивилима. До почетка новембра био је осигуран „канал за везу“ са Бугарском. Ђурићев делегат је 29. октобра прешао границу.¹¹⁶

[113] Исто, 230–232.

[114] Центар за везу са Бугарском и вршење пропаганде међу тамошњим становништвом основан је у јесен 1942. године. Водио га је предратни теолог Лазар Тркља (шифра „505“). Задаци су му били повезивање са бугарским земљорадницима, стварање герилских одреда за борбу против царског режима, спречавање насиља над Србима и слично. Центар је функционисао уз помоћ мајора Велимира Пилетића (шифра „Попеску“), заповедника Крајинског корпуса ЈВуО, који је касније, током 1943, ушао у Загранични комитет. ВА, ЧА, кут. кут. 299, ф. 1, док. 11, деп. 1093; Исто, док. 12, деп. 1291; Исто, док. 16, деп. 2005; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 16, деп. 2914–2916; Исто, кут. 275, ф. 1, док. 22, деп. 3931–3936; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 16, деп. 3034; Исто, кут. 275, ф. 1, док. 22, деп. 4115.

[115] Исто, кут. 275, ф. 1, док. 6, деп. 431; Исто, кут. 299, ф. 1, док. 4, деп. 476–478.

[116] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 13, деп. 1607–1608; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 15, деп. 2650–2652.

Затим је одржан састанак између људи из Горског штаба 110 (обавештајац „Ђура“) са једне, те Велчева и Гиневског (вође бугарских земљорадника уместо Асена Стамболског) са друге стране, у околини Пирота (током прве половине новембра). Постигнут је споразум о проширењу сарадње, а под Михаиловићевим покровитељством, због чега је један генералштабни мајор Дамјана Велчева имао да дође у Ђурићев штаб.¹¹⁷ Поред Лужаића, као Михаиловићев делегат поменуто је др Душан Стевчић из Беле Паланке, бивши народни посланик и сенатор.¹¹⁸ Генерал Михаиловић је до краја новембра одобрио наставак сарадње, послао писмо Велчеву и Гиневском, а Ђурићу честитао на овом, по њему, великом успеху.¹¹⁹

Поменимо да је Горски штаб 110 добио задатак и да се повеже са грчким покретима отпора, пре свега националистима Наполеона Зерваса. Ђурић је и за овај посао пронашао поверљивог човека. У питању је био извесни грчки лекар са службом на југу Србије, Кускутис/Кускупис. Он је крајем септембра требало да иде за Грчку, па је Михаиловић тражио да са собом понесе шифру којом би му се јавили Зервасови људи.¹²⁰ Веза, међутим, није профункционисала, па су интервенисали Енглези. Они су крајем новембра од Михаиловића тражили да им пошаље имена повереника КЈС у Скопљу, Ђевђелији, Велесу,

[117] Бугарска страна (Велчев и Гиневски) предлагала је федеративну Југославију између Срба, Хрвата, Словенаца и Бугара, да сваки народ има своју владу засновану на принципима демократије и по једног представника у Централној влади у Београду. До краја рата требало је формирати Балкански комитет са Михаиловићем на челу. Велчев је за даљу сарадњу тражио да Михаиловић лично дође или да пошаље потписано пуномоћје преко КЈС. Лужаић је пуно полагао у ову билатералу, као уосталом и Ђурић, али је тражио да се Драгољуб Јовановић одстрани из овог процеса. Михаиловић је, са друге стране, препоручио да се ухвати веза и са извесним Младеном Костовим, односно санитетским мајором Михаилом Караманчевим стационираним у Лесковцу. Исто, кут. 299, ф. 1, док. 15; Исто, док. 14, деп. 1750; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 16, деп. 3010–3013.

[118] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 16, деп. 3014; *Senatori Kraljevine Jugoslavije...*, 283.

[119] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 14, деп. 1811, 1831–1833.

[120] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 9, деп. 769.

Кичеву и Тетову, како би преко њих повезали ВК ЈВУО са грчким покретима отпора. Михаиловић је на крају за Грчку послао капетана Михаила Вемића као свог делегата, али без конкретних резултата по ЈВУО.¹²¹

Диверзантске активности

Деловање припадника КЈС на овом плану може се грубо омеђити на разне видове саботаже на железницама, ликвидације особа које су равнаторци сматрали за издајнике и акције против супарничког партизанског покрета на челу са комунистима. Већ смо поменули да је обавештајни рад на железници добро функционисао. Диверзије, са друге стране, нису биле једнако успешне, пре свега услед сурових одмазди окупатора над цивилима и недостатка потребног материјала и обученог људства. То, међутим, не значи да их није ни било.

Онеспособљавање пруга које су прецеале територију КЈС постале су нужне са одлучујућим борбама савезника на северу Африке, односно током јесени 1942. године. Још у августу генерал Михаиловић је наредио Ђурићу да шаље „тројке“ на бугарску територију да руше пругу, али само у близини села која нису српска и то тако да испадне како саботаже врше комунисти.¹²² За тај посао Ђурићу је био послат поручник Ратко Поповић, на кога се имало „много рачунати“.¹²³ Исто наређење је вероватно добио и Горски штаб 12, с обзиром да је и он складиштио експлозив.¹²⁴

На инсистирање Енглеза и југословенске Владе у Лондону, ВК ЈВУО је почетком октобра издала нове заповести у овом правцу. Од КЈС се тражило да за „општу савезничку ствар“ изврши демолирање пруга на линији

[121] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 15; Б. Димитријевић, К. Николић, *н. г.*, 235.

[122] ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 4, деп. 424.

[123] Исто, док. 5.

[124] А. Динчић, *н. г.*, 167.

Скопље-Велес, као и да притом постигне „велике резултате“. Генерал Михаиловић је подржао ову иницијативу, те поновио исто наређење почетком новембра, овога пута и за правце Ниш-Скопље, Скопље-Куманово и Приштина-Скопље.¹²⁵

Ђурић, са друге стране, није био оптимиста, поготово када је у питању било рушење пруга у Македонији и Бугарској. Нешто више успеха је очекивао на Косову и Метохији, односно Грделичкој и Сићевачкој клисури. Међутим, недостајало му је средстава, поготово експлозива.¹²⁶ Стога је молио Михаиловића да тражи од Енглеза да изврше бомбардовање осетљивих локација на железницама које он није могао сам да уништи. Нудио је и тачне координате, али је савезничка оружана асистенција из ваздуха изостала.¹²⁷ Михаиловић је, иначе, замерао Ђурићу што је некада на своју руку одбијао да изврши његова наређења о диверзијама.¹²⁸

Саботаже немачке ратне машине без страдања цивилног становништва биле су деликатан посао. Стога су и средства којима су вршене била деликатна. То је, међутим, довело до тога да четничке акције остану даље од очију окупатора, али и шире јавности.¹²⁹ Равногорци су се ослањали на тзв. „шмиргл куглице“ (лоптице од воска у чију се средину стављао „шмиргл прашак“) које су квариле осовине вагона, али на великој удаљености од места диверзије, што је спречавало одмазду окупатора. Генерал Михаиловић је почетком августа наредио свим диверзантским одељењима на железницама

широм Србије да на овај начин отпочну борбу против окупаторског режима и то на што ширем плану.¹³⁰

Испред КЈС, Михаиловић је за овај посао одредио др Милана Шијачког.¹³¹ Он се прихватио тог задатака пошто је, према сопственим речима, са колегама успео да до тада организује тројке у „Мостовској и Железничкој радионици, Ложионици“, „Железничкој дирекцији југ“, односно на свим железничким станицама. Да би се инфилтрирао и што боље прикрио, Шијачки се запослио у амбуланти Железничке дирекције Југ. Поред њега, као истакнути обавештајци на железници, између осталих, помињу се Миле Поповић (помоћник шефа Главне железничке станице у Нишу), Александар Макотар (шеф железничке станице Црвени Крст), Влада Динчић и Обрад Ђорђевић (железнички контролори).¹³²

Поступајући по наређењу, КЈС је почела са диверзијама у првој половини септембра. Мајор Ђурић је писао да је „резултат са куглицама добар“, да већина вагона на којима је извршена саботажа стаје и то после „150 км вожње ван Србије“. Могуће је да је мислио на тада јужно од Скопља уништене две немачке композиције. И Милан Шијачки, али и генерал Михаиловић, потврђивали су ове резултате.¹³³ Током октобра са истом акцијом се отпочело и на Косову и Метохији. Тамо се као важан човек ЈВуО помиње шеф железничке станице у Косовској Митровици, Јеремија Марјановић, родом из околине Варварина. Он је током новембра наместио један

[125] ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 11, деп. 1012, 1098; Исто, док. 14, деп. 1657-1658.

[126] Он се жалио да су „услови тешки“ за рушење између Скопља и Велеса, с обзиром да је становништво било „оријентисано за независну Македонију“. Његови људи су, наводно, још мању подршку имали од живља на правцу према Цариграду и Софији где су саботаже „ишле најтеже“. Исто, кут. 275, ф. 1, док. 19, деп. 1972-1973; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 16, деп. 2952-2954.

[127] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 2.

[128] *Гласник српској историјско-културној групујува „Њејош“* 17 (1966), 40.

[129] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 14.

[130] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 3, деп. 310; Исто, док. 4, деп. 418.

[131] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 4, деп. 337.

[132] *Гласник српској историјско-културној групујува „Њејош“* 3 (1959), 19, 21-22.

[133] А. Динчић, Д. Антић, *н. г.*, 224; Милослав Самарџић, *Генерал Дража Михаиловић и ошћа историја четничкој јокреша*, књ. 1 (Крагујевац: Погледи, 2005), 501; „Под видом ‘случајних несрећа’ и услед ‘неисправних кочица’ – јуришале су војне композиције – једна на другу; дуж главних раскрсница, гомиле покрханих вагона ометале су саобраћај, а окупатору биле нанешене велике штете у скупоценим материјалу и драгоценим времену.“ *Гласник српској историјско-културној групујува „Њејош“* 3 (1959), 19, 21-22.

судар немачких возова, после чега је побегао у илегалу, у редове Косовског корпуса.¹³⁴

Бројне диверзије припадника ЈВУО у овом периоду довеле су до тога да је „саобраћај возова на (линији, П. А.) Ниш-Софија смањен за половину“.¹³⁵ Све ово је било постигнуто захваљујући шмиргл-куглицама, ако је веровати др Шијачком.¹³⁶

Затим је у новембру при КЈС формиран посебан Горски штаб 101 за саботажу на железницама („Група Гордон“). Водили су га поручник Ратомир Сотировић, његов брат Ратибор, бивши новинар „Политике“, железнички чиновник Драгослав Жугић и Стеван Лужаић. За поручника Сотировића и Лужаића мајор Ђурић је писао да су „агилни и неустрашиви“. Штаб је затим развио своју обавештајно-диверзантску мрежу на пругама, која је имала више стотина чланова (официра и подофицира СДС-а, железничких чиновника, телеграфиста, телефониста, итд.). До септембра 1943. група је извршила велики број диверзија разних врста на железници. Због тога се „Група Гордон“ убрзо нашла „под лупом“ немачких обавештајаца, који су је временом открили и уништили.¹³⁷

Железничке тројке КЈС су радиле и на онеспособљавању локомотива кварењем лагера, система подмазивања, недовољним стезањем цеви на каналима, итд. За тај посао ВК ЈВУО им је исплаћивала и премије.¹³⁸ Такође, из функције су избациване и скретнице које окупатор изгледа није имао у

већем броју у резерви,¹³⁹ а отштрафљаване су и шине.¹⁴⁰ Прављене су, такође, посебне mine маскиране да подсећају на грумене угља.¹⁴¹

Што се тиче учинка на пругама, мајор Ђурић је јављао да је крајем децембра експлодирала један вагон са пушчаном муницијом, а затим и цео воз са ратном опремом (у области Велеса), односно да је паклена машина онеспособила још једну композицију код Демир капије.¹⁴² Истовремено је поручник Ратко Поповић порушио један железнички мост код Липљана, а експлодирала је и паклена машина у возу на станици у Софији.¹⁴³ Поменимо и да су равнгорци из КЈС током 1942. пружили уточиште неколицини савезничких војника, који су се бекством са железнице спасли немачког ропства.¹⁴⁴

Директни напади на окупаторску војску били су ретки. У документацији смо наишли на случај рањавања једног немачког војника током вршења реквизиције у околини Лесковца 11. октобра. Убрзо је у Нишу због тога стрељано 25 Срба. Покушај ширења заразе међу окупаторском војском бацањем „тифусних бацила“ није одобрила ВК ЈВУО, да не би избила епидемија ширих размера.¹⁴⁵ Миливоје Трбић је, са друге стране, имао неколико окршаја са бугарском војском. Издваја се она код села Крушје код Велеса у новембру, када су погинула тројица бугарских војника. У другом окршају је био рањен, па је морао да се повуче на простор Србије.¹⁴⁶

Припадници КЈС били су нешто агилнији у борби против колаборациониста. Крајем јуна ВК ЈВУО их је обавестила да ће „издајници

[134] Група аутора, *Делирадски...*, 76.

[135] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 9; Исто, кут. 275, ф. 1, док. 19, деп. 2008.

[136] „Мале ‘пилуле‘, начињене од мешавине топљеног воска и песка, неопажено убачене у подмазиваче вагона, за време пролаза возова кроз нишку, лесковачку и белоаланачку станицу услед трења, за време пролаза кроз територију коју су контролисали Бугари... изазивале су прегрејавање осовине – прекид саобраћаја.“ *Гласник српској историјско-културној друштва „Њеиш“* 3 (1959), 21-22.

[137] ВА, ЧА, кут. 1, ф. 1, док. 1, деп. 3147-3148; Милослав Самарцић, *Борбе четника против усташа и Немаца 1941-1945*. (Крагујевац : Погледи, 2019), 177-179.

[138] ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 16, деп. 2275-2276.

[139] Исто, док. 12, деп. 1107.

[140] *Гласник српској историјско-културној друштва „Њеиш“* 3 (1959), 22.

[141] М. Самарцић, *Борбе...*, 178.

[142] А. Динчић, Д. Антић, *н. г.*, 225.

[143] М. Самарцић, *Генерал Дража...*, 513.

[144] П. Миладиновић, А. Динчић, *н. г.*, 21.

[145] ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 13, деп. 1609; Исто, кут. 276, ф. 1, док. 1.

[146] Исто, кут. 275, ф. 1, док. 22, деп. 4117-4119. Уз помоћ лажних докумената, а преко Приштине и Призрена, до јануара 1943. стигао у Горски штаб 110. А. Симоновски, *н. г.*, 68.

бити означени и стављени под слово "З", те им издала наређења да организују „тројке“ за ликвидације и започну рад.¹⁴⁷ Већ неколико дана касније, „тројке“ Горског штаба 110 кренуле су на задатак. На тражење мајора Симеуна Оцокољића, заповедника Млавског корпуса, требало је ликвидирати бившег сенатора Милутина Драговића¹⁴⁸ који је тада био у Лебану. Мајор Ђурић је ипак успео да одложи његову смрт, с обзиром да је закључио да му је потребнији жив.¹⁴⁹

Те среће није био новинар Мирослав Зотовић из Ниша. Њега је нишки обавештајни центар почетком августа значио за „шпијуна Гестапоа“ и тражио да се „што пре скине“. Нишки штаб је сличну судбину наменио и оперативцима специјалне полиције Мирку Живановићу и Радовану Савићу из Ниша.¹⁵⁰ Одобрење од ВК ЈВуО стигло је у наредним данима, па је мајор Ђурић већ половином августа одредио људе који ће да убију Зотовића.¹⁵¹ Половином новембра „тројкама“ је скренута пажња и на потпуковника Радојицу Меденицу, окружног команданта СДС-а у Лесковцу, као и његовог помоћника, капетана Александра Стикића.¹⁵² За противнике ЈВуО су истовремено оглашени: „Момчило Лазаревић, срески начелник, Драгић Стојковић судски чиновник. Оба из Власотинаца. Живојин Петрић срески начелник. Драгутин Поповић председн. општине, оба из Лебана. Највећи

издајник и зликовац пешад. мајор Трифун Микић.“¹⁵³ Нисмо успели да утврдимо да ли су ова лица ликвидирана и на који начин.

Што се тиче комуниста, они су остали велики супарници равногораца. Грађа обилује наређењима ВК ЈВуО да су у борби против њих „на располагању сва средства“, а да је циљ њихово „уништење“.¹⁵⁴ Но, постоје индиције о томе да су све до краја 1942. постојали контакти између припадника два герилска покрета.¹⁵⁵

Што се тиче међусобних трвења, када су партизани разбили Горски штаб 43, четници су им се осветили тако што је истрагу над њиховим заробљеним друговима преузео Стеван Лужаић. Захваљујући томе неколико њих је у августу обешено у Нишу.¹⁵⁶ До краја године почело је обрачунавање и са комунистима у долини Вардара.¹⁵⁷ Такође, из једне депеше се види да су равногорци током лета пратили и опструисали политичко деловање Драгољуба Јовановића због његових веза са КПЈ.¹⁵⁸ И други бивши припадници Земљорадничке странке су из истих разлога били „под лупом“ обавештајаца Горског штаба 110.¹⁵⁹

Људски и материјални губици

Активан рад припадника Горског штаба 110 на више нивоа изискивао је одговор како немачког и бугарског окупатора, тако и комуниста. Губици су били бројни, а некада и фатални за КЈС. Хајке и одмазде Немаца и Бугара биле су свакодневница, а честа пратећа појава било је страдање цивилног

[147] ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 3, деп. 4.

[148] Са братом Милошем, бившим народним послаником, хапшен од стране четника Косте Пећанца још у јесен 1941. године. Брат Милош је исте године убијен од стране комуниста, недалеко од Лебана. *Гласник српској историјско-културној друштва „Њејош“* 39 (1977), 9-10. Касније улази у отворени сукоб са Вером Пешић која обелодањује да је имао родбину међу партизанима, као и да је, наводно, одржавао везе са немачким обавештајним структурама. В. Глишић, *н. г.*, 184-186.

[149] ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 3; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 3; Бивши народни посланик и градоначелник Лебана. Касније ушао у Централни национални комитет. Страдао у Босни 1945. године. *Senatori Kraljevine Jugoslavije...*, 85-86.

[150] ВА, ЧА, кут. 294, ф. 1, док. 6.

[151] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 4; Исто, кут. 294, ф. 1, док. 6, деп. 358.

[152] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 16. Вера Пешић је сведочила да је Стикић радио за немачку обавештајну службу. В. Глишић, *н. г.*, 197.

[153] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 2.

[154] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 1; Исто, док. 4, деп. 337, 361.

[155] Током 1941. потпуковник Милутин Радојевић је са њима одржавао интензивне контакте, а постоје подаци који говоре да је и мајор Ђурић једно време задржао према њима подношљив став. Н. Девић, *н. г.*, 427.

[156] ВА, ЧА, кут. 294, ф. 1, док. 6, деп. 358; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 9, деп. 625.

[157] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 16.

[158] Исто, док. 3, деп. 39.

[159] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 1, деп. 44.

становништва које је устаницима пружало посредну или непосредну подршку.

Већ у априлу агенти Гестапоа ушли су у траг др Шијачком, што га је принудило да напусти Ниш и склони се у штаб мајора Ђурића. Његови наследници, видели смо, нису били такве среће. Са још неколико обавештајаца, почетком септембра Шијачки одлази на Суву планину и гради обавештајну мрежу Горског штаба 180, генералштабног капетана Младена Младеновића.¹⁶⁰

Почетком јула мајор Ђурић се жалио да му је у Лесковцу ухапшен један од важних људи, извесни поручник Ђирић, па му је веза са тамошњим равногорцима била компромитована. Истовремено је у Београду лишен слободе потпуковник Живојин Ђурић заједно са супругом, а на дојаву да сарађује са ЈВуО.¹⁶¹ Затим је првих дана септембра у престоници Србије од стране Гестапоа ухапшен и брат мајора Ђурића. Пребачен је на Сајмиште, где је очекивао пребацивање у интернацију.¹⁶²

Нови ударац који је претрпео Равногорски покрет на овим просторима било је разбијање Горског штаба 12 на Јастрепцу. Наиме, бугарски војници су почетком августа заробили његовог команданта мајора Маринковића са пратњом од око 40 официра и војника, као и већу количину оружја.¹⁶³ Похватани равногорци су прво спроведени у Ниш, где су их преузели немачки органи безбедности и почетком септембра њих 40-так пребацили у логор на Бањици. Мајор Маринковић је пребачен у Маутхаузен, где

[160] *Гласник српској историјско-културној групи* „Њеиш“ 3 (1959), 25-27. Мајор Ђурић је писао да је, пошто капетан Младеновић до тада „није никада на терену радио“, он са њим послао „5 најбољих организатора“ да му помогну у изградњи нове команде (објединила простор бивших Горских штабова 43 и 45). ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 12.

[161] Депортован је у заробљеништво, али је у току пребацивања успео да побегне негде око Загреба. Везе са Вером Пешић су му изгледа спасиле живот, па се почетком 1943. јавља као окружни начелник у Лесковцу. Уз њега је на новој функцији била и Пешићева. В. Глишић, *н. г.*, 183-184; Љ. Шкодрић, *н. г.*, 303.

[162] ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 7, деп. 458.

[163] Исто, деп. 261-262.

је умро децембра 1942. године.¹⁶⁴ Из Ниша су стизале информације да је била угрожена равногорска обавештајна мрежа на пругама, с обзиром да су Немци ухапсили и мучењу подвргли већ поменутог Мила Поповића.¹⁶⁵

Уследили су нови губици. Већ смо написали да је Драгољуб Црвенић ухапшен у Београду током августа. Убрзо је Гестапо дошао и до Олгице Вучковић,¹⁶⁶ курирке ЈВуО и веренице капетана Ненада Митровића. Пред немачким иследницима она је открила податке о „Густаву“, као и другим равногорцима у Нишу и Лесковцу. Између осталих, о Драгом Црвенићу и Стевану Лужаићу. Одала је и поменуто везу између „Густава“ и др Матла. Њено сведочанство довело је до велике провале унутар Команде Београд, а међу ухапшенима се нашао и „Густав“, са све шифрама које му је послао Ђурић (ухапшен до 12. септембра). Иако је данима био „страшно мучен“, никога није одао. Покушао је чак и да изврши самоубиство, али није успео. Он и Вучковићева стрељани су у Београду 30. новембра. Тако је страдао кључни Ђурићев човек у престоници, што је додатно оптеретило рад његовог колеге Ивезића.¹⁶⁷ Као последица ове провале крајем новембра у Лесковац је стигла једна „група специјалне полиције из Београда“ чији је задатак био да открије и похвата људе повезане са КЈС у том крају.¹⁶⁸ Затим је Гестапо почетком децембра ухапсио Стевана Лужаића, који је убијен у лагеру Ниш.¹⁶⁹

[164] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 8, деп. 714; Исто, док. 10, деп. 941.

[165] Он се, међутим, пред иследницима држао „одлично“. Исто, кут. 288, ф. 1, док. 13, деп. 1322.

[166] Више о целом случају хапшења видети у: ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 8, деп. 585; Исто, док. 9, деп. 733; Исто, док. 12, деп. 1191; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 8, деп. 863, 885, 963; Исто, док. 13, деп. 1216; Исто, док. 16, деп. 3096, 3268-3269; Исто, кут. 299, ф. 1, док. 8, деп. 651.

[167] Р. Ристановић, *н. г.*, 352-353.

[168] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 8, деп. 3341.

[169] Небојша Озимић, Александар Динчић, Бојана Симовић, Ивана Груден Милентијевић, Иван Митић, *Жртве лагера Ниш* (Ниш : Нишки културни центар : Народни музеј : Медивест КТ, 2014), 288; *Гласник српској историјско-културној групи* „Њеиш“ 3 (1959), 19.

У међувремену, бугарска обавештајна служба је током септембра открила равногорску организацију у Скопљу и извршила бројна хапшења. Божидар Видојевић се ипак спасио. Те среће није био поменути капетан Ђорђевић који гине у октобру.¹⁷⁰ Истовремено, Гестапо лишава слободе већи број активних и резервних официра за које се сумњало да сарађују са генералом Михаиловићем у нишком и лесковачком крају. Радило се о официрима у легализованом статусу.¹⁷¹

Једнакој опасности били су изложени и курири Горског штаба 110. Тако су средином септембра заробљена тројица њих на путу за Македонију. Резервни наредник Тома Минцић и каплар Стојча Ђорђевић су убијени од стране Бугара, док је трећи курир заробљен. На испитивању је одао податке који су онемогућили даљу употребу „најбољег канала“ КЈС према Македонији и Грчкој.¹⁷² Стога су коришћени други, мање безбедни путеви, што је донело нове жртве. Крајем новембра бугарски војници су у околини Врања убили још двојицу Ђурићевих курира, као и четворицу њихових јатака у Големом селу. У оближњој Трстени казнили су локалне Србе упаливши неколико кућа и стрељајући осам чланова породица које су имале везе са куририма КЈС.¹⁷³

У атмосфери где нико није био безбедан и Ђурићев штаб је више пута био угрожен. Почетком јула он се од „јаких потера“ избавио само захваљујући Арнаутима са Косова и Метохије, код којих се склонио.¹⁷⁴ Неколико дана касније ВКЈВуО је упозорила Ђурића да је од Команде Београд ЈВуО стигла информација да је Гестапо у циљу разбијања његовог штаба „организовао 250 фолксдојчера“. Они су говорили српски и били обучени за

[170] Исто, кут. 275, ф. 1, док. 22; А. Динчић, Д. Антић, *н. г.*, 225, 227.

[171] Група аутора, *Делирагски...*, 101.

[172] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 9, деп. 745, 870.

[173] Исто, док. 8, деп. 3340.

[174] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 3.

„агенте провокаторе“. Имали су фалсификоване легитимације Равногорског покрета и били упућени на истакнуте националне раднике са простора Горског штаба 110.¹⁷⁵ Када ни то није успело, Немци су покушали и атентат на Ђурића. Крајем септембра један окупаторски авион је летео изнад Реткоцера и симулирајући доставу материјала из ваздуха, бацио товар. Двоје сељака који су запалили ватре не би ли тако дошли до новца, отворили су пакет и били „разнесени“ сакривеном бомбом.¹⁷⁶ Захваљујући томе, Ђурић је остао жив.

Када окупатор није могао да дође до припадника Равногорског покрета, вршене су одмазде над цивилним становништвом како би им ускратило подршку, али не таквог опсега као оне које су пратиле хајке на локалне партизанске одреде.¹⁷⁷ У насиљу су предњачиле бугарске јединице. Тако су половином јуна срушили српску цркву „у Куманову и споменик на Зебрњаку“. Истовремено су, јурећи равногорце, спалили два села око Ниша, док су из Лесковачког округа стизале притужбе да су Срби били „потпуно опљачкани“ од стране Бугара.¹⁷⁸ Већ почетком јула Ђурић се жалио да њихова војска узима „све више маха у зверствима“, да иста постају „неподношљива“, као и да су „б. и 21. бугарска дивизија“ направиле „пустош над становништвом и насељима“ на повереној му територији. КЈС је стога тражила да савезници бомбардују градове у Бугарској, јер их је изостанак одмазди храбрио да наставе са насиљем.¹⁷⁹ Ђурићева процена је била исправна, па су злочини Бугара наставили

[175] Исто, кут. 299, ф. 1, док. 4, деп. 457.

[176] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 12, деп. 1161-1162.

[177] Половином фебруара бугарска војска је починила масовне злочине у селу Бојнику код Лебана, када је приликом спаљивања села страдало више од 500 цивила. Четири месеца касније њени припадници су попалили још неколико села на потезу Прокупље – Блаце, овога пута усмртивши више од 200 људи. Н. Девић, *н. г.*, 415, 417.

[178] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 2.

[179] Исто, док. 3; Исто, кут. 288, ф. 1, док. 4, деп. 119.

да се умножавају.¹⁸⁰ И немачка војска је знала да прибегне пљачки и насиљу.¹⁸¹

Половином октобра бугарске снаге су опљачкале и попалиле неколико села у општини Грејач (Моравски срез). Акција је била таква да је иза себе оставила „крв и пустош“. Наредног месеца сличну судбину доживели су мештани суседног Добричког среза. Тамо су бугарски војници, према речима очевидаца, вршили огромну пљачку цивила („жита, масти, свиња и свакојаких ствари које би им се свиделе... односе чак и детиња одела“).¹⁸²

Огорчени противници ЈВУО, комунисти, такође су наносили губитке КЈС. На пример, партизани из Озренског одреда уништили су Горски штаб 43 на Сврљишким планинама, команданта Миленка Рељића.¹⁸³ Он се још половином маја жалио да су му партизани до тада већ били ликвидирали четворицу војника.¹⁸⁴ Било како било, средином јула његов штаб је био опкољен, па су током борбе погинули поручник Јордан Стефановић и још тројица четника. Рељић је, иако тешко рањен, после испитивања усмрћен на зверски начин. Сви убијени четници су потом обешени. Истовремено, немачке и бугарске снаге су спалиле манастир Вету у којем се повремено налазио Горски штаб 43 и запле-

[180] Средином октобра ВК ЈВУО примила је следеће депеше са Југа Србије: „Бугарска зверства по досадашњим подацима: Срез Владичин Хан убијено 6, интернирано 2, срез Сурдулица интернирано 12, срез Врање убијено 12, срез Прешево убијено 16, у срезу Лебане цело село Бојник спаљено и стрељано око 300, 14 породица потпуно уништено, срез Прокупље заклано око 296 најугледнијих домаћина, село Расићу потпуно спалили. У селу Јошаници и Великој Плани запаљено 40 кућа, Добрички срез стрељано 40 домаћина, у селу Пасјачи спаљено 10 кућа. У овим селима су вршили велико силовање девојака и жена. Углавном у свима селима су батинали, пљачкали и силовали. Остале податке чим прикупим доставићу. Нарочито наглашава да су у Прокупачком срезу на Јастебцу били унакажени лешеве бајонетима тако да су поједини имали до 40 рана.“ Исто, кут. 275, ф. 1, док. 19, деп. 2008–2010.

[181] Исто, док. 22, деп. 4089–4090.

[182] Исто, кут. 288, ф. 1, док. 15, деп. 2567–2568.

[183] Када је пуковник Михаиловић стигао на Равну Гору почетком маја 1941, Рељић је био један од неколико официра који су га пратили. Б. Димитријевић, К. Николић, *н. г.*, 143, 148.

[184] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 2.

нине оружје које је тамо било скривено.¹⁸⁵ Сукоби са комунистима су се наставили и у наредном периоду. Мајор Ђурић се жалио да му је 23. октобра у борби са њима погинуо потпоручник Милутин Симић, командант летећег одреда II Топличке бригаде, као и војник Ђорђе Радовановић.¹⁸⁶

Извори и литература

Необјављена архивска грађа:

Војни архив, Четничка архива

Објављена архивска грађа:

Гласник српској историјско-културној групиња „Њејош“ (године 1958, 1959, 1966, 1972, 1973, 1977, 1984, 1993)

Штампа:

Полишика, година 1928.

Службени војни лист, година 1927.

Литература:

Божовић Бранислав, *Београд под комесарском управом 1941*. (Београд : Институт за савремену историју, 1998)

Глишић Венцеслав, „Досије о Вери Пешић или како не треба писати историју обавештајаца“, *Војноисторијски гласник* 2 (2009), 175-213.

Девих Немања, *За јаршију и Тиша: јаршизански јокрећ у Србији 1941–1944*. (Београд : Службени гласник : Инститит за савремену историју, 2021)

Димитријевић Бојан, Николић Коста, *Генерал Михаиловић. Биографија* (Београд : Инститит за савремену историју, 2004)

Димитријевић Бојан, Ристановић Раде, „Равногорска обавештајна служба у окупираној Србији 1941–1944“, *Војноисторијски гласник* 2 (2020), 136-164.

Димитријевић Бојан, *Србија 1941*. (Београд : Catena mundi : Институт за савремену историју, 2021)

Динчић Александар, „Подухват 9. бугарске и 717. немачке пешадијске дивизије на Великом Јастрепцу у августу 1942. године“, *Караџић* 9 (2017), 161-176.

[185] Исто, док. 4, деп. 171; Исто, кут. 294, ф. 1, док. 6, деп. 226–228; *Гласник српској историјско-културној групиња „Њејош“* 29 (1972), 88-89; Н. Девих, *н. г.*, 427.

[186] ВА, ЧА, кут. 288, ф. 1, док. 14, деп. 2415, 2448.

- Живковић Милутин, *Између „Велике Албаније” и окупиране Србије. Нови Пазар, Тушин и Ибарски Колашин (1941–1944)* (Лепосавић : Институт за српску културу, 2018)
- Живковић Милутин, Ристановић Раде, Југословенска војска у отаџбини на простору Крушевачког округа током 1942. године, *Жујски зборник* 11 (2021), 171-204.
- Живковић Милутин, „Ратни пут војводе сухопланинског Машана Ђуровића 1941–1943”, *Лесковачки зборник* 59 (2019), 305-325.
- Живковић Милутин, *Сџара Рашка под италијанском окупацијом 1941–1943*, књ. 1 (Београд : Catena mundi, 2020)
- Живковић Милутин, Ристановић Раде, „Стварање Команде јужне Србије ЈВУО 1942. године – Територијалн оквири и војна структура”, *Лесковачки зборник* 61 (2021), 345-363.
- Миладиновић Петар, Динчић Александар, *Расински корџус српских четника Равне Горе* (Крушевац : М. Петар, Д. Александар, 2011)
- Николић Коста, *Историја Равнојорској њокрејш 1941–1945*, књ. 1 (Београд : Српска реч, 1999)
- Озимих Небојша, Динчић Александар, Симовић Бојана, Груден Милентијевић Ивана, Митић Иван, *Жрџве лаџера Ниш* (Ниш : Нишки културни центар : Народни музеј : Медивест КТ, 2014)
- Petranović Branko, *Balkanska federacija 1943–1948* ((Šabac : Zaslon, 1991)
- Petranović Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. ((Beograd : Vojnoizdavački i novinski centar, 1992)
- Ристановић Раде, *Београдски равнојорци. Југословенска војска у отаџбини и Равнојорски њокрејш у окупираном Београду 1941–1944*. (Београд : Институт за савремену историју, 2020)
- Ристановић Раде, Живковић Милутин, Чорбић Милош, *Радио-дејеше Југословенске војске у отаџбини 1941–1942*. (Београд : Институт за савремену историју, 2021)
- Самарџић Милослав, *Борбе четника џрошив усташа и Немаца 1941–1945*. (Крагујевац : Поглед, 2019)
- Самарџић Милослав, *Генерал Дража Михаиловић и отиша историја четничкој њокрејша*, књ. 1 (Крагујевац : Погледи, 2005)
- Симоновски Александар, *Миливоје Трбић (1913–1947)* (Скопје : Институт за национална историја, 2018)
- Стамболија В. Небојша, *Српска државна сџража 1942–1945*, необјављена докторска дисертација (Београд : [б.и.], 2020)
- Стевановић Зоран, Прокић Небојша, Александар Динчић, *Делиградски корџус Југословенске војске у отаџбини на фототрафији и докуменшима – дојуна џрвој издања* (Алексинач : Центар за културу и уметност, 2011)
- Senatori Kraljevine Jugoslavije. Biografski leksikon* (Beograd : Institut za savremenu istoriju : Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”; Zagreb : Hrvatski institut za povijest, 2016)
- Ђирковић Ц. Сима, *Ко је ко у Негућевој Србији: лексикон личности: слика једне забрањене ејохе* (Београд : Београд : ИПС Медиа : Просвета, 2009)
- Шкодрић Љубинка, Стојковић Предраг, „Вера Пешић, детињство и младост у лесковачком крају”, *Лесковачки зборник* 61 (2021), 291-306.

COMMAND HEADQUARTERS OF SOUTHERN SERBIA (KJS) OF THE JVuO IN 1942: CONTRIBUTIONS TO THE RESEARCH. HUMAN RESOURCES POLICY, LOGISTICS, INTELLIGENCE AND POLITICAL WORK, DIVERSIONS, HUMAN LOSSES

The area where KJS was formed was of the highest importance for all aspects of the Second World War in occupied Serbia. During the battle for Africa, this territory gained additional importance for the occupier, but also for the allies, since the railway passed through it, which was one of the additional directions of supplying German troops. The first man of the JVuO (Yugoslav Army in Homeland) was well aware of this importance, as evidenced by the fact that he turned this area into a special command headquarters, at the head of which he placed a man of personal trust - Major Radoslav Đurić.

We have seen that the Mountain Headquarters 110 were well prepared to carry out various activities. An intelligence network capable of collecting, analysing and forwarding data to higher instances was established. KJS achieved special success in the segment of intelligence work on the railway, which was one of the priorities of Ravna Gora and the allies. Another segment of activities was reflected in establishing contacts and cooperation with various political and military factors. Albanians, Greeks, Bulgarians, part of the intelligence structures of the occupiers and collaborators, were contacted or they sought a „connection“ with the KJS on their own initiative.

The armed resistance of the Mountain Headquarters 110 was designed and implemented in accordance with the general strategy of the JVuO. In most cases, sabotages (such as disabling railway trains and locomotives) were

carried out by methods that did not cause repression of the occupiers against civilians. Collaborators who were open opponents of the JVuO were also targeted by the assassins from Ravna Gora. However, Major Đurić and his people in this period could not calmly organize and carry out their activities. Frequent chases threatened their actions and led to the arrest of the entire headquarters.

In terms of logistics, human and material resources, this command headquarters shared the fate of many other branches of the Ravna Gora resistance movement. The funds sent by the allies were insufficient and Major Đurić had to rely on the local population. Insufficient number of officers ready to join the guerrillas was a key personnel problem of the Mountain Headquarter 110. This example also showed that legalization and connection with officers within collaborationist structures was a double-edged sword. Accustomed to a salary, a „comfortable bed“ and regular meals, they did not feel like going to the „forest“ and share the fate of their guerrilla comrades. Lack of discipline and opposition to superiors was a common occurrence among the personnel of the Mountain Headquarters 110. Overall, we can say that during 1942, the KJS was one of the important territorial and military parts of the JVuO, and that its personnel, led by Đurić, managed to build, expand and maintain the organization, as well as to act in accordance with the general strategy of the Ravna Gora movement.

Milutin ŽIVKOVIĆ, PhD
Rade RISTANOVIĆ, PhD

LE COMMANDEMENT DE LA SERBIE DU SUD DE LA JVuO (ARMÉE YOUGOSLAVE EN PATRIE) EN 1942: COMPLÉMENTS AUX RECHERCHES. POLITIQUE DES CADRES, LOGISTIQUE, TRAVAIL DE RENSEIGNEMENTS POLITIQUES, DIVERSIONS, PERTES HUMAINES

L'emplacement dans lequel fut éduquée la KJS fut d'importance primordiale pour tous les acteurs de la Deuxième guerre mondiale dans la Serbie occupée. Durant la bataille pour l'Afrique, ce territoire obtint une importance supplémentaire pour l'occupant, mais aussi pour les alliés, puisqu'à travers elle passa le chemin de fer qui représenta une des directions supplémentaires de ravitaillement des troupes allemandes. L'importance citée ne passa pas inaperçu ni au premier homme de la JVuO, à propos de quoi témoigne le fait que cet emplacement fut consacré à une commande particulière, à la tête de laquelle fut placé un homme de confiance – le commandant Radoslav Djuric.

Le Quartier général dans les montagnes, on a vu, possédait de bonnes fondations pour le déroulement

de diverses activités. Un bon réseau d'informations fut établi, capable de recueillir, d'analyser et de faire suivre à temps voulu les données aux instances suprêmes. Une réussite particulière fut réalisée par le KJS dans le segment de travail de renseignement sur les chemins de fer, ce qui fut aussi une des priorités de la Ravna Gora, mais aussi des alliés. Le deuxième segment d'activité se contempla dans l'établissement de contacts et de collaboration avec les différents facteurs politiques et militaires. Les Albanais, les Grecs, les Bulgares, une partie des structures de renseignements de l'occupant et des collaborateurs contactèrent ou à leur initiative cherchèrent une „relation“ avec le KJS.

La résistance armée du Quartier général 110 dans les montagnes fut modelée et appliquée en fonction

de la stratégie générale de la JVuO. Dans la plupart des cas, des sabotages furent effectués (comme la tendance à rendre incapable les compositions ferroviaires et les locomotives) par des méthodes qui ne provoquèrent pas des représailles de l'occupant sur les civils. Sur la cible des attentateurs de la Ravna Gora se trouvèrent les collaborateurs qui furent les francs adversaires de la JVuO. Le commandant Djuric et ses hommes dans cette période ne pouvaient pas tranquillement organiser et effectuer leur activité. Les poursuites fréquentes menacèrent leur travail et menèrent à des arrestations de quartiers généraux entiers.

De point de vue logistique, cadre et matériel, ce commandement partagea la destinée de plusieurs autres, sections du mouvement de Résistance de la Ravna Gora. Les moyens qui furent versés par les alliés furent insuffisants et le commandant Djuric dut s'appuyer sur

la population locale. Un nombre insuffisant d'officiers prêts à joindre la guérilla fut un problème de cadre du quartier général 110. Et, sur cet exemple se montra que la légalisation et la liaison avec les officiers à l'intérieur des structures collaboratrices fut une épée à double tranchants. Habités à un salaire, "un lit confortable" et une nourriture régulière, ils ne furent pas disposés à aller dans la "forêt" et partager la destinée de leurs collègues dans la guérilla. Un manque de discipline et une résistance aux supérieurs furent une apparition fréquente parmi le Quartier général 110 des montagnards. En somme, on peut dire que durant l'année 1942, la KJS fut une des parties territoriales militaires de la JVuO et que sa population, avec à la tête Djuric, réussit à construire, élargir et maintenir l'organisation, aussi de réagir en accord avec la stratégie du mouvement de la Ravna Gora.

Milutin ZIVKOVIC, Dr
Rade RISTANOVIC, Dr

373.5.091:33(497.11)"1959/1965"(093.2)

Мирослав ПУРИЋ

архивист-историчар
Међуопштински историјски
архив Чачак
puric77@gmail.com

**ЕКОНОМСКА ШКОЛА ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ
(школска 1959/1960 – 1964/65. година)
(први део)**

АПСТРАКТ: Овај рад представља приказ животова Економске школе у Горњем Милановцу од њеног оснивања 1959. до школске 1964/1965. године. Кроз извештаје о њеном раду за сваку школску годину приказани су усљех ученика на крају школске године, резултати завршних испита за све испитне рокове у току једне школске године, наставни кадар школе за сваку школску годину и текући проблеми са којима се школа сусретала током једне школске године. На крају рада, у прилозима се налазе фотодраме зграде у којој је Економска школа радила, снимци важнијих докумената и сјисак ученика који су завршили ову школу до школске 1964/1965. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Република Србија, средњошколско образовање, Горњи Милановац, Економска школа, извештаји о раду, сјисак ученика.

Економска школа у Горњем Милановцу основана је одлуком Народног одбора општине Горњи Милановац бр. 02-2922/4 од 13. априла 1959. године. Основни задатак ове школе био је да редовном наставом спрема стручне кадрове за рад у привредним и друштвеним организацијама и органима државне управе на економско-комерцијалним, финансијским и административним пословима. Била је у рангу средње стручне школе, а школовање је трајало четири године. Школа је од 1960. до 1966. године, уз сагласност оснивача, отворила издвојена одељења за одрасле у Лазаревцу, Лајковцу, Љигу и Руднику.¹

Економску школу могао је уписати сваки ученик који је завршио основну школу и није

био старији од 17 година, а на основу конкурса. Постојала су два одељења: за редовне ученике и за одрасле. Одлуком Народног одбора општине Горњи Милановац од 13. октобра 1960. године, у одељењу за одрасле утврђени су књиговодствени, комерцијални и административни, а у одељењу за редовне ученике књиговодствени и комерцијални одсек. На крају школовања ученици су полагали завршни испит. Настава је била теоријска и практична. Практична се спроводила у радним организацијама са територије општине.²

Школа је била смештена у згради која је наменски грађена за потребе Гимназије у Горњем Милановцу. Зграда је зидана у два маха: једна половина зидана је 1902, а друга 1937. године. Економска школа била је смештена у новијем делу зграде, а тај простор додељен јој је од стране Скуштине општине

[1] Међуопштински историјски архив Чачак (у даљем тексту МИАЧ), Економска школа – Горњи Милановац 1958-1972, К-1, Статут школе, док. 704/63-3; Витомир Василић, Водич Међуопштинског историјског архива Чачак (Чачак: Међуопштински историјски архив, 1988), 207.

[2] МИАЧ, Економска школа – Горњи Милановац 1958-1972, К-1, Статут школе, док. 704/63-3; В. Василић, н. д., 207.

Горњи Милановац. Опште стање зграде било је задовољавајуће (чврсто грађена са здравим и светлим учионицама). Хронични проблеми зграде били су лоша електроинсталација, кров и фасада. Школа дуго година није имала санитарни чвор, иако су постојале и санитарije и тоалети. Број учионица са којима је располагала варирао је из године у годину, као и број школских установа са којима је делила простор. У зависности од броја учионица са којима је располагала, школа је некада радила само у једној, а некада у две смене.³ Школску зграду Економска школа неће мењати за све године свога постојања.

Школска 1959/1960. година

Школа је смештена у већ поменутој згради зиданој за потребе Гимназије и располагала је са 13 учионица. Проблеми са електроинсталацијама, кровом, фасадом и санитарним чвором нису решавани током ове школске године. Намештај је делом био дотрајао, а делом обновљен, тако да је шест од 13 учионица било комплетно опремљено савременим намештајем. У осталим учионицама он је био стар и дотрајао. Канцеларијски намештај је такође био у лошем стању, а канцеларије су биле оскудно снабдевене.

Прве године свога рада кроз школу је прошло укупно 15 наставника (девет стално запослених, укључујући и директора, и шест хонорарних наставника). Колектив у овој школској години чинили су следећи наставници:

- Слободан Ђорђевић, стално запослени професор, хемија и економија предузећа;
- Радмила Миловановић, стално запослени професор, директор школе, књиговодство и привредна математика;
- Драгана Спасић, стално запослени стручни учитељ, стрнографија;
- Злата Пачарис, стално запослени професор српско-хрватског језика, од новембра;
- Нада Нешовић, стално запослени професор, историја;
- Бранко Тасић, стално запослени професор, српско-хрватски језик;
- Анђелка Антоновић, стално запослени професор, географија;
- Живорад Марјановић, стално запослени стручни учитељ, телесно васпитање;
- Лена Александрић, хонорарни професор;
- Радич Вучићевић, стално запослени професор, математика;
- Михаило Сретеновић, хонорарни професор, од јануара 1960;
- Бранислав Поповић, лекар, од јануара 1960;
- Бранка Ковачевић, стално запослени професор, од априла 1960;
- Даница Глишовић, стално запослени професор, француски језик;
- Вукашин Отовић, хонорарни наставник, од маја 1960.⁴

Успех ученика на крају првог полугодишта школске 1959/1960. године није био задовољавајући. Од укупно 124 ученика 44 су била без слабих оцена (35,48%), што значи да је већи део ученика имао макар једну слабу оцену на крају првог полугодишта (њих 80, односно 64,52%). Разлози овако лошег успеха су неспремност ученика за долазак у нову школску средину, као и слабо образовање током основне школе. Охрабрујуће је било то

[3] МИАЧ, Економска школа – Горњи Милановац 1958-1972, К-1, Годишњи извештај о раду школе за школску 1962/63, док бр. 147/63-28; Исто, Годишњи извештај о раду школе за школску 1967/68, док бр. 166/68-12; Исто, Годишњи извештај о раду школе за школску 1968/69, док бр. 113/69-8.

[4] МИАЧ, Економска школа – Горњи Милановац 1958-1972, К-1, Платни спискови за 1959. годину, док. без броја; Исто, Платни спискови за 1960. годину, док. без броја; Исто, К-3, Књига записника са седнице наставничког веће Економске школе у Горњем Милановцу 1959-1963, Записник са I седнице одржане 18. септембра 1959. године.

што је више од половине недовољних ученика имало једну или две негативне и што се те оцене дају поправити до краја школске године.⁵

Четири и више слабих оцена имало је 22 ученика и они су представљали највећи проблем, јер се ради о деци која имају врло лош ниво знања, а не о немарној и са радним навикама аљкавој деци.⁶

На крају школске године успех ученика приказан је у следећој табели:⁷

Одељење	Одлични	Врло добри	Добри	Полаже поправни	Понавља
I ₁	2	6	11	12	-
I ₂	-	11	7	12	1
I ₃	3	10	8	12	1
I ₄	2	9	9	11	2
I ₅ (вечерње одељење)	2	7	11	8	-
Укупно	9	43	46	55	4

Табела 1: Успех ученика на крају школске 1959/60. године

Дициплина ученика у овој школској години била је задовољавајућа. Већих дисциплинских испада није било, па према томе ни строжих кажњавања од укура разредног старешине.⁸

Ванчасовних форми васпитно-образовног рада, због прве године постојања школе, није било. Али је зато постојало вечерње одељење које је рад отпочело 22. новембра 1959. године. Број ученика овог одељења било је 31, а похађање наставе било је уредно.⁹

Школска година требало је да се заврши 20. јуна 1960, будући да је ово била прва школска година од оснивања школе и да није било матураната ни завршних испита. Међутим, због ученика Гимназије и Основне школе, са којима је Економска школа делила простор у овој школској години, распуштање ученика померено је за 11. јул. Пријемни испити за први разред одржани су од 11. до 13. јула, а школа је у први разред уписивала три одељења са по 30 ученика (укупно 90 првака).¹⁰

Вршилац дужности директора школе у овој школској години била је професорка Радмила Миловановић.¹¹

Школска 1960/1961. година

Школа је радила у истој згради као и претходне године (делила ју је са Школом ученика у привреди, делом Основне школе и делом ученика милановачке Гимназије). Зграда је била у добром стању, али без санитарних уређаја и са неопходном реконструкцијом фасаде и крова. Школа је радила у 13 учионица укупне квадратуре од 580m², што је било

[5] Исто, Извештај о стању на крају I полугодишта школске 1959/60. године, док. бр. 1/60.

[6] Исто.

[7] Исто, К-3, Књига записника са седница Наставничког веће Економске школе у Горњем Милановцу 1959-1963. године, Записник са IX седнице одржане 12. јуна 1960. године.

[8] Исто.

[9] Исто, Извештај о стању на крају I полугодишта школске 1959/60. године, док. бр. 1/60.

[10] Исто, К-3, Књига записника са седница Школског одбора Економске школе у Горњем Милановцу 1960-1965, Записник са седнице одржане 16. маја 1960. године.

[11] Исто, Извештај о стању на крају I полугодишта школске 1959/60. године, док. бр. 1/60.

више него довољно, те се настава обављала само у једној смени. Стање школског инвентара било је осредње. Намештај је делом био дотрајао, а делом обновљен, тако да је шест од 13 учионица било комплетно опремљено савременим намештајем. У осталим учионицама он је био стар и дотрајао. Канцеларијски намештај је такође био у лошем стању, а канцеларије су биле оскудно снабдевене. Санитарни уређаји, иако су били монтирани, нису функционисали, па стога хигијенски услови нису били задовољавајући.¹²

У школи су постојала три кабинета: за књиговодство, хемију са технологијом и за дактилографију. Кабинети нису били у потпуности опремљени, изузев кабинета за књиговодство. У кабинету за дактилографију било је свега 15 писаћих машина и дактилографских столова, а било их је потребно 30 како би цело одељење могло да ради у исто време. У кабинету за хемију недостајале су плинске и водоводне инсталације. Кабинет је располагао са 15 столова са уређајима за по два ученика. Поред свега горе наведеног, школи је недостајало још доста тога: машине за наставу биротехнике са канцеларијским пословањем, реквизити за фискултурну салу, као и остали ситни школски инвентар. Фискултурна сала, која је постојала, била је недовољно опремљена и школа ју је делила са друге две школске установе са којима је била под истим кровом. Додуше, поред саме школе у овој години требало је да се заврши гимнастички стадион са теренима за одбојку, кошарку и рукомет, кугланом и стрелиштем за ваздушно оружје, као и стазом за атлетику. То би у будућности представљало олакшање за физичко васпитање у Економској школи, иако је стадион био намењен за све школске установе у Горњем Милановцу.¹³

Школа није располагала економијом и радионицом за практичну наставу, али је у школи постојало *Ђачко ђривредно грушйво* које је у свом раду уједно вршило и практичну обуку ученика. Поред тога, школа је имала и две библиотеке (наставничку и ученичку) са укупно 2.556 књига. Међутим, како је библиотека наслеђена од Гимназије, у њој је било мало литературе намењене економској струци, а много више општеобразовне. Своју здравствену амбуланту школа није имала, а будући да у граду није било ни ученичке поликлинике, њен недостатак био је осетан. С друге стране, недостатак ћачке кухиње компензовао је раднички ресторан у коме су се хранили и ученици милановачких школа. Школа је имала и свој интернат у коме је боравио део њених ученика, док су остали живели у приватном смештају.¹⁴

Настава је током ове школске године текла без проблема. Нестручних наставника није било и школа је располагала наставним кадром који је у потпуности задовољавао њене потребе. Укупно је, у овој школској години, радило 23 наставника. Неки од њих су радили током целе године, неки неколико месеци, а неки само један месец. Наставни кадар у овој школској години чинили су следећи наставници:

- Слободан Ђорђевић, стално запослени професор;
- Радмила Миловановић, стално запослени професор, директор школе, до децембра 1960, економија предузећа;
- Милорад Мијатовић, стално запослени професор, рачуноводство и дактилографија;

[12] Исто, Годишњи извештај за школску 1960/61. годину, док. бр. 98/61-6.

[13] Исто.

[14] Исто.

- Милан Раковић, хонорарни професор, до марта 1961;
- Лена Раковић, хонорарни професор, српско-хрватски језик, до новембра 1960;
- Јагода Јелић, хонорарни професор, српско-хрватски језик;
- Радич Вучићевић, хонорарни професор, математика;
- Љубомир Милић, хонорарни наставник, математика;
- Милорад Татовић, хонорарни професор, до марта 1961;
- Владислава Татовић, хонорарни професор, до марта 1961;
- Анђелка Антоновић, хонорарни професор, до марта 1961;
- Синиша Радојичић, хонорарни професор, рачуноводство;
- Злата Пачариз, стално запослени професор, од новембра 1960;
- Перица Сабати, економиста, од јануара 1961. до фебруара 1961;
- Симо Мандић, економиста, од јануара 1961. до марта 1961;
- Јован Петровић, професор, од јануара 1961
- Новица Пешић, професор, француски језик;
- Живорад Марјановић, стручни учитељ, фискултура;
- Слободан Тиосављевић, стручни учитељ, од јануара 1961;
- Јана Павловић, наставник, од јануара 1961. до фебруара 1961;
- Нада Нешовић, професор, историја и географија;
- Станојка Павловић, хонорарни наставник, историја и географија;
- Вера Тешић, хонорарни наставник, немачки језик.¹⁵

На почетку школске године школа је уписала 334 ученика, а њу је током године напустио 21 ученик, и то 18 из одељења одраслих и само три из одељења редовних ученика. Током године школа је организовала већи број краћих научних екскурзија. На тим екскурзијама посећивана су привредна предузећа, где су ученици могли да виде практичну примену онога што су учили. Такође, школа је организовала и тродневну праксу у привредна предузећа у месту и околини, а за време школског распуста ученици II године упућивани су на двадесетодневну праксу у та иста предузећа.¹⁶

[15] Исто, Платни спискови за 1960. годину, документа без броја; Исто, Платни спискови за 1961. годину, док. без броја; Исто, К-3, Књига записника са седница Наставничког већа Економске школе у Горњем Милановцу 1959-1963, Записник са I седнице одржане 10. септембра 1960. године.

[16] Исто, Годишњи извештај за школску 1960/61. годину, док. бр. 98/61-6.

Што се тиче успеха ученика на крају ове школске године, он је приказан у следећој табели:¹⁷

	Број ученика у одељењу	Одлични	Врло добри	Добри	Полажу поправни из једног предмета	Полажу поправни из два предмета	Понављају разред
I ₁	33	3	6	10	7	6	1
I ₂	35	-	6	15	7	6	1
I ₃	41	1	12	5	4	15	4
I ₄	35	1	13	11	7	3	-
I ₅	25	1	7	8	5	2	2
II ₁	28	3	4	10	4	6	1
II ₂	28	3	7	10	5	3	-
II ₃	28	3	10	6	4	5	-
II ₄	34	4	3	10	11	5	1
II ₅	26	3	7	10	5	1	-
Укупно	313	22	75	95	59	52	10

Табела 2: Усѣх ученика на крају школске 1960/61. године

У овој школској години, на предлог Савета за просвету и културу Народне републике Србије, Савет за просвету и културу Народног одбора општине Горњи Милановац (на свом заседању од 13. октобра 1960. године) доноси одлуку да се при Економској школи отворе Одсек за редовне ученике и Одсек за одрасле. Редовни ученици имали су на располагању два смера (књиговодствени и канцеларијски), док су одрасли поред ова два имали на располагању и административни смер. Ови одсеци и њихови смерови почели су са радом у овој школској години.¹⁸

Владање ученика током ове школске године било је примерено и није било већег кажњавања ученика, нити је било искључивања. Број изостанака, нарочито неоправданих, био је врло мали. Завршних испита у овој години није било.¹⁹

На својој седници од 25. јануара 1961. године, Савет за просвету СО Г. Милановац разматрао је захтев Економске школе за отварање издвојеног одељења те школе на Руднику и на истој седници одобрио да Економска школа отвори издвојено одељење I године за одрасле у двогодишњем трајању, административног и књиговодственог одсека. Трошкови финансирања овог одељења били су обавеза Народног одбора Рудник. Поред овог издвојеног одељења, школа је организовала и вечерње курсеве за економско образовање одраслих.²⁰

Директор школе у овој школској години био је инжењер Слободан Ђорђевић.²¹

[17] Исто, К-3, Књига записника са седница Наставничког већа Економске школе у Горњем Милановцу 1959–1963. године, Записник са шесте седнице школске 1960/1961. године, без датума одржавања седнице.

[18] Исто, Одлука НО Г. Милановац од 13. октобра 1960. године, док. бр. 94/60.

[19] Исто, Годишњи извештај за школску 1960/61. годину, док. бр. 98/61-6.

[20] Исто; Исто, Одобрење СО Г. Милановац Економској школи за отварање издвојеног одељења на Руднику, док. бр. 24/61.

[21] Исто, Годишњи извештај за школску 1960/61. годину, док. бр. 98/61-6.

Школска 1961/1962. година

Школа се налазила у истој згради као и претходне године. Ове школске године она ју је делила са завршним разредима Гимназије и са делом основне школе, због чега се рад није могао одвојати у потпуности у складу са педагошким захтевима. Стање зграде, како спољашње, тако и унутрашње, било је непромењено у односу на претходну школску годину. Исти случај био је и са школским инвентаром и училима, тако да школа ни ову годину није била ништа боље опремљена у односу на претходну. Никаквих промена није било ни са опремљеношћу физкултурне сале, а радови на гимнастичком стадиону ни у овој години нису окончани. Проблем са фасадом и кровом, као и недостатком амбуланте и кухиње, пренет је и у ову годину.²²

Што се тиче школске библиотеке, промена у броју књига је било, али се он у односу на прошлу годину смањило, а не повећао. Ове године библиотека је бројала 1330 књига, што је за око 1200 мање него претходне године.²³

Настава у школи током ове школске године текла је несметано и обезбеђени су стручни наставници за све предмете, тако да нестручних није било. У школи је ове школске године предавао укупно 21 наставник. Наставни кадар у овој школској години чинили су следећи наставници:

- Слободан Ђорђевић, стално запослени професор, директор школе;
- Радмила Миловановић, стално запослени професор, финансијска математика, економија предузећа и политичка економија;
- Љубомир Милић, стално запослени професор, математика, I, II и III година;
- Милорад Мијатовић, професор, књиговодство;
- Синиша Радојичић, стално запослени професор, економија предузећа, књиговодство;
- Живорад Марјановић, стално запослени стручни учитељ, телесно васпитање;
- Станимир Јовановић, стално запослени професор, технологија са хемијом, II и III година;
- Новица Пешић, професор, француски језик, II и III година;
- Јован Петровић, професор, географија, II и III година;
- Јагода Јелић, професор, српско-хрватски језик II и III година;
- Злата Пачариз, професор, српско-хрватски језик, I, II и III година;
- Радич Вучићевић, професор, септембар 1961;
- Нада Нешовић, професор, историја, I, II и III година;
- Стојанка Павловић, хонорарни стручни учитељ, историја и друштвено уређење, III година;
- Вера Тешић, професор, немачки језик, I, II и III година;
- Слободан Тиосављевић, хонорарни стручни учитељ, предвојничка обука;
- Даница Глишовић, професор, француски језик, I и II година;
- Даница Милић, хонорарни наставник, географија, I година, дактилографија;
- Милисав Маринковић, стално запослени наставник, од новембра 1961;
- Владислав Татовић, професор, биологија;
- Миломир Глишић, професор, филозофија.²⁴

[22] Исто, Годишњи извештај за школску 1961/62. годину, док. бр. 213/62-6.

[23] Исто.

[24] Исто, Платни спискови за 1961. годину, док. без броја; Исто, К-3, књига записника са седница Наставничког већа Економске школе у Горњем Милановцу 1959-1963, Записник са прве седнице одржане 8. септембра 1961. године.

На почетку школске године уписано је 414 ученика, што у одељењу редовних ученика, што у одељењу одраслих. Током школске године школу је напустило 19 ученика, шест из одељења одраслих и 13 редовних. Тако је школска година окончана са 395 ученика, а за наредну годину уписано је 75 нових ђака. Успех ученика на крају године био је задовољавајући, као и њихово владање. Из школе је искључен само један ученик због великог броја неоправданих изостанака.²⁵

Пракса организовања посета радним организацијама у месту и околини настављена је и у овој школској години. Ученици су обављали послове за радну организацију Србија из Горњег Милановца, за шта су били адекватно плаћени. Током школске године организована је седмодневна практична обука за ученике II и III године у предузећима у граду и околини. Такође, у истим тим предузећима, током летњег распуста, ученици II године боравили су на тронедељној, а III године на пракси у трајању од месец дана. Све ово доносило је ученицима огромно практично искуство неопходно за њихов будући позив.²⁶

Ове године организовани су први пут завршни испити за ученике, додуше само за Одељење одраслих. Испит је организован у периоду 14 – 20. јуна 1962, а на испит је изашло 86 кандидата. Успешно је положило њих 69, од чега одличних 13, а врло добрих 23. Истог месеца организован је испитни рок и у издвојеном одељењу у Љигу, које је радило при Народном универзитету у том месту и бројало 100 одраслих полазника. На испит је изашло 39 кандидата и то 21 за I годину (11 књиговодственог и десет административног смера) и 18 за II годину (12 књиговодственог и шест административног смера). Сваки кандидат могао је да полаже више испита. Пролазност у I години била је 72%, а у II 93%.²⁷

Директор школе у овој школској години био је инжењер Слободан Ђорђевић.²⁸

Школска 1962/1963. година

Школа се налазила у истој згради као и претходних година. Водоводни и санитарни уређаји нису стављени у употребу ни ове школске године због немогућности да се зграда прикључи на мрежу градске канализације и водовода. Школа је располагала са 6 учионица укупне површине 340m². Остатак учионица уступљен је Основној школи. Из тог разлога она је у овој школској години радила у две смене са по шест одељења. Намештај је и даље био оскудан и најосновнији. Број кабинета остао је исти, али је ове године њихова употреба ограничена јер се они због недостатка простора користе и као учионице за друге предмете. Фискултурна сала је добро опремљена, али се ни она у овој школској години није употребљавала јер ју је Основна школа користила као учионицу. И даље нису постојале амбуланта ни ђачка кухиња.²⁹

Већих инвестиционих улагања у овој школској години није било, осим набавке неопходних наставних средстава и учила. Кров и фасада нису санирани ни у овој школској години.³⁰

[25] Исто, Годишњи извештај за школску 1961/62. годину, док. бр. 213/62-6.

[26] Исто.

[27] Исто, Годишњи извештај о раду школе за школску 1962/63. годину, док. бр. 147/63-28; Исто, Извештај о завршном испиту за школску 1961/62. годину, док. бр. 218/62; Исто, Извештај о јунском испитном року издвојеног одељења у Љигу за 1962. годину, док. без броја.

[28] Исто, Годишњи извештај за школску 1961/62. годину, док. бр. 213/62-6.

[29] Исто, Полугодишњи извештај за школску 1962/63. годину, док. бр. 11/63-2.

[30] Исто, Финансијски извештај школе за 1963. годину, док. бр. 22/64-2.

Ове школске године у школи је радило 18 наставника, рачунајући и директора. Од тог броја 14 наставника је било факултетски образовано, један стални хонорарни наставник био је економиста без дипломског испита, а три стручна учитеља предавала су дактилографију, телесно васпитање и предвојничку обуку. Што се тиче наставног кадра школа је комплетна, осипања током школске године није било (осим одласка хонорарног наставника математике на место асистента на Београдском универзитету), као ни нестручних наставника. Услови рада за наставнике нису били идеални, јер су били приморани да, због недостатка школског простора, један део посла обављају од куће.³¹

Наставни кадар школе у овој школској години био је следећи:

- Злата Пачариз, српско-хрватски језик, III и IV година;
- Даница Глишовић, српско-хрватски језик, I и II година, I полугодиште; француски језик I и IV година, I полугодиште, све четири године у II полугодишту;
- Миљана Ђорђевић, српско-хрватски језик, I и II година, II полугодиште;
- Новица Пешић, француски језик II и III година, I полугодиште;
- Вера Тешић, немачки језик;
- Нада Нешовић, историја;
- Јован Петровић, економска географија;
- Миливоје Лазич, општа и привредна математика, до 1. децембра 1962 свим разредима, а од тог датума хонорарно I и II години;
- Радмила Миловановић, политичка економија, математика III година од 1. децембра 1962;
- Милорад Мијатовић, књиговодство, I и IV година; математика IV година од 1. децембра 1962;
- Станимир Јовановић, познавање робе са технологијом;
- Драгољуб Брковић, економија предузећа, I и III година; комерцијално пословање;
- Јеврем Савић, економија предузећа, II година; статистика хонорарно;
- Сениша Радојичић, економија предузећа, IV година; књиговодство, II и III година;
- Милица Вуковић, право;
- Бисенија Деспотовић, дактилографија;
- Живорад Марјановић, телесно васпитање;
- Слободан Тиосављевић, предвојничка обука.³²

На почетку ове школске године уписано је 363, док је на крају било 358 ученика. Седам их је исписано због пресељења, један је избачен из школе, а преосталих шест се исписало из личних разлога. Током године у школу су пребачена из других школа два ученика. Услови живота и рада ученика нису били добри. Већи број њих живео је ван града, те су у школу путовали аутобусом или возом. То је знатно утицало на расположиво време за учење. С друге стране, ученици који су живели у граду углавном су били смештени по приватним кућама јер школа није имала интернат.³³

Услови њиховог живота и исхране нису били задовољавајући. Све ово неповољно се одражавало на успех у школи. Али зато је физичко и здравствено стање ученика било добро, највише због климатских услова горњомилановачког краја. Школа је нормално радила током целе године, а било је мањих одсуствовања ученика због епидемичних обољења. Само четири ученика су имала тежа обољења, од којих два нису могла да

[31] Исто, Годишњи извештај о раду школе за школску 1962/63. годину, док. бр. 147/63-28.

[32] Исто.

[33] Исто.

заврше разред, док су два у томе успела. Школа ни ове године није имала ни амбуланту ни школског лекара, а због лошег материјалног стања није могла да изврши ни систематски преглед ученика.³⁴

Што се тиче успеха на крају ове школске године, са позитивним успехом било је 197 ученика (55,02%). Успех по разредима био је различит. Најбољи је био у IV разреду где се проценат завршених ученика кретао од 74% до 84%, а најлошији у II разреду где је тај постотак ишао од 27,27% до 52%. Од укупно 358 ученика разред је понављало 36 ученика (0,06%), од којих 18 из II разреда. Поправни испит из једног предмета полагало је 49 ученика (13%), а из два предмета 76 ученика (21%). Као узрок овако слабог успеха, за млађе разреде то би било недовољно добро образовање донето из основне школе, као и прелаз на другачије средњошколско образовање у којем се нису баш најбоље снашли.³⁵

На завршни испит у јануарском испитном року ове школске године, који је одржан од 21. до 28. јануара, пријавило се 27 кандидата: на књиговодственом одсеку 10, на комерцијалном одсеку пет и на административном одсеку 12 кандидата. Израда испитног рада обављала се ван школе у периоду од 11. до 21. јануара, а усмени испит одржан је од 25. до 28. јануара.³⁶ Од укупног броја пријављених на завршни испит изашло је 25 кандидата. Од тог броја њих 23 је положило завршни испит, док су два ученика упућена да га понове.³⁷

Ове године организован је завршни испит за редовне ученике и на њега је изашла прва генерација ове школе. Испит је обављен у периоду од 13. маја до 15. јуна. Писмени део испита одржан је од 13. до 23. маја, а усмени део од 28. маја до 15. јуна 1963. године. Испитни рад рађен је у школи пред члановима комисије и то десет дана по четири сата дневно. На завршни испит изашло је 76 редовних и десет ванредних ученика у сва три одсека (41 ученик био је са књиговодственог, 41 са комерцијалног и један са административног смера). Испит су положила 54 ученика, од којих је одличних било шест, а врло добрих 16. По мишљењу Савета за просвету и културу СР Србије, ови испитни резултати били су лоши. Савет је као узрок истакао лошу припрему ученика за завршни испит, као и начин испитивања испитних комисија које су, по мишљењу Савета, биле много опширне.³⁸

У августовском испитном року за завршни испит пријављено је 60 кандидата (књиговодствени 34, административни један, комерцијални 25 кандидата). Испит је одржан од 26. августа до 9. септембра.³⁹ Сви пријављени кандидати изашли су на завршни испит. Испит је положило 45 кандидата, док је 15 њих упућено на поновно полагање.⁴⁰

Практичну обуку ученика школа је остваривала на више начина:

- Практичним радом кроз *Ђачко њивредно друштво* при школи за ученике II године;
- б) Ученици II године имали су тродневну праксу у продавницама и магацину трговинског предузећа из града;

[34] Исто.

[35] Исто.

[36] Исто, Књига записника испитног одбора Економске школе Г. Милановац 1961-1965, Записник са прве седнице испитног одбора одржане 10. јануара 1963. године.

[37] Исто, Записник са друге седнице испитног одбора одржане 28. јануара 1963. године.

[38] Исто, Извештај о завршном испиту у јунском року школске 1962/63. године, док. бр. 222/63-7.

[39] Исто, Књига записника испитног одбора Економске школе Г. Милановац 1961-1965, Записник са треће седнице испитног одбора одржане 24. августа 1963. године.

[40] Исто, Записник са четврте седнице испитног одбора одржане 11. септембра 1963. године.

- в) Ученици III године упућивани су на једномесечну обуку у привредна предузећа по свом избору;
- г) Обиласком привредних организација више пута током школске године и вишедневним екскурзијама у друге градове и републике и посећивањем сајмова и привредних предузећа у тим градовима и републикама.

Образовање одраслих у економској струци настављено је и током ове школске године, а школа је организовала и курс за квалификоване и висококвалификоване раднике у грађевинарству.⁴¹

У јуну месецу организован је и конкурс за пријем нових редовних ученика. Укупно је пријављено 55 ученика (35 књиговодствени, 20 комерцијални смер), а примљен је 51 ученик (31 књиговодствени, 20 комерцијални смер). Од тог броја примљених осморо је било са одличним успехом (осам на књиговодственом и четворо на комерцијалном смеру), 26 са врло добрим успехом (15 књиговодствени, 11 комерцијални смер), 12 са добрим успехом (седам књиговодствени и пет комерцијални смер) и један ученик са довољним успехом (књиговодствени смер). Од укупног броја ученика, 13 их је било из Горњег Милановца (десет књиговодствени и три са комерцијалног смера), 35 из Краљевачког среза (18 књиговодствени, 17 комерцијални смер) и три из другог среза (књиговодствени смер).⁴²

Директор школе у овој школској години био је инжењер Слободан Ђорђевић.⁴³

Школска 1963/1964. година

И у овој школској години школа није мењала зграду у којој се налазила од почетка рада. Промена није било ни у погледу проблема са водоводним и канализационим инсталацијама, као ни са кровом и фасадом. Ови давнашњи проблеми нису решени ни у овој школској години. Економска школа је делила школску зграду са Гимназијом и Основном школом, па је била принуђена да ради у две смене. Наставу пре подне у току месец дана имали су I и II, а у другој смени III и IV разред. Следећег месеца разреди су се ротирани.⁴⁴

Што се тиче школског инвентара он је и даље недовољан и нужан. Пет учионица опремљено је савременим школским намештајем, док је у осталима намештај стар и дотрајао. У овој школској години набављено је 20 комада столица за ученике. Број кабинета није се мењао у односу на прошлу годину. У овој години купљено је шест писаћих машина, тако да кабинет за дактилографију сада има 21 машину. Такође, допуњен је и кабинет за хемију очигледним средствима за технологију и купљен је епидијаскоп са 100 филмова за хемију, географију и историју. Као промену у односу на прошлу годину требало би навести и фискултурну салу која је коришћена за своју намену целе школске године, али је дељена са ученицима Техничке школе. Амбуланта и ђачка кухиња још увек нису биле отворене.⁴⁵

[41] Исто, Годишњи извештај о раду школе за школску 1962/63. годину, док. бр. 147/63-28.

[42] Исто.

[43] Исто.

[44] Исто, Извештај о раду школе на крају II полугодишта школске 1963/64. године, док. бр. 206/64-23.

[45] Исто.

У овој школској години школа је запошљавала 18 наставника, укључујући и директора школе. Факултетску диплому поседовало је 12 наставника, од којих су два стална хонорарна (хемија, стручни предмети). Поред њих, школа је запошљавала и два стална наставника без дипломског испита (математика, стручни предмети), као и три стручна учитеља за дактилографију, телесно васпитање и предвојничку обуку. Комплетан кадар школе био је стручан, а нестручних предавача није било. Осипања наставног кадра није било, осим што су професор хемије и један економиста прешли на рад у другу организацију, али је одмах ангажована њихова замена. Што се тиче услова живота и рада наставника није било никаквих помака набоље у односу на претходне године.⁴⁶

Школски кадар у овој школској години чинили су следећи наставници:

- Злата Пачариз, српско-хрватски језик, I, II и IV разред;
- Даница Глишовић, српско-хрватски језик, II разред; француски језик;
- Љиљана Радојичић, српско-хрватски језик II и III разред;
- Вера Тешић, немачки језик;
- Нада Нешовић, историја;
- Јован Петровић, економска географија;
- Љубо Милић, математика;
- Станимир Јовановић, познавање робе са технологијом, у свим одељењима до новембра, а од новембра до краја I полугодишта у III и IV години;
- Слободан Ђорђевић, директор школе, предавао познавање робе са технологијом у I и II разреду од новембра до краја I полугодишта;
- Мирјана Радановић, познавање робе са технологијом, од II полугодишта сви разреди;
- Радмила Миловановић, политичка економија; комерцијално пословање III година;
- Синиша Радојичић, економија предузећа, IV година књиговодствени смер; књиговодство, III и IV година;
- Берина Пауновић, економија предузећа, I и III година једно полугође; књиговодство, I година; комерцијално пословање II година;
- Јеврем Савић, економија предузећа, II година; статистика;
- Милица Петровић, економија предузећа, I разред; право;
- Милорад Мијатовић, књиговодство, I и II година; комерцијално пословање IV година;
- Бисенија Деспотовић, дактилографија са биротехником;
- Живорад Марјановић, телесно васпитање;
- Слободан Тиосављевић, предвојничка обука.⁴⁷

Што се тиче практичне обуке ученика, она је спровођена на више начина:

- а) Практичним радом кроз Бачко вривребно брушгво при школи у ком су радили ученици II године и један део ученика осталих разреда.
- б) Ученици II године имали су тродневну праксу у продавницама и магацину трговинског предузећа из града;
- в) Ученици III године упућивани су на једномесечну обуку у привредна предузећа по свом избору;

[46] Исто.

[47] Исто.

г) Обиласком привредних организација више пута током школске године и вишедневним екскурзијама у друге градове и републике и посећивањем сајмова и привредних предузећа у тим градовима и републикама.

Све ученичке екскурзије, како једнодневне, тако и оне вишедневне, имале су научно-рекреативни карактер. У овој школској години ученици I разреда имали су једнодневну екскурзију 1. јуна 1964, на којој су посетили Краљево, Врњачку бању, Матарушку бању и манастир Жичу. У Краљеву је посећено предузеће Магнохром. Ученици II године имали су петодневну екскурзију, од 26. до 31. маја, на којој су посетили Скопље, Лесковац, Ниш и Нишку бању. У Скопљу су ученици од предузећа у том граду посетили Железару и индустријску кланицу. Поред разгледања града посетили су и историјско место Кале. У Лесковцу су посетили фабрику текстила *Звезда* и погоне предузећа *Лейтекс*, а у Нишу фабрику *МИН* (Машинска индустрија Ниш), фабрику дувана, као и културно-историјске споменике: Нишку тврђаву и Ћеле-кулу. Ученици III разреда посетили су Загреб, Љубљану, Блед, Постојну, Ријеку и Опатију. Екскурзија је организована од 27. маја до 1. јуна 1964. године. У оквиру ње су, поред посете културно-историјским знаменостима, посећивали и привредне организације (у Загребу предузеће Јосип Краш, а у Љубљани предузеће *Лийосјрој*). У Ријеци је требало да посете бродоградилиште, али је управа бродоградилишта одбила посету.⁴⁸

На почетку школске године уписано је 322 ученика, а на крају их је било укупно 194. Током године 25 ученика је напустило школу због промене места боравка, промене школе или породичних разлога. Међутим, током године у школу су примљена тројица ученика из других школа, а два су се током године исписала. Услови живота и рада ученика ништа нису били бољи него претходне године. Интернат ни у овој години није постојао. Тешки услови рада и живота ученика Економске школе свакако су се одражавали и на њихов успех. Али је зато физичко и здравствено стање ученика било доста добро. Током године школа није радила седам дана у марту због већег обољевања ученика од грипа, а било је и других краћих боловања. Тежих случајева обољевања није било. Због недостатка лекара и амбуланте у школи, као и лошег финансијског стања, школа ни у овој години није успела да пронађе средства за систематски преглед ученика, па је то планирано за септембар наредне школске године.⁴⁹

Од укупног броја ученика на крају школске године, са позитивним успехом разред је завршило 183 ученика (62,24%), што је доста боље у односу на претходну годину, и може се сматрати задовољавајућим успехом. Што се тиче успеха по разредима, он је поново најбољи у IV години (пролазност разреда 78 – 90%), а најлошији поново у II години (пролазност разреда 38 – 65%). Разред је понављало укупно 15 ученика (5,11%). Поправни испит из једног предмета полагао је 51 ученик (17,34%), а из два предмета 45 ученика (15,31%). Понашање је било примерено како у школи, тако и ван ње. Једини проблем током ове школске године било је повећање броја неоправданих изостанака ученика.⁵⁰

У јануарском испитном року ове школске године пријавило се 27 ученика да полаже завршни испит (комерцијални шест ученика, књиговодствени 16, административни пет).

[48] Исто, Извештај са екскурзије ученика I разреда, док. без броја; Исто, Извештај са екскурзије ученика II разреда, док. без броја; Исто, Извештај о изведеној екскурзији ученика III разреда, док. без броја.

[49] Исто, Извештај о раду школе на крају II полугодишта школске 1963/64. године, док. бр. 206/64-23.

[50] Исто.

Испитни рок одржан је од 22. јануара до 5. фебруара.⁵¹ Сви пријављени ученици су изашли на завршни испит, а њих 21 је положило, док је њих шесторо упућено на понављање завршног испита.⁵²

У јунском испитном року ове године за завршни испит пријавило се укупно 69 кандидата. Испит је одржан у периоду од 20. маја до 20. јуна 1964. године, с тим да је писмени трајао од 20. маја до 1. јуна, а усмени од 10. до 20. јуна. Писмени рад је рађен делом код куће, а делимично у школи пред испитном комисијом.⁵³

Највише их је било на комерцијалном одсеку (36 редовних и два ванредна кандидата). На књиговодственом одсеку пријавило се 17 редовних и 13 ванредних кандидата, док се на административном пријавио само један ванредни кандидат. Од укупног броја пријављених са успехом је положило 47 кандидата, од чега одличних четворо, врло добрих 13 и положило испит 30. На поновно полагање упућена су 22 кандидата (књиговодствени смер 11, комерцијални 10 и један са административног смера).⁵⁴

У јуну месецу школа је расписала конкурс за пријем нових редовних ученика за следећу школску годину, а на њега се пријавило 89 ученика (47 на књиговодствени и 42 на комерцијални смер), од чега је примљено 73 ученика (38 књиговодствени и 35 комерцијални смер). Од тих примљених ученика деветоро је имало одличан успех (петоро са књиговодственог и четворо са комерцијалног смера), 23 врло добар (13 са књиговодственог и десет са комерцијалног смера), добрих је примљено 35 (16 књиговодствени и 13 комерцијални смер), док је са довољним успехом примљено шесторо ученика (четворо књиговодствени и двоје комерцијални смер). Што се тиче места становања, 24 је било из Горњег Милановца (13 књиговодствени и 11 комерцијални смер), из Краљевачког среза 39 (18 књиговодствени и 21 комерцијални смер), а десеторо ученика је било из другог среза (седам са књиговодственог и три са комерцијалног смера).⁵⁵

Августовски испитни рок за полагање завршног испита одржан је од 25. августа до 8. септембра. На завршни испит пријавило се 59 кандидата (књиговодствени 38, административни пет, комерцијални 16).⁵⁶ Сви пријављени кандидати су изашли на завршни испит, који је положило 39 кандидата, а њих 20 је упућено да га понове.⁵⁷

Директор школе у овој школској години био је инжењер Слободан Ђорђевић.⁵⁸

Школска 1964/1965. година

Школа није мењала зграду у односу на претходне године. Проблем са водоводом и канализацијом, као и са кровом и фасадом, није саниран ни у овој школској години. Школа је зграду и даље делила са Основном школом и Гимназијом, због чега је поново била принуђена да ради у две смене. Што се тиче опремљености учионица намештајем, ни ту није било већих промена. У овој години инвентар је обновљен набавком једне

[51] Исто, Књига записника испитног одбора Економске школе Г. Милановац 1961-1965, Записник са прве седнице испитног одбора одржане 22. јануара 1964. године.

[52] Исто, Записник са друге седнице испитног одбора одржане 6. фебруара 1964. године.

[53] Исто, Извештај о току завршног испита у јунском испитном року школске 1963/64. године, док. бр. 208/64-2.

[54] Исто.

[55] Исто, Извештај о раду школе на крају II полугодишта школске 1963/64. године, док. бр. 206/64-23.

[56] Исто, Књига записника испитног одбора Економске школе Г. Милановац 1961-1965, Записник са треће седнице испитног одбора одржане 25. августа 1964. године.

[57] Исто, Записник са четврте седнице испитног одбора одржане 9. септембра 1964. године.

[58] Исто, Извештај о раду школе на крају II полугодишта школске 1963/64. године, док. бр. 206/64-23.

ваге, пећи, постоља за епидијаскоп, витрине и једног лабораторијског стола. Такође, није било промена ни у броју кабинета нити у њиховој опремљености. И у кабинетима и у учионицама недостајало је како намештаја, тако и учила. Друга прича била је са физкултурном салом која је била опремљена свим неопходним реквизитима и справама, али је дељена са Гимназијом и Техничком школом. Амбуланте и ћачке кухиње није било ни у овом периоду.⁵⁹

У овој школској години у школи је предавало 17 наставника, рачунајући и директора. Од тог броја наставника, њих 12 је било са факултетском дипломом, двоје са вишом и троје са средњом школом. Два наставника са вишом стручном спремом били су стални хонорарни предавачи за математику и групу стручних предмета, док су три предавача са средњом школом предавали дактилографију, телесно васпитање и предвојничку обуку. Према томе, школа је имала комплетно стручан наставни кадар, без нестручних наставника. Осипања наставног кадра није било, али ни побољшања услова живота и рада наставника.⁶⁰

- Наставни кадар школе у овој школској години чинили су следећи наставници:
- Злата Пачариз, српско-хрватски језик, I, III и IV разред;
- Даница Глишовић, III разред; француски језик;
- Миљана Ђорђевић, II разред;
- Вера Петровић, немачки језик;
- Нада Нешовић, историја;
- Јован Петровић, економска географија;
- Љубо Милић, математика;
- Милан Глишовић, познавање робе са технологијом;
- Радмила Миловановић, политичка економија;
- Синиша Радојичић, економија предузећа, IV разред;
- Берина Пауновић, економија предузећа, II и III разред;
- Милица Петровић економија предузећа, I разред; право, III и IV разред;
- Милорад Мијатовић, књиговодство, II и III разред; комерцијално пословање, IV разред;
- Синиша Радојичић, књиговодство, IV разред;
- Јеврем Савић, књиговодство, I разред; комерцијално пословање, III разред; статистика;
- Бисенија Деспотовић, дактилографија са биротехником;
- Живорад Марјановић, телесно васпитање;
- Слободан Тиосављевић, предвојничка обука.⁶¹

Практична обука спровођена је на исти начин као и претходних година, а њен циљ био је стицање практичних знања ученика и повезивање теорије и праксе, тј. практична примена знања стеченог у школи. Поред практичне наставе, практично знање ученици су стицали и при посетама привредним предузећима, као и током једнодневних и вешедневних екскурзија. Током године изведено је више таквих екскурзија:

- Ученици по једног одељења I, III и IV разреда имали су дводневну екскурзију до Новог Сада, при чему су посетили и предузећа *Клјин* и *Соња Маринковић*,
- Ученици II разреда имали су једнодневну екскурзију до Новог Сада и посетили *Новосадски сајам*,

[59] Исто, Извештај о раду школе на крају II полугодишта школске 1964/65. године, док. бр. 1965-21.

[60] Исто.

[61] Исто.

- Једно одељење II разреда и једно одељење IV разреда имали су једнодневну екскурзију до Аранђеловца и посетили су опленачку бербу грожђа,
- Ученици III године имали су вишедневну екскурзију до црногорског приморја, преко Ужица и Подгорице при чему је посећен и један текстилни комбинат.⁶²

Школа је својим актом (бр. 276/2 од 28. септембра 1964. године) тражила од СО Горњи Милановац да јој одобри отварање два издвојена одељења школе у Лазаревцу. На седници Савета за просвету, културу и физичку културу СО Горњи Милановац од 1. октобра 1964. године овај савет је разматран и донета је одлука да се школи омогући отварање поменутих одељења.⁶³

На почетку школске године уписано је 300 ученика, а на крају школске године било их је 296, из чега се види да осипања готово да и није било. Услови живота и рада ученика нису се драстично променили. Они су нарочито били тешки за ученика са стране који су, због непостојања интерната, били принуђени или да путују до школе или да живе приватно. Такви услови свакако су се негативно одражавали на њихов успех у школи. Па ипак, и поред тешких услова живота и рада, физичко стање и здравље ученика било је добро. Током школске године није било никаквих епидемија нити дужег боловања ученика. Ове године систематским прегледом обухваћени су ученици који су уписивали I разред школе, а у плану за наредну годину било је да се њим обухвате и остали ученици.⁶⁴

Од укупног броја ученика на крају школске године, за позитивним успехом било је 189 (65,17), што је бољи резултат него претходне године. Најбољи успех био је код IV разреда (процент ученика са позитивним успехом био је 70-90%), а најслабији код I (тај процент био је око 53%). Двадесет ученика је морало да обнови разред, оних који полажу један поправни испит било је 50, а оних са два поправна испита 37, што је укупно 107 (34,83%) ученика са макар једном слабом оценом на крају школске године. Владање је било примерено како у школи, тако и ван ње.⁶⁵

На завршни испит у јануарском испитном пријавило се 32 кандидата (књиговодствени 22, комерцијални 7, административни три). Испитни рок је одржан од 20. јануара до 6. фебруара 1965. године.⁶⁶ Интересантно је да су у овом испитном року изашли сви пријављени кандидати и да су сви положили завршни испит.⁶⁷

Завршни испит у јунском испитном року одржан је од 24. маја до 23. јуна 1965. године (пријавило се 90 кандидата - књиговодствени 62, комерцијални 26, административни два).⁶⁸ Од укупног броја пријављених само један кандидат није изашао на завршни испит. Испит је положило 80 кандидата, док је њих девет упућено да га понове.⁶⁹

[62] Исто.

[63] Исто, Решење Савета за просвету, културу и физичку културу СО. Г. Милановац од 1. октобра 1964, док. без броја.

[64] Исто, Извештај о раду школе на крају II полугодишта школске 1964/65. године, док. бр. 1965-21.

[65] Исто.

[66] Исто, Књига записника испитног одбора Економске школе Г. Милановац 1961-1965, Записник са прве седнице испитног одбора (није написан датум одржавања седнице).

[67] Исто, Записник са треће седнице испитног одбора одржане 8. фебруара 1965. године.

[68] Исто, Записник са четврте седнице испитног одбора одржане 6. маја 1965. године.

[69] Исто, Књига записника испитног одбора Економске школе Г. Милановац 1965-1968, Записник са пете седнице испитног одбора одржане 23. јуна 1965. године.

У августовском испитном року пријавило се 38 кандидата (књиговодствени 31, комерцијални четири, административни три). Испитни рок је одржан од 20. августа до 6. септембра.⁷⁰ Сви пријављени кандидати су и изашли на завршни испит, а испит је положило 25 кандидата, док је њих 13 упућено да га понове.⁷¹

Директор школе у овој школској години био је инжењер Слободан Ђорђевић.⁷²

Извори и литература

Необјављени архивски извори:

Међуопштински историјски архив Чачак, Фонд Економска школа – Горњи Милановац 1958-1972.

Литература:

Василић Витомир. *Водич Међуопштинској историјској архива Чачак*. Чачак : Међуопштински историјски архив, 1988.

[70] Исто, Записник са шесте седнице испитног одбора одржане 20. августа 1965. године.

[71] Исто, Записник са седме седнице испитног одбора одржане 6. септембра 1965. године.

[72] Исто, Извештај о раду школе на крају II полугодишта школске 1964/65. године, док. бр. 1965-21.

Ред. бр.	ОПШТИ ПОДАЦИ				ПОДАЦИ О			
	Презиме очево име и име	Рођен		Народност и држављанство	Завршио школу			
		Дан, месец и година	Место, срез и Република		Место и назив школе	Школска година	Завршни разред	
1	АВРАМОВИЋ Петар МИРЈАНА	23. новембар 1944.	Коштунићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
2	АКЕНТИЈЕВИЋ Радосав МИЛОШ	25. новембар 1944.	Бољковци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
3	АЛЕКСИЈЕВИЋ Петар ЉУБОДРАГ	29. децембар 1935.	Нересница, Пожаревац, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
4	АНДРЕЈЕВИЋ Милош ЉУБИЦА	18. септембар 1929.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
5	АНЂЕЛКОВИЋ-ПЕТКОВИЋ Никола ВУКОСАВА	20. март 1935.	Белановци, Лесковац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
6	АНТОНИЈЕВИЋ Божидар МИЛЕСА	22. мај 1946.	Срезејевци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
7	АРАНЂЕЛОВИЋ Милутин ВЛАДЕТА	23. јул 1936.	Крагујевац, Крагујевац, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
8	АРСЕНИЈЕВИЋ Љубисав РАДОЈКА	16. новембар 1944.	Партизани, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Економска школа „Коста Ђукић”, Младеновац	1963/64.	II	
9	АРСЕНИЈЕВИЋ Милоје АЛЕКСАНДАР	3. новембар 1922.	Живковци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
10	АРСЕНИЈЕВИЋ Предраг РАДОСЛАВА	22. јануар 1945.	Прогореоци, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Економска школа „Коста Ђукић”, Младеновац	1963/64.	II	
11	АТАНАЦКОВИЋ Душан СРЕТЕН	16. март 1930.	Београд, Београд, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
12	АЦОВИЋ Гвозден МИЛОЉУБ	23. јул 1936.	Велереч, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
13	БАЈИЋ Милорад ЛЕЛА	28. јун 1945.	Брајићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
14	БАЈИЋ Радован РАЈКА	28. децембар 1944.	Бершићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
15	БАНОВИЋ Дмитар ЖИВОТА	16. јануар 1944.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
16	БАРАЛИЋ Благомир МИЛИВОЈЕ	13. децембар 1937.	Мрчајевци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
17	БАРАЛИЋ Владимир РАДИША	5. јун 1945.	Шарани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
18	БАРАЛИЋ Стеван СЛAVOЉУПКА	3. новембар 1945.	Шарани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
19	БЕЛАЈ Винко ДРАГУТИН	6. август 1936.	Павловац, Кратина, Хрватска	хрватска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1962/63.	II	
20	БЛАГОЈЕВИЋ Драгутин МИЛКИЦА	17. мај 1944.	Команице, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
21	БОБИЋ Данило РАДОМИР	25. октобар 1938.	Личко Петрово Село, Госпић, Хрватска	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
22	БОГОСАВЉЕВИЋ Владимир МИЛОВАН	28. маја 1925.	Мутањ, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	III	
23	БОЖОВИЋ Милош ДРАГА	9. септембар 1945.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
24	БОЖОВИЋ Радослав ЉИЉАНА	9. мај 1946.	Прељина, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
25	БОЖОВИЋ Сретен ВЕРА	26. октобра 1944.	Лозањ, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
26	БОЈОВИЋ Милорад НАДЕЖДА	14. мај 1942.	Грабовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
27	БОЦИЋ Видосав СВЕТЛАНА	13. мај 1946.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
28	БОШЊАКОВИЋ Будимир НАДЕЖДА	7. јун 1946.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	

ШКОЛОВАЊУ			ЗАВРШНИ ИСПИТ			НАПОМЕНА
Одсек	Смер	УСПЕХ	Школска година	Оспособио се за:		
књиговодствени	индустријски	Положила завршни испит са врло добрим успехом	1962/63.	послове књиговодства		
комерцијални	/	Положио завршни испит	1963/64.	послове комерцијалне службе		
књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит	1961/62.	послове књиговодства	Завршио трогодишњу економску школу за одрасле	
административни	/	Положила завршни испит	1964/65.	рад у административној служби	Завршила економску школу за одрасле по двогодишњем програму	
књиговодствени	индустријски	Положила завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	Завршила економску школу за одрасле по двогодишњем програму	
књиговодствени	трговински	Положила завршни испит	1964/65.	послове књиговодства		
административни	/	Положио завршни испит са врло добрим успехом	1961/62.	рад у административној служби	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму	
књиговодствени	индустријски	Упућије се да понови цео завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	Завршила економску школу за одрасле по двогодишњем програму	
књиговодствени	трговински	Упућије се да понови цео завршни испит	1964/65.	послове књиговодства		
књиговодствени	индустријски	Упућије се да понови цео завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	Завршила економску школу за одрасле по двогодишњем програму	
књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит са врло добрим успехом	1961/62.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму	
књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит	1961/62.	послове књиговодства	Завршио трогодишњу економску школу за одрасле	
комерцијални	/	Положила завршни испит	1962/63.	послове комерцијалне службе		
комерцијални	/	Положила завршни испит	1963/64.	послове комерцијалне службе		
комерцијални	/	Положио завршни испит	1962/63.	послове комерцијалне службе		
књиговодствени	трговински	Положио завршни испит саодличним успехом	1964/65.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по четворогодишњем програму	
књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит	1962/63.	послове књиговодства		
књиговодствени	трговински	Положила завршни испит	1964/65.	послове књиговодства		
књиговодствени	трговински	Положио завршни испит	1963/64.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму	
комерцијални	/	Положила завршни испит	1962/63.	послове комерцијалне службе		
административни	/	Положио завршни испит	1964/65.	рад у административној служби	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму	
књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит	1962/63.	послове књиговодства	Завршио економску школу по трогодишњем програму за одрасле	
комерцијални	/	Положила завршни испит	1963/64.	послове комерцијалне службе		
књиговодствени	трговински	Положила завршни испит	1964/65.	послове књиговодства		
књиговодствени	индустријски	Положила завршни испит	1962/63.	послове књиговодства		
књиговодствени	индустријски	Положила завршни испит са врло добрим успехом	1962/63.	послове књиговодства		
комерцијални	/	Положила завршни испит	1964/65.	послове комерцијалне службе		
комерцијални	/	Положила завршни испит са врло добрим успехом	1963/64.	послове комерцијалне службе		

29	БРАКОВИЋ Илија ЖИВОМИР	7. октобар 1923.	Д. Врбава, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
30	ВАСИЛЕВСКИ Јован МИЛИВОЈ	25. август 1929.	Белче, Битољ, Македонија	македонска, СФРЈ	Прилеп, Економска школа	1963/64.	II	
31	ВАСИЉЕВИЋ Добривоје МОМЧИЛО	15. фебруар 1933.	Прибас, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
32	Васиљевић Исидор ДАРИНКА	26. новембар 1944.	Прањани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
33	ВАСИЉЕВИЋ Петар ЈЕЛИСАВЕТА	19. априла 1945.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
34	ВАСИЉЕВИЋ Стојадин МИЛОЉУБ	10. јула 1944.	Попадић, Мионица, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
35	ВАСИЉЕВИЋ Сулејман РАМИЗА	18. октобар 1939.	Гаљево, Мостар, БиХ	неопредељен, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
36	ВЕЉИЋ Раденко БОСИЉКА	21. септембар 1946.	Књажевац, Зајечар, Србија	црногорска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
37	ВЕСКОВИЋ Драгић РАДОСЛАВ	1. јула 1924.	Врнчани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
38	ВЕСКОВИЋ Љубинко ГОЈКО	22. фебруар 1926.	Врнчани, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
39	ВЕСКОВИЋ Раденко ГОРГИНА	15. април 1945.	Врнчани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
40	ВИДАКОВИЋ Вељко ДРАГОСЛАВ	7. август 1920.	Прањани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
41	ВИДИЋ Тадија ГОРДАНА	22. јул 1946.	Велереч, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
42	ВИДОЈЕВИЋ поч. Божидар БОЖИДАРКА	23. јануар 1945.	Шилопај, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
43	ВИДОЈЕВИЋ Ратомир СИНИША	29. септембар 1944.	Сврачковци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
44	ВИШИЋ Драгослав ОЛГА	29. октобар 1929.	Веселиновац, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
45	ВУЈИЋ Властимир ВОЈКО	20. август 1939.	Брусница, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
46	ВУЈИЋ Властимир МАТИЈЕ	16. јуна 1942.	Брусница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
47	ВУЈИЧИЋ Станимир ДУШАНКА	6. август 1946.	Озрем, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
48	ВУЛОВИЋ Бранко СВЕТОМИР	22. новембар 1932.	Неваде, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
49	ВУКАЈЛОВИЋ Милан ВУЧКО	29. децембар 1943.	Велереч, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
50	ВУКОВИЧ Веселин БОСА	1. јануар 1945.	Дружетићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
51	ВУКСАНОВИЋ Љубиша МИРЈАНА	30. август 1946.	Г. Бранетићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
52	ВУЧЕЛИЋ Јован МАНОЈЛО	12. септембар 1938.	Грнчар, Иванград, Ц. Гора	црногорска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
53	ВУЧЕЛИЋ Јован РАДОСЛАВ	20. април 1934.	Грнчар, Иванград, Ц. Гора	црногорска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1963/64.	II	
54	ВУЧЕТИЋ Драгољуб МИЛОЈЕ	22. април 1928.	Рудник, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
55	ГАВРИЛОВИЋ Драгослав СЛАВКА	18. јануар 1945.	Козељ, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
56	ГЛИБИЋ Милутин ДРАШКО	23. новембра 1922.	Г. Милановац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
57	ГЛИГОРИЈЕВИЋ Бранко ПРВОСЛАВ	17. децембар 1945.	Неваде, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
58	ГЛИШИЋ Вилиман КОВИНА	16. мај 1944.	Брђани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
59	ГЛИШОВИЋ Милан МИХАИЛО	19. септембар 1945.	Накучани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	

60	ГЛИШОВИЋ Станимир ОЛГА	2. октобар 1937.	Грабовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
61	ГОЈКОВИЋ Светомир ЉУБОМИР	2. фебруар 1925.	Г. Трпча, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
62	ГРКОВИЋ Живота РАДОВАН	23. децембра 1941.	Неваде, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
63	ДАМЉАНОВИЋ Крста ВЕРА	24. септембар 1946.	Коштунићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
64	ДАМЉАНОВИЋ Крста ВЕРА	24. септембар 1946.	Коштунићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
65	ДАНИЛОВИЋ Владимир РАДОМИР	2. децембар 1922.	Котража, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
66	ДАНИЛОВИЋ Рајко МИЛЕВА	18. октобар 1943.	Прељина, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
67	ДАНИЧИЋ Живадин МИЛКА	18. децембар 1941.	Драгосиљци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Београд, II економска школа	1964/65.	II	
68	ДАНИЧИЋ Светолик МИЛОРАД	9. октобар 1924.	Цветановци, Ваљево, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
69	ДЕВЧИЋ Стеван ЈАСМИНКА	4. април 1944.	Мађер, Т. Ужице, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
70	ДЕСПОТОВИЋ Веселин БИСЕНИЈА	29. децембар 1939.	Полом, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
71	ДЕСПОТОВИЋ Веселин ГОРДАНА	30. октобар 1945.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
72	ДИМИТРИЈЕВИЋ Милан СРЕТЕН	5. фебруар 1925.	Г. Милановац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
73	ДИМИТРИЈЕВИЋ Милорад ЖИВОТА	30. август 1932.	Накучани, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
74	ДИМИТРИЈЕВИЋ Мирослав РАДОСЛАВА	14. април 1944.	Београд, Београд, Србија	српска, СФРЈ	Београд, IV економска школа	1964/65.	IV	
75	ДИМИТРИЈЕВИЋ Стеван СЛОНОДАН	15. април 1926.	Луковица, Светозарево, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
76	ДИНЧИЋ Миливоје МИЈАЛКО	11. децембар 1945.	Г. Бањани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
77	ДИМИТРОВИЋ Грујица САВКА	12. септембар 1936.	Шилопај, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
78	ДИМИТРОВИЋ Милоје ЗОРАН	17. јун 1944.	Љутовница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
79	ДОМАНОВИЋ Раденко ВИДОСАВ	12. септембар 1925.	Соколићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
80	ДРАГАНИЋ Јездимир МИЛОЈКО	19. октобар 1924.	Шутци, Ваљево, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
81	ДРАГИЋЕВИЋ Милијан ЉУБИЦА	10. август 1944.	Дренова, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
82	ДРАГОЈЛОВИЋ Душан РАДИВОЈЕ	10. септембар 1935.	Јабланица, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
83	ДРАГУТИНОВИЋ Јован ВИДА	29. априла 1944.	Каленић, Т. Ужице, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
84	ДРАЖОВИЋ Милоје СЛОБОДАНКА	21. новембра 1942.	Брусница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
85	ЂОКИЋ Радивоје РАДУЛКА	16. септембра 1944.	Бресница, Мрчајевци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
86	ЂОКИЋ Тодор ВЕРОСЛАВА	15. март 1937.	Теврич, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
87	ЂОКОВИЋ Милојко МИЛУНИКА	29. марта 1946.	Угриновци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
88	ЂОЛОВИЋ Војислав ЛЕПОСАВА	31. мај 1945.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
89	ЂОРЂЕВИЋ Богољуб МИЛОВАН	5. јануар 1925.	Г. Црнућа, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
90	ЂОРЂЕВИЋ Драгољуб МИЛИНКО	7. март 1928.	Тодорин Дол, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	

91	ЂОРЂЕВИЋ Ђорђе МИЛУТИН	18. јул 1926.	Г. Црнућа, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
92	ЂОРЂЕВИЋ Живота СТАМЕНКО	15. фебруар 1930.	Церовца, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	III	
93	ЂОРЂЕВИЋ Каменко МИЛОРАД	4. децембар 1943.	Мајдан, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
94	ЂОРЂЕВИЋ Милорад МИЛУТИН	5. септембар 1936.	Тодорин Дол, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
95	ЂОРОВИЋ Милија МИЛОШ	23. јул 1928.	Честина, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
96	ЂУРИЋ Бранислав СЛАВОМИР	30. октобар 1927.	Страгари, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
97	ЂУРИЋ Бранислав СЛАВОМИР	30. октобар 1937.	Страгари, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
98	ЂУРИЋ Ђурђе СВЕТОЗАР	11. октобра 1927.	Д. Шаторња, Крагујевац, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
99	ЂУРИЋ Миливоје ВОЈИСЛАВ	30. ЈУЛ 1919.	Д. Врбава, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
100	ЂУРОВИЋ Будимир МИЛАН	11. април 1946.	Таково, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
101	ЖИВАНОВИЋ Драгомир ДОБРИНКА	21. јул 1944.	Шарани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
102	ЖИВАНОВИЋ Радиша ПРЕДРАГ	29. јул 1927.	Накучани, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
103	ЖИВКОВИЋ Рисим МИЛИВОЈЕ	26. мај 1928.	Трнава, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
104	ЖИЖОВИЋ Драгољуб ДОБРИНКА	14. април 1946.	Леушићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
105	ЖИШОВИЋ Десимир ДРАГОМИР	5. септембар 1945.	Г. Бранетићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
106	ЖУЛОВИЋ Миливоје МАРКО	24. децембар 1943.	Врачевићи, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
107	ЗАРИЋ Видосав РАДОВАН	23. јул 1944.	Накучани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
108	ЗАРИЋ Петар МИЛЕСА	25. фебруар 1944.	Чајетина, Т. Ужице, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
109	ИВАНКОВИЋ Драгослав МИЛОМИР	18. фебруар 1918.	Гукош, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
110	ИВАНКОВИЋ Миладин ЉИЉАНА	15. април 1943.	Петка, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Београд, II економска школа	1962/63.	II	
111	ИВАНОВИЋ Милутин ДРАГА	5. фебруар 1944.	Лозањ, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
112	ИВАНОВИЋ Светислав ЗОРИЦА	1. јул 1946.	Цветановци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
113	ИВАНОВИЋ Светислав ОЛГИЦА	17. септембар 1943.	Цветановци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
114	ИВАНОВИЋ Славиша СЛОБОДАН	1. јун 1944.	Давидовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
115	ИГЊОВИЋ Миодраг РАДОШ	5. мај 1945.	Остра, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
116	ИЛИЋ Богдан РАДИША	21. новембар 1943.	Мајдан, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
117	ИЛИЋ Мирослав ДОБРИЛА	15. септембра 1945.	Прељина, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
118	ИЛИЋ Чедомир МИЈОДРАГ	6. август 1922.	Гукош, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
119	ИРИЋ Јован СРЕДОЈЕ	4. јул 1928.	Отиловиће, Пљевље	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1963/64.	II	
120	ИСАИЛОВИЋ Александар МИЛА	10. септембар 1935.	Кичево, Кичево, Македонија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
121	ИСАИЛОВИЋ Саво МИЉОЈКА	3. јун 1946.	Грабовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	

122	ИСАИЛОВИЋ Саво СТОЈАН	5. април 1930.	Грабовица, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
123	ЈАКОВЉЕВИЋ Милан МИРКО	21. септембар 1943.	Бабајић, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
124	ЈАКОВЉЕВИЋ Михаило БРАНИСЛАВ	22. јун 1944.	Ручићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
125	ЈАКОВЉЕВИЋ Станоје ДУШАН	4. фебруар 1943.	Ручићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
126	ЈАНИЋИЈЕВИЋ Добрица МИЛОРАД	11. јануар 1945.	Бело Поље, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
127	ЈАНКОВИЋ Драгослав ЖИВОРАД	24. децембар 1934.	Јабланица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
128	ЈАНКОВИЋ Милинко ДИВНА	30. август 1946.	Араповца, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Економска школа Београд, издвојено одељење Лазаревац	1962/63.	II	
129	ЈАЧОВИЋ Милош БРАНКО	14. фебруар 1936.	Заграђе, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
130	ЈЕВТИЋ Добросав ЉИЉАНА	25. март 1945.	Заграђе, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
131	ЈЕЛИЋ Милутин РАДИСАВ	2. август 1920.	Мајдан, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
132	ЈЕРЕМИЋ Драгољуб ДУШИЦА	7. март 1946.	Љутовница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
133	ЈЕРЕМИЋ Живота ЖИВАДИН	1. јануар 1940.	Јабланица, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
134	ЈЕРЕМИЋ Милија РАДИВОЈЕ	25. мај 1928.	Бечањ, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
135	ЈОВАНОВИЋ Антоније ЖИВАНА	16. новембар 1946.	Коњуша, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
136	ЈОВАНОВИЋ Богосав ЉУБИНКА	22. јула 1945.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
137	ЈОВАНОВИЋ Добрица МИЛОЈКО	25. септембар 1918.	Г. Врбава, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
138	ЈОВАНОВИЋ Иво ЛЕНА	20. октобар 1940.	Пучишће, Сплит, Хрватска	хрватска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
139	ЈОВАНОВИЋ Момчило РУЖИЦА	28. мај 1945.	Велереч, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
140	ЈОВАНОВИЋ Радиша ВЕРКА	16. фебруар 1945.	Ручићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
141	ЈОВАНОВИЋ Радомир АЛЕКСАНДАР	2. мај 1928.	Бањица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
142	ЈОВАНОВИЋ Славоје ЖИВАДИНКА	20. новембар 1932.	Жупањевац, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
143	ЈОВАНОВИЋ Славоје ЖИВАДИНКА	20. октобра 1932.	Жупањевац, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
144	ЈОВАНОВИЋ Станимир БОГОСАВ	26. април 1912.	Семедраж, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
145	ЈОВАШЕВИЋ Милован ВЕРА	6. јуна 1943.	Прељина, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
146	ЈОВИЧИЋ Александар МИЛАНКА	28. јул 1925.	Г. Милановац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
147	ЈОВИЧИЋ Драгиша СЛОБОДАН	13. март 1945.	Мајдан, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
148	ЈОВИЧИЋ Милош РОДОЉУБ	24. фебруар 1920.	Колањевци, Ваљево, србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
149	ЈОКСИМОВИЋ Живорад СЛОБОДАН	23. фебруар 1945.	Угриновци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
150	ЈОКСИЋ Рафаило ГОРДАНА	2. новембар 1943.	Д. Врбава, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
151	ЈОСИПОВИЋ Војислав БРАНИСЛАВ	30. октобар 1926.	Велешевац, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	

152	ЈОСИФОВИЋ Рајко СВЕТОЛИК	23. јул 1939.	Кртак, Ниш, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
153	ЈУКОВИЋ Петар ДРАГОСЛАВ	15. мај 1934.	Атеница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
154	КАЗАКОВИЋ Милоје МИЛОМИР	22. новембар 1930.	Г. Црнућа, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
155	КАЛИЧАНИН Тодор ЉУБИША	15. август 1928.	Штаваљ, Н. Пазар, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
156	КАЛОЈЕВИЋ ПЕТРОНИЈЕ	7. децембар 1914.	Грабовица, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
157	КАСАПОВИЋ Станимир МИЛОЉУБ	28. мај 1924.	Врнчани, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
158	КНЕЖЕВИЋ Драгутин ДУШАНКА	22. март 1944.	Брђани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
159	КОВАЧЕВИЋ Милоје СЛОБОДАНКА	9. јун 1942.	Брусница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
160	КОВАЧЕВИЋ Сениша РАДОВИНКА	16. маја 1945.	Теочин, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
161	КОВАЧЕВИЋ Томислав ЗЛАТА	28. децембар 1940.	Г. Милановац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
162	КОЗОДЕРОВИЋ Веселин МИОДРАГ	22. март 1945.	Теочин, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
163	КОЈИЋ Милорад МИЛЕТА	15. фебруар 1945.	Штавица, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
164	КОЛАКОВИЋ Драгомир МИЛИЦА	26. јула 1933.	Чачак, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
165	КОСТИЋ Младен МИОДРАГ	3. август 1921.	Врање, Лесковац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
166	КРСМАНОВИЋ Борисав СЛОБОДАН	27. јул 1922.	Брђани, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
167	КРСТИЋ Димитрије МИЛИЦА	29. септембар 1930.	Озрем, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
168	КРСТИЋ Јово ЦВЈЕТКО	28. новембар 1922.	Тршић, Тузла, БиХ	српска, СФРЈ	Крушевац, Економска школа	1964/65.	III	
169	КРСТОВИЋ Гвозден МИЛОЈКО	30. јануара 1928.	Клатичево, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
170	ЛАЗАРЕВИЋ Владан ДИМИТРИЈЕ	25. априла 1942.	Ручићи, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
171	ЛАЗАРЕВИЋ Живорад ТУГОМИР	8. април 1944.	Г. Бранетићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
172	ЛАЗАРЕВИЋ Милић ВЕРКА	24. јануар 1944.	Трудељ, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
173	ЛАЗАРЕВИЋ Савко ДОБРИЛА	30. август 1945.	Трудељ, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
174	ЛАЗИЋ Живота НАДА	7. септембар 1932.	Сврачковци, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
175	ЛАЗИЋ Милисав МИЛУТИН	1. март 1944.	Сврачковци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
176	ЛАЗОВИЋ Милијан ДАНИЦА	31. мај 1945.	Грабовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
177	ЛАЛОВИЋ Миљан ЉИЉАНА	25. фебруар 1945.	Прњавор, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
178	ЛЕПОСАВИЋ Сениша СРЕЂКО	22. маја 1943.	Прелјина, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
179	ЛОМОВИЋ Драгиша БОШКО	27. фебруар 1944.	Брезна, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
180	ЛОШИЋ Миле МИЛЕНА	11. мај 1944.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
181	ЛУКИЋ Љубомир БОЖИДАР	20. децембра 1919.	Колањевци, Ваљево, србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
182	МАКСИМОВИЋ Војин ЖИВОТА	2. септембар 1935.	Заграђе, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	

183	МАКСИМОВИЋ Драгомир ЖИВАН	31. јануар 1910.	Крстац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
184	МАКСИМОВИЋ Милијан ДРАГИЦА	20. јануар 1921.	Г. Милановац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
185	МАКСИМОВИЋ Милорад СТАНА	30. децембар 1945.	Бресница, Мрчајевци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
186	МАКСИМОВИЋ поч. Милун РАДМИЛА	17. октобар 1943.	Бресница, Мрчајевци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
187	МАКСИМОВИЋ Сретен БРАНИСЛАВ	28. марта 1943.	Мутањ, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
188	МАКСИМОВИЋ Сретен РАДОВАН	20. јул 1928.	Љутовница, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
189	МАКСИМОВИЋ Срећко ВОЈКО	14. фебруар 1938.	Прислоница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
190	МАКСИЋ Милојко РАЈНА	16. март 1943.	Озрем, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
191	МАЛЕТКОВИЋ Миливоје БРАНИСЛАВ	11. фебруар 1922.	Ракова, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
192	МАРИНКОВИЋ Владимир ЉИЉАНА	29. децембар 1942.	Г. Црнућа, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
193	МАРИНКОВИЋ Владимир ЉИЉАНА	29. децембар 1942.	Г. Црнућа, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
194	МАРИНКОВИЋ Данило ВЕРА	28. јун 1940.	Заграђе, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
195	МАРИНКОВИЋ Драгомир РАДОВАН	29. јул 1944.	Сврачковци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
196	МАРИНКОВИЋ Драгутин СРЕЋКО	7. август 1943.	Љиг, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
197	МАРИНКОВИЋ Миладин СТАНИЦА	22. март 1944.	Г. Црнућа, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
198	МАРИНКОВИЋ Миодраг СЛОБОДАН	17. новембар 1927.	Г. Црнућа, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
199	МАРИНКОВИЋ Радош ЗОРКА	10. фебруар 1946.	Дружетићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
200	МАРИНКОВИЋ Радош ЗОРКА	10. фебруар 1946.	Дружетићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
201	МАРИНКОВИЋ Чедомир МИЛОВАН	9. август 1946.	Враћевшница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
202	МАРИНКОВИЋ Чедомир МИЛОВАН	9. август 1946.	Враћевшница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
203	МАРИНКОВИЋ Чедомир МИЛОВАН	9. август 1946.	Враћевшница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
204	МАРИЋ Милисав МИЛОШ	10. октобар 1944.	Бечањ, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
205	МАРИЋ Раденко РАДА	28. јун 1946.	Г. Бранетићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
206	МАРЈАНОВИЋ Гојко ДЕСАНКА	10. јул 1944.	Давидовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
207	МАРЈАНОВИЋ Гојко СТАНА	24. фебруар 1926.	Давидовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
208	МАРЈАНОВИЋ Љубинко МИЛОВАН	5. мај 1932.	Моравци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
209	МАРЈАНОВИЋ Ратомир РАДМИЛА	24. фебруар 1945.	Брусница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
210	МАРКЕЉИЋ Бошко ГОРДАНА	9. јануар 1944.	Шарани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
211	МАРКОВИЋ Богољуб БРАНКО	20. мај 1922.	Шарани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
212	МАРКОВИЋ Бошко СТАНОЈЕ	12. новембар 1945.	Шарани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
213	МАРКОВИЋ Вујица РАДОСАВ	28. септембар 1911.	Липница, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	

ЕКОНОМСКА ШКОЛА ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ (школска 1959/1960 – 1964/65. година)

књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит са врло добрим успехом	1962/63.	послове књиговодства	Завршио економску школу по двогодишњем програму за одрасле
књиговодствени	индустријски	Положила завршни испит	1961/62.	послове књиговодства	Завршила трговинску економску школу за одрасле
књиговодствени	трговински	Положила завршни испит	1963/64.	послове књиговодства	
комерцијални	/	Положила завршни испит	1962/63.	послове комерцијалне службе	
књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит	1962/63.	послове књиговодства	
административни	/	Положио завршни испит	1961/62.	рад у административној служби	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит	1963/64.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
комерцијални	/	Положила завршни испит	1962/63.	послове комерцијалне службе	
књиговодствени	трговински	Положио завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
књиговодствени	трговински	Упућије се да понови цело завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	
књиговодствени	трговински	Положила завршни испит	1965/66.	послове књиговодства	
административни	/	Положила завршни испит	1961/62.	рад у административној служби	Завршила економску школу за одрасле по двогодишњем програму
књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит са врло добрим успехом	1962/63.	послове књиговодства	
књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит	1962/63.	послове књиговодства	
комерцијални	/	Положила завршни испит	1962/63.	послове комерцијалне службе	
административни	/	Положио завршни испит	1961/62.	рад у административној служби	Завршио економску школу по двогодишњем програму за одрасле
књиговодствени	трговински	Упућије се да понови цело завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	
књиговодствени	трговински	Положила завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	
књиговодствени	трговински	Упућије се да понови цело завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	
књиговодствени	трговински	Упућије се да понови цело завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	
књиговодствени	трговински	Положио завршни испит	1965/66.	послове књиговодства	
књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит	1962/63.	послове књиговодства	
књиговодствени	трговински	Положила завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	
књиговодствени	индустријски	Положила завршни испит са одличним успехом	1962/63.	послове књиговодства	
књиговодствени	трговински	Положила завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	
књиговодствени	трговински	Положио завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
комерцијални	/	Положила завршни испит са одличним успехом	1963/64.	послове комерцијалне службе	
комерцијални	/	Положила завршни испит	1962/63.	послове комерцијалне службе	
књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит	1963/64.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
комерцијални	/	Положио завршни испит	1963/64.	послове комерцијалне службе	
књиговодствени	индустријски	Положио завршни испит са врло добрим успехом	1963/64.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму

214	МАРКОВИЋ Драгољуб СВЕТЛАНА	21. август 1943.	Пожега, Т. Ужице, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
215	МАРКОВИЋ Живота РАЈКО	31. јануар 1943.	Рамаћа, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
216	МАРКОВИЋ Милорад АНКА	21. јануар 1940.	Г. Милановац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
217	МАРКОВИЋ Милутин МИЛОРАД	4. август 1927.	Атеница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
218	МАРСЕНИЋ Радомир РАДА	17. октобар 1940.	Река Марсенића, Иванград, Ц. Гора	црногорска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
219	МАРТИНОВИЋ Бошко СЛОБОДАН	22. август 1944.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
220	МАРТИНОВИЋ Миливоје РАДМИЛА	25. јануар 1946.	Брусница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
221	МАРТИЋ Љубисав МИЛОЈКО	26. мај 1939.	Прислоница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
222	МАРТИЋ Милосав АНДРИЈА	26. јуна 1940.	Прислоница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
223	МАТИЈЕВИЋ Добривоје ДАНИЦА	18. мај 1944.	Луњевица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
224	МАТИЈЕВИЋ Милојко РАДОЈКА	20. април 1946.	Љеваја, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
225	МАТИЋ Миладин РОСАНДА	28. април 1944.	Грабовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
226	МАТИЋ Миладин СТАНИМИРКА	26. јун 1946.	Грабовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
227	МАТИЋ Мирослав МИРКА	7. март 1945.	Грабовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
228	МАТОВИЋ Младен ДРАГОМИР	6. септембар 1930.	Г. Бањани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
229	МАТОВИЋ Стеван ЉИЉАНА	15. септембар 1946.	Г. Бањани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
230	МИЈАИЛОВИЋ Војислав ЉИЉАНА	16. јануар 1939.	Крагујевац, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
231	МИЈАИЛОВИЋ Војко ГОРДАНА	24. октобар 1944.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
232	МИЈАИЛОВИЋ Миладин РАДМИЛО	21. септембар 1934.	Рудник, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
233	МИЈАТОВИЋ Драгомир ТИХОМИР	3. јун 1925.	Војковци, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
234	МИЈАТОВИЋ Драгутин ВОЈИСЛАВ	30. јул 1914.	Грабовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
235	МИЈАТОВИЋ Христовој МОМЧИЛО	2. мај 1926.	Бељиж, Шабац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
236	МИЛАНОВИЋ Љубисав МИРОСЛАВ	17. април 1931.	Лукавица, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Београд, II економска школа	1962/63.	II	
237	МИЛЕНКОВИЋ Светолик ТОМИСЛАВ	18. март 1937.	Рудник, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
238	МИЛЕТИЋ Саво МИЛОВАН	31. јул 1936.	Гуришевици, Крагујевац, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
239	МИЛИВОЈЕВИЋ Драгослав НАДЕЖДА	11. децембар 1944.	Брусница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
240	МИЛИВОЈЕВИЋ Раденко ОЛИВЕРА	10. март 1944.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
241	МИЛИВОЈЕВИЋ Радивоје МИРОСЛАВ	20. новембар 1940.	Г. Милановац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
242	МИЛИВОЈЕВИЋ Сретен СЛОБОДАН	23. септембар 1944.	Брусница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
243	МИЛИНКОВИЋ Анђелко ЉУБОМИР	17. август 1931.	Лопатањ, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
244	МИЛИЋ Петар СЛОВОЉУБ	4. јун 1942.	Неваде, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	

245	МИЛИЋ Чедомир ДРАГОСЛАВ	16. јун 1927.	Рудник, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
246	МИЛИЋЕВИЋ Стеван ДУШАН	22. март 1929.	Лакат, Мостар, БиХ	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
247	МИЛОВАНОВИЋ Драгољуб КАДИВКА	27. јула 1939.	Велереч, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
248	МИЛОВАНОВИЋ Драгомир РАДЕНКО	14. јануар 1944.	Љутовница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
249	МИЛОВАНОВИЋ Милорад ЂОРЂЕ	13. мај 1933.	Живковци, Ваљево, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
250	МИЛОВАНОВИЋ Станиша ГОРДАНА	23. мај 1945.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
251	МИЛОЈЕВИЋ Владимир РАДЕНКО	19. септембар 1926.	Кијев, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1963/64.	II	
252	МИЛОСАВЉЕВИЋ Драгић МАРИЈА	4. октобар 1939.	Рудник, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
253	МИЛОСАВЉЕВИЋ Живорад ДРАГОСЛАВ	13. јануар 1928.	Коштунићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
254	МИЛОСАВЉЕВИЋ Милисав НАДЕЖДА	15. април 1941.	Прањани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
255	МИЛОШЕВИЋ Десимир КОВИЉКА	13. јул 1946.	Љутовница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
256	МИЛОШЕВИЋ Десимир СЛОБОДАН	30. децембар 1941.	Љутовница, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
257	МИЛОШЕВИЋ Љубинко МИЛКА	26. децембар 1946.	Шарани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
258	МИЛОШЕВИЋ Љубинко РАДМИЛА	19. октобар 1944.	Лашица, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
259	МИЛОШЕВИЋ Срећко ЕМИЛИЈАН	23. јануар 1938.	Д. Врбава, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
260	МИЛОШЕВИЋ Чедомир ЉУБИША	18. јун 1922.	Стубица, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Београд, II економска школа	1962/63.	II	
261	МИЉКОВИЋ Драгутин КОСТАДИНА	17. фебруар 1944.	Љуљаци, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
262	МИРКОВИЋ Милан ВЛАДЕТА	15. новембар 1944.	Рудник, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
263	МИРКОВИЋ Милан ДРАГАНА	29. новембар 1937.	Рудник, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
264	МИРКОВИЋ Миодраг ЉИЉАНА	29. октобар 1944.	Коштунићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
265	МИРКОВИЋ Панто СЛАВОМИР	29. октобар 1945.	Неваде, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
266	МИРОВИЋ Ђуро СЛОБОДАН	3. август 1935.	Угањ, Титоград, Ц. Гора	црногорска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	III	
267	МИЋОВИЋ Милутин ДРАГУТИН	11. новембар 1933.	Риђаге, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
268	МИХАИЛОВИЋ Петроније МИЛАН	6. јул 1924.	Каменица, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
269	МИХАИЛОВИЋ Слободан МИРЈАНА	4. децембар 1946.	Пожаревац, Смедерево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
270	МИХАИЛОВИЋ Спасоје СТАНИЦА	28. јун 1944.	Г. Милановац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
271	МИШОВИЋ Добривоје БРАНКО	12. фебруар 1945.	Велереч, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
272	МИШОВИЋ Добрица БРАНКА	6. мај 1945.	Велереч, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
273	НЕГОВАНОВИЋ Владимир РАДИВОЈЕ	31. август 1926.	Партизани, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
274	НЕДЕЉКОВИЋ Дамљан МИОДРАГ	19. фебруар 1935.	Велереч, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
275	НЕДЕЉКОВИЋ Слободан СИБИНКА	30. јануар 1944.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	

276	НЕДЕЉКОВИЋ Тихомир БОРИВОЈЕ	12. октобар 1934.	Моравци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
277	НЕДИЋ Милосав БОЖИДАР	20. јануар 1941.	Угриновци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
278	НЕРИЋ Веселин МИЛОЈКА	19. јун 1946.	Бошњаковићи, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
279	НЕШКОВИЋ Велисав МИЛКА	10. август 1945.	Брусница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
280	НЕШОВИЋ Андрија ДУШАНКА	11. август 1941.	Г. Црнућа, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
281	НЕШОВИЋ Драгослав МИЛИЈАНА	23. октобар 1946.	Синошевићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
282	НЕШОВИЋ Милинко ДРАГОСЛАВ	3. април 1926.	Заграђе, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
283	НИКИЛИЋ Чедомир МОМИР	10. новембра 1943.	Ручићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
284	НИКИТОВИЋ Бранислав ЖАРКО	17. јул 1943.	Живковци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
285	НИКОЛИЋ Бошко МИЛИЈАНА	22. август 1946.	Д. Горевница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
286	НИКОЛИЋ Драгослав ЖИВКА	16. јун 1944.	Љеваја, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
287	НИКОЛИЋ Љубиша МИЛУТИН	13. децембар 1930.	Томић, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
288	НИКОЛИЋ Миленко БОГДАН	21. август 1926.	Рудник, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
289	НИКОЛИЋ Милорад ПЕТАР	4. децембар 1926.	Ручићи, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
290	НИКОЛИЋ Павле ПРЕВИСЛАВ	6. април 1924.	Тодорин Дол, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
291	НИКОЛИЋ Радисав ВЛАДАН	11. октобар 1936.	Шилопај, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
292	НИКОЛИЋ Радован МИЛЕНА	30. април 1946.	Милићевци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
293	НИКОЛИЋ Слободан БРАНКА	1. март 1946.	Т. Ужице, Т. Ужице, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
294	НОВАКОВИЋ Јездимир БОРКА	8. март 1944.	Озрем, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
295	НОВАКОВИЋ Јован АНЂЕЛИЈА	15. децембар 1946.	Д. Горевница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
296	НОВАКОВИЋ Милорад ЗЛАТА	8. септембар 1944.	Брусница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
297	ОБРАДОВИЋ Драгољуб РАДОВИНКА	25. март 1945.	Коштунићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
298	ОБРАДОВИЋ Љубисав ЉУБОДРАГ	17. фебруар 1945.	Бело Поље, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
299	ОБРАДОВИЋ Обрад ОЛГА	18. март 1945.	Еперно, Француска	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
300	ОБРАДОВИЋ Обрад ПРЕВИСЛАВ	22. децембар 1910.	Синошевићи, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
301	ОБРАДОВИЋ Раденко ИГЊАТ	15. новембар 1939.	Јабланица, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
302	ОБРЕНОВИЋ Милоје ДАНИЛО	2. фебруар 1917.	Рудник, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
303	ОГЊАНОВИЋ Владимир РАДИША	23. новембар 1934.	Моравци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
304	ОГЊАНОВИЋ Раденко МИЛУНКА	23. септембар 1945.	Г. Црнућа, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
305	ОСТОЈИЋ Миладин ДАМЉАН	24. децембар 1924.	Варница, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
306	ОТАШЕВИЋ Срећко АНДРИЈАНА	7. октобар 1946.	Љутовница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	

307	ПАВЛОВИЋ Аврам РАДИСАВ	22. април 1926.	Кушићи, Т. Ужице, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
308	ПАВЛОВИЋ Борисав ПРЕДРАГ	10. јул 1937.	Гукош, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
309	ПАВЛОВИЋ Витомир ЖИВОМИР	2. фебруар 1921.	Д. Врбава, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
310	ПАВЛОВИЋ Милорад СЕЛИМИР	22. јануар 1944.	Д. Бањани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
311	ПАВЛОВИЋ Радивоје ЛЕПОСАВА	18. јул 1909.	Доброводица, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
312	ПАВЛОВИЋ Радивоје РАДОСТИВА	5. октобар 1945.	Г. Врбава, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
313	ПАВЛОВИЋ Тадија РАДМИЛА	15. фебруар 1932.	Куманово, Куманово, Македонија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
314	ПАВЛОВИЋ Чедомир ЖАРКО	6. новембра 1935.	Г. Врбава, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
315	ПАЈИЋ Миломир ЉИЉАНА	17. март 1945.	Ивановци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
316	ПАЈТИЋ Милић ВЕРА	5. фебруар 1944.	Дреновац, Шабац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
317	ПАЛАВЕСТРИЋ Добросав МИЛОМИР	26. август 1927.	Таштрић, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
318	ПАНТЕЛИЋ Славко МИЛОМИР	8. март 1937.	Неваде, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
319	ПАНТИЋ Станимир МИЛУНИКА	14. септембар 1944.	Лалинци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
320	ПАПИЋ Милета ДУШАН	11. јун 1946.	Прањани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
321	ПАУНОВИЋ Бошко РАДИСАВ	18. маја 1944.	Таково, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
322	ПАУНОВИЋ Станимир МИЛАНКА	7. јун 1944.	Д. Тречка, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
323	ПЕРИШИЋ Драгомир РУЖИЦА	23. новембар 1943.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
324	ПЕРОВИЋ Љубомир МИЛАНКА	25. март 1944.	Шилопај, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
325	ПЕТКОВИЋ Владимир РАДОШ	9. март 1943.	Луњевица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
326	ПЕТКОВИЋ Драгиша ЖИВАНА	19. новембар 1946.	Луњевица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
327	ПЕТКОВИЋ Љубисав РАДОВАН	12. јул 1937.	Луњевица, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
328	ПЕТКОВИЋ Милорад МИЛАНКА	14. јул 1945.	Луњевица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
329	ПЕТКОВИЋ Светозара ЖИВОРАД	23. фебруара 1923.	Луњевица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
330	ПЕТРИЋ Марко ЂОРЂЕ	29. јануар 1944.	Срезоевци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
331	ПЕТРОВИЋ Велибор ЦАНА	24. јануар 1942.	Брајићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
332	ПЕТРОВИЋ Војислав ЧЕДИНА	11. фебруар 1946.	Велереч, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
333	ПЕТРОВИЋ Душан ЉУБИВОЈЕ	10. новембар 1928.	Моравци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
334	ПЕТРОВИЋ Живомир МИЛОРАД	29. јул 1923.	Живковци, Ваљево, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
335	ПЕТРОВИЋ Илија ВИТОМИР	2. октобар 1936.	Коњевићи, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Чачак, Економска школа	1961/62.	II	
336	ПЕТРОВИЋ Јездимир ДУШАНКА	12. март 1944.	Лозањ, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
337	ПЕТРОВИЋ Милан МИЛЕНА	4. јул 1945.	Дљин, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	

338	ПЕТРОВИЋ Милорад МИЛОСАВА	25. септембар 1924.	Бољковци, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
339	ПЕТРОВИЋ Миодраг ЖИВАДИНКА	1. јул 1945.	Љубичевац, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
340	ПЕТРОВИЋ Мирослав МАТИЈЕ	5. мај 1943.	Шилопај, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
341	ПЕТРОВИЋ Светислав МИОДРАГ	20. фебруар 1946.	Козељ, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
342	ПЕТРОВИЋ Слободан СЛAVKA	9. август 1944.	Ивановци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
343	ПЕТРОВИЋ Сретен НАДЕЖДА	19. фебруар 1939.	Шуњар, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Београд, II економска школа	1962/63.	II	
344	ПЕТРОВИЋ Христивоје РАДОСЛАВ	8. јун 1935.	Г. Милановац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
345	ПЕШОВИЋ Раденко ВЛАДЕ	16. август 1928.	Озрем, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
346	ПЛЕВОВИЋ Никола ЋИРИЛО	23. јун 1927.	Д. Горевница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
347	ПЛАВШИЋ Јово МАРИНКО	15. октобар 1933.	Прибељци, Јајце, БиХ	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
348	ПЛАНИЋ Александар МИЛИЈА	12. септембар 1923.	Претоке, Кнић, Крагујевац, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
349	ПОЊАВИЋ Гојко ВЕРА	12. маја 1941.	Брусница, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
350	ПОЊАВИЋ Гојко ДЕСИМИР	16. априла 1932.	Брусница, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
351	ПОЊАВИЋ Драгољуб НЕДЕЉКО	12. фебруар 1930.	Брусница, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
352	ПОПОВИЋ Божидар МИРКО	18. децембар 1944.	Љутовница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
353	ПОПОВИЋ Милисав ЈЕЛЕНА	23. август 1943.	Јабучје, Ваљево, србија	српска, СФРЈ	Ваљево, Економска школа	1963/64.	IV	
354	РАДИСАВЉЕВИЋ Богдан ДОБРИВОЈЕ	28. јануар 1928.	Мајдан, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
355	РАДИСАВЉЕВИЋ Обрад МИЛИСАВ	25. јануар 1938.	Велишевац, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
356	РАДОВАНОВИЋ алекса ЈЕВРОСИМА	11. септембар 1938.	Миоковци, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
357	РАДОВАНОВИЋ Богдан ЉИЉАНА	3. мај 1936.	Мајдан, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
358	РАДОВАНОВИЋ Василије МИЛОРАД	15. фебруара 1936.	Прњавор, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
359	РАДОВАНОВИЋ Милан РАДЕНКО	25. август 1920.	Прњавор, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
360	РАДОВАНОВИЋ Милован МИЛАН	4. јун 1944.	Брајковац, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
361	РАДОВАНОВИЋ Тихомир ОСТОЈА	11. март 1922.	Коњевићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
362	РАДОЈЕВИЋ Милојко РАДМИЛО	16. март 1927.	Брезна, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
363	РАДОЈЧИЋ Милован ГОРДАНА	18. мај 1945.	Калиманићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
364	РАДОЈКОВИЋ Будимир ЉУБИНА	6. фебруар 1923.	Чумићи, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
365	РАДОЈКОВИЋ Милосав МИЛИЦА	3. септембар 1944.	Лозањ, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
366	РАДОСАВЉЕВИЋ Михаило ГОРДАНА	20. август 1944.	Божурња, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
367	РАЈЕВИЋ Драгосав ДРАГИША	17. јун 1930.	Прељина, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
368	РАЈИЋ Божо ЉУБИЦА	10. јануар 1932.	Дрежница, Огулин, Хрватска	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	

369	РАЈКОВИЋ Ђура СЛОБОДАН	4. јун 1922.	Лазаревац, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Београд, II економска школа	1962/63.	II	
370	РАКИЋ Милован БРАНИСЛАВ	19. септембар 1929.	Драгољ, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
371	РАКОВИЋ Милијан РАДОШ	7. јануар 1940.	Озрем, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
372	РАКОВИЋ Михаило МИЛОШ	11. август 1929.	Живковци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
373	РАКОЊАЦ Димитрије МИРКО	3. децембар 1932.	Горачићи, Т. Ужице, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
374	РАНЋИЋ Крстомир ЖИВОРАД	9. април 1934.	Зеоке, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
375	РАНКОВИЋ Чедомир МИЛЕВА	31. јануар 1922.	Милошево, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
376	РАТКОВИЋ Богдан ДУШАНКА	7. мај 1927.	Д. Горевница, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
377	РАТКОВИЋ Јевто БУДИМИР	22. фебруар 1928.	Кучин, Т. Ужице, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
378	РАШИЋ Александар МИОДРАГ	21. јануар 1943.	Рељинци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
379	РАШИЋ Александар МИОДРАГ	21. јануар 1943.	Рељинци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
380	РЕЉИЋ Владан МИЛОШ	1. август 1944.	Бољковци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
381	РЕЉИЋ Милорад РАДМИЛА	16. новембар 1943.	Бољковци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
382	РИСТАНОВИЋ Милутин РАДИША	13. август 1944.	Грабовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
383	РИСТАНОВИЋ РОДОЉУБ	13. јун 1935.	Грабовица, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
384	РОСИЋ Будимир ЈЕЛИСАВЕТА	3. новембар 1946.	Крагујевац, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
385	РУБАКОВИЋ Драгиша ДОБРИЛА	28. фебруар 1928.	Леушићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
386	САВИЋ Александар РУЖА	1. јануар 1945.	Брђани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
387	САВИЋ Срећко БРАНКА	30. октобар 1942.	Брђани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
388	САВКОВИЋ Драгија РАДМИЛА	22. април 1946.	Давидовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
389	САВКОВИЋ Остоја СЛОБОДАНКА	20. април 1946.	Синошевићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
390	САВОВИЋ Миленко ЉУБИША	18. јануар 1923.	Пријановићи, Т. Ужице, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
391	САЈИЋ Велисав МИЛОЈКО	25. новембар 1923.	Кадина Лука, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
392	САНДИЋ Раденко СЛОБОДАНКА	7. јул 1946.	Штавица, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
393	САРАЧЕВИЋ Родољуб ДРАГОСЛАВА	17. септембар 1946.	Шилопај, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
394	СИМИЋ Милош МИЛАНКА	22. април 1945.	Страгари, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
395	СИМИЋ Милутин ВЕСНА	24. децембар 1946.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
396	СИМИЋ Светомир МИОДРАГ	11. октобар 1945.	Г. Милановац, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
397	СИМОВИЋ Драгутин ДЕСАНКА	13. новембар 1945.	Г. Миланча, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
398	СИМОВИЋ Илија ЖИВОЈИН	18. фебруар 1924.	Липовац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
399	СИМОВИЋ Милутин ДУШАН	14. јануар 1944.	Дружетићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	

400	СИМОВИЋ Миодраг ВЕРА	18. септембар 1943.	Д. Горевница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
401	СИНЂЕЛИЋ Методије НОВАК	8. фебруар 1936.	Вреоци, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Београд, II економска школа	1962/63.	II	
402	СИНЂЕЛИЋ Срећко ВЕЛИЗАР	19. јула 1923.	Јелен До, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
403	СМИЉАНИЋ Војислав ЛЕНКА	26. новембар 1944.	Славковица, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
404	СМИЉАНИЋ Миленко МИЛОЉУБ	20. децембар 1927.	Славковица, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
405	СОЛУЈИЋ Драгојло ВЕРА	2. април 1945.	Љеваја, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
406	СОЛУЈИЋ Иванко ДРАГОЈЛО	7. јул 1927.	Љеваја, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
407	СОЛУЈИЋ Крста МИЈОСЛАВ	16. април 1947.	Бершићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
408	СРЕТЕНОВИЋ Здравко ЈЕЛЕНА	12. јануар 1944.	Калиманићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
409	СРЕТЕНОВИЋ Милољуб ДОБРИНКА	14. септембар 1946.	Г. Горевница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
410	СРЕЋКОВИЋ Гвозден ЉУБИША	17. јун 1940.	Мало Крчмаре, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1964/65.	II	
411	СРЕЋКОВИЋ Радосав ГОЈКО	18. фебруар 1922.	Кадина Лука, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
412	СТАЈИЋ Драгољуб МИЛОСАВ	4. новембра 1924.	Гуча, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
413	СТАМЕНКОВИЋ Василије ДОБРИВОЈЕ	3. фебруар 1912.	Београд, Београд, Србија	српска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1963/64.	II	
414	СТАНКОВИЋ Душан ДРАГИЦА	22. фебруар 1941.	Борна, Пирот, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
415	СТАНКОВИЋ Радивоје ВЛАДАНКА	24. мај 1945.	Бечањ, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
416	СТЕВАНОВИЋ Милан МИЛОВАН	29. јула 1944.	Бело Поље, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
417	СТЕВАНОВИЋ Милорад РАДОСЛАВ	28. јануар 1944.	Озрем, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
418	СТЕВАНОВИЋ Миодраг ДРАГИША	18. новембар 1944.	Славковица, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
419	СТЕВАНОВИЋ Радивоје АЛЕКСАНДАР	6. јула 1943.	Јабланица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
420	СТЕКОВИЋ Павле РАТКО	23. јануар 1943.	Јабланица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
421	СТЕФАНОВИЋ Ђурица СЛОБОДАН	18. јула 1943.	Г. Бранетићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
422	СТЕФАНОВИЋ Миломир ГОЈКО	24. септембра 1944.	Давидовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
423	СТЕФАНОВИЋ Миломир НАДА	30. јул 1946.	Давидовица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
424	СТОЈАНОВИЋ Радојко МИЛИСАВ	19. јануар 1931.	Лочевци, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
425	СТОЈИЋ Мијаило ГОЈКО	11. октобар 1919.	Љуљаци, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
426	СТОЈНИЋ Вељко МИРКО	12. фебруар 1939.	Машићи, Бања Лука, БиХ	српска, СФРЈ	Ваљево, Економска школа	1963/64.	IV	
427	СТОКОВИЋ Драгиша РАДОЊА	23. септембра 1926.	Бершићи, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
428	СТОКОВИЋ Милић НАДА	27. новембар 1938.	Коштунићи, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
429	ТАНАСИЈЕВИЋ Драгомир ТОМИСЛАВ	9. март 1932.	Лајковац, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
430	ТАНАСКОВИЋ Видосав РАДИСАВ	26. септембар 1944.	Прељина, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	

ЕКОНОМСКА ШКОЛА ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ (школска 1959/1960 – 1964/65. година)

	комерцијални	/	Положила завршни испит	1962/63.	послове комерцијалне службе	
	књиговодствени	индустијски	Положио завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
	књиговодствени	трговински	Положио завршни испит	1961/62.	послове књиговодства	Завршио економску школу као ванредни ученик по двогодишњем програму за одрасле
	књиговодствени	трговински	Положила завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	
	административни	/	Упућије се да понови цело завршни испит	1964/65.	рад у административној служби	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
	комерцијални	/	Положила завршни испит	1963/64.	послове комерцијалне службе	
	административни	/	Положио завршни испит са врло добрим успехом	1961/62.	рад у административној служби	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
	комерцијални	/	Положио завршни испит	1964/65.	послове комерцијалне службе	
	комерцијални	/	Положила завршни испит са врло добрим успехом	1962/63.	послове комерцијалне службе	
	комерцијални	/	Положила завршни испит са одличним успехом	1964/65.	послове комерцијалне службе	
	књиговодствени	трговински	Упућије се да понови цело завршни испит	1965/66.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
	књиговодствени	пољо-привредни	Положио завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
	књиговодствени	трговински	Положио завршни испит	1962/63.	послове књиговодства	Завршио економску школу по двогодишњем програму за одрасле
	књиговодствени	индустијски	Положио завршни испит са врло добрим успехом	1963/64.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
	административни	/	Положила завршни испит	1961/62.	рад у административној служби	Завршила економску школу за одрасле по двогодишњем програму
	књиговодствени	индустијски	Положила завршни испит	1962/63.	послове књиговодства	
	комерцијални	/	Положио завршни испит са врло добрим успехом	1962/63.	послове комерцијалне службе	
	комерцијални	/	Положио завршни испит	1962/63.	послове комерцијалне службе	
	комерцијални	/	Положила завршни испит са врло добрим успехом	1964/65.	послове комерцијалне службе	
	комерцијални	/	Положио завршни испит	1962/63.	послове комерцијалне службе	
	књиговодствени	трговински	Положио завршни испит	1962/63.	послове књиговодства	Завршио економску школу по двогодишњем програму за одрасле
	комерцијални	/	Положио завршни испит	1962/63.	послове комерцијалне службе	
	комерцијални	/	Положио завршни испит са одличним успехом	1962/63.	послове комерцијалне службе	
	књиговодствени	трговински	Положила завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	
	административни	/	Положио завршни испит са врло добрим успехом	1961/62.	рад у административној служби	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
	књиговодствени	индустијски	Положио завршни испит са врло добрим успехом	1964/65.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
	комерцијални	/	Положила завршни испит	1964/65.	послове комерцијалне службе	
	књиговодствени	индустијски	Положио завршни испит са одличним успехом	1961/62.	послове књиговодства	Завршио трогодишњу економску школу за одрасле
	комерцијални	/	Положила завршни испит	1961/62.	послове комерцијалне службе	Завршила економску школу по двогодишњем програму за одрасле
	књиговодствени	трговински	Положио завршни испит	1963/64.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
	комерцијални	/	Положио завршни испит	1964/65.	послове комерцијалне службе	

431	ТЕОФИЛОВИЋ Александар МИРОСЛАВ	9. октобар 1935.	Придворица, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
432	ТЕРЗИЋ Љубиша РАДМИЛА	25. новембар 1940.	Брусница, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
433	ТЕШОВИЋ Војимир МИЛЕНА	12. април 1945.	Озрем, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
434	ТЕШОВИЋ Драгомир МОМЧИЛО	8. јул 1920.	Г. Милановац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
435	ТОДОРОВИЋ Десимир ТОМИСЛАВ	21. март 1937.	Сврачковци, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
436	ТОДОРОВИЋ Љубомир ВЕРА	15. август 1936.	Гуча, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
437	ТОДОРОВИЋ Љубомир МИЛОМИР	15. јун 1926.	Врнчани, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
438	ТОДОРОВИЋ Радосав СЛОНОДАНКА	27. мај 1943.	Дренова, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
439	ТОДОРОВИЋ Светислав НАДА	16. јул 1941.	Сврачковци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
440	ТОДОСИЈЕВИЋ Радован БРАНКА	5. јуна 1942.	Брђани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
441	ТОЛИЋ Богдан ВЛАДАН	31. децембар 1943.	Прањани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
442	ТОЛИЋ Десимир МИЛИЦА	25. фебруар 1944.	Брусница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
443	ТОЛИЋ Радовин МИЛОМИРКА	6. јануар 1946.	Прањани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
444	ТОЛИЋ Радосав РАДОЈИЦА	13. јун 1946.	Прањани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
445	ТОМИЋ Добривоје БРАНКО	23. децембар 1925.	Ручићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
446	ТОМИЋ Миливоје РАДИША	24. август 1944.	Д. Шаторња, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
447	ТОМОВИЋ Велимир РАДОЈИЦА	19. март 1925.	Коштунићи, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
448	ТОМОВИЋ Војислав БОРКО	29. август 1931.	Коштунићи, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
449	ТОМОВИЋ Милорад НАДЕЖДА	14. април 1945.	Коштунићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
450	ТОМОВИЋ Раденко ПЕТКО	15. октобра 1931.	Коштунићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
451	ТОПАЛОВИЋ Бошко НЕДЕЉКО	16. мај 1926.	Коњевићи, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
452	ТОПАЛОВИЋ Милан АНДРИЈАНА	9. септембар 1928.	Липовац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
453	ТОШИЋ Јеремија МИЛОШ	29. новембар 1935.	Милићевци, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
454	ТРИШИЋ Бранислав МИЛЕТА	20. април 1944.	Заграђе, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
455	ТРИШИЋ Момчило СРБОЉУБ	12. јул 1945.	Манхајм, СР Немачка	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
456	ТРИШИЋ Никодин РАДОВАН	18. фебруар 1925.	Заграђе, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
457	ТРКУЉА Светозар МИРКО	10. фебруар 1940.	Пљевља, Црна Гора	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	III	
458	ТРНАВАЦ Ђеро МИЛОРАД	15. октобра 1938.	Гојна Гора, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
459	ТРОЈАНЧЕВИЋ Младен МИЛАН	19. јануар 1935.	Брусница, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
460	ТУТУНОВИЋ Драган ГОРДАНА	29. август 1945.	Виљуша, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
461	ЋИРОВИЋ Драгутин МИЛЕНА	13. октобар 1917.	Г. Милановац, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	

462	ЋОСИЋ Милић ЉУБИША	19. октобар 1929.	Драгољ, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
463	ЂУРЧИЋ Миодраг МИЛКА	18. новембар 1946.	Брђани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
464	ЂУРЧИЋ Страхмиња МИОДРАГ	23. јул 1922.	Заблаће, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
465	ЂУСЛОВИЋ Војин МИРОСЛАВА	21. фебруар 1943.	Прислоница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
466	ЂУСЛОВИЋ Милутин СЛОБОДАНКА	26. август 1944.	Прислоница, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
467	ЂУТУРДИЈА Михаило ДУШАН	15. април 1925.	Бијело поље, Госпић, Хрватска	хрватска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	II	
468	УРОШЕВИЋ Костадин ЉУБИЦА	27. септембар 1941.	Остра, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
469	УРОШЕВИЋ Костадин РАДА	7. септембар 1942.	Остра, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
470	УРОШЕВИЋ Милутин МИЛИЦА	26. март 1944.	Д. Трепча, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
471	ФИЛИПОВИЋ Милован ВЕЛИСАВ	14. јуна 1935.	Шљивица, Крагујевац, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
472	ФИЛИПОВИЋ Радивоје ДРАГИЦА	17. март 1945.	Луњевица, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
473	ЦВЕТКОВИЋ Миладин МИЛИЦА	13. март 1941.	Неваде, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
474	ЦОЛИЋ Петар МЕТОДИЈЕ	20. маја 1917.	Камик, Ниш, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
475	ЧЕКЕРЕВАЦ Родољуб СЛОБОДАН	9. октобар 1943.	Таково, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
476	ЧЕРЊА Јосип АГУСТ	30. јул 14928.	Маружини, Хрватска	хрватска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	II	
477	ЧИВОВИЋ Владан САВКА	6. фебруар 1937.	Рудник, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
478	ЧИВОВИЋ Јеврем МИЛОШ	15. октобар 1943.	Рудник, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	
479	ЧИВОВИЋ Јеврем СЛОБОДАНКА	16. октобар 1937.	Рудник, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
480	ЧИВОВИЋ Милан РАДОШ	24. јул 1925.	Рудник, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
481	ЧИВОВИЋ Милијан МАРИЦА	26. октобар 1944.	Рудник, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1962/63.	IV	
482	ЧИВОВИЋ Обрен РАДОВАН	2. јун 1923.	Рудник, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
483	ЧИТАКОВИЋ Томо ПРЕДРАГ	17. септембар 1934.	Г. Мушићи, Ваљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	II	
484	ЧУКИЋ Благота ЉУБИЦА	24. септембар 1922.	Цетиње, Црна Гора	црногорска, СФРЈ	Крагујевац, Економска школа	1963/64.	II	
485	ЧУТОВИЋ Радич РАДОВАН	27. децембар 1932.	Прањани, Чачак, Србија	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	III	
486	ШАКОТА Илија МИЛАН	20. април 1930.	Мостар, Мостар, БиХ	српска, ФНРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1961/62.	II	
487	ШЕНЧЕВИЋ Властимир МИЛЕВА	14. децембар 1944.	Брђани, Краљево, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1964/65.	IV	
488	ШОЈИЋ Милош МИЛЕНКО	14. мај 1945.	Мађер, Т. Ужице, Србија	српска, СФРЈ	Г. Милановац, Економска школа	1963/64.	IV	

ЕКОНОМСКА ШКОЛА ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ (школска 1959/1960 – 1964/65. година)

административни	/	Положио завршни испит	1963/64.	рад у административној служби	Завршио економску школу по двогодишњем програму за одрасле
књиговодствени	трговински	Упућије се да понови цео завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	
књиговодствени	трговински	Положио завршни испит	1962/63.	послове књиговодства	Завршио економску школу по двогодишњем програму за одрасле
књиговодствени	трговински	Положила завршни испит	1963/64.	послове књиговодства	
комерцијални	/	Положила завршни испит са врло добрим успехом	1962/63.	послове комерцијалне службе	
књиговодствени	индустијски	Положио завршни испит	1963/64.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
административни	/	Положила завршни испит	1961/62.	рад у административној служби	Завршила економску школу по двогодишњем програму за одрасле
књиговодствени	индустијски	Положила завршни испит	1963/64.	послове књиговодства	
књиговодствени	трговински	Положила завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	
административни	/	Положио завршни испит	1963/64.	рад у административној служби	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
комерцијални	/	Положила завршни испит са врло добрим успехом	1963/64.	послове комерцијалне службе	
комерцијални	/	Положила завршни испит	1962/63.	послове комерцијалне службе	
административни	/	Положио завршни испит	1964/65.	рад у административној служби	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
књиговодствени	индустијски	Положио завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
административни	/	Положио завршни испит	1964/65.	рад у административној служби	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
административни	/	Положила завршни испит	1961/62.	рад у административној служби	Завршила економску школу по двогодишњем програму за одрасле
књиговодствени	трговински	Положио завршни испит са врло добрим успехом	1963/64.	послове књиговодства	
административни	/	Положила завршни испит	1961/62.	рад у административној служби	Завршила економску школу за одрасле по двогодишњем програму
књиговодствени	индустијски	Положио завршни испит са одличним успехом	1961/62.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
књиговодствени	индустијски	Положила завршни испит	1962/63.	послове књиговодства	
административни	/	Положио завршни испит	1961/62.	рад у административној служби	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
књиговодствени	индустијски	Положио завршни испит	1963/64.	послове књиговодства	Завршио економску школу за одрасле по двогодишњем програму
књиговодствени	индустијски	Положила завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	Завршила економску школу за одрасле по двогодишњем програму
књиговодствени	индустијски	Положио завршни испит	1961/62.	послове књиговодства	Завршио трогодишњу економску школу за одрасле
књиговодствени	трговински	Положио завршни испит	1961/62.	послове књиговодства	Завршио економску школу као ванредни ученик по двогодишњем програму за одрасле
књиговодствени	трговински	Упућије се да понови цео завршни испит	1964/65.	послове књиговодства	
књиговодствени	трговински	Положио завршни испит са врло добрим успехом	1963/64.	послове књиговодства	

Зграда Гимназије, саграђена 1902. године,
као спомен дом Милоша Великог

Слика 1: Зграда Гимназије у Горњем Милановцу пре доградње.

Слика 2: Зграда Гимназије након доградње из 1937. године.

Милановачка Гимназија на разгледницама

На основу члана 45 Општег закона о народним одборима, односно члану 113 Општег закона о школству ("Сл. лист ФНРЈ" бр.88/58) чл. 1 тачке 4 Одлуке Извршног већа НРС бр.270 од 16.V.1959 год., о изменама и допунама Одлуке о утврђивању програма развита гимназија, стручних школа и школа за образовање наставника у НР Србији до 1961 год. ("Сл.гласник НРС" бр.23/59) и чл. 84 Статута Општине Горњи Милановац, Народни одбор Општине Горњи Милановац у посебним седницама Општинског већа и Већа произвођача, одржаним дана 13 јуна 1959 године, донео је

О Д Л У К У

О ОСНИВАЊУ ЕКОНОМСКЕ ШКОЛЕ

Члан 1

ОСНИВА СЕ Економска школа у Горњем Милановцу (у даљем тексту: школа).

Школа има ранг средње стручне школе.

Задачи школе су:

- да путем редовне наставе спрема стручне кадрове за рад у привредним и друштвеним организацијама и органима државне управе на економско-комерцијалним, финансијским и административним пословима;
- да сарађује са државним органима, привредним организацијама, коморама, општим пословним савезом и другим организацијама и стручним удружењима у циљу усавршавања средњег економског кадра.
- да доприноси даљем интелектуалном, физичком друштвеном, моралном и естетском васпитању и образовању ученика ради њиховог оспособљавања за активан друштвени рад као и за здрав и културан живот.

Члан 2

Привремено, док се не донесу правила школе којима ће се утврдити број чланова школског одбора и број чланова које именује, односно бира која организација, утврђује се број чланова школског одбора их ове школе на 9 (девет) од којих:

- два члана именује Народни одбор Општине Горњи Милановац у заједничкој седници оба већа из реда грађана, а на предлог Савета за просвету и културу;
- два члана које бира наставничко веће школе;
- једног члана кога бира заједница ученика школе;
- једног члана кога бира Општи пословни савез земљорадничких задруга у Горњем Милановцу;
- једног члана кога бира Занатска и Трговинска комора;
- једног члана кога бира Удружење економиста у Горњем Милановцу; и
- директор школе који је члан школског одбора по свом положају.

Члан 3

Школа ће отпочети са радом у школској 1959/60 години.

Члан 4

Школа ће бити смештена у даљашњој згради Гимназије у Горњем Милановцу.

Члан 5

Средства школе обезбеђују се буџетом Општине Горњи Милановац.

./.

- 8 -

Члан 6

Савет за просвету и културу овога Одбора је надлежан за послове ове школе и стараће се о извршењу ове Одлуке.

Члан 7

Ова Одлука ступа на снагу када се објави на огласној таб-
ли Народног одбора Општине Горњи Милановац.

Број 02-2022/4
13. VI. 1959 године

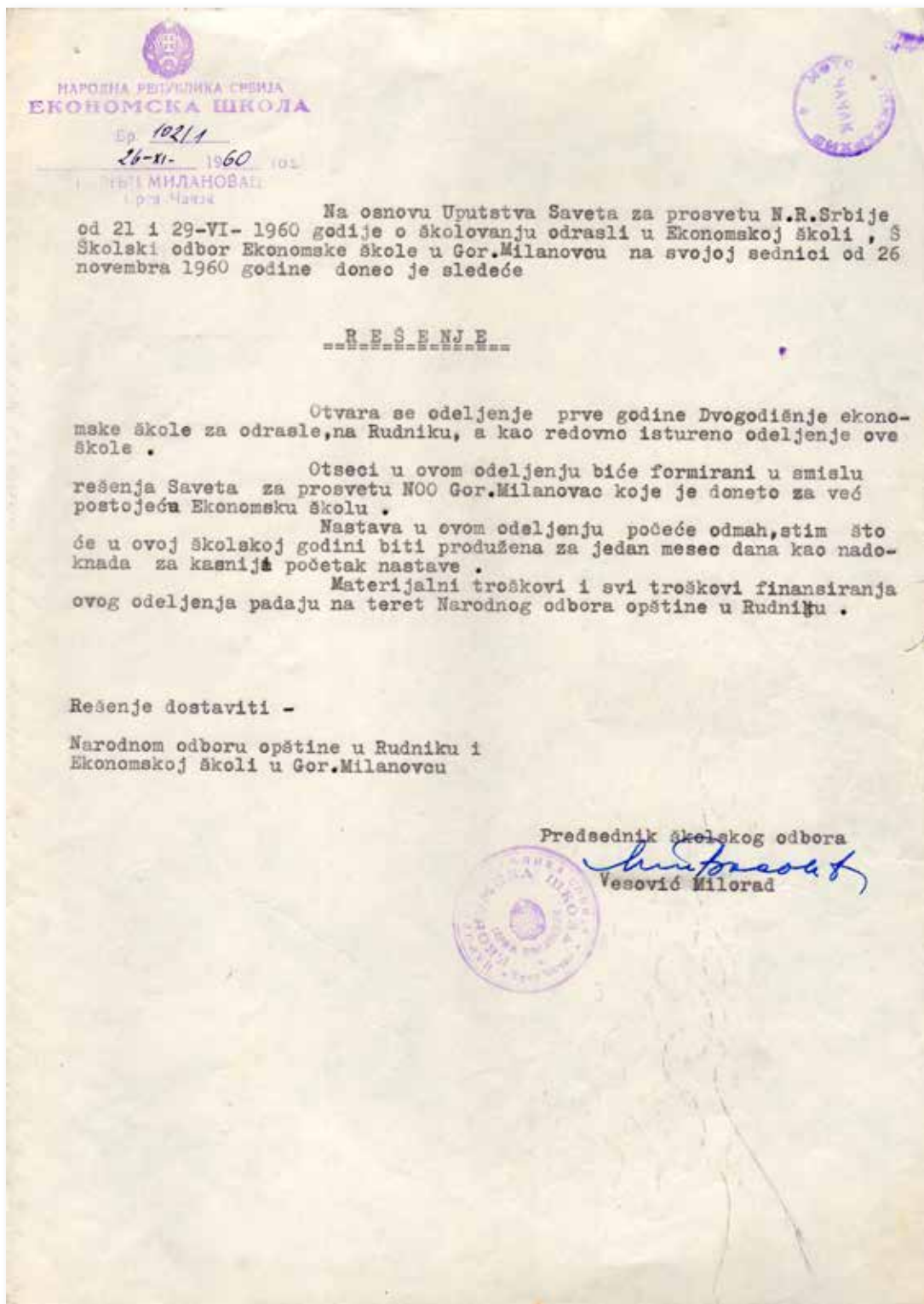
НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

ПРЕТСЕДНИК НОО
Ђорђе Цајић

НАРОДНА РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ВИЦА ГИМНАЗИЈА
ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

Примљено:	29-11-1959		
Орг. јед.	Број	Пр-ли	Искр-ли
	178/4	-	-

МИАЧ, Економска школа Г. Милановац 1958-1972, К-1, Решење о отварању издвојеног одељења на Руднику, док. бр. 102/60.

Социјалистичка Република Србија
ОПШТИНА ОПШТИНЕ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ
Број 02-12192/1
1. октобра 1964. године
ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ
Срез Краљево

Савет за просвету, културу и физичку културу ОС
Горњи Милановац на седници одржаној 1. октобра 1964. године раз-
мотрио је захтев Економске школе у Горњем Милановцу за отварање
два истурена одељења за одрасле у Лазаревцу и донео

Р Е Ш Е Њ Е

ОДБРАВА СЕ отварање два истурена одељења за одрасле
у Лазаревцу, Економској школи из Горњег Милановца.

О б р а з л о ж е њ е

Економска школа из Горњег Милановца својим актом
број 276/2 од 28. септембра 1964. године тражила је одобрење за
отварање овог одељења образложив га неопходним потребама школе
за обављање кооперативне делатности.

Разматрајући предни захтев, Савет је одлучио као у
диспозитиву.

Решањем обавестити:

1. Економску школу Г. Милановац.
2. Архиву Савета.

НАЧЕЛНИК ОДЕЉЕЊА
За помоћ у управу, друштвене службе,
унутрашње и комуналне послове
Милорад Весовић

**GORNJI MILANOVAC SCHOOL OF ECONOMICS
(SCHOOL YEAR 1959/1960 – 1964/65) (FIRST PART)**

This paper presents the life of the School of Economics in Gornji Milanovac from its founding in 1959 until the school year 1964/65. The annual reports on its work show the success of students at the end of the school year, the results of final exams at all examination periods during one school year, lists the teaching staff for each school year and presents current problems

encountered by the school throughout a school year. At the end of the paper, in annexes, there are photographs of the school building in which the School of Economics worked, records of important documents and a list of students who finished this school by the 1964/65 school year.

Miroslav PURIĆ

**LE LYCÉE DE SCIENCES ÉCONOMIQUES DE GORNJI MILANOVAC
(ANNÉES SCOLAIRES 1959 – 1964/ 65) (1ÈRE PARTIE)**

Cette étude représente le tableau de la vie du Lycée de sciences économiques à Gornji Milanovac de sa création en 1959 jusqu'à l'année scolaire 1964/65. À travers les relevés sur son travail pour chaque année scolaire, on montra le succès scolaire des élèves à la fin de l'année scolaire, les résultats des examens finaux pour toutes les sessions durant une année scolaire, le profil des enseignants de l'école pour chaque année

scolaire et les problèmes actuels avec lesquels se confronte l'établissement durant une année scolaire. À la fin de cette étude, comme compléments se trouvent les photographies du bâtiment scolaire dans lequel le Lycée de sciences économiques fonctionna, les photographies de documents importants et la liste des élèves qui fréquentèrent cette école jusqu'à l'année scolaire 1964/65.

Miroslav PURIC

392.54(497.11)
316.361.1(497.11)

МИНА ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ
етнолог-антрополог
Чачак, Горња Горевница
minajelesijevic@gmail.com

ДОМАЗЕТСКИ БРАК – ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ МАТРИЛОКАЛНЕ БРАЧНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

АПСТРАКТ: *Тема овог рада је истраживање домазетских бракова склоњених у различитом временском периоду у чачанском крају. Поред ојшћих њодајака добијених на основу исићивања шире локалне заједнице, исићано је и њећ њородица (њо једна њрадска и њрињрадска и њри сеоске) и на основу њих конкретних њримера њредсћављене су и анализиране каракћерисћике бракова у којима њерка доводи мужа у своју кућу.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *домазетски брак, њородица, зет, домаћинсћиво, њодела рада, њородични односи, аућорисћећ.*

Увод

Узимајући у обзир резиденцијално правило (правило о месту становања супружника након склапања брака), брак је у сеоској средини по правилу патрилокалан, док је матрилокална брачна заједница¹ (домазетски брак) релативно ретка и склапа се најчешће из економских разлога (уколико је младожења сиромашан) или услед недостатка мушких наследника у младиној породици, а све до краја XIX века муж не само да је прелазео да живи у женину кућу, већ је прихватио и њено презиме. У већини крајева,

изузев у североисточној Србији где се сматра нормалном појавом, на матрилокални брак се гледа неповољно и за мушкарца који прелази у женину кућу постоји више локалних назива, између осталог и оних погрдног значења.² Призећен човек се, поред у литератури устаљеног термина *домазет*, назива још и *миражција*, *масаџија*, *доходац*, *њривук*, *њриуз*, *уљез*, *њризетко*, *њрижења*, *накућњак*, *њаузан*, *кећелаш*, *доводак*, *њризетњак*, *њриводњак*, *дошљак*, *ућушњак*, *ууз* итд.³ Сви ови називи

[1] У зависности од тога да ли након склапања брака жена прелази у мужевљеву кућу или муж прелази у женину кућу, брак је патрилокалан или матрилокалан. Патрилокално односно матрилокално пребивалиште подразумева да пар живи са или близу сродничке групе мужа односно жене. Међутим, будући да патрилокалност и матрилокалност не морају нужно да се поклапају са патрилинеарним и матрилинеарним системом порекла (рачунање порекла искључиво по мушкој/очевој или искључиво по женској/мајчиној линији), у модерној антропологији се радије користе термини вирилокално и уксорилокално пребивалиште у значењу „у мужевљевој кући“ односно „у жениној кући“ (Charlotte Seymour-Smith, *Macmillan dictionary of anthropology* (London: Macmillan Reference Books, 1986), <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-1-349-08037-3.pdf> (преузето 25. 7. 2021. године))

[2] Никола Павковић, „Друштвена организација“, *Гласник Ећнографској музеја у Београду* 44 (1980), 152.

[3] Никола Пантелић, „Село и породица“, *Гласник Ећнографској музеја у Београду* 25 (1962), 126; Тихомир Р. Ђорђевић, *Наш народни живоћ* 4 (Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1931), https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Tematske_kolekcije/tihomir_djordjevic/knjige/TD_823_04_a#page/4/mode/1up (преузето 25. 7. 2021. године); Никола Ф. Павковић, „Породица и сеоска заједница у Шумадији“, *Зборник Маћице срћске за друшћвене науке* 114-115 (2003), <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0352-5732/2003/0352-57320315223P.pdf> (преузето 26. 7. 2021. године); Милош Матић, „Социјална организација у селима у околини Пирота“, *Гласник Ећнографској музеја у Београду* 73 (2009), 30; Никола Пантелић, *Наслеће и савременосћ: друшћвени живоћ у селима чачанској и њорњомилановачкој краја* (Београд: Етнографски институт САНУ, 1991), 47.

представљају општи однос и схватања патријархалне средине о положају оних који су дошли „на мираз“ указујући на њихово омаловажавање и подређен положај мужа у матрилилокалном аналогно положају жене у патрилокалном браку.⁴ Зет је морао да буде „најмлађи“ у кући, а не равноправни члан заједнице јер је уживао женину имовину.⁵ Био је економски подређен у односу на жену и њене родитеље, али и зависан према деци као наследницима мајчине имовине, па деца свог оца често нису ни сматрала домаћиним, „главом породице“, већ деду по мајци.⁶

Породица 1

У тренутку када је зет дошао „на мираз“ 1953. године, породично домаћинство у Горњој Горевници чинили су деда, баба, отац, мајка, кћерка и зет (касније и њихов син). Иначе, деда, родом из Миоковаца, такође је дошао „на мираз“ на ово имање.

Што се тиче ћерке и зета, они су након свадбе, која је обележена према традиционалним обичајима, годину дана живели код зета у Пријевору. Међутим, пошто је он имао деветоро браће и сестара, одлучили су да се 1953. године преселе у Горњу Горевницу с обзиром да је она била јединица. Током првих година брака комшилук није благонаклоно гледао на зета, чак су му правили смицалице и претили му, појединци су били љубоморни, али су га касније прихватили. Понеко га је ословљавао термином *дођин*.

У почетку су сви живели у једној кући, а касније су ћерка и зет (уз очеву и дедину помоћ) изградили другу. Деда, носилац имовинског права, половину куће је преписао унуци, док је друга половина након његове смрти припала оцу. Деда и отац су зету препустили управљање домаћинством, нису се мешали у доношење одлука, већ су му

[4] Н. Пантелић, *Наслеђе и савременост...*, 47.

[5] Н. Пантелић, „Село и породица“, 126.

[6] Н. Пантелић, *Наслеђе и савременост...*, 52.

помагали колико су могли. Што се тиче физичког рада, највећи терет био је на ћерки и зету. Приходе су имали углавном од пољопривреде јер нико, осим оца који је радио у руднику, није био запослен. Сав зарађен новац је био код зета, он је њим располагао и давао га осталим укућанима кад им је био потребан.

Деда је доласком на женино имање задржао своју породичну славу Лучиндан коју породица и данас слави као главну. Породична слава зетове фамилије је Лазарева субота. Док му је отац био жив, одлазио је на славу код родитеља (у госте). Након очеве смрти славу су преузели синови који су остали на имању, а зет је у Горњој Горевници почео да преславља очеву славу (прекађује колач). Међусобно су се посећивали и током божићних и васкршњих празника, као и за обетину (сеоску славу). На породичне свечаности деда је позиван као најстарији у домаћинству, а после дедине смрти зет.

Зет је планирао да се одрекне имовине у Пријевору у корист своје браће, али они то нису прихватили (као ни отац док је био жив), па је наследио део очевог имања.

Породица 2

Породично домаћинство у насељу Лугови од 1974. до 1994. године⁷ чинили су отац, мајка, ћерка и зет. Брак је склопљен 1972. године, а свадба је одржана као да је у питању патрилокалан брак. Зет је са села, па је пар током прве године брака изнајмљивао стан у граду, а након рођења првог детета су се преселили код њених родитеља (младини родитељи су пореклом из околине Ивањице, али су због посла одлучили да се преселе у околину Чачка где су купили плац и направили кућу). Разлог одласка „на мираз“ је посао, јер зет није имао могућност да путује из села у град где је био запослен, као и приступачнија школа за децу, али се наводи још један разлог а то је да супруга није желела да живи на селу.

[7] После развода зет се вратио у село на своје имање.

Његови родитељи нису одобравали одлуку јединог сина да се призети, као ни њихова околина. Ни сам зет није волео да живи код таста и таште, а да му родитељи буду сами. За њега је одлазак „на мираз“ представљао „нужно зло“ јер, како каже, није желео да се пресели у женину кућу, али је морао. С друге стране, таст и ташта и комшилук у Луговима позитивно су гледали на то јер су сматрали да је, будући да се ради о ћерки јединици, добро да она остане у родитељској кући.

Током прве године ћерка и зет су живели у истој кући са њеним родитељима. Потом су отац и мајка у истом дворишту адаптирали стару кућу и преселили се у њу. Док су живели заједно заједно су се и хранили, а после је свако спремао храну за себе. Новац није био заједнички, мада су и једни и други родитељи финансијски помагали децу кад год су могли, чак таст и ташта и више јер им је ћерка јединица, а зет је имао две старије сестре. Зет је барем једном седмично одлазио код родитеља да им помаже на имању.

Домаћинство се водило на оца и њега су сви сматрали „главом куће“, за разлику од зета који ништа није поседовао, па су га звали *миражџија*. У оквиру домаћинства (мада је у питању мало приградско имање и нема посла као на селу, па су се радови углавном односили на одржавање грађевина, дворишта, као и мање поправке) послове су обављали заједнички отац и зет, али онако како отац каже. Он је био главни, а зет је пристајао и помагао колико је могао.

Отац и мајка су славили Стевањдан одвојено у својој кући. Ћерка је помагала, али је зет одлазио на славу искључиво као гост и ни на који начин није учествовао у припремама. Његова слава је Лучиндан и он ју је обележавао са родитељима, а након очеве смрти је и наставио да слави на имању својих родитеља у селу. Таст и ташта су долазили на славу, као и женина ужа родбина. Божић и Васкрс су обележавали подједнако и код његових и код њених родитеља, мада је он

у време божићних празника више времена проводио у селу. На прославе код ћеркине родбине позивани су посебно отац и мајка, а посебно ћерка и зет, иако су се њени родитељи љутили због тога јер су сматрали да су они из исте куће и да би требало да се позива домаћин као најстарији, а да сви иду заједно. Ћерка и зет су присуствовали и породичним окупљањима његове родбине.

Породица 3

Породично домаћинство у Чачку су од 1991. године чинили мајка удовица (преминула 2018. године), ћерка и зет са троје деце. Брак је склопљен 1987. године, након чега су младенци живели у селу заједно са зетовим родитељима. Као разлог пресељења ћерка наводи немогућност путовања на посао у Брђане (ради у школи као учитељица), али и неслагање са свекрвом. Зетови родитељи, рођаци, али и комшилук, тешко су прихватили његов одлазак „на мираз“. Ћерка истиче да је била упозната и са веома негативним коментарима поводом тога, али да им није придавала значај. С друге стране, њена породица (има брата и сестру који живе у посебним домаћинствима) је прихватила, поготово јер су знали за сукоб са свекрвом. У тренутку испитивања зет је углавном у селу јер су му родитељи стари (брине о њима и имању), а ћерка је у стану са децом (стан је наследила после мајчине смрти).

Док су живели заједно, приходе су остваривали од ћеркине и зетове плате, као и мајчине пензије. Ћеркин и зетов новац није заједнички, ћерка је имала овлашћење да подиже пензију своје мајке, с тим што је мајка увек напомињала шта јој је потребно и ћерка јој је то и куповала. Зетови родитељи су пензионери, али сина нису помагали финансијски. Стан се водио на мајку, па се на њу као најстарију у породици гледало као на „главу куће“. Однос између зета и таште подразумевао је међусобно уважавање и

поштовање и не може се рећи да је зет на било који начин био у подређеном положају. Међутим, због тога што је често био на путу због посла и свакодневно одлазио код родитеља да им помаже на имању, ћерка је преузела управљање домаћинством и углавном доносила одлуке о томе шта је потребно урадити и на који начин расподелити новац (храна, кућна хемија, одећа, рачуни за комуналне услуге...). Мајка је припремала храну и чувала децу, док је ћерка била задужена за остале кућне послове. Зет је био задужен за поправке у стану.

Зет и ћерка, заједно са зетовим родитељима, у селу славе његову славу Аранђеловдан. Њих двоје обаве све припреме, мада родитељи увек једним делом учествују финансијски. Породица у Чачку преславља кћеркину славу Јовањдан. Док су деца била мала, колач је у цркву носио зет, а сада то раде одрасли синови. Пре подне се сви окупе уз свечани доручак, а после подне одлазе у госте на славу код ћеркиног брата. Божић и Васкрс сваке године прослављају у селу. Осим за породичне свечаности и празнике, ћерка са децом долази у село скоро сваког викенда и током школског распуста, па породица одржава контакте са комшилуком и мужевљевог родбином. Када их ћеркина родбина позива на свечаности и прославе, позивница је док је мајка била жива била насловљена на њу, али се подразумевало да одлазе сви заједно. Прослављали су се и дечји рођендани, а поред рођака, гости су најчешће били ћеркини и зетови пријатељи са децом.

Породица 4

Породично домаћинство у Горњој Горевници чине отац (удовац, мајка је умрла 2013. године), ћерка и зет са двоје малолетне деце. Зет је такође из Горње Горевнице. Ћерка има две сестре, старију удату и млађу која живи у граду али викенд проводи са њима у селу. Сви чланови домаћинства живе у

двоспратној кући са заједничком кухињом, дневним боравком и купатилом.

Брак је склопљен 2008. године (свадебни обичаји су спроведени као да је у питању патрилокални брак). Пар је унапред одлучио да је најбоље да живе код њених родитеља. Нису навели конкретан разлог те одлуке, али се може претпоставити да је у питању недовољно стамбеног простора код родитеља зета (у питању је мала приземна кућа, а зет има старијег брата који са породицом живи у посебном домаћинству). Према зетовљевим речима, његови родитељи у почетку нису прихватили одлуку сина, али он није ни тражио њихову дозволу јер је, како је рекао, важно са ким ће а не где живети. Што се тиче реакције околине, пре свега најближег комшилука, оне су углавном биле позитивне, али било је и негативних коментара које испитаници тумаче као знак љубоморе.

У овом домаћинству није изражена строга подела рада на мушке и женске послове, мада се подразумева да мушкарци обављају оне физички захтевније. Храна је заједничка и јело се спрема за све укућане, а кувају и ћерка и отац (док је била жива, то је радила мајка). Ћерка је најчешће задужена за одржавање куће, али су у то укључени и мушки чланови уколико је потребно (оперу судове и распреме ако она није ту). Отац је најчешће задужен за старање о стоци и повртњаку, а зет за теже послове (припрема дрва за огрев), али и за поправке у кући.

Приходи се остварују од очеве пензије и зетове плате. Ћерка није стално запослена, већ је повремено ангажована од стране једне приватне фирме. Извесне приходе су до прошле године имали и од гајења оваца. Ипак, новац није заједнички, већ свако има „свој новчаник“, али сви финансијски улажу у домаћинство и не гледа се ко је шта купио. Новац од продаје стоке узимао је отац, али га није задржавао за себе, већ га је на неки начин улагао у домаћинство (нпр. куповина намештаја). Када су у питању новчани

издаци за личне потребе, свако самостално доноси одлуке у коју сврху и колико ће новца потрошити. Одлуке у вези с децом доносе заједно ћерка и зет. Испитаници су истакли да неретко једни другима дају позајмице и на тај начин се финансијски испомажу када је реч о трошковима који се не тичу заједничког домаћинства. Сви издвајају новац за плаћање рачуна, па тако ћерка плаћа струју, зет рачуне за мобилне телефоне свих укућана, а отац интернет и кабловску телевизију. Зета родитељи не помажу финансијски, али се често старају о деци и чувају их.

Домаћинство се води на оца, али сву имовину сматрају заједничком. Истичу да нема домаћина у смислу да једна особа доноси све одлуке и да је иницијатор свих послова. Не траже једни од других дозволу да нешто ураде, али се међусобно обавештавају о својим намерама, договарају се и, уколико је могуће, сви учествују и радом и финансијски. Зет се сматра равноправним чланом домаћинства и ни на који начин није подређен тасту.

Породица слави Лазареву суботу, славу куће/имања. У припреми славе, и финансијски и радом, учествују сви чланови породице укључујући и млађу ћерку. Домаћин славе је отац и он први дочекује госте који славу честитају и зету. Гости су, између осталог, и ћеркини и зетови пријатељи. Такође, и његова мајка често долази да помогне око припреме. Зет са својим родитељима слави Стевањдан у њиховој кући, а од следеће године отац ће му у потпуности препустити улогу домаћина славе јер његов брат посебно слави. Божић и Васкрс се празнују у оба домаћинства: празник се пре подне најпре обележи и прослави у кућу у којој живе, са ћеркином родбином, а после подне зет са женом и децом одлази код својих родитеља. Када их позивају на разне породичне свечаности, ћеркина тј. тастова званица посебно упућује позивнице оцу (и млађој ћерки која није изузета), а посебно ћерки и зету, тако да и појединачно одлазе на прославе и носе поклон. Исто је и када се ради о зетовој званици (позивнице се упућују

појединачно родитељима и браћи). Ђеркина и зетова родбина се, као и пријатељи, окупљају и током прослава дечјих рођендана.

Породица 5

Чланови домаћинства у Горњој Горевници су отац, мајка, ћерка и зет са двоје малолетне деце, с тим што отац и мајка живе одвојено у сутерену породичне куће где имају посебан дневни боравак са кухињом, купатило и спаваћу собу, а ћерка и зет са децом живе на спрату. Улази у оба дела куће су одвојени и на различитим су странама куће, а испред оба улаза су простране терасе. Отац, мајка и зет су запослени, а ћерка није.

Пар се венчао 2010. године и нису планирали да живе код њених родитеља већ код младожењиних, па су и свадбени обичаји обављени на традиционални начин. Пар је живео у Слатини заједно са мужевљевим родитељима пет година. Међутим, дошло је до свађе са оцем/свекром који није желео да син и снаха и даље живе у његовој кући, па су они одлучили да се преселе код њених родитеља о чему раније нису ни размишљали. Двоумили су се да ли да изнајме стан, али су одлучили да не желе да буду подстанари и излажу се додатним трошковима (бар за сада) када код жениних родитеља имају све услове за живот. Мада је све што се догодило представљало шок за њих, родитељи су прихватили ћеркин и зетов долазак. С друге стране, комшилуку је то у почетку било чудно. Према ћеркиним речима сви су се питали због чега су дошли и углавном су кривили њу. У периоду након пресељења пар је имао међусобних несугласица јер зету у почетку није било пријатно „на миразу“, док је ћерки било свеједно где живе (ако је она могла да оде и живи у његовој кући са свекром и свекрвом, може и он у њеној кући).

С обзиром да ћерка није запослена, она најчешће припрема храну и кува за све, али обедују свако у свом делу куће. Понекад се

деси и да се не виде у току дана. Када је реч о целокупном домаћинству и заједничким пословима који се тичу и једних и других договарају се и заједнички доносе одлуке. Заједнички и улажу у домаћинство, свако у оној мери колико је у могућности (куповина намирница, огрев, рад на имању). Отац има додатну зараду од засада купина коју касније опет улаже у домаћинство, док су ћерка и зет уложили у засад малина како би имали додатну зараду за себе. Приходи се не састављају, али отац и мајка финансијски помажу ћерку и зета, нарочито када су у питању деца. Свако плаћа своје рачуне, док рачун за струју плаћају попола (ћерка и зет увек дају половину износа оцу и мајци за рачун). Понекад се деси и да цео износ уплати отац, а да не узме од њих половину суме јер није потребно, па ће они платити нешто друго.

Имовина се води на оца, па је он формално домаћин, али су сви равноправни и све се заснива на договору. Како кажу, зета „држе као мало воде на длану“, па кад дође до ретких несугласица замерке су упућене ћерки. Она има млађу удату сестру, па је у једном тренутку отац размишљао да већ сада сутерен препише млађој ћерки, а спрат старијој, али оне сматрају да то у овом тренутку није потребно радити. Ћерка истиче да је оно што је њено истовремено и њеног мужа. Одлуке личне природе и оне које се тичу деце ћерка и зет доносе сами, мада се дешава да у неким ситуацијама потраже савет.

Породична слава и једних и других је Ђурђевдан, тако да ћерка и зет не славе посебно, већ свако са својим родитељима. Иначе, зет одлази у родитељску кућу, али не само у посету већ им и помаже на имању. Ћерка не иде код свекра и свекрве, док деца нису одлазила годину дана, након чега је зет почео да их повремено води код родитеља у посету. Божић и Васкрс прослављају у Горњој Горевници са ћеркином родбином (стрицем, млађом сестром и њиховим породицама), а фамилија се окупља и за дечје рођендане.

Када их позивају на прославе шаљу им две одвојене позивнице. У почетку су их позиваоци унапред питали да ли да им пошаљу једну позивницу на име оца или одвојено да позову ћерку и зета. Ћерка је сматрала да би позивнице требало да буду насловљене посебно на родитеље, а посебно на мужа и њу.

Разлози избора матрилокалног пребивалишта и однос околине према домазетском браку

У прошлости је у домазете одлазио момак који није био имућан, а имао је брата (браћу), понекад су то били и они младићи који су, будући да су били сиромашни, служили у тим кућама пре него што су се призетили.⁸ С друге стране, у породицама у којима нема мушких потомака родитељи, најчешће ћерке јединице, доводе зета у кућу. Уколико има више женске деце, зет се доводи за једну од њих⁹ да се преко њега обезбеди мушко потомство и продужи породична лоза мајчиног рода.¹⁰ Поред традицијски установљене тежње да се одржи кућа кроз мушко потомство, заснивању домазетског брака, како наводи Милош Матић, прибегавало се и из економских разлога, па ако неко домаћинство има велико имање, чак и поред мушке деце, дешавало се да ћерка доведе мужа у своју кућу како би се повећао број радно способних чланова домаћинства.¹¹ То доводи до закључка да се овакав брак третира као „прагматичан приступ решавању имовинских, економских и сродничких проблема“.¹² У новије време у избору места становања, осим традицијских образаца понашања, учествују и други чиниоци, па се тај избор може

[8] Н. Пантелић, *Наслеђе и савременост...*, 47-48.

[9] Н. Пантелић, „Село и породица“, 127.

[10] Н. Пантелић, *Наслеђе и савременост...*, 52.

[11] Милош Матић, „Социјална организација у селима у околини Пирота“, 29-30.

[12] Исто, 30.

посматрати као израз практичног решења¹³, што се може видети и на примерима испитаних породица. Најчешћи разлози домазетског брака су неадекватни стамбени услови у мужевљевој кући, сукоб у породици и, ако је жена из града, већа приступачност пре свега послу, али и другим градским садржајима. У неким случајевима, ако је жена без родитеља и нема браће, а наследила је функционално домаћинство, она доводи мужа у своју кућу. Често се дешава и да се старији брачни парови преселе из града у село на женино имање (муж је из града), а деца остану у стану. Уколико су женини родитељи живи, старају се о њима, а управљање домаћинством је, због тога што су родитељи стари, најчешће препуштено ћерки и зету.

Према наведеним примерима може се видети да се углавном зетовљева родбина и околина противе одласку „на мираз“ и имају негативан став према томе. Најчешће се истиче како син не би требало да иде било где кад има своју кућу, а може се чути, нарочито од старијих, да је „зет на миразу – слика без тона“. Ставови шире локалне заједнице су различити, мада су често неутрални, при чему се наглашава да би свако требало да живи где год хоће. Међутим, уопште гледајући када се ради о избору места становања, па и код млађе генерације, може се закључити да се и даље подразумева да би жена требало да пређе у мужевљеву кућу, а не обрнуто. Другим речима, на избор места становања у великој мери утичу традицијски обрасци понашања, што потврђује и пример младог брачног пара (обоје из Горње Горевнице) којем је таст, због недостатка простора у младожењиној кући, предложио да живе на његовом имању (у засебној кући), али је зет то одбио наводећи да је деда обавезао њега и брата да не смеју да напусте своје имање.

Организација домаћинства и подела рада

Све испитане породице су трогенерациске, изузев породице 1 која је у време довођења зета у кућу била четворогенерациска, и броје од 5 до 7 чланова.¹⁴ Имовина се води на најстаријег, најчешће мушког члана породице, осим када је жена удовица. Иначе, ретко се дешава да отац преведе имовину на децу док је жив. Код испитаних породица само у једном домаћинству део куће је преписан наследнику (унуци која је довела мужа у кућу), док се остатак имовине и даље водио на најстаријег члана породице до његове смрти. Подразумева се да након очеве смрти имовину наследи ћерка, а уколико има сестру (сестре) имање се дели између њих. Дешава се и да се сестре које су оформиле своја домаћинства одрекну свог дела наследства у корист оне која је остала у родитељском дому, као што то раде и када брат остане на очевом имању. Зетови наслеђују очеву имовину или имају право на део (ако имају брата), док се сестре, ако су удате, одричу наследства у корист браће.

Домаћинство као просторни оквир у коме се смешта домаћа група или породица кроз историју претрпело је велике промене. За савремену породицу посебан стан или породична кућа симболизује породичну засебност и интимност¹⁵, па се дешава да индивидуално домаћинство може да обухвати две али и више стамбених јединица¹⁶ како би се, када је у питању вишегенерациска породица, омогућила приватност њених чланова. У сеоској средини ретко се дешава да се деца, која су засновала своје породице, одселе од родитеља и формирају

[13] Јадранка Ђорђевић, *Сроднички односи у Врању* (Београд: Етнографски институт, 2001), 36-37.

[14] То су проширене породице које чине два или три брачна пара у директном (вертикалном) сродству. Овакве породице се у овом крају, како наводи Никола Пантелић, називају породичним заједницама родитеља са ожењеним сином или удатом ћерком и унуцима. (Н. Пантелић, *Наслеђе и савременост...*, 61)

[15] Anđelka Milić, *Sociologija porodice: kritika i izazov* (Београд: Čigoja štampa, 2007), 99.

[16] Исто, 85.

посебна домаћинства. Може доћи до пресељења у град, али само ако финансијске могућности дозвољавају куповину стана или ако породица већ има стан у граду, док се изнајмљивање одбацује као непотребан трошак. Стога је све више примера да се родитељи „склањају“ како би ожењеним синовима и, као у неким испитаним породицама, удатим ћеркама пружили стамбену независност и интимност, али у оквиру заједничког имања (које се и даље води на оца). Главни стамбени објекат, тзв. „нова кућа“, препушта се деци, док родитељи прелазе или у тзв. „стару кућу“ (мањи стамбени објекат који већ постоји, али га је потребно адаптирати) или у нови објекат изграђен поред главне породичне куће. У оба случаја реч је о мањим кућама, са мањим дневним боравком и кухињом, собом и купатилом, које задовољавају стамбене потребе старијих брачних парова којима није потребно превише простора. Други објекти на имању (за одлагање ствари, гараже, објекти за стоку, итд.) су заједнички.

На основу наведених података о животу испитаних породица види се ко управља имовином и доноси одлуке о заједничком раду на имању (ово се, наравно, не односи на одлуке приватног карактера и оне у вези с децом, које супружници доносе независно од својих родитеља), с тим што би требало напоменути да је обим послова знатно мањи у породицама које живе у граду, па је код њих више изражена подела рада према полу. Кућне послове обављају жене, док се мушкарци баве разним поправкама и старању о кући/стану као грађевини. С друге стране, у селу су жене, поред кућних послова, укључене и у рад на имању (иако физички захтевније послове обављају мушкарци), па је одређене послове теже окарактерисати искључиво као мушке односно женске (јер се обављају заједнички), а циљ је да се удруженим радом посао што пре заврши. Исто тако, и мушкарци често обављају кућне

послове како би помогли женама. Према одговорима испитаника види се да се само у породици 2 подразумева да је отац/таст, као носилац имовинског права, и иницијатор и организатор вођења домаћинства, док зет нема никакву улогу у доношењу одлука. С друге стране, у породици 1 управљање имањем препуштено је зету будући да су он и ћерка у пуној радној снази и могу највише да допринесу напретку домаћинства. Уколико је муж запослен и често одсутан од куће, као у породици 3, жена преузима управљање домаћинством, па чак и када су у питању послови којима би се иначе бавио муж.¹⁷ У преостале две породице о свим пословима у домаћинству (када и на који начин их је најбоље обавити) чланови породице се договарају, поготово у породици 5 јер су и отац/таст и зет запослени (при чему зет помаже и на имању својих родитеља), а због већег обима послова важан је заједнички рад како би се, уколико је могуће, избегло плаћање или дуговање наднице.

Породични односи и питање ауторитета

Унутарпородични односи доста су равноправнији и огледају се у међусобном договарању чланова домаћинства и испомагању, а приметна је и мања финансијска зависност између њих, тј. тежња ка економској самосталности и слободном управљању својим новцем. Положај домазета у кући, како истиче Никола Пантелић, зависи пре свега од њега али и од ауторитета таста. Уколико таст задржи управљање домаћинством, већа је могућност да ће сачувати надређеност

[17] Кућни послови који се тичу припреме хране, уређења и одржавања стана, нега и већи део васпитања деце, као и расподела послова у кући припадају домаћици, док одржавање куће као грађевине, послови око потрошње новца за комуналне услуге, послови са органима власти, набавка огрева и сл. припадају домаћину или неком од одраслих мушкараца у породици [Никола Пантелић, *Породица и традиција у градовима Србије крајем XX века на примеру Крушевца, Шайца, Ужица и Бора* (Београд : Етнографски институт САНУ, 2007), 23].

у односу на зета све док је радно способан.¹⁸ Међутим, не може се више говорити о економској зависности зета као што је то било у прошлости, а што представља један од услова да зет има неповољан положај у породици, јер је углавном запослен, а самим тим и финансијски независан.¹⁹ Готово сви испитаници су истакли да, иако су трошкови домаћинства заједнички, то није тако и са зарадом, па сваки одрасли члан породице „има свој новчаник“. Изузетак је породица у којој је зету, поред управљања домаћинством, препуштено и управљање новцем јер се скоро сва зарада остваривала од пољопривреде, а у раду на имању управо је он имао највише удела.

Будући да зет није економски у подређеном положају (као ни већина осталих чланова породице), ауторитет најстаријег члана (према патријархалним мерилима по којима се његове одлуке не доводе у питање) у великој мери је умањен. Ауторитет најстаријег члана породице углавном није изражен конкретним поступцима, већ је симболичке природе²⁰, и то се најчешће огледа у томе на који начин шири локална заједница посматра однос не само између таста и зета, већ и осталих чланова породице. Када се говори о ауторитету „првенствено се мисли на углед, а мање на ауторитативност“²¹, па околина готово увек сматра најстаријег члана породице, најчешће мушког, домаћином и „главом породице“.²²

Друштвене и обредно-религијске функције породице

Ове улоге породице посебно су изражене приликом свадби, рођења и погребних обичаја, васпитања и верског живота.²³ Како се рад превасходно бави положајем зета у породици, биће разматране само оне друштвене и обредно-религијске функције породице које показују какав је однос зета према жениној породици и обрнуто.

Свадбени обичаји код склапања домазетских бракова су уобичајени, па се свадба спроводи као да ће брак бити патрилокалан, поготово ако је младожења из ближе околине. Међутим, уколико је младожења из удаљенијег места, неретко се дешавало да свадба буде обављена у младиној кући. Након свадбе, младенци су извесно време остајали у младожењиној кући, да би по повратку у младину остали ту и да живе. Никола Пантелић закључује да се чином започињања брака у мужевљевој кући формално задовољавао принцип патријархалног брака у коме жена након удаје припада роду мужа.²⁴ Код испитаних породица свадбени обичаји су такође спроведени на устаљен традиционалан начин, али би требало напоменути да је само један брачни пар унапред планирао да живи „на миразу“, док је код осталих одлука о пресељењу донета касније, па чак и након неколико година брака, из већ наведених практичних разлога.

На основу наведених примера види се да зет прихвата сродство и целокупну женину званицу (тазбинско сродство) када су у питању разни видови прослава и свечаности, при чему се не одриче своје. У три испитане породице наглашава се да ћерка и зет на породичне свечаности (када је у питању њена званица) одлазе самостално

[18] Н. Пантелић, *Наслеђе и савременост*..., 49.

[19] Никола Пантелић запажа да је домазет, по правилу, у првим годинама брака био подређен тасту јер је био млад, али и уколико у заједницу није унео имовину наслеђену од оца или није био запослен. У супротном, ако економски не зависи од таста, мање му се морао покоравати у традиционалном смислу. (Исто)

[20] Види у: Мина Јелесијевић, „Породица у Горњој Горевници у светлу глобалне друштвене транзиције“, *Зборник радова Народной музеја XLV* (2015), 212-215.

[21] Н. Пантелић, *Породица и традиција у праговима Србије*..., 28.

[22] Отац се, као старији, од стране околине сматра домаћином и у односу на свог сина.

[23] Никола Ф. Павковић, „Породица и сеоска заједница у Шумадији“, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0352-5732/2003/0352-57320315223P.pdf> (преузето 26. 7. 2021. године)

[24] Н. Пантелић, *Наслеђе и савременост*..., 148.

и независно од њених родитеља, при чему се на томе инсистира. У друге две истичу да одлазе сви заједно иако се позива најстарији члан у породици, како кажу из поштовања (након његове смрти позиван је онај који се сматра домаћином имања).

Изузев оних који имају једног или више браће која су остала да живе на очевом имању, зетови не напуштају у потпуности своју кућу, а то се највише огледа током прославе крсне славе и Божића. На основу литературе види се да зет по правилу скоро увек слави славу таста јер му је „важнија слава „од имања“, тј. жениног рода“²⁵, али да обележава и очеву славу, па поред тастове често задржи и своју, те тако има две славе.²⁶ Према наведеним подацима види се на који начин се обележавају крсне славе у испитаним породицама и може се констатовати да зетови као главну славу прослављају своју у домаћинствима из којих потичу. Ради се о зетовима који или немају браћу која би наследила очеву славу или имају брата који живи засебно од родитеља и посебно слави (отац му је предао „пола колача“). Празници се обележавају у оба домаћинства или се одлази у госте код зетове родбине. Породице које живе у граду божићне празнике у већој мери прослављају у селу због већег обима обредних радњи и обичаја карактеристичних за сеоску средину (сеча и уношење бадњака, уношење сламе, припрема божићне печенице). За разлику од божићних празника током којих се углавном окупљају чланови породице, у време васкршњих празника израженија је интеракција са широм локалном заједницом јер се практикује да се комшије међусобно посећују и размењују бојена јаја.

[25] Никола Ф. Павковић, „Породица и сеоска заједница у Шумадији“, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0352-5732/2003/0352-57320315223P.pdf> (преузето 26. 7. 2021. године)

[26] Тихомир Р. Борђевић, *Наш народни живоић*, https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Tematske_kolekcije/tihomir_djordjevic/knjige/TDJ_823_04_a#page/4/mode/1up (преузето 25. 7. 2021. године)

Закључак

Као и у другим крајевима, што се може видети на основу расположиве литературе, положај зета се разликује зависно од вредносног система средине из које су супружници, али и од самих појединаца (зетова) и њихове спремности да се прилагођавају. Ипак се може закључити да је живот савремене домзетске породице мање-више идентичан породици у случају патрилокалног брака, а положај зета у многоме повољнији него раније. Упркос томе, и даље преовлађују ставови утемељени на традицијском моделу понашања, па се мали број парова одлучује да изабере женину кућу као место пребивалишта.

Литература

Борђевић Јадранка. *Сроднички односи у Врању*. Београд : Етнографски институт, 2001.

Борђевић Тихомир Р. *Наш народни живоић*, књ 4. Београд : Издавача књижарница Геце Кона, 1931.

Јелесијевић Мина. „Породица у Горњој Горевници у светлу глобалне друштвене транзиције“. *Зборник радова Народној музеја XLV* (2015), 207-217.

Матић Милош. „Социјална организација у селима у околини Пирота“. *Гласник Етнографској музеја у Београду* 73 (2009), 13-64.

Milić Anđelka. *Sociologija porodice: kritika i izazovi*. Beograd : Čigoja štampa, 2007.

Павковић Никола. „Друштвена организација“. *Гласник Етнографској музеја у Београду* (1980)

Павковић Никола Ф. „Породица и сеоска заједница у Шумадији“. *Зборник Машице српске за друштвене науке*, 114-115 (2003), 223-254.

Пантелић Никола. *Наслеђе и савременост: друштвени живоић у селима чачанској и јорњомилановачкој краја*. Београд : Етнографски институт САНУ, 1991.

Пантелић Никола. *Породица и традиција у праговима Србије крајем XX века на примеру Крушевца, Шайца, Ужица и Бора*. Београд : Етнографски институт САНУ, 2007.

Пантелић Никола. „Село и породица“, *Гласник Етнографској музеја у Београду* 25 (1962)

Seymour-Smith Charlotte. *Macmillan dictionary of anthropology*. London : Macmillan Reference Books, 1986.

MATRILOCAL („DOMAZET“) MARRIAGE – BASIC FEATURES OF MATRILOCAL MARITAL UNION

The topic of this paper is the research of matrilocal marriages concluded in different time periods, which includes presentation and analysis of the characteristics of marital communities in which a daughter brings her husband to her house.

In most regions, except in northeastern Serbia, where it is considered a normal occurrence, in the past matrilocal marriage was thought to be unfavourable. There were several local names for a man who moved into a woman's house, including offensive ones, and all of them represent the general attitude and perceptions of the patriarchal environment about the position of those who „went to dowry“,

indicating disrespect and subordinate position of the husband in a matrilocal marriage analogous to the position of women in a patrilocal marriage.

Although today the position of the son-in-law is much more favourable, considering the choice of place of residence in general, even with the younger generation, it can be concluded that it is still understood that a woman should move to her husband's house, and not vice versa. In other words, the choice of place of residence, especially in rural areas, is still largely influenced by traditional patterns of behaviour and, therefore, few couples decide to choose a woman's house as their place of residence.

Mina JELESJEVIĆ

LE MARIAGE DU GENDRE QUI RÉSIDE DANS LA DEMEURE DE SON ÉPOUSE – CARACTÉRISTIQUES PRIMORDIALES DE LA COMMUNAUTÉ MATRIMONIALE

Le thème de cette étude est la recherche des mariages matrilocaux effectués dans les périodes de temps différents, d'où sont présentées et analysées les caractéristiques des communautés de mariage dans lesquels la fille emmène son époux dans sa maison.

Dans la plupart des régions, à part la Serbie du nord-est où l'on considère cela comme phénomène normal, dans le passé, on regarda défavorablement sur les mariages matrilocaux. Pour un homme qui venait dans la maison de l'épouse, il existait plusieurs noms locaux, entre autre aussi ceux de signification insultante et ils représentent tous une relation générale et des conceptions de milieu patriarcal, concernant la position de tous ceux qui sont venus à la demeure

de leur épouse, en montrant leur mépris et la position subordonnée de l'époux dans le mariage matrilocal analogue à la position de la femme dans le mariage patrilocal.

Même si la situation du gendre aujourd'hui est assez favorable en regardant en général quand il s'agit de l'endroit de résidence, mais aussi chez la génération plus jeune, on peut conclure qu'on sous-entend que l'épouse doit venir dans la demeure de son époux et pas le contraire. En d'autres termes, sur le choix du lieu de résidence, avant tout dans le milieu rural, en grande mesure, les types de comportement traditionnel ont de l'influence, aussi un moindre nombre de couples décide de choisir la demeure de leur épouse comme lieu de résidence.

Mina JELESJEVIC

796.323.2(497.11)"1940/1951"

**Др Милош
ТИМОТИЈЕВИЋ**

музејски саветник
Народни музеј Чачак
slapovi@gmail.com

КОШАРКА У ЧАЧКУ 1940-1951.

АПСТРАКТ: *Једна од најважнијих карактеристика модерној друштва свакако је спорти, као посебан феномен израстао из одружја игре и забаве, који осим физичке активности итакмичарској карактера са тенденцијом професионализације обухвата и поља масовне културе, комерцијализације, популарности, али и идентитета. Кошарка је од самој почетка била један од најистакнутијих тимских спортова који је по свом садржају, правилима игре и динамици предсављао модеран стил живота настао у Сједињеним Америчким Државама, који се пошто свуда у свету прилађавао локалним приликама. Развој кошарке на простору данашње Србије у оквиру Југославије био је успорен, да би у другој половини XX века збој успеха репрезентације на међународним такмичењима она постала „национална“ спортивска дисциплина. У Чачку се пре Другој светској рата није играо овај спорт, да би након 1945. кошарка веома брзо постала саставни део идентитета града, нарочито младих генерација, што траје и до савременог тренутка.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *модерност, спорт, кошарка, Југославија, Србија, Чачак, КК „Борац“, КК „Железничар“, такмичења, идентитет.*

Развој спорта није могуће разумети без осврта на стварање модерног друштва које се ослања на индустријализацију, успон градова и потискивање аграрних култура. Интегрисани живот традиционалних заједница, који је у исто време обухватао рад и дружење, заменили су сасвим другачији односи међу људима, јер се посао и слободно време у модерном индустријском друштву раздвајају до супротности. Слободно време најширих друштвених слојева производ је модерности (у ранијим историјским епохама није ни постојало у таквом облику), као и непрекидни захтеви за смањење радних сати током дана, што је појачало потражњу за разонодом, игром и дружењем. Континуиране линије живота никада више нису биле исте, а све бројнијим житељима градова нуђена је најразличитија забава изван

времена које су проводили на послу.¹ Једна од важних атракција модерног друштва постао је спорт, који је из игре и доколице прерастао у посебан феномен уско везан за организацију слободног времена.² Он се у области масовне културе ширио као спектакл, забава и роба, али „и као медијум телесног трагања за еманципацијом и личним искуством“. Дневна штампа редовно је извештавала о спорту све бројнију читалачку публику у дискурсу авантуре (лепота и спретност, снага и издржљивост, победе и порази, конкуренција и успех борбе међу мушкарцима, тима против тима), додатно

[1] Kaspar Maze, *Bezgranična zabava : uspon masovne kulture 1850-1970*. (Beograd : Službeni glasnik, 2008), 25-51.

[2] Ivana Milovanović, Sandra Radenović, „Savremene tendencije u sociologiji sporta: od konstituisanja do 'razmrvljene' discipline“, *Sociologija* 2 (2020), 237-254.

подстичући његов развој. Све је то омогућавало идентификацију „малог човека“ са појединцима који су захваљујући свом таленту и истрајности доживели „успех“, чиме се истицала индивидуалност и демократичност „принципа учинка“ усмерена ка конкуренцији.³

На тај начин спорт је постао посебна област друштва, мада се у основи дефинише као телесна активност оријентисана ка игри и постизању резултата. Ако спорт посматрамо на једном ширем плану, открива се да он никада није био само начин испуњавања слободног времена, већ и могућност да се на виталистички начин надокнади све већи губитак смисла живота који мучи модерно друштво. Човек је на тај начин, као гледалац или активни играч, могао да компензује и уравнотежи многе индивидуалне, друштвене и националне недостатке и напетости.⁴

Због свог значаја у популарној култури и свакодневици спорт захтева још прецизније одређење које се може свести на пет основних карактеристика: 1) активност уређена прописима и правилима понашања, просторним и временским оквирима (терени и трајање игара), као и институцијама; 2) оријентисана активност која има одређене циљеве (као што је постизање голова или кошева); 3) такмичење као основни смисао активности у којој се побеђују ривали (постоје „победници“ и „губитници“, обарају се рекорди); 4) постојање лудичког момента који омогућава весела искуства и подстиче узбуђења; 5) корелација са културном средином, при чему основне карактеристике спорта одговарају вредносним системима и односима моћи унутар релевантног друштва (домаћина спортског догађаја). На крају, спорт има и велику интегративну улогу, подстиче снажне емоције у времену

[3] K. Maze, *н. г.*, 63-64.

[4] Mario Lais, „Sport“, *Leksikon savremene kulture : teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas*, pr. Ralf Šnel (Beograd : Plato Books, 2008), 645-647.

и простору и људима омогућује да се за тренутак „издвоје из света“.⁵

На све наведене начине спорт је повезан са модерним друштвом и његовим вредностима, тако да је са протоком времена „колонијализован“ претераном рационалношћу, укључивањем разних медија и неизбежном комерцијализацијом. Осим интегративних функција, спорт је због потреба забаве, као и профита, све више професионализован, поставши „озбиљан“ феномен, иако је на почетку у основи свега била само обична игра.⁶

Настанак и ширење кошарке

За разлику од многих других спортова за кошарку се тачно зна место и време настанка, као и особа која је одлучујуће допринела њеном развоју. Наиме, 1891. године на YMCA (Young Men's Christian Association) колеџу у Спрингфилду, у америчкој савезној држави Масачусетс (Springfield, Massachusetts), свештеник, лекар и тренер Џејмс Нејсмит (James A. Naismith 1861-1939) уобличио је нови спорт. На семинарима за психологију током 1891. дуго се водила расправа о потреби стварања нове игре која би истовремено била интересантна, лака за учење, са могућношћу да се игра лети и зими на отвореним теренима, али и у затвореном простору под вештачким осветљењем. После више неуспелих покушаја са разним новокоњуиструисаним спортовима, Нејсмит је у децембру 1891. демонстрирао нову игру која је брзо стекла популарност.⁷

Кошарка је од самог почетка била занимљива јер је поседовала низ привлачних карактеристика, као и зачуђујућу моћ непрекидне трансформације и усавршавања правила, при чему је основа игре остала

[5] Ričard Đulijanoti, *Sport : kritička sociologija* (Beograd : Clio, 2008), 7, 20-21.

[6] Grejam Skemblem, *Sport i društvo: istorija, moć i kultura* (Beograd : Clio, 2007), 132, 218-219, 245, 259.

[7] Stanislav M. Paunić, *Geneza i razvoj košarke* (Kovin : Ženski košarkaški klub „Kovin“, 2007), 23-25, 31-35, 40.

идентична. Терени за игру веома су разноврсни, од потпуно импровизованих игралишта који се брзо припремају, до импресивних и скупих дворана. Кошаркашки тим је од почетка имао пет играча, што се подударало са просечним бројем чланова једне породице, или круга пријатеља, што је омогућавало добру усаглашеност екипе. На тај начин стварала се кохезија групе, али и омогућавало да се у кошарку стално уносе многе иновације, што се подударало са променама самог друштва. Кош као циљ игре, постављен на одређеној висини, био је новост у играма са лоптом, што је играчима и публици омогућавало уживање у новим вештинама и физичкој грациозности и отворило пут до стварања спортског спектакла. Нова игра била је екипна, такмичарска, играла се са округлом лоптом која је била довољно лака да се држи само једном руком, забрањени су трчање са лоптом и груби физички контакти. Циљ који се погађао био је изнад играча, хоризонтално постављен и малих димензија, што је све заједно захтевало велику вештину, спретност, интелигенцију и сарадњу групе, а не само грубу физичку снагу. Огромна експанзија кошарке у САД, а затим и целом свету, није била случајна, при чему се овај спорт стално прилагођавао локалним приликама, задржавајући неуобичајену отвореност за непрекидна усавршавања и мењања, како би игра била што атрактивнија у складу са темпом живота друштва у коме се развијала. Иако је кошарка била амерички изум и осликавала динамичност државе у којој је настала, она је брзо постала универзалан феномен.⁸

Кошарка у Југославији између два светска рата

Ширење кошарке у САД било је веома брзо – први национални шампионат организован је 1897, а професионална лига формирана је већ 1898. године. Кошарка је у Европи најпре почела да се игра у Француској

и Енглеској (1893), затим Немачкој (1896), на подручју будуће Чешке (1897), у Турској (1904), Русији (1905), Италији (1907), на територији будуће Пољске (1908), Шведској (1908), Мађарској (1913), Бугарској (1916), Грчкој (1918) и другим земљама. Кошарка је све до 1917, и доласка америчких војника у Европу (када је САД ушла у Први светски рат), ипак била мање позната тимска игра. Она се истовремено развијала и на другим континентима, тако да је 1932. основана ФИБА, да би 28. фебруара 1935. на заседању МОК-а кошарка постала и олимпијски спорт.⁹

На развој кошарке у Европи значајан утицај имало је њено боље организовање на међународном нивоу. Наиме, у Женеви су 18. јуна 1932. представници осам држава (Аргентине, Чехословачке, Грчке, Италије, Летоније, Португалије, Румуније и Швајцарске) основали Међународну кошаркашку федерацију ФИБА (*Federation Internationale de Basketball Amateur*), да би се од 1935. организовала редовна европска кошаркашка првенства. На Олимпијади у Берлину 1936. кошарка је била званичан спорт у коме су победници после турнира добили медаље.¹⁰

Није тачно утврђено када је кошарка тачно почела да се игра на простору данашње Србије. Сасвим је сигурно да су се српски исељеници у Америци брзо упознали са кошарком. Исто тако није познато да ли је неко од њих по повратку у завичај пренео нова искуства, као ни да ли су српски студенти на европским универзитетима играли кошарку, која је ипак све до завршетка Првог светског рата била слабо позната.

Сећања савременика о првим кошаркашким утакмицама (или само постављању

[8] S. Paunić, *н. г.*, 23-25, 41-42, 45-47.

[9] Slobodan S. Simović, Petar D. Pavlović, *Košarka na prostorima bivše Jugoslavije do maja 1945. godine* (Banja Luka : Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta, 2013), 7. За детаљан преглед развоја кошарке у већини европских земља погледати публикацију: *Basketball in Europe* (Niš : FIEP Europe, History of Physical Education and Sport Section, Association of Pedagogues of Physical Education and Sport FIEP; Leposavić : University of Pristina, Faculty of Sport and Physical Education, 2017).

[10] <https://www.fiba.basketball/> (приступљено 10. 3. 2022)

кошева) на простору данашње Србије после завршетка Првог светског рата прилично су шаренолика, а дневна штампа новој игри није посвећивала посебну пажњу. Колико је за сада познато прва новинска вест о кошарци у Србији забележена је 18. априла 1923. године. Београдска „Политика“ је објавила вест како је „Спортски Клуб Југославија“ основао „одељак“ за веома популарну игру „баскет-бал“. Новинари су били уверени како ће „ова лепа игра стећи много присталица међу љубитељима лаких и грациозних спортова, за које нису потребне нарочите атлетске способности“. Нови спорт није приказиван као агресивна физичка забава: „Ова игра, у којој нема суровости, веома је zgodна за нежну децу и женскиње.“¹¹ Ова предност била је и мана, јер је одбијала дечаке који су били заинтересовани за грубља спортска надметања у којима су могли да потврде своју мушкост. Зато је фудбал у својој архаичној једноставности одушевљавао „народ“, омогућавао масовност и пажњу медија, што је затим условило заинтересованост политике и комерцијалног сектора. Кошарка је на простору Србије дуго била изван поља масовне културе између осталог и због „млакости“.

Прва озбиљна акција на популарисању кошарке покренута је тек са доласком мисије Америчког црвеног крста у Југославију у јесен 1923. с циљем помоћи новој држави после уједињења.¹² Американци су основали многа сиротишта, отварали школе за децу без родитеља, стипендирали сиромашну децу са талентом. У делегацији Америчког црвеног крста која је 1923. посетила Југославију био је и Вилијам Вајленд (William Augustin Wieland 1891-1944). Имао је задатак да Подмлатку Црвеног крста Југославије демонстрира нове спортске игре, међу којима је била и кошарка. Вајленд је у Београду боравио од 27. септембра до 18. октобра 1923, а затим је

отпутовао за Сарајево, Загреб и Сплит. Тако су на игралиштима код Саборне цркве и код Основне школе на Савамали одигране прве кошаркашке утакмице у Србији. Вајленд је држао курсеве вођама Сокола, наставницима гимнастике, учитељима и учитељицама, као и скаутима. Управо је тада у Београд стигла и прва права кошаркашка лопта. Био је то одлучујући корак за развој кошарке у Србији. После одласка Вајленда из Београда 18. октобра 1923. кошарка је почела да се игра у Другој мушкој београдској гимназији. Вајленд је 1924. посетио и Нови Сад, где је такође демонстрирао кошарку.¹³

Већ 1924. године у Београду су штампана прва правила „баскет-бала“, ћирилицом, на основу тада познатих америчких и француских спортских прописа.¹⁴ Није све било лако, јер је много тога зависило од добре воље школских управа и Сокола који у принципу нису благонаклоно гледали на физичке активности које фаворизују вулгарну телесност и подстичу усхићење маса, што се нарочито односило на фудбал. На тај начин посматрали су и нови „американски спорт“, дајући првенство гимнастици и атлетици. Кошарка се ипак развијала, тако да је 1927. „Спортско друштво БАСК“ у Београду основало кошаркашку секцију. Исте године и Соколи су основали секцију „баскет-бала“. Нова игра није одмах добила данашње име и најчешће је називана „баскет-бал“, „кошићева“ и „кошикова“. Нови назив „кошарка“ први су прихватили новинари из Загреба, који је постао најзначајнији кошаркашки центар у Југославији, између осталог и због дориноса бугарских студената који су из своје земље донели традицију овог спорта.¹⁵

[11] Аноним, „Баскет-бал у Београду“, *Политика*, бр. 5381, 18. април 1923, 6.

[12] Аноним, „Курс дечијих игара“, *Политика*, бр. 5568, 19. октобар 1923, 5.

[13] Перо Јелић, „Почеци кошарке у Југославији (1923-1940)“, *Годишњак за друштвену историју* 1-3 (2003), 125-140; S. Simović, P. Pavlović, *н. г.*, 14-17, 60, 62.

[14] *Basket-Ball : њо најновијим америчким и француским њравилима* (Београд : Спортски савез Србије, 1924)

[15] *Basketball je ime košarka dobio u Zagrebu : 60 godina Košarkaškog saveza Zagreb : 1945-2005*, ur. Kruno Sabolić (Zagreb : Košarkaški savez Zagreba : Ars media, 2005), 33-40; S. Simović, P. Pavlović, *н. г.*, 20-21, 116-117.

Занимљиво је да београдска штампа није пропагирала кошарку, али је зато уочено да се „баскетбал” развија у суседној Бугарској, у којој је спорт био начин за ширење националне дисциплине и поноса.¹⁶ Такве вести нису биле ретке и периодично су се понављале у дневној штампи.¹⁷

Савременицима у Југославији кошарка није била посебно занимљива, изгледала је необично и углавном је убрајана у „женске” спортске дисциплине. У сваком случају многима је била мање интересантна од хазене, мада су хвалили правило да се одмах „свира фаул” када се у игри додирне супарничка играчица. То је била и највећа мана, јер у игри није било довољно жара и борбе.¹⁸ Дневна штампа је потпуно игнорисала организовања првенстава Европе у кошарци за мушкарце 1935, 1937. и 1939, као и жене 1938. године. Упознавање шире јавности са кошарком било је веома споро, тако да је „Политика” 1935. писала како је „баскет-бал” скоро непозната игра у Југославији.¹⁹

Међутим, управо те године региструје се њен убрзанији развој, мада се и даље углавном играло босих ногу на малобројним неравним земљаним игралиштима. Препреке су биле велике, јер није било правих терена, опреме, вежбаоница, реквизита, буџета, нити се кошарка налазила у наставним програмима школа. Суштински, на развој кошарке у Србији и Југославији највише је утицала Олимпијада у Берлину (1936). Многи наставници физкултуре из Југославије тада су први пут видели кошарку коју су играли

Американци и друге квалитетне екипе, што је на њих оставило неизбрисив утисак.²⁰ Чак је и београдска штампа објавила „малу вест” о завршетку олимпијског кошаркашког турнира, констатујући да је победила „Северна Америка”, пошто су прва три места освојиле САД, Канада и Мексико.²¹ Ова Олимпијада је по броју учесника, организацији, припремама такмичара и заинтересованости политике била велики спектакл, што је утицало и на министре у Влади Краљевине Југославије да више пажње посвете домаћем спорту како би се остварили бољи резултати у међународној конкуренцији.²² Југославија по броју освојених медаља била 25. од укупно 32 државе које су учествовале на Олимпијади у Берлину.²³

Управо се од тада бележи повећање интересовања за кошарку, да би у децембру 1936. Соко Краљевине Југославије био примљен у организацију ФИБА, чиме је ова игра добила нови значајни подстицај, мада се и даље споро развијала и није стекла масовност других тимских спортова. Први пропагандни турнир организовали су Соколи 28. јуна 1937. у Скопљу, да би кошарка тек од јесени 1938. била уврштена у наставне планове и програме школа. Шири београдска публика упознала се са кошарком тек 24. маја 1939. када су на фудбалском игралишту „Југославије” (данашња „Маракана” - стадион „Рајко Митић”) испред трибине постављени импровизовани кошеви и кредом обележен терен за играње турнира београдских средњих школа.²⁴

Европске репрезентације су у то време, нарочито Литванија, укључивале играче из дијаспоре (САД) у своје тимове, што је

[16] Бошко Токин, „Чрез спорта за родината”, *Време*, бр. 3216, 10. децембар 1930, 4.

[17] М. А. Н., „Бугари о недељном сусрету, тиму Софије и својим спортским приликама”, *Правда*, бр. 10659, 8. јул 1934, 14; Стојан Попов, „Спорт: писмо из Софије : Бугарска на Балканијади”, *Правда*, бр. 10701, 19. август 1934, 12; С. Србаков, „Претседник бугарске националне спортске федерације г. Лазар Попов о развоју и задацима спорта у Бугарској”, *Правда*, бр. 11776, 23. август 1937, 11.

[18] Теодор Фурман, „Писмо из Лондона: на општи захтев публике” *Правда*, бр. 10701, 19. август 1934, 13.

[19] Љ. В., „Код нас се скоро не зна за многе спортове који су на страни врло популарни”, *Полишка*, бр. 9650, 30. март 1935, 11.

[20] S. Simović, P. Pavlović, *н. г.*, 22, 25, 29, 87-91.

[21] Аноним, „Северна Америка је првак у баскетбалу”, *Време*, бр. 5238, 15. август 1936, 8.

[22] Аноним, „Јуче је допутовао из Берлина министар физичког васпитања г. др. Рогоћ : после Олимпијаде могу се очекивати велике промене у нашем спорту”, *Време*, бр. 5238, 15. август 1936, 8.

[23] Аноним, „На једанаестој Олимпијади Југославија се пласирала на двадесетпето место”, *Правда*, бр. 11427, 19. август 1936, 13.

[24] S. Simović, P. Pavlović, *н. г.*, 22, 25, 29, 87-91.

доносило успехе на европским првенствима и ширило популарност кошарке.²⁵ Иако је српска дијаспора у Америци имала своје кошаркашке турнире, на које у долазили конзули Краљевине Југославије и уручили пехаре победницима, то није произвело утицај на отаџбину у Европи. Тек 20. марта 1938. одиграна је прва међународна утакмица у којој се студентска кошаркашка репрезентација Југославије састала са италијанском студентском екипом. У питању су били Соколи из Загреба, који је у то време био јачи кошаркашки центар него Београд. На Десетом соколском слету у Прагу 1938. године такође се играла кошарка. Југославија је 5. јула 1938. изгубила утакмицу од Чехословачке, затим и од Пољака и Бугара, који су то време имали много квалитетнију кошарку.²⁶

Прво југословенско првенство у кошарци (у форми турнира) организовао је Соко Краљевине Југославије од 28. до 30. септембра 1940. у насељу Борово код Вуковара, на теренима предузећа „Бата“. На такмичењу су учествовале мушке и женске екипе из седам соколских жупа (Београд, Карловац, Осијек, Петровград, Сарајево, Сушак и Загреб). Такмичило се 170 сокола и соколица у 15 екипа. У највећем броју такмичења победили су Соколи из Загреба који су имали најквалитетније тимове.²⁷

Управо из овог периода потиче и први податак о кошарци у Чачку. Наиме, Љубица Гавриловић, чланица Сокола из Чачка, позвана је 28. априла 1940. да похађа течај за кошарку у Сарајеву.²⁸ Није познато да ли је своја знања, макар на нивоу теорије,

пренела у Чачак, у коме се тада кошарка још није играла. Ипак, у сваком случају, то је за сада први писани податак о некој личности из Чачка која се бавила кошарком. Није познато да ли су студенти из Чачка упознали ову игру током боравака на универзитетима у иностранству и Југославији, али је, иако се то можда и десило, сигурно нису пренели у свој град.

Кошарка у Србији за време окупације 1941-1944.

Развој кошарке у оквиру Сокола Краљевине Југославије прекинули су Други светски рат, разбијање земље и окупација Србије. Међутим, кошарка је у сасвим новим условима имала неочекиван и веома динамичан развој. Овај спорт је управо пред Други светски рат почео да се развија у Београду у који се после распада земље слило много Срба избеглица, међу којима је било доста особа које су играле кошарку. У Београд су због терора усташа избегли и Хрвати југословенских опредељења, посебно припадници Сокола, укључујући и људе који су били предводници развоја кошарке у Загребу. Бављење спортом у условима тешке немачке окупације био је и начин да се један део омладине спаси од принудног рада. Све је то условило да се овај спорт у окупираном Београду, а затим и Србији, брзо рашири. Цела Југославија имала је 1940. само 170 кошаркаша, да би током окупације само у Србији било 300 играча и 23 клуба. Већ у септембру 1941. формиран је „Српски савез кошарке и одбојке“, а током окупације редовно су организована кошаркашка првенства. Многи од тих играча су одмах после ослобођења 1945. постали носиоци развоја кошарке у Београду, Србији и целој Југославији.²⁹

Када је у питању Чачак, забележена сећања савременика једини су за сада познати историјски извор на основу којег се може наслутити када су и на који начин Чачани

[25] <https://www.fiba.basketball/> (приступљено 10. 3. 2022)

[26] Petar D. Pavlović, Slobodan Simović, Zrinko Grgić, Kristina Pantelić, „International basketball activity in the Kingdom of Yugoslavia“, *Sport science* 3 (2010), 95-102.

[27] Аноним, „Кошарка и одбојка у Борову“, *Полишика*, бр. 11609, 27. септембар 1940, 13; Аноним, „Првенство државе у кошарци одржано је у Борову“, *Време*, бр. 6712, 1. октобар 1940, 10; S. Simović, P. Pavlović, *н. г.*, 92-99.

[28] Милош Тимотијевић, *Соколи Чачка 1910-1941*. (Чачак: Народни музеј, 2006), 136.

[29] S. Simović, P. Pavlović, *н. г.*, 132-152.

узнали кошарку. Наиме, за разлику од Београда, Шапца, Ниша и неких других градова у окупираној Србији, у Чачку није основан кошаркашки клуб, нису уређивани терени и постављани кошеви. Зато су ову игру пренели појединци који су у приватним двориштима (Паулине Крен) постављали импровизоване кошеве и табле. Ипак, све је то још увек била само пролазна забава која није прерасла у организовани спорт.³⁰

Чачани су имали прилику да се упознају са кошарком и преко бугарских окупаторских војника који су имали гарнизон у овом граду.³¹ Неки други Чачани упознали су се са кошарком у Националној служби рада коју је организовала колаборационистичка влада Милана Недића током немачке окупације, као и у Заводу за принудно преваспитавање омладине у Смедеревској Паланци.³² У сваком случају кошарка је за Чачак у то време била потпуно нова и непозната игра.

Физичка култура, спорт и кошарка у Југославији после Другог светског рата

Социјалистичка Југославија имала је после 1945. посебан модел развоја у Источној Европи. Најпре је прва увела стаљинистички поредак, да би већ 1950. прва и покренула процес дестаљинизације. Нова начела управљања

требало је да симболизују напуштање директивног рада комунистичке партије (примена отворене силе), замењујући га „водећом” улогом у друштву, при чему је монопол у одлучивању остао неприкосновен. Ипак, многе области живота добиле су прилику да се слободније развијају него што је то био случај у другим социјалистичким земљама.³³

За југословенску револуционарну социјалистичку власт физичка култура (спорт) била је један од начина за ширење сопствене идеологије и привлачење омладине комунистичкој партији. Истовремено, то је био и начин да се подстакне југословенска интеграција и изграђује југословенски социјалистички идентитет на начелима масовности, свестраности и доступности. Основна идеја била је просветитељска, јер се настојало да сваки човек свестрано физички изгради своје психо-физичке потенцијале и да физички развој постане интегративни део његове личности. При томе су масовни слетови и ношење штафете („Титова штафета”) били најважнији квазирелигијски ритуали, као један од ефикасних начина стварања културне личности и учвршћивања режима (монопол једне политичке партије, једне идеологије и једног вође). Спортски аспект на таквим догађајима био је потпуно маргинализован.³⁴

Југословенски комунисти су после Другог светског рата настојали да реорганизују и реформишу физичку културу према совјетским организационим моделима на основама масовности и аматеризма. Најпре је основан Фискултурни одбор Југославије као највиша савезна централна институција, која је већ на првој годишњој скупштини 1945. променила име у Фискултурни савез Југославије (ФИСАЈ). Када је у питању Србија, Антифашистичка скупштина народног ослобођења

[30] Александар Стефановић, „Развој кошарке у Чачку”, у: *Вишевековна историја Чачка и околине* (Београд : Удружење Чачана, 1995), 788-810.

[31] Према сећању Миодрага Пантелића Јежа (1927-2022), бугарски војници су 1944. долазили на плажу код „Пања” на Западној Морави, а у паузама у купању убацивали су лопту у кош „који су направили и поставили код радионице Тома Пинтера, а на имању Милана и Тома Рајковића”, преко пута садашњег Ауто-мото друштва (Зоран С. Антоновић, „Златне године чачанске кошарке (4)”, *Чачанске новине*, 27. новембар 2007, 31; Светислав Љ. Марковић, *Професор са Мораве : [монографија о Александру Стефановићу]* (Чачак : Удружење спортских новинара града Чачка, 2019, 43). Занимљиво је да бугарски војници нису остављали кош на табли коју су поставили, већ су га редовно скидали и носили са собом [интервју са Александром Стефановићем (1931) из Чачка, 23. фебруар 2022. године].

[32] Александар Милетић, „Кошаркашка каријера започета у логору”, *Полишка*, 16. октобар 2013, 22; Емилија Вишњић, „Из породичних албума : сачувао фотографије из радног логора у Скели”, *Чачански глас*, 27. децембар 2013, 19.

[33] Милош Тимотијевић, *Модернизација балканској прага : (1944-1989) : компаративна анализа развоја Чачка и Блатојевића у епохи социјализма* (Чачак : Народни музеј, 2012), 64-77.

[34] Mijatov Nikola, *Sport u službi socijalizma : jugoslovensko iskustvo 1945-1953*. (Beograd : Čigoja štampa : Institut za savremenu istoriju, 2020), 106-114, 461-467.

Србије (АСНОС) основала је 24. марта 1945. године. Иницијативни спортски одбор Србије је на првој скупштини исте године добио име Фискултурни одбор Србије (ФОС), али је крајем 1945. променио назив у Фискултурни спортски одбор Србије (ФИСОС).³⁵

Кошарка је већ у лето 1945. била део курсева за фискултурне руководиоце у Школи за телесно васпитање у Београду, да би следеће године (1946) на новоформираном Државном институту за фискултуру (ДИФ) кошарка од свих игара добила највећи фонд часова. За даљи развој овог спорта од велике важности био је пријем ФИСАЈ-а у међународну кошаркашку федерацију ФИБА 1946, када је у Југославији одржано прво клупско првенство (турнир). Претходне године (1945) одржан је турнир на коме су учествовале репрезентације федералних јединица и екипа ЈНА. Ипак, прво државно првенство у форми лиге одржано је тек 1949. године. Важан је био и Турнир градова Југославије 1947. године (осам насеља, ниједно из унутрашњости Србије), да би 1948. у Сплиту било одржано прво јуниорско кошаркашко првенство Југославије (турнир). На репрезентативном нивоу Југославија је учествовала само на Европском првенству у Чехословачкој 1947, док је пропустила првенства 1946, 1949. и 1951, као и Олимпијаду 1948. године. Управо је 1948. била одлучујућа за развој кошарке у Југославији, јер је раскид са Стаљином условио и напуштање совјетског модела организовања телесног васпитања и прекид утицаја кошарке из Мађарске и Бугарске које су тада биле на многи вишем играчком нивоу. Истовремено је 12. децембра 1948. дошло и до формирања Кошаркашког савеза Југославије (КСЈ), чиме је остварена самосталност овог спорта од других државних „фискултурних“ организација. Кошарка у Југославији, са 120

[35] Слађана Мијатовић, „Телесно вежбање и спорт у Србији у периоду од 1945. до 2007. године“, у: *Телесно вежбање и сјорпј у Србији : (1857-2007) : 150 година оранизованог телесног вежбања и сјорпја и 125 година соколства у Србији*, ур. Стефан Илић (Београд : ДТА, 2008), 167-194.

секција и 3.200 играча 1948. године, била је принуђена да тражи свој пут развоја и повезивање са Западом као би уопште опстала као занимљив спорт, што је у будућности овој игри заиста донело посебна југословенска обележја.³⁶ Овај спорт је временом постао и део популарне културе социјалистичке Југославије, са посебно истакнутом митском симболиком одређених личности и појмова који се нису базирали само на спортским успесима (били су неопходни, али не и одлучујући), већ и утицају у јавности на подручју целе државе.³⁷ Кошарка је у сваком случају због својих успеха омогућавала бољу идентификацију него неки други спортови, посебно фудбал који и поред огромне популарности није имао репрезентативне успехе.

Међутим, фудбал је у југословенском социјалистичком друштву на један стихијски начин, пре свега због своје популарности и масовности, одлучујуће утицао да већ у раној фази концепт спорта (на подлози рекреације и аматеризма) потисне физичку културу коју су испуњавали идеолошки императиви. На тај начин спорт је веома брзо постао део свакодневице људи у којој су стадиони постали места са највећим бројем окупљених, да би са ширењем медија популарност фудбала, као и осталих спортова, додатно порасла.³⁸

На пољу политике централни начин управљања државом постепено је разграђиван после 1948, што је имало и свој одраз у организацији физичке културе. Тако је ФИСАЈ 1952. променио име у Савез спортова Југославије (ССЈ), а ФИСОС у Савез спортова Србије (ССС). Овој одлуци претходило је и

[36] S. Paunić, *н. г.*, 192-193, 212-213, 221, 224, 227-229, 238, 365-367.

[37] Радивој Кораћ, Дражен Далипагић, „Кића-Праја“ [Драган Кићановић – Дражен Далипагић], Мирза Делибашић, Зоран Славнић, Петер Вилфан, Владе Дивац, Дражен Петровић, тим загребачке „Цибоне“ (Leksikon u mitologije [ur. Iris Adrić, Vladimir Arsenijević, Đorđe Matić] (Beograd : Rende; Zagreb : Postscriptum, 2005), 68-70, 85, 88-89, 96, 189-190, 197, 306-308, 358-360, 366, 417).

[38] M. Nikola, *Sport u službi socijalizma*, 163-167, 466.

формирање посебних спортских савеза – КСЈ је основан 1948, а Кошаркашки савез Србије (КСС) 1949. године.³⁹ На тај начин су идеолошко-политички циљеви наметани спорту као делу „фискултуре“ (дисциплиновање тела и духа и формирање идеолошке исправности) стављени у други план и на организационом нивоу. Спорт је добио своју аутономију, као и многе друге области живота у то време (посебно култура), што му је омогућило слободнији развој него у другим социјалистичким земљама.

Кошарка је после Другог светског рата у Србији и Југославији имала бржи развој него пре 1941. године. Београд је постао најважнији кошаркашки центар, потом и Љубљана, док су Задар, Ријека и Истра такође били значајни, јер су пре рата били саставни део Италије у којој је кошарка била развијен спорт. Када је у питању Србија, поред Београда једино је Војводина имала солидне кошаркашке клубове. Већ 1945. одржано је такмичење „градских репрезентација“ Србије без Војводине (Београд, Крагујевац, Пирот и екипа Космета), у време када је регистровано 320 играча у 11 насеља. Већ 1946. организује се Првенство Србије у кошарци на нивоу клубова, јер их је регистровано чак 25 са 796 играча, да би 1948. било 42 клуба са укупно 1.534 играча.⁴⁰

Нова социјалистичка држава је у својој планској политици развоја друштва имала и визију масовног спорта, што је погодно укључивању великог броја омладине оба пола у фискултурне организације и клубове. На тај начин многи су се први пут упознали и са кошарком као новим спортом. Ентузијазам који је покретао људе који су се бавили кошарком био је велики, али успех на међународним такмичењима није дошао брзо, нити је Југославија учествовала на свим међународним првенствима у првим послератним годинама. Преломна

је, на неки начин, била 1950. година када је југословенска кошаркашка репрезентација учествовала на првом Светском првенству у Аргентини. Иако је била последња на овом такмичењу, био је то велики подстрек за даљи развој кошарке, мада је репрезентација прву медаљу освојила тек 1961. године.⁴¹ За јавност је најважнији био спортски успех. Ако би изостао, медији су маргинализовали вести о поразима или су их потпуно изостављали.⁴² Са друге стране уздизани су успеси клубова у међународној конкуренцији, приказивани као национални напредак, с нагласком да су странци уочили нагли развој кошарке у Југославији и да много личи на амерички стил игре.⁴³

Развој кошарке у Чачку после Другог светског рата 1945-1951.

Када је у питању Чачак, прва табла са правим обручем постављена је у дворишту Соколског дома априла 1945. године, што је заправо био и организовани почетак играња овог спорта у граду на Западној Морави. Кошаркаши су одмах постали секција у оквиру Фискултурног друштва

[41] За развој кошарке у Југославији и Србији после Другог светског рата погледати публикације: *Almanah Košarkaškog saveza Jugoslavije : 1945-1988.* (Beograd : Košarkaški savez Jugoslavije, 1989); *Košarkaška enciklopedija : muške reprezentacije : 1946-2000*, ur. Milan Tasić (Beograd : Košarkaški savez Jugoslavije, 2001); Zlatko Čobović, Miodrag Raičević, Milan Bogdanović, *60 zlatnih godina: istorija muške košarkaške reprezentacije Srbije i Crne Gore* (Beograd : Evro : KSSCG, 2005); Aleksandar Miletić, *Džez basket* (Beograd : Laguna, 2013); Vladimir Stanković, *Koš po koš: istorija učešća Jugoslavije/Srbije na evropskim prvenstvima* (Beograd : Više od sporta, 2015); Vladimir Stanković, *Koš po koš: istorija učešća Jugoslavije/Srbije na olimpijskim igrama* (Beograd : Više od sporta, 2016); Žarko Dapčević, *Priče o jugoslovenskoj košarci : 1945-1991.* (Mladenovac : Presing izdavaštvo, 2019).

[42] Аноним, „Првенство света у кошарци : Перу је победио са 33:28 (18:16)“, *Полишка*, бр. 13693, 25. октобар 1950, 5; Аноним, „Првенство света у кошарци : репрезентација Чилеа победила Југославију са 40:24 (27:11)“, *Полишка*, бр. 13694, 26. октобар 1950, 5

[43] Аноним, „Велики успех наших кошаркаша у Италији : победом над Баротелијем са 35:32 (20:13) Црвена звезда освојила прво место на међународном турниру у Италији“, *Полишка*, бр. 13598, 6. јул 1950, 4.

[39] С. Мијатовић, *н. г.*, 167-194.

[40] S. Paunić, *н. г.*, 246.

„Борац” у Чачку. Према званичној верзији то се десило 4. априла 1945. године. Прва утакмица „Борца” одиграна је у Крагујевцу са „Црвеном заставом” у јуну или јулу 1945, са следећим саставом тима: Стојан Стишовић, Ђорђе Николић, Слободан Новоградић, Миодраг Јежо Пантелић, Добривоје Доцо Азањац, Милорад Станојевић, Драгослав Николић, Миломир Ненадић, Милан Николић, Андрија Тодоровић и Александар Керковић. Овај меч су изгубили (или играли нерешено - сећања се разилазе), да би у реваншу као домаћини забележили победу. У Чачку је 1945. у оквиру Фабрике хартије основан и кошаркашки клуб „Раднички”, који се крајем 1946. фузионисао са „Борцем”, који је те године играо утакмице са клубовима из Шапца и Ваљева. Кошаркашки клуб „Железничар” у Чачку основан је тек почетком 1949. године.⁴⁴

Првих година тренер „Борца” (истовремено и играч) био је Ђорђе Николић, са јуниорима је радио Трипко Аџић, а вођа женске екипе када је формирана био је Миодраг Пантелић. Нису постојали прави уређени терени, као ни конструкције за кош и таблу. Често је све импровизовано, кошеве су правили ковачи, а кошаркашке конструкције су на нова игралишта ношене на рукама или су их превозиле воловске запреге по граду. На развој кошарке у Чачку утицала

[44] За развој кошарке у Чачку после Другог светског рата погледати следеће радове: Александар Керковић, *Радмилу Мишовић* (Чачак : Савез организација за физичку културу Чачка, Кошаркашки клуб Борац, 1972; Александар Стефановић, *Кош на обали Мораве* (Чачак : Кошаркашки клуб Борац, 1995); Светислав Љ. Марковић, *Спортички водич кроз Чачак 2004*. (Чачак : Прозор, 2004); Светислав Љ. Марковић, „Прилог историји чачанског спорта”, *Зборник радова Народне музеја XXXVII* (2007), 265-310; Зоран С. Антоновић, „Борац, Борац, Борац... : златне године чачанске кошарке (1-67)”, *Чачанске новине*, 6. новембар 2007 – 31. мај 2009; Светислав Љ. Марковић, *Радмилу : [монографија о Радмилу Мишовићу]* (Чачак : Удружење мајстора баскета, 2013); Светислав Љ. Марковић, *Професор са Мораве : [монографија о Александру Стефановићу]* (Чачак : Удружење спортских новинара града Чачка, 2019); Светислав Љ. Марковић, Гвозден Оташевић, Милован Вуловић, *Кошаркашки клуб Железничар 1949 : 1999 : 2019*. (Чачак : КК Железничар, 2020); Зоран С. Антоновић, Мишо Наумовић, „75 година чачанске кошарке : велике победе Борца (1-50)”, *Чачанске новине*, 6. октобар 2020 – 12. октобар 2021.

је и одлука Гимназије да у својој сали 1947. постави кошеве, што је омогућило да се игра и током зиме.⁴⁵

Захваљујући ентузијазму неколицине омладинаца из Чачка који су се са кошарком упознали током Другог светског рата, као и одлуци нове социјалистичке власти да кроз масовне организације (укључујући и спортске) каналише и усмерава енергију младих људи према својим идеолошко-политичким циљевима, једна пре рата мало позната игра добила је прилику да се уврсти у званичне програме физкултурних такмичења. Тако је већ од 17. до 19. јуна 1945. у Чачку одржано окружно физкултурно такмичење у лакој атлетици, пинг-понгу, фудбалу, одбојци, шаху, али и кошарци која није имала традицију попут других спортова.⁴⁶

Прве кошаркашке утакмице 1945. године биле су одлучујуће, јер је већ следеће 1946. овај спорт уврштен у званични „фискултурни календар”. Тако су за 1. мај 1946. кошаркаши били део „Смотре физкултурника” у Чачку, да би поводом „Празника рада” организовали и такмичење попут других спортова. За 21. јули у Чачку је заказано Првенство Округа у кошарци, а за 28. јули 1946. године Првенство зона у Крагујевцу.⁴⁷

За кошарку је осим такмичења подједнако било важно да је уврштена у званичне слетове на којима су дефиловали сви спортисти. Тако је у недељу 23. јуна 1946. у Чачку одржана парада у којој су најпре марширали војници, за њима „фискултурници” и на крају пионири. Ношени су портрети „револуционара” и политичара, транспаренти, пароле, дефиловала је и коњица. „Фискултурници” су марширали подељени по спортским гранама. Међу њима су били

[45] З. Антоновић, „Борац, Борац, Борац... : златне године чачанске кошарке (1)”, *Чачанске новине*, 6. новембар 2007, 31; З. Антоновић, „Борац, Борац, Борац... : златне године чачанске кошарке (2)”, *Чачанске новине*, 13. новембар 2007, 26.

[46] Аноним, „Фискултура”, *Слободни глас*, 8. јун 1945, 5.

[47] Аноним, „Фискултурни календар за 1946. годину”, *Слободни глас*, 24. фебруар 1946, 5.

и кошаркаши „Борца”, „Радничког” и пионири (заједно са војницима било је укупно око 500 учесника параде). Приказиване су слетске вежбе, затим вежбе са пушкама, потом су по вароши прошли бициклисти и мотоциклисти, а на крају су одржане и утакмице, али без кошаркашких мечева.⁴⁸

Кошарка се у Чачку тек развијала, а најважнија је била секција овог спорта у Фискултурном друштву „Борац”. Према евиденцији од 1. јула 1946. од укупно 180 чланова, 29 су били кошаркаши и кошаркашице. Они нису много „радили” током пролећа 1946. јер једноставно још нису имали реквизите за свој спорт.⁴⁹

Утакмице су ипак игране, а такмичење је омогућило чињеница да су у граду биле две кошаркашке секције. Тако је у недељу 21. јула 1946. одиграна утакмица за првенство Округа између „Борца” и „Радничког”. Победио је „Борац” и на тај начин освојио прво место у Округу.⁵⁰

Социјалистичка држава је после Другог светског рата настојала да све области живота контролише и усмерава, тако да ни спорт није могао да буде само игра и разонода. Пошто је 1947. била прва година испуњавања обавеза Првог петогодишњег плана развоја, и спорт је имао обавезу „напредка”. Најважније је било да се omasови, исправе „пропусти из претходне године”, а као основа за рад послужио је „новогодишњи говор” Јосипа Броза Тита. Кошарка је представљена као један од спортова који би поред осталих дисциплина требало да се даље развија и у Чачку.⁵¹

Комунисти су имали своје идеолошко-политичке циљеве, при чему је масовност

спорта, нарочито по селима, била приоритет у раду. Осим идеолошких, постојали су и патриотски циљеви који су се сводили на својеврсну предвојничку обуку: „Наше фискултурне организације треба да у своје редове обухвате сву омладину, да је одгајају за будне и смеле чуваре домовине у армији, и здраве и способне градитеље у позадини.”⁵²

Социјализам је путем физичког васпитања, нарочито употребом тела као носиоца идеолошки исправних значења на масовним јавним вежбама (слетовима), истицао „фискултуру” која се налазила изнад индивидуалних уживања и потврда које је промовисао обичан такмичарски спорт. На тај начин наметала се једна алтернативна форма физичких активности изван поља обичног спектакла, забаве и комерцијализације раширених у капитализму. Презентовао се социјалистички идеал заједнице омладине оба пола ослобођене „окова” експлоатације, усмерених ка заносном одржању чистоће марксистичких идеала и изградњи утопијској друштва у колективном напору који надвишује индивидуална истицања.

Један од начина да се спорт omasови, што је за комунисте увек био приоритет у раду, био је развој система такмичења и стварања подмлатка. Најважније је било да се што више омладине обухвати спортом. Пошто је то било време планске привреде, и од спорта се очекивао развој према унапред постављеним плановима.⁵³ Кошарка због многих ограничења (терени, опрема, правила) ипак није могла да досегне до масовности попут неких других спортова, нарочито фудбала. Она је зато у Чачку брзо постала део школских такмичења унутар Гимназије, што јој је обезбедило довољно велику популарност.⁵⁴ Ширење простора слободног

[48] Аноним, „Фискултура : Дан фискултурника у Чачку”, *Слободни глас*, 27. јун 1946, 6; Аноним, „Дан фискултурника у Чачку”, *Слободни глас*, 7. јул 1946, 8.

[49] Аноним, „Скупштина фискултурног друштва 'Борац' из Чачка”, *Слободни глас*, 7. јул 1946, 6.

[50] Аноним, „'Борац' (Чачак) 'Раднички' (Чачак) 31:18”, *Слободни глас*, 27. јул 1946, 6.

[51] М. Јевтић, „Успеси и пропусти фискултурне организације нашег Округа у протеклој години”, *Слободни глас*, 30. јануар 1947, 6.

[52] Ж. М. Ровинац, „Развој фискултурног покрета у Срезу трнавском”, *Слободни глас*, 23. јануар 1947, 6.

[53] Д. Божовић, „Ф. Д. 'Борац' из Чачка позвао је на такмичење 'Црвену звезду' из Београда и 'Јединство' из Смедерева”, *Слободни глас*, 21. фебруар 1947, 6.

[54] М. Вучићевић, „Одбојка и кошарка у Чачанској мушкој гимназији”, *Слободни глас*, 7. фебруар 1947, 6.

времена омладине у граду омогућавало је један другачији ритам живота него у традиционалном аграрном окружењу, што је отворало простор за нова интересовања и алтернативе постојећим облицима телесних активности, укључујући и забаву. Требало би имати у виду да је омладина на тај начин стварала и свој посебан свет, ограђен од ауторитета одраслих.⁵⁵

Постојала је и једна локална особеност која је погодовала прихватању кошарке, игре која је због техничких захтева ипак била и остала карактеристична за урбана подручја. Наиме, Чачани су већ почетком ХХ испољавали посебну гордост због чињенице да живе у градском подручју, тако да су себе сматрали својеврсном елитом у односу на „сеоско море“ из кога су израсли, ословљавајући се међусобно са „племићу“. Социјализам ништа није променио у том погледу, па су и после 1945. готово сви Чачани староседеоци у расправама узносито називали себе „племићима“, тражећи у јавности веће уважавање и преимућство, иако су готово у потпуности потекли из сиротињских градских фамилија. Људи са стране су приметили како Чачани пуно раде на развијању „неког самодопадљивог 'мангупства', 'фрајерства'“, при чему је подела на „варошане“ и „сељаке“ имала свој одраз и у свакодневици, јер су на Корзоу шетали различитим странама улице.⁵⁶ Кошарка је као нови, модеран, урбан, па и егзотичан спорт који је захтевао посебне спретности, вештину и размишљање, била својеврсни медијум преко кога се на још један начин могла потврдити и појачати самосвест чачанских „племића“ или је била начин да се придошлице у град на најбржи начин прихвате (ако испоље потребна „знања“), а потом и идентификују са средином у коју су дошли.

[55] K. Maze, *n. g.*, 161, 188-189.

[56] Милош Тимотијевић, „Град у унутрашњости : облици, простори и границе приватног и јавног у 20. веку“, у: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, ур. Милан Ристовић (Београд : Слио, 2007), 579-611.

Спортске утакмице и разна друга такмичења између супарничких села, градова или еснафа, били су стара традиција у целој Европи, при чему није било важно само постићи успех, већ и бити део колектива, што је одржавало локални друштвени поредак. Између осталог, младићи су на тај начин потврђивали прелазак из адолесценције у зрело доба, уз уздизање снажног осећаја друштвене солидарности.⁵⁷

Омасовљење спорта у Чачку било је динамичније него у другим местима, тако да је Фискултурно друштво „Борац“ у марту 1947. примило „заставицу“ ФИСАС-а. На свечаности у сали Хотела „Београд“ у Чачку председник друштва Петар Човић обећао је да ће спортисти достићи задате такмичарске норми и да ће до 1. маја 1947. завршити земљане радове за кошаркашко и одбојкашко игралиште. До тог датума требало је и да се званично оформи подмладак у кошарци. Омладина се у сваком случају није спремала само за обичну игру и такмичења, већ и за руковање са пушком и пиштољем, и активно је учествовала у „изградњи земље“ путем бесплатног физичког рада на градилиштима.⁵⁸ Заправо, све до почетка 1950. фискултурне активности су посматране као део предвојничке обуке, што се постепено мења после раскида са Стаљином.⁵⁹

Фискултурно друштво „Борац“ је са 873 члана у другој половини 1947. постало заиста масовна организација за град величине Чачка, који је у то време имао око 12.000 становника. Од 873 члана друштва кошаркашка секција имала је 67 чланова и 33 чланице. Мушка кошаркашка екипа учествовала је и на зонском првенству Народне Републике Србије које је одржано управо у Чачку.⁶⁰

[57] G. Skembler, *n. g.*, 194.

[58] Д. Божовић, „Ф. Д. 'Борац' као најбоље друштво у Србији добио прелазну заставицу“, *Слободни глас*, 22. март 1947, 4.

[59] Мијатов Никола, „Југословенски спорт у служби јачања одбрамбене моћи земље 1945-1950.“, *Војно-историјски гласник* 1 (2017), 156-172.

[60] Свето Дуњић, „Од 12 јуна до 1 новембра ове године 'Борац' је, премашујући своје обавезе, показао видан напредак“,

Фудбал, као најпопуларнији тимски спорт на планетарном нивоу, у то време није имао посебне успехе у Чачку. ФК „Борац“ имао је дугу традицију повезаности са предратним комунистичким покретом и партизанском борбом (дали су и једног народног хероја – Ратка Митровића), као и неколико општинских функционера после рата. Добијали су и истрајну популаризацију кроз митске и носталгичне осврте режисера и писца Младомира Пурише Ђорђевића (подједнако у филмовима и штампаним причама), који је кратко време и сам био фудбалер. Међутим, на спортском нивоу ФК „Борац“ био је осредња екипа у нижеразредним такмичењима, да би тек од 1962. постали „стабилан“ друголигаш и у том статусу остали су све до распада Југославије 1991. године. У послератном периоду ФК „Борац“ често је губио са великом разликом у головима, што су локални навијачи тешко подносили, посебно што су противници (чак и из малих места) после таквих победа поносно говорили како су „тукли Чачане“.⁶¹ У сваком случају фудбалу није недостајала популарност, али је изостао успех, што је утицало и на слабу идентификацију омладине Чачка са овим спортом.

Све је то било важно за кошарку као у суштини један нови спорт. Велики подстрек за популарност овог спорта у Чачку 1947. било је и гостовање репрезентација Босне и Херцеговине која је била на пропутовању за Скопље. Задржали су се један дан и одиграли меч са кошаркашима „Борца“. Иако је утакмица изненада и брзо организована, ипак је дошло пуно гледалаца „што јасно сведочи о великом интересовању које влада у нашем граду за ову лепу и корисну грану физкултуре“, како су то уочили новинари. Репрезентација Босне и Херцеговине лако је победила „младу и неискусну екипу“ „Борца“

.....
Слободни глас, 7. новембар 1947, 4.

[61] Александар Керковић, *Тим „Борца“ био је комљешан* (Чачак : Фудбалски клуб „Борац“, 1986), 83-93, 141-150; Милош Јевтић, *Домаће ипратишће Пурише Ђорђевића* (Београд : Београдска књига, 2009), 56.

са 37:29. Јавност је и поред пораза била веома задовољна, јер се екипа „Борца“ добро показала што је сведочио да кошарка добро напредује у Чачку.⁶²

За спортску самосвест и локални идентитет мечеви са екипама изван града били су одлучујући, укључујући и школски спорт. Тако су за Дан републике 29. новембра 1947. ученици Гимназије у Чачку имали низ спортских такмичења са својим гостима, ученицима Друге мушке гимназије из Београда. У већини дисциплина су победили, а новинари су нарочито инсистирали како су у кошаркашкој утакмици Београђани „катастрофално“ изгубили (62:16).⁶³ Месец дана касније новине су пренеле вест да су чачански гимназијалци победили у кошарци вршњаке из Прве мушке гимназије из Београда.⁶⁴ Штампана у Чачку је преносила и информације о резултатима кошаркашких утакмица на школском првенству Гимназије, чиме је овај спорт додатно добијао на популарност и код средњошколске омладине.⁶⁵

Почетком 1948. на државном нивоу интензивно се расправљало о „унапређењу спорта“ који је све до раскида са Совјетским Савезом прихватан као део физкултуре.⁶⁶ Један од најважнијих догађаја биле су припреме за Свесловенски соколски слет у Прагу, заказан за лето 1948. године. Према упутствима ФИСАС-а и у Чачку је одабрана група „фискултурника“ која је четири пута недељно вежбала у склопу припрема за овај догађај.⁶⁷ Ништа мање није био важан и средњи слет у Чачку који је требало да окупи

[62] Аноним, „Кошарка“, *Слободни глас*, 19. октобар 1947, 4.

[63] С. Јовановић, „У свим утакмицама чачанска гимназија је победила београдску II мушку гимназију“, *Слободни глас*, 7. децембар 1947, 4.

[64] Д. Зорић, „Још један успех чачанске гимназије“, *Слободни глас*, 23. јануар 1948, 4.

[65] Аноним, „Одбојка и кошарка : екипе VII-1 победници купа Мушке гимназије у одбојци и кошарци“, *Слободни глас*, 7. март 1948, 4.

[66] Свето Дуњић, „Нове форме рада физкултурних друштава“, *Слободни глас*, 13. фебруар 1948, 6.

[67] Аноним, „Чачански физкултурници спремају се за Свесловенски слет у Прагу“, *Слободни глас*, 20. март 1948, 4.

младе нараштаје са села и града, из предузећа и школа („радосна манифестација снаге и здравља наше омладине“), али са јасним идеолошко-политичким циљем („спремност за изградњу отаџбине“).⁶⁸ Соколски слет у Прагу требало је да покаже „чврстину“ физкултурног покрета словенских земаља, а „фискултурници“ да на најбољи начин репрезентују Југославију „пред очима целог света“. Слетске и гимнастичке вежбе биле су приоритетне, али у паузама вежбања омладинци из Чачка играли су кошарку, што је на посредан начин показало која их игра занима и забавља. Многи су се тада први пут упознали са овим спортом, тако да су више играли неку врсту рукомета између два коша, а не праву кошарку, за коју се у новинама наглашавало да је „омиљена игра“ у Чачку.⁶⁹

Слетови, гимнастика, масовност и идеолошко-политички надциљеви социјалистичке државе у телесном васпитању били су у то време доминантни у односу на „обичне“ спортове попут кошарке. Најважнији „фискултурни“ догађај у Чачку у првој половини 1948. био је срески слет заказан за 23. мај, на коме је планирано да своја умећа покаже чак 2.000 вежбача из града и целог среза, чиме би се јавно показао „прогрес“ у фискултури.⁷⁰ На сличан начин популарисан је и Свесловенски соколски слет у Прагу, чији је почетак заказан за 17. јун 1948. године. Преко среских, обласних и републичких слетова одабрани су најбољи вежбачи, укључујући и Чачане, који су затим преко Љубљане отпутовали за Чехословачку.⁷¹

Кошарка није била део ових активности и наставила је да се развија самостално, а млађе категорије „Борца“ играле су мечеве у оквиру првенства са вршњацима из екипа

из околних градова.⁷² Управо 1948. организовано је и прво кошаркашко јуниорско првенство (турнир), за које се Чачани ипак нису квалификовали. Сениорски тим „Борца“ постао је у лето 1948. првак „уже Србије“ и на тај начин стекао право да учествује на турниру у Зрењанину, квалификацијама за одлазак у Београд где се на новом турниру одлучивао првак Народне Републике Србије.⁷³ Тим „Борца“ у конкуренцији јачих екипа као што су били „Црвена Звезда“, „Металац“, „Пролетер“, „Јединство“ није имао шансе и на крају су били последњи.⁷⁴ Али то је за све играче било ново и важно искуство, посебан доживљај који се памтио, попут одласка на слет.

Локална штампа у Чачку непрекидно је извештавала са већине утакмица, чак и са мечева подмлатка „Борца“, што је додатно доприносило популарности кошарке.⁷⁵ На државном плану већ 1948. дошло је до организационих промена у телесном васпитању, у коме је „спорт“ постепено потискивао „фискултуру“. Тако је Фискултурно друштво „Борац“ 1948. променило име у Спортско друштво „Борац“. Унутрашња организација са доминацијом политичких циљева није одмах преобликована, па су на скупштини Спортског друштва „Борац“ дидактичке теме имале приоритет у односу на такмичарско-резултатске, а у дискусијама је истакнуто да посебну пажњу у раду треба посветити „идеолошко-стручној изградњи чланства“. Кошаркашка секција је нарочито критикована као пример слабог рада, недисциплине и немара према имовини. Чланови „Борца“ требало је да својим деловањем буду пример у друштву и да непрекидно граде

[68] Д. Зорић, „Среско-градски слет највећа физкултурна манифестација у овој години“, *Слободни глас*, 18. април 1948, 4.

[69] Аноним, „Фискултурници Чачка припремају се за Свесловенски слет у Прагу“, *Слободни глас*, 24. април 1948, 4.

[70] Д. Зорић, „Пред среско-градски слет физкултурника“, *Слободни глас*, 16. мај 1948, 4.

[71] Аноним, „Припреме наших физкултурника за учешће на Свесоколском слету у Прагу“, *Слободни глас*, 29. мај 1948, 4.

[72] С. Јовановић, „Кошарка: Борац – Будућност 63:11“, *Слободни глас*, 29. јун 1948, 4.

[73] Аџић, „Кошарка“, *Слободни глас*, 6. август 1948, 4.

[74] З. Антоновић, „Борац, Борац, Борац... : златне године чачанске кошарке (1)“, *Чачанске новине*, 6. новембар 2007, 31.

[75] С. Јовановић, „Кошарка: Јединство (Н.Сад) – Борац (Чачак) 25:16“, *Слободни глас*, 20. август 1948, 4.

позитиван лик „фискултурника” социјалистичке Југославије.⁷⁶

На ванредној скупштини Спортског друштва „Борац” 23. септембра 1948. званично су оформљени фудбалски, кошаркашки и одбојкашки клуб, а на нивоу секције остали су бициклисти и скијаши, док је тек требало оформити лакоатлетску и боксерску секцију.⁷⁷ Иако је званично оснивање КК „Борац” био само административни и наизглед не толико важан догађај, јер је секција постојала још од 1945, кошарка је суштински добила много, јер је отворен пут за самостални организациони развој без туђег тугорства.

Идеолошко-политичке оцене „фискултурника” у то време још нису нестале, али ипак нису омеле развој кошарке у Чачку, за коју се у локалној штампи отворено тврдило да је постала „омиљена спортска грана” у граду. Игралиште код Соколане било је мало да прими публику, а цео град је одлазак „Борца” на турнир у Београд који је 1948. одлучивао првака НР Србије доживљавао као успех.⁷⁸ Кошарка је заиста постала веома популарна међу чачанским средњошколцима, при чему су на градским школским такмичењима најбоље резултате имале екипе из Гимназије.⁷⁹

Чачак је постепено постајао регионални кошаркашки центар. То је био и један од разлога што је 17. августа 1949. у Чачку организован турнир који је трајао четири дана а на коме се одлучивао првак „уже Србије” за „подмладак” (јуниоре) у мушкој и женској категорији. Учествовале су мушке екипе „Борца” из Чачка, „Црвене заставе” из Крагујевца, „Косте Стаменковића” из Лесковца, „Динама” из Зајечара и „Јасенице” из

Смедеревске Паланке. Пред почетак турнира најпре је организован „свечани дефиле” учесника, потом су одржани „поздравни говори” што је целом догађају дало озбиљност и значај. У одлучујућој утакмици турнира „Црвена застава” победила је „Борац” минималном разликом (12:11) и освојила пехар. Женска екипа „Борца” није имала такав успех. За све утакмице владало је велико интересовање публике, а кошаркашко ривалство Крагујевца и Чачка наставиће се и у наредне две деценије. Пред почетак турнира за омладинце одиграна утакмица сениора између „Железничара” и „Борца” (28:22).⁸⁰

„Борац” је као другопласирана екипа из „уже Србије” стекао право да се по други пут заредом такмичи на турниру који је одлучивао првака НР Србије. За младе играче из Чачка прилика да играју са најбољим екипама из Србије, а тиме и Југославије, било је огромно искуство. Утакмице са „Црвеном Звездом” и „Партизаном” из Београда, „Јединством” из Новог Сада, „Динамом” из Панчева и „Црвеном заставом” из Крагујевца (великим ривалом), екипама из много већих, богатијих и утицајнијих градова, давало је Чачанима осећај да су равноправни са свим тим „варошима” и много значајнији у односу на насеља у свом окружењу. Томе је допринела и победа над „Црвеном заставом” из Крагујевца (реванш за пораз у Чачку), одлична игра против „Партизана” кога нису победили само због недостатка „искустава”, док је пораз од „Црвене звезде”, која је била прва на турниру и најбољи тим у Југославији, био сасвим очекиван.⁸¹

Било је то време када су се јавно објављивала „достигнућа” спортских друштава. У новинским извештајима резултати

[76] Аноним, „Најглавнији проблеми спортског друштва 'Борац' нису још савладани”, *Слободни глас*, 1. октобар 1948, 4.

[77] Међуопштински историјски архив Чачак, Фудбалски клуб Борац – Чачак (1932-1950), б.б. Најљубазније захваљујем колеги Горану Давидовићу на податку о оснивању КК „Борац”.

[78] С. Јовановић, „'Борац' – 'Црвена застава' 52:11 (15:5)”, *Слободни глас*, 1. октобар 1948, 4.

[79] Ж. Ковачевић, „Почело је фискултурно такмичење чачанских средњошколаца”, *Слободни глас*, 28. април 1949, 4.

[80] Божидар Матић, „Републиканско првенство подмлатка кошарке”, *Слободни глас*, 17. август 1949, 4. Кошаркашки клуб „Железничар” основан је у Чачку почетком 1949, а локално ривалство са „Борцем” остаће трајна карактеристика живота многих генерација у граду. Није јасно да ли је утакмица из августа 1949. био дуел два тима из Чачка, или „Борца” са екипом „Железничара” из неког другог града.

[81] М. Зајец, „Утакмице 'Борца' на првенству Србије у Панчеву”, *Слободни глас*, 28. август 1949, 4.

кошаркаша били су испред фудбалера, који је без премца био најпопуларнији тимски спорт. Ипак, кошаркашима су упућиване и критике јер „нису добро газдовали“, имали су слабу „дисциплину“ и на такмичења се путовало без материјалне потпоре. Кошаркашки клуб „Борац“ имао је тада 150 чланова и дао је током 1949. године 4.000 бесплатних радних часова за изградњу спортских сала.⁸²

Два чачанска кошаркашка клуба, „Борац“ и „Железничар“, несумњиво су били значајни за развој овог спорта, за који је ипак најважнија била његова популарност међу средњошколцима, нарочито у Гимназији, где су школска такмичења изазивала велико интересовање ученика.⁸³ Што је још важније, локална штампа је такве догађаје регистровала и бележила резултате.

Током 1950. кошарка је већ била етаблиран спорт у Чачку, чему су доприносиле и пријатељске утакмице са тимовима из суседних градова за првомајске празнике.⁸⁴ Било је то време када су масовне манифестације, попут прославе Празника рада, били приоритетни догађаји за власт. Огроман дефиле који је 1. маја 1950. организован у Чачку, као и у претходним година, окупио је по извештајима новинара чак око 20.000 људи постројених по занимањима („трудбеници“), који су носили заставе, транспаренте и потрете политичара, уз певање и марширање главним улицама града. Све је приказивано као спонтани израз одушевљења „радног народа“ због успеха социјалистичке државе и очувања независности Југославије под вођством друга Тита у веселом такмичарском духу изградње земље. Саставни део свечаности били су фудбалски и кошаркашки турнир.⁸⁵ Све те манифеста-

ције биле су део јавних ритуала нове власти, својеврстан комуникацијски канал којим се остваривао утицај на што шири круг људи, с циљем ширења уверења водеће (утопијске) идеологије путем масовне мобилизације и одржања монопола владавине партијско-државног харизматског вођства.

Међутим, услед развоја модерног друштва у свим социјалистичким државама постепено су стваране области живота које су измицале контроли државе, уз стварање „друге“ или „паралелне“ културе у односу на званичну идеологију. Тако је званична идеологија и мобилизација друштва постепено све више имала формални, а све мање суштински политички значај, што се најбрже одвијало у Југославији.⁸⁶ У Чачку је 1951, на пример, поново на уобичајени начин организована прослава Празника рада, али без званичних спортских такмичења. Све се свело на митинговање, а затим и спонтано „народно весеље“.⁸⁷

Спорт по самој својој „природи“ посеђује аутономију у свим друштвима и одлику да људе током такмичења измести „изван живота“. Зато су кошаркашки првомајски турнири били само део наметнутог и обавезног ритуала социјалистичке државе, док су редовне првенствене утакмице чиниле саму срж интереса за кошарку која је све више постајала део идентитета Чачак који није био омеђен било каквом политичком идеологијом.

Заправо, спорт се може посматрати и у оквиру стратегије „отпора“ друштва према наметнутим нормама, својеврсног „прекршаја“ (дискурс карневализације) у оквиру противљења доминантној култури.⁸⁸ На нивоу Београда играње кошарке била је заиста својеврсна „опозициона“ активност која је по свом садржају суштински (иако

[82] Аноним, „И поред знатних организационих недостатака С. Д. 'Борац' је показао добре резултате у популарисању разних спортских дисциплина“, *Слободни глас*, 31. децембар 1949, 4.

[83] М. З., „У такмичењу за куп Мушке гимназије у кошарци победила екипа VIII-1“, *Слободни глас*, 7. март 1950, 3.

[84] Аноним, „Обилан спортски програм у Чачку на прослави 1 маја“, *Слободни глас*, 1. мај 1950, 8.

[85] Аноним, „Масовно учешће народа у Чачку и Љубићко-трнавском срезу на прослави 1. маја“, *Слободни глас*, 10. мај 1950, 2.

[86] М. Тимотијевић, *Модернизација балканског прага...*, 54-55.

[87] Аноним, „Прослава 1 маја : народ Чачка и Љубићко-трнавског среза прославио је на свечан начин Празник рада“, *Слободни глас*, 8. мај 1951, 1.

[88] R. Đulijanoti, *n. g.*, 93.

без свесне политичке намере) била усмерена против званичних вредности комунистичког друштва, јер је пропагирала једну америчку игру и западну популарну културу која ју је пратила.⁸⁹ У Чачку играње кошарке нису одмах пратиле игранке после утакмица, а локална власт је крајем педесетих година оштро критиковала омладину која је конзумирала америчку популарну културу (музика и плес), да би се пар година касније све променило и таква врста забаве прихватила без јавних отпора.⁹⁰ Временом је и само друштво попримило многе елементе западне (првенствено америчке) културе, што је била особеност Титове Југославије у односу на друге социјалистичке државе. У суштини, то је био дозирани наставак утицаја америчке популарне културе још из времена Краљевине Југославије, али у другачијем идеолошко-политичком окружењу и са локалним особеностима.⁹¹ Кошарка се потпуно уклапала у тај процес.

Када је у питању Чачак, кошарка јесте била нови спорт у граду и привлачила је омладину, али ипак више као игра и разонода која је по самој својој „природи“ измицала идеолошким калупима, тако да није била део свесног политичког отпора социјалистичком уређењу. Такмичење „Борца“ и „Железничара“ у Српској лиги било је већ „убичајено“, а велико интересовање у граду изазвао је пријатељски меч „Партизана“ и „Борца“ одигран 6. јуна 1950, јер је у београдском тиму играло неколико репрезентативаца. „Борац“ је очекивано изгубио, иако је играо пожртвовано. Новинари су извештавали како је утакмицу, организовану увече под светлошћу рефлектора, гледало чак 3.000 гледалаца.⁹² Чачак је у то време имао тек

преко 12.000 становника, тако да је новински извештај о посети највероватније претеран, али је посредно говорио колико је кошарка за Чачак постала важна.

Кошаркаши и омладина из града су у исто време ангажовани као добровољни физички радници за довршење игралишта за „Борац“, што је и са те стране повећавало интересовање за тај спорт.⁹³ У међувремену „Борац“ је наставио да играо своје првенствене утакмице, а штампа је редовно извештавала о резултатима.⁹⁴ Ипак, највеће интересовање владало је за утакмице „Борца“ и „Црвене заставе“ и Крагујевца. Победе Чачана над овим ривалом посебно су уздизане.⁹⁵ Чачански „Борац“ 1950. није успео да се квалификује за улазак у Прву југословенску лигу, јер је био слабији у утакмицама са „Еђшегом“ из Новог Сада, „Железничара“ из Београда и „Спартак“ из Суботице. За локалне прилике била је важна и прва међународна утакмица која је организована 1950. у Чачку, иако је „Борац“ изгубио од екипе „Триесте“ (Трст) из Италије.⁹⁶

У лето 1950. највише успеха имали су јуниори „Борца“, који су на турниру у Лесковцу постали прваци „уже Србије“. Следила је утакмица са „Динамом“ из Панчева, трећепласираном екипом из групе „Београд-Војводина“, што је требало да одлучи који ће трећи тим да представља Србију на државном првенству Југославије за јуниоре. Нови квалитет у јуниорској екипи „Борца“ донео је тренер Миољуб Денић. Штампа је наглашавала како би победа „Борца“ и пласман на државно првенство допринели још већој популарности кошарке у Чачку.⁹⁷

[89] А. Miletić, *Džez basket*, 131-143.

[90] М. Тимотијевић, *Модернизација балканској прага...*, 435.

[91] Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam : amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* (Београд : Službeni glasnik, 2020), 393-408.

[92] Аноним, „Гостовање К. К. Партизан“ у Чачку: Партизан (Београд) – Борац 33:19, *Слободни глас*, 9. јун 1950, 4.

[93] Аноним, „Радови на довршењу кошаркашког игралишта у Чачку“, *Слободни глас*, 4. јул 1950, 4.

[94] Аноним, „Еђшег – Борац 36:26“, *Слободни глас*, 4. јул 1950, 4.

[95] Аноним, „Висока победа Борца над Црвеном заставом“, *Слободни глас*, 29. август 1950, 4.

[96] Аноним, „Еђшег – Борац 36:26“, *Слободни глас*, 4. јул 1950, 4; З. Антоновић, „Борац, Борац, Борац... : златне године чачанске кошарке (1)“, *Чачанске новине*, 6. новембар 2007, 31.

[97] Аноним, „Кошарка: јуниори Борца пред 1. септембар“, *Слободни глас*, 29. август 1950, 4.

Напредак јуниора „Борца“ био је велики, јер су 1949. били тек пети на нивоу Србије. Током 1950. са тренером Денићем победили су све ривале осим београдског „Партизана“. На државном првенству Југославије за јуниоре у Карловцу добили су четири и изгубили једну утакмицу, али су због система такмичења остали тек на петом месту, како су пренели новинари. Карловачки „Железничар“ је, на пример, са три добијене и две изгубљене на крају био други. Ипак, сви су сматрали да је „Борац“ пуно постигао.⁹⁸ Према забележеним сећањима Чачани су тренера Денића по доласку са турнира на рукама изнели из воза.⁹⁹ Тиме је најављено да ће кошарка постати „најважнији“ колективни спорт у Чачку, а публика је одмах препознала човека који је био заслужан за њен успон.

Миољуб Боле Денић (8. јун 1925 – 13. новембар 2014) упознао се са кошарком у Београду још пре 1941. године. Током Другог светског рата кошарку је играо у клубу „Ск 1913“ (предратна „Југославија“) у Кошаркашкој лиги Београда, заједно са многим другим личности које су обележили српски и југословенски спорт (Бора Станковић, Александар Николић, Мија Стефановић и др.). После рата наставља да се бави кошарком у београдском клубу „Металац“ (1946-1950), у коме је једно време био и тренер (1946-1948). Већ тада „Металац“ (будући ОКК „Београд“) играо је Прву југословенску лигу, а Денић је 1947. добио и позив да игра за репрезентацију, али ипак на крају није отишао на Европско првенство у Прагу. Док је био у „Металцу“ тренирао је и Радивоја Кораћа. Денић већ 1950. тренира јуниоре „Борца“, потом и сениоре (1951-1960). Првих пет година у „Борцу“ (1951-1956) био је не само тренер, већ и играч. „Борац“ је два пута уводио у Прву југословенску лигу (1952, 1954), „открио“ је таленат Радмила Мишовића већ 1958. када га је увео

у први тим, као и Слободана „Цоње“ Копривице. Миољуб Денић је по својим заслугама сигурно један од „очева“ кошарке у Чачку. Он је упоредо са бављењем кошарком завршио студије медицине, што је била и његова основна професија.¹⁰⁰

Преломна 1951. година

Популарност кошарке, суштински новог спорта у Чачку, зависила је од успеха, а утакмице са тимовима из околних насеља увек су биле важне. Почетком 1951. организован је кошаркашки турнир у Титовом Ужицу на коме је „Борац“ победио све екипе из околних градова. Традиционално ривалство са Ужичанима увек је било велико, тако да су кошаркаши из Чачка дочекани звиждуцима, иако утакмице нису имале било какав такмичарски значај.¹⁰¹ Са Ужичанима су одржа-

[100] Миољуб Денић уписао је медицину још 1944, али је због обавеза у кошарци факултет завршио 1955. године. Интерну медицину специјализирао је 1960, када и напушта кошарку, а потом специјализира медицину рада (1967) и кардиологију у Београду. Звање примаријуса добија 1976. године. Био је запослен у неколико здравствених установа у Чачку од 1955. до 1988. године. Започео је као лекар у Фабрици хартије, да би касније био један од оснивача Службе медицине рада где је годинама обављао и дужности начелника и директора. Био је и оснивач Кардиолошке амбуланте (1960), председник и секретар Подружнице Српског лекарског друштва у Чачку, члан Удружења кардиолога Југославије и Европског кардиолошког друштва, први уредник часописа „Здравље“ (подлистак „Чачанског гласа“). Добитник је Повеље *Др Драјиша Мишовић*, дипломе Савеза лекарских друштава Југославије, Златне значке Кошаркашког савеза Југославије и Награде за животно дело спортских новинара Чачка. Иако је одрастао у Београду, Денић је на много начина био везан за Чачак. Најпре преко мајке која је рођена у околини града, где су и боравили на почетку окупације, да би после рата његови родитељи остали да живе у Чачку. Потом се и оженио девојком из Чачка, што је било одлучујуће да настави свој живот у овом граду. Поред бављења кошарком и медицином Денић је одлично свирао виолину (класичну музику) и говорио стране језике (З. Антоновић, „Борац, Борац, Борац... : златне године чачанске кошарке (2)“, *Чачанске новине*, 13. новембар 2007, 26-27; Горан Давидовић, Лела Павловић, *Историја Чачка : хронологија од праисторије до 2000. Године* (Чачак : Међуопштински историјски архив, 2009), 287; Зоран С. Антоновић, Мишо Наумовић, „75 година чачанске кошарке : велике победе Борца (3)“, *Чачанске новине*, 20. октобар 2020, 14-15; Zoran Antonović, „Mioljub Denić-Bole“, у: <http://www.okkbeograd.org.rs/wp-content/uploads/biografije/Mioljub-Deni%C4%87-Bole-biografija.pdf>. (pristupljeno 17. 3. 2022)

[101] Аноним, „Кошарка : КК 'Борац' победник на турниру у Титовом Ужицу“, *Чачански глас*, 13. фебруар 1951, 4.

[98] М. Ристић, „Кошарка: чачански јуниори“, *Слободни глас*, 23. октобар 1950, 4.

[99] З. Антоновић, „Борац, Борац, Борац... : златне године чачанске кошарке (2)“, *Чачанске новине*, 13. новембар 2007, 27.

вана и такмичења на нивоу гимназија, при чему су Чачани у кошарци били неупоредиво успешнији.¹⁰²

Када су у питању пријатељске утакмице на нивоу сениора, прво гостовање „Црвене Звезде“ у Чачку и меч са „Борцем“ 7. априла 1951. била је прилика да Чачани упореде своју екипу са тимом државног првака. Домаћи кошаркаши дочекали су госте већ на Железничкој станици у Чачку, где је направљен и фотографски снимак сусрета са играчима „Црвене Звезде“ у којој је играло пуно репрезентативаца Југославије, попут Александра Геца. Јавност Чачак није била незадовољна због пораза „Борца“, јер је домаћи тим повремено био равноправан са својим противником.¹⁰³

Била је то најава за нову првенствену сезону у којој је Чачак у Српској лиги за кошаркаше имао два клуба, „Борац“ и „Железничар“. Више се очекивало од „Борца“, што је и најављено у првомајском свечаном броју „Чачанског гласа“. Наглашавало се да је кошарка у Чачку почела на „ливади“ са свега десет играча и да је много напредовала, јер је „Борац“ 1951. имао 138 играча и пет активних екипа: „Пре пет година скоро непознат спорт у Чачку, данас већ има своје традиције, своју публику и сваки дан постиже све веће успехе.“ На почетку није било лако, јер су кошаркаши морали много да уче о самој игри, а потом да је популаризују и омасове. Пошто је „Борац“ већ од 1948. био члан Српске лиге пуно се очекивало у новој сезони, нарочито због изградње стадиона код Соколане који је требало да прими до 2.000 гледалаца. Кошаркаши су истицани као пример за углед: „Вредни на тренингу, борбени на утакмици, скромни на улици, добри ђаци у школи, сви су они прави лик нашег физкултурника.“ Нарочита пажња усмерена је на јуниоре који су 1949. били

[102] Аноним, „Такмичење мушких гимназија Титовог Ужица и Чачка“, *Чачански глас*, 20. фебруар 1951, 4.

[103] Аноним, „Црвена звезда : Борац 50:28“, *Чачански глас*, 10. април 1951, 4.

други на турниру за првака „уже Србије“ у Чачку, а 1950. учесници турнира за првака Југославије у Карловцу. За 1951. планирали су да понове успехе из ранијих година, а најбољи играчи да појачају сениорски тим. Највеће вредности „Борца“ били су пионири са солидним кошаркашким умећима за свој узраст, што су сви примећивали када дођу у Чачак „јер нигде још у држави овако мала деца не играју кошарку“.¹⁰⁴ Посетиоци Чачка који се нису занимали за спорт још увек су наглашавали како су кафане и расправе о „политици“ заправо главна неформална „знаменитост“ града.¹⁰⁵

Кошарка је у то време изашла из поља идеологије и стекла аутономију у односу на „фискултуру“ која је имала за циљ изградњу „духа и тела“ младих социјалистичких нараштаја. Претходне 1950. године кошаркаши су у Чачку за Празник рада учествовали у масовном свечаном дефилеу кроз град, а затим је увече организовали турнир. Већ 1951. све је било другачије, а редовне првенствене утакмице имале су приоритет у односу на званичне ритуале социјалистичке државе, што је и „обичним“ људима било много занимљивије.

Тако је „Борац“ прву утакмицу по званичном такмичарском календару Српске лиге имао 2. маја 1951. у Београду, где је изгубио од домаћег „Радничког“ минималном разликом. Оно што је много интересантније, у публици су од 100 гледалаца половина били Чачани, што је пренела и штампа.¹⁰⁶ Интересовање за кошарку је постојало, а локалне новине су сваког петка преносиле све најважније детаље са утакмица.¹⁰⁷ Најављиван је и долазак Вилмоша Лоција у Чачак, тада једног од

[104] Љ. Михаиловић, „Кошаркаши 'Борца': сениори, јуниори, пионири“, *Чачански глас*, 1. мај 1951, 6.

[105] Ненад Ставјел, „Неколико дана кроз Чачак : посланички сандучићи“, *Полишика*, бр. 13833, 8. април 1951, 3.

[106] Аноним, „Кошарка : једна тешка и важна победа кошаркаша Борца“, *Чачански глас*, 8. мај 1951, 4.

[107] Аноним, „Досадашњи резултати кошаркаша Борца и Железничара“, *Чачански глас*, 8. мај 1951, 4.

најбољих кошаркаша Југославије.¹⁰⁸ Било је то време када се кошарка играла на отвореним теренима, при чему су конструкције кошева биле различите, или се нису добро причвршћивале (то је био проблем за гостујуће екипе које нису навикле да играју у таквим условима), што је био један од разлога због којег је чачански „Железничар“ изгубио важну утакмицу.¹⁰⁹ Аматеризам и импровизација били су и део „шарма“ ове игре која још није добила строге оквире рационализације нити је некоме доносила комерцијални успех. Још увек је све било игра и надметање.

Чачак је са своја два кошаркашка клуба у Српској лиги имао и локални дерби, а новине су такву утакмицу најављивале као посебну атракцију. Како би се појачао утисак код публике, пред први дерби у Чачку 1951. организована је утакмица подмладака „Борца“ и „Црвене заставе“ из Крагујевца, што је био и квалификациони меч за првенство Србије.¹¹⁰

„Борац“ је у дербију са „Железничаром“ био бољи, у утакмици која је по мишљењу новинара била „најлепша“ која је до тада одиграна у Чачку.¹¹¹ Јуниори „Борца“ истог дана били су бољи од „Црвене заставе“ из Крагујевца, а утакмицу је ометала киша која је непрестано падала.¹¹² Млади играчи „Борца“ победили су и у реваншу у Крагујевцу, чиме су добили прилику да у утакмици са прваком источне зоне Србије одлуче ко је првак „уже Србије“.¹¹³

Ривалство са Крагујевчанима било је велико. Када су сениори „Борца“ били на гостовању код „Црвене заставе“ дошло је

[108] Аноним, „Кошарка : утакмица Српске лиге између Железничара и Кристала (Зрењанин) завршила се победом гостију са резултатом 29:26“, *Чачански глас*, 15. мај 1951, 4.

[109] Аноним, „Борац – 6 октобар 22:18“, *Чачански глас*, 15. мај 1951, 4.

[110] Аноним, „У недељу 20 ом. Борац - Железничар“, *Чачански глас*, 15. мај 1951, 4.

[111] Аноним, „Кошарка : Борац – Железничар 38:25 (21:10)“, *Чачански глас*, 22. мај 1951, 4.

[112] Аноним, „Борац – Црвена застава (Крагујевац) 38:10 (9:4) : јуниори“, *Чачански глас*, 22. мај 1951, 4.

[113] Аноним, „Јуниори: Борац – Црв. Застава К. 34:10 (11:6)“, *Чачански глас*, 29. мај 1951, 4.

до инцидента, јер записничари нису добро мерили време. После интервенције „Борца“ дошло је до свађе и уласка публике на терен, па је утакмица прекинута, са предлогом да се поништи.¹¹⁴ На крају је Техничка комисија КСС уважила ову жалбу, па је заказана нова утакмица.¹¹⁵ Она је на јесен 1951. и одиграна на неутралном терену у Београду (победили су Чачани).¹¹⁶ Крагујевчани су, иначе, правили велике инциденте и на фудбалским стадионима.¹¹⁷

У сваком случају, кошаркашке утакмице почеле су да стварају пуно емоција код публике, а интересовање за овај спорт је додатно порасло у Чачку у коме је штампа систематски преносила све вести са мечева „Борца“ и „Железничара“.¹¹⁸

Насиље међу навијачима била је једна од најважнијих карактеристика фудбалских утакмица, које су сваког викенда окупљале велики број људи. Тако је 1951. само на нивоу Београда недељом играно 45 утакмица, што је ангажовало до 1.000 играча. Са публиком то је било много више људи, а таква окупљања пратили су чести физички сукоби (туче играча, напади на судије, обрачуни хулигана), покретани у највећем броју случајева због великог „клубаштва“.¹¹⁹ Слично је било и у другим деловима Југославије.¹²⁰

[114] Аноним, „Кошарка : пораз 'Борца' у Крагујевцу“. *Чачански глас*, 29. мај 1951, 4.

[115] Аноним, „Уважена жалба на утакмицу са 'Црвеном заставом'“, *Чачански глас*, 5. јун 1951, 4.

[116] Аноним, „Кошарка : Борац је у Београду савладао Радничког из Крагујевца са 55:48“, *Чачански глас*, 10. октобар 1951, 4.

[117] Мијатов Никола, „Почеци социјалистичког спорта у Лесковцу 1945-1953.“, *Лесковачки зборник* 59 (2019), 395-404.

[118] Аноним, „Раднички (Б.) – Железничар 47:30“, *Чачански глас*, 29. мај 1951, 4; Аноним, „Локомотива (З) – Железничар 43:38 (23:18)“, *Чачански глас*, 5. јун 1951, 4; Аноним, „Спартак предао...“, *Чачански глас*, 5. јун 1951, 4; Аноним, „Последње коло Српске лиге“, *Чачански глас*, 5. јун 1951, 4; Аноним, „Динамо из Врања предао“, *Чачански глас*, 12. јун 1951, 4; Аноним, „Кошарка : заслужена победа Борца над Динамом из Панчева“, *Чачански глас*, 19. јун 1951, 4.

[119] Аноним, „Једна ружна појава : учестали инциденти на утакмицама за првенство Београда“, *Полићика*, бр. 13985, 3. октобар 1951, 5.

[120] И. К., „У Хрватској се предузимају оштре мере за сузбијање нерета на фудбалским утакмицама“, *Полићика*, бр.

Насиље у спорту није само „хулиганизам”, већ и један од начина надметања младих мушкараца (без обзира на сировост и бруталност), као и део потраге за „узбуђењима” у модерном друштву, између осталог и да би се компензовала досада у самом спорту.¹²¹ Све те „потребе” у највећем броју случајева обезбеђивао је фудбал, да би због повећане заинтересованости јавности за кошарку и овај спорт почео да „учествује” у произвођењу све јачих емоција.

За Чачак је било значајно и што је „Железничар” у пролеће 1951. отворио нови кошаркашки терен, подигнут добровољним радом.¹²² Последња утакмица у пролећном делу првенства одиграна је на новом игралишту код Железничке станице, што је био нарочити догађај.¹²³ Тако је Чачак добио један посебан „култни” терен (постојеће бетонске конструкције за кошеве и данас се користе, јер оригиналне из 1951. никада нису мењане), место на којем су у буквалном смислу расле многе генерације чачанских кошаркаша.¹²⁴ На тај начин град је добио својеврстан „свети простор”, игралиште које је самим постојањем сведочило о традицији која се градила. Иначе, таква спортска баштина свуда у свету обезбеђује посебан статус клубовима којима се приписује да имају „дух”, „срце” или „душу”, као и такмичарима који играју за „дрес”. Клубови без таквих „страсти” нису привлачни за заједницу и навијаче.¹²⁵

За успон кошарке у Чачку 1951. године био је важан и пласман јуниора „Борца” на завршни турнир за првака НР Србије.¹²⁶ Јуни-

13999, 18. октобар 1951, 5.

[121] Р. Ђулијаноти, *н. г.*, 37, 181-183.

[122] Аноним, „Прославе годишњица спортских организација : Спортско друштво 'Железничар' прославило двогодишњицу рада”, *Чачански Ћлас*, 22. мај 1951, 4.

[123] Аноним, „Железничар – 6 октобар 36:25 (21:11)”, *Чачански Ћлас*, 12. јун 1951, 4.

[124] С. Марковић, Г. Оташевић, М. Вуловић, *Кошаркашки клуб Железничар...*, 320-321.

[125] Р. Ђулијаноти, *н. г.*, 20-21.

[126] Аноним, „Првенство подмладка: 'Башкими' (Приштина) – 'Борац' 21:18 (12:9) : у недељу реванш у Чачку”, *Чачански*

орке нису успеле у квалификацијама.¹²⁷ Завршни турнир за првака НР Србије у јуниорској конкуренцији организован је у Чачку, где су осим домаћина „Борца” учествовали и београдски тимови „Партизан” и „Црвена Звезда”, као и зрењанински „Пролетер”. Јуниори „Борца” победили су све ривале, а највећи је био „Партизан”, када је утакмицу посматрало око 1.000 гледала. Остале мечеве гледало је око 700 људи.¹²⁸ Тако је „Борац” постао првак НР Србије.

Јуниори „Борца” играли су одлично и сви су се чудили зашто многи од њих већ нису у сениорској екипи која је у паузи између пролећног и јесењег дела првенства на припремној утакмици изгубила са великом разликом од београдског „Партизана”.¹²⁹ Очекивања Чачана од својих кошаркаша су у сваком случају порасла. За „Борац” се претпостављало да ће успети да се пласира у Прву кошаркашку лигу Југославије, а за „Железничар” да буде на „средини табеле” Српске лиге.¹³⁰ Локална штампа је у јесењем делу првенства извештавала са свих утакмица, чиме се одржавало интересовање јавности, посебно за успехе „Борца” чије су утакмице посматрале стотине гледалаца.¹³¹

За Чачак је најважнији био меч између „Борца” и београдског „Радничког који је одлучивао ко ће бити првак Српске лиге. Чачани су победили, а утакмицу је гледало

.....
Ћлас, 19. јун 1951, 4; Аноним, „Кошарка : јуниори су успели да се реванширају”, *Чачански Ћлас*, 26. јун 1951, 4.

[127] Аноним, „Женски подмладак елиминисан”, *Чачански Ћлас*, 26. јун 1951, 4.

[128] Аноним, „Кошарка : јуниори 'Борца' прваци у квалификацијама за првенство ФНРЈ”, *Чачански Ћлас*, 18. јул 1951, 4.

[129] Аноним, „Кошарка : пријатељска утакмица Партизан : Борац 56:35”, *Чачански Ћлас*, 7. август 1951, 4.

[130] Аноним, „Кошаркаши 'Борца' и 'Железничара' пред јесење део првенства”, *Чачански Ћлас*, 7. август 1951, 4.

[131] Аноним, „Кошарка : у најкритичнијем моменту – попустили : 6. октобар – Железничар 36:28”, *Чачански Ћлас*, 14. август 1951, 4; Аноним, „Динамо – Борац 45:44”, *Чачански Ћлас*, 14. август 1951, 4; Аноним, „Кошарка : корак ближе циљу : Борац – Железничар 47:36”, *Чачански Ћлас*, 28. август 1951, 4; Аноним, „Железничар – Раднички 42:26”, *Чачански Ћлас*, 28. август 1951, 4; Аноним, „Железничар – Железничар (Н. С.) 35 : 34”, *Чачански Ћлас*, 3. септембар 1951, 4.

око 1.500 људи.¹³² Поређења ради, дерби утакмице између кошаркашких клубова „Црвена звезда” и „Партизан” у Београду је 1951. по новинским извештајима пратило око 1.000 гледалаца.¹³³

Кошарка је одлично напредовала у Чачку, коме је 1951. поверено да организује и јуниорско првенство Југославије у кошарци. Домаћи „Борац” био је најбољи у Србији, коју је представљао и београдски „Партизан”, из Словеније је дошао љубљански АШК, а из Хрватске тим „Дуга Реса”. Чачани се нису припремали за ово такмичење, али су мислили да их једино тим „Партизана” може победити.¹³⁴ На крају је „Борац” заиста и био други иза „Партизана”. Пошто се турнир одржавао у Чачку, јавност је титулу вицешампиона у јуниорској конкуренцији на нивоу Југославије доживела само као „релативан” успех.¹³⁵ Суштински, била је то потврда да је Чачак заиста већ 1951. постао „град кошарке”.

Сениори су наставили јесењи део првенства, што је штампа редовно пратила.¹³⁶ И пре краја првенства „Борац” је био сигурни првак Српске лиге, што је слављено као велики успех Чачка. Правила су налагала да се играју квалификације са првацима НР Македоније и НР Црне Горе за улазак у Прву југословенску лигу. „Железничар” је 1951. на крају био пети у Српској лиги, што је оквалификовано као успех за прву такмичарску сезону.¹³⁷

[132] Аноним, „Кошарка : Борац најбољи у Србији”, *Чачански глас*, 3. септембар 1951, 4.

[133] Ружица Максимовић, „Кошарка : у веома узбудљивој утакмици Црвена Звезда победила Партизан”, *Полишка*, бр. 13839, 15. април 1951, 7.

[134] Аноним, „Кошарка : омладинско првенство државе 14, 15. и 16. септембра у Чачку” *Чачански глас*, 11. септембар 1951, 4.

[135] С. Антоновић, „Златне године чачанске кошарке (4)”, *Чачанске новине*, 27. новембар 2007, 31.

[136] Аноним, „Борац – Локомотива (3) 49:20 (28:5)”, *Чачански глас*, 11. септембар 1951, 4; Аноним, „Железничар – Динамо (П) 33:29”, *Чачански глас*, 11. септембар 1951, 4.

[137] Аноним, „Кошарка : Кошаркашки клуб 'Борац' пред квалификацијама за улазак у Савезну лигу”, *Чачански глас*, 9. октобар 1951, 4; Аноним, „У четвртак Борац игра са прваком НР Македоније”, *Чачански глас*, 10. октобар 1951, 4.

Као најзаслужнији за улазак „Борца” у Прву југословенску лигу (источна група) истакнут је тренер Денић, који је истовремено био и играч. Он је изјавио како је на његов рад одлучујуће утицао сусрет са америчким тренером Едвардом Коријем у Београду, чије је принципе применио у „Борцу”. Играли су тимски, а не индивидуално, што је донело успех. Кошарка је у то време била игра која је привлачила интелектуалну омладину, што се добро осликавало и преко тима „Борца” кога су чинили: Миољуб Денић (26), студент медицине, крило, капитен и тренер тима; Срећко Икодиновић (20), студент филозофије, бек; Александар Икодиновић (21), студент права, крило; Добривоје Азањац (21), студент технике, крило; Душан Јаковљевић (21), студент ветерине, центар; Славољуб Смиљанић (20), студент права, бек; Милутин Трифуновић (21), студент права, крило; Владимир Бондаренко (21), студент ветерине, крило; Томислав Ристић (18), студент права, центар; Рашко Стефановић (19), студент књижевности, крило; Мијо Пропадовић (18), студент права, крило; Миливоје Марковић (19), студент права, бек; Милорад Ђурић (18), ученик Гимназије, бек; Звонимир Ђурић (19), студент права, бек.¹³⁸

„Борац” је као нови прволигаш 5. новембра 1951. у Чачку одиграо пријатељску утакмицу са аустријским прваком државе, „Винер спорт клубом”, и победио (37:23). Локалне новине славиле су нови успех свога тима, јер су гости из свог клуба дали чак осам репрезентативаца за Аустрију.¹³⁹ Према извештају

[138] Аноним, „Честитамо на успеху : 'Борац' је нови члан Савезне кошаркашке лиге”, *Чачански глас*, 6. новембар 1951, 4. Кошарка је у то време имала правила која су санкционисала сваку грубу игру, што је код младића у Чачку навикнутих да у другим спортским дисциплинама имају честе физичке контакте, напрезања и надметања стварало одбојност, па и својерсно потцењивање. Зато су кошаркаше називали „женцима” сводећи их на „девојчице”, чиме су истовремено наглашавали своју мушкост и првенство у друштву. Даљи развој кошарке увео је у овај спорт и атлетске карактеристике, тако да је интелектуалце постепено замењивала радничка омладина, која је наступала много снажније, па и груље, са изазивачком и често агресивном самоувереношћу.

[139] Аноним, „Други интернационални сусрет у Чачку : 'Борац' победио првака Аустрије”, *Чачански глас*, 6. новембар 1951, 4.

београдске штампе, која је ретко извештавала са кошаркашких догађаја из „унутрашњости“ (ретко је пратила кошаркашку као спорт на било ком нивоу), утакмицу је посматрало чак 2.000 гледалаца.¹⁴⁰ Пред крај године, у част ЈНА, „Борац“ је у Београду одиграо меч са „Црвеном Звездом“ и изгубио (76:42). Пошто се утакмица играла три пута по 20 минута, у „регуларних“ 40 минута „Борац“ је играо добро и није губио са већом разликом, али је у додатних 20 минута због слабе кондиције потпуно поражен. Чачани нису били незадовољни, јер је „Црвене Звезда“ ипак била вишеструки првак Југославије.¹⁴¹

За град су увек биле подједнако важна и школска првенства кошаркаша, посебно у Гимназији, која је давала много јуниора за клубове у граду, нарочито „Борац“. Таква такмичења привлачила су огромну пажњу средњошколаца, а играло се са минимумом реквизита. Лопте и дресеве уступио је „Борац“, а ентузијазам младих људи био је велики.¹⁴² Кошарка је у сваком случају већ крајем 1951. постала важан спорт у Чачку о коме се непрестано говорило и од кога се још више очекивало.

Од физкултурника до спортисте: кошарка и изградња локалног идентитета

Кошарка је у Југославији пре 1941. била прилично егзотичан „американски“ спорт који је стицајем околности током немачке окупације Србије током Другог светског рата почео активније да се игра. Међутим, тек после рата, у епохи социјализма, она је захваљујући прихватању совјетског модела масовног спорта заиста допрла до многих младих људи, првенствено у градовима. На

даљи развој кошарке у Југославији одлучујући моменат било је раскидање политичке повезаности са Стаљином 1948, окретање Западу и постепено попуштање директивног управљања друштвом, што је многим областима живота омогућило аутономију у развоју. Тако је и кошарка од физкултурне дисциплине под контролом званичне идеологије прерасла у засебан спорт, који је због успеха репрезентације на међународним такмичењима омогућио и идентификацију младих људи.

На исти начин кошарка се развијала у Чачку, али са неколико посебних особености које су условиле да она постане важно идентитетско упориште многих генерација. Стицајем околности чачански кошаркаши имали су у првој послератној деценији више спортских успеха него други колективни спортови у граду, нарочито фудбал, што је привукло публику, а омладини пружио пример за позитивну идентификацију. На тај начин масовност овог спорта, коју су произвели комунисти примењујући совјетски модел организације, условила је да резултатски успеси постану узор за стотине дечака и девојчица као начин за потврду личности најпре у својој генерацији, а затим и у друштву одраслих људи, укључујући и маштање о „слави“.

Тако су спортски тренинзи, утакмице, навијање и праћење новинских извештаја постали важни не само на нивоу свакодневице и испуњавања слободног времена, већ и као део изградње сопственог, групног и локалног идентитета. Спортски физички напори и самоодрицање у то време нису доносили новац, чак ни велику славу, али су када је у питању кошарка у Чачку обезбеђивали статус у локалној средини која је и на тај начин појачавала разлику на сеоско окружење, а затим и на околне градове у којима кошарка није имала резултатске успехе.

Заједничка искуства из ране младости често су доминантни утисци који учвршћују генерацијску повезаност и у познијем

[140] Аноним, „Кошарка“, *Полиџика*, бр. 14016, 7. новембар 1951, 5.

[141] Аноним, „Кошарка : неколико детаља о игри 'Борца' против 'Црвене Звезде'“, *Чачански глас*, 31. децембар 1951, 4.

[142] М. Прелић, „Спортски догађаји у чачанским гимназијама“, *Чачански глас*, 31. децембар 1951, 4.

животном добу, која се у овом случају заснивала на заједничким спортским доживљајима као важном животном искуству. Тако су кошаркашки терени у Чачку постали простор за стварање личног идентитета и односа са спољашњим светом који је младим људима омогућавао не само да побољшају своје физичке способности, већ и да о себи развију схватање као посебном делу локалне заједнице током самопрезентације пред публиком. Тако је демонстрирање слободе и креативности у кошарци постао и саставни део локалног идентитета по којем се Чачак разликује од већине градова у Србији.

Извори и литература

Необјављени архивски извори

Међуопштински историјски архив Чачак, Фудбалски клуб Борац – Чачак (1932-1950)

Штампа

Време, 1923-1941.

Полиџика, 1923-1941, 1949-1951, 2013.

Правда, 1923-1941.

Слободни глас, 1945-1950.

Чачанске новине, 2007-2021.

Чачански глас, 1951-2021.

Интернет извори

<https://www.fiba.basketball/>

<http://www.okkbeograd.org.rs>

Литература

Алманах Кошаркашког савеза Југославије : 1945-1988. Београд : Кошаркашки савез Југославије, 1989.

Basket-Ball : њо најновијим американским и француским њравилима. Београд : Спортски савез Србије, 1924.

Basketball in Europe. Niš : FIEP Europe, History of Physical Education and Sport Section, Association of Pedagogues of Physical Education and Sport FIEP ; Leposavić : University of Pristina, Faculty of Sport and Physical Education, 2017.

Basketball je ime košarka dobio u Zagrebu : 60 godina Košarkaškog saveza Zagreb : 1945.-2005, ur. Kruno Sabolić. Zagreb : Košarkaški savez Zagreba : Ars media, 2005.

Vučetić Radina. *Koka-kola socijalizam : amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Београд : Službeni glasnik, 2020.

Давидовић Горан, Павловић Лела. *Историја Чачка : хронологија од њраусџорије до 2000. џодине*. Чачак : Међуопштински историјски архив, 2009.

Darčević Žarko. *Priče o jugoslovenskoj košarci : 1945-1991*. Младеновац : Presing izdavaštvo, 2019.

Ričard Đulijanoti. *Sport : kritička sociologija*. Београд : Clio, 2008.

Јевтић Милош. *Домаће њралишџе Пурише Ђорђевића*. Београд : Београдска књига, 2009.

Јелић Перо. „Почеци кошарке у Југославији (1923-1940)”. *Годишњак за друшџвену историју 1-3* (2003), 125-140.

Керковић Александар. *Рагмилу Мишовић*. Чачак : Савез организација за физичку културу Чачка, Кошаркашки клуб Борац, 1972.

Керковић Александар. *Тим „Ђорџа” био је комџлеџан*. Чачак : Фудбалски клуб „Ђорџа”, 1986.

Košarkaška enciklopedija : muške reprezentacije : 1946-2000, ur. Milan Tasić. Београд : Кошаркашки савез Југославије, 2001.

Lais Mario. „Sport“, *Leksikon savremene kulture : teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas*, pr. Ralf Šnel, Београд : Plato Books, 2008, 645-647.

Leksikon yu mitologije [ur. Iris Adrić, Vladimir Arsenijević, Đorđe Matić]. Београд : Rende; Zagreb : Postscriptum, 2005.

Maze Kaspar. *Bezgranična zabava : uspon masovne kulture 1850-1970*. Београд : Službeni glasnik, 2008.

Марковић Светислав Љ. „Прилог историји чачанског спорта”. *Зборник радова Народној музеја XXXVII* (2007), 265-310.

Марковић Светислав Љ. *Кош на обали Мораве*. Чачак : Кошаркашки клуб Борац, 1995.

Марковић Светислав Љ., Оташевић Гвозден, Вуловић Милован. *Кошаркашки клуб Железничар 1949 : 1999 : 2019*. Чачак : КК Железничар, 2020.

Марковић Светислав Љ. *Професор са Мораве : [моноџрафија о Александру Стефановићу]*. Чачак : Удружење спортских новинара града Чачка, 2019.

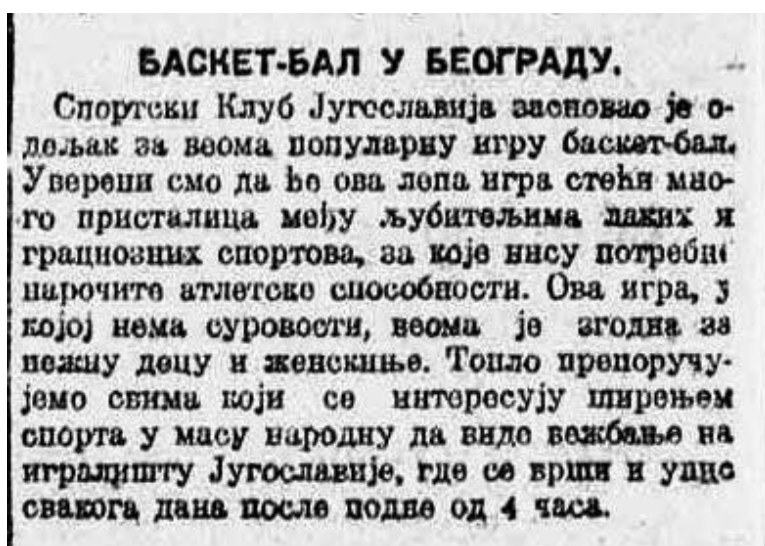
Марковић Светислав Љ. *Рагмилу : [моноџрафија о Рагмилу Мишовићу]*. Чачак : Удружење мајстора баскета, 2013.

Марковић Светислав Љ. *Сџорџски водич кроз Чачак 2004*. Чачак : Прозор, 2004.

- Mijatov Nikola. *Sport u službi socijalizma : jugoslovensko iskustvo 1945-1953*. Beograd : Čigoja štampa : Institut za savremenu istoriju, 2020.
- Мијатов Никола. „Југословенски спорт у служби јачања одбрамбене моћи земље 1945-1950”. *Војно-историјски гласник* 1 (2017), 156-172.
- Мијатов Никола. „Почеци социјалистичког спорта у Лесковцу 1945-1953.”. *Лесковачки зборник* 59 (2019), 395-404.
- Мијатовић Слађана. „Телесно вежбање и спорт у Србији у периоду од 1945. до 2007. године”, у: *Телесно вежбање и спорти у Србији : (1857-2007) : 150 година организованог телесног вежбања и спортиа и 125 година соколства у Србији*, ур. Стефан Илић. Београд : ДТА, 2008, 167-194.
- Miletić Aleksandar. *Džez basket*. Beograd: Laguna, 2013.
- Milovanović Ivana, Radenović Sandra. „Savremene tendencije u sociologiji sporta: od konstituisanja do 'razmrvljene' discipline”. *Sociologija* 2 (2020), 237-254.
- Pavlović Petar D., Simović Slobodan, Grgić Zrinko, Pantelić Kristina. „International basketball activity in the Kingdom of Yugoslavia”. *Sport science* 3 (2010), 95-102.
- Raunić Stanislav M. *Geneza i razvoj košarke*. Kovin : Ženski košarkaški klub „Kovin”, 2007.
- Simović Slobodan S., Pavlović Petar D. *Košarka na prostorima bivše Jugoslavije do maja 1945. godine*. Banja Luka : Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta, 2013.
- Skembler Grejam. *Sport i društvo: istorija, moć i kultura*. Beograd: Clio, 2007.
- Stanković Vladimir. *Koš po koš: istorija učešća Jugoslavije/ Srbije na evropskim prvenstvima*. Beograd : Više od sporta, 2015.
- Stanković Vladimir. *Koš po koš: istorija učešća Jugoslavije/ Srbije na olimpijskim igrama*. Beograd : Više od sporta, 2016.
- Стефановић Александар. *Кош на обали Мораве*. Чачак : Кошаркашки клуб Борац, 1995.
- Стефановић Александар. „Развој кошарке у Чачку”. *Вишевековна историја Чачка и околине*. Београд : Удружење Чачана, 1995, 788-810.
- Тимотијевић Милош. „Град унутрашњости : облици, простори и границе приватног и јавног у 20. веку, у: *Приватни животи код Срба у двадесетом веку*, ур. Милан Ристовић. Београд : Clio, 2007, 579-611.
- Тимотијевић Милош. *Модернизација балканског прага : (1944-1989) : компаративна анализа развоја Чачка и Блатовог прага у епохи социјализма*. Чачак : Народни музеј, 2012.
- Тимотијевић Милош. *Соколи Чачка 1910-1941*. Чачак : Народни музеј, 2006.
- Čobović Zlatko, Raičević Miodrag, Bogdanović Milan. *60 zlatnih godina: istorija muške košarkaške reprezentacije Srbije i Crne Gore*. Beograd : Euro : KSSCG, 2005.

Сл. 1. Џејмс Нејсмит (1861-1939) (<https://sr.wikipedia.org/>)

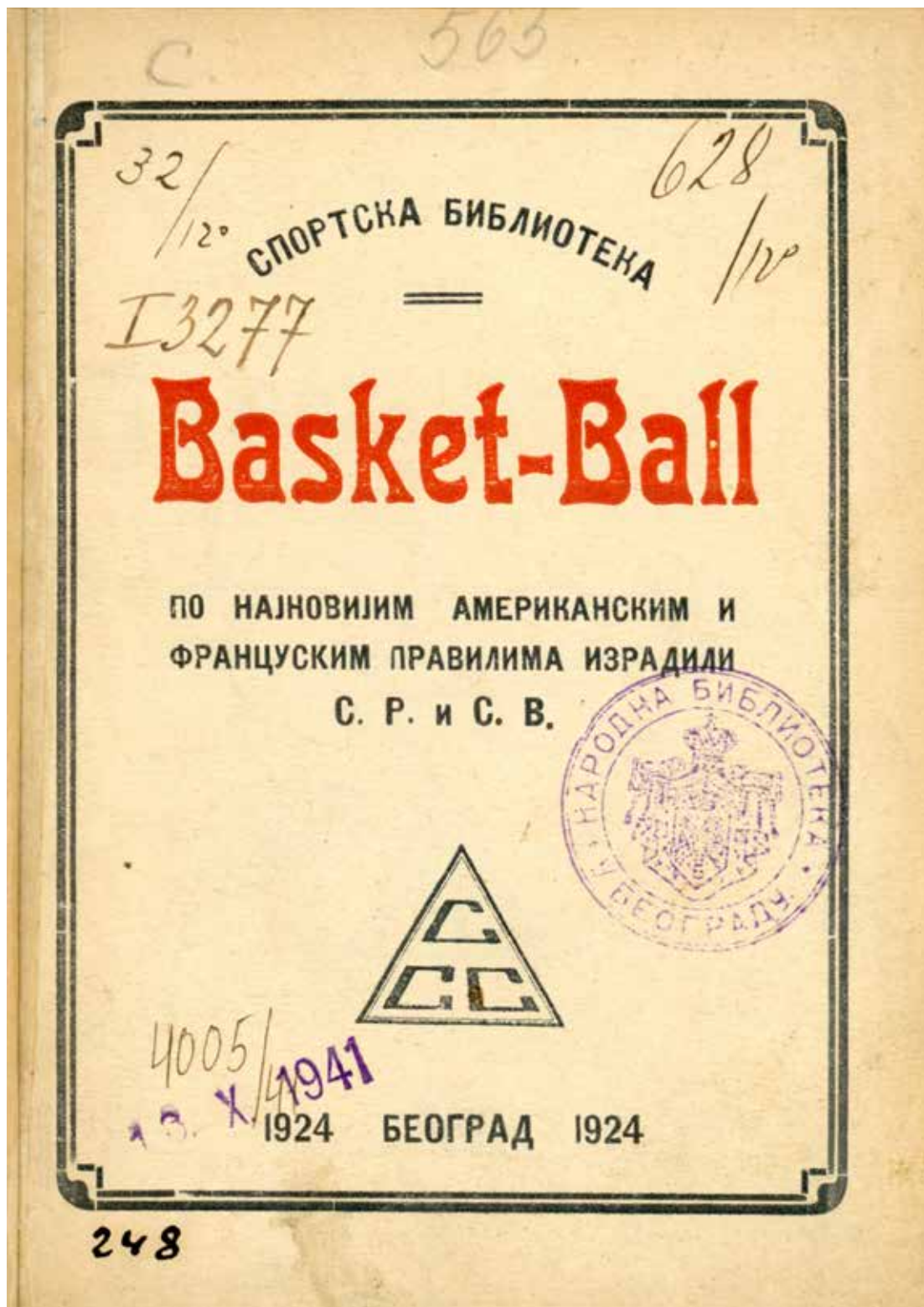
Сл. 2. Први новински чланак у београдској штампи о кошарци („Политика“, 18. април 1923)

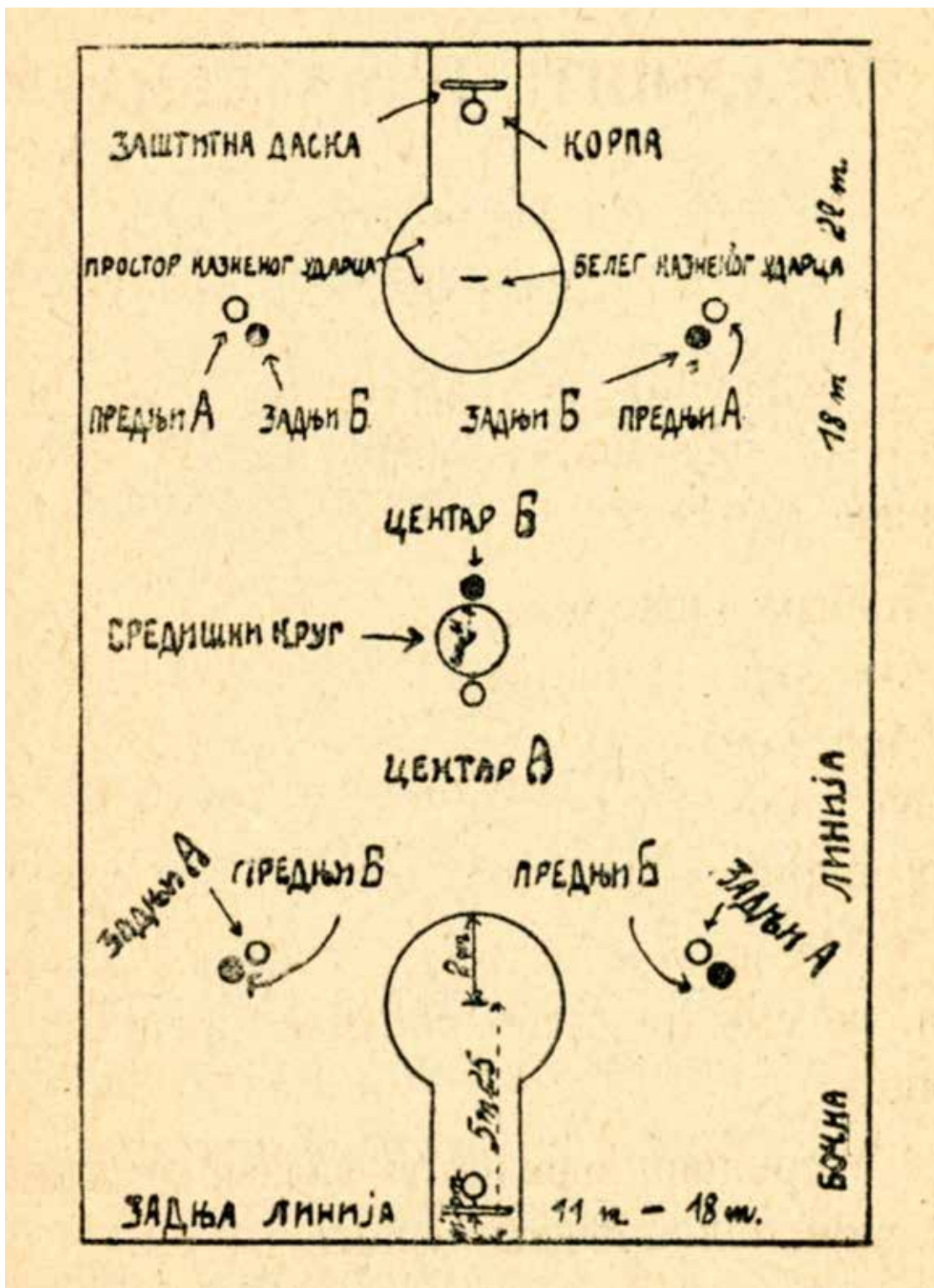
Сл. 3. Течај американских игара 17. октобра 1923. у дворишту Основне школе код Саборне цркве у Београду; први здесна са лоптом Вилијам Вајленд (Simović Slobodan S., Pavlović Petar D. – *Košarka na prostorima bivše Jugoslavije do maja 1945. godine*. Banja Luka : Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta, 2013)

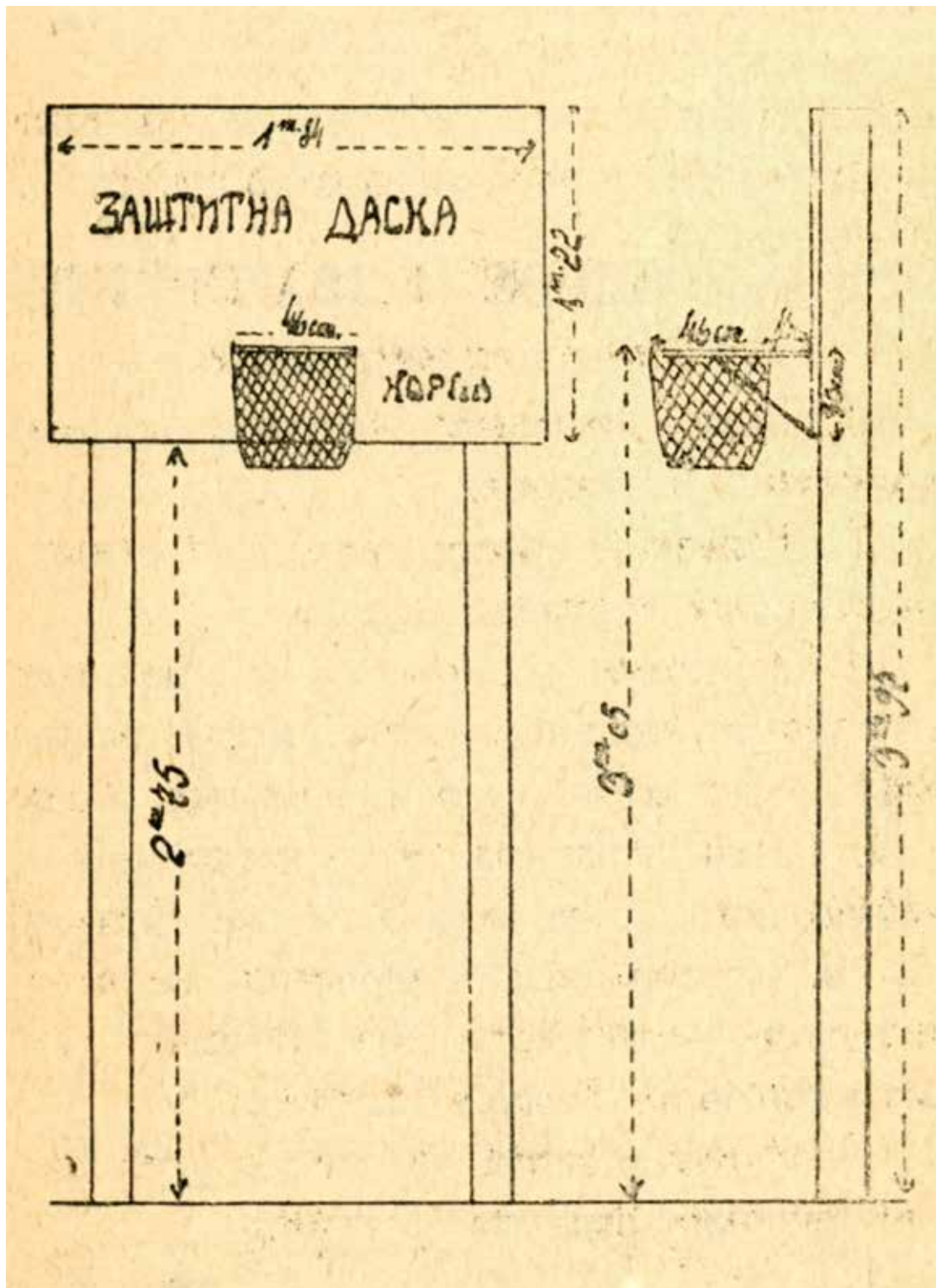
Сл. 4. Прва кошаркашка утакмица у Новом Саду 7. маја 1924; Виланд окренут леђима стоји и гледа игру (Simović Slobodan S., Pavlović Petar D. – *Košarka na prostorima bivše Jugoslavije do maja 1945. godine*. Banja Luka : Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta, 2013)

Сл. 5. Насловна страна првих кошаркашких правила штампаних у Београду 1924. године

Сл. 6. Изглед кошаркашког терена према првим штампаним кошаркашким правилима из 1924. године

Сл. 7. Изглед конструкције коша према првим штампаним кошаркашким правилима из 1924. године

B. PALČIĆ, ZAGREB
 Ulica Kraljice Marije 6 Telefon 26-77

FILIJALA:
Beograd, Balkanska ulica 24, Telefon 2-61-01

**IZRAĐUJE
 PRODAJE** **SPORTSKE
 ŠOKOLSKE
 ŠKOLSKE**
 potrepštine za tjelovježbu

Sav pribor za basket-ball (košarku):

košare (željezni obruč s mrežom)	cipele (s kromiranim donom)
lopte	kompletne
dressove	složive i pomične stalke

Sav pribor za odbojku (Volley-ball):
 dressove, cipele, lopte za odbojku

nadalje:
 sprinterice, dressove, trenirke, medicinke (Medicinball), skijaška odijela i kape, skijaške cipele, sokolska vježbovna odijela, sokolske odore, nepromoćive kapute (Windjacke), civilna odijela. . .

Tražite besplatni katalog!

KOŠARA (Basket)

PRENOSNI STALCI

Сл. 8. Реклама за кошаркашку опрему из епохе Краљевине Југославије (Simović Slobodan S., Pavlović Petar D. – *Košarka na prostorima bivše Jugoslavije do maja 1945. godine*. Banja Luka : Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta, 2013)

SLUŽBENA

**MEĐUNARODNA
 PRAVILA
 ZA
 BASKET-BALL**

NAKLADA „GIMNASTIKONA“ ZAGREB

Сл. 9. Насловна страна кошаркашких правила штампаних у Загребу 1933. године (Simović Slobodan S., Pavlović Petar D. – *Košarka na prostorima bivše Jugoslavije do maja 1945. godine*. Banja Luka : Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta, 2013)

Сл. 10. Игралиште СК „Југославија“ у Београду, 29. мај 1939; кошаркаши на играма београдских средњошколаца (Simović Slobodan S., Pavlović Petar D. – *Košarka na prostorima bivše Jugoslavije do maja 1945. godine*. Banja Luka : Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta, 2013)

133	20/IV 1940	"	837	зависа да ће се 28 априла одржати у Сарајеву мечај за кошарку
22/IV	Ово друштво одређено је за мечај с. Љубице Гавриловић			

Сл. 11. Податак о упућивању Љубице Гавриловић у Сарајево 28. априла 1940. на соколски курс кошарке (Народни музеј Чачак, Деловодни протокол Соколског друштва Чачак)

Сл. 12. Једна од утакмица на Првенству Југославије у кошарци у Борову код Вуковара 1940. године (Simović Slobodan S., Pavlović Petar D. – *Košarka na prostorima bivše Jugoslavije do maja 1945. godine*. Banja Luka : Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta, 2013)

ПРВЕНСТВО ДРЖАВЕ У КОШАРЦИ ОДРЖАНО ЈЕ У БОРОВУ

Борово, 29 септембра. — Данас су у Борову одржане прве утакмице у игри кошарки за првенство Југославије. Савез сокола Краљевине Југославије, као једини члан међународне Баскетбал федерације, организовао је ово такмичење, уз помоћ месног Соколског друштва у Борову.

Јутрос у 6.30 часова такмичење је отворио савезни начелник и први заменик старешине Савеза сокола Краљевине Југославије.

У 16 часова такмичења су завршена, па је сатим у малој дворани Друштвеног дома обављена свечана предаја награда победницима.

Технички резултати су ови:

Чланови: Карловац — Петровград 10:8; Сушак—Осијек 48:6; Загреб—Карловац 59:12; Загреб—Петровград 61:6; Београд—Осијек 40:8; Сушак—Београд 31:23. Финале: Загреб—Сушак 46:12.

Мушки нараштај: Петровград—Сарајево 36:2; Београд—Карловац 16:5; Загреб—Сарајево 41:1; Загреб—Петровград 14:9.

Финале: Загреб—Београд 16:9. Чланице: Београд—Загреб 2:0.

Женски нараштај: Загреб—Београд 20:0.

Према постигнутим резултатима првенство Југославије у игри Кошарци за годину 1940 освојили су: чланови жупе Загреб; чланице жупе Београд; мушки нараштај жупе Загреб и женски нараштај жупе Загреб.

Сл. 13. Новински чланак о резултатима Првенства Југославије у кошарци 1940. године („Време”, 1. октобар 1940.)

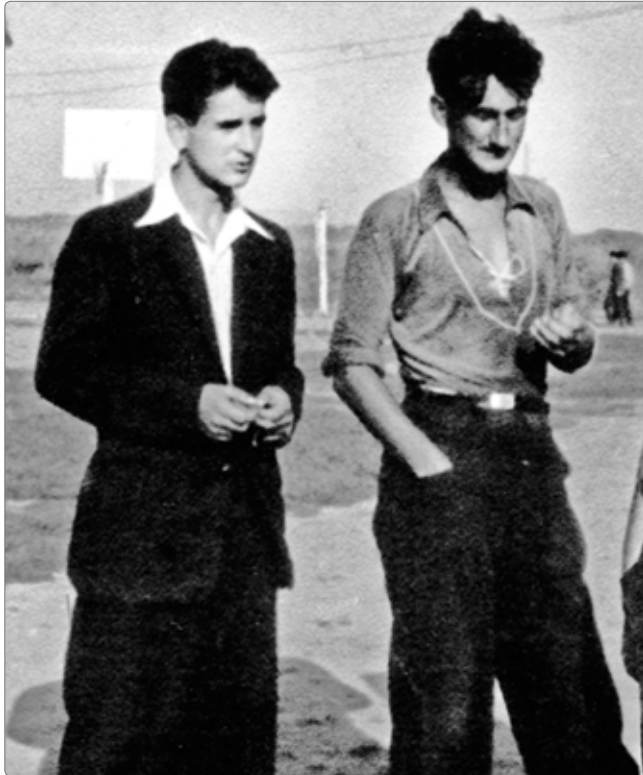
Сл. 14. Кошаркашки клуб „Ск 1913” из Београда (некадашња Ск „Југославија), недеља 12. април 1942. године. Стоје слева надесно: Стефановић, Аксентијевић, Ненадовић, Неферовић, Димић, Ронац, Денић. Чуче слева надесно: Вујичић, Остојић, Мађерух (<http://www.okkbeograd.org.rs>)

Сл. 15. Миољуб Боле Денић као играч „Ск 1913” из Београда (<http://www.okkbeograd.org.rs>)

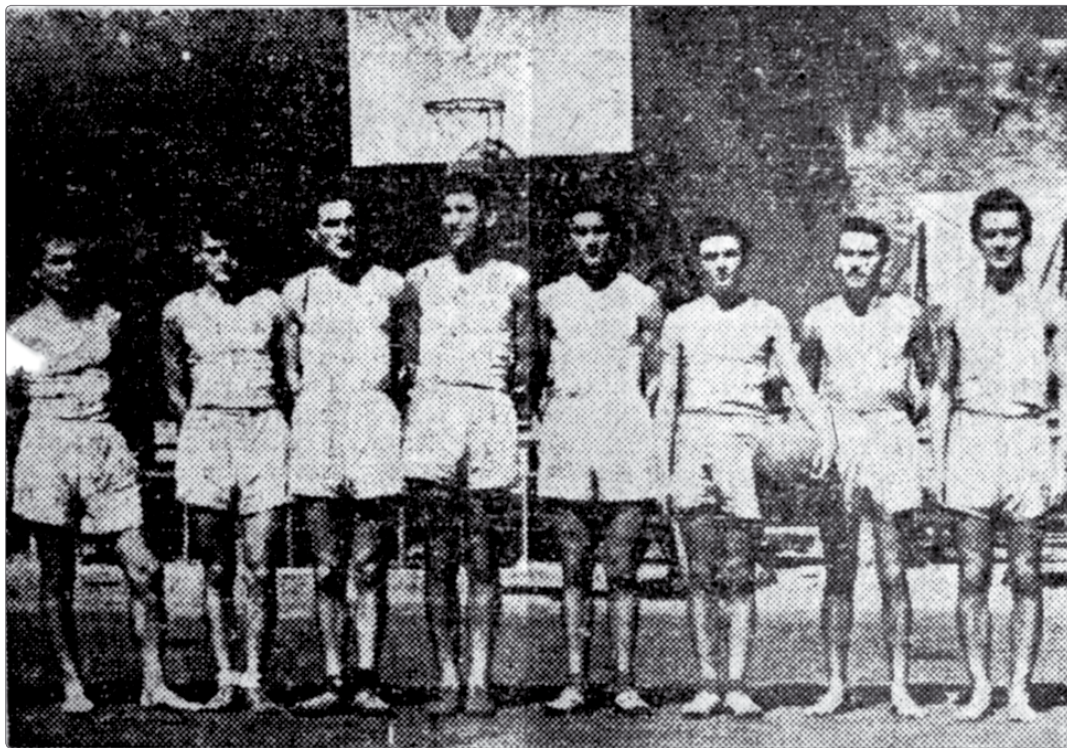
Сл. 16. Миољуб Боле Денић (1925-2014) (<https://sr.wikipedia.org/>)

Сл. 17. Младомир Пуриша Ђорђевић и Александар Цале Керковић у Заводу за преваспитавање омладине у Смедеревској Паланци 1943; у позадини се види конструкција коша (приватна архива Александра Керковића)

Сл. 18. Најстарија сачувана фотоградија са кошаркашког игралишта код Соколског дома у Чачку из 1945. године: Дуле Јаковљевић, Александар Икодиновић, Срећко Икодиновић, Доцо Азањац, Моцо Гајић, Ацо Јелесијевић, Милета Ђурић, Драган Силаћи, Жико Михаиловић, Влајо Зељић (приватна архива Драгана Икодиновића из Чачка)

Сл. 19. Кошаркаши „Борча“ на стадиону „Црвене звезде“ у Београду (Мали Калемегдан) 1947. године (приватна архива др Зорана С. Антоновића из Чачка)

Женске екипе	Пролетер	Славија	Јединство	Црвена застава	Црвена звезда
Пролетер	—	2	2	0	0
Славија	0	—	0	0	0
Јединство	0	2	—	0	0
Црвена застава	0	0	0	—	0
Црвена звезда	2	2	2	0	—

Коначни пласман:

Мушке екипе	Женске екипе
1. Црвена Звезда	1. Црвена Звезда
2. Метална	2. Пролетер
3. Пролетер	3. Јединство
4. Јединство	4. Славија
5. Борча	5. ...

**ГЛАВНИ ОДБОР
ФИСКУЛТУРНОГ САВЕЗА СРБИЈЕ**
ОДБОР ЗА СПОРТСКЕ ИГРЕ

Савезни одбор
Др Зоран С. Антоновић

ПРОГРАМ
кошарка
првенства
НР Србије
за 1948

БЕОГРАД ОД 25 ДО 29 АВГУСТА
СТАДИОН ЦРВЕНЕ ЗВЕЗДЕ
МАЛИ КАЛЕМЕГДАН

По пропозицијама Ц. О. ФИСАЈ-а прве и другопласиране екипе стижу право учествовања на првенству ФНРЈ које ће се одржати у Зрењанину од 8—12. IX. 1948. год.
Штампарија „Привредни преглед“, — Београд

Сл. 20. Водич за првенство (турнир) НР Србије у кошарци, одиграно 1948. у Београду (Мали Калемегдан) (приватна архива др Зорана С. Антоновића из Чачка)

Сл. 21. Тим „Борца” 1949. године пред утакмицу са „Металцем” коју добили резултатом 32:29. Стоје у горњем реду слева надесно: Ацо Икодиновић, Срећко Икодиновић, Мићо Трифуновић, Драгић Јовановић, Граде Јовановић, Трипко Аџић. Чуче слева надесно: Дуле Јаковљевић, Мишо Чукић, Вова Бондаренко (приватна архива Драгана Икодиновића из Чачка)

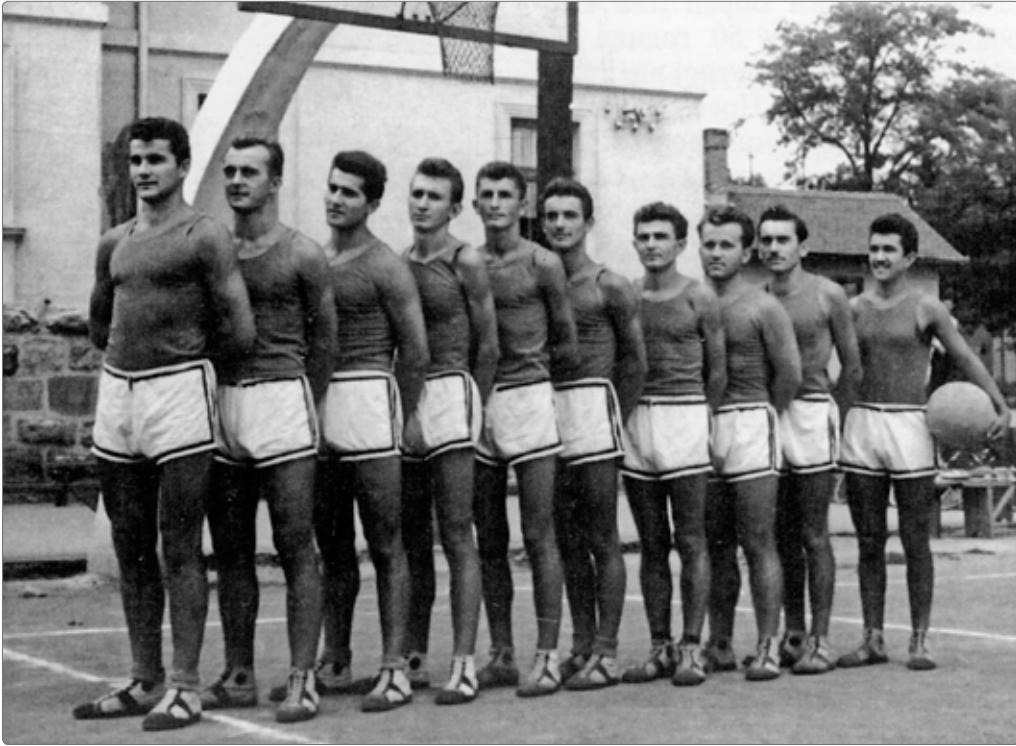
Сл. 22. Кошаркаши чачанског „Борца” снимљени фебруара 1950. године. Стоје слева надесно: Срећко Икодиновић, Мишо Чукић, Беко Михаиловић, Ђоко Николић. Чуче слева надесно: Доцо Азањац, Трипко Аџић, Ацо Икодиновић и Микета Ђурић (приватна архива др Зорана С. Антоновића из Чачка)

Сл. 23. Кошаркашице и кошаркаши чачанског „Борца“ на првомајској паради у Чачку 1950. године. Марширају девојке (слева надесно) Косара Кубуровић, Љиљана Максимовић, Рада Матовић, Миљинка Ђировић, Милица Никшић, а иза њих младићи (слева надесно) Срећко Икодиновић, Дуле Јаковљевић, Тришко Аџић, Аџо Икодиновић, Вова Бондаренко (приватна архива Драгана Икодиновића из Чачка)

Сл. 24. Играчи чачанског „Борца“ пред утакмицу са крагујевачким „Радничким“ 1950, игралиште у парку (Крагујевац). Стоје слева надесно: Тришко Аџић, непознати крагујевачки играч, Доџо Азањац, непознати крагујевачки играч, Мићо Трифуновић, непознати крагујевачки играч, Срећко и Аџо Икодиновић. Чуче слева надесно: Мишо Чукић, крагујевачки играч (касније познати глумац) Пендула Убавкић, Кемпо Смиљанић и непознати крагујевачки играч (приватна архива Драгана Икодиновића из Чачка)

Сл. 25. Екипа КК „Железничар“ из Чачка 1951. године. Слева надесно: Г. Јовановић, Павловић, Д. Јовановић, Новаковић, Радивојевић, Рисимовић, Чукић, Николић, Пантелић, Стојковић (Оташевић Гвозден, Вуловић Милован. *Кошаркашки клуб Железничар : 1949-1999*. Чачак : КК Железничар, 1999)

Сл. 26. Кошаркашки терен КК „Железничар“ из Чачка код Железничке станице. Снимак с краја педесетих година XX века (приватна архива Миодрaга Марјановића из Ариља)

Сл. 27. Дочек кошаркаша „Црвене звезде” 7. априла 1951. на Железничкој станици у Чачку. Стоје слева надесно: Томислав Ристић, Бошко Аџић, Тулио Роклицер, Срећко Икодиновић, Милорад Соколовић, Тришко Аџић, Васа Стојковић, Александар Геџ, Александра – Беба Геџ, Борко Јовановић, Борислав Ђурчић, Дуле Јаковљевић, председник клуба Драгослав Зорић, Ђорђе Андријашевић, Боле Денић, Мићо Трифуновић, Станковић, Доцо Азањац, Цоне Марковић. Чуче слева надесно: Момчило Рисимовић, Муса Бјеџејевић, Перо Симић, Драган Наумовић, Предраг Ристовић, Аџо Икодиновић и Нешо Радовановић. Било је то прво гостовање кошаркаша „Црвене звезде” (тадашњег првака Југославије) у Чачку, када су победили КК „Борац” (50:26) (приватна архива Драгана Икодиновића из Чачка)

Сл. 28. Јуниори КК „Борца”, прваци НР Србије и други на првенству Југославије 1951. године. Слева надесно: Ристић, З. Ђурић, Терзић, М. Ђурић, Марковић, Р. Стефановић, С. Стефановић, Протић и Пропадовић (приватна архива Слободана Боба Стефановића из Чачка)

ШАХ

Влада прелази радни чланови „Борац“ Воде Јовановић-прваконе ФНРЈ

Влада Јовановић, студенткиња из Чачка други пут у историји освојила је титулу јесени-првака ФНРЈ у шаху. Она је у утакмици 30. октобра, остварила своје победе и самог турнира, дала премо безобразног рада израчу, коју доносило у тешким околностима.

Други дан Јовановић је изјавила да је овогодинашњи турнир Њошаван велику амалитетну радњаку у односу на претходногодинашњи и да су се скоро све учеснице турнира остварило ерирорисале кроз квалификационих такмичења у својим резултатима. Тако је турнир био премо остварила и партије су постојале велику шахпасску вредност такмичења.

Остварила се на свој начин Влада Јовановић је изјавила да је освојила велику корисну искуства са досадашњим првенствених турнира, те и премо рутини, а велике и мало само каже, изјавила да убудуће много труда да постигне добар резултат и да је дефинитивно постигла, само са доста напора, због јаче конкуренције.

Завршила је што је успела да својопрвенствених успеха испуни и овогодишња и изјавила да ће се убудуће трудити да одбрани симпатичне резултате са својим краја и своје резултате.

Резултати на завршном олимпијском турниру „Железничара“

У везама 18-Х одржан је завршни турнир атлетске селекције на стадиону „Борац“, на коме су и премо такмичења и премо дошли скоро сви атлетичари Чачка да би кроз ова такмичења које је послије у овогодинашњој сезони једном такмичења своје резултате који су у успесима атлетске селекције „Железничара“.

И поред слабог финансијског стања и омањаних такмичења и премо такмичења атлетске селекције „Железничара“, између њих резултате на овогодинашњој олимпијској такмичењу су премо такмичења.

У сусрету Југославија-Аустрија турнир Гарисковић је био други на табели на олимпијској такмичењу и његов најбољи овогодинашњи резултат је постигнути резултат на завршном турниру 18-Х, и то кошта 12,90 и цувијери (1).

- На завршном турниру премо такмичења постигнути су следећи резултати:
Кугла
Уинорс С
Гарисковић 12,90 м.
Јуковић В
Николић 11,61 и Тоскић 11,37 м.
Дал
Лазаревић 5,93 м.
Николић 5,96 м.
Даск
Гарисковић 31,36 м.
Босић 25,37 м.
Босић
Илић 36,53 м.
Младић (б. вр.)
Николић 37,25 м.

ЧЕСТИТАМО НА УСПЕХУ

„Борац“ је нови члан Савезне кошаркашке лиге

Мног брани НР Србије. Борац је ствари врши да се такмичења утакмица у Савезној лиги. Овај велики успех кошаркашке Борац доноси је ово последица остварила рада и постигнутих успеха играча. Нарочито оне године они су кошта са остварили премо такмичења на првенствених Борац, ствари да имају шансу да освоји премо место у НР Србије и да постоји чланови Савезне лиге.

За убудуће, кошта такмичења да у такмичењу будемо такмичења, остварили се победом кошта би одржали место учесника у другом најбољих у такмичењу. Овај велики успех остварили су играчи, постоји да велики успех, а то је остварили играчи и играчи године велики постигнути да велики постигнути у првенственој Борац, ствари да имају шансу да освоји премо место у НР Србије и да постоји чланови Савезне лиге.

Кошарка екипа „Борац“

- Денић Миломир, студент медицине, стар 20 година, игра крило.
Николић Сретенко, студент филозофије, стар 20 година, игра бека.
Николић Александар, студент права, стар 21 година, игра крило.
Алексић Добрило, студент медицине, стар 21 година, игра крило.
Стефановић Александар, ученик Средње школе, стар 19 година, игра крило.
Јовановић Душан, студент медицине, стар 21 година, игра центар.
Савић Славко, студент права, стар 20 година, игра бека.
Трифунковић Милу, студент права, стар 20 година, игра крило.
Бондаревић Владислав, студент ветеринаре, стар 21 година, игра крило.
Гостић Томаслав, студент права, стар 18 година, игра центар.
Стефановић Рашко, студент права, стар 19 година, игра крило.
Провановић Мило, студент права, стар 18 година, игра крило.
Марковић Миливоје, студент права, стар 19 година, игра бека.
Ђурић Милорад, студент права, стар 18 година, игра бека.
Ђурић Ђокић, ученик гимназије, стар 19 година, игра бека.

Други интернационални сусрет у Чачку

„Борац“ победио првака Аустрије

У понедељак 6. окт. и новачки Савезне лиге „Борац“ одиграо је пријатељску интернационалну утакмицу са Виенер спор клубом из Беча. Утакмица се завршила резултатом 37:23 у корист Борац. Виенер спорт клуб је први Аустрије за 1951 годину и из својих редова је дао 8 играча за државну репрезентацију, који је редовно на такмичењу „Куп Истобуа“ представљао такмичење, показавши огромни напредак, тако да је са одличном репрезентацијом Турске играча нерешено.

Савезне лиге. После успешне интернационалне утакмице у Српској лиги, „Борац“ је заслужено ушао у конкуренцију најбољих у држави, и већ измишља част за нашој утакмици репрезентације нашу кошарку у сусрету са једном страном екипом. По свему ово је био интернационални утакмица у којој је „Борац“ потпуно заслужено победио. Виенер спорт клуб био је у победу до последњих секунди, када је „Борац“ издигнуто и премо победом које је, до краја игре стално постојало.

Посебно треба издвојити издвојити судије Интернационалног судије Славички (Београд). Он је брзо доносио одлуке, које су увек биле објективне, што може да служи за пример осталим интернационалним судијама. Судија Петровић (Београд) судио је, такође одлично, тако да је публика у наше школе поздрављала премо доносило одлуке судија. Судија Славички Борац је заслужено победио такмичењем болон играч и првенствених нушња.

Судија Петровић Победа је заслужена. Одушевљен сам објективношћу Славички. Организација примерна. Утакмица 6. октобра — „Борац“, која се завршила резултатом 21:1 у корист „Борац“ понавља је 30:15 што је судија интернационалног судије Ф. Борац. Нови утакмица се игра у четвртак 8. окт.

Футбал

Борац на деветом месту

Борац — Јединство (3) 1:0 (0:0)

Борачки клуб, Старица, Борац, Годавина око 1.000. Старица, Борац у 65 минути на „Борац“.

Још два беча одиграо су у Чачку? У првој игри Борац је успео да савлада госте са резултатом 1:0 (0:0). По онемо што се догађало на терену резултат је резултат, из да је могло да буде и већи да су историјски оне нове такмичења.

Случај је што да победу доноси најбољих играч утакмице и то голман који се ризикује и на утакмици Савезне лиге. Нависе, Борац је добио дошну са десне стране и премо основанишња се беча такмичења се лице у лицу са голманом, лева дробица је био довољан да се уште са оптом у ирешу.

Иако је „Борац“ успео да освоји два беча, то још увек не значи да је такмичења премо онемо како се игра такмичења. Може да буде упркос и то што се Тодоровић појавио на месту левог крила. Јер, премо издвојити дошних нису постоје такмичења издвојити издвојити на месту левог крила. Ако су играли премо, беча такмичења не треба ствари још и премо такмичења који у овом случају не постоје.

Уопште, сви су играчи борац примерно поздрављали, али је по нашим мишљењу, најбољих утакмица остварио Петровић иста је остварилишња такмичења, премо другог полуиздвојити, успео да одбрани својарата од шутра који је био упућен са 2-3 метра. Да онемо ваје било, такмичења је како би се утакмица завршила, јер тада је резултат још увек био од.

СТАНИ РЕЗУЛТАТИ СРБИЈЕ ЛИГЕ:

Галацки (0) — Сента 3:0

Милановић — Београд 3:2

Београдски (II) — Тополек 2:0

Дубочица — Раднички (К) 1:1

Вуковић — Слога 0:0

Трпача — Јединство (II) 1:1

Табела Српске лиге после 24 кола

Table with 3 columns: Team, Points, Goals Scored, Goals Conceded. Includes teams like Slova, Jedinstvo, and others.

ОВЕ НЕДЕЉЕ

Утакмица 6. октобра — „Борац“, која се завршила резултатом 21:1 у корист „Борац“ понавља је 30:15 што је судија интернационалног судије Ф. Борац. Нови утакмица се игра у четвртак 8. окт.

У недељу, 11. окт. и поштом филмски такмичења да судија такмичења Тита. Борац се састаје са БСК-ом И.

Градско и административно ул. Ратка Митрић бр. 18 Чачак 51 — Одговорни уредник Милош Николић. Издавач Градски и Српски одбор НФ. Чачак Штампарија „Ослобођење“ Улица тла. 77. Тех. радни код Кооперативне банке бр. 18-1-60-23

Сл. 29. Новинска страна „Чачанског гласа“ посвећена успесима КК „Борац“ („Чачански глас“ 6. новембар 1951)

Сл. 30. Сениорски тим КК „Борца“ који је 1951. изборио улазак у Прву југословенску лигу: Миољуб Денић, Срећко Икодиновић, Александар Икодиновић, Добривоје Азањац, Душан Јаковљевић, Славољуб Смиљанић, Милутин Трифуновић, Владимир Бондаренко, Томислав Ристић, Рашко Стефановић, Мијо Пропадовић, Миливоје Марковић, Милорад Ђурић, Звонимир Ђурић („Чачански глас“ 6. новембар 1951)

Сл. 31. Грб КК „Борац“

Сл. 32. Грб КК „Железничар“

BASKETBALL IN ČAČAK IN 1940-1951

One of the most important characteristics of modern society is certainly sport, which has grown from games and entertainment into a special phenomenon that, in addition to being a competitive physical activity, involves issues such as mass culture, commercialization, politics and identity. The development of basketball in the area of today's Serbia within Yugoslavia was slowed down, so that after 1945, thanks to the mass involvement of youth in sports organizations under the control of the communists, this sport was given the opportunity to develop. After 1948 and the interruption of political relations between Yugoslavia and the USSR, the Soviet model of governing the state began to change, many areas of society gained autonomy, which was also reflected in the organizations for physical education. Thus, basketball has grown from a physical discipline under the control of official ideology into a separate sport, which, thanks to the success of the national team at international competitions, has enabled the identification of young people with its values.

In the first decade after 1945, basketball players from Čačak had more success than players of other

collective sports in the city, especially football players, which attracted the audience and provided the youth with an example of positive identification. Čačak founded two basketball clubs, KK "Borac" (1945) and KK "Železničar" (1949), whose rivalry further popularized this sport, so that the city in 1951 was also the host of the junior basketball championship, first at the level of Serbia, then Yugoslavia, when the juniors of KK "Borac" became vice-champions of the state, and the seniors became members of the First Yugoslav Basketball League the same year. Thus, basketball matches, cheering and following newspaper reports in Čačak have become important not only at the level of everyday life and spending free time, but also as part of building one's own, group and local identity. Physical efforts and self-denial at that time did not bring money, not even great fame, but when it comes to basketball in Čačak it used to provide a special status in the local community. This status deepened the differences between Čačak and the rural environment, but also between Čačak and the surrounding cities, where basketball did not have successful results, which led to the creation of a special local identity.

Miloš TIMOTIJEVIĆ, PhD

LE BASKET-BALL À CACAK 1940-1951

Une des plus importantes caractéristiques de la société moderne est surtout le sport, qui du domaine des jeux et des loisirs devint un phénomène particulier, qui à part l'activité physique de caractère de compétition comprend aussi les champs de culture en masse, de la commercialisation, de la politique, mais aussi de l'identité. L'évolution du basket-ball sur l'emplacement de la Serbie d'aujourd'hui dans le cadre de la Yougoslavie fut ralenti, afin qu'après 1945 grâce à la participation en masse des jeunes dans les organisations d'éducation physique sous le contrôle des communistes, ce sport obtienne l'occasion de se développer. Après 1948 et l'arrêt des relations politiques entre la Yougoslavie et l'URSS, le modèle soviétique de gouverner le pays commença à changer, de nombreux domaines de la société obtinrent leur autonomie, ce qui eut son reflet sur l'organisation de l'éducation corporelle. Ainsi, le basket-ball de discipline d'éducation physique sous le contrôle de l'idéologie officielle devint un sport à part, qui en raison du succès de la représentation aux compétitions internationales permit aussi l'identification des jeunes personnes.

Les joueurs de basket-ball de Cacak eurent dans la première décennie après 1945 plus de succès sportifs que d'autres sports collectifs dans la ville, surtout le football,

ce qui attira le public, et offrit à la jeunesse un exemple pour une identification positive. Cacak créa deux clubs de basket-ball, KK "Borac" (1945) et KK "Železnica" (1949), dont la rivalité popularisa encore plus ce sport, pour que la ville devienne en 1951 aussi l'hôte des championnats de juniors pour les joueurs de basket-ball, avant tout au niveau de la Serbie, puis aussi de la Yougoslavie, lorsque les juniors du KK "Borac" sont devenus les vice-champions du pays, tandis que les seniors deviendront cette même année les membres de la Première ligue yougoslave de basket-ball. Ainsi, les premiers matchs de basket-ball, l'encouragement et le suivi des articles de journaux à Cacak devinrent importants pas seulement au niveau du quotidien, mais aussi comme additif au temps libre, puis comme partie de l'édification de l'identité personnelle, de groupe et locale. Les efforts physiques sportifs et l'abnégation en ces temps n'apportèrent pas de l'argent, ni une grande renommée, mais quand il s'agit du basket-ball à Cacak, ils permirent un statut dans le milieu local, qui de cette manière augmenta cette différence sur le voisinage rural, puis ensuite aussi sur les villes environnantes dans lesquelles le basket-ball eut des résultats avec succès, ce qui conditionna la formation d'une identité locale particulière.

Milos TIMOTIJEVIC, Dr

796.323.2.093.1-055.25(497.11)"1965/2021"

Стефан НОВИЧИЋ

историчар

Народни музеј Чачак

nolestefan@gmail.com

ЈУГОСЛАВИЈА/СРБИЈА НА ЖЕНСКИМ КОШАРКАШКИМ ПРВЕНСТВИМА ЗА МЛАЂЕ КАТЕГОРИЈЕ (1965-2021)

АПСТРАКТ: У раду су приказана најзначајнија међународна женска кошаркашка такмичења (евројска и свейска првенства) за млађе кошаркашице (младе/У-20, јуниорке/У-19/18 и кадеткиње/У-17/16). Наведени су место и време одржавања првенства, освајачи медаља, као и генерални власман свих селекција на турниру. Рејрезентације наше земље (СФР Југославије, СР Југославије, Србије и Црне Горе, Србије) догађајно су обрађене, иако ипак су наведене податке свих селекција које су учествовале на завршним турнирима поменутих такмичења.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Кошарка за жене, кошаркашице, евројска првенства, свейска првенства, младе кошаркашице, јуниорке, кадеткиње, Југославија, Србија.

Прво првенство за млађе категорије кошаркашица одржано је 1965. у Бугарској за играчице млађе од 18 година. Први шампион Старог континента била је селекција Совјетског Савеза, док је друго место у финалној групи заузела репрезентација СФР Југославије, чиме је већ на првом првенству освојена сребрна медаља. Кошаркашице СССР-а су у овом периоду апсолутно доминирале женском кошарком, како сениорском, тако и јуниорском (једанаест злата, два сребра и једна бронза на четрнаест јуниорских првенстава до 1991). Највећи успеси наше селекције су освајање златних медаља у Шпанији 1984, Мађарској 2005. и Србији 2007. Такође, освојена су још четири сребрна и пет бронзаних одличја.

Прво кадетско првенство (У-16) одржано је 1976. у Пољској. И у овој категорији је доминирао СССР, који је освојио и прву титулу (девет злата и једна бронза на првих десет кадетских турнира до 1991). Репрезентација Југославије је на првом шампионату

заузела седмо место, док је прва медаља освојена 1982. у Финској, када је у финалу претрпљен пораз од Совјетског Савеза за пола коша (65:66).¹ Највећи успех остварен је 2003. у Турској, када је освојена до сада једина златна медаља, док су сребро и бронза освојени још три, односно два пута.

Европско првенство за младе кошаркашице (У-20) први пут је одржано 2000. године у Словачкој, када је првак постала селекција Русије. Деби на овом турниру наше представнице су имале 2007. у Бугарској, када је освојена сребрна медаља након пораза од Шпаније у финалу (60:75).² До данас је освојено још једно сребрно и једно бронзано одличје.

Светска првенства за јуниорке (У-19) одржавају се од 1985, када је у Сједињеним Америчким Државама први шампион поново

[1] www.archive.fiba.com/pages/eng/fa/game/p/gid/A/grid/6/rid/762/sid/2317/_/1982_European_Championship_for_Cadettes_statistic.html

[2] www.archive.fiba.com/pages/eng/fa/game/p/gid/A/grid/60/rid/5429/sid/5417/_/2007_U20_European_Championship_Women_statistic.html

постао Совјетски Савез. Актуелни европски првак Југославија освојила је треће место, што ће бити поновљено и у Словачкој 2007. године. Највећи успеси су остварени 1989. у Шпанији и 2005. у Тунису, када су освојене сребрне медаље.

Првенства за првака света у кадетској категорији (У-17) одржавају се од 2010, а наша селекција до сада ниједном није учествовала на овом турниру.

У наставку ће бити предочени спискови свих првенстава (европска У-16, У-18 и У-20 и светска У-17 и У-19) са датумима и местима одржавања, освајачима медаља, коначним пласманом свих селекција и поставом наше селекције (Југославије, Србије и Црне Горе и Србије), ако је учествовала. Такође, на крају ће бити представљена и табела са приказом укупног биланса свих наших селекција на женским кошаркашким турнирима за млађе селекције (Табела 1).

КАДЕТСКА ЕВРОПСКА ПРВЕНСТВА

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ПОЉСКОЈ 1976.³

Такмичење је одржано од 14. до 22. августа 1976. године у Шчећину. Прво место заузео је СССР, друго Мађарска, а треће Бугарска.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Мађарска
3. Бугарска
4. Чехословачка
5. Пољска
6. Холандија
7. Југославија
8. Румунија
9. Италија
10. Шпанија
11. Израел
12. Финска
13. Белгија
14. Шкотска
15. Шведска
16. Швајцарска

Састав Југославије: 4 Сања Ожеговић, 5 Љиљана Станојевић, 6 Љиљана Кубура, 7 Јасмина Перацић, 8 Гордана Јеремић, 9 Оливера Чангаловић, 10 Јасна Калић, 11 Весна Ковачевић, 12 Биљана Мајсторовић, 13 Јасна Пепеуник, 14 Марија Тонковић, 15 Наталија Бацановић

Тренер: Бого Дебевц

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ШПАНИЈИ 1978.

Такмичење је одржано од 14. до 24. августа 1978. године у Куенки. Прво место заузео је СССР, друго Италија, а треће Бугарска.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Италија
3. Бугарска

4. Румунија
5. Пољска
6. Југославија
7. Француска
8. Финска
9. Холандија
10. Белгија
11. Шпанија
12. Западна Немачка
13. Израел
14. Шкотска
15. Тунис

Састав Југославије: 4 Инес Пипловић, 5 Аленка Огрин, 6 Сузана Рајковић, 7 Весна Деспотовић, 8 Драгана Штрбановић, 9 Гордана Слатковић, 10 Александра Марковић, 11 Весна Делић, 12 Бранка Пашић, 13 Славица Пецикоза, 14 Јасмина Калић, 15 Светлана Врзић

Тренер: Борислав Ђорковић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У МАЂАРСКОЈ 1980.

Такмичење је одржано од 6. до 14. августа 1980. године у Залаегерсезу и Печују. Прво место заузео је СССР, друго Италија, а треће Бугарска.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Италија
3. Бугарска
4. Румунија
5. Чехословачка
6. Мађарска
7. Југославија
8. Пољска

[3] Сва првенства од 1965. до 1988. године могу се пронаћи на сајту www.archive.fiba.com; Винко Бајровић, *Алманах Кошаркашког савеза Југославије: 1945-1988*, Београд, 1989.

9. Француска
10. Шпанија
11. Шведска
12. Западна Немачка

Састав Југославије: 4 Јудит Хегедуш, 5 Надица Јаковљевић, 6 Славица Војнић, 7 Симона Скербињек, 8 Гордана Трмчић, 9 Дора Верчак, 10 Бранка Самарџић, 11 Аница Крстић, 12 Загорка Почековић, 13 Зорана Радовић, 14 Цветана Деклева, 15 Жаклина Јурчић

Тренер: Бранко Милачић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ФИНСКОЈ 1982.

Такмичење је одржано од 8. до 15. августа 1982. године у Форси и Усикаупунки. Прво место заузео је СССР, друго Југославија, а треће Бугарска.

Коначан пласман:

1. СССР
- 2. Југославија**
3. Бугарска
4. Италија
5. Финска
6. Мађарска
7. Француска
8. Шпанија
9. Западна Немачка
10. Холандија
11. Израел
12. Шведска

Састав Југославије: 4 Стојна Вангеловска, 5 Андреа Пукшић, 6 Свјетлана Берјан, 7 Татјана Жижић, 8 Елвира Калић, 9 Оља Петровић, 10 Марија Леђић, 11 Олга Балигаћ, 12 Загорка Почековић, 13 Разија Мујановић, 14 Бојана Милошевић, 15 Ивана Радовић.

Тренер: Милан Васојевић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ИТАЛИЈИ 1984.

Такмичење је одржано од 8. до 15. јула 1984. године у Перуђи и Маршану. Прво место заузео је СССР, друго Бугарска, а треће Италија.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Бугарска
3. Италија
4. Холандија
5. Мађарска
6. Румунија
- 7. Југославија**
8. Шпанија
9. Француска
10. Белгија
11. Западна Немачка
12. Аустрија

Састав Југославије: 4 Ана Радић, 5 Сузана Врачар, 6 Марина Бабић, 7 Катарина Вранић, 8 Радица Стошић, 9 Данира Накић, 10 Маријана Костић, 11 Разија Мујановић, 12 Анђелија Арбутина, 13 Инес Гроздановић, 14 Весна Јовановић, 15 Љиљана Стубљар

Тренер: Михајло Вуковић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ 1985.

Такмичење је одржано од 20. до 27. јула 1985. године у Тузли. Прво место заузео је СССР, друго Италија, а треће Југославија.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Италија
- 3. Југославија**
4. Мађарска
5. Румунија
6. Бугарска
7. Холандија
8. Француска
9. Шпанија
10. Белгија
11. Западна Немачка
12. Финска

Састав Југославије: 4 Радица Стошић, 5 Милица Вукадиновић, 6 Елеонора Вилд, 7 Данира Накић, 8 Марина Велимировић, 9 Жана Лелас, 10 Линда Антић, 11 Даница Талајић, 12 Мелинда Франција, 13 Сузана Врачар, 14 Ливија Анитић, 15 Милијана Ного

Тренер: Милан Васојевић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ПОЉСКОЈ 1987.

Такмичење је одржано од 26. јула до 2. августа 1987. године у Гожов Вјелкополску. Прво место заузео је СССР, друго Чехословачка, а треће Југославија.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Чехословачка
- 3. Југославија**
4. Бугарска
5. Румунија
6. Француска
7. Италија
8. Финска
9. Шпанија
10. Мађарска
11. Западна Немачка
12. Пољска

Састав Југославије: 4 Сандра Башић, 5 Данијела Илић, 6 Верица Кораћ, 7 Смиљана Радловић, 8 Јадранка Ћосић, 9 Гордана Џолић, 10 Весна Бајкуша,

11 Жана Лелас, 12 Нина Бједов, 13 Сања Весел, 14 Варда Барановић, 15 Миланка Недовић

Тренер: Миодраг Весковић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У РУМУНИЈИ 1989.

Такмичење је одржано од 5. до 12. августа 1989. године у Темишвару. Прво место заузела је Чехословачка, друго Румунија, а треће СССР.

Коначан пласман:

1. Чехословачка
2. Румунија
3. СССР
4. Шпанија
5. Италија
6. Западна Немачка
7. Југославија
8. Француска
9. Грчка
10. Пољска
11. Мађарска
12. Холандија

Састав Југославије: 4 Божана Видић, 5 Мирјана Ковчо, 6 Катарина Георгијевска, 7 Катица Кривић, 8 Весна Матијевић, 9 Ведрана Гргин, 10 Јелена Радловић, 11 Ранкица Шаренац, 12 Дубравка Савићевић, 13 Лидија Перуничкић, 14 Корана Лонгин, 15 Јасенка Махорнич

Тренер: Милан Васојевић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ПОРТУГАЛУ 1991.⁴

Такмичење је одржано од 20. до 28. јула 1991. године у Естареји, Травасу и Анадији. Прво место заузео је СССР, друго Југославија, а треће Италија.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Југославија
3. Италија
4. Мађарска
5. Грчка
6. Чехословачка
7. Пољска
8. Француска
9. Шпанија
10. Холандија
11. Румунија
12. Португал

Састав Југославије: 4 Гордана Богојевић, 5 Татјана Масловарић, 6 Слободанка Тувић, 7 Кораљка Хледе, 8 Ђурђица Пријић, 9 Ведрана Гргин, 10 Моника

[4] Сва првенства од 1989. до 2017. године могу се пронаћи на сајту www.archive.fiba.com; www.kss.rs; документација КСС-а.

Ковач, 11 Ранкица Шаренац, 12 Кристина Лелас, 13 Мерлина Гостиљац, 14 Сања Чулина, 15 Врса Јен

Тренер: Сулејман Беговац

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У СЛОВАЧКОЈ 1993.

Такмичење је одржано од 17. до 25. јула 1993. године у Попраду. Прво место заузела је Русија, друго Шпанија, а треће Италија.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Шпанија
3. Италија
4. Словачка
5. Мађарска
6. Француска
7. Грчка
8. Белгија
9. Литванија
10. Финска
11. Летонија
12. Хрватска

Југославија је била под санкцијама Савета безбедности Уједињених нација, тако да није учествовала на овом првенству.

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ПОЉСКОЈ 1995.

Такмичење је одржано од 29. јула до 6. августа 1995. године у Владиславоу. Прво место заузела је Русија, друго Италија, а треће Белгија.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Италија
3. Белгија
4. Шпанија
5. Белорусија
6. Бугарска
7. Грчка
8. Чешка
9. Немачка
10. Словачка
11. Пољска
12. Словенија

Југославија је била под санкцијама Савета безбедности Уједињених нација, тако да није учествовала на овом првенству.

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У МАЂАРСКОЈ 1997.

Такмичење је одржано од 18. до 27. јула 1997. године у Шопрону. Прво место заузела је Русија, друго Чешка, а треће Француска.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Чешка
3. Француска
4. Белорусија
5. Шпанија
6. Хрватска
7. Југославија
8. Мађарска
9. Пољска
10. Белгија
11. Италија
12. Румунија

Састав Југославије: 4 Тамара Филиповић, 5 Бранкица Хаџовић, 6 Ивана Дојчиновић, 7 Милица Јанковић, 8 Марија Ристовић, 9 Нина Варагић, 10 Аница Тешић, 11 Милка Бјелица, 12 Наташа Иванчевић, 13 Романа Бошковић, 14 Дара Ковачевић, 15 Наташа Угљеша

Тренер: Душан Сантрач

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У РУМУНИЈИ 1999.

Такмичење је одржано од 23. јула до 1. августа 1999. године у Тулчу. Прво место заузела је Шпанија, друго Југославија, а треће Француска.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Југославија
3. Француска
4. Русија
5. Словачка
6. Пољска
7. Грчка
8. Белорусија
9. Хрватска
10. Турска
11. Чешка
12. Румунија

Састав Југославије: 4 Јелена Шпирић, 5 Андреа Стојановић, 6 Биљана Пешовић, 7 Марина Јанковић, 8 Кристина Анђелковић, 9 Вања Перичин, 10 Маја Ранисављевић, 11 Ивана Матовић, 12 Ива Перовановић, 13 Милица Бељански, 14 Дара Ковачевић, 15 Јелена Радмиловић

Тренер: Зоран Вишић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У БУГАРСКОЈ 2001.

Такмичење је одржано од 20. до 29. јула 2001. године у Великом Трнову. Прво место заузела је Француска, друго Русија, а треће Хрватска.

Коначан пласман:

1. Француска
2. Русија
3. Хрватска

4. Чешка
5. Летонија
6. Словачка
7. Шпанија
8. Италија
9. Мађарска
10. Југославија
11. Грчка
12. Бугарска

Састав Југославије: 4 Ивана Ћатић, 5 Милена Миљанић, 6 Оља Томовић, 7 Ана Балетић, 8 Марија Жинић, 9 Тања Мирановић, 10 Јелена Дубљевић, 11 Наташа Ђорђевић, 12 Јасмина Илић, 13 Катарина Јанковић, 14 Јела Малеш, 15 Данијела Бацулов

Тренер: Милан Нисић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ТУРСКОЈ 2003.

Такмичење је одржано од 18. до 27. јул 2003. године у Невшехиру. Прво место заузела је Југославија, друго Белорусија, а треће Украјина.

Коначан пласман:

1. Југославија
2. Белорусија
3. Украјина
4. Шпанија
5. Француска
6. Русија
7. Чешка
8. Хрватска
9. Немачка
10. Италија
11. Турска
12. Грчка

Састав Југославије: 4 Тамара Радочај, 5 Милена Петровић, 6 Марина Ристић, 7 Ива Прчић, 8 Маја Милутиновић, 9 Андријана Кнежевић, 10 Јелена Дубљевић, 11 Зорица Митов, 12 Дуња Прчић, 13 Вања Илић, 14 Биљана Стјепановић, 15 Миљана Мусовић

Тренер: Жељко Вукићевић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ИТАЛИЈИ 2004.

Такмичење је одржано од 30. јула до 9. августа 2004. године у Торину, Асти, Бјели, Новари и Кунеу. Прво место заузела је Шпанија, друго Србија и Црна Гора, а треће Русија.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Србија и Црна Гора
3. Русија
4. Белорусија
5. Италија
6. Чешка
7. Француска

8. Турска
9. Хрватска
10. Мађарска
11. Бугарска
12. Пољска
13. Белгија
14. Грчка
15. Словачка
16. Немачка

Састав Србије и Црне Горе: 4 Сања Марјановић, 5 Соња Петровић, 6 Ирена Матовић, 7 Јелена Томашевић, 8 Нина Богићевић, 9 Драгана Гобелић, 10 Маја Миљковић, 11 Јелена Миловановић, 12 Јелена Черина, 13 Снежана Алексић, 14 Милица Јовановић, 15 Смиљана Ивановић

Тренер: Жељко Вукићевић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ПОЉСКОЈ 2005.

Такмичење је одржано од 22. до 31. јула 2005. године у Познању. Прво место заузела је Шпанија, друго Француска, а треће Пољска.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Француска
3. Пољска
4. Турска
5. Русија
6. Украјина
7. Чешка

8. Србија и Црна Гора

9. Литванија
10. Хрватска
11. Мађарска
12. Белорусија
13. Грчка
14. Белгија
15. Италија
16. Бугарска

Састав Србије и Црне Горе: 4 Снежана Алексић, 5 Мина Јовановић, 6 Јелена Ђулафић, 7 Невена Јовановић, 8 Нина Богићевић, 9 Јелена Миловановић, 10 Соња Петровић, 11 Тина Јовановић, 12 Милица Јовановић, 13 Јефимија Каракашевић, 14 Милица Палигорић, 15 Ивана Мусовић

Тренер: Драган Вуковић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У СЛОВАЧКОЈ 2006.

Такмичење је одржано од 2. до 13. августа 2006. године у Кошицама. Прво место заузела је Шпанија, друго Чешка, а треће Литванија.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Чешка
3. Литванија

4. Србија и Црна Гора

5. Француска
6. Пољска
7. Белорусија
8. Украјина
9. Русија
10. Словачка
11. Турска
12. Мађарска
13. Белгија
14. Грчка
15. Естонија
16. Хрватска

Састав Србије и Црне Горе: 4 Сања Орозовић, 5 Бојана Штулић, 6 Невена Јовановић, 7 Татјана Живановић, 8 Николина Николић, 9 Јована Поповић, 10 Јована Јовановић, 11 Милица Палигорић, 12 Сара Крњић, 13 Ива Мијатовић, 14 Тина Јовановић, 15 Вања Кнежевић

Тренер: Зоран Ковачић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ЛЕТОНИЈИ 2007.

Такмичење је одржано од 27. јула до 5. августа 2007. године у Валмијеру. Прво место заузела је Француска, друго Шпанија, а треће Чешка.

Коначан пласман:

1. Француска
2. Шпанија
3. Чешка
- 4. Србија**
5. Шведска
6. Русија
7. Летонија
8. Мађарска
9. Белорусија
10. Пољска
11. Украјина
12. Белгија
13. Литванија
14. Турска
15. Грчка
16. Словачка

Састав Србије: 4 Сара Крњић, 5 Марина Марковић, 6 Снежана Чолић, 7 Тијана Ајдуковић, 8 Милана Живадиновић, 9 Маја Вучуровић, 10 Јасна Василев, 11 Николина Николић, 12 Тина Јовановић, 13 Јелена Првуловић, 14 Александра Добранић, 15 Милена Станић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ПОЉСКОЈ 2008.

Такмичење је одржано од 8. до 17. августа 2008. године у Катовицама. Прво место заузела је Шпанија, друго Италија, а треће Француска.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Италија
3. Француска
4. Шведска
5. Белгија
6. Пољска
7. Мађарска
8. Турска
9. Русија
10. Белорусија
11. Чешка
12. Литванија
13. Немачка
- 14. Србија**
15. Летонија
16. Украјина

Састав Србије: 4 Наташа Ковачевић, 5 Јелена Штулић, 6 Емилија Стојановић, 7 Даница Драгићевић, 8 Тамара Рајић, 9 Каја Станковић, 10 Јелена Репић, 11 Исидора Мацаревевић, 12 Ивана Брајковић, 13 Јована Каракашевић, 14 Снежана Чолић, 15 Невена Радојевић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ИТАЛИЈИ 2009.

Такмичење је одржано од 30. јула до 9. августа 2009. године у Напуљу. Прво место заузела је Шпанија, друго Белгија, а треће Француска.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Белгија
3. Француска
4. Русија
5. Турска
6. Италија
7. Грчка
8. Чешка
9. Финска
10. Пољска
- 11. Србија**
12. Литванија
13. Шведска
14. Белорусија
15. Мађарска
16. Немачка

Састав Србије: 4 Александра Станаћев, 5 Маја Радошевић, 6 Јелена Станковић, 7 Тамара Рајић, 8 Александра Поповић, 9 Јелена Штулић, 10 Дијана Станчић, 11 Милица Тошковић, 12 Жаклина Јовановић, 13 Наташа Ковачевић, 14 Ивана Брајковић, 15 Јована Ђорђевић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ГРЧКОЈ 2010.

Такмичење је одржано од 12. до 22. августа 2010. године у Кожани и Кајлару. Прво место заузела је Русија, друго Хрватска, а треће Француска.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Хрватска
3. Француска
- 4. Србија**
5. Шпанија
6. Турска
7. Холандија
8. Белгија
9. Чешка
10. Грчка
11. Шведска
12. Финска
13. Италија
14. Пољска
15. Белорусија
16. Литванија

Састав Србије: 4 Кристина Топузовић, 5 Александра Црвендакић, 6 Јована Видаковић, 7 Наташа Ковачевић, 8 Тамара Новић, 9 Уна Николић, 10 Александра Станаћев, 11 Катарина Вучковић, 12 Жаклина Јанковић, 13 Маријана Чорто, 14 Сања Мандић, 15 Ивана Бошковић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ИТАЛИЈИ 2011.

Такмичење је одржано од 11. до 21. августа 2011. године у Каљарију. Прво место заузела је Шпанија, друго Белгија, а треће Италија.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Белгија
3. Италија
4. Турска
5. Грчка
6. Русија
7. Француска
8. Шведска
9. Холандија
10. Чешка
11. Словачка
12. Мађарска
- 13. Србија**
14. Хрватска
15. Пољска
16. Финска

Састав Србије: 4 Јулијана Војиновић, 5 Тијана Цукић, 6 Јелена Милекић, 7 Ана-Марија Пуцовски, 8 Катарина Анђелковић, 9 Александра Тришић, 10 Сања Мандић, 11 Александра Црвендакић, 12

Мирјана Ристић, 13 Драгана Николић, 14 Душка Никитовић, 15 Јелена Ћирић

Тренер: Зоран Ковачић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У МАЂАРСКОЈ 2012.

Такмичење је одржано од 12. до 22. јула 2012. године у Мишколцу. Прво место заузела је Шпанија, друго Италија, а треће Русија.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Италија
3. Русија
4. Белгија
5. Француска
6. Чешка
7. Мађарска
8. Словачка
9. Хрватска
10. Грчка
11. Шведска
12. Холандија
13. Турска
- 14. Србија**
15. Немачка
16. Енглеска

Састав Србије: 4 Александра Катанић, 5 Снежана Богићевић, 6 Ања Спасојевић, 7 Ана Илић, 8 Јована Јововић, 9 Јована Субашић, 10 Тијана Цукић, 11 Александра Црвендакић, 12 Милица Иванов, 13 Јулијана Војиновић, 14 Бојана Стевановић, 15 Жељка Петковић

Тренер: Милош Павловић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У БУГАРСКОЈ 2013.

Такмичење је одржано од 1. до 11. августа 2013. године у Варни и Албени. Прво место заузела је Шпанија, друго Чешка, а треће Мађарска.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Чешка
3. Мађарска
4. Италија
5. Француска
6. Русија
7. Летонија
8. Хрватска
9. Шведска
10. Словачка
11. Грчка
12. Турска
13. Белгија
14. Холандија
15. Литванија
16. Бугарска

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У МАЂАРСКОЈ 2014.

Такмичење је одржано од 31. јула до 10. августа 2014. године у Дебрецину. Прво место заузела је Русија, друго Чешка, а треће Шпанија.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Чешка
3. Шпанија
4. Француска
5. Летонија
6. Мађарска
7. Белгија
8. Турска
9. Италија
10. Хрватска
- 11. Србија**
12. Словачка
13. Португал
14. Грчка
15. Данска
16. Шведска

Састав Србије: 4 Ивана Катанић, 5 Невена Наумчев, 6 Марија Илић, 7 Мина Ђорђевић, 8 Марија Стојиљковић, 9 Теодора Турудић, 10 Милица Бојовић, 11 Милица Жељковић, 12 Ђурђина Ђокић, 13 Невена Вучковић, 14 Тамара Јовановић, 15 Ања Маринковић

Тренер: Јован Горец

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ПОРТУГАЛУ 2015.

Такмичење је одржано од 13. до 23. августа 2015. године у Матосиньосу. Прво место заузела је Чешка, друго Португал, а треће Италија.

Коначан пласман:

1. Чешка
2. Португал
3. Италија
4. Шпанија
5. Летонија
6. Француска
7. Мађарска
8. Русија
9. Немачка
- 10. Србија**
11. Турска
12. Хрватска
13. Словачка
14. Белгија
15. Холандија
16. Енглеска

Састав Србије: 4 Ивана Катанић, 5 Невена Наумчев, 6 Драгана Јокић, 7 Невена Димитријевић, 8 Мина Ђорђевић, 9 Теодора Турудић, 10 Нина Тешић, 11 Маријана Зукановић, 12 Тијана Јелић, 13

Марта Вуловић, 14 Катарина Јаковљевић, 15 Јелена Митровић

Тренер: Дејан Мудреша

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ИТАЛИЈИ 2016.

Такмичење је одржано од 6. до 14. августа 2016. године у Удинама. Прво место заузела је Шпанија, друго Немачка, а треће Француска.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Немачка
3. Француска
4. Италија
5. Хрватска
6. Литванија
7. Чешка
8. Белорусија
9. Турска
10. Летонија
11. Русија
12. Мађарска
- 13. Србија**
14. Португал
15. Шведска
16. Словачка

Састав Србије: 5 Лена Радуловић, 6 Надија Смаилбеговић, 7 Ана Перић, 8 Ивана Цураковић, 9 Јелена Цураковић, 10 Марта Вуловић, 11 Анђела Ђорђевић, 12 Маша Јанковић, 13 Јелена Митровић, 14 Надежда Недељков, 15 Марија Ристић, 20 Сара Вучићевић

Тренер: Милан Дабовић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ФРАНЦУСКОЈ 2017.

Такмичење је одржано од 4. до 12. августа 2017. године у Буржу. Прво место заузела је Француска, друго Мађарска, а треће Италија.

Коначан пласман:

1. Француска
2. Мађарска
3. Италија
4. Летонија
5. Шпанија
6. Немачка
7. Русија
8. Пољска
9. Чешка
10. Хрватска
11. Турска
- 12. Србија**
13. Холандија
14. Литванија
15. Белорусија
16. Румунија

Састав Србије: 4 Катарина Дешић, 6 Надија Смаилбеговић, 7 Марта Митровић, 9 Тамара Чорто,

10 Николина Деурић, 13 Надежда Недељков, 14 Александра Мујевић, 15 Марија Ристић, 16 Мона Зарић, 19 Марта Јовановић, 23 Теодора Поповић, 24 Вишња Стефановић

Тренер: Зоран Тир

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ЛИТВАНИЈИ 2018.

Такмичење је одржано од 17. до 25. августа 2018. године у Каунасу. Прво место заузела је Италија, друго Чешка, а треће Шпанија.

Коначан пласман:

1. Италија
2. Чешка
3. Шпанија
4. Турска
5. Француска
6. Русија
7. Мађарска
8. Пољска
9. Летонија
10. Немачка
11. Литванија
12. Данска
13. Белгија
14. Хрватска
15. Србија
16. Холандија

Састав Србије: 0 Марта Јовановић, 3 Сара Опачић, 4 Милица Матић, 5 Маја Поповић, 6 Мона Зарић, 7 Софија Радојичић, 9 Невена Вучковић, 10 Јована Боричић, 11 Исидора Младеновић, 12 Марина Давинић, 16 Марта Митровић, 30 Нина Самарџић

Тренер: Ненад Марковић⁵

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У СЕВЕРНОЈ МАКЕДОНИЈИ 2019.

Такмичење је одржано од 22. до 30. августа 2019. године у Скопљу. Прво место заузела је Русија, друго Литванија, а треће Шпанија.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Литванија
3. Шпанија
4. Француска
5. Италија
6. Белгија
7. Чешка
8. Летонија
9. Немачка
10. Финска
11. Мађарска
12. Грчка
13. Данска
14. Пољска
15. Турска
16. Шведска

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ У ПОРТУГАЛУ 2020.

Требало је да се одржи у Матосињосу, али је одложено због пандемије изазване вирусом Ковид-19.

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА КАДЕТКИЊЕ 2021.

Одложено због пандемије изазване вирусом Ковид-19.

ЈУНИОРСКА ЕВРОПСКА ПРВЕНСТВА

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У БУГАРСКОЈ 1965.⁵

Такмичење је одржано од 22. до 29. августа 1965. године у Лому, Ђустендилу, Ботевграду и Софији. Прво место заузео је СССР, друго Југославија, а треће Чехословачка.

Коначан пласман:

1. СССР
- 2. Југославија**
3. Чехословачка
4. Пољска
5. Бугарска
6. Мађарска
7. Румунија
8. Француска
9. Источна Немачка
10. Италија
11. Западна Немачка

Састав Југославије: 4 Нада Шифтар, 5 Марија Вегер, 6 Анкица Башић, 7 Иванка Пушкарић, 8 Даворка Лескур, 9 Гроздана Катић, 10 Станка Стошић, 11 Славенка Ђурић, 12 Снежана Зорић, 13 Миленка Вујасин, 14 Маријана Бремец, 15 Каћуша Буљан

Тренер: Борис Синковић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ИТАЛИЈИ 1967.

Такмичење је одржано од 16. до 26. августа 1967. године у Нуору, Каљарију и Сасарију. Прво место заузео је СССР, друго Чехословачка, а треће Југославија.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Чехословачка
- 3. Југославија**
4. Бугарска
5. Пољска
6. Мађарска
7. Италија
8. Румунија
9. Француска
10. Израел
11. Немачка
12. Белгија

Састав Југославије: 4 Јадранка Кокеза, 5 Јасна Селимовић, 6 Славенка Ђурић, 7 Драгица Ђурулић, 8 Рујица Босанац, 9 Вера Павлик, 10 Иванка Пушкарић, 11 Зорица Ђурулић, 12 Ержебет Турамски, 13 Мета Штока, 14 Вера Грубишић, 15 Горослава Ђурлин
Тренер: Боривоје Ценић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У СР НЕМАЧКОЈ 1969.

Такмичење је одржано од 1. до 9. августа 1969. године у Келну, Линенију, Есену и Хагену. Прво место заузео је СССР, друго Бугарска, а треће Југославија.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Бугарска
- 3. Југославија**
4. Пољска
5. Мађарска
6. Италија
7. Чехословачка
8. Израел
9. Румунија
10. Холандија
11. Немачка

Састав Југославије: 4 Горослава Ђурлин, 5 Бранка Јовановић, 6 Маријана Бушљера, 7 Јадранка Кокеза, 8 Ева Матковић, 9 Ирена Гал, 10 Снежана Шипка, 11 Милена Бајић, 12 Гордана Јањић, 13 Маја Мавровић, 14 Илона Виг, 15 Мирјана Обрадовић

Тренер: Боривоје Ценић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ 1971.

Такмичење је одржано од 31. јула до 8. августа 1971. године у Бачкој Тополи и Суботици. Прво место заузео је СССР, друго Чехословачка, а треће Бугарска.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Чехословачка
3. Бугарска
4. Италија
- 5. Југославија**
6. Пољска
7. Мађарска
8. Израел
9. Белгија

[5] Сва првенства од 2018. до 2021. године могу се пронаћи на сајту www.fiba.basketball; www.kss.rs

10. Холандија
11. Шкотска
12. Швајцарска

Састав Југославије: 4 Марица Кузманов, 5 Мирјана Максимовић, 6 Маријана Бушљета, 7 Илона Виг, 8 Ибоја Батори, 9 Невенка Табаковић, 10 Вукица Митић, 11 Анђелка Вукмировић, 12 Искра Перанић, 13 Маја Мавровић, 14 Вања Боларић, 15 Љиљана Вуличевић.

Тренер: Маријан Пасарић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ИТАЛИЈИ 1973.

Такмичење је одржано од 31. јула до 7. августа 1973. године у Санрему и Лоану. Прво место заузео је СССР, друго Југославија, а треће Италија.

Коначан пласман:

1. СССР
- 2. Југославија**
3. Италија
4. Бугарска
5. Пољска
6. Мађарска
7. Холандија
8. Шпанија
9. Израел
10. Немачка
11. Француска
12. Белгија

Састав Југославије: 4 Ђурђа Трбовић, 5 Мирјана Максимовић, 6 Маријана Бушљета, 7 Нада Цвјетковић, 8 Александра Ковачевић, 9 Невенка Табаковић, 10 Гордана Вукмировић, 11 Анђелка Вукмировић, 12 Снежана Бошковић, 13 Нада Кеменовић, 14 Зорица Коврлија, 15 Драгослава Ђуришић

Тренер: Боривоје Ценић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ШПАНИЈИ 1975.

Такмичење је одржано од 1. до 9. августа 1975. године у Вигу. Прво место заузела је Чехословачка, друго Пољска, а треће СССР.

Коначан пласман:

1. Чехословачка
2. Пољска
3. СССР
4. Бугарска
5. Мађарска
6. Шпанија
- 7. Југославија**
8. Италија
9. Израел
10. Француска
11. Немачка
12. Аустрија

Састав Југославије: 4 Споменка Мрђеновић, 5 Зорица Ђурковић, 6 Бланка Вид, 7 Бранка Бабић, 8 Марија Буљан, 9 Аида Галеша, 10 Гордана Вукмировић, 11 Јасмина Милосављевић, 12 Амалија Тотбаги, 13 Нада Вулета, 14 Славица Сретеновић, 15 Нада Ротбарт

Тренер Маријан Пасарић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У БУГАРСКОЈ 1977.

Такмичење је одржано од 6. до 14. августа 1977. године у Хаскову и Димитровграду. Прво место заузео је СССР, друго Пољска, а треће Чехословачка.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Пољска
3. Чехословачка
- 4. Југославија**
5. Мађарска
6. Румунија
7. Италија
8. Финска
9. Бугарска
10. Француска
11. Шпанија
12. Израел

Састав Југославије: 4 Гордана Јеремић, 5 Наталија Бацановић, 6 Зорица Малацко, 7 Јадранка Кокеза, 8 Јасмина Перазић, 9 Оливера Чангаловић, 10 Споменка Мрђеновић, 11 Јасна Милосављевић, 12 Биљана Мајсторовић, 13 Јасна Пепеуник, 14 Јасмина Калић, 15 Љиљана Станојевић

Тренер: Борислав Ђорковић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ИТАЛИЈИ 1979.

Такмичење је одржано од 20. до 29. јула 1979. године у Капо д'Орланду, Пјаца Армеринију, Катанији, Палерму и Месини. Прво место заузео је СССР, друго Мађарска, а треће Чехословачка.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Мађарска
3. Чехословачка
- 4. Југославија**
5. Италија
6. Румунија
7. Финска
8. Бугарска
9. Пољска
10. Француска
11. Холандија
12. Белгија

Састав Југославије: 4 Инес Пипловић, 5 Наталија Бацановић, 6 Јелица Комненић, 7 Јасмина

Перазић, 8 Олгица Стаменковић, 9 Весна Ковачевић, 10 Биљана Марковић, 11 Полона Дорник, 12 Марина Мучало, 13 Весна Деспотовић, 14 Зора Малацко, 15 Јасмина Калић

Тренер: Борислав Ђорковић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У МАЂАРСКОЈ 1981.

Такмичење је одржано од 16. до 23. августа 1981. године у Ерегу и Кечкемету. Прво место заузео је СССР, друго Француска, а треће Бугарска.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Француска
3. Бугарска
4. Мађарска
5. Чехословачка
- 6. Југославија**
7. Италија
8. Финска
9. Шпанија
10. Шведска
11. Пољска
12. Холандија

Састав Југославије: 4 Алма Хаџихасановић, 5 Мерхуниса Тихић, 6 Јудит Хегедуш, 7 Зогорка Почековић, 8 Славица Војнић, 9 Данира Гулин, 10 Бранка Самарџић, 11 Гордана Трмчић, 12 Сања Мажибрада, 13 Драгана Симић, 14 Јасна Немет, 15 Цветана Деклева

Тренер: Марјан Пасарић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ИТАЛИЈИ 1983.

Такмичење је одржано од 9. до 16. јула 1983. године у Пескари и Васту. Прво место заузела је Чехословачка, друго СССР, а треће Италија.

Коначан пласман:

1. Чехословачка
2. СССР
3. Италија
- 4. Југославија**
5. Бугарска
6. Мађарска
7. Француска
8. Шпанија
9. Шведска
10. Немачка
11. Пољска
12. Белгија

Састав Југославије: 4 Драгана Симић, 5 Мерхуниса Тихић, 6 Андреа Пушкић, 7 Наташа Нинковић, 8 Бојана Милошевић, 9 Олга Петровић, 10 Разија Мујановић, 11 Татјана Жижић, 12 Загорка

Почековић, 13 Славица Војнић, 14 Романа Цоце, 15 Олга Балигац

Тренер Драгољуб Пљакић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ШПАНИЈИ 1984.

Такмичење је одржано од 18. до 25. августа 1984. године у Толеду. Прво место заузела је Југославија, друго СССР, а треће Чехословачка. Било је ово прво златно одличје наше јуниорске репрезентације.

Коначан пласман:

- 1. Југославија**
2. СССР
3. Чехословачка
4. Шпанија
5. Италија
6. Бугарска
7. Шведска
8. Мађарска
9. Холандија
10. Немачка
11. Француска
12. Пољска

Састав Југославије: 4 Стојна Вангеловска, 5 Андреа Пушкић, 6 Маја Рак, 7 Татјана Жижић, 8 Дијана Буковац, 9 Елвира Калић, 10 Марија Ледић, 11 Разија Мујановић, 13 Јасмина Алич, 14 Жељана Листеш, 15 Бојана Милошевић

Тренер: Вјећеслав Кавеџија

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ИТАЛИЈИ 1986.

Такмичење је одржано од 26. јула до 2. августа 1986. године у Перуђи и Гвалдо Тадину. Прво место заузео је СССР, друго Југославија, а треће Италија.

Коначан пласман:

1. СССР
- 2. Југославија**
3. Италија
4. Пољска
5. Румунија
6. Француска
7. Холандија
8. Западна Немачка
9. Мађарска
10. Шведска
11. Чехословачка
12. Шпанија

Састав Југославије: 4 Анкица Радић, 5 Милица Вукадиновић, 6 Весна Сушић, 7 Данира Накић, 8 Невенка Топаловић, 9 Мирјана Секулић, 10 Маријана Костић, 11 Разија Мујановић, 12 Анђелија Арбутина, 13 Инес Гроздановић, 14 Весна Јовановић, 15 Смиља Рађеновић

Тренер: Милан Васојевић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У БУГАРСКОЈ 1988.

Такмичење је одржано од 24. до 31. јула 1988. године у Великом Трнову. Прво место заузео је СССР, друго Чехословачка, а треће Југославија.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Чехословачка
- 3. Југославија**
4. Бугарска
5. Италија
6. Шпанија
7. Белгија
8. Пољска
9. Француска
10. Израел
11. Мађарска
12. Западна Немачка

Састав Југославије: 4 Чинда Антић, 5 Данијела Илић, 6 Сергеја Зупан, 7 Данира Накић, 8 Оливера Васић, 9 Елеонора Вилд, 10 Весна Бајкуша, 11 Жана Лелас, 12 Нина Бједов, 13 Сања Весел, 14 Гордана Џолић, 15 Невенка Топаловић

Тренер: Миодраг Весковић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ШПАНИЈИ 1990.

Такмичење је одржано од 21. до 29. јула 1990. године у Алкали. Прво место заузео је СССР, друго Шпанија, а треће Румунија.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Шпанија
3. Румунија
4. Чехословачка
5. Шведска
6. Италија
7. Француска
8. Бугарска
9. Мађарска
10. Немачка
11. Пољска
12. Грчка

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ГРЧКОЈ 1992.

Такмичење је одржано од 8. до 16. августа 1992. године у Каламати, Триполису и Патри. Прво место заузео је ЗНД, друго Бугарска, а треће Пољска.

Коначан пласман:

1. Заједница независних држава (бивши СССР)
2. Бугарска
3. Пољска
4. Француска

5. Шпанија
6. Чехословачка
7. Мађарска
8. Румунија
9. Италија
10. Грчка
11. Шведска

Југославија је била под санкцијама Савета безбедности Уједињених нација, тако да није учествовала на овом првенству.

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У БУГАРСКОЈ 1994.

Такмичење је одржано од * до 19. августа 1994. године у Великом Трнову. Прво место заузела је Италија, друго Шпанија, а треће Мађарска.

Коначан пласман:

1. Италија
2. Шпанија
3. Мађарска
4. Русија
5. Француска
6. Словачка
7. Румунија
8. Бугарска
9. Грчка
10. Чешка
11. Белгија
12. Пољска

Југославија је била под санкцијама Савета безбедности Уједињених нација, тако да није учествовала на овом првенству.

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У СЛОВАЧКОЈ 1996.

Такмичење је одржано од 6. до 14. јула 1996. године у Жилину. Прво место заузела је Русија, друго Словачка, а треће Чешка.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Словачка
3. Чешка
4. Шпанија
5. Грчка
6. Мађарска
7. Француска
8. Немачка
- 9. Југославија**
10. Литванија
11. Италија
12. Украјина

Састав Југославије: Љубица Дрљача, Ана Јоковић, Марија Ковачић, Катарина Лазић, Јелена Лазић, Снежана Мирков, Стојанка Остојић, Андреа Пинтер,

Маја Радовић, Хајдана Радуновић, Мирослава Распоповић, Јасмина Татић

Тренер: Драгомир Буквић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ТУРСКОЈ 1998.

Такмичење је одржано од 3. до 12. јула 1998. године у Ескишехиру, Кутаџи и Бурси. Прво место заузела је Шпанија, друго Словачка, а треће Русија.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Словачка
3. Русија
4. Чешка
- 5. Југославија**
6. Пољска
7. Италија
8. Хрватска
9. Турска
10. Француска
11. Бугарска
12. Летонија

Састав Југославије: 4 Бранкица Хаџовић, 5 Катарина Лазић, 6 Ивана Дојчиновић, 7 Биљана Павићевић, 8 Андреа Пинтер, 9 Аница Тешић, 10 Милена Вукићевић, 11 Милка Бјелица, 12 Наташа Иванчевић, 13 Инес Ајановић, 14 Александра Вујовић, 15 Лидија Бецановић

Тренер: Мирослав Кањевац

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ПОЉСКОЈ 2000.

Такмичење је одржано од 14. до 23. јула 2000. године у ЧетнијевУ. Прво место заузела је Русија, друго Чешка, а треће Пољска.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Чешка
3. Пољска
4. Литванија
5. Француска
6. Шпанија
7. Немачка
8. Грчка
- 9. Југославија**
10. Летонија
11. Бугарска
12. Словачка

Састав Југославије: 4 Јелена Шпирић, 5 Милица Дабовић, 6 Биљана Пешовић, 7 Будимка Ковачевић, 8 Наташа Максимовић, 9 Марина Пушкар, 10 Сања Јанковић, 11 Ивана Матовић, 12 Ива Перовановић, 13 Милица Бељански, 14 Наташа Поповић, 15 Јелена Максимовић

Тренер: Зоран Вишић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У СЛОВЕНИЈИ 2002.

Такмичење је одржано од 12. до 21. јула 2002. године у Шкофја Локи. Прво место заузела је Русија, друго Француска, а треће Чешка.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Француска
3. Чешка
4. Словачка
5. Шпанија
6. Пољска
7. Грчка
8. Хрватска
9. Италија
10. Словенија
11. Финска
12. Румунија

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У СЛОВАЧКОЈ 2004.

Такмичење је одржано од 9. до 18. јула 2004. године у Братислави. Прво место заузела је Русија, друго Шпанија, а треће Мађарска.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Шпанија
3. Мађарска
- 4. Србија и Црна Гора**
5. Француска
6. Турска
7. Украјина
8. Бугарска
9. Израел
10. Белорусија
11. Словачка
12. Немачка

Састав Србије и Црне Горе: 4 Ивана Ћатић, 5 Дајана Бутулија, 6 Маја Милутиновић, 7 Дуња Прћић, 8 Зорица Митов, 9 Тамара Радочај, 10 Адријана Кнежевић, 11 Јелена Дубљевић, 12 Марија Жинић, 13 Вања Илић, 14 Биљана Стјепановић, 15 Миљана Мусовић

Тренер: Зоран Ковачић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У МАЂАРСКОЈ 2005.

Такмичење је одржано од 5. до 14. августа 2005. године у Будимпешти. Прво место заузела је Србија и Црна Гора, друго Шпанија, а треће Француска.

Коначан пласман:

- 1. Србија и Црна Гора**
2. Шпанија
3. Француска
4. Чешка
5. Русија

6. Мађарска
7. Литванија
8. Словачка
9. Немачка
10. Турска
11. Белгија
12. Бугарска
13. Пољска
14. Грчка
15. Хрватска
16. Италија

Састав Србије и Црне Горе: 4 Маја Милутиновић, 5 Тамара Радочај, 6 Ива Прћић, 7 Маја Миљковић, 8 Адријана Кнежевић, 9 Дуња Прћић, 10 Соња Петровић, 11 Биљана Стјепановић, 12 Јелена Церина, 13 Вања Илић, 14 Зорица Митов, 15 Миљана Бојовић
Тренер: Жељко Вукићевић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ШПАНИЈИ 2006.

Такмичење је одржано од 21. до 30. јула 2006. године на Тенерифима. Прво место заузела је Шпанија, друго Србија и Црна Гора, а треће Шведска.

Коначан пласман:

1. Шпанија
- 2. Србија и Црна Гора**
3. Шведска
4. Чешка
5. Литванија
6. Француска
7. Мађарска
8. Бугарска
9. Белорусија
10. Турска
11. Русија
12. Немачка
13. Словачка
14. Пољска
15. Белгија
16. Грчка

Састав Србије: 4 Ана Дабовић, 5 Соња Петровић, 6 Снежана Алексић, 7 Ива Роглић, 8 Нина Богићевић, 9 Јелена Миловановић, 10 Маја Миљковић, 11 Драгана Гобелић, 12 Јелена Черина, 13 Смиљана Ивановић, 14 Ивана Мусовић, 15 Анђа Ивковић

Тренер: Жељко Вукићевић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У СРБИЈИ 2007.

Такмичење је одржано од 29. јуна до 8. јула 2007. године у Новом Саду. Прво место заузела је Србија, друго Шпанија, а треће Русија.

Коначан пласман:

- 1. Србија**
2. Шпанија
3. Русија

4. Пољска
5. Украјина
6. Чешка
7. Француска
8. Италија
9. Словачка
10. Литванија
11. Турска
12. Шведска
13. Бугарска
14. Белорусија
15. Немачка
16. Мађарска

Састав Србије: 4 Јована Поповић, 5 Соња Петровић, 6 Невена Јовановић, 7 Татјана Живановић, 8 Нина Богићевић, 9 Јелена Миловановић, 10 Јелена Јовановић, 11 Јелена Митић, 12 Милица Палигорић, 13 Сара Крњић, 14 Ивана Мусовић, 15 Мина Јовановић
Тренер: Зоран Ковачић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У СЛОВАЧКОЈ 2008.

Такмичење је одржано од 18. до 27. јула 2008. године у Њитри. Прво место заузела је Литванија, друго Русија, а треће Чешка.

Коначан пласман:

1. Литванија
2. Русија
3. Чешка
4. Француска
5. Шпанија
- 6. Србија**
7. Словачка
8. Пољска
9. Турска
10. Шведска
11. Украјина
12. Бугарска
13. Белорусија
14. Италија
15. Румунија
16. Хрватска

Састав Србије: 4 Јована Поповић, 5 Сара Крњић, 6 Сања Орозовић, 7 Татјана Живановић, 8 Кристина Балтић, 9 Невена Јовановић, 10 Јелена Јовановић, 11 Милана Живадиновић, 12 Маја Вучуровић, 13 Латинка Душанић, 14 Тина Јовановић, 15 Александра Добранић

Тренер: Зоран Ковачић.

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ШВЕДСКОЈ 2009.

Такмичење је одржано од 2. до 12. јула 2009. године у Седертељу. Прво место заузела је Шпанија, друго Француска, а треће Шведска.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Француска
3. Шведска
4. Чешка
- 5. Србија**
6. Литванија
7. Летонија
8. Украјина
9. Русија
10. Италија
11. Белгија
12. Пољска
13. Турска
14. Словачка
15. Белорусија
16. Бугарска

Састав Србије: 4 Снежана Чолић, 5 Марина Марковић, 6 Бојана Богдановић, 7 Сандра Бошковић, 8 Каја Станковић, 9 Јелена Првуловић, 10 Милена Бубњевић, 11 Зорана Николић, 12 Маја Вучуровић, 13 Сара Крњић, 14 Тина Јовановић, 15 Александра Добранић

Тренер: Зоран Ковачић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У СЛОВАЧКОЈ 2010.

Такмичење је одржано од 29. јула до 8. августа 2010. године у Попраду. Прво место заузела је Италија, друго Шпанија, а треће Француска.

Коначан пласман:

1. Италија
2. Шпанија
3. Француска
4. Словенија
5. Русија
6. Литванија
7. Украјина
8. Шведска
9. Словачка
10. Турска
11. Пољска
- 12. Србија**
13. Белгија
14. Чешка
15. Мађарска
16. Летонија

Састав Србије: 4 Снежана Чолић, 5 Зорана Николић, 6 Јелена Станковић, 7 Тијана Дијан, 8 Јелена Штулић, 9 Каја Станковић, 10 Јелена Репић, 11 Милена Тошковић, 12 Дијана Станчић, 13 Јована Каракашевић, 14 Ивана Брајковић, 15 Александра Ђорђевић

Тренер: Зоран Ковачић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У РУМУНИЈИ 2011.

Такмичење је одржано од 4. до 14. августа 2011. године у Орадеи. Прво место заузела је Белгија, друго Француска, а треће Шпанија.

Коначан пласман:

1. Белгија
2. Француска
3. Шпанија
4. Шведска
5. Холандија
6. Пољска
7. Турска
- 8. Србија**
9. Чешка
10. Италија
11. Словенија
12. Румунија
13. Русија
14. Словачка
15. Украјина
16. Литванија

Састав Србије: 4 Наташа Ковачевић, 5 Анита Бошњак, 6 Јована Видаковић, 7 Јелена Станковић, 8 Нина Хаџибабић, 9 Кристина Топузовић, 10 Александра Станаћев, 11 Милица Тошковић, 12 Емеше Вида, 13 Катарина Вучковић, 14 Ивана Брајковић, 15 Јована Ђорђевић

Тренер: Зоран Ковачић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У РУМУНИЈИ 2012.

Такмичење је одржано од 26. јула до 5. августа 2012. године у Букурешту. Прво место заузела је Француска, друго Русија, а треће Србија.

Коначан пласман:

1. Француска
2. Русија
- 3. Србија**
4. Холандија
5. Шпанија
6. Турска
7. Хрватска
8. Италија
9. Словачка
10. Шведска
11. Грчка
12. Словенија
13. Чешка
14. Пољска
15. Белгија
16. Румунија

Састав Србије: 4 Ивана Бошковић, 5 Уна Николић, 6 Јована Видаковић, 7 Наташа Ковачевић, 8 Олга Степановић, 9 Кристина Топузовић, 10 Александра Станаћев, 11 Катарина Вучковић, 12 Жаклина

Јаковић, 13 Сања Мандић, 14 Драгана Станковић,
15 Александра Црвендакић

Тренер: Зоран Ковачић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ХРВАТскоЈ 2013.

Такмичење је одржано од 15. до 25. августа
2013. године у Вуковару и Винковцима. Прво место
заузела је Шпанија, друго Француска, а треће Србија.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Француска
- 3. Србија**
4. Холандија
5. Русија
6. Италија
7. Турска
8. Шведска
9. Португал
10. Грчка
11. Чешка
12. Словенија
13. Хрватска
14. Словачка
15. Белорусија
16. Енглеска

Састав Србије: 4 Инес Ђорда, 5 Бојана Стева-
новић, 6 Богдана Родић, 7 Даница Пипер, 8 Бранка
Луковић, 9 Ања Спасојевић, 10 Сања Мандић, 11
Александра Црвендакић, 12 Радмила Малетић,
13 Јулијана Војиновић, 14 Драгана Станковић, 15
Јелена Ђирић.

Тренер: Зоран Ковачић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ПОРТУГАЛУ 2014.

Такмичење је одржано од 17. до 27. јула 2014.
године у Матосињосу. Прво место заузела је Русија,
друго Француска, а треће Шпанија.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Француска
3. Шпанија
- 4. Србија**
5. Белгија
6. Холандија
7. Италија
8. Хрватска
9. Португал
10. Словенија
11. Чешка
12. Пољска
13. Литванија
14. Грчка
15. Турска
16. Шведска

Састав Србије: 4 Александра Катанић, 5 Бојана
Стевановић, 6 Ања Спасојевић, 7 Јована Шубашић, 8
Снежана Богићевић, 9 Кристина Арсенић, 10 Тијана
Цукић, 11 Александра Црвендакић, 12 Тамара
Јокић, 13 Јулијана Војиновић, 14 Нина Вељковић,
15 Јована Ногић

Тренер: Зоран Тир

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У СЛОВЕНИЈИ 2015.

Такмичење је одржано од 30. јула до 9. августа
2015. године у Цељу. Прво место заузела је Шпанија,
друго Француска, а треће Русија.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Француска
3. Русија
4. Италија
5. Словенија
6. Чешка
7. Белгија
8. Холандија
9. Хрватска
10. Литванија
- 11. Србија**
12. Израел
13. Мађарска
14. Пољска
15. Португал
16. Естонија

Састав Србије: 4 Катарина Зеџ, 5 Ања Маринко-
вић, 6 Јована Вучетић, 7 Јована Шубашић, 8 Снежана
Богићевић, 9 Кристина Арсенић, 10 Александра
Катанић, 11 Јована Ногић, 12 Невена Вучковић, 13
Тамара Јованчевић, 14 Ана Илић, 15 Милица Бојовић

Тренер: Зоран Тир

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У МАЂАРСКОЈ 2016.

Такмичење је одржано од 23. до 31. јула 2016.
године у Шопрону. Прво место заузела је Францу-
ска, друго Шпанија, а треће Русија.

Коначан пласман:

1. Француска
2. Шпанија
3. Русија
4. Летонија
5. Мађарска
6. Белгија
7. Италија
8. Турска
9. Литванија
10. Словенија
- 11. Србија**
12. Хрватска
13. Чешка

14. Израел
15. Словачка
16. Холандија

Састав Србије: 4 Ивана Катанић, 5 Невена Наумчев, 6 Ђурђина Бокић, 7 Марија Стојановић, 8 Марија Стојиљковић, 9 Теодора Турудић, 10 Тијана Јелићи, 11 Марија Илић, 12 Невена Вучковић, 13 Владана Вујисић, 14 Мина Ђорђевић, 15 Милица Бојовић

Тренер: Милош Павловић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У МАЂАРСКОЈ 2017.

Такмичење је одржано од 5. до 13. августа 2017. године у Шопруну. Прво место заузела је Белгија, друго Србија, а треће Француска.

Коначан пласман:

1. Белгија
2. Србија
3. Француска
4. Чешка
5. Мађарска
6. Шпанија
7. Словенија
8. Шведска
9. Хрватска
10. Италија
11. Русија
12. Босна и Херцеговина
13. Летонија
14. Литванија
15. Турска
16. Грчка

Састав Србије: 4 Невена Димитријевић, 5 Ивана Цураковић, 7 Ивана Катанић, 8 Маријана Зукановић, 9 Теодора Турудић, 12 Лена Радуловић, 13 Марта Вуловић, 14 Невена Наумчев, 15 Мина Ђорђевић, 21 Јелена Новковић, 22 Ана Перић, 25 Ивана Раца

Тренер: Милош Павловић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ИТАЛИЈИ 2018.

Такмичење је одржано од 4. до 12. августа 2018. године у Удинама. Прво место заузела је Немачка, друго Шпанија, а треће Мађарска.

Коначан пласман:

1. Немачка
2. Шпанија
3. Мађарска
4. Летонија
5. Белгија
6. Чешка
7. Француска
8. Русија
9. Хрватска
10. Италија

11. Пољска
12. Србија
13. Босна и Херцеговина
14. Ирска
15. Шведска
16. Словенија

Састав Србије: 4 Катарина Јаковљевић, 5 Софија Олић, 7 Вишња Стефановић, 8 Надежда Недељков, 10 Николина Деурић, 12 Лена Радуловић, 13 Марта Вуловић, 14 Александра Мужевић, 15 Јелена Митровић, 16 Надија Смаилбеговић, 17 Тина Селаковић, 22 Ана Перић

Тренер: Богдан Буљ

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 2019.

Такмичење је одржано од 6. до 14. јула 2019. године у Сарајеву. Прво место заузела је Италија, друго Мађарска, а треће Француска.

Коначан пласман:

1. Италија
2. Мађарска
3. Француска
4. Русија
5. Шпанија
6. Немачка
7. Летонија
8. Чешка
9. Белорусија
10. Пољска
11. Израел
12. Белгија
13. Литванија
14. Босна и Херцеговина
15. Хрватска
16. Србија

Састав Србије: 1 Катарина Дешић, 2 Тамара Чорто, 4 Мона Зарић, 5 Софија Радојчин, 6 Надија Смаилбеговић, 7 Вишња Стефановић, 10 Николина Деурић, 12 Николија Јовановић, 13 Надежда Недељков, 14 Александра Мужевић, 15 Марија Ристић, 16 Марта Митровић

Тренер: Наташа Анђелић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У ГРЧКОЈ 2020.

Требао је да се одржи у Ираклиону, али је одложено због пандемије изазване вирусом Ковид-19.

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА ЈУНИОРКЕ У-21

Одложено због пандемије изазване вирусом Ковид-19.

ЕВРОПСКА ПРЕНСТВА ЗА МЛАДЕ

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У СЛОВАЧКОЈ 2000.

Такмичење је одржано од 28. јула до 6. августа 2000. године у Бардјејову, Лучењецу и Ружомбероку. Прво место заузела је Русија, друго Чешка, а треће Румунија.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Чешка
3. Румунија
4. Турска
5. Шпанија
6. Хрватска
7. Мађарска
8. Словачка
9. Пољска
10. Немачка
11. Италија
12. Летонија

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У ХРВАТСКОЈ 2002.

Такмичење је одржано од 26. јула до 4. августа 2002. године у Загребу. Прво место заузела је Чешка, друго Русија, а треће Француска.

Коначан пласман:

1. Чешка
2. Русија
3. Француска
4. Летонија
5. Шпанија
6. Хрватска
7. Грчка
8. Турска
9. Словачка
10. Мађарска
11. Италија
12. Немачка

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У ФРАНЦУСКОЈ 2004.

Такмичење је одржано од 23. јула до 1. августа 2004. године у Вану. Прво место заузела је Русија, друго Француска, а треће Чешка.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Француска
3. Чешка
4. Мађарска
5. Украјина
6. Пољска

7. Словачка
8. Хрватска
9. Шпанија
10. Белгија
11. Финска
12. Италија

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У ЧЕШКОЈ 2005.

Такмичење је одржано од 1. до 10. јула 2005. године у Брну. Прво место заузела је Француска, друго Пољска, а треће Летонија.

Коначан пласман:

1. Француска
2. Пољска
3. Летонија
4. Грчка
5. Хрватска
6. Италија
7. Украјина
8. Шпанија
9. Немачка
10. Чешка
11. Русија
12. Мађарска
13. Турска
14. Белгија
15. Финска
16. Румунија

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У МАЂАРСКОЈ 2006.

Такмичење је одржано од 7. до 16. јула 2006. године у Шопрону. Прво место заузела је Русија, друго Мађарска, а треће Француска.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Мађарска
3. Француска
4. Шпанија
5. Белгија
6. Немачка
7. Бугарска
8. Грчка
9. Италија
10. Чешка
11. Турска
12. Летонија
13. Украјина
14. Израел
15. Пољска
16. Финска

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У БУГАРСКОЈ 2007.

Такмичење је одржано од 13. до 22. јула 2007. године у Софији. Прво место заузела је Шпанија, друго Србија, а треће Француска. Ово је први наступ и прва медаља наше младе (У-20) репрезентације.

Коначан пласман:

1. Шпанија
- 2. Србија**
3. Француска
4. Турска
5. Белгија
6. Италија
7. Русија
8. Немачка
9. Бугарска
10. Грчка
11. Белорусија
12. Летонија
13. Украјина
14. Чешка
15. Израел
16. Мађарска

Састав Србије: 4 Тамара Радочај, 5 Марина Ристић, 6 Јелена Радић, 7 Маја Шћекић, 8 Тамара Бајић, 9 Јована Рад, 10 Адријана Кнежевић, 11 Зорица Митов, 12 Дуња Прчић, 13 Нина Ђоковић, 14 Биљана Стјепановић, 15 Миљана Бојовић

Тренер: Јовица Антонић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У ИТАЛИЈИ 2008.

Такмичење је одржано од 11. до 20. јула 2008. године у Кјету, Сулмони и Пескари. Прво место заузела је Русија, друго Француска, а треће Србија.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Француска
- 3. Србија**
4. Шпанија
5. Украјина
6. Летонија
7. Турска
8. Литванија
9. Италија
10. Чешка
11. Црна Гора
12. Белорусија
13. Немачка
14. Бугарска
15. Белгија
16. Грчка

Састав Србије: 4 Ивана Мусовић, 5 Соња Петровић, 6 Драгана Гобелјић, 7 Смиљана Ивановић, 8 Ива Роглић, 9 Јелена Миловановић, 10 Маја Миљковић, 11

Нина Богићевић, 12 Јелена Церина, 13 Ана Дабовић, 14 Тијана Ајдуковић, 15 Ирена Матовић

Тренер: Јовица Антонић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У ПОЉСКОЈ 2009.

Такмичење је одржано од 9. до 19. јула 2009. године у Гдињу. Прво место заузела је Француска, друго Шпанија, а треће Летонија.

Коначан пласман:

1. Француска
2. Шпанија
3. Летонија
4. Русија
5. Пољска
6. Турска
- 7. Србија**
8. Немачка
9. Италија
10. Бугарска
11. Шведска
12. Литванија
13. Украјина
14. Белорусија
15. Чешка
16. Црна Гора

Састав Србије: 4 Јована Поповић, 5 Соња Петровић, 6 Латинка Душанић, 7 Татјана Живановић, 8 Нина Богићевић, 9 Невена Јовановић, 10 Јелена Јовановић, 11 Јефимија Каракашевић, 12 Милица Палигорић, 13 Ана Дабовић, 14 Кристина Балтић, 15 Тијана Ајдуковић

Тренер: Петар Марковић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У ЛЕТОНИЈИ 2010.

Такмичење је одржано од 15. до 25. јула 2010. године у Лијепаји и Гробини. Прво место заузела је Француска, друго Шпанија, а треће Летонија.

Коначан пласман:

1. Русија
2. Шпанија
3. Летонија
4. Француска
5. Украјина
6. Литванија
7. Турска
- 8. Србија**
9. Пољска
10. Холандија
11. Белорусија
12. Италија
13. Румунија
14. Немачка
15. Шведска
16. Бугарска

Састав Србије: 4 Јована Поповић, 5 Ана Радовић, 6 Сања Орозовић, 7 Татјана Живановић, 8 Кристина Балтић, 9 Невена Јовановић, 10 Јелена Јовановић, 11 Милана Живадиновић, 12 Сандра Бошковић, 13 Сара Крњић, 14 Тијана Ајдуковић, 15 Латинка Душанић

Тренер: Драгомир Буквић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У СРБИЈИ 2011.

Такмичење је одржано од 7. до 17. јула 2011. године у Новом Саду и Зрењанину. Прво место заузела је Шпанија, друго Русија, а треће Пољска.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Русија
3. Пољска
- 4. Србија**
5. Француска
6. Украјина
7. Италија
8. Велика Британија
9. Турска
10. Холандија
11. Литванија
12. Летонија
13. Словачка
14. Белорусија
15. Немачка
16. Румунија

Састав Србије: 4 Снежана Чолић, 5 Каја Станковић, 6 Марина Марковић, 7 Ивана Грбић, 8 Милана Живадиновић, 9 Јелена Првуловић, 10 Дијана Станчић, 11 Николина Николић, 12 Маја Вучуровић, 13 Сара Крњић, 14 Тина Јовановић, 15 Тијана Ајдуковић

Тренер: Милкан Мрђа

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У МАЂАРСКОЈ 2012.

Такмичење је одржано од 16. до 26. августа 2012. године у Дебрецину. Прво место заузела је Шпанија, друго Русија, а треће Турска.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Русија
3. Турска
4. Холандија
5. Француска
6. Шведска
7. Украјина
8. Белорусија
9. Литванија
10. Пољска
- 11. Србија**
12. Словачка
13. Италија
14. Португал

15. Летонија
16. Велика Британија

Састав Србије: 4 Снежана Чолић, 5 Тијана Дијан, 6 Јелена Станковић, 7 Јована Јакшић, 8 Каја Станковић, 9 Наташа Ковачевић, 10 Александра Станаћев, 11 Милица Тошковић, 12 Јована Ђорђевић, 13 Тамара Рајић, 14 Ивана Брајковић, 15 Емеше Вида

Тренер: Раденко Варагић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У ТУРСКОЈ 2013.

Такмичење је одржано од 4. до 14. јула 2013. године у Самсуну. Прво место заузела је Шпанија, друго Италија, а треће Турска.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Италија
3. Турска
4. Белорусија
5. Француска
6. Русија
7. Словачка
- 8. Србија**
9. Грчка
10. Холандија
11. Украјина
12. Пољска
13. Шведска
14. Немачка
15. Мађарска
16. Литванија

Састав Србије: 4 Наташа Ковачевић, 5 Зорана Маринковић, 6 Александра Станаћев, 7 Јелена Станковић, 8 Невена Марковић, 9 Кристина Топузовић, 10 Дијана Станчић, 11 Милица Тошковић, 12 Марија Мршић, 13 Тамара Рајић, 14 Ивана Брајковић, 15 Јована Ђорђевић

Тренер: Раденко Варагић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У ИТАЛИЈИ 2014.

Такмичење је одржано од 3. до 13. јула 2014. године у Удинама. Прво место заузела је Француска, друго Шпанија, а треће Италија.

Коначан пласман:

1. Француска
2. Шпанија
3. Италија
- 4. Србија**
5. Летонија
6. Пољска
7. Русија
8. Словачка
9. Турска
10. Холандија

11. Чешка
12. Украјина
13. Белгија
14. Белорусија
15. Шведска
16. Грчка

Састав Србије: 4 Инес Ђорда, 5 Александра Црвендакић, 6 Јована Видаковић, 7 Драгана Николић, 8 Олга Степановић, 9 Кристина Топузовић, 10 Александра Станаћев, 11 Катарина Вучковић, 12 Жаклина Јанковић, 13 Сања Мандић, 14 Драгана Станковић, 15 Ивана Бошковић

Тренер: Игор Поленек

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У ШПАНИЈИ 2015.

Такмичење је одржано од 2. до 12. јула 2015. године у Тегисеу и Тинају (острво Ланзароте). Прво место заузела је Шпанија, друго Француска, а треће Холандија.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Француска
3. Холандија
4. Русија
5. Италија
6. Португал
7. Пољска
8. Словачка
9. Турска
- 10. Србија**
11. Белгија
12. Летонија
13. Немачка
14. Мађарска
15. Чешка
16. Украјина

Састав Србије: 4 Инес Чорда, 5 Тијана Цукић, 6 Богдана Родић, 7 Драгана Николић, 8 Бранка Луковић, 9 Ана Спасојевић, 10 Сања Мандић, 11 Александра Црвендакић, 12 Данијела Димитријевић, 13 Јулијана Војиновић, 14 Драгана Станковић, 15 Јелена Ђирић

Тренер: Игор Поленек

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У ПОРТУГАЛУ 2016.

Такмичење је одржано од 9. до 17. јула 2016. године у Матосињосу. Прво место заузела је Шпанија, друго Италија, а треће Русија.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Италија
3. Русија

4. Србија

5. Белгија
6. Француска
7. Летонија
8. Пољска
9. Холандија
10. Португал
11. Босна и Херцеговина
12. Шведска
13. Турска
14. Грчка
15. Словачка
16. Немачка

Састав Србије: 4 Катарина Зећ, 5 Бојана Стевановић, 6 Александра Катанић, 7 Јована Шубашић, 8 Снежана Богићевић, 9 Кристина Арсенић, 10 Тијана Цукић, 11 Александра Црвендакић, 12 Ања Спасојевић, 13 Јулијана Војиновић, 14 Ана Илић, 15 Јована Ногић

Тренер: Богдан Буљ

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У ПОРТУГАЛУ 2017.

Такмичење је одржано од 8. до 16. јула 2017. године у Матосињосу. Прво место заузела је Шпанија, друго Словенија, а треће Русија.

Коначан пласман:

1. Шпанија
2. Словенија
3. Русија
4. Француска
5. Мађарска
6. Италија
7. Белгија
8. Летонија
- 9. Србија**
10. Пољска
11. Шведска
12. Португал
13. Холандија
14. Литванија
15. Турска
16. Босна и Херцеговина

Састав Србије: 4 Катарина Зећ, 6 Ђурђина Ђокић, 7 Јована Шубашић, 8 Снежана Богићевић, 9 Анастасија Подунавац, 10 Александра Катанић, 11 Јована Ногић, 13 Владана Вујисић, 14 Ана Илић, 15 Милица Бојовић, 21 Тамара Јованчевић, 22 Мина Ђорђевић

Тренер: Богдан Буљ

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У МАЂАРСКОЈ 2018.

Такмичење је одржано од 7. до 15. јула 2018. године у Шопрону. Прво место заузела је Шпанија, друго Србија, а треће Холандија.

Коначан пласман:

1. Шпанија
- 2. Србија**
3. Холандија
4. Италија
5. Мађарска
6. Француска
7. Португал
8. Шведска
9. Немачка
10. Белгија
11. Летонија
12. Пољска
13. Русија
14. Словенија
15. Словачка
16. Хрватска

Састав Србије: 1 Невена Наумчев, 2 Мина Ђорђевић, 3 Владана Вујисић, 5 Тамара Јованчевић, 6 Лара Радловић, 8 Маријана Зукановић, 9 Теодора Турудић, 10 Милица Бојовић, 11 Ивана Раца, 12 Невена Вучковић, 13 Ивана Катанић, 17 Марија Стојановић

Тренер: Милош Павловић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У ЧЕШКОЈ 2019.

Такмичење је одржано од 3. до 11. августа 2019. године у Клатови. Прво место заузела је Италија, друго Русија, а треће Француска.

Коначан пласман:

1. Италија
2. Русија
3. Француска
4. Белгија
5. Шпанија
- 6. Србија**
7. Пољска
8. Мађарска
9. Чешка
10. Летонија
11. Литванија
12. Шведска
13. Холандија
14. Португал
15. Белорусија
16. Немачка

Састав Србије: 4 Ивана Катанић, 5 Тијана Јелић, 6 Невена Димитријевић, 7 Марта Вуловић, 8 Маријана Зукановић, 9 Теодора Турудић, 10 Катарина Јаковљевић, 12 Маша Јанковић, 13 Марина Стојић, 14 Софија Олић, 16 Мина Ђорђевић, 17 Невена Наумчев

Тренер: Милош Павловић

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ У МАЂАРСКОЈ 2020.

Требао је да се одржи у Шопрону, али је одложено због пандемије изазване вирусом Ковид-19.

ЕВРОПСКО ПРВЕНСТВО ЗА МЛАДЕ 2021.

Одложено због пандемије изазване вирусом Ковид-19.

КАДЕТСКА И ЈУНИОРСКА СВЕТСКА ПРВЕНСТВА

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-17 У ФРАНЦУСКОЈ 2010.

Такмичење је одржано од 16. до 25. јула 2010. године у Тулузу и Родезу. Прво место заузеле су САД, друго Француска, а треће Кина.

Коначан пласман:

1. САД
2. Француска
3. Кина
4. Белгија
5. Јапан
6. Русија
7. Аустралија
8. Шпанија
9. Аргентина
10. Турска
11. Канада
12. Мали

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-17 У ХОЛАНДИЈИ 2012.

Такмичење је одржано од 17. до 26. августа 2012. године у Амстердаму. Прво место заузеле су САД, друго Шпанија, а треће Канада.

Коначан пласман:

1. САД
2. Шпанија
3. Канада
4. Јапан
5. Аустралија
6. Италија
7. Белгија
8. Холандија
9. Јужна Кореја
10. Мали
11. Бразил
12. Турска

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-17 У ХОЛАНДИЈИ 2014.

Такмичење је одржано од 28. јуна до 6. јула 2014. године у Клатови и Плзењу. Прво место заузеле су САД, друго Шпанија, а треће Мађарска.

Коначан пласман:

1. САД
2. Шпанија
3. Мађарска
4. Чешка
5. Аустралија
6. Канада
7. Јапан
8. Француска
9. Бразил
10. Јужна Кореја
11. Кина
12. Мали
13. Италија
14. Мексико
15. Словачка
16. Египат

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-17 У ШПАНИЈА 2016.

Такмичење је одржано од 22. јуна до 2. јула 2016. године у Сарагоси. Прво место заузела је Аустралија, друго Италија, а треће САД.

Коначан пласман:

1. Аустралија
2. Италија
3. САД
4. Кина
5. Чешка
6. Шпанија
7. Канада
8. Француска
9. Јапан
10. Летонија
11. Мали
12. Португал
13. Бразил
14. Мексико
15. Јужна Кореја

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-17 У БЕЛОРУСИЈИ 2018.

Такмичење је одржано од 21. до 29. јула 2018. године у Минску. Прво место заузеле су САД, друго Француска, а треће Аустралија.

Коначан пласман:

1. САД
2. Француска
3. Аустралија
4. Мађарска
5. Италија

6. Шпанија
7. Јапан
8. Летонија
9. Канада
10. Мали
11. Кина
12. Нови Зеланд
13. Аргентина
14. Колумбија
15. Белорусија
16. Ангола

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-17 У РУМУНИЈИ 2020.

Требало да се одржи у Клуж-Напоку, али је одложено због пандемије изазване вирусом Ковид-19.

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19 У АМЕРИЦИ 1985.

Такмичење је одржано од 13. до 21. августа 1985. године у Колорадо Спрингсу. Прво место заузео је СССР, друго Јужна Кореја, а треће Југославија.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Јужна Кореја
3. Југославија
4. Кина
5. САД
6. Аустралија
7. Шпанија
8. Канада
9. Куба
10. Сенегал

Састав Југославије: 4 Стојна Вангеловска, 5 Андреа Пукшић, 6 Елеонора Вилд, 7 Данира Накић, 8 Оливера Петровић, 9 Јасмина Алић, 10 Елмира Калић, 11 Разија Мујановић, 12 Загорка Почекловић, 13 Жељана Листеш, 14 Бојана Милошевић, 15 Ивана Радовић

Тренер: Милан Васојевић

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19 У ШПАНИЈА 1989.

Такмичење је одржано од 23. до 30. јула 1989. године у Билбау. Прво место заузео је СССР, друго Југославија, а треће Аустралија.

Коначан пласман:

1. СССР
2. Југославија
3. Аустралија
4. Чехословачка
5. Шпанија
6. Јужна Кореја
7. САД
8. Бразил

9. Кина
10. Куба
11. Бугарска
12. ДР Конго

Састав Југославије: 4 Миланка Недовић, 5 Данијела Илић, 6 Сергеја Зупан, 7 Елеонора Вилд, 8 Марина Велимировић, 9 Данира Накић, 10 Весна Бајкуша, 11 Жана Лелас, 12 Нина Бједов, 13 Сања Весел, 14 Романа Дукић, 15 Гордана Џолић

Тренер: Миодраг Весковић

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19 У ЈУЖНОЈ КОРЕЈИ 1993.

Такмичење је одржано од 1. до 8. августа 1993. године у Сеулу. Прво место заузела је Аустралија, друго Русија, а треће Пољска.

Коначан пласман:

1. Аустралија
2. Русија
3. Пољска
4. Јужна Кореја
5. Бразил
6. Француска
7. САД
8. Јапан
9. Бугарска
10. ДР Конго
11. Кина
12. Кинески Тајпеј

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19 У БРАЗИЛУ 1997.

Такмичење је одржано од 5. до 13. јула 1997. године у Наталу. Прво место заузеле су САД, друго Аустралија, а треће Словачка.

Коначан пласман:

1. САД
2. Аустралија
3. Словачка
4. Бразил
5. Русија
6. Чешка
7. Кина
8. Шпанија
9. Аргентина
10. Мали
11. Куба
12. Јапан

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19 У ЧЕШКОЈ 2001.

Такмичење је одржано од 14. до 22. јула 2001. године у Брну. Прво место заузела је Чешка, друго Русија, а треће САД.

Коначан пласман:

1. Чешка
2. Русија
3. САД
4. Аустралија
5. Француска
6. Куба
7. Бразил
8. Литванија
9. Кина
10. Пољска
11. Јапан
12. Мали

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19 У ТУНИСУ 2005.

Такмичење је одржано од 15. до 24. јула 2005. године у Небулу и Тунису. Прво место заузеле су САД, друго Србија и Црна Гора, а треће Кина.

Коначан пласман:

1. САД
- 2. Србија и Црна Гора**
3. Кина
4. Русија
5. Шпанија
6. Јужна Кореја
7. Аустралија
8. Мађарска
9. Канада
10. Порторико
11. ДР Конго
12. Тунис

Састав Србије и Црне Горе: 4 Тамара Радочај, 5 Дајана Бутулија, 6 Јелена Церина, 7 Ива Прћић, 8 Маја Миљковић, 9 Зорица Митов, 10 Адријана Кнежевић, 11 Јелена Дубљевић, 12 Дуња Прћић, 13 Вишња Илић, 14 Биљана Стјепановић, 15 Миљана Бојовић

Тренер: Жељко Вукићевић

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19 У СЛОВАЧКОЈ 2007.

Такмичење је одржано од 26. јула до 5. августа 2007. године у Братислави. Прво место заузеле су САД, друго Шведска, а треће Србија.

Коначан пласман:

1. САД
2. Шведска
- 3. Србија**
4. Шпанија
5. Аустралија
6. Словачка
7. Чешка
8. Јужна Кореја
9. Канада
10. Бразил
11. Кина

12. Литванија
13. Јапан
14. Аргентина
15. Мали
16. Обала Слоноваче

Састав Србије: 4 Јована Месарош, 5 Соња Петровић, 6 Ирена Матовић, 7 Нина Богићевић, 8 Ива Роглић, 9 Јелена Миловановић, 10 Маја Миљковић, 11 Драгана Гобелић, 12 Јелена Черина, 13 Смиљана Ивановић, 14 Ивана Мусовић, 15 Анђа Ивковић

Тренер: Зоран Ковачић

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19 НА ТАЈЛАНДУ 2009.

Такмичење је одржано од 23. јула до 2. августа 2009. године у Бангкоку. Прво место заузеле су САД, друго Шпанија, а треће Аргентина.

Коначан пласман:

1. САД
2. Шпанија
3. Аргентина
4. Канада
5. Аустралија
6. Русија
7. Француска
8. Литванија
9. Бразил
10. Чешка
11. Кина
12. Јапан
13. Јужна Кореја
14. Мали
15. Тунис
16. Тајланд

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19 У ЧИЛЕУ 2011.

Такмичење је одржано од 21. до 31. јула 2011. године у Пуерто Монту и Пуерто Варасу. Прво место заузеле су САД, друго Шпанија, а треће Бразил.

Коначан пласман:

1. САД
2. Шпанија
3. Бразил
4. Аустралија
5. Канада
6. Француска
7. Јапан
8. Русија
9. Кина
10. Италија
11. Кинески Тајпеј
12. Чиле
13. Аргентина
14. Словенија
15. Египат
16. Нигерија

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19 У ЛИТВАНИЈИ 2013.

Такмичење је одржано од 19. до 28. јула 2013. године у Клајпеду и Паневежису. Прво место заузеле су САД, друго Француска, а треће Аустралија.

Коначан пласман:

1. САД
2. Француска
3. Аустралија
4. Шпанија
5. Кина
6. Бразил
7. Канада
8. Јапан
9. Русија
10. Холандија
11. Србија
12. Литванија
13. Јужна Кореја
14. Аргентина
15. Мали
16. Сенегал

Састав Србије: 4 Ивана Бошковић, 5 Александра Црвендакић, 6 Јована Видаковић, 7 Наташа Ковачевић, 8 Олга Степановић, 9 Кристина Топузовић, 10 Александра Станаћев, 11 Катарина Вучковић, 12 Жаклина Јаковић, 13 Сања Мандић, 14 Јелена Ђирић, 15 Ивана Бошковић

Тренер: Зоран Ковачић

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19 У РУСИЈИ 2015.

Такмичење је одржано од 18. до 26. јула 2015. године у Чехову и Видноју. Прво место заузеле су САД, друго Русија, а треће Аустралија.

Коначан пласман:

1. САД
2. Русија
3. Аустралија
4. Шпанија
5. Француска
6. Белгија
7. Кина
8. Канада
9. Холандија
10. Бразил
11. Србија
12. Мали
13. Јужна Кореја
14. Кинески Тајпеј
15. Аргентина
16. Египат

Састав Србије: 4 Катарина Зец, 5 Бојана Стевановић, 6 Тамара Јокић, 7 Јована Шубашић, 8 Снежана Богићевић, 9 Кристина Арсенић, 10 Александра

Катанић, 11 Јована Ногић, 12 Невена Вучковић, 13 Јулијана Војиновић, 14 Ана Илић, 15 Милица Бојовић
Тренер: Зоран Тир

**СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19
У ИТАЛИЈИ 2017.**

Такмичење је одржано од 22. до 30. јула 2017. године у Удинама и Чивидале дел Фријулиу. Прво место заузела је Русија, друго САД, а треће Канада.

Коначан пласман:

1. Русија
2. САД
3. Канада
4. Јапан
5. Француска
6. Аустралија
7. Кина
8. Шпанија
9. Мађарска
10. Летонија
11. Италија
12. Мексико
13. Мали
14. Порторико
15. Јужна Кореја
16. Египат

**СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19
НА ТАЈЛАНДУ 2019.**

Такмичење је одржано од 20. до 28. јула 2019. године у Бангкоку. Прво место заузеле су САД, друго Аустралија, а треће Шпанија.

Коначан пласман:

1. САД
2. Аустралија
3. Шпанија

4. Белгија
5. Кина
6. Канада
7. Мали
8. Јапан
9. Јужна Кореја
10. Мађарска
11. Колумбија
12. Аргентина
13. Немачка
14. Летонија
15. Мозамбик
16. Тајланд

**СВЕТСКО ПРВЕНСТВО У-19
У МАЂАРСКОЈ 2021.**

Такмичење је одржано од 7. до 15. августа 2021. године у Дебрецину. Прво место заузеле су САД, друго Аустралија, а треће Мађарска.

Коначан пласман:

1. САД
2. Аустралија
3. Мађарска
4. Мали
5. Канада
6. Чешка
7. Шпанија
8. Русија
9. Јапан
10. Француска
11. Италија
12. Египат
13. Јужна Кореја
14. Кинески Тајпеј
15. Аргентина
16. Бразил

Табела 1: Успеси свих југословенских/српских селекција⁶

	Наступи/ од могућих	Злато	Сребро	Бронза	Утакмице	Победе	Порази	% победа
У-16	27/31	1	4	2	207	116	91	56
У-18	32/36	3	5	5	245	146	99	59,6
У-20	13/18	0	2	1	106	60	46	56,6
У-19	6/14	0	2	2	46	28	18	60,1
Ук.	78/99	4	13	10	604	350	254	57,9

Извори:

www.archive.fiba.com
www.fiba.basketball
www.kss.rs
Документација КСС-а

Литература:

Винко Бајровић. *Алманах Кошаркашкој савеза Јуџо-славије: 1945-1988*. Београд : КСЈ, 1989.

[6] www.archive.fiba.com

YUGOSLAVIA / SERBIA AT JUNIOR WOMEN'S BASKETBALL CHAMPIONSHIPS (1965-2021)

Championships for junior female basketball players have been held since the 1960s and 1970s and the Yugoslav national teams have taken a significant place in all categories from the very beginning. The paper presents all tournaments (World and European Championships) for all three categories (U-16/17, U-18/19 and U-20) with the place and time of the competition, medal winners and the final placement of all selections. Out of 99 tournaments played, the Yugoslav / Serbian national team participated in 78

and won a total of 27 medals. Yugoslavia has won 20, and Serbia since 2006 a total of nine medals, two gold, three silver and four bronze medals. Many successful and famous senior female basketball players participated in these competitions and won their first big medals with the junior national teams. This paper follows their early careers in the national team by listing all the selections of the Yugoslav / Serbian national teams that participated in the mentioned tournaments.

Stefan NOVIČIĆ

LA YUGOSLAVIE / LA SERBIE AU CHAMPIONNAT DE BASKET-BALL FÉMININ POUR LES PLUS JEUNES CATÉGORIES (1965-2021)

Les championnats pour les plus jeunes catégories de joueuses de basket-ball commencèrent à se dérouler des années soixante aux années soixante-dix du XXème siècle, tandis que des représentations yougoslaves du début même occupèrent une place importante dans toutes les catégories. Dans cette étude sont présents tous les tournois (Championnats mondiaux et européens) pour toutes les trois catégories (U-16 /17, U-18 /19 et U-20) avec le lieu et l'horaire du déroulement du championnat, les personnes qui ont gagné des médailles et le placement final de toutes les sélections. De 99 tournois joués, la représentation de la Yougoslavie /

Serbie participe à 78 tournois et gagne 27 médailles en tout. La Yougoslavie obtient 20, tandis que la Serbie depuis 2006 dix médailles en tout, deux en or, trois en argent et quatre médailles en bronze. De nombreuses joueuses de basket-ball de renommée et célèbres de catégories seniors participèrent à ces championnats et gagnèrent avec les plus jeunes catégories de la représentation leurs premières grandes distinctions. À travers cette étude, on peut suivre aussi leurs carrières représentatives précoces, puisque toutes les équipes de la représentation de la Yougoslavie / de la Serbie qui ont participé aux tournois mentionnés sont citées.

Stefan NOVICIC

0503БОРНИК РАДОВА
НАРОДНОГ МУЗЕЈА"1969/2020"

Небојша ЦВЕЈИЋ
историчар, Шабац
nebojsacvejic@gmail.com

ЗБОРНИК РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ 1969-2020.

АПСТРАКТ: Музеј као установа која чува колективну свесћ и сећање, поред материјалног блага које поседује и које је стручно распоређено по различитим збиркама, своју мисију шири и уштем издавачке продукције. Писани трагови сведоче о врсти, квалитету, обиму и учешћалости радова даће инстиуције. Зборник радова Народног музеја (ISSN 0350-7262) покренућ је 1969. године као стручни часопис који ће публиковати резултате научног рада стручњака како из матичне куће, тако и са стране. До данас је објављено десет свезака Зборника, што га чини једном од ретких музејских публикација које у континуитету излазе више од пет деценија.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Народни музеј у Чачку, Зборник радова Народног музеја, публикација, анализа

Народни музеј у Чачку институција је од прворазредног значаја за културу Моравичког округа. Основан је 1952. године као установа која прикупља, проучава, обрађује, чува и презентује културна добра са подручја љубићког, моравичког, трнавског, драгачевског и таковског краја.

Током седмодеценијског постојања у Музеју је уприличено преко 500 изложби, организовано је око 120 археолошких ископавања и штампано је више од 200 различитих публикација.

Музеј је своју издавачку делатност започео 1955. године и реализује је кроз читав низ разноврсних издања. Изузетно место у тој богатој продукцији заузима *Зборник радова Народног музеја* (ISSN 0350-7262). *Зборник* је покренут 1969. године са намером да буде стручно гласило које ће објављивати резултате истраживања стручњака како из матичне куће, тако и оних са стране. Овај часопис спада међу најстарије музејске часописе у Србији. Успео је да задржи континуитет у излажењу и један је од ретких музејских

публикација која непрекидно траје више од пет деценија. *Зборник* се уређује према међународним стандардима за периодична издања и категорисан је као историјски часопис од националног значаја.

Покретац *Зборника* и његов први уредник био је Милован Вуловић, историчар уметности и дугогодишњи директор Музеја. Под његовим уредништвом штампа се ово музејско гласило од броја један па до броја XXV (1969-1995). Од броја XXVI (1996) уредник је Невенка Бојовић (етнолог) и тадашњи директор установе. Након ње, од 2004. године и броја XXXIV, уредник часописа постаје Делфина Рајић (историчар уметности и музејски саветник), садашњи директор Народног музеја.

У периоду од 1969. до 2020. године штампано је укупно 50 бројева (публикација носи ознаку претходне године). Изашло је 49 свезака и то 48 појединачних и један двоброј. Година 1970. је прескочена, док је за године 1992-1993. изашао двоброј (XXII-XXIII). Укупан обим публиковане грађе износи 15590 страна.

Зборник је покренут са амбицијом да постане стално гласило чачанског Народног музеја. Притом је изражена и јасна намера да се окупи што већи број сарадника, почев од младих истраживача па све до академика, а све у циљу изучавања прошлости Западног Поморавља. Од самог почетка часопис се бави темама које ангажују угледне научне и стручне ствараоце. Са посебном пажњом публикује се музејски материјал, чиме је у потпуности задовољена његова основна намена. Велики значај имају и теме из друштвене историје, чија обрада прати савремене токове у нашој историографији.

У *Зборнику* су представљени резултати научних истраживања из области историје (друштвене, економске и политичке), историје уметности, етнологије, палеонтологије, археологије, конзервације музејских предмета, као и музеологије везане за чачански крај (под којим се подразумева данашњи Моравички округ). У оквиру часописа посебно место заузимају и радови о појединцима који потичу из чачанског краја, а који су деловали и стекли славу у неким другим срединама и просторима.

У досадашњих 50 бројева обрађене су теме које обухватају временски распон од праисторије до савременог доба. Добро концепирана уређивачка политика резултирала је тиме што су поједини бројеви добијали тематске целине посвећене археолошким истраживањима, историји архитектуре, као и значајним историјским догађајима.

Значајно је и то да је у сваком декадном броју (X, XX, XXX, XL) публикована и библиографија свих до тада објављених радова, да би од броја XXXIV саставни део чланака постали и апстрактни и кључне речи. Резимеи радова и прилога од самог почетка превођени су на француски, да би се од броја XXIX усталила пракса превођења и на енглески језик.

У недостатку регионалних периодичних публикација посвећених заштити

непокретних културних добара, *Зборник* је дуги низ година вршио и ову функцију, дајући изузетан допринос проучавању црквеног и народног градитељства и уметности. Тако је, рецимо, број XXXVIII (за 2008. годину) штампан као *Споменница прага Чачка* поводом његове шестогодишњице.

Током вишедеценијског постојања *Зборник* је надограђивао своју концепцију. Ново графичко решење добија почев од 2004. године и броја XXXIV, променивши свој визуелни идентитет. Сваки наредни број доноси специфичан дизајн који, у исто време, одликава културно наслеђе чачанског краја, а притом је врло репрезентативан и лако препознатљив.

Уз штампану верзију, корисницима је доступна и електронска варијанта часописа у PDF формату која је видљива на сајту Народног музеја у Чачку (<https://www.cacakmuzej.org.rs/>).

На страницама *Зборника* радове је објавило 213 аутора, рачунајући ту анониме (203 аутора и 10 анонима). Укупан број објављених чланака/радова износи 724. Стручни и научни радови који чине *Зборник Народног музеја* одраз су свих напора који су уложени у стварање часописа током претходних пола века. Разнородне су теме којима су се аутори бавили, обухватајући импозантан простор разноврсног деловања. То је и показатељ ширине у стварању и уређењу једног важног музејског годишњака. Мноштво и разноликост тема, специфични визуелни идентитет, квалитет и трајност овог часописа говоре у прилог импресивног рада, пожртвовања и високог нивоа свести свих оних који су себе уткали у припремање и публикавање музејског *Зборника*.

ЛИТЕРАТУРА:

Зборник радова Народног музеја I-L

Библиографија *Зборника радова Народног музеја* (I/1969 - L/2020) / Небојша Цвејић, Чачак, Народни музеј 2021.

JOURNAL OF THE NATIONAL MUSEUM IN ČAČAK 1969-2020

The National Museum in Čačak is a highly important institution for the culture of the Moravica District. It was founded in 1952 as an institution that collects, studies, processes, preserves and presents cultural goods from the area of Ljubić, Moravica, Trnava, Dragačevo and Takovo region.

During its seven-decade existence, the Museum has organized over 500 exhibitions, about 120 archaeological excavations and printed more than 200 different publications.

The museum started its publishing activity in 1955 and it still realizes it through a variety of publications. *The Journal of the National Museum* (ISSN 0350-7262) has an exceptional place in this rich production. *The Journal* was launched in 1969 with the intention of being an expert journal that would publish the results of research done by both the experts from the museum itself and those coming from the outside. This journal is one of the oldest museum journals in Serbia. It has managed to maintain continuity in publishing and is one of the few museum publications that has been running continuously for more than five decades. *The Journal* is edited according to international standards for periodicals and is categorized as a historical journal of national importance.

The initiator of the *Journal* and its first editor was Milovan Vulović, an art historian and a long-term director of the Museum. Under his editorship, this museum journal was printed from number one to number XXV (1969-1995). From number XXVI (1996), the editor is Nevenka Bojović (ethnologist) and the then director of the institution. After that, as of 2004 and number XXXIV, the editor of the journal became Delfina Rajić (art historian and museum advisor) and the current director of the National Museum.

In the period from 1969 to 2020, a total of 50 issues were printed (the publication bears the label of the previous year). 49 volumes were published, of which 48 individual and one double issue. The year 1970 was skipped, while for the years 1992-93 a double issue (XXII-XXIII) was published. The total volume of published material is 15590 pages.

The Journal was launched with the ambition to become a permanent journal of the Čačak National Museum. At the same time, there was a clear intention to gather as many associates as possible, starting from young researchers to academics, all with the aim of studying the past of the Western Morava Basin. From the very beginning, the journal has been dealing with topics that engage reputable scientific and professional authors. The museum material is published with special attention, which completely satisfies its basic purpose. Topics from social history are also of great importance

and are treated according to the modern trends in our historiography.

The Journal presents the results of scientific research in the field of history (social, economic and political), art history, ethnology, palaeontology, archaeology, conservation of museum objects, as well as museology related to the Čačak region (which means today's Moravica District). Within the journal, a special place is occupied by papers about individuals who originate from the Čačak area, and who have acted and gained fame in some other environments and places.

The previous 50 issues included the topics that cover the time span from prehistory to modern times. The well-conceived editorial policy resulted in the fact that individual issues became thematic units, which are dedicated to archaeological research, the history of architecture, as well as to significant historical events.

It is also significant that every tenth issue (X, XX, XXX, XL) contains a bibliography of all previously published papers, while from issue XXXIV abstracts and key words became an integral part of the articles. Abstracts of papers and contributions have been translated into French from the very beginning and the practice of translating into English has been established since issue XXIX.

In the absence of regional periodicals dedicated to the protection of immovable cultural property, *the Journal* has performed this function for many years, making an exceptional contribution to the study of church and national architecture and art. Thus, for example, the issue XXXVIII (for 2008) was printed as the Memorial of the City of Čačak, on the occasion of its six hundredth anniversary.

During its decades-long existence, *the Journal* has upgraded its concept. It has had a new graphic design since 2004 and number XXXIV, which has changed its visual identity. Each subsequent issue brings a specific design that, at the same time, reflects the cultural heritage of the Čačak region and is very representative and easily recognizable.

In addition to the printed version, users can also access the electronic version of the magazine in PDF format, which is available on the website of the National Museum in Čačak (<https://www.cacakmuzej.org.rs/>).

The fiftieth issue of this journal and the lack of a complete bibliographic list of papers published so far motivated us to compile a complete bibliography of all printed issues of *the Journal*.

The bibliography of the Journal of the National Museum is a special bibliography, because it presents contributions within a certain journal. This bibliography of periodicals is also exhaustive (covers the entire production so far) and analytical, since it contains

contributions to a unique periodical publication. The bibliography itself is a treasure of diverse knowledge and a plethora of data. Some slightly forgotten researches were gathered in one place and a new life was breathed into them. New circumstances and a place in the new publication give them the opportunity to be read again. Thus, valuable reading was obtained for all those who would like to engage in scientific work or to satisfy their curiosity.

213 authors have published their works on the pages of the *Journal*, including the anonymous ones (203 authors and 10 anonymous). The total number of published articles / papers is 724. The professional

and scientific papers that make up the *Journal of the National Museum* are a reflection of all the efforts that have been invested in the creation of the journal during the previous half century. The authors dealt with a variety of topics, encompassing an impressive amount of diverse activities. It is also an indicator of broadness in the creation and editing of an important museum annual publication. The multitude and variety of topics, specific visual identity, quality and durability of this journal speak in favour of the impressive work, sacrifice and high level of awareness of all those who have woven themselves into the preparation and publication of the museum *Journal*.

Nebojša CVEJIĆ

LE RECUEIL DES TRAVAUX DU MUSÉE NATIONAL À CACAK 1969-2020

Le musée national à Cacak est une institution d'importance de premier rang pour la culture de la région de la Morava. Il fut fondé en 1952 comme institution qui recueille, étudie, exploite, garde et présente les biens culturels de la région de Ljubic, Morava, Trnava, Dragacevo et Takovo.

Durant son existence de soixante-dix ans, plus de 500 expositions furent présentes dans le Musée, plus de 120 fouilles archéologiques furent organisées et imprimées plus de 200 diverses publications.

Le musée commença son activité de publication en 1955 et la réalisa à travers une série de différentes publications. Une place particulière dans cette riche production occupe *Le recueil des travaux du Musée national (ISSN 0350 - 7262)*. On commença avec le *Recueil* en 1969 avec pour intention que soit présente une édition experte qui publierait les résultats des recherches d'expert autant de la maison mère, que de celles des alentours. Cette édition fait partie des plus anciennes publications muséales en Serbie. Elle réussit à maintenir la continuité de sa parution et c'est une des rares publications périodiques, qui est catégorisée comme publication historique d'importance nationale. *Le Recueil* est rédigé suivant les standards internationaux pour les éditions périodiques et catégorisé comme magazine historien d'importance nationale.

L'initiateur du *Recueil* et son premier rédacteur fut Milovan Vulovic, historien de l'art par profession et directeur de longue date du Musée. Sous sa direction, cette édition muséale est imprimée depuis le numéro un, puis jusqu'au numéro XXV (1969-1995). Du numéro XXVI (1996), la rédactrice fut Nevenka Bojovic (ethnologue) et le directeur d'alors de cette institution. Après elle, depuis l'année 2004 et du numéro XXXIV, le rédacteur de cette publication devient Delfina Rajic

(historienne de l'art et conseillère muséale) et directrice actuelle du Musée national).

Durant la période de 1969 à 2020, 50 numéros furent imprimés en tout (la publication porte la tomasion de l'année précédente). 49 cahiers furent publiés, de cela 48 parutions individuelles et une parution double. On passa l'année 1970, tandis que durant les années 1992-93, une double parution (XII-XIII) fut publiée. L'ampleur entière de la construction publiée est de 15 590 pages.

Le *Recueil* fut mis en marche avec pour ambition de devenir une édition permanente du Musée national de Cacak. De même, une intention expressive et claire pour regrouper un nombre de plus en plus grand de collaborateurs, en commençant par les jeunes chercheurs jusqu'aux académiciens et tout cela avec pour objectif d'étudier le passé du Pomoravlje de l'ouest. Du commencement même, cette publication s'occupe de thèmes qui engagent des créateurs scientifiques et experts de renommée. Avec une attention particulière, on publia le matériel muséal, par quoi son affectation essentielle fut complètement satisfaite. Les thèmes de l'histoire de la société, dont l'élaboration suit les cours contemporains dans notre historiographie, possédèrent une grande importance.

Dans le recueil furent présentés les résultats des recherches scientifiques du domaine de l'histoire (sociaux, économiques et politiques), de l'histoire de l'art, de l'ethnologie, de la paléontologie, de l'archéologie, de la conservation des objets muséaux, comme de la muséologie liés à la région de Cacak (parmi lesquels on sous-entend la région de la Morava d'aujourd'hui). Dans le cadre de ce magazine, une place particulière occupent aussi les travaux de certains qui proviennent de la région de Cacak, mais qui eurent de l'influence et acquérèrent de la gloire dans d'autres milieux et emplacements.

Dans les 50 numéros de jusqu'à présent furent élaborés les thèmes qui comprennent la période de la Préhistoire jusqu'au temps contemporain. La politique de rédaction bien conçue résulta du fait que certains numéros possédèrent des ensembles thématiques qui furent consacrés aux recherches archéologiques, à l'histoire de l'architecture, tout comme aux événements historiques importants.

Il est important aussi que dans chaque chiffre à décades (X,XX,XXX,XL) fut publiée aussi la bibliographie de toutes les études publiées jusqu'alors, pour que du nombre XXXIV, la partie intégrante des articles devinrent des abstraits et des mots clé. Les résumés des études et compléments depuis le début même furent traduits en français, pour qu'à partir du numéro XXIX, la pratique de la traduction se stabilise aussi avec la langue anglaise.

Par manque de publications périodiques régionales consacrées à la protection des biens culturels immobiliers, le *Recueil* effectua pour une longue durée d'années cette fonction également, en donnant une contribution exceptionnelle à l'approfondissement de la construction et de l'art ecclésiastique et national. Ainsi, par exemple, le numéro XXXVIII (pour l'année 2008) fut imprimé comme Mémoire de la ville de Cacak, à l'occasion de son 6ème anniversaire.

Durant son existence de plusieurs décennies, le *Recueil* rehaussa sa conception. Il obtient une nouvelle solution graphique et dès l'année 2004 et du numéro XXXIV, en changeant son identité visuelle. Chaque numéro suivant apporte un design spécifique qui, en même temps, dépeint le patrimoine culturel de la région de Cacak, de même, il est très représentatif et facilement reconnaissable.

En plus de la version imprimée, la variante électrique du magazine est accessible aux utilisateurs en format PDF, qui peut être visible sur le site du Musée national à Cacak (<https://www.cacakmuzej.org.rs/>).

Le cinquantième numéro de ce magazine, tout comme le fait que jusqu'à présent on n'effectua pas l'inventaire des travaux publics, furent des motifs pour que la bibliographie complète de tous les numéros du *Recueil* soit effectuée.

La bibliographie du *Recueil du Musée national* est une bibliographie spéciale, car elle représente des compléments dans le cadre d'un magazine déterminé. Cette bibliographie de la périodique est également exhaustive (comprend la production complète de jusqu'à présent) et analytique, étant donné qu'elle contient les compléments d'une publication périodique. La bibliographie, par elle-même, représente un trésor de connaissances de la Ravna Gora et de plusieurs données. Quelques recherches déjà oubliées sont recueillies dans un endroit et une nouvelle vie leur est insufflée. De nouvelles circonstances et une place dans la nouvelle publication leur donne une possibilité de nouvelle lecture. Ainsi, on obtient un morceau de texte précieux pour tous les intéressés qui voudraient s'occuper de travail scientifique ou de satisfaire leur curiosité.

Sur les pages du *Recueil*, 213 auteurs publièrent leurs travaux, en comptant les anonymes (203 auteurs et 10 anonymes). Le nombre total des articles / travaux publiés remonte à 724. Les travaux experts et scientifiques qui forment le *Recueil des travaux du Musée national* sont le reflet de tous les efforts qui sont investis dans la création du magazine durant la moitié du siècle précédent. Hétérogènes sont les thèmes desquels s'occupent les auteurs, en comprenant un emplacement imposant d'actions variées. Ceci est aussi un indicatif de l'ampleur dans la création et l'arrangement d'un almanach muséal important. Une multitude variée de thèmes, une identité, qualité et durée spécifiques de ce magazine confirment un travail impressionnant, du sacrifice et un niveau de conscience suprême de tous ceux qui se tissèrent eux-mêmes dans la préparation et la publication du *Recueil* muséal.

Nebojsa CVEJIC

069(497.11)"2021"(047)

Делфина РАЈИЋ
историчар уметности
музејски саветник
директор Народног музеја
delfinarajic@gmail.com

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НАРОДНОГ МУЗЕЈА ЧАЧАК ЗА 2021. ГОДИНУ

Народни музеј у Чачку је током 2021. године наставио традицију истрајног рада у својој основној делатности прикупљања, чувања, научне обраде и излагања предмета и покретних културних добара у вези са културном, историјском и уметничком прошлосту чачанског краја. План рада реализовало је седамнаест радника, а њиховим радом управљао је директор у сарадњи са Управним одбором. О правно-финансијским пословима бринуле су заједничке службе за све установе културе у Чачку.

Настављена је пракса припреме и излагања студијских изложби Музеја која омогућава попуњавање збирки, као и пракса организовања гостујућих изложби са најразличитијом тематиком, али и одржавања предавања запослених стручњака Музеја у установама и факултетима у Србији.

Посебан сегмент рада представља и садржај сајта Народног музеја. Његово редовно ажурирање, атрактиван дизајн, анимације, фотографије и текстови привлаче бројну интернет публику.

Зграда Музеја и опрема

Радни простор и депои Музеја смештени су у половини зграде Старог начелства, а простор за сталну поставку у Конаку господара Јована Обреновића, који су категорисани као непокретна културна добра од великог

значаја. У управној згради је, услед недостатка простора, онемогућено проширење рада свих одељења, а нарочито је споран смештај предмета.

У току године набављена је следећа опрема: лаптоп, рачунар, скенер, ласерски штампачи, екстерни хард-дискови и GPS навигациони уређај.

Дигитализација музејских збирки

Историјски музеј Србије са Музејом Војводине, а у сарадњи са Министарством културе и информисања, започео је током 2018. године реализацију пројекта дигитализације покретног наслеђа, односно имплементирање информационог система у те сврхе.

Примена овог информационог система настављена је у Музеју у Чачку и током 2021. године кроз администрирање, ажурирање и бекаповање података, односно уношење дигиталних записа у јединствени информациони систем.

ПАЛЕОНТОЛОШКО ОДЕЉЕЊЕ

Збирке и палеонтолошки материјал

У оквиру Палеонтолошке збирке налазе се најстарији предмети фонда Народног музеја у Чачку. Збирка је диференцирана

на фосилни материјал бескичмењака, кичмењака, палеофлористички и минералошко-петролошки материјал. У току 2021. године рађена је обрада најстаријег материјала при чему је издвајан најрепрезентативнији фосилни материјал бескичмењака и кичмењака, као и палеофлористички и минералошко-петролошки.

На простору Чачка, који се налази у централној Србији (у Шумадији), у најранијој прошлости геолошке силе испољиле су се у свим својим одликама на шта нам указује сложена геолошка грађа терена која је привлачила пажњу многих истраживача. Околна брда и планине изграђени су од различитих магматских, седиментних и метаморфних стена чија се старост протеже од палеозоика до квартара. У њиховим слојевима пронађени су фосилни остаци животиња и биљака који нам причају древну причу о условима живота који су се мењали и различитим облицима живота који су нестајали на овим просторима, јер су вулканске ерупције, удари ванземаљских тела и климатске промене често угрожавали живот, а некад имали и катастрофалне последице.

Какав је живот био у далекој прошлости, у доба мезозоика (изузетно дуго временско раздобље од пре око 250 милиона до пре 65 милиона година, подељено је на три мања периода: тријас, јуру и креду), сазнајемо из фосилних остатака које смо пронашли у слојевима стена, а који ће се наћи у новој сталној поставци Народног музеја. Фотографије материјала су прослеђене дизајнеру по целинама које представљају природно-историјске податке о првим облицима живота на овом простору.

Манифестације и просветна делатност

Палеонтолошко одељење учествовало је у *Евројској ноћи музеја* од 12. до 18. маја припремом изложбе *Јелички метеорити* у Галерији музеја у Чачку. Интересантну причу о јеличком метеориту, његовом пореклу, како га препознати и дали су метеорити заслужни

за настанак живог света или су узрок изумирања живих организама, о заслугама нашег најистакнутијег геолога тог времена Јована Жујовића који је организовао акцију прикупљања небеског камења после снажне експлозије која се десила на подручју Јелице у 2 часа поподне 19. октобра 1889. године, публика је могла да чује кроз стручно вођење од стране палеонтолога Музеја.

Као и претходних година, Палеонтолошко одељење бавило се припремама у вези са образовањем деце предшколског и школског узраста како би им се на што интересантнији начин приближиле културно-историјске знаменитости града и околине, али и истакле природне лепоте, значајни геоморфолошки облици и локалитети нашег краја.

ОДЕЉЕЊЕ ЗА АРХЕОЛОГИЈУ

Збирке и археолошки материјал

Комплетирана је документација са археолошких рекогносцирања северног дела општине Лучани у оквиру пројекта *Археолошка карта реије Чачка – 1. фаза – ошћина Лучани 2* и један примерак је прослеђен надлежном министарству.

Током године настављен је рад на монографији о резултатима археолошких истраживања на локалитету Двориште Гимназије у Чачку.

Предати су гвоздени фрагменти точкова двоколице из хумке 1 са локалитета Умке у Атеници (инв. бр. I 149) конзерватору Милану Чоловићу из Београда ради спровођења даљег конзерваторског третмана предмета и његове реконструкције. У сарадњи са кустосом Катарином Дмитривић дизајнер С. Грбовић направио је дигитални модел и анимацију двоколице из хумке 1, ради популаризације овог ретког предмета кроз примену дигиталних технологија у представљању грађе на музејским изложбама.

Ревизија Античке збирке наставила се и ове године, а завршетак се очекује 2022.

години. Налази са локалитета Лишка Ђава - Град који су били уступљени др Дејану Радичевићу са Филозофског факултета у Београду ради обраде враћени су у Музеј.

Извршена је примопредаја целокупног керамичког материјала из свих кампања са локалитета Градина на Јелици који је био код др Михаила Милинковића са Филозофског факултета у Београду.

Извештај са археолошког истраживања на локалитету Чуљевина у Пријевору послат је Министарству културе и информисања РС. Техничка документација са овог локалитета је завршена.

Предмети који припадају Средњовековној збирци (камена пластика), а који су били неадекватно смештени, премештени су у доњи археолошки депо пре третмана чишћења који је извршио Дејан Петровић. Делови ламеларног оклопа (око 1400 комада), који су били на конзервацији код конзерватора Милана Чоловића из Народног музеја у Београду, враћени су у матични Музеј. У току је покушај реконструкције једног дела ламела, које ће бити апликоване на цртеж реконструисаног оклопа, а све у циљу излагања у новој поставци. Опрани су керамика и остеоолошки материјал са локалитета Чуљевина у Пријевору из кампање 2020. године. Препаковани су Ц-налази са локалитета Градина на Јелици. Конзерваторска лабораторија Музеја извршила је реконзервацију осам предмета из Средњовековне збирке, који су део Сталне поставке. Предмети су након реконзервације враћени у поставку.

Археолог Александра Гојгић била је стручни консултант у изради матурских радова ученица Уметничке школе у Чачку у Конзерваторској лабораторији НМЧ. За потребе матурског рада припремљени су предмети из збирке Белић.

Римске шерме

У априлу 2021. године Завод за заштиту споменика културе у Краљеву завршио је реконзервацију Терми које су по завршетку

овог пројекта доступне грађанима. Процес чишћења ове године обављен је једанпут.

На Римском тргу постављен је путоказ за Римске терме. Крајем године урађена су два бунара за одвод атмосферске воде са овог локалитет.

Као и претходних година Александра Гојгић је активно радила на промоцији Римских терми. Учествовала је у бројним прилозима локалних телевизија, као и на телевизијама *Прва*, *Курир*, као и у радио-емисији РТС 2.

У току манифестације *Музеји за гесеј* (од 12. до 18. маја 2021) Александра Гојгић и професор географије Горан Шипетић осмислили су програм стручног вођења од стране ученика првог разреда Економске школе.

Нова музејска поставка Народног музеја у Чачку

Израда описа нове поставке Народног музеја договорена је на стручном састанку одржаном 20. маја 2021. године у галерији Музеја, где су са директорком и кустосима разговарали и представници Града Чачка. Дизајнер Игор Сепанчић предложен је за израду пројекта просторног уређења и дизајнирања будуће музејске поставке. На састанку кустоса са господином Степанчићем одржаном 2. јуна 2021. године дефинисане су обавезе, задаци и термини за израду синопсиса. Путем *ZOOM* апликације одржано је укупно седам заједничких састанака у оквиру којих су коментарисани дотадашњи послови и формирана основна идеја поставке. У периоду од јуна до септембра завршен је и идејни концепт Одељења за археологију (праисторија) ауторке Катарине Дмитровић, а коначни избор предмета и целина заведен је у заједничком документу свих кустоса Народног музеја у Чачку (бр. 631 од 20. 9. 2021). Након тога је 26. 10. 2021. године одржан још један састанак на коме су присуствовали Ирена и Игор Степанчић и Катарина Дмитровић, када је постављен коначни дизајнерски пројекат за

праисторијски период, чиме је постигнута потпуна сагласност аутора.

У јуну месецу сви одабрани предмети из Античке и Средњовековне збирке заједно са фотографијама и димензијама предмета послати су дизајнеру. У октобру су дефинисани простор и начин излагања дела поставке у вези са античким и средњовековним делом.

Теренска истраживања

Систематска рекогносцирања општине Лучани

У периоду од 22. октобра до 6. децембра 2021. године обављено је рекогносцирање дела општине Лучани у оквиру пројекта *Археолошка картија реије Чачка – фаза 1 – ойшїина Лучани 2*. Овогодишњом кампањом обављен је обилазак атара села Тијање, Рогача, Граб, Доња и Горња Краварица, Гуча, Турица и Зеоке. Археолошка екипа је, као и током претходне кампање, обавила проверу свих навода и постојећих докумената о археолошким локалитетима (за многе се није знала тачна локација). Детаљним обиласком терена, анкетањем мештана и запажањем основних геоморфолошких карактеристика подручја, у складу са подацима из извора или ранијих рекогносцирања, добили смо прилично тачну мапу налазишта, као и потенцијалних локација. Пређене трасе су на свакодневном нивоу бележене ГПС уређајима, локалитети су убицирани тачним координатама на ГИС платформи, тако да навигација кроз простор Доњег Драгачева у неком од програма (*Google Earth, Garmin BaseCamp*) омогућава веома прецизно сагледавање обрађеног простора и планирање наредних корака. Сигурно пређене путање, као и тачно утврђене позиције локалитета и локација, допринеће јаснијој слици о њиховој дистрибуцији и правилностима, као и мерама сигурне и брзе заштите.

Пројекат *Археолошка картија реије Чачка – 1. фаза – ойшїина Лучани 2* реализовала је следећа екипа: Катарина Дмитровић, музејски

саветник, руководилац; Александра Гојгић, виши кустос (обе из Народног музеја у Чачку); Угљеша Војводић, научни сарадник, Археолошки институт Београд; Драган Ћирковић и Љубинка Божићевић, дипломирани археолози из Чачка; Марко Бојовић, фотограф Народног музеја у Чачку. Радове су финансирани Министарство културе и информисања Републике Србије и Народни музеј у Чачку.

Археолошко рекогносцирање ойшїине Чачак

Археолози Народног музеја у Чачку су у периоду октобар – новембар 2021. године учествовали у реализацији пројекта *Сїудуїа изводљивости зашїише и їрезентације римских и рановизанїїјских локалїшеїа на їодручју Чачанске коїлине* у организацији Завода за заштиту споменика културе, руководиоца Марије Алексић-Чеврљаковић. Том приликом су по плану рекогносцирани делови атара села Пријевор, Паковраће, Бељина, Горња Горевница, Коњевићи, Атеница, Мрчајевци, Остра, Вујетинци и Горичани.

Археолошки надзор

На основу мера које је прописао Завод за заштиту споменика културе Краљево, бр. 1194/2 од 17. 11. 2020. године, донетим на основу Захтева Градске управе за урбанизам града Чачка бр. ROP-CAC-30939-LOC-1-НРАР-9/2020, Народни музеј у Чачку је 9. 6. 2021. године обавио археолошки надзор на к.п. бр. 6246/5 К.О. Чачак (инвеститор А. Радовановић). Приликом ископа у оквиру темеља за нови објекат нису уочени археолошки остаци, нити промена боје и квалитета земље која би могла да указује на њихово постојање.

Дана 11. 5. 2021. године Народни музеј у Чачку обавио је археолошки надзор на к.п. бр. 6287 К.О. Чачак (инвеститор П. Д. Аутоцентар Андрић д.о.о. Ваљево), на основу мера које је прописао Завод за заштиту споменика културе Краљево, бр. 1348/2 од 22. 12. 2020. године, донетим на основу Захтева Градске управе за урбанизам Града Чачка

и Локацијских услова бр. ROP-CAC-36187-LOC-3/2021 од 4. 3. 2021. године. Ископана земља је мрке уједначене боје, стерилна или са остацима претходно срушених објеката, док се на рел. дубини од око 0,5 - 0,7 м већ појављује стерилна здравица, што указује да на датом простору не постоји археолошки контекст.

На основу мера које је прописао Завод за заштиту споменика културе Краљево, бр. 941/2 од 28. 9. 2020. године, донетим на основу Захтева Градске управе за урбанизам Града Чачка и Локацијских услова бр. ROP-CAC-25097-LOC-1/2020 (инт. бр. 353-181-LOC/20/IV/2) од 2. 10. 2020, Народни музеј у Чачку је 22. 2. 2021. године обавио археолошки надзор приликом земљаних радова за доградњу стамбеног објекта (инвеститор Д. Јовановић из Чачка) на делу парцеле бр. 6300 КО Чачак. Приликом ископа у нивоу сутерена већ делимично изграђеног стамбеног објекта нису уочени археолошки остаци нити промена боје земље која би могла да указује на њихово постојање. На свим наведеним локацијама надзор је обавила археолог Катарина Дмитровић.

Археолошки институт из Београда је по решењу бр. 4/522-3 од 7. 12. 2021. године ангажовао археолога Народног музеја у Чачку Катарину Дмитровић за археолошки надзор у току извођења ауто-пута Појате – Прељина, на деоници 3 (Адрани – Прељина).

У својству установе заштите Народни музеј Чачак обавио је надзор на к.п. 128/1 КО Чачак 10. фебруара 2021. године. Парцела се налази у оквиру добра које ужива претходну заштиту археолошког локалитета Центар града Чачак (Евиденциони лист 15 од 13. маја 2019). Надзор је спроведен у делу пројекта реконструкције дела подрумске просторије. У одређеним деловима подрумске просторије (гараже) приступило се ручном уклањању земље, скинуто је 0,60 - 1 m и дошло се до релативне дубине од 1,5-2 m. Културни слој није утврђен, а покретних налаза није било.

Извештај о обављеном надзор прослеђен је Заводу за заштиту споменика културе у Краљеву (број од 122/21 од 11. 2. 2021). Надзор је вршила археолог Александра Гојгић.

У својству установе заштите Народни музеј Чачак обавио је надзор на к.п. 6291/1 КО Чачак 25. фебруара 2021. године. Парцела се налази у непосредној околини непокретног културног добра археолошког налазишта Порта Успења Пресвете Богородице. Надзор је извршен током машинског скидања земље у габариту који је предвиђен за темеље будућег породичног стамбеног објекта. Копано је до релативне дубине од 0,60 m. Културни слој није утврђен, а покретних налаза није било. Извештај о обављеном надзору прослеђен је Заводу за заштиту споменика културе у Краљеву (број 174/21 од 26. 2. 2021). Надзор је вршила археолог Александра Гојгић.

У својству установе заштите Народни музеј Чачак обавио је надзор на к.п. 5970/1 КО Чачак 8. марта 2021. године. Парцела се налази у непосредној околини непокретног културног добра археолошког налазишта Порта Успења Пресвете Богородице и археолошког локалитета Суво поље. Надзор је извршен током ручног скидања земље у габариту који је предвиђен за темеље будућег породичног стамбеног објекта. Копано је до релативне дубине од 0,40 - 0,70 m. Културни слој није утврђен, а покретних налаза није било. Извештај о обављеном надзору прослеђен је Заводу за заштиту споменика културе у Краљеву (број 199/21 од 9. 3. 2021). Надзор је вршила археолог Александра Гојгић.

У својству установе заштите Народни музеј Чачак обавио је надзор на к.п. 121/1 КО Чачак 19-20. јуна 2021. године. Парцела се налази у оквиру добра које ужива претходну заштиту археолошког локалитета Центар града Чачак (Евиденциони лист 15 од 13. маја 2019). Надзор је спроведен у делу припремних радова за копање темеља. Машински је скинут слој до релативне дубине од 3-4 m. Културни слој није утврђен, а покретних

налаза није било. Извештај о обављеном надзору прослеђен је Заводу за заштиту споменика културе у Краљеву (број 445/21 од 21. 6. 2021). Надзор је вршила археолог Александра Гојгић.

У својству установе заштите Народни музеј Чачак обавио је надзор на к.п. 389/1 КО Чачак 28. новембра 2021. године. Парцела се налази у оквиру добра које ужива претходну заштиту археолошког локалитета Центар града Чачак (Евиденциони лист 15 од 13. маја 2019). Надзор је спроведен приликом машинског копања површине предвиђене за темељ (темељне траке), а копано је до релативне дубине од 2,5 м. Културни слој није утврђен, а покретних налаза није било. Извештај о обављеном надзору прослеђен је Заводу за заштиту споменика културе у Краљеву (број 708/21 од 29. 10. 2021). Надзор је вршила археолог Александра Гојгић.

Научни и стручни скупови, семинари и стручно усавршавање

За научни скуп *Tumuli and Megaliths in Eurasia* у Проенса-а-Нова (Португалија), који је због актуелне пандемије отказан у 2020. години, припремљена презентација на тему *Notes on relation between the Iron Age necropoleis and settlements in the West Morava valley, Serbia, Case study of the mound necropolis in Mrčajevci* аутора Катарине Дмитровић приказана је на видео-конференцији 25. 5. 2021. године и постављена на youtube канал <https://youtu.be/7vWHu5rySbA>.

Катарина Дмитровић је учествовала на научном скупу *Драјослав Срејовић и мултидисциплинарност* одржаном у Крагујевцу 29. 11. 2021. године у организацији Центра за научноистраживачки рад САНУ, Универзитета у Крагујевцу и Завода за заштиту споменика културе Крагујевац. За ту прилику је припремила и презентовала рад *Краљевске сјолице - Умке у Ашеници: о резултатима новије анализе праће*.

За учешће на 20. међународном научном скупу о погребној археологији у Тргу Жиу (Румунија), на тему *Graves, Cenotaphs and Votive Deposits of Weapons in Europe - Bronze and Iron Ages*, Катарина Дмитровић је припремила текст и презентацију *Grave Characteristics of the Bronze Age Necropolises in the West Morava Region of Serbia*. Скуп је због веома тешке ситуације са корона вирусом отказан почетком октобра.

За међународни научни скуп *Od morja do morja. Življenje in smrt v pozni bronasti dobi med „Panonskim“ in „Jadranskim“ morjem*, у организацији Univerze na Primorskem, Fakultete za humanistične študije Inštituta za arheologijo in dediščino i Pokrajinskog muzeja Ptuj – Ormož, одржаном у on line формату 20. и 21. 5. 2021. године, кустос Катарина Дмитровић је презентовала рад *Негосијајућа карика. Нека зајажана о касном бронзаном добу у јорњем шоку Зајагне Мораве*.

По завршетку прошлогодишњег скупа *Римске терме - 50 година након открића: гујало наслеђа и заједнице*, приступило се припреми одговарајуће публикације. Учесницима је послато упутство за предају радова, а до сада је пристигло седам текстова.

Сарадња са другим институцијама, стручним сарадницима и медијима

Катарина Дмитровић је учествовала у реализацији документарне емисије о Чачку Националне телевизије Грчке ERT 3.

Антрополошки материјал из гроба 1 на локалитету Двориште Гимназије у Чачку и из хумке 2 у Мрчајевцима предат је на обраду антропологу др Ксенији Ђукић са Медицинског факултета Универзитета у Београду.

Катарина Дмитровић је учествовала у изради брошуре о археологији у организацији Одељења за археологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

За потребе изложбе уметника Марка Марковића из Београда, која је одржана у Уметничкој Галерији „Надежда Петровић“,

уступљена су четири експоната из Средњовековне збирке. Експонати су фотографисани, док је документација са више археолошких локалитета такође уступљена за потребе каталога.

Александра Гојгић је за потребе аплицирања Чачка као културне престонице за 2023. годину предала пројекат *Лайцгаријум у дворишту музеја* који је Народни музеј урадио 2016. године, као и осмишљени *Водич кроз антички Чачак* (кружна тура кроз центар града и прича о открићима античког наслеђа).

ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ

Збирке

У току године Радивоје Бојовић је премио и ревидирао постојеће описе за 1587 предмета у збирци *Вићенције Појовић и синови* и збирци *Дојчило Мићровић*. Личне заоставштине су спаковане у картонске кутије и направљени су пописи. Исти поступак је спроведен и за заоставштину генерал-пуковника др Рајка Танасковића. Прегледане су полице са пакетима и кутијама и из збирке реалија, а такође је издвојен део предмета за збирку униформи и збирку фотографија. Последња два месеца у години проведена су на пословима припреме документације за одлазак са дужности. Спискови предмета, чија је припрема за упис у регистар културних добара у завршној фази, садржи 514 страна текста. Припремљене листе ревизије збирки имају 177 страна. Необрађени предмети, заједно са студијским материјалом донетим са терена, запаковани су у кутије са основним информацијама о садржају.

Током 2021. настављено је уношење података за предмете у програм за дигитализацију (ИМУС). Од 1. јануара до 31. августа 2020. године у програм су унети нови подаци за укупно 1.275 предмета.

У контакту са генералом Драганом Катанићем, који је био Начелник генералштаба Војске Србије, договорени су сарадња

и поклањање предмета за збирке Народног музеја у Чачку. Генерал Катанић је 2021. године поклатио неколико вредних предмета: официрску шапку РВ ПВО Војске Србије са ознаком, блузу генерал-пуковника РВ ПВО Војске Србије, панталоне официра РВ ПВО Војске Србије, кошуљу официра РВ ПВО Војске Србије, кравату официрску РВ ПВО Војске Србије, пар црних ципела официра РВ ПВО Војске Србије, навигацијски рачунар са упутством у футроли РВ ПВО ЈНА и макету ловца МИГ-29 са ознакама РВ Војске Србије.

Народни музеј у Чачку је у склопу програма за пројекат *Престоница културе 2023*. добио низ задужења, укључујући и осмишљавање и реализацију поставке Музеја кошарке у Чачку. Кустос др Милош Тимотијевић успоставио је контакт и остварио сарадњу са др Зораном Антоновићем, дугогодишњим играчем, лекаром и спортским функционером КК „Борац“ из Чачка, који је Народном музеју поклатио сребрну медаљу са Европског првенства за јуниоре 1968. године одиграног у Вигу (Шпанија), заставицу са овог такмичења, као и четири заставице кошаркашких клубова са којима је КК *Борац* из Чачка играо у Купу Радивоја Кораћа 1979/1980. године. Уједно, то су и први предмети које је Народни музеј добио за будући планирани Музеј кошарке у Чачку.

Истраживачки и научни рад

Током 2021. настављено је велико истраживање у вези са догађајима из 1941. године, с циљем обележавања 80 година од почетка Другог светског рата у Србији и Југославији. Детаљно је прегледана окупациона штампа за овај период (листови *Ново време*, *Обнова*, *Наша борба*, *Понедељак*), а затим и архивски фондови Градског поглаварства Чачак за 1941. који се чувају у Међуопштинском историјском архиву у Чачку. На основу вишемесечних истраживања написано је шест радова који су објављени у научним часописима.

Историчар др Милош Тимотијевић учествовао је на научном скупу *Публицистика у развоју друштва и државе I: Карановац – Краљево у српским новинама 1835-1918*, који су организовали Народни музеј Краљево, Институт за политичке студије у Београду, Правни факултет Универзитета у Београду и Град Краљево, учествовао је на више промоција књига и часописа, објавио једну монографију, једанаест научних радова, низ приказа научних монографија, као и више десетина новинских чланака.

Историчар др Милош Тимотијевић је био и рецензент књиге *Кафанска историја Горњег Милановца и околине: 1820-1980*, колеге Саше Савовића из Музеја рудничко-таковског краја из Горњег Милановца, а потом и књиге историчара уметности Миодрага Даниловића из Горњег Милановца под називом *Фрајменџи њорогичне хронике: екфразе*.

Написао је и неколико рецензија за чланке који су објављени у часописима *Наша њрошлост* из Краљева, *Историја 20. века* и *Војноисторијски гласник* из Београда.

Изложбе и рад на основним (сталним) музејским поставкама

Рад са публиком је због епидемије углавном био ограничен, тако није било могућности за планирање, реализацију и уобичајено отварање повремених изложби, а сви планови за припреме и њихово отварање пренети су у 2022. годину.

Послови на осмишљавању нове основне (сталне) поставке Народног музеја у Чачку у згради Старог начелства започели су на основу усмених саопштења директора већ од априла, да би се почетком новембра 2021. године, у договору са дизајнером изложбе Игором Степанчићем, уобличио основни концепт. Све конференције и договори организоване су преко интернета. Почетни распоред предложених предмета уобличен је за седам целина на којима је радио Милош Тимотијевић, од укупно 13 у новој

сталној поставци под радним насловима и наведеним редним бројевима: 6) Чачак у османско доба; 7) Чачак у бунама 1804-1815; 8) Обнова Чачка у XIX веку; 9) Чачак у ослободилачким ратовима 1912-1918; 10) Чачак у Краљевини Југославији; 11) Чачак у Другом светском рату; 12) Чачак у епохи социјализма и 13) Чачак у време транзиције 1991-2000. У свим овим целинама учешће у обликовању поставке имају и колегинице Делфина Рајић и Ивана Ђирјаковић са предметима из збирки које оне воде. Свих наведених седам целина допуњаваће се новим предметима, а они који су већ предложени у зависности од потребе добиће нови распоред или ће се можда изоставити. Ликовни садржај поставке тек треба да се уобличи, као и дизајн, и на крају одреди дефинитиван распоред предмета по просторијама.

Народни музеј у Чачку је у оквиру задужења која су планирана у оквиру пројекта *Пресионица културе 2023*, добио задатак да реализује *Музеј кошарке* у Чачку. Кустос др Милош Тимотијевић је 18. октобра 2021. добио усмена обавештења о задужењима на пословима у овом пројекту и до 18. новембра са колегом историчарем Миланом Лишанчићем уобличио писани *Предлој* за поставку *Музеја кошарке* у згради „Соколане“. На основу овог концепта настављен је даљи рад на терену, као и прикупљање података и предмета, а успостављена је сарадња са Факултетом примењених уметности у Београду, Музејом у Пријеполу у коме се налази соба са предметима кошаркаша Владе Дивца, Кошаркашким савезом Србије у Београду, установама културе у Чачку и Регионалним заводом за заштиту споменика културе у Краљеву. Због кратких рокова за реализацију овог пројекта сви послови су покренути и пре званичне и правно обавезујуће одлуке да Народни музеј у Чачку има задужење да осмисли и уобличи *Музеј кошарке* у Чачку и да на тим пословима ради др Милош Тимотијевић. Због потребе брзе и ефикасне анимације јавности, као и бројних

неизоставних планираних активности у овом захтевном пројекту у 2022. и 2023. години, већ од новембра 2021. свакодневно су објављивани едукативно-пропагандни текстови на интернету о развоју кошарке у Србији. Детаљан попис свих активности са резултатима истраживања достављани су директору Народног музеја на сваких петнаест дана, почев од 27. октобра 2021. године.

Послови у вези са радом редакције Зборника радова Народног музеја у Чачку

Током године прегледани су сви пристигли радови за *Зборник радова Народног музеја* у Чачку бр. 50 који су пристигли до 24. августа, као и они који су штампани у претходно броју. Историчар др Милош Тимотијевић је у оквиру својих задужења примио све радове у папирном и електронском облику, као и прилоге у форми цртежа и фотографија. Као члан редакције прочитао је све радове, а оне који се тичу историје потписао и као рецензент. Обавио је и послове у вези са сарадњом са преводиоцима на енглески и француски језик, као и лектором и коректором текстова. Највећи број радова приспелих за 50. број *Зборника* није испуњавао техничке захтеве, тако да је било неопходно ускладити их са стандардима објављивања (навођење напомена, њихов садржај, навођење списка литературе, формирање резимеа, распоред фотографија и њихове легенде), што је изискивало додатни рад и залагање. Истовремено су обављени и сви послови у вези са коректуром и припремом за штампу *Библиографије Зборника радова Народног музеја 1/1969 – 50/2020.* аутора Небојше Цвејића.

Сарадња са медијима

Услед посебне здравствене ситуације током 2021. појачана је сарадња са медијима, нарочито са *Полишиком*, *Чачанским гласом*

и *Таковским новинама*. За *Полишику* су објављена два фељтона. Први под називом *Савезничко бомбардовање Трагова и сјасовање њилоша 1943-1944.* (23 наставка од 12. јануара до 3. фебруара 2021), а други под називом *Идеолошка уверења, њилошичка делатност и сјваралаштво Драгише Васића* (27 наставака од 24. августа до 19. септембра 2021. године). За *Чачански глас* је током 2021. објављено укупно 10 текстова, као и два интервјуа, а за *Таковске новине* четири текста који говоре о историји Чачка, Горњег Милановца, Моравичког округа и околних подручја. Објављен је и један интервју у недељнику *Печаш*, као и један ауторски текст у *Полишици*.

За потребе дописништва РТС-а у више наврата даване су изјаве у вези са историјом Чачка и околине.

Због ограничења рада у реалном простору услед здравствених прилика, на друштвеним мрежама су свакодневно објављивани најразличитији прилози из историје Чачка и рада Народног музеја у Чачку. Нарочито је презентован музеолошки рад.

ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ УМЕТНОСТИ

Поред организационих послова у вези са радом установе, Делфина Рајић, директор Народног музеја у Чачку, активно је учествовала у свим пројектима и манифестацијама Музеја. Организовала је припрему изложби које су биле део редовне активности током године, као и низ књижевних вечери, предавања и учешћа у телевизијским емисијама.

ОДЕЉЕЊЕ ЗА ЕТНОЛОГИЈУ

Етнолошко одељење је попунило збирку са 45 нових предмета у вези са збиркама покућства, посуђа и привреде, извршен је један откуп предмета, док је поклоном од грађана добијен већи број предмета за збирке

покућства и привреде. Од госпође Лепосаве Мечанин из Чачка добијено је на поклон 13 предмета за Збирку покућства, а од госпође Мирке Шеловић из Чачка 6 предмета за Збирку привреде.

У оквиру редовних музејских активности настављен је процес инвентарисања предмета. Сниман је видео и аудио-материјал у току теренских активности.

У дигиталној техници снимљено је око 400 фотографија, углавном из области нематеријалне баштине, као и објеката и детаља у вези са народним градитељством и предметима материјалне културе. Највећи део фотографија настао је у току теренских активности кустоса. У фото-лабораторији је снимљено око 100 фотографија експоната.

У оквиру редовних музејских активности вршене су редовне активности око одржавања и сређивања депоа, разврставани су предмети и вршена је реинвентаризација.

Стручна екипа предузећа *Еко-сан* из Београда извршила је третман фумигације у депоима *Комуналца* и просторијама *Музеја геишњсџва*.

Теренска активност

У текућој години вршена су теренска тематска истраживања. Настављена је сарадња са бројним чачанским породицама, од којих су добијени значајни подаци на теме у вези са пројектима, као и за редовну активност Одељења на прикупљању нових предмета за етнолошке збирке.

Етнолози су заједно са сарадницима обављали низ истраживачких активности на простору Моравичког управног округа. У оквиру пројеката Министарства културе РС вршена су обимна теренска истраживања на територијама општина Ивањица и Лучани.

Етнолози су учествовали на теренским активностима и на простору Рашке и планине Јавор. Евидентирана је појава да се песма изводи уз *џејсију*, што представља веома

важан елемент нематеријалног културног наслеђа који је још увек жив.

Нова стална поставка

У току године Етнолошко одељење је активно радило на изради синопсиса за Нову сталну поставку музеја у згради Старог начелства. Направљен је план поставке која ће хронолошки приказати Чачак и његову околину у прошлости. Са дизајнером Игором Стјепанчићем урађени су план поставке, распоред експоната и делимично дизајн витрина и просторија у оквиру поставке. У наредном периоду наставиће се са реализацијом ових активности.

У оквиру пројекта *Пресџоница кулџуре 2023*, етнолози су ангажовани на изради сталне поставке Градска кућа која ће бити смештена у Хаџића кући у Господар Јовановој бр. 6. Урађен је синопсис ове нове сталне поставке, договорена је конзервација експоната, израда плана и дизајна поставке и у 2022. години активно ће се радити на њеној реализацији. Поред ове поставке етнолози су ангажовани на још неколико пројеката који ће бити реализовани у 2022, на чијим плановима се активно радило у 2021. години. Израђен је план и пројекат за Лapidаријум у дворишту Музеја у коме ће бити изложени надгробни споменици из археолошке и етнолошке збирке.

Научни и стручни скупови и стручно усавршавање

Конференција о немаџеријалном кулџурном наслеђу. Стручни скуп у организацији Катедре за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду организован је 7. и 8. априла. Снежана Ашанин је излагала о традиционалном соколарству, Светом Трифуну – празнику винара, виноградара и крчмара, ђурчијском и сарачком занату и обредним хлебовима као потенцијалним елементима који би се могли наћи на Националној листи нематеријалног културног наслеђа.

Нематеријално културно наслеђе у служби локалног развоја. Снежана Ашанин је учествовала у раду округлог стола, а у организацији НАЛЕД-а и Етно-мреже. *Традиционална чийка на одевним предметима на пројектору Сјаре Рашке* главна је тема око које су стручњаци износили своје ставове и предлоге за даље кораке у служби заштите ова три елемента НКН.

Секција музејских његајоја. За стручни скуп у Сомбору Снежана Ашанин је припремила излагање на тему *Дечје њозоришне представе у служби музејске њосјавке.*

Етнолошки филм

На *Међународном фестивалу етнолошкој филма* у Београду одржаном од 4. до 8. октобра 2021. године у оквиру информативне секције приказан је етнолошки филм *Како Усуд каже - уметници у занату*, настао у оквиру пројекта истраживања старих заната.

Божих у Бресници. Снежана Ашанин је са етнолошким филмом у трајању од 28 минута учествовала на међународном фестивалу етнолошких филмова. Представљени су обичаји које на Бадњи дан и Божић спроводи породица Дачовић у селу Бресница, заселак Чекеревци.

Маћанске њлоче – јуче, данас, суџра. Снежана Ашанин реализовала је етнолошки филм који се односи на древни занат покривања кућа каменим плочама у ивањичком крају и околини.

Дарови Жује александровачке. У сарадњи са Музејом винарства и виноградарства реализован је пројекат о производњи вина у овом крају. Снежана Ашанин је са стручном филмском екипом израдила видео-запис и сценарио.

Нематеријално културно наслеђе

Снежана Ашанин је, као регионални координатор за нематеријално културно наслеђе, припремила три нова предлога за упис на националну листу нематеријалног

културног наслеђа: *Знања и вештине израде ојица, Косидба на Рајцу и Пливање за Бојојављенски крст.* Поред тога, радила је и на евидентирању и припреми нових елемената: *Завештина – колективна свадба, Производња ђумура, Маћанске њлоче у ивањичким селима, Друштвене њраксе и знања у њрипремању и њоџреби традиционалној њића од шљива – шљивовице, Деџинци, Маџерице и Оци и Вашари у Србији.*

Манифестације

Драјачевски сабор џрубача. Снежана Ашанин је за 61. Драгачевски сабор трубача реализовала нову сталну поставку у Музеју трубе. Организовала је импровизацију традиционалне драгачевске свадбе и израдила сценарио. Била је и селектор у избору здравица које су се говориле на Сабору. Истовремено је ангажована и као председник стручног жирија за здравице и за избор најлепше народне ношње.

Сабор фрулаша у Прислоници. Снежана Ашанин је заједно са колегом Мирославом Митровићем из Етнографског музеја у Београду била ангажована на реализацији изложбе традиционалних музичких инструмената.

Фестивал маски. Традиционално, Снежана Ашанин је као етнолог била члан стручног жирија у избору најоригиналније маске коју организује КУД *Абрашевић*.

Манифестација „Креације и рукоџворине“ 4. Сајам је одржан 2. октобра на Градској плажи, новоуређеном простору Спортског центра „Младост“ у Чачку.

Рад у стручним друштвима

Етнолози су учествовали у раду Музејског друштва Србије. Снежана Ашанин је радила послове секретара Друштва, а Ивана Ђирјакковић послове члана Надзорног одбора. У Министарству Културе Републике Србије, Снежана Ашанин је узела учешће у раду стручног скупа *Еџнографске маје*.

Пројекти

Удружење „Наше дрво“ је у сарадњи са Народним музејом Чачак од Министарства културе РС добило средства у сектору за Нематеријално културно наслеђе за пројекат *Истраживање старих заната на територији општинске Лучани*. У оквиру овог пројекта Удружење је у сарадњи са Народним музејом Чачак извршило истраживања терена Горњег и Доњег Драгачева које је последњи пут делимично истраживано крајем 70-их и почетком 80-их година XX века. Извршена је ревизија претходних налаза и истражене су све некадашње и садашње занатлије на овој територији, али и евидентирани нови елементи нематеријалног културног наслеђа. Истраживања су извршена у периоду од јуна до децембра месеца 2021. године. Истраживања и снимање занатлија вршила су три етнолога – Ивана Ћириковић, музејски саветник, Снежана Ашанин, музејски саветник (обе из Народног музеја Чачак) и Милан Брајовић, виши кустос из Музеја рудничко-таковског краја. Снимљен је филм под називом *Трилоија заната – Драгачево*. Предеона област Драгачева била је у прошлости позната по великом броју занатлија (дрводеља, опанчара, ковача, крчмара, ћумурџија, кречара, каменорезаца, али и ткаља, предилја, плетилја...). У овом филму о свом занату говориле су Милка Благојевић и Илинка Славковић које у Милкиној радњи за пријем вуне за даљу прераду у Гучи, са иглама у рукама од вуне стварају своја уметничка дела. Власник најстарије кафане у Гучи Предраг Бројић Дачо говорио је о овом занимању у прошлости, а његови наследници, ћерка Данка Мудринић и унук Урош, о послу кафеџије данас и начинима одржања у будућности кроз производњу и конзервирање традиционалне хране. Владимир Славковић, једини активан произвођач креча у Ртима, селу у прошлости познатом по великом броју кречана, објаснио је начин печења креча. Марко Стојановић, млади ковач, говорио је о свом занату и повратку

у родну Гучу из Београда у којој планира да живи од свог заната. У Народном музеју Чачак 16. децембра одржана је промоција истраживања и премијерно приказан филм.

Етнолошко одељење Народног музеја Чачак и Удружење „Наше дрво“ добили су средства од Града Чачка за пројекте *Чисћоћа је љола здравља* (замишљен као радионица за децу предшколског и школског узраста са територије Града Чачка) и *Ришам традиције*. Радионице су одржане у августу месецу у сарадњи са Александром Алемпијевићем. Учесници су имали прилику да се упознају са нашом музичком традицијом.

Покренимо ниши. У сарадњи са Удружењем „Страцимиров запис“ реализован је пројекат школе ткања, веза и плетења. Пројекат је финасирало Министарство културе. Уз поштовање епидемиолошких мера, у више мањих група у току летњих месеци реализована је обука за све заинтересоване полазнике. Остварена је одлична сарадња са Гимназијом и професорком Снежаном Биорац.

Школа ручних радова. Град Чачак је преко Удружења „Страцимиров запис“ финансирао пројекат који се односио на женску домаћу радност. Истовремено, у сарадњи са дизајнером Владимиром Радуловићем, организован је курс макрамеа (уметничког везивања чворова), за које је међу полазницима владало велико интересовање. Већина полазника били су деца и млади.

Маћанске љоче – евидентирање нових елемената нематеријалног културног наслеђа. Пројекат је финансиран средствима Министарства културе РС. Извршена су детаљна теренска истраживања на територији ивањичке и ариљске општине. Израђен је веома богат видео-запис који сведочи о вештинама и техникама овог древног заната. Обављени су бројни интервјуи са архитектама, туризмомолозима и мајсторима који се још увек баве овим послом. Међу њима најактивнији је био Марко Марковић који је вољан да знања и вештине маћанског заната пренесе

на млађе земљаке. Тим поводом остварена је одлична сарадња и са Техничком школом у Ивањици.

Производња ћумура – евиденцирање новој елементијалној културној наслеђа. У сарадњи са Културним центром општине Лучани, Снежана Ашанин је реализовала истраживачки пројекат који се односи на овај древни занат. Драгачевски крај је познат по производњи ћумура који је пронашао своје тржиште на територији Србије, па и шире. Извршена су теренска истраживања на простору читавог драгачевског краја, израђени видео-записи са комплетном представом добијања ћумура по свим фазама, као и интервјуи са мајсторима који зидају ћумуране.

Свадебни обичаји Срба. У сарадњи са Народним музејом у Врању и Удружењем „Страцимиров запис“ Снежана Ашанин је учествовала у теренском истраживању у вези са свадбеним обичајима у овом крају. Извршени су теренско истраживање и израда видео-записа о свадбеном церемонијалу, као упоређивање свадбених обичаја овог дела Србије са обичајима у чачанском крају. Сумиране су сличности, али и евидентирани различитости.

ЛАБОРАТОРИЈА ЗА КОНЗЕРВАЦИЈУ И РЕСТАУРАЦИЈУ

Подаци о извршеним конзерваторско-рестаураторским радовима и интервенцијама:

археолошке збирке:

- локалитет *Ашеница, Умке, Хумка II:*

Завршен је део конзерваторског третмана (делови гвоздених праисторијских кола - ТБР: 103, 104, 122, 127), као и припрема фрагмената за наставак конзерваторско-рестаураторског третмана у некој другој специјализованој лабораторији.

- локалитет *Мрчајевци – Крњина* (ископавања 2018. године):

Завршен је конзерваторско-рестаураторски третман 13 гвоздених и 4 бронзана предмета са ископавања из 2018, као и 5 гвоздених налаза из 2019. године.

- локалитет *Мојсиње* (ископавања 2018. године):

Завршен је конзерваторско-рестаураторски третман једног бронзаног предмета.

- локалитет *Гимназија – Чачак* (археолошка ископавања 2018. године):

Завршен је конзерваторско-рестаураторски третман 5 бронзаних и 2 гвоздена предмета.

- локалитет *Пријевор - Чуљевина* у Чачку (ископавања 2019. године):

Завршен је конзерваторско-рестаураторски третман 4 гвоздена, 5 бронзаних и 1 коштаног предмета.

- локалитет *Кулине* у Чачку:

Завршена је реконзервација керамичких посуда из Сталне поставке;

- локалитет *Глац – Сремска Мишковица* (ископавања 2017 – 2019. године):

Завршен је конзерваторско-рестаураторски третман 2 сребрна, 25 бронзаних и 3 гвоздена предмета који припадају Музеја Срема.

- локалитет *Рудник (Дрење - Дворишће С. Марковића, Дрење - Којовача):*

У току је конзерваторско-рестаураторски третман гвоздених налаза са археолошких ископавања из 2017. и 2018. године;

- локалитет *Рудник (Ђурине ћелије на Руднику):*

У току је конзерваторско-рестаураторски третман металних налаза (сребро, бронза, гвожђе) са пратећим материјалом који потичу са археолошких ископавања од 2016. и 2020. године, као и металних налаза (сребро, бронза) из римске епохе;

- локалитет Сирмијум (*Сремска Мишровица*):

У току је конзерваторско-рестураторски третман 85 металних налаза (сребро, бронза, гвожђе) из Музеја Срема који потичу са археолошких ископавања од 2003. и 2021. године, као и 38 коштаних чешљева;

- локалитет *Суво њоље*:

У току је конзерваторско-рестураторски третман керамичких посуда;

- *Збирка Белић*:

Завршен је конзерваторско-рестураторски третман 37 металних предмета који потичу из *Збирке Белић*.

- **историјске збирке:** *Збирка оружја и војне опреме*: Завршен је конзерваторско-рестураторски третман 8 бајонета (2 бајонета са канијом) и 4 тесака.

- **етнолошке збирке:** Завршен је третман одабраних играчака из Етнолошке збирке. У току је конзервација 11 металних предмета из *Збирке покућства*.

Превентивна конзервација

Извршени су редовни мониторинг и обрада података амбијенталних услова у Сталној поставци. Конзерватори су током године предузимали одговарајуће мере и активности у домену превентивне конзервације (припрема одговарајућег паковања за чување и транспорт музејских предмета, контрола параметара за адекватно чување и излагање предмета итд.).

Учествовање на предавањима и радионицама, стручна сарадња

У току прошле године настављена је сарадња са проф. др Кристином Шарић са Рударско-геолошког факултета у Београду у погледу анализе и заштите археолошких предмета, односно припреме стручних и научних радова за публикавање.

Стручни програм *Сарадња кустоса и конзерватора - Сјудија случаја: Сјо јодина часојиса „Зенић” и судбина „Зенићове” колекције*

Лабораторија за конзервацију и рестаурацију организовала је 26. августа предавање историчарке уметности проф. др Ирине Суботић под називом *Сарадња кустоса и конзерватора - Сјудија случаја: Сјо јодина часојиса „Зенић” и судбина „Зенићове” колекције* у Центру за стручно усавршавање у Чачку. Предавање је одржано у оквиру започетог циклуса посвећеног темама из области конзервације и рестаурације.

Изложбе

Конзерватори су учествовали у техничкој реализацији тематских изложби у организацији Народног музеја у Чачку, као и изложби других музеја, установа и удружења.

Током године настављена је припрема изложбе у вези са презентацијом и заштитом античког наслеђа Града Чачка. Смештајући античку прошлост у уметнички контекст, изложба ће покривати низ тема са посебним акцентом на очувању античког наслеђа почев од археолошког локалитета и епиграфских споменика, па све до уметничких и употребних предмета који припадају археолошкој збирци Музеја.

Стручна пракса из области конзервације и рестаурације, обрзовни рад

Стручни рад Татјане Момировић из Музеја рударства и металургије Бор, под насловом *Конзервација одабраних бронзаних њредмеџа из збирки Музеја рударства и металургије Бор*, припреман је у периоду 2021. године за стицање звања конзерватора под менторством Слободана Богојевића.

Лабораторија за конзервацију и рестаурацију наставила је са организацијом стручне праксе из области конзервације и рестаурације за ученике III и IV разреда средње

Уметничке школе из Чачка (смер: конзерватор културних добара).

У периоду од 24. до 28. маја ученици III године Уметничке школе похађали су кратку, информативну стручну праксу из области *Конзервација и рестаурација мейсала*. Практика је поред теоријског дела подразумевала и мање конзерваторске интервенције на одабраним археолошким налазима. Поред конзерватора Слободана Богојевића у програм је била укључена и предметна професорка Снежана Добросављевић.

У периоду од априла до јуна месеца, ученице IV године Марта Јевтовић и Милена Наранчић су под менторством Слободана Богојевића припремале матурске радове који су обухватили конзервацију одабраних металних предмета из *Збирке Белић*. Израда матурског рада је изведена у сарадњи са професором Рашом Јованићем, док је конзервација предмета извршена под менторством Слободана Богојевића. Помоћ, сугестије и менторство у погледу археолошког контекста и интерпретације предмета пружили су археолози Александра Гојгић и Катарина Дмитровић.

Почетком септембра Николина Ђорђевић, ученица IV године Уметничке школе, започела је са припремом матурског рада под менторством Слободана Богојевића.

Сајт Музеја, текући послови

Слободан Богојевић је током године технички координирао одржавање и ажурирање редизајнираног сајта уз консултације са осталим колегама из Музеја. Дизајн сајта је поверен Богданки Половини, фотографу и дизајнеру из Београда. Богојевић је био ангажован и на административним пословима у секретаријату Музеја, као и на пословима у вези са јавним набавкама (*План набавки*).

Апарати и опрема, извршени радови

Током новембра и децембра у лабораторији је завршена санација оштећеног плафона, као и уградња система за екстракцију

– усисног сета токсичних честица прашине и гасова који се издвајају током процеса конзервације и рестаурације. Лабораторија је почетком 2021. године добила додатна средства од Министарства културе и информисања Републике Србије у вези са набавком поменути опреме. Град Чачак је обезбедио средства за извођење грађевинских, молерских и електричних радова у делу лабораторије у којој се уграђује систем за екстракцију, као и део средстава за набавку опреме. Дејан Петровић је током новембра и децембра за потребе лабораторије за конзервацију осмислио и израдио потребни мобилијар.

БИБЛИОТЕКА МУЗЕЈА

Рад библиотеке одвијао се у великој мери по устаљеном току: рад са корисницима, набавка књига и часописа (разменом, поклоном, куповином), обрада књига у библиотечком програму НИБИС, серијске публикације, размена са музејским и другим установама у земљи и иностранству (углавном подручје Европе) и корицење књига.

Епидемиолошка ситуација утицала је на смањени број корисника ван Музеја. Услуга се углавном одвијала за потребе кустоса установе и веома мали број студената и истраживача. Поред литературе, из фонда библиотеке коришћене су позајмице из других установа, највише Народне и Универзитетске библиотеке у Београду. Такође је за колеге из других музеја и истраживаче урађено више услуга копија и позајмица публикација.

За библиотеку Музеја набављене су следеће публикације: 348 књига и то 159 разменом (122 у земљи, 37 иностранство), 168 рачуном (све домаћа књига) и 21 поклоном. Добијено је 121 наслова часописа, од чега домаћих 72 (6 нових), иностраних 49 (4 нова), а такође је реинвентарисано 98 наслова. Закључно са 2021. у библиотеци Музеја укупно је евидентирано 600 наслова часописа. Број редовних наслова се креће између 120 и 150 (највише добијених разменом, док се купује 5 наслова).

У НИБИС је унето и обрађено 530 наслова књига, а сви запослени имају могућност претраживања записа. Сви приспели часописи су евидентирани у картотеку и уписани у инвентарску књигу библиотеке, а постојећи списак је ажуриран и прослеђен запосленима. Музејска издања су, као и до сада, поклањана сарадницима, а припремљено је за обраду још 125 публикација добијених поклоном од Народне библиотеке Србије.

За размену је послато 272 публикације. Зборник бр. 50 послат је на 95 адреса установа у земљи, 65 у иностранство, док су остале публикације послате на адресе у Србији: Храм Светог Вазнесења Христовог (37), Библиографија Зборника радова (28), Прота Вићентије Поповић и синови (47). Укочиено је 45 публикација.

Од 1. септембра 2021. године примљено је на одређено време једно лице са стручним звањем дипломирани библиотекар. Колегиница је упозната са обавезама радног места, чиме су у знатној мери побољшани и олакшани целокупан рад и функционалност библиотеке.

СТАЛНА ПОСТАВКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ

Сталну поставку Народног музеја у Чачку у 2021. години посетило је укупно 4120 посетилаца (2200 деце и 1920 одраслих).

Поред деце предшколског узраста, Музеј су у оквиру редовног школског програма посећивали и ученици основних и средњих школа. Услед немогућности путовања због пандемије, домаћи туристи су користили сваку прилику да боље упознају своју земљу, па је њихов број значајно порастао. Гости локалне самоуправе и многих институција у граду били су и наши посетиоци.

У оквиру пројекта *Дијитализација туристичке њонуде Републике Србије*, Министарство трговине и туризма изабрало је Конак Јована Обреновића за један од локалитета за који је израђена виртуелна тура. За потребе тог пројекта достављена је табела са списком

одабраних микро-локалитета (експоната) и по једна појединачна фотографија за сваког од њих.

Туристичка организација Чачка је у све своје активности, као и увек, укључивала и наш Музеј – посете туристичких новинара, познатих блогера и тв екипа. Учешће у емисији *Којекуга* Првог програма Радио Београда и *Ог злаша јабука* РТС-а послужило је као одлична реклама. Настављена је сарадња са редакцијом Српског биографског речника Матице српске и Међуопштинским архивом у Чачку у оквиру часописа *Изворник*.

ИЗЛОЖБЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА

У Галерији Народног музеја, у складу са епидемиолошком ситуацијом, отворене су две изложбе из сопственог програма, једна гостујућа и девет изложби које су организовали појединци, организације и удружења из Чачка. Пратећи програм чинила су предавања, промоција књига и разговори. Галерију Народног музеја у Чачку је током 2021. године посетило 4.210 посетилаца.

Изложбе Музеја у Чачку

Вићентије Појовић и синови, аутора Радивоја Бојовића. Изложбу је 22. јануара отворила Делфина Рајић.

XXXVII Дечји мајски салон са темом *Сјоменичко наслеђе* аутора Делфине Рајић.

Овогодишња изложба која је отворена 20. маја окупила је радове ђака девет школа са подручја Града Чачка. Селекциона комисија одабрала је 340 од 520 пристиглих радова за излагање. Од одабраних радова награђено је десет, а најбоља је била ОШ „Ратко Митровић“ из Чачка. Изложбу је пратио каталог од 36 страна.

Гостујуће изложбе

Трајајући за инспирацијом у народном прадишњем сиву, из збирки Музеја науке и технике. Ауторка изложбе је др Снежана

Тошева, музејски саветник. Изложбу је 30. августа отворила Делфина Рајић.

Изложбе у организацији установа, појединаца, организација и удружења

Сан о слободи – изложба слика Весне Петровић. Изложба је отворена 14. априла.

Формай – изложба фотографија отворена је 3. јула.

Месечева соба – изложба аутора Гордане Каљаловић и Ђорђа Одановића. Изложбу је 19. јула отворила Делфина Рајић.

Мисли – изложба Иване Кнежевић. Изложбу је 2. августа отворила Делфина Рајић.

Изложбу студената Факултета уметности отворила је 18. августа Делфина Рајић.

Бележница – изложба аналогних фотографија студената Факултета примењених уметности. Изложбу је 14. октобра отворила Делфина Рајић.

Годишња изложба Уметничке школе Чачак. Изложбу је 27. октобра отворила Делфина Рајић.

Међународно бијенале графике – **Црна нас сјаја**. Изложбу је 10. новембра отворила Делфина Рајић.

На итрају свейлосџи – изложба Божидара Плазинића. Изложба је отворена 11. децембра.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА ДЕЛАТНОСТ

Промоције, представљања публикација, изложбе

Др Милош Тимотијевић отворио је 7. априла изложбу *Шџамџана реч 2020*. у Градској библиотеци „Владислав Петковић Дис“ и том приликом говорио о значају издаваштва у Чачку и Моравичком округу.

Изложбу фотографија у Парохијском дому у Вичи отворила је 3. маја Делфина Рајић.

У дворишту Уметничке галерије „Надежда Петровић“ у Чачку др Милош Тимотијевић говорио је 3. јуна на промоцији монографије Драгане Божовић *Породица Надежде Пејровић кроз 19. век* заједно са аутором књиге и другим рецензентом др Драганом Булатовићем.

Током манифестације *Дани Преображења* у Краљеву 17. и 18. августа 2021. године, др Милош Тимотијевић учествовао је са рефератом *Владари и вароши: шџамџа о њосеџама Обреновића и Карађорђевића Краљеву, Чачку и Горњем Милановцу (XIX и њочешак XX века)* на научном скупу *Публицистџика у развоју друшџтва и грџаве I: Карановац – Краљево у срџским новинама 1835-1918*. који су организовали Народни музеј Краљево, Институт за политичке студије у Београду, Правни факултет Универзитета у Београду и Град Краљево.

У Галерији Народног музеја у Чачку 27. августа представљени су *L Зборник радова Народног музеја у Чачку и Библиоџрафија Зборника радова Народног музеја у Чачку*. У представљању публикација учествовали су др Вук Даутовић, научни сарадник Филозофског факултета у Београду, Небојша Цвејић, историчар, виши библиотекар Библиотеке у Шапцу, и Делфина Рајић.

Центар за научноистраживачки рад САНУ, Универзитет у Крагујевцу и Народни музеј у Чачку одржали су 8. октобра трибину *Драџослав Срејовић: мислилац ошвореноџума*. У програму су учествовали академик Видојко Јовић, геолог, др Мирослав Лазић, археолог, и Делфина Рајић.

Удружење „Чувари дела Вука Караџића“ и Народни музеј Чачак организовали су 25. октобра књижевни програм *Слеџбеници 2021: Књижевне џроменаџе*.

У Галерији Народног музеја у Чачку 28. октобра представљен је роман *Дурбин џроџа Саве Владиславића* Велимира И. Ивановића. У програму су учествовали Бранко Вукомановић, потомак, аутор књиге и Делфина Рајић.

У оквиру пројекта Културно-образовне манифестације *Дани Вука Караџића у Чачку*, које је организовало Удружење „Чувари дела Вука Караџића“, Делфина Рајић је 3. новембра одржала предавање *Овчарско-кабларски манасџири у делу Вука Караџића*.

У Галерији Народног музеја у Чачку 4. новембра промовисана је књига др Милутина Живковића *Сџара Рашка њог иџалијанском окуџацијом 1941-1943. џодине*. У програму су учествовали др Милош Тимотијевић, др Коста Николић, аутор публикације са Института за савремену историју у Београду и Делфина Рајић.

У Галерији Народног музеја у Краљеву 9. новембра др Милош Тимотијевић је учествовао у промоцији часописа *Наша џрошлосџ бр. 19*.

У Галерији Народног музеја у Чачку 13. децембра представљена је књига *Сайџурнов џоџлед* Драгана Војводића.

У Галерији Народног музеја у Чачку 16. децембра промовисана је књига др Рада Ристановића. У програму су учествовали др Милош Тимотијевић, др Бојан Димитријевић, аутор публикације са Института за савремену историју у Београду и Делфина Рајић.

НАГРАДЕ, ПРИЗНАЊА, ЗАХВАЛНИЦЕ

- Удружење за неговање слободарске традиције српског народа „Потпуковник Миљко В. Танасијевић“ доделило је *Повељу Народног музеју у Чачку* 30. маја.

- Удружење за неговање слободарске традиције српског народа „Потпуковник Миљко В. Танасијевић“ доделило је *Повељу Делфини Рајић у Чачку* 30. маја.

- Удружење „Чувари дела Вука Караџића“ доделило је 30. јуна признање *Задужбинар џодине* Делфини Рајић.

- Студенти Факултета уметности 18. августа захваљују Народног музеју Чачак

за учешће у шестој по реду традиционалној изложби.

- Музејско друштво Србије доделило је 15. новембра *Захвалницу* Народног музеју Чачак за сарадњу и остваривање програмских задатака Друштва и унапређивање музејске делатности.

КАДРОВИ

Тања Симић ради на одређено време од 1. марта на месту хигијеничара.

Лидија Гавриловић, дипломирани библиотекар, радила је у библиотеци Музеја на одређено време у периоду од 1. септембра до 31. децембра.

Ана Гостиљац, дипломирани информатичар, радила је на одређено време у периоду од 20. септембра до 31. децембра.

Ирена Војиновић, дугогодишњи секретар Музеја, преминула је 24. септембра.

Љиљана Филиповић ради на одређено време од 1. октобра на месту секретара музеја.

Бојовић Радивоје, музејски саветник, дугогодишњи кустос-историчар отишао је у пензију 31. децембра.

Стефан Новичић, дипломирани историчар, ради у Музеју у периоду од 20. децембра у оквиру стручне праксе Националне службе за запошљавање *Моја џрва џлаша*.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДНИКА МУЗЕЈА

Биљана Чкоњевић. „Фосилне шкољке из кредних седимената Драгачева“, *Зборник радова Народног музеја* L, Чачак, 2020, 7-13.

Katarina Dmitrović, M. Ljuština. „Vatinska kultura u zapadnoj Srbiji: tradicionalne postavke i činjenice u XXI veku“, In: *Crafting Pottery in Bronze Age Europe: the archaeological background of the CRAFTER project* (Eds. V. Vučković et al.), Regional Museum Paraćin, 2021, 149-161. ISBN: 978-86-920553-2-4.

Катарина Дмитровић. Археолошки локалитет Двориште Гимназије у Чачку – могућности презентације и стварност, *Музеји 7* (н. с.), Београд, 2020, 39-48. ISSN 1821-0694.

М. Ljuština, К. Dmitrović. Remarks on Tumular Necropolises and "Invisible" Settlements in Western Serbia in the First Iron Age, *Istros XXVI*, In Honorem Valerii Sirbu Septuagenarii, Braila, 2020, 43-69. ISSN: 1453-6943.

Katarina Dmitrović. „Nakit iz bronzanog doba na području jugozapadne Srbije“, In: *Akta sa konferencije Nakit ostaje NAOS 2.0*, Beograd 24-25 oktobar 2019, Beograd, 2021, 41-60.

ISBN: 978-86-6433-038-1.

Катарина Дмитровић. „Нека запажања о античким локалитетима у Чачку“, у: *Зборник посвећен 50 година од откривања римских терми у Чачку*, у штампи.

Katarina Dmitrović. „Nedostajuća karika - Neka zapazanja o kasnom bronzanom dobu u gornjem toku Zapadne Morave“, u: *Od morja do morja. Življenje in smrt v pozni bronasti dobi med "Panonskim" in "Jadranskim" morjem*, Povzetki, Mednarodna znanstvena konferenca v sklopu projekta Skupnosti mrtvih, družbe živih: Pozna bronasta doba vzhodne Slovenije, Koper – Ptuj, 2021, 20-21.

Katarina Dmitrović. „Notes on relation between the Iron Age necropoleis and settlements in the West Morava valley, Serbia - Case study of the mound necropolis in Mrčajevci“, In: *Tumuli and Megaliths in Eurasia*, International Congress of Archaeology, Proenca-a-Nova (Portugal), May 25-29 2021, Book of Abstracts, Proenca-a-Nova 2021, 34. ISBN. 978-989-95004-9-5.

Вујадиновић Вујадиновић, Александра Гојгић, Љубинка Павловић. „Ново откриће касноримске архитектуре у центру Чачка – локалитет Римски трг“, *Зборник радова Народної музеја Л*, Чачак, 2020, 13-19.

Радивоје Бојовић. *Проша Вићеније Појовић и синови*, Чачак, 2021, стр. 151.

Радивоје Бојовић. *Проша Вићеније Појовић и синови*, Чачак, 2021, стр. 4 [деплијан].

Мирјана Рацковић, Радивоје Бојовић, Јелена Савић. *Злајном руком и сребрним срјом. Ејноірафски ѓредмеи Парискоі айељеа Нагежге Пејровић*, Чачак, 2021, стр. 129.

Мирјана Рацковић, Радивоје Бојовић, Јелена Савић. *Злајном руком и сребрним срјом. Ејноірафски ѓредмеи Парискоі айељеа Нагежге Пејровић*, Чачак, 2021, стр. 4 [деплијан].

Делфина Рајић, Милош Тимотијевић. *Храм Свејоі Вазнесења Госіодњеі у Чачку* (Чачак : Народни музеј, 2021), стр. 128.

Милош Тимотијевић. „Небески знаци и земаљске прилике : астрономске појаве, метеоролошке промене и геолошка активност у Србији 1941. године“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2020), 81-104.

Милош Тимотијевић. „Празнични сјај завичајне светковине: Посета краља Александра и краљице Драге Чачку 1901. године“, *Зборник радова Народної музеја Л* (2020), 71-79.

Милош Тимотијевић. „Борба против 'разбојника', 'силоватеља' и 'звер-жена': анализа дискурса колаборационистичке штампе о комунистима у окупираној Србији 1941. године“, *Ужички зборник* 45 (2021), 187-233.

Милош Тимотијевић. „Град и злочин: писање колаборационистичке штампе о најтежим криминалим делима у градовима окупиране Србије 1941. године“, *Историјска баштина* 30 (2021), 203-228.

Милош Тимотијевић. „Дођите да лочете српску крв, хијене англоамеричке! : савезничко бомбардовање Србије 1943-1944. и пропаганда колаборационистичке штампе“, у: *Друји свејски рај 75 іодина касније. Том 1* [зборник], ур. Далибор Денда, Бојан Б. Димитријевић, Дмитар Тасић (Београд : Институт за стратегијска истраживања : Институт за новију историју Србије : Институт за савремену историју; Бања Лука : Универзитет, 2021), 433-451.

Милош Тимотијевић. „Војници, смрт и надгробна обележј: приватно сећање на

Велики рат у западној Србији”, у: *Србија 1918 : ослобођење домовине, њоурајак рајника, живој у новој држави* : [темаатски зборник са међународним учешћем, Чачак, 7–8. децембар 2018.], ур Љубодраг П. Ристић, Лела Павловић (Чачак : Међуопштински историјски архив; Ljubljana : Inštitut za kulturne in spominske študije : Центар за историју Југославије и савремену националну историју Филозофског факултета, 2021), 393-414.

Милош Тимотијевић. „Сећање на вајара Живорада Д. Максимовића ’Жику Макса’ (1933–2009)”, *Слово Тирилово : годишњак Библиошке „Браћа Насћасијевић”* 18 (2021), 73-79.

Милош Тимотијевић. „Град и окупација – свакодневни живот Чачка 1941. године”, у: *80 година од избијања Другој свејској раји на њросћору Јуославије и сћрадања прада Крајујеваца : нови ѡмаци или ревизије исћорије*, ур. Димитар Тасић, Лела Вујошевић (Крагујевац : Центар за научноистраживачки рад Српске академије наука и уметности и универзитета; Београд : Институт за новију историју Србије, 2021), 289-315.

Делфина Рајић, Милош Тимотијевић. „Манастир Никоље – живопис и иконостаѕ”, *Бележник Овчарско-кабларске клисуре* бр. 11, Чачак, 2020, 16-22.

Делфина Рајић, Милош Тимотијевић. „Настанак овчарско-кабларских манастира”, *Бележник Овчарско-кабларске клисуре* бр. 11, Чачак, 2020, 29-36.

Наташа Милићевић, Милош Тимотијевић. „Трамвај, фијакер и бицикл : саобраћајна свакодневица у окупираном Београду 1941. године”, *Токови исћорије* 2 (2021), 39-64.

Милош Тимотијевић [приказ књиге]. „Политички сукоби и цивилизацијска прожимања : студије о односима Србије и Византије“ (Божидар Ферјанчић, *Србија и Визанћија*, приредио: Борисав Челиковић; Византолошки институт САНУ и Службени гласник, Београд

2019, 583 стр.), *Зборник Маћице срћске за исћорију*, 102, Нови Сад, 2020, 118-119.

Милош Тимотијевић [приказ књиге]. „Раде Ристановић, Београдски Равногорци: Јуословенска војска у оћаубини и Равногорски ѡкреј у окућираном Београду 1941–1944, Институт за савремену историју, Београд, 2020, 427 стр.”, *Војноисћоријски ласник* 2, Београд, 2020, 284-287.

Miloš Timotijević [приказ књиге]. „Коста Николић, Јуославија, ѡследњи гани: 1989–1992. Књ. 2. Људи мржње, земља смрћи, Београд, Службени гласник, 2020”, *Istorija 20. века*, 1, Beograd, 2021, 242-245.

Милош Тимотијевић [приказ књиге]. „Владимир Вујић, заборављени стваралац (Владимир Димитријевић. *Из еја у филм: књижевни крићичар Владимир Вујић*. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2019, 330 стр.), *Зборник Маћице срћске за књижевносћ и језик* 1, Нови Сад, 2021, 287-290.

Милош Тимотијевић [приказ књиге]. „Савезнички пилоти у Свилеуви - Зоран А. Живановић, *Мисија Халијард у Свилеуви : ѡводом 75 година од реализације мисије Халијард у Србији*. Коцељева : Завичајни музеј, 2020, 615”, у: *Годишњак села Свилеуве*, бр. 9, Друштво за изучавање историје Свилеуве, Свилеува, 2021, 210-215.

Милош Тимотијевић. [приказ књиге]. „Петар Ристановић. *Илузија моћи: срћски крићички инћелекћуалци и комунистћички режим*. Београд : Фондација „Александар Невски“, ИП „Принцип“, 2020, 318.”, у: *Токови исћорије* 2 (2021), 283-287.

Милош Тимотијевић. [приказ књига]. *Докуменћа Милоша Милојевића: О ѡвром Срћско-ћурском раћу 1876–1877*, приредио Небојша Цвејић, Шабац : Међуопштински историјски архив; Црна Бара : Удружење „Милош Милојевић”, 2018. *О друћом Срћско-ћурском раћу 1877-1878*, приредио Небојша Цвејић, Богатић : Народна библиотека „Јанко Веселиновић”; Црна Бара :

Удружење „Милош Милојевић”, 2019.”, у: *Наша прошлост* 19 (2020), 215-216.

Милош Тимотијевић [рецензија]. Саша Савовић, *Кафанска историја Горње Милановца и околине : (1820-1980)* (Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја : Графо-принт, 2021), стр. 294.

Делфина Рајић. *Слике из дејинства: 37. дечји мајски салон*, Делфина Рајић, Чачак, 2021, стр. 35.

Делфина Рајић. *Извештај о раду Народне музеја за 2020. годину*, Зборник радова Народне музеја, књ. I, Чачак, 2021, 243-261.

Делфина Рајић. *Предговор*, у: *Мисли*, Ивана Кнежевић, Чачак, 2021.

Делфина Рајић. *Црква Свештих апостола Пејра и Павла у Мрчајевцима*, Милорад Ђорем, хаџи протојереј-ставрофор, Црква Светих апостола Петра и Павла у Мрчајевцима, 2021, 11-32.

ПУБЛИКАЦИЈЕ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ

Зборник радова

Зборник радова Народне музеја I (Чачак, 2020 [шт. 2021]), стр. 261.

Каталози

Проша Вићенције Појовић и синови, Радивоје Бојовић, Чачак, 2021, стр. 151.

Слике из дејинства: 37. дечји мајски салон, Делфина Рајић, Чачак, 2021, стр. 35.

Монографије

Храм Свештој Вазнесења Господњеј у Чачку, Делфина Рајић, Милош Тимотијевић, Чачак, 2021, стр. 118.

Библиографија Зборника радова Народне музеја (I/1969 - I/2020), Небојша Цвејић, Чачак, 2021. стр. 172.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

ЗБОРНИК радова Народног музеја =
National museum journal = Recueil des travaux du
Musée national / главни и одговорни уредник
Делфина Рајић. - [Штампано изд.]

. - 1969, књ. 1- . - Чачак : Народни музеј, 1969-
(Чачак : Артера). - 26 cm

Годишње.

ISSN 0350-7262 = Зборник радова Народног
музеја (Чачак)

COBISS.SR-ID 8293890

НАРОДНИ МУЗЕЈ ЧАЧАК
www.cacakmuzej.org.rs

